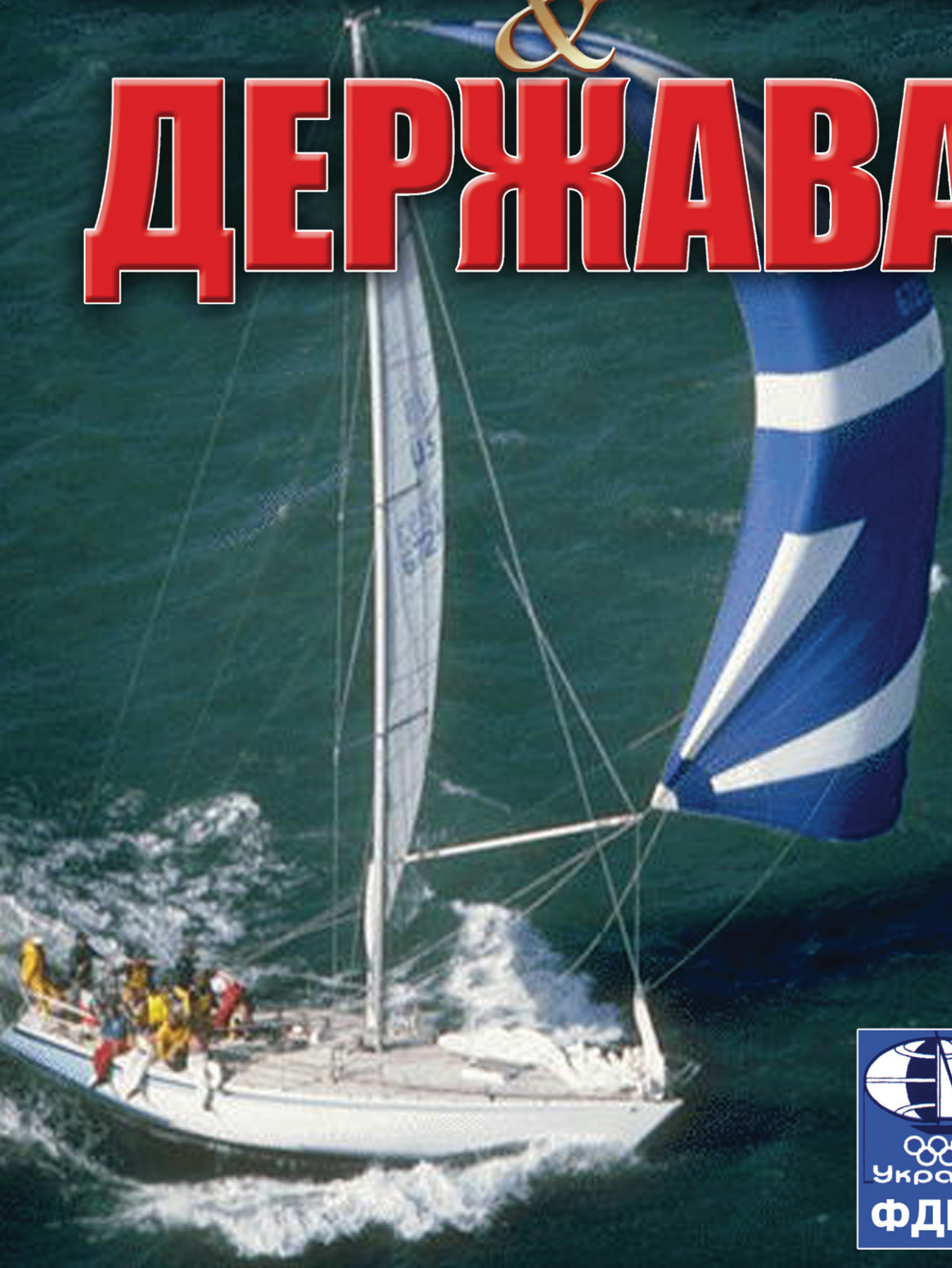

Міжнародний науково-практичний журнал

№ 4 квітень 2020 р.

ЕКОНОМІКА & ДЕРЖАВА

Денисенко Микола Павлович, головний редактор, доктор економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-економіки та туризму, Київський національний університет технологій та дизайну

Кучеренко Ганна Борисівна, відповідальний секретар

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Гармідер Лариса Дмитрівна, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки промисловості та організації виробництва ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет»

Гайдуцький Павло Іванович, доктор економічних наук, професор, академік Національної аграрної академії наук, директор Інституту стратегічних оцінок Президентського фонду Леоніда Кучми «Україна»

Гайдуцький Андрій Павлович, доктор економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки і маркетингу, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Гайдуцький Іван Павлович, доктор економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Гнатєва Тетяна Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування, Одеський державний аграрний університет

Кожем'якіна Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри теоретичної і прикладної економіки, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Лутай Лариса Анатоліївна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України

Mančirdas Morkunas (Манчірдас Моркунас), Doctor of Philosophy in Management and business administration Associate professor, Head of Logistics Management study program, Mykolas Romeris University, Vilnius, Lithuania

Ніколюк Олена Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри Менеджменту і логістики, Одеська національна академія харчових технологій

Пантелєєва Наталія Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Резнікова Наталія Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Сазонєць Ігор Леонідович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності, Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне

Сардак Сергій Едуардович, доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Таврійський державний агротехнологічний університет, м. Мелітополь

Тульчинська Світлана Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки і підприємництва, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Федоренко Станіслав Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища КНУБА, академік академії будівництва України

Фролова Тетяна Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних фінансів, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Чвєртко Людмила Андріївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Яременко Людмила Михайлівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Ярошевська Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор кафедри економіки, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2, наказ Міністерства освіти і науки України № 1081 від 29.09.2014 р.)
Наказ Міністерства освіти і науки України № 1643 від 28.12.2019 р. (Категорія «Б»).
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКО-МЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 9144,
від 09.09.2004 року

ISSN 2306-6806

Передплатний індекс: 01751

Адреса редакції:

м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька,
18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Телефон/факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.economy.in.ua

Засновники:

*Інститут підготовки кадрів
державної служби зайнятості
України,*

*ТОВ "Редакція журналу
"Економіка та держава"*

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

Рекомендовано до друку Вченою Радою

ІПК ДСЗУ 30.04.20 р.

Підписано до друку 30.04.20 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 50,2.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 3004/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 4/2020

Економічна
наука

<u>Федулова Л. І., Ємельяненко Л. М.</u> Інвестування в цифрову економіку: глобальні тенденції та практика України	6
<u>Косова Т. Д., Ярошевська О. В., Соломіна Г. В.</u> Діагностика і регулювання фінансового потенціалу суб'єктів господарювання в системі стратегічного антикризового управління	14
<u>Денисенко М. П., Юринець З. В., Юринець Р. В., Кохан М. О.</u> Конкурентоспроможність підприємництва в умовах інноваційно-інвестиційної модернізації економіки	19
<u>Попик О. В., Хумарова Н. І.</u> Культурологічна детермінанта в методології визначення рівня інклюзивності	25
<u>Демчук Н. І., Ткаліч О. В., Ткаченко Г. А.</u> Антикризове управління підприємством з використанням інструментів реінжинірингу	29
<u>Васильців Т. Г., Теслюк Р. Т.</u> Демографічний вимір сталого розвитку України	33
<u>Болдирєва Л. М., Гришко В. В.</u> Європейський досвід впровадження смарт-технологій в управлінні логістичними процесами	39
<u>Козловський С. В., Мазур Г. Ф., Землякова О. Д.</u> Домогосподарства як потенційне джерело інвестицій в національну економіку	44
<u>Мітал О. Г., Лагонько Л. С.</u> Пріоритетні напрями активізації інвестиційної діяльності регіонів України	51
<u>Білецька І. М.</u> Обґрунтування положень управлінсько-інфраструктурного механізму інноваційного розвитку туристичних підприємств	55
<u>Марценюк А. В., Павлусенко О. В.</u> Порівняльна характеристика автомобільного та залізничного туризму	60
<u>Охота В. І., Брич В. Я.</u> Показники якості послуг (продуктів) туристичної індустрії (методичний та емпіричний аспект)	68
<u>Маслиган О. О., Машіка Г. В.</u> Інституціональне середовище розвитку кластерів туризму і рекреації у регіонах	74
<u>Збарський В. К., Грибова Д. В.</u> Сучасні особливості розвитку туристичної галузі в Україні	81
<u>Вініченко І. І., Лапа В. О.</u> Особливості формування та розвитку інтелектуального капіталу аграрних підприємств	85
<u>Ясинська Н. А., Стурова Є. О., Нетребенко М. О.</u> Результативність наповнення та використання місцевих бюджетів в умовах децентралізації в Україні	91
<u>Решетняк О. І.</u> Особливості підготовки наукових кадрів у системах вищої освіти країн світу	96
<u>Григораш О. В., Григораш Т. Ф., Ченцов В. В.</u> Світова економіка в умовах COVID-19	104
<u>Голюк В. Я.</u> Вплив динаміки обсягів населення на зростання ВВП у Індії	109
<u>Дергалюк Б. В.</u> Управління структурною модернізацією регіональної економіки	113
<u>Крилова О. В.</u> Досвід та особливості функціонування банківських систем країн ЄС та України в умовах глобалізації	117
<u>Шевченко О. В.</u> Сценарії стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів на основі когнітивно-імітаційного моделювання	121

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 4/2020

Економічна
наука

<u>Утенкова К. О.</u> Теоретичні засади формування методики експертної оцінки впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств	133
<u>Рожко Н. Я.</u> Особливості концепції маркетингу і логістики у функціонуванні суб'єктів ринку овочів та фруктів	141
<u>Пришляк Н. В., Курило В. Л., Пришляк В. М.</u> Розвиток біоенергетики як складова забезпечення енергетичної безпеки України	146
<u>Здирко Н. Г., Козаченко А. Ю.</u> Мотивація як найважливіша функція в управлінні публічними закупівлями	156
<u>Міщук Є. В.</u> Урахування впливу стратегічних заходів розвитку підприємства на його економічну безпеку	162
<u>Грибіненко О. М.</u> Індикатори екологічної складової економічної безпеки країн світу	168
<u>Кузик О. В.</u> Роль держави у маркетинговій комунікаційній діяльності аграрного сектора України	177
<u>Гоменюк М. О.</u> Розвиток системи логістичного обслуговування на засадах клієнтоорієнтованості	182
<u>Курбацька Л. М., Кагурус І. Г.</u> Впровадження маркетингових інновацій в діяльність промислових підприємств	187
<u>Літвінова І. М.</u> Імплементації нормативних актів щодо реформування вугільної промисловості України в контексті використання природоохоронних технологій	191
<u>Мамед-заде Эмин Эльгар</u> Инновационная инфраструктура промышленности в Азербайджане и мировой опыт	196
<u>Ганас А. М., Дорош І. М., Петрова Я. Ю.</u> Характеристика та типологія інновацій як економічної категорії	201
<u>Параниця Н. В., Буднік І. О.</u> Аналіз структури та динаміки зовнішньоторговельних товаропотоків України	206
<u>Небаба Н. О., Коліна А. Г.</u> Особливості лібералізації торгово-економічного співробітництва між Україною та країнами Близького Сходу	210
<u>Крамаренко І. С., Войт Д. С., Прокопенко Н. О., Кльоц Ю. Ю., Христофоров В. О.</u> Фінансові резерви інвестиційного потенціалу національної економіки в нестійких умовах	215
<u>Устіловська А. С.</u> Аналітичні дослідження сучасного рівня застосування інноваційних методів управління персоналом на підприємствах транспортної галузі	221
<u>Ханін С. Г.</u> Проблеми економічного розвитку регіонів, що зумовляють необхідність модернізації регіональної економіки	232
<u>Головко Р. А.</u> Формування ризик-менеджменту фермерських господарств	236
<u>Батрак О. В.</u> Фінансова стійкість як об'єкт діагностики швейних підприємств у системі антикризового управління	241
<u>Мовсеян А. С.</u> Конвергенція українського ринку медичних інструментів до ринку ЄС	246
<u>Заставний Ю. Б.</u> Фінансово-економічне регулювання органічного сільськогосподарського виробництва в секторі сільських домогосподарств	251

CONTENTS:

Ekonomika ta derzhava № 4/2020

Economy

<u>Fedulova L., Yemelienenko L.</u> INVEST IN THE DIGITAL ECONOMY: GLOBAL TRENDS AND PRACTICES OF UKRAINE	6
<u>Kosova T., Yaroshevska O., Solomina G.</u> DIAGNOSIS AND REGULATION OF FINANCIAL POTENTIAL OF BUSINESS ENTITIES IN THE SYSTEM OF STRATEGIC CRISIS MANAGEMENT	14
<u>Denysenko M., Yurynets Z., Yurynets R., Kokhan M.</u> COMPETITIVENESS OF ENTREPRENEURSHIP IN THE CONDITIONS OF INNOVATION AND INVESTMENT MODERNIZATION OF ECONOMY	19
<u>Popyk O., Khumarova N.</u> CULTURAL DETERMINANT IN METHODOLOGY OF THE INCLUSIVITY LEVEL MEASUREMENT	25
<u>Demchuk N., Tkalich O., Tkachenko H.</u> ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE WITH THE USE OF REENGINEERING INSTRUMENTS	29
<u>Vasylytsiv T., Tesliuk R.</u> DEMOGRAPHIC DIMENSION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE	33
<u>Boldyreiva L., Gryshko V.</u> EUROPEAN EXPERIENCE OF SMART-TECHNOLOGY IMPLEMENTATION IN LOGISTIC PROCESS MANAGEMENT	39
<u>Kozlovskiy S., Mazur H., Zemliakova O.</u> HOUSEHOLDS AS A POTENTIAL SOURCE OF INVESTMENT IN NATIONAL ECONOMY	44
<u>Mital O., Ladonko L.</u> PRIORITY DIRECTIONS OF ACTIVATION OF INVESTMENT ACTIVITY OF THE REGIONS OF UKRAINE	51
<u>Biletska I.</u> JUSTIFICATION OF THE MANAGEMENT AND INFRASTRUCTURE MECHANISM OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF TOURIST ENTERPRISES PROVISIONS	55
<u>Martseniuk L., Pavlusenko O.</u> COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF ROAD AND RAILWAY TOURISM	60
<u>Okhota V., Brych V.</u> QUALITY INDICES OF THE SERVICES (PRODUCTS) OF THE TOURIST INDUSTRY (METHODICAL AND EMPIRICAL ASPECT)	68
<u>Maslihan O., Mashika H.</u> THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF CLUSTER DEVELOPMENT OF TOURISM AND RECREATION	74
<u>Zbarsky V., Gribova D.</u> MODERN FEATURES OF THE TOURIST INDUSTRY DEVELOPMENT IN UKRAINE	81
<u>Vinichenko I., Lapa V.</u> PECULIARITIES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL CAPITAL OF AGRARIAN ENTERPRISES	85
<u>Yasynska N., Sturova E., Netrobenko M.</u> THE EFFECTIVENESS OF FILLING AND USING LOCAL BUDGETS IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION IN UKRAINE	91
<u>Reshetnyak O.</u> PECULIARITIES OF TRAINING OF SCIENTIFIC PERSONNEL IN HIGHER EDUCATION IN THE COUNTRIES OF THE WORLD	96
<u>Hryhorash O., Hryhorash T., Chentsov V.</u> GLOBAL ECONOMY UNDER COVID-19	104
<u>Goliuk V.</u> THE EFFECT OF POPULATION DYNAMICS ON GDP GROWTH IN INDIA	109
<u>Dergaliuk B.</u> MANAGEMENT OF STRUCTURAL MODERNIZATION OF THE REGIONAL ECONOMY	113
<u>Krylova O.</u> EXPERIENCE AND FEATURES OF BANKING SYSTEMS FUNCTIONING OF EU AND UKRAINE IN THE GLOBALIZATION CONDITIONS	117
<u>Shevchenko O.</u> STRATEGIC REGULATION SCENARIOS FOR DISPARITIES IN REGIONAL DEVELOPMENT, BASED ON COGNITIVE-SIMULATIVE MODEL	121

CONTENTS:

Ekonomika ta derzhava № 4/2020

Economy

<u>Utenkova K.</u>	
THEORETICAL BASES OF FORMING THE METHODOLOGY OF EXPERT ASSESSMENT OF THE INFLUENCE OF SEPARATE FACTORS ON THE STATE OF ECONOMIC SECURITY AT AGRICULTURAL ENTERPRISES	133
<u>Rozhko N.</u>	
TERNOPIL IVAN PULUJ NATIONAL TECHNICAL UNIVERSITY FEATURES OF MARKETING AND LOGISTICS CONCEPTS IN THE FUNCTIONING OF ENTERPRISE ON THE FRUITS AND VEGETABLES MARKET	141
<u>Pryshliak N., Kurylo V., Pryshliak V.</u>	
DEVELOPMENT OF BIOENERGY AS A COMPONENT OF ENSURING ENERGY SECURITY OF UKRAINE	146
<u>Zdyrko N., Kozachenko A.</u>	
MOTIVATION AS THE MOST IMPORTANT FUNCTION IN PUBLIC PROCUREMENT MANAGEMENT	156
<u>Mishchuk Ie.</u>	
TAKING INTO ACCOUNT THE INFLUENCE OF STRATEGIC EVENTS OF THE DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISE ON ITS ECONOMIC SECURITY	162
<u>Hrybinenko O.</u>	
INDICATORS OF THE ENVIRONMENTAL COMPONENT OF THE WORLD COUNTRIES ECONOMIC SECURITY	168
<u>Kuzyk O.</u>	
THE ROLE OF THE STATE IN MARKETING COMMUNICATIONS OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE	177
<u>Gomeniuk M.</u>	
DEVELOPMENT OF THE LOGISTICAL SERVICE SYSTEM ON THE BASIS OF CLIENT ORIENTATION	182
<u>Kurbatska L., Kadyrus I.</u>	
IMPLEMENTATION OF MARKETING INNOVATIONS IN THE ACTIVITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES	187
<u>Litvinova I.</u>	
IMPLEMENTATION OF REGULATORY ACTS ON THE REFORM OF THE COAL INDUSTRY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE USE OF ENVIRONMENTAL TECHNOLOGIES	191
<u>Mammad-zadeh Emin Eldar</u>	
INNOVATIVE INDUSTRIAL INFRASTRUCTURE IN AZERBAIJAN AND WORLD EXPERIENCE	196
<u>Hanas L., Dorosh I., Petrova Ya.</u>	
CHARACTERISTICS AND TYPOLOGY OF INNOVATIONS AS AN ECONOMIC CATEGORY	201
<u>Paranytsia N., Budnik I.</u>	
ANALYSIS OF THE STRUCTURE AND DYNAMICS OF UKRAINE'S FOREIGN TRADE FLOWS	206
<u>Nebaba N., Kolpina A.</u>	
FEATURES OF THE LIBERALIZATION OF TRADE-ECONOMIC COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND THE MIDDLE EAST COUNTRIES	210
<u>Kramarenko I., Voit D., Prokopenko N., Kloyts U., Hristoforov V.</u>	
FINANCIAL RESERVES OF INVESTMENT POTENTIAL OF NATIONAL ECONOMY IN UNSTABLE CONDITIONS	215
<u>Ustilovska A.</u>	
ANALYTICAL RESEARCHES OF THE MODERN LEVEL OF APPLICATION OF INNOVATIVE METHODS OF PERSONNEL MANAGEMENT AT TRANSPORT UNDERTAKINGS	221
<u>Khanin S.</u>	
PROBLEMS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS, WHICH NECESSITATE THE MODERNIZATION OF THE REGIONAL ECONOMY	232
<u>Golovko R.</u>	
FORMATION OF RISK MANAGEMENT OF FARMS	236
<u>Batrak O.</u>	
FINANCIAL STABILITY AS AN OBJECT OF DIAGNOSTICS OF GARMENT ENTERPRISES IN THE ANTICRISIS MANAGEMENT SYSTEM	241
<u>Movsesyan A.</u>	
CONVERGENCE OF THE UKRAINIAN MEDICAL INSTRUMENT MARKET TO THE MARKET OF THE EUROPEAN UNION	246
<u>Zastavnyy Y.</u>	
FINANCIAL AND ECONOMIC REGULATION OF ORGANIC AGRICULTURAL PRODUCTION IN THE RURAL HOUSEHOLD SECTOR	251

Л. І. Федулова,

д. е. н., професор, завідувач Центру досліджень економічної політики
Інституту експертно-аналітичних та наукових досліджень,
Національна академія державного управління при Президенті України
ORCID ID: 0000-0002-0704-5696

Л. М. Ємельяненко,

д. е. н., професор кафедри національної економіки та публічного управління,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"
ORCID ID: 0000-0002-6611-5228

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.6

ІНВЕСТУВАННЯ В ЦИФРОВУ ЕКОНОМІКУ: ГЛОБАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРАКТИКА УКРАЇНИ

L. Fedulova,

Doctor of Economic Sciences, Professor Head of the Centre of Economic Policy Research
Institute of Analytical and Scientific Research,
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

L. Yemelianenko,

Doctor of Economic Sciences, Professor of National Economics and Public Administration Department
SHEE "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman"

INVEST IN THE DIGITAL ECONOMY: GLOBAL TRENDS AND PRACTICES OF UKRAINE

Прискорене упровадження цифрових технологій помітно змінює традиційні економічні і технологічні процеси, сприяє створенню нових секторів економіки; поліпшенню підприємницького клімату завдяки підвищенню доступності державних послуг, прозорості умов ведення бізнесу; поширенню для населення доступності та зручності отримання все більшої кількості сервісних послуг; створенню комфортних умов для життя людини. Усі ці зміни, безперечно, потребують інвестицій, передусім — цифрових і мережевих та новітніх технологій/інструментів їх застосування, що актуалізує проблемні дослідження. В статті визначено та охарактеризовано глобальні тенденції інвестування у цифровізацію та формування цифрової економіки, серед яких посилення активності компаній інвестувати в цифрову економіку, формування цифрового бізнесу (глобальна цифровізація змінює ланцюжки створення вартості, створює нові хаби, трансформує джерела економічної активності), цифровізація промисловості, роль фінансових інновацій (Фінтеху) у створенні цифрових мережевих платформ, поглиблюється процес реалізації мегапроектів розбудови цифрових країн ("розумна країна"), цифрових міст ("розумне місто") та інше. Виявлено виклики, що постають перед державою та бізнесом України в процесі реалізації програмних заходів щодо цифровізації економіки та суспільства, серед яких необхідність розвитку цифрового мислення; проблема забезпечення кібербезпеки; нерозвинутість існуючої інфраструктури; необхідність розробки нормативно-правової бази; низький рівень інвестицій; необхідність підтримки малого і середнього бізнесу; необхідність відмови від бюрократизації; необхідність оптимізації внутрішніх процесів підприємств та створення цифрових бізнес-процесів. Водночас кадрове питання відіграє ключову роль для розвитку цифрової економіки, оскільки вона будується на знаннях, навичках, здатності до навчання, гнучкості персоналу, який розробляє і впроваджує нові технології. Необхідні інвестиції в освітні платформи для швидкого розвитку цифрових компетенцій. Проаналізовано стан процесу цифрової трансформації з позицій інвестиційного забезпечення і відповідності української економіки встановленим викликам та розроблено й обґрунтовано пропозиції щодо поглиблення взаємозв'язку інвестиційної політики із стратегічними напрямками цифрової трансформації соціально-економічного розвитку. Наголошено, що в умовах зростаючої глобальної кризи, саме новітні технології, як це вже було зафіксовано в попередні скрутні часи розвитку світової економіки і суспільства, стають драйвером розв'язання критичних проблем й спонукають інвесторів перепрофілювати вкладення в пріоритетні напрями, якими на сьогодні є цифрові технології.

The accelerated introduction of digital technologies significantly changes traditional economic and technological processes, promotes the creation of new sectors of the economy; improves the business climate through increasing accessibility of public services, transparency of business conditions; spreads the availability and convenience of

increasing numbers of provided to the public services; creates comfortable conditions for human life. All these changes undoubtedly require investment, first of all, in digital and network and the latest technologies/tools for their application, which actualizes problematic research. In the article were identified and characterized global trends of investing in digitalization and digital economy, among them increasing activity of companies which invest in the digital economy, the formation of digital business (global digitalization changes value chains, creates new hubs, transforms sources of economic activity), digitization of industry, the role of financial innovation (Fintech) in the creation of digital network platforms, deepens the process of digital projects implementation to build digital countries ("smart country"), digital cities ("smart city"), and more. Also, in the article were identified challenges faced the state and business of Ukraine in the process of implementation of programmatic measures for the digitization of economy and society, among which the need of the digital thinking development; the problem of cybersecurity; underdevelopment of existing infrastructure; the need of regulatory framework development; low level of investment; the need of small and medium-sized businesses support; the need of abandoning bureaucracy; the need of optimizing internal business processes and creating digital business processes. The personnel issue plays a key role in the development of the digital economy as it builds on the knowledge, skills, learning ability, flexibility of the staff who develops and implements new technologies. Investment in educational platforms is needed for the rapid development of digital competencies. Also, it was analyzed the status of the digital transformation process from the point of view of investment security and compliance of the Ukrainian economy with the established challenges, and proposals for deepening the relationship of investment policy with strategic directions of the digital transformation of socio-economic development are developed and substantiated. It is emphasized that in the context of the growing global crisis, it is the latest technologies, as already recorded in the previous difficult times of development of the world economy and society, that are becoming a driver for solving critical problems and forcing investors to refocus their investments in priority areas, which are digital technologies for today.

*Ключові слова: цифрова економіка, глобальні тренди, інвестування, інвестиційна політика, стратегія.
Key words: digital economy, global trends, investment, investment policy, strategy.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В останнє десятиліття для розвитку світової економіки і суспільства особливого значення набуває вплив ключових технологій, що лежать в основі цифрової економіки (блокчейн, хмарні обчислення, великі дані, інтернет речей, кіберфізичні системи та інше). Їх прискорене впровадження помітно змінює традиційні економічні і технологічні процеси, сприяє створенню нових секторів економіки; поліпшенню підприємницького клімату завдяки підвищенню доступності державних послуг, прозорості умов ведення бізнесу; поширенню для населення доступності та зручності отримання все більшої кількості сервісних послуг; створенню комфортних умов для життя людини. Усі ці зміни, безперечно, потребують інвестицій, передусім — цифрових і мережевих та новітніх технологій/інструментів їх застосування. Враховуючи стан української економіки й розуміючи необхідність цифрової трансформації її моделі, наразі актуалізується проблема залучення інвестиційного капіталу й забезпечення безперервного та розширеного інвестиційного процесу, який би охоплював усі сфери інноваційного прориву і складові соціально-економічного розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Суттєву роль у дослідженні проблем цифрової економіки та у формуванні обґрунтованої відповідної бази знань відіграють експерти міжнародних організацій (Світового банку, ОЕСР, Міжнародного союзу електров'язку та ін.), консалтингові компанії (Ernst & Young, KPMG, McKinsey, Pricewaterhouse Coopers, Boston Consulting Group та ін.) [1]; періодичні аналітичні звіти, наприклад, Measuring the Digital Economy 2018 [2]; Digital Economy Report 2019 [3], що також привертає все більшу увагу наукового співтовариства й сприяє глибокому й різносторонньому дискурсу.

В Україні державна політика цифровізації (цифрової трансформації) представлена в Концепції розвитку цифрової економіки і суспільства України на 2018—2020 роки та затвердженому Кабінетом Міністрів Ук-

раїни плані заходів щодо її реалізації [4], де, зокрема зазначається, що підсумком їхнього виконання прогнозується зростання ВВП на 5%. Окрім того, очікується, що реалізація Концепції прискорить залучення інвестицій в українську економіку і допоможе модернізувати промисловість шляхом створення високотехнологічних виробництв.

У дослідженні питань інвестування українськими авторами розкривається роль держави у сприянні інвестиціям [5; 6], наголошується, що виробництво конкурентоспроможної продукції з високою доданою вартістю забезпечується оптимізацією інвестицій у реальний сектор економіки, що потребує активізації інвестиційної діяльності підприємств на основі задіяння економічних, фінансових, соціальних й інституціональних механізмів [7]. Проте, незважаючи на проведені наукові розвідки з означеної проблематики, наявний комплексний аналіз сутності цифрової економіки як соціально-економічного явища в умовах глобалізації, питання щодо проблем інвестування в її розбудову лише констатуються, а тому потребують більш детального дослідження та узагальнення.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Постановка завдання: визначити та обґрунтувати світові тенденції інвестування у цифровізацію та формування цифрової економіки, розкрити відповідність економіки України цим процесам та відповідним викликам; розробити пропозиції щодо поглиблення інвестиційної політики щодо цифрової трансформації соціально-економічного розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У періоди кардинальних змін у світовому розвитку, суттєві трансформаційні процеси стосовно соціально-економічних відносин пояснюються з точки зору технологічного підходу (техніко-економічної парадигми), що обґрунтовує взаємозв'язок розвитку людської цивілізації з прогресом технологій. Так, сучасний етап та-

Вкладення у компанії, створені у 2018 р., млн дол.

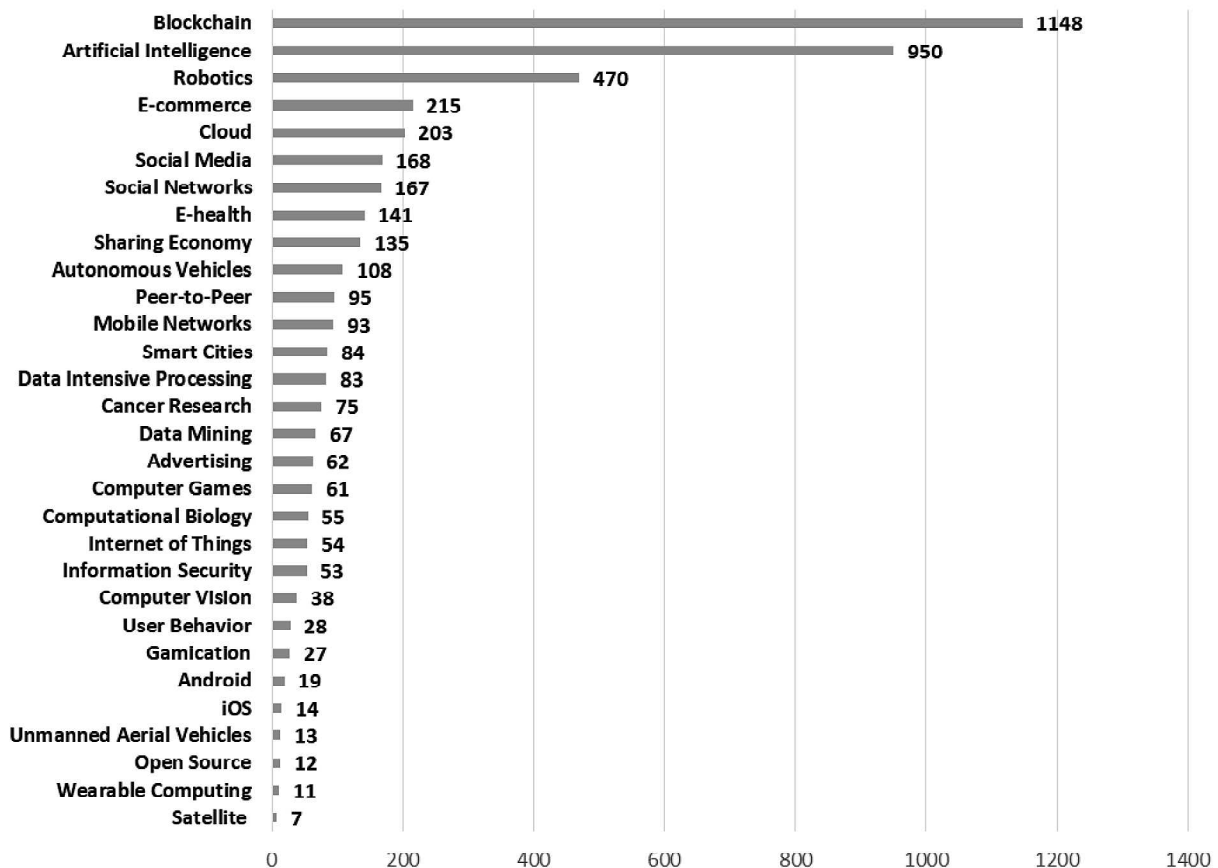

Рис. 1. Рейтинг інвестиційної привабливості

Джерело: складено авторами на основі [12].

ких змін пов'язується з четвертою промисловою революцією (Промисловість 4.0) й ототожнюється із становленням шостого технологічного устрою, де цифрові технології займають ключове місце й обумовлюють системні не лише технологічні але й соціально-економічні зміни [8].

Слід зазначити, що самі цифрові технології з точки зору науково-практичного підходу з'явилися близько 50-ти років тому, проте в умовах цифрової економіки стали більш вдосконаленими та інтегрованими, що поширюються значно швидше і більш масштабніше, прискорюючи хід зміни картини світу на основі цифрової трансформації. Сьогодні цифровізація приходить на зміну інформатизації (при цьому інформатизація — це складова цифровізації), яку з концептуальної точки зору слід розуміти як системний підхід до використання цифрових технологій для підвищення продуктивності праці, конкурентоспроможності виробництва продукції та прискорення соціально-економічного розвитку. Тобто обов'язково повинна бути створена цифрова система, яка може діяти незалежно, має аналітичні і прогностичні функції, сама вирішує завдання (проте, на сьогодні завдання у переважній більшості випадків ставить людина).

Феномен поняття "цифрова економіка" в узагальненому вигляді розглядається як система соціальних, економічних і технологічних відносин між державою, бізнес-співтовариством і громадянами, яка функціонує в глобальному інформаційному просторі за допомогою широкого використання мережевих цифрових технологій, які призводять до неперервних інноваційних змін з метою підвищення ефективності соціально-економічних процесів. З позицій предмету нашого дослідження, в умовах сьогодення зазначене можна розглядати як

окремий сегмент економіки, що являє собою сукупність фінансових вливань (інвестицій) з метою забезпечення зростання ефективності існуючих бізнес-процесів і конкурентоспроможності за допомогою розробки нових технологічних рішень і розвитку поточних технологій; можливість бізнесу інвестувати в ІТ для здешевлення власних продуктів і розвитку власного портфеля пропозицій.

У цьому контексті можна визначити характерні глобальні тенденції інвестування, які прямо чи опосередковано впливають на цифровізацію.

1. З 2015 року спостерігається стійка тенденція скорочення інвестиційних потоків у глобальному масштабі. Так, згідно Звіту ЮНКТАД "Моніторинг інвестиційних трендів, 2019 рік" [9] у 2018 році в порівнянні з попереднім роком залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в світову економіку скоротилися на 19% до 1,2 трлн дол. США, а в порівнянні з 2015 роком — у 1,6 рази. Отже, світовий ринок інвестицій в останні роки значно звужився, що приводить до загострення конкуренції за ПІІ, особливо між розвиваючими країнами і країнами з перехідною економікою. Окрім того, різко зменшилися транскордонні інвестиції в розвинених країнах (на 40% до рівня 2017 року) і країнах з перехідною економікою (на 8%) при незначному зростанні (на 3%) в країнах, що розвиваються, що є ознакою не достатньо "здорового" стану світової економіки і торгівлі. На фоні зазначеної тенденції, згідно з рамковими умовами OECD [10] і рекомендацій UNCTAD для держав світу [11], комплекс заходів державного стимулювання інвестиційної діяльності орієнтовані на реалізацію концепції сталого розвитку й повинен забезпечувати правильну побудову державної інвестиційної політики і ефективного функціонування окремих сфер економіки (фінансового, сус-

пільного та інших секторів). Вагомими аргументами на користь розробки комплексної рамкової інвестиційної політики розвитку цифрової економіки є наявні приклади взаємозв'язку інвестиційної політики зі стратегіями цифрового розвитку окремих країн та компаній, що може стати ключем до плідної інтеграції економік держав, що розвиваються, в глобальну економіку та сприяти скороченню цифрового розриву і задовольнити суттєві потреби в інвестиціях, необхідних для втілення в життя Порядку денного сталого розвитку до 2030 року.

2. Загальний рейтинг глобальних трендів розвитку цифрової економіки, що методологічно започатковується на інтегральній оцінці найбільш значимих аналізованих показників (розмір вкладених інвестицій, кількість значущих наукових публікацій в даній та суміжних галузях знань, патентів) і відображає важливість та актуальність встановлених напрямів технологічного розвитку компаній, галузей і країн, не лише дозволяє порівняти різні тренди між собою та зробити висновки щодо перспектив стратегічного розвитку, але й приймати рішення щодо інвестування в нові напрями [12]. Так, заслуговує на увагу той факт, що у рейтингу глобальної інвестиційної активності з 2015 року лідерство зберігає електронна торгівля (E — commerce), однак суттєві темпи зростання показали технології розподіленого реєстру (Blockchain), розумних мереж електропостачання (Smart Grid) і комп'ютерного зору (Computer Vision). Так, рейтинг інвестиційної привабливості у 2018 році стосовно вкладень у нові компанії відноситься до так званих наскрізних трендів і відображає рівень готовності інвесторів фінансувати технологічні стартапи по конкретним напрямам (рис. 1).

3. У сфері розвитку цифрового бізнесу глобальна цифровізація змінює ланцюжки створення вартості, створює нові хаби, трансформує джерела економічної активності. Переваги цього процесу полягають у вирішенні різного роду соціально-економічних і технологічних завдань, включаючи: залучення інвестицій в підприємницьку сферу; появу нових продуктів і нових ринків; скорочення витрат на ведення підприємницької діяльності; виникнення нових професій і робочих місць; зростання продуктивності, ефективності виконання процесів; збільшення податків; посилення дифузії інновацій та ін. У цих умовах на директивні органи покладається завдання знайти правильний баланс між використанням переваг відкритості та зниження ризиків, які в цифровому світі з'являються з безпрецедентною швидкістю. Водночас бізнес, який не потребує значної фізичної присутності, повністю і відносно легко переходить на цифрові платформи (сфера послуг, банківські та фінансові операції, розробка програм і додатків, розважальний бізнес та ін.). Менш гнучкі промислові підприємства, багато з яких на цей момент ще не автоматизували систему управління бізнес-процесами, значно відстають у розвитку. Компанії, що працюють на ринку b2b, прагнуть до цифровізації як мінімум на рівні взаємодії зі споживачами. Локальні вузькопрофільні невеликі фірми перебувають у пошуку рішень щодо перебудови бізнесу на основі упровадження цифрових бізнес-моделей з метою збільшення продуктивності.

4. У рамках розбудови індустрії "Індустрія 4.0" ключовим аспектом стає цифрове виробництво, а конкурентоспроможність компаній визначається рівнем їх цифровізації. Звичайно, щоб стати цифровим підприємством необхідно інвестувати в цифровий актив. Цифрове поширення (digital spillover) відбувається, коли цифрові технології прискорюють передачу знань, інновації в бізнесі і підвищують продуктивність всередині компанії через ланцюги постачань галузей промисловості для досягнення стійкого економічного розвитку. Крім того, емпіричним шляхом було доведено, що інвестиції в цифровий актив значно прибутковіші, ніж в нецифровий. Наприклад, кожний долар США, вкладений в цифрові

технології, за останні 30 років дає 20 дол. США до ВВП в середньому. Це величезний дохід у порівнянні з нецифровими інвестиціями, які дають середній дохід в розмірі від 3 до 1 дол. США. Інвестиції в 1 дол. США вигідніше в 6,7 рази для цифрових інвестицій, ніж для нецифрових [13]. Однак важливо враховувати, що цифрове підприємство є породженням чергової промислової революції, а не еволюції автоматизації на базі ІТ, на чому ґрунтувалася попередня Індустрія 3.0. Окрім того, хоча системи промислової автоматизації ще пішли тільки тому вміли пов'язувати між собою тисячі пристроїв, управляти ними, збирати і обробляти отримані від них дані, — сьогодні потрібна зміна самої концепції аналізу даних та алгоритму прийняття рішень: епоха цифрового бізнесу характеризується безпрецедентним рівнем конвергенції технологій, бізнес-процесів, комунікацій, штучного інтелекту і різних "розумних" продуктів.

5. Важливу роль відіграють цифрові платформи як комерційні (електронна торгівля товарами, як через майданчики посередників, так і безпосередньо від виробника; транзакційні цифрові платформи як ключовий спосіб ведення бізнесу для низки цифрових корпорацій), так і некомерційні (не орієнтовані на одержання прибутку і спрямовані на вирішення різного типу соціальних проблем). Слід зазначити, що з розвитком цифрового простору і появою нових стартапів розширюються і платформи електронної торгівлі послугами, в числі яких компанії, що пропонують підписку (Netflix, Amediateka), послуги таксі та перевезень (Uber), послуги бронювання готелів і турів (Booking.com, Airbnb), хмарний сервіс (Salesforce, Amazon Web Services) та багато інших. Серед умов, на яких формуються зазначені платформи — започаткований на основі цифрових даних і платформ бізнес повинен бути привабливим для всіх сторін: виробників, продавців, покупців, посередників.

6. Фінансові інновації (Фінтех) стають найважливішим глобальним явищем останніх років, а цифрові технології, будучи ядром надання фінансових послуг, стимулюють проникнення інновацій на фінансовий ринок. Обсяг венчурних інвестицій в Фінтех за останні 5 років збільшився в 10 разів, досягнувши рівня 20 млрд доларів США на рік, підтверджуючи безпрецедентний інтерес до цифровізації фінансової діяльності. Зростання Фінтех актуалізує питання перед фінансовими органами щодо розширення регуляторного і наглядового контенту, відповідності нових видів цифрових фінансових послуг існуючим правилам, ідентифікації, оцінки, зниження і моніторингу ризиків фінансових інновацій. Сьогодні все більше великих фінансових організацій (з метою збереження частки ринку) за участю регулятора ініціюють проекти створення спеціалізованих платформ на базі блокчейн [14]. Для прикладу, Китайська Фінтех-компанія Nande Financial Technology Holdings Co., Ltd (HDFH) створила спеціальний інвестиційний фонд для запуску глобального консорціуму світових цифрових банків на блокчейні, який планує профінансувати створення провідного цифрового банку, що стане основою для запуску глобального консорціуму світових цифрових банків. Першим кроком є інвестування та цифрова трансформація банку, далі запускається блокчейн консорціуму, де банк стане центральним вузлом. Очікується, що обсяг фінансування складе близько 1 млрд дол. Крім HDFH, до інвестиційного фонду приєднаються Yillion Bank і Zhongguancun Private Equity & Venture Capital Association (ZVCA). Період інвестування складе 6 років, а на виведення інвестицій буде потрібно до 2 років. Окрім того, фінансові регулятори Китаю почали пильніше спостерігати за ринком криптовалют після того, як у країні розпочався ажіотаж навколо блокчейна, зокрема, почали контролювати виконання заборони на торгівлю криптовалютою та ICO і готують нові обмежувальні заходи [15].

7. Поглиблюється процес реалізації мегапроектів розбудови цифрових країн ("розумна країна"), цифро-

вих міст ("розумне місто"). Так, для залучення бізнесу, готового інвестувати в Сінгапур, уряд країни розгорнув: (1) ініціативу під назвою "Майбутнє Сінгапуру", для того, щоб розробити і випробувати нові ідеї та рішення в галузі містобудування, державного управління, охорони здоров'я а також споживчих товарів і послуг; (2) п'ятирічні програми "Розумна Нація"; (3) науково-дослідницьку програму RIE; (4) програми розвитку фінансового сектора; (5) програми розвитку підприємництва; (6) освітні програми. Уряд Сінгапуру прагне збільшувати досвід у цифрових технологіях і планує його експорт в майбутньому та виділить в найближчі 4 роки 2,4 млрд Сінгапурських доларів (1,68 млрд дол.) на цифрову трансформацію економіки і забезпечення її майбутньої конкурентної переваги. На розширення цифрових можливостей малого і середнього бізнесу владою заплановано 56,43 млн дол. [16].

Навіть ці, виявлені тенденції свідчать про активізацію процесу інвестування в новітній етап трансформації економіки та суспільства на основі упровадження цифрових технологій. Глобальні технологічні тренди, які потрібно враховувати при розвитку цифрової економіки, передбачають повсюдне впровадження хмарних рішень, використання цифрових моделей і технологій доповненої реальності, роботизацію і нові підходи до захисту даних. Чи встигає Україна за цими змінами в пошуку відповідей на виклики? Експертні оцінки різняться в залежності від характеру інновацій, що аналізуються й порівнюються у контексті глобальних тенденцій.

Україна визначила цифрову трансформацію як пріоритетну політику, й вже презентує успіхи у роботі систем ProZorro і eHealth, у впровадженні мобільного покриття 4G і запуску електронних послуг в державному і приватному секторах. В рамках реалізації проєкту "Держава в смартфоні" створено Міністерство цифрової трансформації й відбувся запуск бренду "Дія", в уряді з'явилася нова посада — керівник цифрової трансформації (Chief Digital Transformation Officer, CDTO)". Ця посада буде запроваджена у всіх міністерствах, обласних адміністраціях, держкомпаніях, агентствах і інших центральних органах виконавчої влади. Однак державна влада й до цього часу не визначилась з питанням, скільки коштів потрібно витратити на цифровізацію (діджиталізацію), а коли мова йде про переваги від самого переходу до таких цифрових послуг, то як мінімум ставиться мета відійти від побутової корупції й полегшити життя людей. "Але це будуть мільярди. Досі ховали кошти, що йдуть на "цифровізацію", в інші якісь статті бюджету, і тому ці статті не потрапляли під моніторинг організацій, що займалися погодженням сфери діджиталізації" [17].

Стосовно прогресивних ІКТ, то офіційна статистика фіксує (із запізненням в декілька років) упровадження веб, хмарних технологій, великих даних з різною інтенсивністю на підприємствах секторів економіки України. Проте у переважній більшості на практиці запитуваними є недорогі рішення для масової автоматизації, оскільки у компанії немає коштів на модернізацію і упровадження ІТ. Звичайно, існують і нові достатньо дорогі інноваційні технології, наприклад, дрони, системи діагностики і обліку, які активно впроваджуються в АПК, які потребують суттєвих інвестицій. Однак цифровізація виводить на новий рівень сферу виробництва, змушуючи компанії ставити цифрову трансформацію на чільне місце стратегії розвитку. Ключовою проблемою на сьогодні є той факт, що у промисловості є фінансові ресурси, хоч і не завжди, на цифровізацію, але важливо не просто встановити ІТ рішення на підприємстві, а навчитися управляти процесами, що в українських умовах вкрай складно. Цифровізація окремого підприємства може дати підвищення ефективності на кілька відсотків, але більш важливо разом з цим цифровізувати такі елементи як взаємодія з постачальниками, а та-

кож ту частину, що відповідає за збут продукції (організувати зворотний зв'язок зі споживачами продукції, сервісне обслуговування та ін.), а взагалі прагнути до формування цифрової екосистеми.

Проте вітчизняна статистика фіксує невтішні результати стосовно інвестування в Україні: (1) суттєве зниження вкладених прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) в економіку України в 2017 році (31230,3 млн дол.) порівняно з 2016 роком (32122,5 млн дол.); однак деяке поживлення у 2018 році (31606,4 млн дол.) та 2019 році (32905,1 млн дол.); (2) в розрізі видів економічної діяльності питома вага ПІВ в "Інформація та комунікації" в 2017 році склала лише 5,5 %, в "Професійна, наукова та технічна діяльність" — 5,9% (табл. 1); (3) в розрізі джерел фінансування капітальних інвестицій в економіку України власні кошти підприємств та організацій складають найбільшу питому вагу, яка до того ж в динаміці є майже стабільною, що не дозволяє говорити про можливості економічного зростання, тим паче — цифрового; спостерігається зниження і так невисокої питомих ваги коштів іноземних інвесторів, зокрема з 3% у 2015 році до 1,4% у 2017 році та 0,3 % у 2018 році.

За відсутності спеціальної інвестиційної політики в Україні, як вже стало традицією, в Уряді покладаються на зарубіжну допомогу. Так, Європейський Союз включив Україну до свого інвестиційного плану розвитку європейської цифрової економіки. 600—700 млрд євро (670—780 млрд дол.) Європа повинна інвестувати в розвиток цифрової економіки. Ця сума включає інвестиції в Швейцарію, Україну і країни Західних Балкан, які є складовою цифрової інфраструктури. Для України ця сума може скласти 5—6 млрд євро [18]. Євросоюз в 2019 році офіційно запустив в Україні нову програму "EU4Digital: підтримка цифрової економіки і суспільства в Східному партнерстві". Програма спрямована на розширення переваг Єдиного цифрового ринку ЄС для України та інших держав Східного партнерства з метою стимулювання економічного зростання, створення робочих місць, поліпшення життя людей і допомоги бізнесу. Програма триватиме до грудня 2021 року. Її бюджет 11000000 євро а виконує консорціум на чолі з ЕУ. Цілі програми включають: (1) створення єдиного роумінгового простору в країнах Східного партнерства, значить дешевше дзвінки для українців, які подорожують регіоном; (2) конкретну підтримку розвитку цифрових навичок, що відповідають потребам розвитку галузей; (3) забезпечення умов для інновацій і стартапів; (4) підтримку транскордонної електронної торгівлі, яка спростить експортні процедури, зменшить затримки на кордонах і збільшить безпеку та прозорість операцій, стимулюючи цифрову економіку в Україні, кількість і якість послуг, доступних споживачам; (5) у сфері електронного здоров'я українська система охорони здоров'я, фахівці і пацієнти матимуть переваги від розробки у співпраці з національними органами влади рекомендацій та загальних стандартів в послугах електронного здоров'я, обміну даними та медичних записів. До пріоритетів Цифрового порядку денного України належать законодавство про цифрову економіку і телекомунікації, цифрову інфраструктуру, а саме стратегію з розвитку високошвидкісного ширококутного доступу в інтернет, Програма безготівкової економіки в сфері електронної торгівлі eTrade, електронного захисту eTrust і кібербезпеки Cybersecurity, ініціатива "Розумні міста — розумні регіони", яка зосереджена на децентралізації і реалізації програми електронних навичок eSkills, електронної охорони здоров'я eHealth і електронної торгівлі eTrade в регіонах України [19].

Для українського ІТ-сектору 2019 рік став рекордним за сумою інвестицій — 544 млн доларів, що на 199 млн доларів більше показника 2018 року (згідно зі звітом за результатами щорічного дослідження венчурного ринку України DealBook 2020 від інвестиційного

фонду AVentures Capital), більшість отриманих інвестиційних коштів — 77% — отримали 3 компанії: Grammarly, GitLab та People.ai. Серед основних інвесторів — міжнародні фонди, зокрема, Iconiq Capital, Goldman Sachs, Dregon Capital, Soros Fund Management, Horizon Capital та інші. Для локальних стартапів вони є головними інвесторами на початкових стадіях. Водночас обсяг угод на ранніх стадіях у порівнянні з 2018 роком практично не змінився [20]. Проте слід взяти до уваги, що в рамках цифрової економіки інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) виступають не як технологічна інновація (що було характерно для попереднього технологічного устрою), а як всеосяжна технологічна інфраструктура, на базі якої створюються нові форми економічної і суспільної діяльності. Тому саме організаційні і фінансові інновації стають головною рушійною силою розвитку цифрової економіки та суспільства.

За прогнозами Українського інституту майбутнього загальний обсяг інвестицій у цифровізацію промисловості, бізнесу та виробництв згідно розробленої Стратегії 2030E може скласти до 70 млрд дол., а в цифровій інфраструктурі — до 16 млрд дол. (з них 80% — це кошти приватних компаній). Відповідно, споживання продукції та послуг сектору ІКТ локальним ринком складе від 86 до 100 млрд дол., не враховуючи громадського сегменту (без приватного споживання в домогосподарствах). Згідно прогнозів, цифровізація дасть можливість: створювати щонайменше від 11% (у 2021 р.) до 95% (у 2030 р.) додаткового ВВП на рік; за 10 років додатково створити до 1 260 млрд дол. ВВП; за 10 років збільшити надходження в бюджет на 240 млрд дол. Створити 700 тис. нових робочих місць (без урахування експортної ІТ-індустрії) [21].

Якщо говорити про мінімальні інвестиції для упровадження Інтернету речей, то в Стратегії розвитку Індустрії 4.0, розробленої експертами [22], передбачено 13 проєктів, які повинні запустити системне спрямування до відповідних технологій, зокрема створення інноваційної екосистеми, дорожніх карт цифрової трансформації в розрізі окремих галузей, а також проєкти в ВПК, експорті, інтеграції в ЄС і світову спільноту. Обсяг інвестицій оцінюється за все в 25—30 млн грн Звичайно, це мізерна частка, а отже ключова проблема — відсутність інвестицій та низька бізнес-культура. Для порівняння: на прикладі нового "розумного" заводу компанії Rittal в Німеччині автовиробник Volkswagen AG (VW) має намір до 2023 року інвестувати до 4 млрд євро в цифровізацію бізнесу; ці інвестиції будуть в основному зосереджені в адміністративній сфері, але також торкнуться виробництва. Компанія планує створити щонайменше 2 тис. робочих місць, пов'язаних з випуском цифрових продуктів. Удосконалення ІТ-систем дозволить спростити завдання, які раніше виконувалися вручну, внаслідок чого до 4 тис. співробітників невиробничих відділів Volkswagen AG Passenger Cars, Volkswagen Group Components і Volkswagen Sachsen GmbH не планується замінити в найближчі чотири роки. Необхідною умовою є те, що їх функції будуть скасовані в результаті цифровізації, оптимізації процесів і впорядкування організаційної структури.

Виклики, що постають перед українським бізнесом: необхідність розвитку цифрового мислення; проблема забезпечення кібербезпеки; нерозвинутість існуючої інфраструктури; необхідність розробки нормативно-правової бази; низький рівень інвестицій; необхідність

Таблиця 1. Динаміка прямих іноземних інвестицій в економіку України за деякими видами економічної діяльності в 2014–2018 рр., млн дол. США

Види економічної діяльності	2014	2015	2016	2017	2018	2019	31.12. 2019
Прямі іноземні інвестиції, усього станом на 1.01	53704,0	38356,8	32122,5	31230,3	31606,4	32905,1	35809,6
У т. ч. за видами економічної діяльності							
Промисловість	17681,4	12419,4	9893,6	9667,6	10685,6	н/д	н/д
Питома вага, %	32,9	30,5	27,4	25,8	27,3		
В т. ч. переробна промисловість	12004,6	8797,6	7531,9	7523,9	8077,7	н/д	н/д
Питома вага, %	22,3	21,6	20,8	20,1	20,6		
Інформація та комунікації	1894,7	1646,2	2089,4	2075,7	2163,6	н/д	н/д
Питома вага, %	3,5	4,0	5,8	5,5	5,5		
Фінансова та страхова діяльність	12261,4	8790,9	8382,0	9910,7	10213,3	н/д	н/д
Питома вага, %	22,8	21,6	23,2	26,4	26,1		
Професійна, наукова та технічна діяльність	4006,8	2634,5	2222,6	2253,5	2303,6	н/д	н/д
Питома вага, %	7,5	6,5	6,1	6,0	5,9		

Джерело: складено авторами за даними Держстату України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

підтримки малого і середнього бізнесу; необхідність відмови від бюрократизації; необхідність трансформації внутрішніх процесів підприємств. Водночас кадрові питання відіграє ключову роль для розвитку цифрової економіки, оскільки вона будується на знаннях, навичках, здатності до навчання, гнучкості персоналу, який розробляє і впроваджує нові технології. Необхідні інвестиції в освітні платформи для швидкого розвитку цифрових компетенцій.

Однак знайти ефективні відповіді на зазначені виклики й досягти технологічного прориву без участі держави неможливо. Це підтверджує і досвід країн, що займають сьогодні перші рядки міжнародних рейтингів цифрового розвитку. Саме державна влада там виступає основним драйвером цифровізації, реалізуючи системну політику в інноваційній сфері, створюючи інституційні умови і формуючи інфраструктурні можливості для розвитку нових технологій, прямо або побічно заохочуючи їх комерціалізацію і стимулюючи на них попит. Щоб отримувати кошти інвесторів, Україна повинна бути інвестиційно привабливою країною (передусім повинні бути прості, зрозумілі й однакові для всіх правила гри, не повинно бути корупції, захист власності). В існуючих умовах для забезпечення подальшого розвитку значною мірою потрібна державна участь, спрямована на цифровізацію роботи державних і муніципальних служб, розробку відповідної нормативно-правової бази, забезпечення доступу малого та середнього підприємництва до венчурного капіталу для реалізації інноваційних проєктів. Уряду необхідно продовжувати зміцнювати цифрові основи шляхом залучення інвестицій в масштабовану, розумну і безпечну інфраструктуру, здатну забезпечувати прискорене зростання темпів цифрового розвитку. Необхідним вбачається зміцнення екосистеми цифрової трансформації як по горизонталі — у всіх галузях економіки на національному, регіональному та муніципальному рівнях, — так і по вертикалі, на всіх рівнях державного управління, промисловості і сфери послуг. Слабка взаємодія між урядом, приватним сектором та науково-освітньою спільнотою негативно впливає на темпи цифровий трансформації, реалізацію ключових державних програм, впровадження нових технологій і бізнес-моделей і на можливість проактивно реагувати на технологічні та економічні збої і кризи, а також на швидкість впровадження інновацій.

При реалізації інвестиційної стратегії важливо виокремити джерела в сфері інвестування — державні і приватні, частки яких повинні регламентуватися спеціальною Програмою "Цифрова економіка" й звернути увагу не лише на великий бізнес, який зацікавлений в розвитку всіх аспектів цифрової економіки, але й на дрібних інвесторів які, здебільшого, представлені портфельним інвестуванням. Для великого підприємства найбільші перспективи вбачаються у створенні і структуруванні баз даних малого і середнього підприємства, а також цифровізація функціонування транспорту, зв'язку, логістичних мереж. Дрібні приватні інвестори найбільше орієнтуються на використання платформ і крос-платформних сервісів, а також на застосування інтелектуальних інструментів підтримки інвестиційної діяльності.

Важлива складова — це стимулювання інвестування в цифровізацію. Для цього в галузі інвестиційної діяльності для забезпечення супроводу інвестиційних проєктів необхідно формування загальних правил створення та оцінки особливих інвестиційних режимів: перелік нових підходів до отримання податкових пільг, зниження страхових внесків як для приватних інвесторів, так і для інвестиційних компаній, що реалізують різноманітні проєкти, розробка конкретних заходів державної підтримки в одній з таких форм: надання пільг на проєктне фінансування; надання пільг по сплаті податку на майно та земельного податку; компенсація вкладень інвестора через різні податкові надходження від інвестиційного проєкту, проведення стабілізації регуляторних і податкових умов.

Отже, незважаючи на нестабільність інвестиційного клімату, держава повинна приймати різноманітні заходи по залученню інвесторів, здійснюючи ключову ставку саме на приватні інвестиції, що дозволить здійснити програмні заходи щодо розвитку цифрової економіки і зробити помітні позитивні ретурвернення в економіці країни. Цифрова економіка і бурхливий розвиток ділових комунікацій вимагають якісно іншої роботи з інвесторами, а отже, настав час усвідомити нові виклики і переглянути інструментарій інвестиційної політики.

ВИСНОВКИ

Сьогодні інвестиційна діяльність і цифрова економіка стають все більше взаємопов'язаними, оскільки поступальний розвиток цифровізації економічних процесів неможливий без суттєвих інвестиційних вкладень, а найбільш ефективні інструменти інвестування мають безпосереднє відношення до цифрової економіки. Важливим глобальним трендом сучасного етапу інвестиційної політики є встановлення взаємозв'язку між стратегією цифровізації та стратегією розвитку цифрової економіки, що має важливі наслідки для інвестицій, а інвестиції також обумовлюють розвиток цифрових технологій мережевих платформ.

Головними складовими розвитку цифрової економіки як чергового етапу формування сучасної моделі виробничо-технологічної та соціальної системи суспільства на основі результатів четвертої промислової революції є нормативне регулювання, інфраструктура, безпека мереж (кібербезпека), підготовка професіоналів та формування технологічних платформ. Саме на це має бути спрямовано функцію держави в партнерстві з бізнесом, реалізація якої потребує відповідної інвестиційної політики.

У цьому контексті існуючий на сьогодні помітний "цифровий розрив" між розвиненими країнами та країнами з економікою, що розвивається (до яких належить і Україна) обумовлює необхідність реалізації комплексної науково обґрунтованої державної інвестиційної політики з урахуванням глобальних тенденцій інвестування в цифровізацію економіки і нових моделей діяльності в транснаціональних цифрових компаній на основі цифрових мереж. Уряду під час розробки інвестиційної стратегії цифрового розвитку необхідно керуватися

принципом знаходження балансу між цілями державної політики та інтересами інвесторів і суспільства, що вимагає розробки сучасних механізмів регулювання в таких сферах, як безпека і конфіденційність даних, захист інтелектуальної власності, інтересів споживачів і культурних цінностей, щоб при переході на цифрові технології при виникненні порушень своєчасно попереджати негативні соціально-економічні наслідки, враховуючи інтереси як суспільства, так і приватних інвесторів.

Українська держава та бізнес загалом вже включилися в роботу по виробленню відповідей на виклики, спричинені глобальними тенденціями інвестування в цифровий розвиток. Фахівці і керівники компаній розуміють, що без використання цифрових технологій вони вже не зможуть успішно конкурувати ані на внутрішньому, ані на зовнішніх ринках. Вони досить високо оцінюють ефективність вже запроваджених ними рішень, проте досить прагматично відносяться до цих технологій, акцентуючи увагу на те, без чого вже неможливо вести бізнес, неспішно вкладаючи кошти в принципово нові напрями. Проте в умовах наростаючої глобальної кризи, саме новітні технології, як це вже було зафіксовано в попередні скрутні часи розвитку світової економіки і суспільства, стають драйвером розв'язання критичних проблем й спонукають інвесторів перепрофільовувати вкладення в пріоритетні напрями, якими на сьогодні є цифрові технології. На особливості цього процесу й будуть спрямовані наступні дослідження.

Література:

1. Barefoot K., Curtis D., Jolliff W., Nicholson J.R., Omohundro R. Defining and Measuring the Digital Economy / The Bureau of Economic Analysis US Department of Commerce Working Paper. 2018. URL: <https://www.bea.gov/research/papers/2018/defining-and-measuring-digital-economy> (дата звернення 17.03.2020).
2. Measuring the Digital Economy / International Monetary Fund. 2018. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/Policy-Papers/Issues/2018/04/03/022818-measuring-the-digital-economy> (дата звернення 17.03.2020).
3. Digital Economy Report 2019 / United Nations Conference on Trade and Development, Geneva: United Nations. 2019. URL: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/der2019_overview_en.pdf (дата звернення 17.03.2020).
4. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018—2020 роки. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80> (дата звернення 17.03.2020).
5. Корнєєва Ю.В. Роль держави у сприянні інвестиціям у розвиток цифрової економіки. Економіка і прогнозування. 2018. № 1. С. 120—134.
6. Дєєва Н.Е., Делєйчук В.В. Механізми залучення інвестицій емітентами цінних паперів в умовах розвитку цифрової економіки України. Молодий вчений. 2018. № 3 (55). С. 653—659.
7. Інвестиційна активність підприємств з виробництва продукції з високою доданою вартістю в умовах обмежених ринків: парадигма та механізми забезпечення: монографія / Н.Ю. Брюховецька, І.П. Булеєв та ін. К.: НАН України, Ін-т економіки пром-сті. 2019. 388 с.
8. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution / Crown Business. New York, 2017. 192 p.
9. Доклад о мировых инвестициях 2019. Особые экономические зоны. 2019. URL: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2019_overview_ru.pdf (дата звернення: 19.03.2020).
10. Policy Framework for Investment. URL: <https://www.oecd.org/mcm-2018/documents/Policy-Framework-for-Investment-2015-CMIN2015-5.pdf>. (дата звернення: 19.03.2020).
11. Investment Policy Framework for Sustainable Development. URL: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/diaepcb2015d5_en.pdf (дата звернення: 19.03.2020).

12. Мониторинг глобальных трендов цифровизации 2019. URL: <https://media.rbc.ru/media/reports/3009-rostelecom-trends-2019.pdf>. (дата звернення: 19.03.2020).

13. Digital Spillover Measuring the true impact of the digital economy. URL: https://www.huawei.com/minisite/gci/en/digital-spillover/files/gci_digital_spillover.pdf (дата звернення 19.03.2020).

14. Филиппов Д.И. Финансовые инновации в условиях развития цифровой экономики. Креативная экономика. 2019. Том 13. №8. С. 1503—1520.

15. В Китае создан инвестиционный фонд для запуска консорциума цифровых банков на блокчейне. URL: <https://bits.media/v-kitae-sozdan-investitsionnyy-fond-dlya-zapuska-konsortsiuma-tsifrovyykh-bankov-na-blokcheyne/> (дата звернення 20.03.2020).

16. Цифровая экономика Сингапура. Создание экономики будущего и инициатива "Умная нация". URL: <https://docplayer.ru/56568253-Cifrovaya-ekonomika-singapura-sozdanie-ekonomiki-budushchego-i-iniciativa-umnaya-naciya-nekotorye-fakty-i-cifry-osnovy-ekonomiki-singapura.html> (дата звернення 20.03.2020).

17. Держава у смартфоні" і конституційні цифрові права. Що пропонує команда Зеленського. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30187139.html> (дата звернення 18.03.2020).

18. Інвестиції у побудова єдиної цифрової інфраструктури для всієї Європи оцінюються у близько 60 млрд євро. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/investitsii-razvitie-edinoy-tsifrovoy-infrastruktury-1517305421.html> (дата звернення 18.03.2020).

19. ЄС запускає в Україні нову програму EU4Digital для покращення онлайн-сервісів. URL: https://galinfo.com.ua/news/yes_zapuskaie_v_ukraini_novu_programu_eu4digital_dlya_pokrashchennya_onlaynservisiv_316548.html (дата звернення 18.03.2020).

20. Новый рекорд. Инвестиции в украинский IT в 2019-м превысили \$500 млн. URL: <https://tech.liga.net/technology/novosti/investitsii-v-ukrainskiy-it-v-2019-m-prevysili-500-mln> (дата звернення 18.03.2020).

21. Україна 2030E — країна з розвинутою цифровою економікою. URL: <https://hvylya.net/analytics/economics/ukraina-2030e-kraina-z-rozvinutoju-cifrovoju-ekonomikoju.html> (дата звернення 18.03.2020).

22. ІНДУСТРІЯ 4.0 В УКРАЇНІ. СТРАТЕГІЯ 2019-21. ПОРТФЕЛЬ ПРОЄКТІВ 2019. URL: https://www.slideshare.net/APPAU_Ukraine/40-201921-1 (дата звернення 18.03.2020).

References:

1. Barefoot, K. Curtis, D. Jolliff, W. Nicholson, JR. and Omohundro, R. (2018), "Defining and Measuring the Digital Economy", The Bureau of Economic Analysis US Department of Commerce Working Paper, available at: <https://www.bea.gov/research/papers/2018/defining-and-measuring-digital-economy> (Accessed 17 March 2020).

2. International Monetary Fund (2018), "Measuring the Digital Economy", available at: <https://www.imf.org/en/Publications/Policy-Papers/Issues/2018/04/03/022818-measuring-the-digital-economy> (Accessed 17 March 2020).

3. United Nations Conference on Trade and Development (2019), "Digital Economy Report 2019", available at: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/der2019-overview_en.pdf (Accessed 17 March 2020).

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), "Concept of development of digital economy and society of Ukraine for 2018—2020", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80> (Accessed 17 March 2020).

5. Kornieieva, Yu.V. (2018), "The role of the state in promoting investment in the development of the digital economy", *Ekonomika i prohnozuvannia*, vol. 1, pp. 120—134.

6. Dieieva, N.E. and Delejchuk, V.V. (2018), "Mechanisms of attraction of investments by securities issuers in the conditions of development of the digital economy of Ukraine", *Molodyj vchenyj*, vol. 3 (55), pp. 653—659.

7. Briukhovets'ka, N.Yu. and Bulieiev, I.P. (2019), Investytsijna aktyvnist' pidpriemstv z vyrobnytstva produktiv z vysokoju dodanoju vartistiu v umovakh обмежених ринків: paradyhma ta mekhanizmy zabezpechennia [Investment activity of high value-added products in limited markets: a paradigm and mechanisms for ensuring], NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics, Kyiv, Ukraine, p. 388.

8. Schwab, K. (2017), *The Fourth Industrial Revolution*, Crown Business, New York, USA.

9. UNCTAD (2019), "World Investment Report 2019. Special Economic Zones", available at: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2019-overview_ru.pdf (Accessed 19 March 2020).

10. OECD (2018), "Policy Framework for Investment", available at: <https://www.oecd.org/mcm-2018/documents/Policy-Framework-for-Investment-2015-CMIN2015-5.pdf> (Accessed 19 March 2020).

11. UNCTAD (2020), "Investment Policy Framework for Sustainable Development", available at: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/diaepcb2015d5_en.pdf (Accessed 19 March 2020).

12. Rostelecom (2019), "Monitoring digitalization global trends 2019", available at: <https://media.rbc.ru/media/reports/3009-rostelecom-trends-2019.pdf> (Accessed 19 March 2020).

13. Huawei (2020), "Digital Spillover Measuring the true impact of the digital economy", available at: https://www.huawei.com/minisite/gci/en/digital-spillover/files/gci_digital_spillover.pdf (Accessed 19 March 2020).

14. Fylyppov, D.Y. (2019), "Financial innovation in the development of the digital economy", *Kreativnaja jekonomika*, vol. 13, no. 8, pp. 1503—1520.

15. bits.media (2020), "In China, an investment fund has been created to launch a consortium of digital banks on the blockchain", available at: <https://bits.media/v-kitae-sozdan-investitsionnyy-fond-dlya-zapuska-konsortsiuma-tsifrovyykh-bankov-na-blokcheyne> (Accessed 20 March 2020).

16. docplayer.ru (2020), "The digital economy of Singapore. Creating the economy of the future and the Smart Nation initiative", available at: <https://docplayer.ru/56568253-Cifrovaya-ekonomika-singapura-sozdanie-ekonomiki-budushchego-i-iniciativa-umnaya-naciya-nekotorye-fakty-i-cifry-osnovy-ekonomiki-singapura.html> (Accessed 20 March 2020).

17. Nazarova, E. (2020), "The State in the "Smartphone" and Constitutional Digital Rights. What the team of Zelensky offers", available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/30187139.html> (Accessed 18 March 2020).

18. rbc.ua (2020), "Investment in the construction of a single digital infrastructure across Europe is estimated at around \$60 billion", available at: <https://www.rbc.ua/ukr/news/investitsii-razvitie-edinoy-tsifrovoy-infrastruktury-1517305421.html> (Accessed 18 March 2020).

19. Galinfo (2020), "EU launches new EU4Digital program in Ukraine to improve online services", available at: https://galinfo.com.ua/news/yes_zapuskaie_v_ukraini_novu_programu_eu4digital_dlya_pokrashchennya_onlaynservisiv_316548.html (Accessed 18 March 2020).

20. liga.net (2019), "New record. Investments in Ukrainian IT in 2019 exceeded \$ 500 million", available at: <https://tech.liga.net/technology/novosti/investitsii-v-ukrainskiy-it-v-2019-m-prevysili-500-mln> (Accessed 18 March 2020).

21. hvylya.net (2020), "Ukraine 2030E is a country with advanced digital economy", available at: <https://hvylya.net/analytics/economics/ukraina-2030e-kraina-z-rozvinutoju-cifrovoju-ekonomikoju.html> (Accessed 18 March 2020).

22. slideshare.net (2019), "INDUSTRY 4.0 in Ukraine STRATEGY 2019-21 PROJECT PORTFOLIO 2019", available at: https://www.slideshare.net/APPAU_Ukraine/40-201921-1 (Accessed 18 March 2020).

Стаття надійшла до редакції 01.04.2020 р.

*Т. Д. Косова,
д. е. н., професор, провідний науковий співробітник,
Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-1859-0542*

*О. В. Ярошевська,
д. е. н., доцент, професор кафедри економіки,
Класичний приватний університет, м. Запоріжжя
ORCID ID: 0000-0003-3569-8763*

*Г. В. Соломіна,
к. е. н., доцент кафедри фінансово-економічної безпеки,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро
ORCID ID: 0000-0003-0917-7999*

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.14

ДІАГНОСТИКА І РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНОГО АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ

*T. Kosova,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Leading Researcher,
Institute of Industrial Economics, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv
O. Yaroshevska,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor
of the Department of Economics of the Classical Private University, Zaporizhzhia
G. Solomina,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Financial
and Economic Security, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro*

DIAGNOSIS AND REGULATION OF FINANCIAL POTENTIAL OF BUSINESS ENTITIES IN THE SYSTEM OF STRATEGIC CRISIS MANAGEMENT

Предметом дослідження є теоретичні, методологічні основи і практичні аспекти діагностики фінансового потенціалу вітчизняних суб'єктів господарювання на рівні видів економічної діяльності, виявлення загроз їх стратегічному розвитку і розробка заходів із антикризового регулювання і управління. Об'єктом дослідження є процеси ідентифікації фінансової кризи за етапами її життєвого циклу та ступенем жорсткості, формування і розміщення капіталу підприємств, управління їх вартістю та джерелами її створення. Для написання статті використано загальнонаукові методи дослідження аналізу і синтезу, індукції і дедукції, метод коефіцієнтів. Проведено діагностику фінансового потенціалу суб'єктів господарювання різних галузей національної економіки на основі таких показників: частка у власному капіталі резервного капіталу і нерозподілених фінансових результатів; концентрація власного капіталу; коефіцієнт співвідношення довгострокового капіталу і поточних зобов'язань; власний оборотний капітал; коефіцієнт маневреності власного капіталу; коефіцієнти ліквідності (абсолютної, проміжної, загальної); частка необоротних активів; коефіцієнт зносу основних засобів. Виконано диференціацію фінансового потенціалу суб'єктів господарювання за галузевою ознакою за імовірністю виникнення кризових явищ: висока — будівництво (від'ємна вартість власного капіталу); середня — промисловість, оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (наявність непокритих збитків у балансі); низька — сільське, лісове та рибне господарство; фінансова та страхова діяльність; транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (значна концентрація власного капіталу, його висока маневреність, переваги в ліквідності і фізичному стану основних засобів порівняно з іншими галузями національної економіки). Загальними ознаками фінансової нестабільності на макроекономічному рівні є наявність непокритих збитків, низька капіталізація і ліквідність суб'єктів господарювання, від'ємна величина власного оборотного капіталу. Зазначена ситуація потребує посилення державного регулювання фінансового стану підприємств, активнішого використання процедури банкрутства для відновлення їх пла-

госпроможності, або виведення з ринку суб'єктів господарювання, яким не вдалося подолати стан фінансової кризи.

The subject of the research is theoretical, methodological basis and practical aspects of diagnostics of financial potential of domestic economic entities at the level of economic activities, identification of threats to their strategic development and development of measures for crisis management and management. The object of the study is the processes of identification of the financial crisis by stages of its life cycle and degree of rigidity, formation and placement of capital of enterprises, management of their value and sources of its creation. General scientific methods of analysis of analysis and synthesis, induction and deduction, method of coefficients were used for writing the article. The financial potential of economic entities of different sectors of the national economy has been diagnosed on the basis of the following indicators: share in own capital of reserve capital and undistributed financial results; concentration of equity capital; ratio of long-term capital to current liabilities; own working capital; coefficient of maneuverability of own capital; liquidity ratios (absolute, intermediate, total); share of non-current assets; the rate of depreciation of fixed assets. Differentiation of financial potential of economic entities by sectoral feature is performed by the probability of occurrence of crisis phenomena: high — construction (negative cost of equity capital); medium — industry, wholesale and retail trade; repair of motor vehicles and motorcycles (presence of uncovered losses in the balance sheet); low — agriculture, forestry and fisheries; financial and insurance activities; transport, warehousing, postal and courier activities (considerable concentration of own capital, its high maneuverability, advantages in liquidity and physical condition of fixed assets in comparison with other branches of the national economy). Common signs of financial instability at the macroeconomic level are the presence of uncovered losses, low capitalization and liquidity of economic entities, and negative working capital. This situation requires the strengthening of state regulation of the financial condition of enterprises, more active use of bankruptcy procedures to restore their solvency, or the withdrawal of economic entities that have not been able to overcome the state of financial crisis.

Ключові слова: діагностика, регулювання, фінансовий потенціал, система, стратегічне антикризове управління, суб'єкти господарювання.

Key words: diagnostics, regulation, financial potential, system, strategic crisis management, business entities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Зовнішнє середовище функціонування суб'єктів господарювання реального сектора економіки характеризується нестабільністю. Незважаючи на значні наукові здобутки, сформовані економічні теорії не здатні упередити виникнення сучасних глобальних і локальних економічних криз, в основі яких лежать вади фінансових і товарних ринків, відрив вартості реального і фінансового капіталу тощо. Погоджуємося з такими авторами: Кобеля З.І., Кутаренко Н.Я., Рудько К.І., Бабчук А.М. [1], що чинниками фінансово-економічної нестабільності в Україні є: ескалація воєнного конфлікту на Сході України; втрата товарних ринків Російської Федерації; спад виробництва у старопромислових регіонах; нестійкість грошового обігу; значна частка банківських установ, виведених із ринка; вади податкового, валютного регулювання; стрімкий відплив іноземного капіталу з України через зниження її інвестиційної привабливості. Глобальна фінансова нестабільність потребує формування і реалізації антикризової політики як на рівні держави, так і на рівні окремо взятих суб'єктів господарювання. Завданням державного регулювання є створення інституціонального середовища функціонування підприємств, яке би сприяло розвитку його стратегічного фінансового потенціалу і зміцненню конкурентоспроможності на товарних ринках.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Проблеми фінансової діагностики, фінансового регулювання, формування стратегій антикризового управління фінансовим потенціалом підприємств знаходяться в центрі уваги науковців. Шлапак А.В. визначає антикризове управління як такий вид управління, що спря-

мований на попередження та подолання кризових явищ у процесах функціонування і розвитку будь-якого суб'єкта господарювання; комплекс заходів на етапах виявлення кризоутворюючих факторів, їх своєчасної діагностики, попередження і нейтралізації кризи, пом'якшення її наслідків [2]. У статтях Корольова Ю.Ю. [3], Загреби М.М. [4] обґрунтовується набір показників, які використовуються для діагностики кризового фінансового стану підприємства та прогнозування можливого розвитку кризових явищ. Для вдосконалення процесу діагностики фінансового стану підприємства Нусіновим В.Я., Семенякою Т.В. було запропоновано показник експрес-діагностики, який дозволяє без значних розрахунків виявити ознаки кризи на підприємстві чи підтвердити стабільність фінансового стану [5]. Жовна О.М., Молодецька О.М. обґрунтували підхід до оцінки фінансового стану та фінансової безпеки підприємства за допомогою інтегрованого показника нестачі ліквідних активів, відокремлення діагностики кризового стану об'єкта дослідження на основі показників поточного та початкового економічного стану [6].

Авторами статті досліджувалися механізми формування і реалізації фінансового потенціалу суб'єктів господарювання на фондовому ринку, у т.ч. інститутів спільного інвестування, виконано ідентифікацію чинників (загроз), що здійснюють вплив на їх діяльність, систематизовано фінансові ризики втрати потенціалу розвитку і розроблено заходи з їх зниження [7; 8]. Високо оцінюючи науковий доробок зазначених авторів, слід визнати брак прикладних досліджень фінансового потенціалу, перспектив його зростання, існуючих загроз розвитку та їх усунення механізмами антикризового управління.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є діагностика фінансового потенціалу вітчизняних суб'єктів господарювання на рівні видів економічної діяльності, виявлення загроз їх стратегічному розвитку і розробка заходів із антикризового регулювання і управління.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Фінансова криза — це стан погіршення зовнішнього середовища, який ускладнює досягнення суб'єктом господарювання поставлених стратегічних завдань і розвиток фінансового потенціалу. Своєчасне виявлення загроз та з'ясування причин кризових явищ відіграє надзвичайно важливу роль у стратегічному управлінні підприємствами, оскільки дозволяє передбачити виникнення фінансової нестабільності, неплатоспроможності і розробити відповідні заходи з їх упередження і зменшення імовірності банкрутства. Зміст антикризового управління розкривається в його функціях: організація управлінської діяльності, ранній моніторинг та діагностика кризових явищ, отримання сигналів о потенційних загрозах та ризиках, їх обробка, раннє попередження та реагування на фінансову кризу, покращення якості фінансового стану [9, с. 110].

Реалізація антикризової програми потребує діагностики стану кризи, яка як явище має такі ознаки: ланцюговий характер — виникнення в одному з об'єктів управління поширюється на інші; превентивність — можливість передбачення; керованість — її здатність до згладжування, відтермінування, пом'якшення наслідків у певних межах. Фінансова діагностика є основним етапом антикризової політики на підприємстві, що дає змогу повною мірою оцінити стійкість фінансового стану, виконати його прогнозування, оцінити ймовірність неплатоспроможності та банкрутства [10, с. 162].

Ключовими бізнес-індикаторами системи стратегічного антикризового управління є: показники рентабельності (продаж, активів, власного капіталу); ліквідності (абсолютної, проміжної, загальної); фінансової незалежності (фінансової автономії, фінансування, забезпечення власними оборотними коштами та маневреності власного капіталу); ділової активності (коефіцієнт оборотності активів, оборотності запасів, оборотності дебіторської заборгованості, оборотності кредиторської заборгованості) [11, с. 171].

У табл. 1 наведено показники фінансової діагностики галузей національної економіки станом на 01.01.2018 р.

Відповідно до законодавства вітчизняні підприємства зобов'язані формувати резервний капітал у процентах до статутного капіталу за рахунок періодичних відрахувань від чистого прибутку до формування мінімального розміру 25%. На рівні національної економіки частка резервного капіталу в класному капіталі суб'єктів господарювання становить 2,78%.

Найбільшу питому вагу має оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (16,15%), в інтервалі [3,296%; 6,566%] знаходяться: оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів; сільське, лісове та рибне господарство; фінансова та страхова діяльність; освіта; промисловість. Від'ємні значення питомої ваги мають такі галузі (через від'ємне значення власного капіталу загалом, оскільки значення резервного капіталу мають бути виключно додатними): тимчасове розміщування й організація харчування (-2,566%), будівництво (-4,317%), операції з нерухомим майном (-12,05%). У зазначених трьох галузях національної економіки також значні обсяги непокритих збитків, які в разі перевищують від'ємне значення власного капіталу: у будівництві — у 3,76 разів, у тимчасовому розміщуванні й організації харчування — у 7,32 разів, у операціях із нерухомим майном — у 11,51 разів.

На рівні національної економіки частка непокритих збитків у власному капіталі становила (-34,75%). Із 15 видів економічної діяльності лише три мали нерозподілений прибуток, із такою питомою вагою у власному капіталі: сільське, лісове та рибне господарство (72,99%), освіта (31,82%), фінансова та страхова діяльність

(17,37%). При додатному розмірі власного капіталу п'яту його частину за модулем мають непокриті збитки такі галузі: професійна, наукова та технічна діяльність (-20,33%), транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (-20,52%), діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (-21,93%). Більше половини розміру власного капіталу становлять збитки за такими видами економічної діяльності: охорона здоров'я та надання соціальної допомоги (-54,88%), промисловість (-59,48%). Непокриті збитки перевищують власний капітал у таких галузях національної економіки: інформація та телекомунікації (-114,9%), мистецтво, спорт, розваги та відпочинок (-193,8%), оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (-635,9%).

Одним із ризиків втрати фінансового потенціалу суб'єктів господарювання є низька капіталізація національної економіки — частка власного капіталу становить лише 0,247.

Достатню фінансову автономію мають такі галузі: освіта (0,643), транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (0,611), діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (0,607), професійна, наукова та технічна діяльність (0,501), майже достатню, яка наближується до 0,5, — сільське, лісове та рибне господарство (0,479). В структурі пасивів близько третини їх розміру становить власний капітал за такими видами діяльності: фінансова та страхова діяльність (0,354), надання інших видів послуг (0,338), охорона здоров'я та надання соціальної допомоги (0,294). Дуже низьку частку власних коштів мають: промисловість (0,175), оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (0,013). Від'ємний розмір власного капіталу зменшує загальний його обсяг в таких галузях: операції з нерухомим майном — на 4,1%, будівництво — на 5,4%, тимчасове розміщування й організація харчування — на 6,9%.

Брак власного капіталу певною мірою компенсується залученням довгострокового капіталу, проте в цілому по національній економіці сума власного капіталу і довгострокових зобов'язань не покриває поточних зобов'язань (коефіцієнт покриття менше 1 — 0,726). Дуже високе значення показника мають: транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (3,075); діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (2,319); освіта (2,087). Достатнє значення показника спостерігається в умовах таких галузей національної економіки: фінансова та страхова діяльність (1,609), професійна, наукова та технічна діяльність (1,418), охорона здоров'я та надання соціальної допомоги (1,282), мистецтво, спорт, розваги та відпочинок (1,261), сільське, лісове та рибне господарство (1,19). Значну стурбованість викликає низький рівень забезпечення стабільними джерелами фінансування у таких видах економічної діяльності — промисловість (0,568), будівництво (0,297), оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (0,192).

Розвиток фінансового потенціалу на рівні національної економіки стримує дефіцит власного оборотного капіталу в сумі 113,8 млрд грн. Власний капітал для фінансування оборотного капіталу мають тільки 4 галузі національної економіки: сільське, лісове та рибне господарство — 222,9 млрд грн, фінансова та страхова діяльність — 98,6 млрд грн, оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів — 44,5 млрд грн, освіта — 46,3 млн грн. Решта 11 видів економічної діяльності мають від'ємне значення власного оборотного капіталу — транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (-28,2 млрд грн), будівництво (-31,0 млрд грн), операції з нерухомим майном (-129,7 млрд грн), промисловість (-222,7 млрд грн).

Загалом по національній економіці дефіцит власного оборотного капіталу становить 4,6% до суми власного капіталу. Серед галузей із додатною величиною влас-

Таблиця 1. Показники фінансової діагностики галузей національної економіки станом на 01.01.2018 р.

Вид економічної діяльності	Код за КВЕД -2010	Частка у власному капіталі, %		Концентрація власного капіталу, коеф.	Коефіцієнт співвідношення довгострокового капіталу і поточних зобов'язань, коеф.	Власний оборотний капітал, млн грн	Коефіцієнт маневреності власного капіталу, коеф.	Коефіцієнт ліквідності			Частка необоротних активів	Коефіцієнт зносу основних засобів
		резервного капіталу	нерозподіленого прибутку					абсолютної	проміжної	загальної		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Усього		2,781	-34,75	0,247	0,726	-113778	-0,046	0,063	0,692	0,979	0,432	0,584
сільське, лісове та рибне господарство	A	6,566	72,99	0,479	1,19	222904,5	0,5109	0,048	0,932	1,536	0,299	0,379
промисловість	B+C+D+E	3,296	-59,48	0,175	0,568	-222709	-0,405	0,044	0,632	0,889	0,433	0,579
будівництво	F	-4,317	375,6	-0,054	0,297	-31021,5	1,5432	0,043	0,568	0,89	0,313	0,581
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	G	16,15	-635,9	0,013	0,192	44503,5	1,6966	0,067	0,728	1,026	0,139	0,395
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	H	0,194	-20,52	0,611	3,075	-28198,4	-0,046	0,139	0,659	0,885	0,783	0,448
тимчасове розміщування й організація харчування	I	-2,566	731,6	-0,069	0,626	-9452,6	3,4851	0,105	0,439	0,608	0,625	0,365
інформація та телекомунікації	J	2,335	-114,9	0,191	0,99	-6775	-0,238	0,221	0,714	0,885	0,543	0,601
фінансова та страхова діяльність	K	5,472	17,37	0,354	1,609	98613,2	0,7931	0,173	1,649	1,732	0,334	0,348
операції з нерухомим майном	L	-12,05	1151	-0,041	0,612	-129740	5,3526	0,038	0,543	0,647	0,597	0,497
професійна, наукова та технічна діяльність	M	0,742	-20,33	0,501	1,418	-17339,8	-0,035	0,088	0,557	0,957	0,604	0,549
діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	N	0,473	-21,93	0,607	2,319	-24904,1	-0,113	0,04	0,646	0,77	0,767	0,816
освіта	P	3,314	31,82	0,643	2,087	46,3	0,0224	0,393	0,893	1,044	0,662	0,388
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Q	1,263	-54,88	0,294	1,282	-1779,2	-0,382	0,14	0,519	0,744	0,674	0,431
мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	0,392	-193,8	0,25	1,261	-6702,4	-0,716	0,042	0,451	0,594	0,737	0,757
надання інших видів послуг	S	1,045	-4,176	0,338	0,605	-1223,3	-0,467	0,083	0,555	0,747	0,535	0,321

Джерело: побудовано за даними [12].

ного оборотного капіталу найбільшу його маневреність мають: оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (1,697), фінансова та страхова діяльність (0,793), сільське, лісове та рибне господарство (0,511). У двох останніх галузях більше половини власного капіталу вкладено в оборотний капітал, а у першій галузі — власний оборотний капітал більше ніж втричі перевищує вартість власного капіталу.

Значення всіх трьох показників ліквідності на макроекономічному рівні є незадовільними і становлять — абсолютна (0,063), проміжна (0,692), загальна (0,979). Значення показника абсолютної ліквідності вище нормативу має освіта (0,393), інформація та телекомунікації (0,221), близьким до прийняттого рівня є показник у фінансовій та страховій діяльності (0,173). Рівень, який втричі і більше менше нормативного, мають провідні галузі національної економіки: оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (0,067), сільське, лісове та рибне господарство (0,048), промисловість (0,044), будівництво (0,043).

Вище нормативного і близько до нормативного значення коефіцієнта проміжної ліквідності мають: фінансова та страхова діяльність — 1,649; сільське, лісове та рибне господарство — 0,932. Недостатній рівень показника мають такі провідні галузі: оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів — 0,728; транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність — 0,659; промисловість — 0,632; будівництво — 0,568.

Жодна галузь національної економіки не досягла нормативного значення 2,0. Найвищі значення мають:

фінансова та страхова діяльність — 1,732; сільське, лісове та рибне господарство — 1,536; оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів — 1,026. Значення коефіцієнта близько 0,89 мають: будівництво; промисловість; транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність.

Питома вага необоротних активів у структурі активів по національній економіці становить 0,432, приблизно середньому рівню відповідає промисловість (0,433). Вищий рівень має: транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність — 0,783; діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування — 0,767; мистецтво, спорт, розваги та відпочинок — 0,737; охорона здоров'я та надання соціальної допомоги — 0,674; освіта — 0,662; тимчасове розміщування й організація харчування — 0,625; професійна, наукова та технічна діяльність — 0,604; операції з нерухомим майном — 0,597; інформація та телекомунікації — 0,543; надання інших видів послуг — 0,535. Значно нижчий рівень мають провідні галузі національної економіки: фінансова та страхова діяльність — 0,334; будівництво — 0,313; сільське, лісове та рибне господарство — 0,299; оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів — 0,139.

Середній рівень зносу основних засобів по національній економіці становить 0,584, цьому рівню відповідає будівництво (0,581) і промисловість (0,579). Вищий рівень притаманний таким галузям національної економіки: діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування — 0,816; мистецтво, спорт, розваги та відпочинок — 0,757; інформація та телекомуні-

кації — 0,601. Нижче середнього показник зносу основних засобів мають: транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність — 0,448; охорона здоров'я та надання соціальної допомоги — 0,431; оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів — 0,395; освіта — 0,388; сільське, лісове та рибне господарство — 0,379; тимчасове розміщення й організація харчування — 0,365; фінансова та страхова діяльність — 0,348.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

1. Проведено діагностику фінансового потенціалу суб'єктів господарювання різних галузей національної економіки на основі таких показників: частка у власному капіталі резервного капіталу і нерозподілених фінансових результатів; концентрація власного капіталу; коефіцієнт співвідношення довгострокового капіталу і поточних зобов'язань; власний оборотний капітал; коефіцієнт маневреності власного капіталу; коефіцієнти ліквідності (абсолютної, проміжної, загальної); частка необоротних активів; коефіцієнт зносу основних засобів.

2. Виконано диференціацію фінансового потенціалу суб'єктів господарювання за галузевою ознакою за імовірністю виникнення кризових явищ: висока — будівництво (від'ємна вартість власного капіталу); середня — промисловість, оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (наявність непокритих збитків у балансі); низька — сільське, лісове та рибне господарство; фінансова та страхова діяльність; транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (значна концентрація власного капіталу, його висока маневреність, переваги в ліквідності і фізичному стану основних засобів порівняно з іншими галузями національної економіки).

3. Загальними ознаками фінансової нестабільності на макроекономічному рівні є наявність непокритих збитків, низька капіталізація і ліквідність суб'єктів господарювання, від'ємна величина власного оборотного капіталу. Зазначена ситуація потребує посилення державного регулювання фінансового стану підприємств, активнішого використання процедури банкрутства для відновлення їх платоспроможності, або виведення з ринку суб'єктів господарювання, яким не вдалося подолати стан фінансової кризи.

Перспективами подальших досліджень є обґрунтування комплексу заходів із страхування ризиків втрати фінансового потенціалу суб'єктів господарювання.

Література:

1. Кобеля З.І., Кутаренко Н.Я., Рудько К.І., Бабчук А.М. Інвестиційний потенціал України в умовах фінансово-економічної кризи. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 22. С. 32—37.
2. Шлапак А.В. Діагностика кризи методами фінансового аналізу. Науковий вісник НЛТУ України. 2014. Вип. 24.6. С. 319—325.
3. Корольов Ю.Ю. Аналітичні аспекти оцінки фінансового положення та діагностики імовірності кризи та банкрутства. Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси. 2013. Вип. 10 (2). С. 112—120.
4. Загреба М.М. Підхід до формування системи показників діагностики кризового фінансового стану підприємства. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2010. Вип. 18 (2). С. 97—104.
5. Нусінов В.Я., Семеняка Т.В. Експрес-діагностика фінансового стану підприємства з метою попередження кризи. Управління розвитком. 2015. № 2. С. 65—71.
6. Жовна О.М., Молодецька О.М. Оцінка фінансової безпеки підприємств на основі відокремленої діагностики кризового стану за поточний та минулі періоди.

ди. Ефективна економіка. 2011. № 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_10_16

7. Косова Т.Д., Солоніна Г.В. Фінансова безпека механізму функціонування інститутів спільного інвестування. Причорноморські економічні студії. 2019. Вип. 46. Ч. 1. С. 57—61.

8. Ярошевська О.В. Механізми формування капіталу суб'єктів господарювання в умовах розвитку фондового ринку України: монографія. Краматорськ: Донбаська державна машинобудівна академія, 2018. 516 с.

9. Бугай В.З., Оніпко А.Д. Характерні риси та діагностика фінансової кризи. Економічний простір. 2019. № 142. С. 101—111.

10. Мулик Т.О., Григораш М.В. Діагностика підприємства під час фінансової кризи як складник антикризової політики. Бізнес-навігатор. 2018. Вип. 5. С. 160—163.

11. Скриньковський Р.М., Семчук Ж.В., Візняк Ю.Я., Горічко Х.І. Діагностика фінансового стану підприємства з метою попередження кризи та ідентифікації банкрутства. Бізнес Інформ. 2016. № 2. С. 165—172.

12. Показники балансу підприємств -2018. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

References:

1. Kobelia, Z. I. Kutarenko, N. Ya. Rudko, K. I. and Babchuk, A. M. (2017), "Investment potential of Ukraine in the conditions of financial and economic crisis", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 22, pp. 32—37.

2. Shlapak, A. V. (2014), "Crisis diagnosis by financial analysis", *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 24.6, pp. 319—325.

3. Korolov, Yu. Yu. (2013), "Analytical aspects of assessment of financial position and diagnosis of probability of crisis and bankruptcy", *Ekonomichni nauky. Ser.: Oblik i finansy*. 2013. Vyp. 10 (2), pp. 112—120.

4. Zahreba, M. M. (2010), "Approach to formation of system of indicators of diagnostics of crisis financial state of enterprise", *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 18 (2), pp. 97—104.

5. Nusinov, V. Ya. and Semeniaka, T. V. (2015), "Express diagnostics of the financial state of the enterprise in order to prevent the crisis", *Upravlinnia rozvytkom*, vol. 2, pp. 65—71.

6. Zhovna, O. M. and Molodetska, O. M. (2011), "Assessment of financial security of enterprises on the basis of separate diagnostics of crisis situation for the current and past periods", *Efektivna ekonomika*, vol 10, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_10_16 (accessed 26 March 2020).

7. Kosova, T.D. and Solomina, H.V. (2019), "Financial security of the mechanism of functioning of joint investment institutions", *Prychornomorski ekonomichni studii*, vol. 46, no.1, pp. 57—61.

8. Iaroshevska, O. V. (2018), Mechanisms of formation of capital of economic entities in the conditions of development of the stock market of Ukraine [Mekhanizmy formuvannia kapitalu subiektiv hospodariuvannia v umovakh rozvytku fondovoho rynku Ukrainy]: monohrafiia. Kramatorsk: Donbaska derzhavna mashynobudivna akademiia. 516 p.

9. Buhai, V. Z. and Onipko, A. D. (2019), "Characteristic features and diagnosis of financial crisis", *Ekonomichniy prostir*, vol. 142, pp. 101—111.

10. Mulyk, T. O. and Hryhorash, M. V. (2018), "Diagnosis of an enterprise during the financial crisis as a component of anti-crisis policy", *Biznes-navihator*, vol. 5, pp. 160—163.

11. Skrynkovskiy, R. M. Semchuk, Zh. V. Vizniak, Yu. Ya. and Horichko, Kh. I. (2016), "Diagnosis of the financial condition of the enterprise in order to prevent the crisis and identify bankruptcy", *Biznes Inform*, vol. 2, pp. 165—172.

12. Indicators of the balance of enterprises (2018). State Statistics Service. available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 26 March 2020).

Стаття надійшла до редакції 01.04.2020 р.

УДК 330.142.211:330.322:330.341.1:316.422

М. П. Денисенко,
д. е. н., професор кафедри бізнес-економіки та туризму,
Київський національний університет технологій та дизайну
ORCID ID: 0000-0001-8767-9762

З. В. Юринець,
д. е. н., професор кафедри менеджменту,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0001-9027-2349

Р. В. Юринець,
к. ф.-м. н., доцент кафедри інформаційних систем та мереж,
Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: 0000-0003-3231-8059

М. О. Кохан,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0002-9358-2200

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.19

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

*M. Denysenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Business Economy
and Tourism, Kyiv National University of Technology and Design*

*Z. Yurynets,
Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Management,
Ivan Franko Lviv National University*

*R. Yurynets,
PhD in Physico-Mathematical Sciences, Associate Professor of the
Department of Information Systems and Networks, Lviv Polytechnic National University*

*M. Kokhan,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management,
Ivan Franko Lviv National University*

COMPETITIVENESS OF ENTREPRENEURSHIP IN THE CONDITIONS OF INNOVATION AND INVESTMENT MODERNIZATION OF ECONOMY

У статті обґрунтовано перспективи формування конкурентоспроможності підприємництва в умовах активізації інноваційно-інвестиційної модернізації економіки. З цією метою застосовано інструменти кореляційно-регресійного аналізу на підставі статистичних даних. Здійснено обґрунтування впливу основних чинників на обсяги реалізації інноваційної продукції як результату інноваційної діяльності підприємств та кінцевого компонента виробничого ланцюжка. Кореляційний аналіз проведено задля встановлення взаємозв'язків між такими показниками, а саме: темп приросту (зниження) обсягу реалізації інноваційної продукції, імпорту інноваційної продукції, ступеня зносу основних засобів, прямих іноземних інвестицій і споживання основного капіталу. Для аналізу темпу приросту (зниження) обсягу реалізації інноваційної продукції в Україні проведено розрахунок коефіцієнта кореляції між показниками. Результати кореляційного аналізу засвідчили тісний взаємозв'язок між вказаними показниками. У дослідженні побудовано регресійну модель залежності темпу приросту (зниження) обсягу реалізації інноваційної продукції від обраних факторів та здійснено прогноз значень обсягу реалізації інноваційної продукції на 2019—2021 рр. та окреслено стратегічні обрії розвитку подій. У відповідності з розробленою регресійною моделлю і результатами аналізу кореляційних зв'язків, передбачається поступове сповільнення темпів зниження обсягу реалізації інноваційної продукції у перспективі.

The object of the article is to apply the tools of correlation and regression analysis based on statistics that are used to substantiate the perspectives of competitiveness of entrepreneurship in the conditions of innovation and investment modernization of the economy. The influence of the main factors on the sales volumes for the innovative products as a result of innovation activity of enterprises and the final component of the production chain has been substantiated. Correlation analysis has been conducted to establish relationships between the following indicators: growth (decrease) rate sales volumes for the innovative products, import the innovative products, degree of depreciation of fixed assets,

foreign direct investment and consumption of fixed capital. In order to analyze the growth rate (decrease) sales volumes for the innovative products in Ukraine, the correlation coefficient between indicators has been calculated.

The following methods have been used to solve the problems: correlation and regression analysis (to calculate the correlation coefficient between indicators characterizing of manufacture of innovational production in Ukraine and activation of innovation and investment modernization of the economy; to build a regression model of the dependence of the growth (decrease) rate sales volumes for the innovative products on the selected factors; to forecast the value of sales volumes for the innovative products), synthesis, induction (to solve the problem of manufacture of innovational production).

The results of the correlation analysis showed a close correlation between the growth (decrease) rate sales volumes for the innovative products, import the innovative products, degree of depreciation of fixed assets, foreign direct investment and consumption of fixed capital. The regression model of the dependence of the growth (decrease) rate sales volumes for the innovative products on the selected factors has been constructed. Forecasts of the value of sales volumes for the innovative products for 2019—2021 have been made and strategic horizons of events have been outlined.

The main provisions can be adopted by the legislative and executive bodies, local and regional authorities of the national economy. The analysis is the basis for the formation of strategies and programs for innovative development, improving the competitiveness of enterprises and activation of innovation and investment modernization of the economy at different hierarchical levels. This analysis makes it possible to understand how indicators determine manufacture of innovational production in Ukraine.

Ключові слова: інноваційна продукція, модернізація економіки, інноваційний розвиток, індикатори, регресійна модель, кореляційно-регресійний аналіз.

Key words: innovative products, economic modernization, innovative development, indicators, regression model, correlation-regression analysis.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Підсилення вектора інноваційного розвитку економіки, оптимізація процесів відтворення є першорядним завданням економіки, зорієнтованої на конкурентоспроможність підприємництва в національному та міжнародному просторі. За таких умов виробництво та реалізація інноваційної продукції підприємствами є кінцевою компонентою виробничого ланцюжка, що відображає важливі фази життєвого циклу продукції, вносить вкрай потрібну частку до створення доданої вартості та дає змогу формувати підприємствам конкурентні переваги. Інноваційний розвиток підприємств та підвищення їхньої конкурентоспроможності безпосередньо обумовлені вирішенням питань інтенсифікації інноваційно-інвестиційної модернізації національної економіки. Процеси інноваційно-технологічного оновлення постають вже не перше десятиліття і надалі залишаються посеред суттєвих у спектрі проблем розбудови насамперед промислових сфер економіки. Спроби переорієнтації України на інноваційну модель дають незначні зрушення на тлі мало помітних змін темпів модернізації, технологічного оновлення. Потреба охоплення більш масштабного кола аналітичного підґрунтя інвестиційної та інноваційної політики продовжує зберігати свою затребуваність та актуальність. Це обумовлює доцільність застосування науково-методологічних положень для активізації інноваційно-інвестиційної модернізації економіки, стимулювання інноваційного розвитку задля підвищення рівня конкурентоспроможності підприємництва.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У наукових роботах Гальчинського А., Геєця В., Семиноженка В. актуалізовано концептуальні основи національної стратегії економічного розвитку України на підґрунті прогнозування розвитку держави, що спрямовує зусилля на формування конкурентоспроможності промисловості, стимулювання стійкого зростання внаслідок інноваційно-інвестиційної модернізації економіки. Вивчення впливу прямих іноземних інвестицій на економічний розвиток країн, роль підприємств, корпорацій у створенні інноваційних технологій та продукції у системі формування інноваційної економіки проводили Бергер Т., Лоевендайл Х., Мищенко І., Пехник А. Автори відзначають загострення проблеми, що зумовлена залученням інвестицій у розвиток інновацій, оновленням і модернізацією основного капіталу промисловості.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою дослідження є проведення аналізу та виявлення перспектив щодо формування конкурентоспроможності підприємств та активізації інноваційно-інвестиційної модернізації економіки на основі прогнозування темпів приросту (зниження) обсягів реалізації інноваційної продукції.

Відповідно до мети поставлено такі завдання: визначити основні чинники впливу на обсяги реалізації інноваційної продукції як результату інноваційної діяльності підприємств і кінцевої компоненти виробничого ланцюжка; провести кореляційний аналіз взаємозв'язку індикаторів (темпу приросту (зниження) обсягу реалізації інноваційної продукції, імпорту продукції, ступеня зносу основних засобів, прямих іноземних інвестицій і споживання основного капіталу); побудувати регресійну модель залежності темпу приросту (зниження) обсягу реалізації інноваційної продукції від інших факторів; здійснити прогноз значень обсягу реалізації інноваційної продукції у 2019—2021 рр.; обґрунтувати перспективи щодо формування конкурентоспроможності підприємств та активізації інноваційно-інвестиційної модернізації економіки

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відповідно до міжнародної практики, економічне зростання обумовлене виробництвом інноваційної продукції, модернізацією основних засобів, технологічним оновленням, підвищенням конкурентоспроможності підприємництва тощо. Задля утримання першості, лідируючі суб'єкти господарювання застосовують такі елементи, як впровадження інноваційної продукції, технологій і бізнес-моделей, що сприяє, передусім, формуванню доданої вартості, втіленню концепту покращення якості продукції, виходу на нові ринкові сегменти тощо.

У розвинених країнах сформувався лідерний тип інноваційного розвитку, де у ролі підґрунтя міцно закріпився такий чинник, як виробництво й експорт інноваційної продукції (послуг), технологій для їхнього виготовлення та відбувся перехід від винайдення інновацій радикального типу до посилення створення удосконалених інновацій [1, с. 45—47]. З цієї метою урядами держав не одне десятиліття формуються та впроваджуються національні інноваційної стратегії, які постають основою для створення умов у напрямі стійкого економічного зростання, виходу інноваційної продукції на внутрішній і зовнішній ринки, заміщення імпортової продукції на внутрішньому ринку за рахунок високого тех-

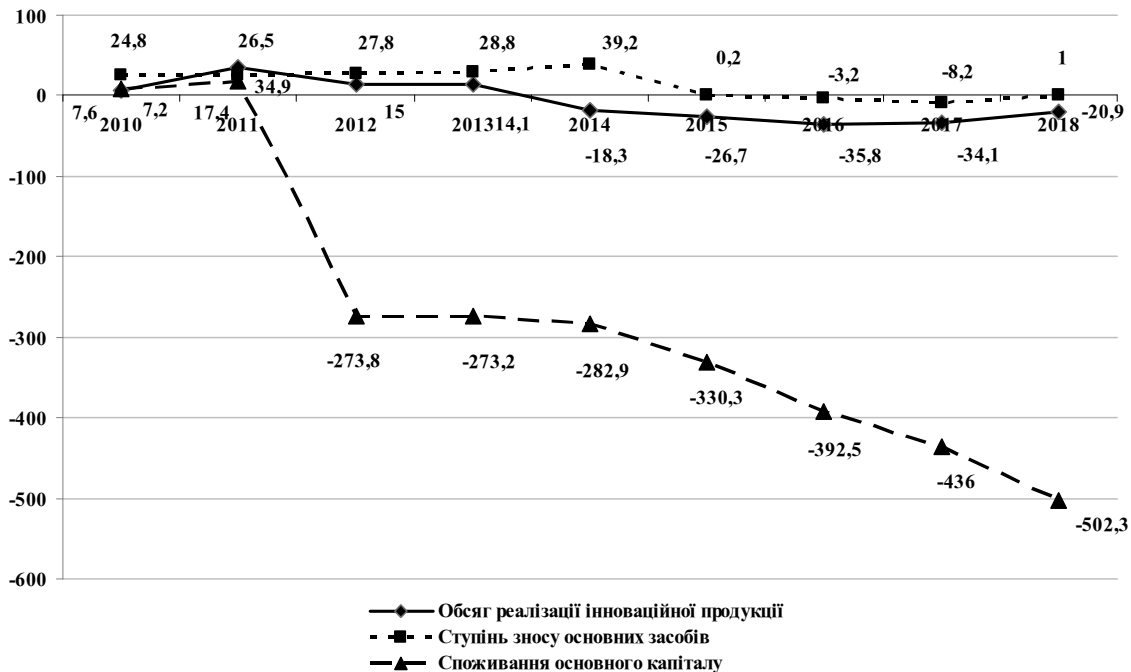

Рис. 1. Темп приросту/зниження обсягу реалізації інноваційної продукції, ступеня зносу основних засобів, споживання основного капіталу в Україні за 2010—2018 рр., %

Джерело: розраховано за даними [6].

нологічного рівня та конкурентоспроможності виробництва [2, с. 96—97].

Чималу увагу сектору високих технологій та інноваційній діяльності приділяють країни з розвинутою економікою. Ці держави взяли курс на інтенсивний розвиток досліджень та інновацій, підвищення частки наукоємної продукції у виробництві. Своєрідністю розвитку сектору високотехнологічної продукції України у порівнянні з економічно розвинутими країнами є те, що експорт високотехнологічної продукції не сягає вище 7% і в останні роки скорочується. У країнах ЄС цей показник коливається у межах 14—19%, у США — у рамках 21—35%, у Японії — 18—28%, у Китаї — стійка тенденція до зростання від 6,8% до 31% [3]. Частка виробництва та реалізації високотехнологічної інноваційної продукції у промисловості України знаходиться на доволі низькому рівні.

Відповідно до міжнародних практичних досліджень, у випадку, коли частка інноваційної продукції у ВВП країни займає менше, ніж 20%, національна продукція, як і держава, втрачає свою конкурентоспроможність. У Китаї цей індикатор досягає 40%, у Європі середнє значення показника — 25—35% [4]. В Україні ж частка інноваційної продукції у ВВП країни нижче мінімально допустимого рівня утримання конкурентоспроможності. Варто підкреслити слабку готовність чималої кількості вітчизняних підприємств до масштабного освоєння інноваційної продукції та технологічних рішень. Трансформація України як експортера новітніх технологій та інноваційної продукції, орієнтація на інноваційну спеціалізацію держави та її підприємств, що задекларована можновладцями і міститься у програмних документах, ще не відбулася у повній мірі [5].

Стан інноваційної активності більшості національних інноваційних підприємств засвідчує незначну сприйнятливність українського підприємництва до різного роду технологічних інновацій. Найголовнішими причинами є циклічні закономірності у процесах модернізації, реструктуризації на виробничих підприємствах, поштовх до дій у конкурентному вирі через неконкурентоспроможність і моральну застарілість продукції.

Задля окреслення стратегічних перспектив виробництва та реалізації інноваційної продукції використано засоби кореляційно-регресійного аналізу із залученням статистичних даних [6]. Такий аналіз проведено

заради виявлення важливих взаємозв'язків поміж індикаторами: темпами приросту чи зниження обсягу реалізації інноваційної продукції, імпорту інноваційних товарів, ступеня зносу основних засобів, прямих іноземних інвестицій і споживання основного капіталу. Темп приросту чи зниження реалізації інноваційної продукції й імпорту продукції — це результуючі та взаємопов'язані індикатори, темп приросту чи зниження ступеня зносу основних засобів та споживання основного капіталу — це показники активізації інвестиційно-інноваційної модернізації економіки, темп приросту чи зниження прямих іноземних інвестицій — фінансове підґрунтя інноваційного розвитку підприємств.

У умовах підсилення інноваційного розвитку української економіки необхідна спрямування на наповнення національного ринку інноваційною продукцією українського виробництва та зменшення імпорту товарів інноваційного значення. Однак у 2010—2018 рр. (рис. 1) в Україні взаємозв'язки поміж темпом приросту (зниження) обсягу реалізації інноваційної продукції, імпорту інноваційної продукції, ступеня зносу основних засобів, прямих іноземних інвестицій і споживання основного капіталу були неоднозначними (рис. 1 та 2).

Результати проведених розрахунків, що представлені на рисунках 1 та 2 показали, що з 2011 року в Україні відбувається стабільне зниження обсягу реалізованої інноваційної продукції. Лише в 2018 році цей спад дещо призупинився. За сьогоднішніх темпів поступу та зростання ВВП частка реалізованої інноваційної продукції національними підприємствами все ще залишається мізерною. Вочевидь, незначне економічне зростання України обходиться без поширення інноваційного атрибуту у всі сфери економічної діяльності. Низька частка виробленої та реалізованої інноваційної продукції засвідчує домінування низькотехнологічного виробництва у промисловості та стабільно зростаючого поступу невиробничого сегменту.

Зниження обсягів реалізованої інноваційної продукції відносно загального обсягу реалізованої промислової продукції має низку причин. Доцільно виокремити такі чинники, що спричиняють зазначений стан справ, а саме: відсутність підґрунтя для модернізації та структурної перебудови підприємницького сектору, не забезпечення якісного його оновлення, нестача інвестицій, великі витрати на інновації, недостатня фінансова підтрим-

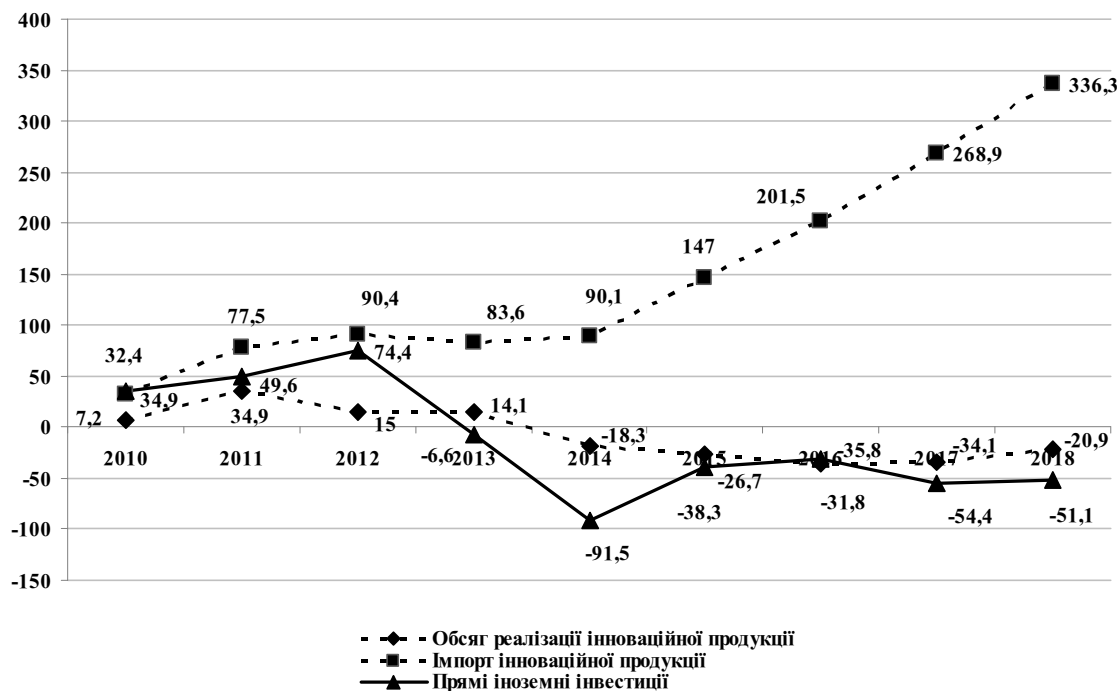

Рис. 2. Темп приросту/зниження обсягу реалізації інноваційної продукції, імпорту продукції, прямих іноземних інвестицій в Україні за 2010–2018 рр., %

Джерело: розраховано за даними [6].

ка держави, відсутність дієвих інституційних і податкових стимулів для підприємств розвивати інвестиційне забезпечення їхньої інноваційної діяльності, відсутність попиту на інноваційну продукцію національного виробника, брак інформації про ринки збуту та нові технології, низька сприйнятливість підприємництва до інновацій, висока частка енергоємності виробництва тощо [6; 7].

Відповідно до даних рисунків 1 та 2, обсяг імпорту інноваційної продукції до України все ще перевищує обсяги національного продукування, а ступінь наукомісткості української продукції є значно нижчим від його імпорту. Це пов'язано із невисоким рівнем інноваційної активності малих і середніх підприємств у промисловому секторі.

Зростання залежності національного ринку інновацій від імпорту новітньої продукції є загрозливою тенденцією для економіки України. Держава неспроможна задовольнити внутрішні потреби національною продукцією за зростаючого попиту на інновації, сприяє накопиченню комплексних, кризових проблем у діяльності українських інноваційних підприємств, зростанню від'ємного салдо у зовнішній діяльності.

Основний капітал є основою інноваційного виробництва, завдяки якому створюється інноваційна продукція, надаються інноваційні послуги. Певною мірою кінцеві результати інноваційної діяльності суб'єктів господарювання обумовлені вартісними, якісними характеристиками, ефективністю застосування основного капіталу. Приріст основного капіталу має позитивний вплив на економічне зростання країни, оскільки сприяє збільшенню кількості робочих місць, попиту на кваліфікований людський капітал. Наслідки, спричинені збільшенням капіталу в будь-якій економіці, виявляються, передусім, у зростанні бюджетних доходів, кількості фінансових фондів і депозитів, ВВП країни. Таким чином, приріст, залучення основного капіталу вимагає відповідних фундаментальних та емпіричних знань фахівців, ступеня розвитку науки й освіти. Особливості використання, споживання основного капіталу в розвитку інноваційних процесів є одним із найсуттєвіших спектрів аналітичного дослідження, оскільки є фундаментом інноваційного розвитку.

Як видно з рисунків 1 та 2, з 2012 року відбувається прискорене зниження споживання основного капіталу. З ог-

ляду на інноваційно-інвестиційну політику, яка орієнтована на інноваційний шлях формування та поступу національної економіки, для інноваційного підприємництва має виняткове значення зростання ефективності споживання основного капіталу. Такі реалії інтерпретуються конкурентними відносинами поміж учасниками підприємницької діяльності, формуванням конкурентних переваг щодо ефективнішого застосування усіх різновидів ресурсів.

Залучення прямих іноземних інвестицій завжди є ключовим чинником модернізації й інноваційного розвитку в країні [8], зміцнення інноваційного потенціалу, передусім, через освоєння іноземних передових технологій та створення національних новітніх технологій, проведення ліцензування і трансферу технологій, накопичення ноу-хау персоналом у формі навчання і навичок.

У межах залучення прямих іноземних інвестицій відбувається розвиток інноваційних проєктів; розширення капіталовкладень у формі сучасних засобів виробництва; модернізація продукції, освоєння, розробка та створення інноваційних товарів і послуг з покращеними технічними та економічними характеристиками, що підвищує їх конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках; розширення асортименту та збільшення обсягу інноваційної продукції; ініціювання, імпортування, модифікація і дифузія новітніх технологій, форм організації виробництва, що забезпечує більш суттєвіший соціально-економічний ефект у порівнянні із можливостями національного інноваційного підприємництва [9; 10, с. 34–35; 11].

Потреба втілення процесів модернізації зумовлена ступенем зносу основних засобів. До 2014 року відбувалось зростання темпів ступеня зносу, з 2015 року процес уповільнився. Показники зносу відповідно до різних категорій обладнання становить від 50 до 70 % [6]. Сучасні темпи оновлення основних фондів, масштаби відведених інвестиційних програм на модернізацію залишаються недостатніми. Колосальна фізична зношеність основних фондів національних господарюючих суб'єктів є помітною.

Суб'єкти господарювання України націлюють потужну частку різного виду інвестицій тільки на підтримку власного існуючого технологічного рівня з використанням періодичних ремонтів у результаті експлуатації застарілих основних фондів. Низький рівень заміни на

	Обсяг реалізованої інноваційної продукції	Ступінь зносу	Імпорт інноваційної продукції	Прямі іноземні інвестиції	Споживання основного капіталу
Обсяг реалізованої інноваційної продукції	1	0,720	-0,680	0,801	0,776
Ступінь зносу	0,720	1	-0,802	0,352	0,628
Імпорт інноваційної продукції	-0,680	-0,802	1	-0,538	-0,832
Прямі іноземні інвестиції	0,801	0,352	-0,538	1	0,649
Споживання основного капіталу	0,776	0,628	-0,832	0,649	1

Рис. 3. Кореляційна матриця взаємозв'язку індикаторів

Джерело: розраховано авторами.

нові технології є наслідком збільшення залишкової вартості основних засобів.

За отриманими даними, представленими на рисунках 1 та 2, було проведено обчислення коефіцієнта кореляції поміж обраними індикаторами. Результати розрахунків наведено у матриці кореляційних зв'язків (рис. 3).

Результати проведеного кореляційного аналізу засвідчують пряму залежність і високий взаємозв'язок між темпами приросту (зниження) обсягу реалізованої інноваційної продукції та ступенем зносу основних засобів ($r = 0,720$). Ступінь зносу характеризує рівень технологічного оновлення, модернізації промисловості. Цю ситуацію можна пояснити залежністю промислового виробництва від потреби завчасної заміни морально зношених основних фондів на інноваційні технології. Для збільшення обсягів реалізації інноваційної продукції потрібно й збільшувати ступінь оновлення основних фондів, формувати нове матеріально-технічне забезпечення, проводити модернізацію і реконструкцію.

Між темпами приросту (зниження) обсягу реалізованої інноваційної продукції та імпорту інноваційної продукції виявлено обернену залежність і високий зв'язок ($r = -0,680$). На зменшення обсягів реалізації інноваційних товарів впливає зростання попиту на імпорту інноваційну продукцію. Обчислена величина кореляційного зв'язку є відображенням вагомого рівня відкритості національної економіки. Їй характерне зростання обсягів імпорту інноваційної продукції, посилення за-

лежності від імпорту товарів, зростання попиту на іноземну інноваційну продукцію. Закономірно, що конкурентоспроможна іноземна продукція знижує попит на українські товари, призводить до падіння обсягів національної продукції.

У результаті проведених обчислень виявлено пряму залежність і високий взаємозв'язок між темпами приросту (зниження) обсягу реалізованої інноваційної продукції та прямих іноземних інвестицій ($r = 0,801$). Інноваційний розвиток підприємств, виробництво інноваційних товарів суттєво залежність від різного виду інвестицій. Прямі іноземні інвестиції є головним зовнішнім джерелом фінансування інноваційних компаній та активізації інноваційно-інвестиційної модернізації. Залучення інвестицій дає змогу стимулювати виробників до розроблення і збуту інноваційної продукції, створення чи купівлі технологічних інновацій, нових знань, впровадження принципів інноваційного менеджменту.

Між темпами приросту (зниження) обсягу реалізованої інноваційної продукції та споживання основного капіталу виявлено пряму залежність та високий зв'язок ($r = 0,776$). Найбільше питання споживання основного капіталу обумовлене вирішенням проблем, які пов'язані із зростанням кількості виробничих характеристик, властивостей об'єктів основних засобів, процесами їхньої оптимізації у разі застосування. У такому випадку, вирішується питання ефективного використання основних засобів завдяки вдосконаленню технологічного потенціалу, який водночас обумовлений збільшенням виробництва та реалізації продукції, процесами модернізації. Високий рівень споживання основного капіталу, швидка амортизація основних засобів, своєчасна заміна старих обладнань інноваційними, більш продуктивнішими й ефективнішими суттєво впливають на виробництво та реалізацію інноваційної продукції підприємств.

За обчисленими даними, наведеними на рисунку 3 та, ґрунтуючись на представлених взаємозалежностях, побудовано регресійну модель динаміки обсягу реалізації інноваційної продукції:

$$Y = -21,12 + 0,96 x_1 + 0,12 x_2 + 0,27 x_3 + 0,05 x_4 \quad (1),$$

де Y — темп приросту (зниження) обсягу реалізації інноваційної продукції; x_1 — темп приросту (зниження) ступеня зносу основних засобів; x_2 — темп приросту (зниження) імпорту інноваційної продукції; x_3 — темп приросту (зниження) прямих іноземних інвестицій; x_4 — темп приросту (зниження) споживання основного капіталу.

У ході встановлення кореляційно-регресійних зв'язків поміж результативним показником і факторними величинами, окрім побудови регресійної моделі, було обчислено коефіцієнт детермінації, коефіцієнт множинної регресії, стандартну помилку, t -критерій Стьюдента (табл. 1—3).

Коефіцієнт множинної регресії $R = 0,954$ свідчить про дуже щільний зв'язок поміж результативним показником і факторними величинами. Відносно значення коефіцієнту детермінації R^2 , яке дорівнює 0,909, то залежність темпів приросту/зниження обсягу реалізованої інноваційної продукції на 90,9% обумовлена вибраними факторними величинами. Решта 9,1% зумовлені іншими чинниками, що визначають темп приросту (зниження) обсягу реалізованої інноваційної продукції і не включені до моделі.

Зважаючи на високі обчислені значення коефіцієнтів множинної регресії та детермінації, запропонована залежність є доволі закономірною. За достатній ступінь достовірності результатів промовляють показники дисперсії, значущості F і F -статистики.

На підставі регресійного рівняння (1) побудовано прогноз значень обсягу реалізації інноваційної продукції на 2019—2021 рр. (рис. 4).

У відповідності з розробленою регресійною моделлю (1) і результатами аналізу кореляційних зв'язків,

Таблиця 1. Індикатори регресійної статистики

Показники	
Коефіцієнт множинної регресії R	0,953673
Коефіцієнт детермінації R ²	0,909491
Нормований коефіцієнт детермінації R ²	0,818983
Стандартна помилка	10,79866

Джерело: розраховано авторами.

Таблиця 2. Показники, що характеризують достовірність моделі регресії

	Df	SS	MS	F	Значущість F
Регресія	4	4687,141	1171,785	10,04867	0,023093
Залишок	4	466,444	116,611		
Разом	8	5153,585			

Джерело: розраховано авторами.

Таблиця 3. Таблиця коефіцієнтів кореляції

Показники	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t-критерій Стьюдента	P-значення
Y-перетин	-21,1222	15,55769	-1,35767	0,246111
x1	0,955747	0,369883	2,58392	0,061074
x2	0,120966	0,089198	1,356158	0,246551
x3	0,265154	0,09188	2,885863	0,044749
x4	0,054972	0,042359	1,297768	0,264146

Джерело: розраховано авторами.

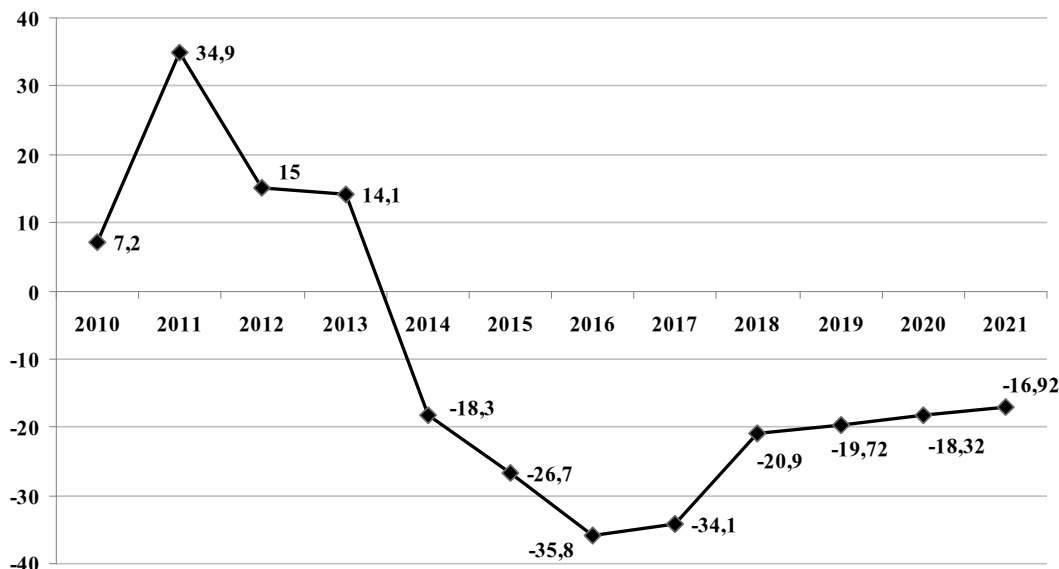

Рис. 4. Прогноз значень обсягу реалізації інноваційної продукції в Україні на 2019–2021 рр., у %

Джерело: розраховано авторами.

передбачається поступове сповільнення темпів зниження обсягу реалізації інноваційної продукції на 2019–2021 рр. (рис. 4). Прогнозне зростання зазначеного індикатора можливе завдяки прискоренню оновлення основних засобів, спрямування інвестицій у купівлю новітнього обладнання, залучення іноземних інвестиційних ресурсів в активи виробничого спрямування з метою усунення технологічного та технічного старіння виробничої бази, удосконалення наявного критичного стану виробничих потужностей на підґрунті впровадження інноваційних можливостей, втілення новітніх технологій для нарощення продуктивності праці і, таким чином, забезпечення конкурентоспроможності національної продукції поряд із конкурентними інноваційними товарами іноземного виробництва.

ВИСНОВКИ

В Україні сформовані обставини, за яких підтримка виробництва інноваційної продукції не забезпечує зростання конкурентоспроможності підприємництва та національної економіки. Відсутність ефективних і результативних заходів, методів мотивування інноваційної діяльності підприємств, часті зміни та пробіли у законодавстві призводять до скорочення виробництва інноваційної продукції. Стратегічні обрії інноваційного підприємництва обумовлені своєчасністю й дієвістю модернізації економіки, процесами імпортозаміщення інноваційних товарів і поступу промисловості загалом як сегмента національної економіки, що має доленосне значення.

Література:

1. Юринець З.В. Формування інноваційних стратегій: теорія, методологія, практика. Львів: СПОЛОМ, 2016. 412 с.
2. Berger T. Concepts of National Competitiveness. Journal of International Business and Economy. 2008. Vol. 9. № 1. P. 91–111
3. Статистика Світового банку: Офіційний сайт. URL: <http://data.worldbank.org/>
4. WTO: world trade statistical review 2018. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2018_e/wts2018_e.pdf
5. Yurynets Z., Bayda B., Petrich O. Country's economic competitiveness increasing within innovation component. Economic Annals — XXI. 2015. № 9–10. P. 32–35.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
7. Мицишин І.Р. Аналіз державних механізмів фінансового забезпечення малого та середнього підприємництва Львівщини. Соціально-економічні про-

блеми сучасного періоду України. Львів. 2014. Вип. 4 (108). С. 263–271.

8. Пехник А. Експансія ТНК у сучасній світовій економіці: теоретичні аспекти. Вісник Львівського університету. 2013. Вип. 33. С. 210–218.

9. Геєць В.М. Економіка України: ключові проблеми і перспективи. Економіка і прогнозування. 2016. № 1. С. 7–22.

10. Loewendahl H. Innovations in Foreign Direct Investment Attraction. IDB Technical Note. 2018. 62 s.

11. Денисенко М.П., Бобровник А.В. Конкурентоспроможність України на міжнародному рівні. Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. 2017. № 12. С. 4–10.

References:

1. Yurynets, Z.V. (2016), Formuvannya innovatsiynykh stratehiy: teoriya, metodolohiya, praktyka [Formation of innovative strategies: theory, methodology, practice], SPOLOM, Lviv, Ukraine.
2. Berger, T. (2008), "Concepts of National Competitiveness", Journal of International Business and Economy, vol. 9, no. 1, pp. 91–111.
3. World Bank statistics: Official site (2019), available at: <http://data.worldbank.org/> (Accessed 28 Feb 2020).
4. WTO (2018), "World trade statistical review", available at: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2018_e/wts2018_e.pdf (Accessed 28 Feb 2020).
5. Yurynets, Z. Bayda, B. and Petrich, O. (2015), "Country's economic competitiveness increasing within innovation component", Economic Annals — XXI, vol. 9–10, pp. 32–35.
6. State Statistics Service of Ukraine: Official site. (2018), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 28 Feb 2020).
7. Myschyshyn, I. R. (2014), "Analysis of state mechanisms of financial provision of small and medium enterprises of Lviv region", Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrayiny, 2014. vol. 4 (108), pp. 263–271.
8. Pekhnyk, A. (2013), "Expansion of transnational corporations in contemporary world economy: theoretical aspects", Visnyk Lvivskoho universytetu, vol. 33, pp. 210–218.
9. Heyets, V. M. (2016), "Ukraine's economy: Key issues and perspectives", Ekonomika i prohnouzuvannya — Economics and Forecasting, vol. 1, pp. 7–22.
10. Loewendahl, H. (2018), Innovations in Foreign Direct Investment Attraction. IDB Technical Note, Washington, D.C., USA.
11. Denysenko, M.P. and Bobrovnyk, A.V. (2017), "Ukraine's competitiveness at the international level", Problemy innovatsiynno-investytsiynoho rozvytku, vol. 12, pp. 4–10.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2020 р.

О. В. Попик,

к. е. н., м. н. с., Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України
ORCID ID: 0000-0001-9170-2312

Н. І. Хумарова,

д. е. н., с. н. с., Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України
ORCID ID: 0000-0001-5255-8004

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.25

КУЛЬТУРОЛОГІЧНА ДЕТЕРМІНАНТА В МЕТОДОЛОГІЇ ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ІНКЛЮЗИВНОСТІ

О. Рорук,

PhD in Economics, Institute of Market Problems and Economic & Ecological Researches of NAS of Ukraine

N. Khumarova,

Doctor of Economic Sciences, Institute of Market Problems and Economic & Ecological Researches of NAS of Ukraine

CULTURAL DETERMINANT IN METHODOLOGY OF THE INCLUSIVITY LEVEL MEASUREMENT

У представлений роботі наведено критичний аналіз методологічних засад та методичних підходів до визначення рівня інклюзивності. Розглянуто основні індикатори, що оцінюються під час розрахунку показника індексу інклюзивного розвитку (ІІР). Визначено певні недоліки та позиції що потребують вдосконалення в існуючій методологічній системі. На основі глибинного аналізу впливу культурологічних факторів на рівень соціально-економічного розвитку обґрунтовано доцільність імплементації сукупності відповідних індикаторів під час розрахунку характеристики інклюзивності. Запропоновано деякі з можливих показників, що характеризують рівень впливу культурологічної детермінанти на критерії інклюзивності. Визначено місце культурного капіталу та його економічну сутність у системі створення суспільного блага. Окреслено перспективи подальшого наукового пошуку в сфері удосконалення алгоритму обчислення індексу інклюзивного розвитку.

The paper presents a critical analysis of methodological foundations and methodological approaches to determining the level of inclusivity. The main indicators, which are evaluated in the inclusive development index (IIR), are considered. Certain shortcomings and positions that need improvement in the existing methodological system are also considered. Based on the in-depth analysis of the influence of cultural factors on the level of socio-economic development, the feasibility of implementing a set of relevant indicators in calculating the characteristics of inclusivity is substantiated. Some of the possible indicators characterizing the level of influence of the cultural determinant on the criteria of inclusivity are proposed. The place of cultural capital and its economic essence in the system of creation of public goods is determined. The study identifies the influence of cultural background attribute on the development of socio-economic formations, and introduces the notion of cultural inclusivity as a cumulative category that include the potential for accessibility (including infrastructure) of cultural capital objects. Among the drowsy indicators that may be further taken into account in the process of calculating the index of inclusive development are the modified cultural heritage index, the coefficient of localization of cultural heritage objects and the gross domestic cultural product. The proposed indicators can be seen as a tool for explaining the nature of economic behavior through a set of external factors influencing the decision-making process and rooted in patterns shaped by the cultural past. Proposals for the inclusion of additional indicators in the algorithm for calculating IID solves the complex task of measuring the much undervalued potential of cultural capital, as a category of intangible economy with additional value. The prospects of further scientific research in the field of improving the algorithm for calculating the index of inclusive development are outlined.

Ключові слова: інклюзивність, методика визначення, культура, культурологічні засади, цінність, культурний капітал.

Key words: inclusivity, definition methodology, culture, cultural foundations, value, cultural capital.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Історичний контекст теперішнього етапу суспільно-го розвитку концептуалізує та проголошує відкритість (доступність), рівність можливостей однією з фундамен-

тальних домінант як особливу цінність не тільки в ідеалізованому гуманістичному вимірі романтизму минулого століття, а й елементом економічного прогресу та технологічного розвитку. Характеристика інклюзив-

ності, створюючи додаткову економічну сутність, виходить за межі безумовно існуючої атрибутивності суспільного буття та постає певною одиницею, що має бути емпірично розрахованою та відповідно врахованою під час формування певних стратегічних орієнтирів і тактичних управлінських рішень.

За таких обставин існуючі методологічні підходи щодо виміру рівня соціально економічного розвитку чи благополуччя, в певному часово-просторовому вимірі, якот: ВВП чи ІРАП, втрачають свою об'єктивність через недостатнє врахування параметрів інклюзивності. Як відповідь на виникаючі виклики постає поява у 2017 р. на Всесвітньому Економічному Форумі у Давосі індексу інклюзивного розвитку (ІІР) та його визнання деякими провідними міжнародними інституціями, як об'єктивного інструменту обчислення не тільки і не стільки рівня розвитку економічних систем, а й рівня доступності сукупних створених благ для всіх верств населення, рівня залученості спільнот до загального процесу виробництва, у найбільш широкому дискурсивному сенсі.

Втім, інклюзивність постає настільки багатовимірним та комплексним поняттям, що притаманний більшості емпіричних підходів редукціонізм постає неспроможним виявити глибини ціннісні установки, що закладені в основі цієї дефініції. Витоки інклюзивності, як суспільно-економічного феномену, потрібно шукати в іншій площині комунікативної дійсності, на перетині систем господарювання та соціальних конструктів, як певний прояв конфлікту між природним та штучним, як індикатор рівня розвитку культури. Саме в цьому аспекті вбачається простір для подальшого наукового пошуку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання методологічного забезпечення оцінки рівня соціально-економічного розвитку загалом та особливо через ІІР, розглядаються в працях багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема у дослідженні Ємельяненко Л.М. та інших [1] проведено аналіз рівня інклюзивного розвитку в Україні із використанням методичних підходів ООН, МВФ та ОЕСР. Автори доходять висновку, що для досягнення стійкого інклюзивного розвитку необхідним є адоптація досвіду більшості розвинених країн, а саме перехід від окремих поодиноких заходів до вироблення комплексної стратегії соціально-економічного зростання. Щодо можливих ризиків і перспектив України на засадах інклюзивного розвитку розмірковує Прогнімак О.Д. [2], справедливо зазначаючи, що у більшості стратегічних документів поняття інклюзивності, не зважаючи на його вживаність, виконує суто "декоративну" функцію, без розкриття змістовної сутності, попри наявність багатьох інструментів щодо створення відповідного правового поля для інклюзивного зростання.

Більш глибокі методологічні дослідження розрахунку рівня інклюзивності в українських реаліях представлені у роботах Уніят А.В. [3], Зубчик О.А. [4] та Власенко Ю.Г. [5]. Зокрема посилаючись на методологічні підходи МВФ, автори розраховують ІІР через часткові показники, такі як індекс інклюзивного зростання, індекс поглиблення бідності, індекс недотримання ВВП через безробіття та інші, що згруповано характеризують такі категорії як зростання та розвиток, інклюзивність та розподіл капіталу.

Цікавими також, з позиції подальшої імплементації, є дослідження Joyeeta Gupta [6], Kees van Paridon [7] та інших, у яких розглядається питання узгодження цілей сталого розвитку в триаді соціально-економічне-екологічне та інклюзивного розвитку в контексті розбудови нового, відкритого суспільства. Вагомий методологічний та методичний інструментарій із досить ґрунтовним математичним апаратом представлений у працях Mathias Hofmann [8] та Justin Yifu Lin [9]. Дослідники наголошують на позиції, що при використанні опитування у якості джерела інформації щодо інклюзивності, повинні бути

застосовані механізми перевірки репрезентативності та релевантності отриманих результатів.

Попри вагомий науково-теоретичний базис та методичне забезпечення розрахунку ІІР, визначення інклюзивності як атрибуту соціально-економічного розвитку є не в повній мірі обґрунтованим, наповненим змістом, та відповідно потребує подальшого дослідження.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті є розгляд та критичний аналіз основних методологічних підходів і методичних засад до визначення рівня інклюзивності. Основним завданням є пошук місця культури у формуванні характеристики інклюзивності та перспектив впровадження певних інструментів обчислення впливу культурологічної детермінанти на соціально-економічні показники в контексті інклюзивного розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Інклюзивність як комплексне структурне явище інтегрує у собі спектр певним чином декомпонованих категорій. Серед основних позицій, що оцінюються постають здебільшого параметри включеності, залученості громадян не тільки у процес створення сукупного блага, а й процес споживання. Тобто у найбільш загальному наближенні економічний підхід визначає інклюзивність як характеристику рівня доступності соціальних послуг та економічних можливостей. У такому сенсі явище інклюзивності корелює із рівнем добробуту та фактично є тотожним поняттю якості життя.

У більшості праць [1—3; 5; 7] розглядаючи явище інклюзивності акцент зміщується на суто потенційному, прогностичному вимірі. У центрі питання завжди посідає можливість оцінки ефекту "зростання", тобто те, що можливо мати при заданих умовах. За такого підходу темпоральність досліджень завжди знаходиться у випереджувачій стадії вимірюючи поступ. Попри вагому значимість подібних оцінок більш релевантними вбачаються параметри, що віддзеркалюють поточні кондиції, фактичну картину без прикрас та гіпотетичних здогадок, заснованих на експертних оцінках.

За методологією МВФ основними індикаторами, що характеризують інклюзивність у складі ІІР є: медіанний рівень доходу, рівень бідності та коефіцієнт Джинні (за доходами і за розподілом багатства). Зазначені показники відображають здебільшого ступінь нерівності в суспільстві [4], тобто соціальну стратифікаційну розшарованість. Проте виникає дещо риторичне питання — який саме з перерахованих індикаторів віддзеркалює характеристику інклюзивності, та чи в повній мірі? Адже не тільки семантично, а й сутнісно глибинно купівельна спроможність, як певна похідна середнього рівню доходів, не є безсуперечним фактором інклюзії, враховуючи те, що можливість придбати щось не визначає наявність саме визначеного об'єкту бажання. Більш того, у цьому випадку який критерій може визначити, що саме постане об'єктом бажання та чинником вибору, як соціально-економічного явища, адже характеристика доступності блага в певній мірі є наслідком інтеракції між суб'єктом (із його сукупністю ментальних патернів та установок) та об'єктом (продуктом діючої господарської системи із певним рівнем атракції).

Саме в цьому аспекті вбачається істотна методологічна недосконалість та обмеженість існуючих підходів до визначення рівня інклюзивності, що полягає у:

— досить суттєвій прив'язці до економічних категорій, зокрема ВВП, при розрахунку та обчисленні індикаторів інклюзивності;

— відсутності об'єктивного виміру оцінки респондентів щодо рівня інклюзивності та відповідно кількісно-якісного перетворення таких розрахунків;

— недостатнє врахування факторів і чинників що визначають поведінкові характеристики особистості, як головного агента та реципієнта благ інклюзії.

Виходячи з вищенаведеного поняття інклюзивності, є значно ширшим ніж характеристики, що його нині визначають. На нашу думку, інклюзивність необхідно розглядати як додаткову сутність, що визначає вільний вибір місця та часу для самореалізації і втілення власних бажань та можливостей [10]. Глибинні сутнісні корені інклюзивності потрібно шукати у факторах, що визначають поведінкові мотиви, зокрема й культуру, як соціально-економічний феномен, що одночасно є продуктом суспільного творення та фактором оточуючої дійсності, спроможним через інструменти культивування чи табування формувати поведінкові патерни.

Лоуренс Харісон починає свою працю [11] виразом "культура має значення", а потім послідовно та методично обґрунтовує свою тезу, наводячи безліч прикладів впливу культурологічних факторів на рівень добробуту. Наявність культурного капіталу (за П. Бурдьє), семантично проголошує певну безумовну економічну цінність та таким чином апостеріорно визначає важливість його врахування. Водночас слід розуміти, що суто арифметичне обчислення фізичної наявності наприклад закладів культури чи бібліотек, інформація про які міститься у більшості статистичних довідниках, ще не може вважатися характеристикою інклюзивності, проте в певній опосередкованій мірі воно є відображенням поняття доступності, в цьому випадку паперових носіїв знань, та може бути враховане як елемент об'єктивованого культурного капіталу.

Таким чином, постає очевидна необхідність доповнення існуючого індикатора інклюзивності у складі показника ІІР певними уточнюючими параметрами та критеріальними засадами, що відображають вплив культури на рівень добробуту, на рівень розвитку та загалом формують певні поведінкові сценарії.

Вагомим методологічним доповненням до вже існуючого набору критеріїв можна вважати запропоновані Починач К.А. [12] модифікований показник культурної спадщини (W), та коефіцієнт локалізації об'єктів культурної спадщини ($K_{лок}$), що розраховується за формулою 1 та 2 відповідно.

$$W = \frac{V}{\sqrt{(S \cdot P)}} \cdot \ln(S \cdot P) \quad (1)$$

де V — абсолютний показник кількості об'єктів;
 S — площа досліджуваної території;
 P — кількість населення території.

$$K_{лок} = \frac{C_{кк}}{C_S} \quad (2)$$

де $C_{кк}$ — частка території за кількістю об'єктів культурної спадщини;

C_S — частка території за площею.

Зазначені індикатори, хоча і в дещо спрощеній формі, проте відображають характеристику доступності об'єктів культурної спадщини у просторовому вимірі, розкриваючи саме аспект можливості залучення населення, та, як наслідок, у ретроспективному зрізі надають можливість оцінити вплив наявності зазначених об'єктів на рівень формування певних культурологічних засад у суспільному локусі зокрема через інклюзію.

У методології UNESCO [13] запропонований підхід щодо виміру впливу культури на рівень економічного розвитку, а саме через показник валового внутрішнього культурного продукту ($CGDP$), як складової ВВП, що розраховується за формулою 3.

$$CGDP = \frac{\sum_1^n (GPV - IC)}{GDP} \quad (3)$$

де GPV — показник обсягу виробництва в сфері культури та дозвілля, що розраховується як сума прибутків від продажів, руху власних активів та виробничих запасів продукції (товарів та послуг);

IC — показник середнього рівня споживання товарів та/або послуг;

GDP — показник ВВП.

В якості допоміжних індикаторів оцінки впливу рівня розвитку культури на економічні параметри пропонується також оцінювати рівень зайнятості населення в сфері культури та дозвілля, рівень освіти фахівців, що залучені у створення культурних продуктів та інші.

Інтеграція запропонованих показників в частковий індикатор інклюзивності у складі ІІР можлива за допомогою математичного перетворення, зокрема правила усереднення "mini-max" та регресійного аналізу [9].

Основними перевагами доповнення методологічного апарату визначення рівня інклюзивності зазначеними параметрами можна вважати:

— появу об'єктивної можливості оцінення впливу етно-культурного контексту через індикатори наявності та доступності елементів культурної цінності (образних, просторових та ментальних);

— врахування факторів емоційного контексту щодо формування вибору та мотивів суб'єктів споживання (інтерсуб'єктивний вимір інклюзивності).

У загальному аспекті з'являється можливість більш повного та об'єктивного аналізу кореляційної залежності між рівнем розвитку економічних систем та культурологічним фоном. Запропоновані показники можуть розглядатися як інструмент пояснення природи економічної поведінки через сукупність певних екстермальних чинників, що впливають на процес прийняття рішень, та укорінені в площині, сформованих культурологічним минулим, шаблонів.

Визнаючи безумовність впливу атрибуту культурного фону на розвиток соціально-економічних формації постає очевидним уведення поняття інклюзивності культури, як кумулятивної категорії, що абсорбує потенціал доступності (зокрема й інфраструктурної) об'єктів культурного капіталу. Інклюзивність культури може бути ідентифікована зокрема через такі показники, як рівень медійної грамотності, культурної обізнаності, сталості етнокультурних регіональних традицій та інші.

Розширення параметричного набору детектованих показників у складі ІІР, зокрема й через врахування індикаторів інклюзивності культури, дозволяє вивести його на дещо інший рівень та застосовувати отримані результати у контексті стратегічної оцінки і формування цілей сталого інклюзивного розвитку. Зокрема в тріаді соціально-економічне-екологічне інклюзивність займає місце на перетині цих категорій, через забезпечення доступності і рівності прав для всіх членів суспільства в кожній із позицій. За Joyeeta Gupta [6] зелене зростання та інклюзивне зростання — це дві найбільше домінуючі дуальності, що мають неоліберальне коріння, але набувають додаткового виміру — збереження довкілля, чи невпинне економічне зростанням та подолання бідності. Завжди існує деяка контраверсійність цілепокладання у виборі пріоритетів, та, як наслідок, завжди присутній певний утиск (соціальний, екологічний чи економічний), зокрема й в контексті інклюзивності, що є похідною багатьох умовних.

ВИСНОВКИ

Наявність значного масиву теоретичних доробок визначає апріорну складність ідентифікації найбільш повного, в змістовному сенсі, та зручного для емпіричних розрахунків критерію під час оцінки рівня інклюзивності. Втім відмова від холистичного підходу в цьому випадку є вимушеним кроком для отримання найбільш релевантних результатів, що відображають фактичний рівень інклюзивності, через врахування широкого набору варіативних характеристик.

Культурологічна детермінанта при визначенні ІІР обумовлює багатоманітність факторів, що зумовлюють

інклюзивний розвиток. Пропозиції щодо включення додаткових індикаторів в алгоритм обчислення ІР вирішує комплекс завдання щодо вимірювання значно недооціненого раніше потенціалу культурного капіталу, як категорії нематеріальної економіки що володіє додатковою цінністю.

Перспективою подальших досліджень є вдосконалення методичних підходів до оцінки рівня інклюзивності та законодавчого визначення статусу цієї дефініції.

Література:

1. Ємельяненко Л.М., Петюх В.М., Дзензелюк К.В. Інтегральна оцінка інклюзивного розвитку в Україні на національному та місцевому рівнях. Економіка та держава. 2019. № 6. С. 4—10

2. Прогнімак О.Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. Економічний вісник Донбасу. 2018. № 1 (51). С. 187—197.

3. Уніят А.В., Юзвін З.І. Концепція інклюзивної економіки в контексті сучасного сталого розвитку країн. Ефективна економіка. 2019. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6905> (дата звернення: 19.02.2020).

4. Зубчик О.А. Індекс інклюзивного розвитку як сучасний інструмент аналізу державної політики. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2018. Т. 29(68), № 1. С. 86—91.

5. Власенко Ю.Г. Міжнародні підходи до методики оцінки інклюзивності. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. Вип. 24 (1). С. 70—74.

6. Joyeeta Gupta, Courtney Vegelin, Sustainable development goals and inclusive development. Int. Environ. Agreements. 2016. № 16. P. 433—448.

7. Kees van Paridon, Towards a more inclusive future: On the delicate balance between economic change and social stability in a time of globalisation. List Forum. 2018. № 44. P. 241—281.

8. Mathias Hofmann, Sander Munster, Jorg Rainer Noennig. A Theoretical Framework for the Evaluation of Massive Digital Participation Systems in Urban Planning. Journal of Geovisualization and Spatial Analysis. 2019. № 2020. P. 1—12.

9. Justin Yifu Lin, Celestin Monga, Samuel Standaert. The Inclusive Sustainable Transformation Index. Social Indicators Research. 2019. № 143. P. 47—80.

10. Попик О.В., Хумарова Н.І. "Простір свободи": Теоретичні підвалини інклюзивності урбанізованих територій. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2019. № 6. С. 98—103.

11. Харисон Л. Евреи, конфуцианцы и протестанты: культурный капитал и конец мультикультурализма. Москва: Мысль. 2019. 286 с.

12. UNESCO Culture for Development Indicators: Methodology Manual. 2014. 144 p.

13. Поливач К.А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України. К.: Інститут географії НАН України. 2012. 208 с.

References:

1. Yemelianenko, L. Petiukh, V. and Dzenzeliuk, K. (2019), "Integral assessment of inclusive development in Ukraine at national and local levels", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 6, pp. 4—10.

2. Prohnyimak, O. (2018), "Inclusive development of Ukraine: obstacles vs perspectives", *Ekonomichnyy visnyk Donbasu*, vol. 1 (51), pp. 187—197.

3. Uniyat, A. V. and Yuzvin, Z. I. (2019), "The concept of inclusive economy in the context of modern sustainable development of countries", *Efektivna ekonomika*, [Online],

vol. 2, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6905> (Accessed 28 Feb 2020).

4. Zubchuk, O. (2018), "Index of inclusive development as a modern tool for analyzing public policy", *Vcheni zapysky Tavriys'koho natsional'noho universytetu imeni V.I. Vernads'koho*. Serii: Derzhavne upravlinnia, vol. 1, pp. 86—91.

5. Vlasenko, Y. (2019), "International approaches to the assessment method of inclusiveness", *Naukovy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo, vol. 24 (1), pp. 70—74.

6. Gupta, J. and Vegelin, C. (2016), "Sustainable development goals and inclusive development", *Int. Environ. Agreements*, vol. 16, pp. 433—448.

7. Paridon, K. van (2018), "Towards a more inclusive future: On the delicate balance between economic change and social stability in a time of globalisation", *List Forum*, vol. 44, pp. 241—281.

8. Hofmann, M. Munster, S. and Noennig, J. R. (2019), "A Theoretical Framework for the Evaluation of Massive Digital Participation Systems in Urban Planning", *Journal of Geovisualization and Spatial Analysis*, vol. 2020, pp. 1—12.

9. Lin, J. Y. Monga, C. and Standaert, S. (2019), "The Inclusive Sustainable Transformation Index", *Social Indicators Research*, vol. 143, pp. 47—80.

10. Popyk, O. and Khumarova, N. (2019), "Space of freedom": Theoretical bases of inclusion of urbanized areas", *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernads'koho*. Serii: Ekonomika i upravlinnia, vol. 6, pp. 98—103.

11. Kharison, L. (2019), *Evrei, konfucziancy i protestanty: kul'turny'j kapital i konec mul'tikul'turalizma* [Jews, Confucians and Protestants: Cultural Capital and the End of Multiculturalism], My'sl', Moscow, Russia.

12. UNESCO (2014), *Culture for Development Indicators: Methodology Manual*.

13. Polyvach, K. (2012), *Kul'turna spadshyna ta ii vplyv na rozvytok rehioniv Ukrainy* [Cultural heritage and its influence on the development of regions of Ukraine], Instytut heohrafii NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2020 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток**

Виходить 12 разів на рік

**включено до переліку наукових фахових видань України
з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(Категорія «Б»)**

**Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Н. І. Демчук,

*д. е. н., професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет*

ORCID ID: 0000-0003-1454-0430

О. В. Ткалич,

к. е. н., доцент кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0002-0783-8020

Г. А. Ткаченко,

аспірант кафедри менеджменту і права,

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0002-5108-7383

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.29

АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ З ВИКОРИСТАННЯМ ІНСТРУМЕНТІВ РЕІНЖИНІРИНГУ

N. Demchuk,

*Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance
Dnipro State Agrarian and Economic University*

O. Tkalich,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics,

Dnipro State Agrarian and Economic University

H. Tkachenko,

Postgraduate student of the department of management and law

Dnipro State Agrarian and Economic University

ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE WITH THE USE OF REENGINEERING INSTRUMENTS

У статті досліджено сутність антикризового управління підприємством. Проаналізовано необхідність застосування реінжинірингу в процесі антикризового управління підприємством. Визначено, що система управління будь-яким підприємством має характеризуватися антикризовою спрямованістю. Доведено, що антикризове управління — це управління не лише в умовах кризи, але й управління, пов'язане з попередженням та виходом із кризи. Реінжиніринг виступає певною технологією процесного управління, підґрунтям якого є виокремлення на підприємстві бізнес-процесів і якісне управління ними. Встановлено, що реінжиніринг має можливість формування моделі розвитку підприємства, його стратегічних альтернатив, важливість яких значно збільшується за умов нестабільності зовнішнього середовища. Доведено, що реінжиніринг як інструмент антикризового управління відноситься до стратегічних антикризових заходів наступального характеру.

The current economic conditions are distinguished by the decrease in the level of competitiveness of a large number of domestic enterprises, the intensification of the prolonged systemic crisis, changes in the conditions of functioning in the global financial environment. Therefore, the introduction and implementation of a modern concept of anti-crisis management will allow economic entities to minimize the possible losses, reduce the likelihood of crisis situations, improve the adaptation capacity of enterprises, as well as improve their competitive position in the market and enhance the potential for crisis response.

The essence of anti-crisis enterprise management is investigated in the article. The necessity of reengineering application in the process of crisis management of the enterprise is analyzed. It is determined that the management system of any enterprise should be characterized by anti-crisis orientation. anti-crisis management as a type of management aimed at identifying signs of crisis phenomena and creating appropriate prerequisites for their timely prevention, mitigation, overcoming to ensure the viability of a business entity, preventing its bankruptcy situation

It is proven that crisis management is not only crisis management but also crisis-related and crisis-management. Reengineering is a certain process management technology, the basis of which is the separation of

business processes in the enterprise and quality management. It has been established that reengineering has the potential to form a model of enterprise development, its strategic alternatives, the importance of which is greatly increased in the face of environmental instability. It is proved that reengineering as a tool of crisis management refers to strategic anti-crisis measures of an offensive nature.

Introduction of technology of reengineering as a tool of crisis management of an enterprise is explained by certain specificity and requires complex justification from the point of view of problems of management practice of domestic enterprises. The economic effect of its implementation is possible in the presence of a rational management system for both internal and external communications, as well as accurate analysis of the environment of enterprises.

*Ключові слова: підприємство, управління, реінжиніринг, прибуток, криза.
Key words: enterprise, management, reengineering, profit, crisis.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Структурні перетворення, котрі відбуваються нині в економіці країни, нестабільність зовнішнього середовища, втрата роками напрацьованих виробничих зв'язків, банкрутство та реструктуризація великої кількості вітчизняних підприємств вимагають інновацій в управлінському мисленні та пошуку новітніх форм та методів системи управління. Уповільнення темпів економічного зростання, банкрутство підприємств стало наслідком фінансової кризи, котра охопила українську економіку. Антикризове управління в сучасних умовах серед науковців має досить неоднорідне значення. Одні трактують його як управління підприємством в умовах загальної кризи економіки, інші як управління підприємством, що опинилося в кризовій ситуації за рахунок неякісного менеджменту. Різноманітність поглядів стосовно визначення сутності одного і того ж поняття потребує подальших наукових досліджень та обґрунтувань. За таких умов необхідним є здійснення докорінних змін. Саме реінжиніринг бізнес-процесів може стати інструментом антикризового менеджменту, ключова мета якого полягає у виведенні підприємства на новий рівень фінансово-господарської діяльності із врахуванням перебудови стратегічних цілей. Реінжиніринг пояснюється докорінним поліпшенням і радикальною перебудовою бізнес-процесів з метою досягнення значних змін економічних показників діяльності підприємства, а саме якості, темпи зростання, рентабельність, вартість та ін.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика антикризового управління підприємством досліджувалася в працях великої кількості вітчизняних та зарубіжних науковців зокрема: Галь С.В., Коваленко В.В., Суганяка М.В., Фучеджи В.І., Шершньова З.Є., Коваленко О.В., Лігоненко Л.О.

Проблематику впровадження на підприємстві реінжинірингу як інноваційного інструменту перебудови управлінських рішень розглядали у своїх працях: Хаммер М., Чампі Д., Абдикеев Н.М., Таранюк Л.М., Барсукова В.С., Котуранова Т.В. та ін.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є пошук та обґрунтування сутності ключових інструментів реінжинірингу, за допомогою яких може здійснюватися подолання кризових станів на підприємстві.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасні умови господарювання виокремлюються зменшенням рівня конкурентоспроможності великої

кількості вітчизняних підприємств, посилення тривалої системної кризи, змінами умов функціонування в глобальному фінансовому середовищі. Отже, впровадження та реалізація сучасної концепції антикризового управління дасть можливість суб'єктам господарювання мінімізувати можливі збитки, зменшити ймовірність виникнення кризових станів, вдосконалити адаптаційні можливості підприємств, а також покращити їх конкурентні позиції на ринку та активізувати потенціал протидії кризовим явищам.

Згідно з фундаментальними постулатами теорії та практики класичного менеджменту, система управління будь-яким підприємством має характеризуватися антикризовою спрямованістю, адже антикризове управління — це управління не лише в умовах кризи, але й управління, пов'язане з попередженням та виходом із кризи [1, с. 84].

В економічній літературі наведена велика кількість наукових поглядів стосовно визначення сутності антикризового управління, вважаємо необхідним дослідити деякі з них більш детально.

В.В. Коваленко, М.В. Суганяка та В.І. Фучеджи наголошують на тому, що антикризове управління, в тому числі фінансове антикризове управління розглядають як складову загального менеджменту підприємства. Антикризове фінансове управління логічно розглядати як підсистему загальної системи управління суб'єктами економічної діяльності, головним завданням якого є своєчасне діагностування передкризового фінансового стану суб'єктів економічної діяльності і прийняття необхідних превентивних заходів щодо попередження фінансової кризи [2, с. 27].

З.Є. Шершньова стверджує, що антикризове управління як тип управління, спрямований на виявлення ознак кризових явищ та створення відповідних передумов для їх своєчасного запобігання, послаблення, подолання для забезпечення життєздатності суб'єкта підприємницької діяльності, недопущення виникнення ситуації його банкрутства [3]. Ми вважаємо, що така точка зору трактує сутність антикризового управління як цілеспрямованого процесу, зумовленого системою напрямів управлінської політики: оперативно-тактичним і стратегічним управлінням, ризик-менеджментом, менеджментом безпеки підприємства, фінансовим менеджментом тощо. Інтегрованість представлених напрямів надає можливість реалізації певної політики антикризової спрямованості на різних етапах розвитку кризи.

Результативність роботи в процесі антикризового управління забезпечується дотриманням принципів антикризового фінансового управління, основними з яких є [4, с. 107]:

- принцип постійної превентивності дії та готовності до реагування;
- терміновості та адекватності реагування;
- комплексності рішень;
- альтернативності дій та адаптивності управління;
- пріоритетності використання внутрішніх ресурсів;
- оптимізації зовнішньої санації;
- принцип ефективності.

Найважливішим принципом стратегії антикризового управління є принцип превентивності дії та готовності до реагування, дія якого проявляється через постійний моніторинг зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства з метою раннього виявлення загрози кризи. Фактично антикризове управління починається з моменту вибору місії підприємства, а надалі — в своєчасному розпізнанні сигналів, що свідчать про можливе погіршення стану фірми, її конкурентного статусу [4, с. 108].

Таким чином, враховуючи вищенаведене вважаємо необхідним акцентувати увагу на тому, що формування дієвої системи антикризового управління в контексті методології виступає складним завданням. Система управління підприємством, на нашу думку, має містити в собі дієві антикризові механізми. Ефективність таких механізмів описується ефективністю всієї управлінської моделі, її структурно-логічною інтегрованістю, стратегічною зорієнтованістю, гнучкістю та ін. Одним із інноваційних інструментів перебудови управлінських рішень виступає реінжиніринг.

Можливість використання на підприємстві технології реінжинірингу як інструмента антикризового управління вимагає врахування певних аспектів, що пов'язані як з особливостями самої технології, так і здатністю деяких передумов ефективності її застосування, а також особливостями галузі функціонування підприємства. Реінжиніринг має на меті фактично запровадження процесного підходу в систему управління підприємством, тобто, його використання вимагає комплексного обгрунтування. Реінжиніринг є певною технологією процесного управління, підґрунтям якого є виокремлення на підприємстві бізнес-процесів і управління ними. Підприємство, котре не має дієвої стратегії, має надзвичайно обмежені можливості ефективного використання цієї технології.

Сутність реінжинірингу пояснюється трьома ключовими характеристиками: "фундаментальне покращення", "радикальне перепроєктування" і "бізнес-процес". Розкриття змісту цих ключових понять приводить до розуміння суті реінжинірингу. Реалізація реінжинірингу бізнес-процесів є складним процесом, який потребує багато часу та концентрації зусиль всієї організації. Як і будь-який глобальний процес, який впливає на життєдіяльність підприємства та радикально змінює способи його функціонування має базуватися на основних принципах його перебігу.

Насамперед варто наголосити на тому, що реінжиніринг — це відмова від сталих процедур, свіжий погляд на роботи зі створенням продукту чи послуги і надання цінності клієнту [5, с. 51].

Зауважимо той факт, що значний внесок в розвиток технології реінжинірингу бізнес-процесів здійснив М. Хаммер, він дослідив реінжиніринг як фундаментальне переосмислення і радикальне перепроєктування бізнес-процесів для досягнення істотних зрушень у таких ключових для сучасного бізнесу показниках, як ви-

Рис. 1. Сукупність антикризових заходів на підприємстві

трати, якість, рівень обслуговування і оперативність [6, с. 55].

Л.М. Таранюк, також пропонує власне розуміння сутності реінжинірингу, конкретизує складові елементи організаційно-економічного механізму діяльності підприємства, в якому здійснюється перепроєктування бізнес-процесів. Реінжиніринг він розглядає як спосіб кардинальної перебудови бізнес-процесів підприємства з кардинальними якісними змінами, які відзначаються стрибкоподібним перепроєктуванням елементів фінансового, виробничого, маркетингового, логістичного, ресурсного, кадрового, інформаційного, екологічного складників організаційно-економічного механізму і забезпечують його адаптацію до ринкового середовища, що змінюється [7, с. 102]. Ми наголошуємо на тому, що необхідність застосування технології реінжинірингу ґрунтується на тому, що вона надає можливість реалізувати ті переваги для підприємства, котрі реалізувати через інші управлінські підходи надзвичайно важко. Використовують таку технологію керівники і менеджери підприємств у різних ситуаціях, маючи на меті систему цілей.

А.О. Лігоненко обґрунтував місце реінжинірингу в системі антикризового інструментарію в залежності від мети здійснення і часових обмежень та пропонує розрізнити окремі типи поведінки підприємства, що характеризуються особливим набором антикризових заходів, які наведено на рисунку 1 [1, с. 549].

Аналізуючи рисунок 1 наголосимо на тому, що реінжиніринг як інструмент антикризового управління відноситься до стратегічних антикризових заходів наступального характеру. Проте реінжиніринг ще можна застосовувати у вигляді інструменту захисного характеру, котрий надає можливість задовольняти базові антикризові пріоритети, за допомогою перепроєктування процесів різних підсистем підприємства. Ми вважаємо, що важливо першочергово досліджувати можливість застосування реінжинірингу на вітчизняних підприємствах, котрі часто за рахунок нерозвиненості систем управління фактично неспроможні її реалізувати на концептуальній основі.

У кризових умовах господарювання технологію реінжинірингу на підприємствах доцільно розглядати перш за все як інструмент моделювання їх структури, а також оцінки системи витрат, стратегій ефективного використання виробничих фондів, перспектив розвитку та ін. Реінжиніринг має можливість формування мо-

делі розвитку підприємства, його стратегічних альтернатив, важливість яких значно збільшується за умов нестабільності зовнішнього середовища. Маневреність підприємства, котра є ключовою складовою його безпечного функціонування, безпосередньо пов'язана із наявністю обгрунтованих варіантів розвитку. Також реінжиніринг виступає дієвим інструментом моделювання різних варіантів формування інтегрованих структур підприємства, які мають певні переваги, пов'язані із синергетичним ефектом.

Враховуючи рівень розвитку системи управління і специфіку управлінської практики на конкретному підприємстві в контексті безпосередньо антикризового управління на підприємстві є можливим виокремлення ключових етапів реінжинірингу, а саме:

- формування загальної сутності реінжинірингу — визначення мети, цілей і завдань реінжинірингу, формалізація управлінської структури, котра б відповідала за впровадження проекту. На цьому етапі важливо здійснити оцінку ймовірності впровадження реінжинірингу в контексті управлінського потенціалу;

- етап підготовки реінжинірингу — аналізування внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства, критична оцінка проблем, альтернативних технологій оздоровлення підприємства;

- здійснення операційного аудиту і оцінювання можливостей створення бажаної моделі розвитку підприємства;

- стратегічне планування необхідності реінжинірингу — визначення бізнес-процесів, їх оцінювання;

- розробка робочих проектів реінжинірингу для обраних бізнес-процесів;

- розробка поетапного проекту реінжинірингу;

- реалізація і контроль проекту реінжинірингу;

- оцінювання ефективності реінжинірингу, визначення можливих заходів корегування, обгрунтування додаткових управлінських рішень, котрі б допомогли прискоренню процесів оздоровлення підприємства, пошук шляхів перспективного перепроєктування бізнес-процесів.

На думку Барсукової В.С., оцінка ефективності реінжинірингу повинна враховувати специфіку цілей, котрі ставляться, і часову визначеність антикризових пріоритетів. Розрахунок економічної ефективності того або іншого проекту реінжинірингу можна виконувати на основі відомих показників, таких як чиста приведена вартість, внутрішня норма прибутку, термін окупності проекту, індекс прибутковості, дисконтований період окупності вкладених ресурсів та ін. [8, с. 250]. Аналізуючи вищенаведене варто зауважити, що запропоновані показники не завжди пояснюють важливі стратегічні результати проекту. Кількісне оцінювання ефективності реінжинірингу повинне свідчити про групування принципово нових можливостей задля безпечного і якісного розвитку підприємства, забезпечення його стратегічної конкурентоспроможності.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Підводячи підсумки проведеного дослідження, вважаємо необхідним акцентувати увагу на тому, що процес антикризового управління підприємством повинен включати в себе цілеспрямованість, послідовність, своєчасність прийняття рішень і їх адаптованість у процесі життєдіяльності підприємства. На нашу думку, антикризове управління підприємством має обов'язково охоплювати всі підсистеми управління, а саме операційну, технічну, фінансову, стратегічну, маркетингову, кадрову. Ключова мета антикризового управління підприємством ґрунтується на узгодженості і координації дій між вказаними системами. В процесі дослідження встановлено, що для здійснення антикризового управління підприємством

доцільно застосовувати реінжиніринг, як інноваційний інструмент перебудови управлінських рішень. Впровадження технології реінжинірингу як інструменту антикризового управління підприємством пояснюється визначеною специфікою і вимагає комплексного обгрунтування з точки зору проблематики управлінської практики вітчизняних підприємств. Економічний ефект від його запровадження можливий за наявності раціональної системи управління як внутрішніх так і зовнішніх комунікацій, а також точного аналізу середовища діяльності підприємств. У науковій літературі не достатньо обгрутованим є застосування реінжинірингу в антикризовому управлінні підприємствами, тому це питання є актуальним та потребує подальших наукових досліджень.

Література:

1. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством. Київ: КНТЕУ, 2005. 824 с.
2. Коваленко В.В., Суганяка М.В., Фучеджи В.І. Антикризове фінансове управління в системі суб'єктів економічної діяльності: методи та інструменти оцінювання: монографія. Одеса, 2013. 381 с.
3. Антикризове управління підприємством / За заг. ред. З.Є. Шершньової. Київ: КНЕУ, 2007. 680 с.
4. Коваленко О.В., Галь С.В. Методи антикризового управління підприємством. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2014. № 8. С. 107—114.
5. Реінжиніринг бизнес-процессов / Н.М. Абди-кеев и др. Москва: Эксмо, 2005. 592 с.
6. Хаммер М., Чампі Д. Реінжиніринг корпорації: маніфест революції в бізнесі. СПб. 2000. 332 с.
7. Таранюк Л.М. Науково-понятійний апарат реінжинірингу бізнес-процесів підприємства. Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва. 2009. № 4. Т. 1. С. 97—104.
8. Барсукова В.С., Котуранова Т.В. Реінжиніринг бізнес-процесів як метод стратегічного управління підприємством. Економічний простір. 2012. № 61. С. 249—255.

References:

1. Lighonenko, L.O. (2005), *Antykryzove upravlinnja pidpryjemstvom* [Enterprise crisis management], Kyiv, Ukraine.
2. Kovalenko, V.V. Sughanjaka, M.V. Fuchedzhy, V.I. (2013), *Antykryzove finansove upravlinnja v systemi sub'ektiv ekonomichnoji dijalnosti: metody ta instrumenty ocinjuvannja* [Crisis financial management in the system of economic entities: valuation methods and tools], Odessa, Ukraine.
3. Shershnyova, Z.Je. (2007), *Antykryzove upravlinnja pidpryjemstvom* [Enterprise crisis management], Kyiv, Ukraine.
4. Kovalenko, O.V. Ghalj, S.V. (2014), "Methods of crisis management of the enterprise" *Ekonomichnyj visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademiji*, vol. 8, pp. 107—114.
5. Abdikeev, N.M. (2005), *Reinzhiniring biznes-protsessov* [Business process reengineering], Moscow, Russia.
6. Khammer, M. Champi, D. (2000), *Reinzhiniryngh korporaciji: manifest revoluciji v biznesi* [Corporate reengineering: a manifesto of revolution in business].
7. Taranjuk, L.M. (2009), "Science-and-understanding apparatus for business engineering and process engineering" *Mekhanizm rehuljuvannja ekonomiky, ekonomika pryrodokorystuvannja, ekonomika pidpryjemstva ta orghanizacija vyrobnytva*, vol. 4, pp. 97—104.
8. Barsukova, V.S. Koturanova, T.V. (2012), "Reengineering business process as a method of strategic management of business" *Ekonomichnyj prostir*, vol. 61, pp. 249—255.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2020 р.

UDC 314.1 (477)

T. Vasylytsiv,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department, Dolishnyi Institute of Regional Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-2889-6924

R. Tesliuk,

PhD in Geography, Senior Research Fellow, Dolishnyi Institute of Regional Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0003-4562-1663

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.33

DEMOGRAPHIC DIMENSION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE

Т. Г. Васильців,

д. е. н., професор, завідувач відділу, ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України", м. Львів, Україна

Р. Т. Теслюк,

к. геогр. н., ст. н. с., ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України", м. Львів, Україна

ДЕМОГРАФІЧНИЙ ВИМІР СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Sustainable development can be achieved with an optimal balance of demographic, economic and environmental development in a particular country or region. Population is an essential element of the social, economic and environmental spheres of any territory, so demographic sustainability should be seen as an indispensable condition for sustainable development in general. In the narrow sense, the demographic sustainability is interpreted as maintaining a constant population and characterized by indicators of population dynamics and changes in its age-old structure. In the broad sense, the demographic sustainability can be defined as an ability of a demographic sphere to maintain a stable population with optimal proportions between its age categories and a balanced social and economic structure of the society. It also means an ability to withstand external and internal factors of destabilizing the demographic situation and an ability to return to the previous balance state. The article defines the concept "demographic sustainability" and its relationship with the concept of sustainable development. The main factors of the regional dimension of demographic sustainability are outlined. The demographic sustainability of the region is considered as a result of the attractiveness of the region for education, work and human habitation. The main indicators of demographic sustainability and demographic dynamics in Ukraine are analyzed. The analysis of the age structure of the population showed a steady tendency of population aging and reduction of the absolute number of children. Along with this, the average life expectancy at birth is constantly increasing. The low total fertility rate confirms the lack of simple reproduction of the population and indicates a decrease in its population in the future.

The population pyramid for 2018 clearly indicates the inevitable further decline of the country's population and the growth of the proportion of older age groups in its structure. These processes are intensified by ongoing migratory movements, which are predominated by working-age population group.

Сталий розвиток може бути досягнутий за оптимального співвідношення демографічного, економічного та екологічного розвитку в країні чи регіоні. Населення є важливим елементом соціальної, економічної та екологічної сфер будь-якої території, тому демографічну стійкість слід розглядати як неодмінну умову сталого розвитку загалом. У вузькому розумінні демографічна стійкість трактується як підтримка постійної чисельності населення, що забезпечується його простим відтворенням. У широкому розумінні демографічну стійкість можна визначити як здатність демографічної сфери підтримувати стабільне населення з оптимальними пропорціями між його віковими категоріями та збалансованою соціально-економічною структурою суспільства. Показниками демографічної стійкості є кількісні та якісні параметри. На регіональному рівні істотний вплив мають додаткові фактори демографічної стійкості, пов'язані з життєвими циклами людини: навчанням, роботою та проживанням загалом. Аналіз вікової структури населення показав стійку тенденцію старіння населення та зменшення абсолютної кількості дітей. Водночас середня тривалість життя при народженні постійно зростає. Низький загальний коефіцієнт народ-

жуваності підтверджує відсутність простого відтворення населення та свідчить про скорочення чисельності населення в майбутньому. Тривалість таких змін у відтворенні населення відіграє ключову роль, стосовно України ці зміни, очевидно, мають довгостроковий ефект. Статеві-вікова піраміда населення на 2018 рік чітко вказує на неминуче подальше зниження чисельності населення країни та зростання частки старших вікових груп у її структурі. Ці процеси посилюються постійними міграційними рухами, в яких домінують групи працездатного віку. Тривалий процес депопуляції викликає активізацію демографічних досліджень в Україні, які окреслюють нові виклики для економічного та соціального розвитку. Отже, дослідження компонентів демографічної стійкості демонструє складність та різноманітність цієї концепції та її визначну роль у досягненні цілей сталого розвитку. У наш час це посилюється зростанням мобільності населення, формуванням нових форм зайнятості, в тому числі віртуальної. Крім того, тенденції останніх десятиліть визначають пріоритети державної політики, спрямованої на запобігання депопуляції певних регіонів України та розробку ефективних заходів для забезпечення їхньої демографічної стійкості.

Key words: demographic economics, demographic sustainability, sustainable development, population structure, population pyramid, Ukraine.

Ключові слова: демографія, демографічна стійкість, стійкий розвиток, структура населення, статеві-вікова піраміда населення, Україна.

SETTING A TASK

Considering the demographic component is a prerequisite for creating territorial development strategies. Such a strategy at the global level is the Sustainable Development Goals (SDGs), which were confirmed at the 2015 UN Sustainable Development Summit. Thus, the developed goals taking into account the national specifics have found their continuation at the national and even regional levels in some countries.

As population dynamics are inseparably linked to sustainable development, societies can adapt to demographic realities foreseeing future trends and incorporating this information into public policy and planning [1, p. 37]. The importance of obtaining reliable demographic information for planning development and assessing progress toward goals' achievement is emphasized by the United Nations Department of Economic and Social Affairs. The reliable and timely data on population size, population growth, population distribution and characteristics, as well as fertility, mortality and migration are necessary for creating global and national tasks for SDG implementation.

ANALYSIS OF THE LATEST PUBLICATIONS

The concept of a stable population was first introduced into the demographics by A. Lotka [2] as a separate case of the so-called "Malthusian populations". A. Lotka stated that a stable population can be seen as a limiting condition that a territorial community with a constant mortality and birth rate is aiming for. According to modern approaches (Z. Roca, M. Oliveira Roca) [3], the demographic sustainability of the region should be considered in two dimensions such as proper demographic (quantitative) and social-economic (qualitative) one. Some other dimensions of demographic sustainability are suggested by O. Roy [4]. He considers the demographic sustainability of the territory in structural and dynamic dimensions. Structural level reflects the population ratio of the territory and the degree of its economic impact (using the Zipf regularity). Some theoretical and methodological aspects of demographic sustainability have been considered by A. Nepytyaliuk [5]. He has reflected essence and value of demographic sustainability at the terms of globalization. The theoretical approaches to the definition of the mentioned category as basis of endogenous economic growth was systematized. O. Gladun and A. Romaniuk [6] investigated existing and forthcoming demographic tendencies in Ukraine. But demographic sustainability in the dimension of sustainable development is under-researched in relevant studies.

PURPOSES OF THE RESEARCH

The aim of this article is to analyze the concept "demographic sustainability" and its relationship with the concept sustainable development as well as to outline the main indicators of demographic sustainability in Ukraine.

RESULTS OF THE RESEARCH

Theoretical aspects of demographic sustainability.

According to the peculiarities of demographic dynamics (population growth or decline), countries can be conventionally divided into 3 groups. Most developed countries are at the stage of the second demographic transition that is characterized by low mortality, low birth rate and, consequently, low population growth rates (USA, UK, Germany, France, Japan, Australia). Instead, the global population growth is driven mainly by high birth rates in countries of the second group (mostly in Africa and South Asia). The third group is formed by the countries with a steady tendency of population decline (countries of Eastern and Central-Eastern Europe, including Ukraine). At the same time, there are regional differences in the demographic processes in each country.

Differences in the course of demographic processes at the national and regional levels cause the development of fundamentally different directions of demographic social and economic policies in different countries and regions. However, in all cases, it is necessary to proceed from the point of the optimal correlation between the demographic, economic and environmental spheres of a particular country or region. The key elements of this relationship are the concept of balance and sustainability of the mentioned spheres. The population is an essential element in the functioning of social, economic and environmental spheres of any territory, and demographic sustainability should be considered as an indispensable condition for sustainable development in general. On the other hand, any measures are aimed at improving the life quality of population and the environment as a whole. Therefore, one of the main criteria for assessing the development sustainability of national and regional communities should be indicators of demographic sustainability, which in this case should be considered with reference to the specific territory of population, namely country, region or settlement.

On this basis, it is important to provide an understanding of demographic sustainability within the concept of sustainable development. The concept of sustainable development involves the formation of a long-term balance of three subsystems that are environmental, economic and

Table 1. The main indicators of demographic sustainability in the region

<i>Demo-reproductive dimension</i>	<i>Social and economic dimension</i>
population size	population density
age structure of the population	urban and rural population
fertility, mortality and birth rate	rate of the population with higher education
number of immigrants, emigrants and migration balance	rates of male and female active population in agriculture, industry and services
total fertility rate	rate of students
net fertility rate	unemployment rate
average life expectancy	rates of employers, employees, self-employed and unpaid family workers in the total active population
infant mortality rate	rate of highly skilled, skilled industrial, agricultural and unskilled workers in the total economically active population

social ones. Accordingly, demographic sustainability is one component of the social subsystem.

The demographic sustainability is interpreted as maintaining a constant population, which is ensured by its simple reproduction in a narrow sense. In this sense, demographic sustainability is characterized by indicators of population dynamics and changes in its age-old structure (in particular, the relation between the population shares in working and post-working age). In other words, we are talking about the so-called "stationary population". However, it should be noted that not only the size of the population is important, but also its distribution by age, gender, education and level of involvement in the national economy, etc.

In the broad sense, the demographic sustainability can be defined as an ability of a demographic sphere to maintain a stable population with optimal proportions between its age categories and a balanced social and economic structure of the society. At the same time, sustainability also means an ability to withstand external and internal factors of destabilizing the demographic situation and an ability to return to the previous balance state.

The demographic sustainability of the region should be considered in two dimensions such as proper demographic (quantitative) and social and economic (qualitative) one [3, p. 22]. From the point of quantitative (demo-reproductive) parameters, the territory is considered to be demographic sustainable if there is an optimal ratio between the population size (natural and mechanical growth) and the growth rates of age groups of population. In addition to the natural and mechanical movement of the population and its age-old structure, the indicators of demographic sustainability are also the marital and family structure of the population, the life expectancy, the demographic dependency, various relationships between the population of working age and retirement age (demographic load, potential support ratio etc.).

From a qualitative (social and economic) dimension, a region is considered demographically sustainable if it has a balanced social and economic structure of the population. In addition to the characteristics of economic activity, professional structure and education, the social and economic indicators of demographic sustainability are national and religious complement, social structure (population stratification), regional structure, population distribution by sources of livelihoods, and Gini coefficient etc.

It can be stated that demographic sustainability is a state of the demographic sphere of the region, which ensures the continuous restoration of quantitative and qualitative demographic structures in the corresponding historical and social and economic conditions. Assessment of demographic sustainability in general or its individual elements is largely driven by the goals of the demographic social and economic development of a country or region. The condition for the sustainable development of the territory is the stabilization

or moderate population growth. Depending on the current trends in the demographic development of the country and its regions, as well as the principles of demographic policy of the country, the achievement of a stable population may occur with help of small natural or mechanical population growth.

A. Roy identified the factors of demographic sustainability of the region. Regions will be considered to be demographically stable where there are no significant disparities between the ranks of the largest settlements in terms of population and economic development. In other words, it is about an equal distribution of its demographic social and economic potential across the region [4, p. 39—40].

Dynamic dimension is formed as territorial communities are evolving and it manifests itself as an environment for realizing the needs and interests of residents in a particular region, especially getting education, finding a job, buying or renting an accommodation, and providing a comfortable life after retirement [4, p. 42].

Additional demographic sustainability factors are beginning to be applied at the region level. The key ones are:

- the presence of a large city and its administrative status in the region (metropolitan functions);
- the developed system of higher and secondary education (attractiveness for young people, as well as for potential residents of the region);
- the economic potential of the region (expansion of the labour market);
- the rates of construction of new housing (availability of effective demand and availability of mortgage lending);
- the well-established infrastructure (business conditions, access to services);
- the scientific nature of certain areas of enterprises' activity (development of specialized small enterprises, or individual entrepreneur).

In addition to the objective determinants of the demographic sustainability of the region, subjective ones are important as they are related to specific decisions by people in certain social, economic and ecological conditions.

From this point of view, the demographic sustainability of a particular region can be seen as a result of the region's attractiveness for three important factors such as learning, work and living habits. Accordingly, it can be distinguished three so-called branches of the human life path, which determine person's decision regarding the choice of residence [4, p. 43].

1. Educational branch is related to the need to choose a full and demanded education. There are enough educational institutions in the region that can hold their own youth and attract students from other regions (countries).

2. Labour branch is the level of salary in comparison with neighbouring regions (countries) that determines the level, direction and type of migration of able-bodied population.

3. Housing branch is connected with the choice of residence place. The availability of affordable tools for buying or renting accommodation can help to keep mostly younger categories of able-bodied population.

Demographic dynamics and demographic sustainability in Ukraine.

For Ukraine and its regions, such factors are the negative tendencies of the natural movement of the population, the migration outflow, the worsening of the life quality, the economic crisis, the military and political conflict, etc. Ukraine is the 15th in terms of population decline over the last decade (4.5%) [1, p.15]. Furthermore, UN experts predict further decline in next 30 years by almost 20% (5th place in the world).

As of January 1, 2019 the permanent population of Ukraine accounted for 42 153.2 thousand people (disregarding the occupied Crimean peninsula). In general, during the last 5 years (2014—2018) population of the country has

Table 2. Indicators of demographic sustainability in Ukraine

Indicators		Years						
		1989	1995	2000	2005	2010	2015 ¹	2018 ²
Population (total), thousands		51452.0	51300.4	49115.0	47100.5	45782.6	42759.7	42216.8
Age structure	population aged 0-14, %	21.6	20.5	17.9	14.8	14.2	15.1	15.5
	population aged 15-64, %	66.7	65.9	68.2	69.2	70.2	69.3	68.0
	population aged 65+, %	11.7	13.6	13.9	16	15.6	15.6	16.5
Total fertility rate (per one female)		1.94	1.40	1.12	1.21	1.45	1.51	1.37
Population 0-14 per 100 people aged 65+		184	151	129	93	90	97	94
Demographic dependency on population aged 15-64 (per 1000 people)	total	499	517	465	445	425	443	470
	population aged 65+	176	206	203	230	223	225	243
Potential support ratio		5.7	4.9	4.9	4.3	4.5	4.4	4.1
Average age, years		36.5	37.2	38.4	39.5	40.2	40.7	41.3
Sex ratio of the population aged 65+ (females per 100 males)		241	215	204	194	200	201	198
Average life expectancy at birth, years	male	65.6	61.2	62.1	62.2	65.3	66.4	67.0
	female	74.8	72.5	73.5	74.0	75.5	76.3	76.8

¹ Here and throughout the article all the demographic data presented in the text (unless mentioned otherwise) is based on the official website of the State Statistics Service of Ukraine and the government portal "Population of Ukraine" maintained by the State Statistics Service of Ukraine. All of the national level data after 2014 is presented without the input from temporarily occupied Autonomous Republic of Crimea, same concerns all of calculated indicators.

² Excluding data from Autonomous Republic of Crimea due to unavailability.

³ Excluding data from Autonomous Republic of Crimea due to unavailability.

Source: developed by the second author based on data from the "Population of Ukraine" portal (State Statistics Service of Ukraine).

decreased by 919.2 thousand people (or 2.0%), yet altogether with the population lost to Russia the number increases to 3.27 million (or 7.2%). Analysis of this indicator since 1989 indicates its rapid decline up to year 2010, and the slowdown in the rates of decline during the 2011—2014. However, the annexation of the Crimea and military occupation of the eastern regions of the country have drastically influenced the decline, weakened the conditions for natural reproduction of the population and provoked migratory processed from eastern regions to the rest of the country and abroad.

One of the main indicators of demographic sustainability is the population age structure. Over the last 30 years there have been significant changes in this structure. First, reduction in the number of children has occurred — from 11.1 million in 1989 to 6.5 million in 2018. Same trend is present for the working-age population — decrease from 34.3 million to 28.7 million respectively. The absolute number of people aged 65 and older has increased from 6 to 7 million, and in 2007 the number of this age group has reached its maximum of 7.6 million. This indicates that ageing in Ukraine over the analysed period is resulting primarily from the "bottom-up" type, being the reflection of gradual (yet relatively swift) reduction in the number of children (mainly due to the decrease in the birth rate). However, the positive dynamics of the average life expectancy at birth (Table 2) against the increase in elderly population groups' indicate the so-called "top-bottom" ageing, which occurs from decline of mortality of the elderly with simultaneous relatively slow increase in the number of children.

Another indicator of demographic sustainability is the overall fertility rate, calculated as the average number of children per woman. Since 1989, this indicator has begun to sharply decline — from 1.94 in 1989 to as low as 1.12 in 2000 (Table 2). In the following years there was a gradual increase in the total fertility rate, however, the fluctuation of this indicator within the range of 1.21—1.51 points to an aforementioned further decrease in the proportion of children in relation to other age groups⁴. In general, over the 30 years, the number of children per 100 population aged 65+ has decreased almost twofold — from 184 to 94.

Significant differences in demographic sustainability exist between urban and rural areas. Depopulation of Ukrainian rural areas in most regions began in the 80's, as

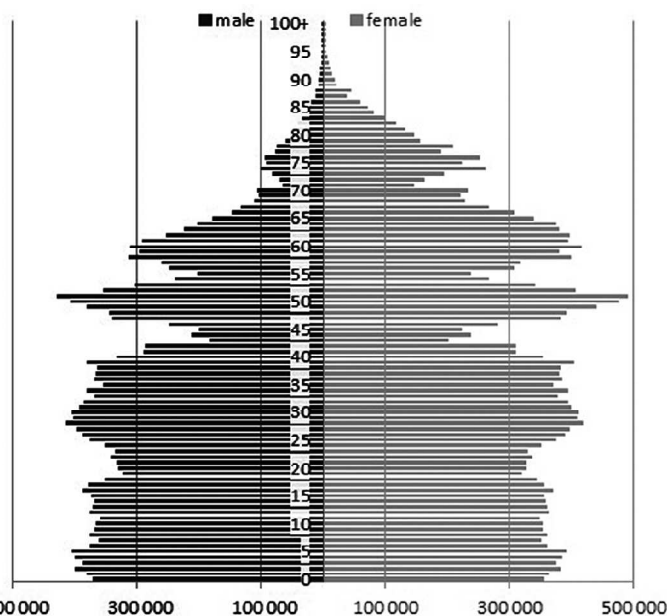

Figure 1. Population pyramids for Ukraine in 1989

Source: developed by the second author based on data from the "Population of Ukraine" portal (State Statistics Service of Ukraine).

there was a steady outflow of rural youth to the urban areas, gradually resulting in increasing differences in the proportion of elderly people in cities and villages, which for a long time was quite high — 7.1—7.3% during 1989—1998. Later on a steady approximation of this indicator occurred with its simultaneous growth for both rural and urban population. As the rates of such growth in cities were higher, by 2018 the difference between the population shares at the age of 65+ was only 1.3%. The population aged 65+ in cities and villages of Ukraine has increased significantly over the past 30 years — by 6.7% and 0.9% respectively.

Changes in the age structure of the Ukrainian population can be well illustrated by the pyramids of the age sex. Figure 1 shows that by 1989 there was a stable birth

⁴ In order to maintain basic population reproduction the total fertility rate should equal 2.0—2.2.

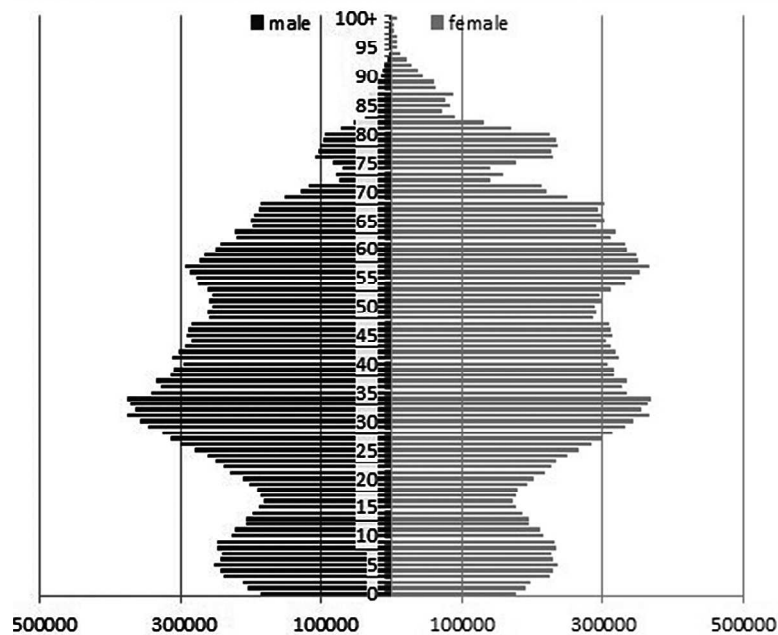

Figure 2. Population pyramids for Ukraine in 2018

Source: developed by the second author based on data from the "Population of Ukraine" portal (State Statistics Service of Ukraine).

rate. Thereafter, the decline in birth rate at the beginning of the analysed period is already reflected in the number of working age population, as it is being supplemented by less young people, while the elderly group are gaining numbers. The population pyramid in 2018 (fig. 2) clearly indicates the inevitable further reduction of nation's population and the growth of the 65+ age groups in its structure. Large gender imbalances in elderly age groups are also noticeable — despite the decline in the sex ratio of the population aged 65+ (number of females per 100 males), the female population in this group is in total twice as high.

Another indicator of demographic sustainability is the average life expectancy at birth. This indicator has been dropping in case of males from 65.6 years in 1989 to 62.1 years in 2000, yet later regained the primary level and even exceeded it in the 2018 with the value of 67.0 years. Similar with the female indicator observed at the level of 74.8 years in 1989 and later characterized by a softer decline followed by a quicker upward dynamic from mid-90ies reaching 76.8 years in 2018. Yet breakdown of this indicator into urban and rural population shows wide margins between these types of residents, which have been growing in the past 13 years in case of females and for 17 years in case of males. As of 2017 rural males' average life expectancy equaled 65.5 years and was 2.35 years shorter from urban residents, while in case of females in rural areas the same indicator equaled 76 years being 1.13 years shorter from urban. Breakdown of this indicator into urban and rural population shows wide margins between these types of residents, which have been growing in the past 13 years in case of females and for 17 years in case of males. As of 2017 rural males' average life expectancy equaled 65.5 years and was 2.35 years shorter from urban residents, while in case of females in rural areas the same indicator equaled 76 years being 1.13 years shorter from urban.

CONCLUSIONS

Demographic policy is an important component of the UN Sustainable Development Goals. Countries in the world have distinctive demographic dynamics (population growth or decline), but in all cases, one must start from a sustainable reproduction of the demographic, economic and environmental spheres of a particular country or region.

In the narrow sense, demographic sustainability is interpreted as maintaining a constant population, which is

ensured by its simple reproduction (as a separate case of the so-called "Malthusian population"). In a broad sense, demographic sustainability can be defined as the ability of a demographic to maintain a stable population with optimal proportions between its age categories and a balanced socio-economic structure of society. At the same time, "sustainability" also means the ability to withstand external and internal factors destabilizing the demographic situation and the ability to return to the previous equilibrium. Indicators of demographic sustainability are quantitative (natural and mechanical population movement, age structure, marital and family structure of the population, life expectancy, demographic load, different relationships between the population of working age, working age and retirement age) and qualitative parameters (socio-economic structure and religious composition, social structure, regional structure, distribution of population by livelihoods, Gini coefficient). Additional demographic sustainability factors related to human life cycles, such as study, work and living, are taking place at the regional level.

Analysis of demographic processes in Ukraine during the past 30 years indicates a steady trend towards ageing, which from the demographic point of view is the process in which the share of elderly people in the total population is increasing. Duration of such changes in reproduction of population is playing a key role, and in case of Ukraine these changes are evidently having a long-term effect. The population pyramid for 2018 clearly indicates the inevitable further decline of the country's population and the growth of the proportion of older age groups in its structure. These processes are intensified by ongoing migratory movements (mainly from rural areas to cities or from rural and urban areas abroad), which are predominated by working-age population group.

The long going process of depopulation is causing the intensification of demographic researches in Ukraine, which allow outlining of new challenges for economic and social development. Permanent natural population began its swift decline at the nineties of the twentieth century and was a reflection of two steady trends: a sharp drop in birth rate and a relatively slower increase in mortality rate, caused by the population's age structure (high share of people aged 65 and over). From the beginning of the XX century and until now depopulation is being intensified by strong migration processes, which reflect different vectors and

characteristics. Due to such development of the demographic situation in Ukraine over the past three decades, the age structure of the nation's population has become substantially deformed.

Thus, research into the components of demographic sustainability demonstrates the complexity and diversity of this concept and its prominent role in achieving the Sustainable Development Goals. Nowadays, this is enhanced by the increase in the mobility of the population, the formation of new forms of employment, including virtual one. In addition, the trends of the last decades make the priority to prevent depopulation of certain regions of Ukraine and to develop effective measures to ensure their demographic sustainability.

Література:

1. World Population Prospects 2019. Highlights (2019), Department of Economic and Social Affairs, Population Division, United Nations, New York, 46 p., available at: https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Highlights.pdf

2. United Nations (1968), "The concept of a stable population — application to the study of populations of countries with incomplete demographic statistics" (United Nations Publications, Sales No. E.65.XIII.3). Lotka, Alfred J. Chapter I. The concept of a stable population, available at: <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/manuals/model/stablepopulation/chap1.pdf>

3. Roca, Z. and Oliveira Roca, M. (2014), "Demographic sustainability and development in Portugal", Acta geographica Bosnia et Hercegovina, No2, pp. 21—28, available at: <https://www.geoubih.ba/publications/Acta2/Article-Z.%20Roca,Maria%20de%20Nazar%C3%A9%20Oliveira%20Roca.pdf>

4. Рой О.М. Демографическая устойчивость территории: методология оценки / О.М. Рой // Демографическая и семейная политика в контексте целей устойчивого развития: сборник статей IX Уральского демографического форума: в 2-х томах. — Том I. — Екатеринбург: Институт экономики УрО РАН, 2018. — С. 38—51. — Режим доступа: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/68266/1/978-5-94646-613-4_2018-1-03.pdf

5. Nepytyaliuk A. (2018), "Demographic sustainability and economic growth: theory and methodology", Herald of Kyiv national university of trade and economics, vol. 6, pp. 52—66, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2018_6_1

6. Романюк А.І., Гладун О.М. Демографічні тенденції в Україні: минуле, сьогодення і майбутнє / А.І. Романюк, О.М. Гладун // Демографія та соціальна економіка. — № 3. — 2015. — С. 21—42.

7. Населення України: портал / Державна служба статистики України. — Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c.asp

References:

1. World Population Prospects 2019. Highlights (2019), Department of Economic and Social Affairs, Population Division, United Nations, New York, 46 p., available at: https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Highlights.pdf (Accessed: 22.03.2020).

2. United Nations (1968), "The concept of a stable population — application to the study of populations of countries with incomplete demographic statistics" (United Nations Publications, Sales No. E.65.XIII.3). Lotka, Alfred J. Chapter I. The concept of a stable population, available at: <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/manuals/model/stablepopulation/chap1.pdf> (Accessed: 22.03.2020).

3. Roca, Z. and Oliveira Roca, M. (2014), "Demographic sustainability and development in Portugal", Acta geographica Bosnia et Hercegovina, No2, pp. 21-28, available at: <https://www.geoubih.ba/publications/Acta2/>

Article-Z.%20Roca,Maria%20de%20Nazar%C3%A9%20Oliveira%20Roca.pdf (Accessed: 22.03.2020).

4. Roy, O. M. (2018), "Demographic sustainability of the territory: evaluation methodology", IX Ural'skiy demograficheskiiy forum "Demograficheskaya i semeynaya politika kontekste tseley ustoychivogo razvitiya" [IX Ural Demographic Forum "Demographic and family policy in the context of sustainable development goals"], Mezhdunarodnaya nauchnaya konferentsiya [International Scientific Conference], vol. 1, pp. 38—51. Institute of Economics, Ural Branch of RAS, Yekaterinburg, Russia, available at: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/68266/1/978-5-94646-613-4_2018-1-03.pdf (Accessed: 22.03.2020).

5. Nepytyaliuk, A. (2018), "Demographic sustainability and economic growth: theory and methodology", Herald of Kyiv national university of trade and economics, vol. 6, pp. 52—66, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2018_6_1 (Accessed: 22.03.2020).

6. Romanіuk, A.I. and Gladun, O. M. (2015), "Demographic Trends in Ukraine: past, present and future", Demografiia ta socialna ekonomika, vol. 3, pp. 21—42.

7. Population of Ukraine: portal (2018), State Statistics Service of Ukraine, available at: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c.asp (Accessed: 22.03.2020).

Стаття надійшла до редакції 23.03.2020 р.

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

L. Boldyreiva,

*Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor
of the Department of management and logistics,*

National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic"

ORCID ID 0000-0002-9147-5524

V. Gryshko,

*PhD in Economics, Associate Professor of the Department of management
and logistics, National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic"*

ORCID ID: 0000-0001-6987-3879

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.39

EUROPEAN EXPERIENCE OF SMART-TECHNOLOGY IMPLEMENTATION IN LOGISTIC PROCESS MANAGEMENT

Л. М. Болдирєва,

д. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту і логістики,

Національний університет "Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка"

В. В. Гришко,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту і логістики,

Національний університет "Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка"

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ СМАРТ-ТЕХНОЛОГІЙ В УПРАВЛІННІ
ЛОГІСТИЧНИМИ ПРОЦЕСАМИ

The economic development due to the use of start-up technologies in the management of logistics processes is investigated. The experience of leading European companies is analyzed, which is accompanied by continuous introduction of the latest smart technologies in the system of logistics process management. The basic principles of logistics of smart technologies in the system of management of logistic processes are formulated such as: system, accuracy, reliability, efficiency, security, optimization, competence, mobility, productivity, economy and efficiency. Features of smart technologies are distinguished: Smart Logistics Grid (planning, optimization, provisioning, coordination and control), Smart Transportation (creation, provisioning and control), Smart Government (provisioning and optimization), Smart City (provisioning, optimization and management decision making), Smart London (management optimization and decision making), Smart ecosystem (integrated approach), Innovate18 (security), Heathrow pod (security), Blockchain platform (security, optimization), Smart Contracts (optimization, control), Smart Sensor (control) in the logistics management system eyes. It has been proven that automated and digitized logistic processes minimize the use of human labor and paper documents, and as a result of the implementation, in particular of artificial intelligence platforms, can: first, provide comprehensive analysis and control of the supply chain; secondly, to improve the following functional areas of logistics: information logistics, supply logistics, transport logistics, distribution logistics, marketing logistics, warehouse logistics and inventory management, and more. The following main components of the cumulative economic effect of applying a logistic approach are proposed: effective coordination; integration of logistics resources; quality and efficiency control in various areas; establishing partnerships with suppliers; reducing

order processing time, downtime, production cycle and logistics costs; improving product quality; optimization of integrated management structures; improving the reliability of workflow and quality of the logistics product; updating real-time data across all links in the logistics chain; reduction of logistical risks.

Досліджено економічний розвиток внаслідок застосування смарт-технологій в управлінні логістичними процесами. Проаналізовано досвід передових європейських компаній, що супроводжується постійним впровадженням новітніх смарт-технологій в системі управління логістичними процесами. Сформульовані основні принципи логістики смарт-технологій в системі управління логістичними процесами такі: системність, точність, надійність, оперативність, безпечність, оптимізація, компетентність, мобільність, продуктивність, економічність і ефективність. Виокремлено функції смарт-технологій: Smart Logistics Grid (планування, оптимізація, забезпечення, координування і контроль), Smart Transportation (створення, забезпечення і контроль), Smart Government (забезпечення і оптимізація), Smart City (забезпечення, оптимізація і прийняття управлінських рішень), Smart London (оптимізація і прийняття управлінських рішень), Смарт-екосистема (комплексний підхід), Innovate18 (забезпечення), Heathrow pod (забезпечення), Blockchain-платформа (забезпечення, оптимізація), Smart Contracts (оптимізація, контроль), Smart Sensor (контроль) у системі управління логістичними процесами. Доведено, що автоматизовані та оцифровані логістичні процеси дозволяють мінімізувати використання людської праці та паперових документів, а внаслідок впровадження, зокрема платформ штучного інтелекту можна: по-перше, отримати всебічний аналіз і контроль ланцюга поставок; по-друге, досягти удосконалення таких функціональних сфер логістики: інформаційної логістики, логістики постачання, транспортної логістики, розподільчої логістики, маркетинг-логістики, складської логістики і управління запасами тощо. Запропоновано такі основні складові сукупного економічного ефекту від застосування логістичного підходу: ефективне координування; інтегрування логістичних ресурсів; контроль якості та ефективності обслуговування в різних сферах; налагодження партнерських взаємовідносин з постачальниками; скорочення часу обробки замовлення, простою обладнання, виробничого циклу та логістичних витрат; підвищення якості продукції; оптимізація інтегрованих структур управління; підвищення надійності документообігу і якості логістичного продукту; оновлення даних в реальному часі за всіма ланками логістичного ланцюга; зменшення логістичних ризиків.

Key words: control, delivery lancing, logistics, logical processes, smart technologies, management, management solutions.

Ключові слова: контроль, ланцюги поставок, логістика, логістичні процеси, смарт-технології, управління, управлінські рішення.

FORMULATION OF THE PROBLEM

Formation of information-network economy in Ukraine is possible only through the use of modern digital technologies. The intellectual-intensive model of Ukraine's development is possible due to the rapid dissemination of knowledge and the emergence of new logistics technologies. The experience of Germany, France and the Netherlands shows that the use of digital smart technologies significantly increases the cost-effectiveness and environmental safety of organizations, in particular, increasing productivity and profitability. At the moment there is a complete technologicalization of enterprises and organizations. In particular, IT technologies open up information to all consumers anywhere in the world.

ANALYSIS OF RECENT RESEARCH AND PUBLICATIONS

Innovative Smart-technologies in logistics management are actively used worldwide. The effectiveness of their application has been discussed by many researchers. Thus, W. Albrecht [4] in his writings investigated the Smart Logistics Grid. Matthew N.O. Sadiku, Adebowale E. Shadare, Sarhan M. Musa [6] dealt with issues related to Smart Transportation. M. Grigorak developed: "Conceptual Provisions for Developing a National Logistic Strategy in the Geoeconomic Dimension" [5], and in the monograph "Intellectualization of the Logistics Services Market: Concept, Methodology, Competence", the researcher suggested organizational and managerial measures for realizing the logistical potential of Ukraine in the system of global logistic systems, using modern information and communication technologies [3]. However, a number of unresolved issues remained unanswered.

THE AIM OF THE STUDY

Research of the European experience of introduction of smart technologies in management of logistic processes of organizations.

OUTLINE OF THE MAIN RESEARCH MATERIAL

Humanity has entered a new stage of civilization, the concept of which is: "values create knowledge, and the economy is a system that operates on the basis of knowledge sharing and mutual evaluation" [1, p. 43].

Due to innovations and trends, the logistics industry is changing dramatically. The modern economy is being transformed by such basic key technologies [2, p. 320; 3; with. 10]:

- global databases on obstacles and risks;
- 3D printing for niche markets;
- sensor technologies;
- Augmented Reality (Smart Augmented Reality Smart Glasses scan barcodes and listings that list locations and delivery points);
- works (warehouse operators);
- drones (Parcelcopter was successfully tested in Germany in May 2016);
- cloud solutions (service through an IT resource in the form of a corresponding model of service in the remote access mode. IT resources work in the technology of a single chain integrated into a single configuration of a virtual computer).

Research shows that economic development due to the use of start-up technologies in the management of logistics processes is associated with the process of transportation and location of warehouses, the use of e-commerce, as well

Table 1. Smart technologies in the logistic process management system

Names	Functions	Content, the essence
1	2	3
Smart Logistics Grid	Planning	Transportation taking into account situations on roads and vacant sites on loading and unloading areas
	Optimization	Flexibility of distribution networks without increasing inventory
	Software	Workload Balancing
	Coordination	Effective coordination; integration of logistics resources
	Control	Quality control
Smart transportation	Creation	Intelligent transport and logistics systems that provide monitoring and schedule management
	Software	Intelligent parking and alert service at public transport stops
	Control	Paying tolls, responding to emergencies, managing traffic lights
Smart Government	Software	Information technology for providing public services to a wide range of individuals
	Optimization	The work of different departments
Smart city	Software	The holistic concept of smart integration of information and communication technologies for monitoring and managing urban infrastructure
		Improving people's lives by improving comfort and safety
		Quality and efficiency of service in various fields
		Operation of non-motorized vehicles
		Installation of a wide network of video surveillance and video analytics
	Optimization	Costs and resources
	Making management decisions	A variety of solutions based on the introduction of smart technologies Alternative approaches to energy supply and water supply
Smart london	Software	Arrangement of intelligent network road transport systems, digital platforms for making payments and conducting administrative affairs
		Energy saving technologies and services to enhance urban security
	Making management decisions	A database for decision making
Smart - Ecosystems	Complex approach	Solving common problems
Innovate18	Software	Underground railway network High-speed Crossrail safe freight and passenger transportation based on innovative approaches;
Heathrowpod	Software	An operational transit system, taking into account the wishes of its employees and passengers (refusal of regular bus services on the territory of the airport)
Blockchain-platform	Software	Real-time measurement of location, temperature, humidity and power supply
		Accessibility and unification of information
	Optimization	Integrated management structures
		Improving the reliability of workflow
		Improving the quality of the logistics product
		Updating real-time data across all links in the logistics chain
		Reduction of order processing time
Reduction of logistics costs		
Reduction of logistical risks		
Smart contracts	Optimization	A computer algorithm for generating, controlling, and providing information about owning something
	Control	
Smart sensor	Control	The use of rfid tags and built-in temperature sensors

Source: own design.

as systems for managing the supply chain of consumer value.

Every year in the field of logistics, in particular transport, international forums, conferences and exhibitions take place, presenting the trends of innovative technological developments of the future:

- the European Logistics Information Technology Forum (CIO Forum EU) brought together more than 250 IT professionals and industry experts representing European logistics providers (Amsterdam, The Netherlands);

- SITL Europe Forum for Transport, Logistics and Supply Chains (freight products and services; various types of freight: urban logistics, rail, air, sea, safe cargo, import-export, robotics), France);

- TOC Europe Forum for Port, Shipping and Terminal Technologies, SME Village and a platform for representatives of ports and associations (Rotterdam, The Netherlands);

- The European 3PL & Supply Chain Summit (European 3PL Logistics & Supply Chain Summit) is organized on topics such as dynamism, transparency, rapid response and development (Brussels, Belgium);

- LogiMAT exhibits production-sales-transportation into logistics, in particular innovative technologies, products, systems and solutions for optimizing operations, processes and reducing the company's internal logistics costs (Stuttgart, Germany);

- Leaders in Logistics: Post and Parcel Summit (Post Operators Summit) works in the following areas: digital transformation, innovative solutions, last mile delivery and parcel delivery and delivery strategy (Copenhagen, Denmark);

- exhibition PARCEL + POST EXPO of innovations and technologies that can help during freight transportation (Vienna, Austria);

- Intermodal Europe 2020 Exhibition and Conference is related to container and intermodal logistics, including all types of container transportation and logistics by road, rail and sea (companies representing: Seaco, Maersk Container Industry, Caru Containers, etc.)

- Logistics meets Innovation conference for logistics and networking companies: Amazon, DHL, ECS, Kuehne + Nagel, LKW Walter, Lufthansa Cargo, NileDutch, Panalpina, Pfizer, Novartis and others. (optimization of

capacity utilization; large data sets for planning and optimization forecasting; cooperation in logistics; the role and impact of artificial intelligence and practical techniques for its use in modern logistics) (Brussels, Belgium);

— BVL 37th International Supply Chain Conference on Supply Chain Conference in Supply Chain Management, a platform for interaction between logistics, transport and services entrepreneurs, manufacturing, scientists, policy makers and journalists (Berlin, Germany);

— HyperLOG exhibition in the field of transport, freight forwarding and logistics (Warsaw, Poland).

Therefore, the activities of leading European companies are accompanied by the continuous introduction of the latest smart technologies in the logistics management system. In Ukraine known are: Smart Logistics Grid, Smart Transportation, Smart Government, Blockchain, IoT & smart contracts, Smart City.

The innovative concept of efficient planning and use of logistical resources in the distribution networks of goods movement, taking into account various factors — Smart Logistics Grid, became widespread. This concept is an innovative product of PSI Logistics, a company that develops advanced software of the highest quality. The term "Smart Grid" itself is borrowed from the energy sector and is interpreted as a "smart grid" [4]. In our opinion, the functions of Smart Logistics Grid are: planning, optimization, provisioning, coordination and control.

Smart Transportation (smart transportation as a component of a smart city) improves safety, increases productivity and provides environmental friendliness through the use of information and communication technologies on road transport and other vehicles, in infrastructure [6, p. 6]. In our opinion, Smart Transportation's functions are: creation, provisioning and control.

Smart Government is the use of technology to facilitate and support better planning and management decisions. In our view, the functions of Smart Government are: provision and optimization. Smart City is a state-of-the-art technology in the smart city system. In our opinion, Smart City is: providing, optimizing and making management decisions.

Therefore, smart technologies in the logistics management system have such basic principles of logistics as systemability, accuracy, reliability, efficiency, security, optimization, mobility, competence, productivity, economy and efficiency.

We have generalized the scientific works of both European and domestic researchers [4; 6—10], which highlights the benefits of smart technologies in the management of logistics processes (table. 1).

The blockchain platform is open source, which allows organizations worldwide to implement blockchain technology in their own business processes [8, p. 49; 9]. Very common importance has become:

— a way to equip containers with a start-sensor device (use of high-frequency RFID tags and built-in temperature sensors) allows clients of the organization to monitor temperature modes, and in case of their violation receive warning signals;

— connection of vehicles to the Internet allows to manage traffic and to carry out monitoring of transport;

— creation of online platforms for carriers automates the management of electronic records, transport and warehouses, receipt of orders, aggregation of operations of the delivery service and instant calculation of delivery rates;

— introduction of 3D printing in the production of various items: spare parts, architectural models, functional prototypes, mounts for cameras, used props, lighting and cables;

— Blockchain and Smart Contracts technologies allow for sale and delivery contracts without human involvement at all (payment is made using the blockchain system) [8, p. 49; 9];

— introduction of artificial intelligence and Machine Learning as a variant of it allows: first, to increase efficiency of logistic business and to take customer service to a new level; secondly, to improve the systematic management of organizations by establishing and synchronizing internal and external business processes [8, p. 50; 10].

Thus, automated and digitized logistic processes minimize the use of human labor and paperwork, and through the introduction, in particular of artificial intelligence platforms, can: firstly, provide comprehensive analysis and control of the supply chain; secondly, to improve the following functional areas of logistics: information logistics, supply logistics, transport logistics, distribution logistics, marketing logistics, warehouse logistics, inventory management and more.

Electronic technologies are considered as very promising and effective: EDI, RFID, e-mobility; e-business; e-logistics, etc.

For example, agriculture uses such digital technologies as: DroneUA, SmartFarming, MegaDrone, AgroDrone. Among the providers of agrarian software are the following: Cropio, TVIS, Klever Systems. For agricultural control — AgriEye, PreAgri, Agroonline, Fieldlook. As digital technologies help increase efficiency and productivity, they create opportunities for successful decisions and minimize risks, so Ukrainian farmers are interested in using integrated software solutions to run their own businesses.

Therefore, the introduction of the latest smart technologies in the logistics management system can achieve an economic effect. The implementation of which involves assessing the cumulative economic effect of applying a logistic approach. The result of the economic effect depends on the efficiency of logistics solutions in production, individual logistics operations associated with the transformation of material flow, evaluation of the functioning of the logistics system and the increase in overall efficiency. The main components of the cumulative economic effect of applying a logistic approach are: effective coordination; integration of logistics resources; quality and efficiency control in various areas; establishing partnerships with suppliers; reducing order processing time, downtime, production cycle and logistics costs; improving product quality; optimization of integrated management structures; improving the reliability of workflow and quality of the logistics product; updating real-time data across all links in the logistics chain; reduction of logistical risks.

CONCLUSIONS

Thus, the experience of leading European companies involves the continuous introduction of the latest smart technologies in the logistics management system. The basic principles of smart technology logistics in the logistics management system are: system, accuracy, reliability, efficiency, security, optimization, competence, mobility, productivity, efficiency and efficiency. Smart technology features are: Smart Logistics Grid (planning, optimization, provisioning, coordination and control), Smart Transportation (creation, provisioning and control), Smart Government (provisioning and optimization), Smart City (provisioning, optimization and management decision making), Smart London (management optimization and decision-making), Smart ecosystem (integrated approach), Innovate18 (security), Heathrow pod (security), Blockchain platform (security, optimization), Smart Contracts (optimization, control), Smart Sensor (control) in the logistics management system eyes. Automated and digitized logistic processes minimize the use of human labor and paperwork, and through the introduction, in particular of artificial intelligence platforms, can: first, provide comprehensive analysis and control of the supply chain; secondly, to improve the following functional areas of logistics: information logistics, supply logistics, transport logistics, distribution logistics, marketing logistics,

warehouse logistics and inventory management, and more. The main components of the cumulative economic effect of applying a logistic approach include: effective coordination; integration of logistics resources; quality and efficiency control in various areas; establishing partnerships with suppliers; reducing order processing time, downtime, production cycle and logistics costs; improving product quality; optimization of integrated management structures; improving the reliability of workflow and quality of the logistics product; updating real-time data across all links in the logistics chain; reduction of logistical risks.

A promising direction for further research will be the systematization of scientific sources on smart technologies in the transport logistics management system.

Література:

1. Сакаія Т. Стоимость, создаваемая знаниями, или История будущего. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология; под ред. В.А. Иноземцева. М.: Academia, 1999. 640 с.

2. Ларченко О.В., Кириченко Н.В. Тенденції розвитку Smart-технологій в логістиці. Сучасні тренди та перспективи логістики, маркетингу, збутової діяльності плодоовочівництва в епоху цифрових технологій: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 35-річчю Економічного факультету, м. Херсон, 20—21 вересня 2019 р.); за заг. ред. О.В. Аверчева. Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2019. С. 320—322.

3. Григорак М.Ю. Интеллектуализация рынка логистических услуг: концепция, методология, компетентность: монография. Київ: Сік Груп Україна, 2017. 513 с.

4. Альбрехт В. Smart Logistics Grid: Разветвленная-логистическая система с процессами взаимодействия. Production Manager. 2011. № 1. URL: <https://www.psi.de>.

5. Григорак М.Ю. Концептуальні положення розроблення національної логістичної стратегії в гео-економічному вимірі. Интелект XXI. № 4. 2017. С. 58—64.

6. Matthew N.O. Sadiku, Adebowale E. Shadare, Sarhan M. Musa. Smart Transportation: A Primer. IJARCSSE All Rights Reserved. 2017. Vol. 7. Issue 3. 6—7 pp.

7. Smart City: Як правильно застосувати світовий досвід в Україні. 2018. URL: <https://nv.ua/ukr/biz/experts/smart-city-yak-pravilno-zastosuvati-svitoviy-dosvid-v-ukrajini-2506784.html>

8. Смирнова Н.В. Перспективи застосування технологій Blockchain, смарт-контрактів та Machine Learning в інноваційному розвитку логістики. Сучасні тренди та перспективи логістики, маркетингу, збутової діяльності плодоовочівництва в епоху цифрових технологій: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 35-річчю Економічного факультету, м. Херсон, 20—21 вересня 2019 р.); за заг. ред. О.В. Аверчева. Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2019. С. 48—52.

9. Технология blockchain в логистике. URL: <https://logist.fm/publications/tehnologiya-blockchain-v-logistike>

10. Mitchell-Keller L. End-to-end: Machine Learning Benefits. The Whole Supply Chain. URL: <https://multichannelmerchant.com/blog/end-to-end-machine-learning-benefits-the-whole-supply-chain/>

References:

1. Sakajja, T. (1999), "The value created by knowledge, or the history of the future", Novaja postindustrial'naja volna na Zapade. Anthology [A new post-industrial wave in the West. Anthology], Academia, Moscow, Russia.

2. Larchenko, O.V. and Kyrychenko, N.V. (2019), "Trends in the development of Smart technologies in logistics", Suchasni trendy ta perspektyvy lohistyky, marketynhu, zbutovoi dial'nosti plodoovochivnytstva v epokhu tsyfrovyykh tekhnolohij: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoї 35-richchiu Ekonomichnoho fakul'tetu [Modern Trends and Prospects for Logistics, Marketing, Marketing of Fruit and

Vegetable Production in the Digital Age: Proceedings of the International Scientific Conference on the 35th Anniversary of the Faculty of Economics], Kherson, Ukraine, 20—21 September 2019, pp. 320—322.

3. Hryhorak, M.Yu. (2017), Intelektualizatsiia rynku lohistychnykh posluh: kontseptsiiia, metodolohiia, kompetentnist' [Intellectualization of the logistics services market: concept, methodology, competence], Sik Hrup Ukraina, Kyiv, Ukraine.

4. Al'brehht, V. (2011), "Smart Logistics Grid: An extensive logistic system with interaction processes", Production Manager, vol. 1, available at: <https://www.psi.de> (Accessed 10 March 2020).

5. Hryhorak, M.Yu. (2017), "Conceptual provisions for developing a national logistics strategy in the geo-economic dimension", Intelekt XXI, vol. 4, pp. 58—64.

6. Sadiku, M. N.O. Shadare, A. E. and Musa, S. M. (2017), "Smart Transportation: A Primer", IJARCSSE All Rights Reserved, Vol. 7, no. 3, pp. 6—7.

7. nv.ua (2018), "Smart City: How to apply the world experience in Ukraine correctly", available at: <https://nv.ua/ukr/biz/experts/smart-city-yak-pravilno-zastosuvati-svitoviy-dosvid-v-ukrajini-2506784.html> (Accessed 10 March 2020).

8. Smyrnova, N.V. (2019), "Prospects for the use of Blockchain technologies, smart contracts and Machine Learning in innovative logistics development", Suchasni trendy ta perspektyvy lohistyky, marketynhu, zbutovoi dial'nosti plodoovochivnytstva v epokhu tsyfrovyykh tekhnolohij: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoї 35-richchiu Ekonomichnoho fakul'tetu, m. Kherson [Modern Trends and Prospects for Logistics, Marketing, Marketing of Fruit and Vegetable Production in the Digital Age: Proceedings of the International Scientific Conference on the 35th Anniversary of the Faculty of Economics], Kherson, Ukraine, 20—21 September 2019, pp. 48—52.

9. logist.fm (2017), "Blockchain technology in logistics", available at: <https://logist.fm/publications/tehnologiya-blockchain-v-logistike> (Accessed 10 March 2020).

10. Mitchell-Keller, L. (2017), "End-to-end: Machine Learning Benefits. The Whole Supply Chain", available at: <https://multichannelmerchant.com/blog/end-to-end-machine-learning-benefits-the-whole-supply-chain/> (Accessed 10 March 2020).

Стаття надійшла до редакції 17.03.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

S. Kozlovskyi,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Vasył Stus Donetsk National University, Vinnytsia

ORCID ID: 0000-0003-0707-4996

H. Mazur,

Doctor of Economic Sciences, Associated professor, Vinnytsia Regional Council

ORCID ID: 0000-0002-5061-1817

O. Zemliakova,

student, Vasył Stus Donetsk National University

ORCID ID: 0000-0002-3626-1443

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.44

HOUSEHOLDS AS A POTENTIAL SOURCE OF INVESTMENT IN NATIONAL ECONOMY

С. В. Козловський,

д. е. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця

Г. Ф. Мазур,

д. е. н., доцент, Вінницька обласна Рада

О. Д. Землякова,

студент, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця

ДОМОГОСПОДАРСТВА ЯК ПОТЕНЦІЙНЕ ДЖЕРЕЛО ІНВЕСТИЦІЙ В НАЦІОНАЛЬНУ ЕКОНОМІКУ

This article discusses the use of mechanisms of transformation of savings into investments and ways of their structural improvement at the expense of state regulation of the financial sector. The purpose of the article is to identify ways of transforming public savings into an investment resource, taking into account the peculiarities of the financial market of Ukraine. In order to achieve this goal, the following has been done: the importance of transforming unorganized household savings into investment from the point of view of economic development was evaluated; identified factors that influence the formation of savings; ways of their transformation into investments are determined; the dynamics of household investment in bank deposits, co-investment institutions, credit unions are characterized; advantages and disadvantages of using different ways of investing savings are identified. The object of the study is to save households in Ukraine. The subject of the study is the directions of transformation of household savings of Ukraine into an investment resource. The result of the study is that households can be a potential source of investment in the national economy under the conditions of high-quality state regulation of the economy in the short and long term. It is proved that the main functional value of savings is capitalization of incomes, attraction of a part of available incomes into economic circulation, transformation of them into capital. It is determined that the economy of households has a positive impact on ensuring the stability of the macroeconomic development of the state. Increasing the level of investment in the economy of Ukraine by households is possible due to stimulating the development of business activity in Ukraine, since investing in entrepreneurship by registering a natural person by an entrepreneur or creating one or a certain amount of a legal entity contributes to the reduction of savings in a non-organized form. The necessity of stimulating the development of households for ensuring macroeconomic development and growth of the national economy is substantiated.

У статті розглядається питання щодо використання механізмів трансформації заощаджень в інвестиції і шляхи їх структурного вдосконалення за рахунок державного регулювання фінансового сектора. Метою статті є визначення способів перетворення заощаджень населення на інвестиційний ресурс з урахування особливостей фінансового ринку України. Для досягнення поставленої мети було зроблено таке: оцінено важливість перетворення неорганізованих заощаджень домогосподарств у інвестиції з точки зору розвитку економіки; визначено фактори, які впливають на формування заощаджень; визначено шляхи перетворення їх на інвестиції; охарактеризовано динаміку вкладання коштів домогосподарствами в банківські депозити, інститути спільного інвестування, кредитні спілки; визначено переваги та недоліки використання різних напрямів інвестування заощаджень. Об'єктом дослідження є заощадження домогосподарств України. Предметом дослідження є напрями перетворення заощаджень домогосподарств України на інвестиційний ресурс. Результатом дослідження є висновки про те, що домогосподарства можуть бути потенційним джерелом інвестицій в національну економіку за умов якісного державного регулювання економіки як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі. Доведено, що основ-

ним функціональним значенням заощаджень є капіталізація доходів, залучення частини наявних доходів у господарський обіг, перетворення їх в капітал. Визначено, що економіка домогосподарств позитивно впливає на забезпечення стійкості макроекономічного розвитку держави. Підвищення рівня інвестування в економіку України з боку домогосподарств можливо завдяки стимулюванню розвитку підприємницької діяльності в Україні, оскільки вкладання коштів у підприємницьку діяльність шляхом реєстрації фізичної особи підприємцем або створення однією особою або певної їх кількості юридичної особи сприяє зменшенню заощаджень у неорганізованій формі. Обґрунтовано необхідність стимулювання розвитку домогосподарств для забезпечення макроекономічного розвитку та зростання національної економіки.

Key words: households, investments, national economy, state.

Ключові слова: домогосподарства, інвестиції, національна економіка, держава.

INTRODUCTION

Attracting investment resources for the domestic economy is one of the most important tasks of public policy. The source of these resources may be national savings, which have a special place in the economic process, because they affect the interests of many economic entities: households, credit and banking systems, businesses, and the state. On the one hand, savings are an important indicator of the standard of living of the population, on the other, they are a source of investment. Today, Ukraine is forced to focus mainly on internal sources of investment because, as the analysis shows, the inflow of foreign investment has not only declined, but also shows an outflow in some years. Foreign investors are very sensitive to the volatility of the economic and political situation in our country. The unpredictability of government actions to regulate investment processes, a complex system of doing business is deterring a foreign investor. Therefore, the problem of forming savings and mobilizing them as investment resources is quite urgent and requires special scientific analysis.

Recognizing the importance of the achievements of national and foreign science on the problems of household savings formation and their use for investment activities, it should be noted that, firstly, each development period highlights certain motives for saving and investment activities of households, and secondly, each country has its own characteristics of these processes that need analysis. The steady increase in household cash accumulation in Ukraine indicates that the proposed ways of accumulating savings by financial intermediaries are not working effectively.

The purpose of the article is to determine how to transform the savings of the population into an investment resource taking into account the features that are inherent in each of the areas of investment. To achieve this goal the following objectives were established: to estimate the importance of the informal transformation of household savings into investments from the point of view of economic development; to identify the factors influencing the formation of savings and the basic ways of turning them into investment; to characterize the dynamics of investment by households in bank deposits, collective investment institutions, credit unions; to determine the advantages and disadvantages of using different areas of investment savings; to determine the reasons for the existence of a significant volume of informal savings and how to overcome them. The object of the study is saving households in Ukraine.

The subject of the study is the directions of converting household savings in Ukraine into an investment resource.

ANALYSIS OF RECENT RESEARCH AND PUBLICATIONS

Since the household savings are a key investment resource in the economy and it is designed to meet pending needs of the population and contribute to the growth of its

wealth, a large number of works, both domestic and foreign scientists, was devoted to their study. The study of the problems of forming savings, turning them into investments, taking into account the population's propensity to save and risk, was carried out by such well-known classics of economic science as S.L. Brew [1], L. Valras, J.M. Keynes [2], K.R. McConnell [1], G. Markowitz, A. Marshall, F. Modigliani, P. Samuelson, A. Smith, M. Friedman and others. Among Russian and Russian scientists, we can distinguish the works of N. Alekseenko, S. Belozherov [6], O. Vatamanyuk [3; 4], N. Dorofeeva, A. Duka [7], V. Mishchenko, A. Ramsky [8], T. Kizym [5], A. Moroz, V. Osetskiy, S. Panchyshyn [3], M. Savluk [3], and others. They studied in detail the role of public savings for economic development, the motives for creating savings by households, the mechanism for transforming savings into investment resources, the state and trends of investing savings by the population in the banking system and non-bank financial institutions, and the world experience of institutional investors in attracting public savings. Other representatives of classical political economy, first of all A. Smith, viewed the thrift as a public good. K.R. McConnell and S.L. Bru considered savings as a part of income that remains after taxes, not used for the purchase of consumer goods [1, p. 185]. According to J.M. Keynes, the amount of investment directly depends on the size of household income, and income, in turn, can be determined in two ways: as the amount of consumption and savings, or as the amount of spending on consumer goods and investment [2, p. 63]. M. Savluk highlights the economic, financial, social, and political aspects of the role of household savings in the economy [3, p. 220—221]. The economic significance lies in the fact that the possibility of their creation, reliable preservation and free use creates powerful additional incentives to work, increase its productivity and develop professional qualities of a person. Savings are a form of wealth that is not related to meeting the current needs of households, but is intended to meet consumer needs in the future, so their existence contributes to the growth and diversity of people's needs which increases their motivation to work and increase its efficiency. From a financial point of view savings form offer on the financial market, and hence provide the financial resources that are a source of financing the investment needs of the economy (if trends in the sector of financial and non-financial corporations) and current public needs, non-industrial (financing state and local government). The social role of savings is related to the fact that they are able to generate additional income, which contributes to the improvement of the living standard of the population; to provide protection for households in the event of unforeseen events (natural disasters, illness, loss of work, death of family members, etc.); to allow you to meet the needs for those goods that are not available at the expense of current income. The political component of the importance of savings is that they contribute to the formation of the middle

class and strengthen the financial independence of the population. In his research, O. Vatamanyuk considered household savings as part of national savings, and paid considerable attention to the trends that were characteristic of savings in different periods of economic development in Ukraine and methods for evaluating savings in an unorganized form [4]. T. Kizyma considers savings as a complex and multifaceted economic category that characterizes the relationships that arise within a household or between a household and other economic entities (enterprises, financial market institutions, the state) regarding the distribution of income received and the formation of appropriate funds of funds designed to ensure consumption or growth of income of their owners in the future [5, p. 201]. S. Belozyorov believes that savings represent part of the financial assets of households, which is used to meet individual needs and generate additional income in the future [6, p. 21–22]. In his opinion, the saving strategy is determined by the level of household income, as well as the purpose for which they are formed: creating a reserve, accumulation for further consumption or development. Depending on the level of risk propensity of households to invest, they can follow the following strategies: minimizing risks, maximizing income from the use of funds, and combining reliable and risky forms of savings. In addition, the amount of savings is affected by the propensity of households to consume and save, according to which we can distinguish the strategy of "planned savings" (the propensity to consume is constant and savings are regular) and "spontaneous savings" (the propensity to consume changes periodically, savings are made irregularly). Despite the considerable amount of research of factors of formation of savings and their transformation into investment resources, remains poorly studied issues of bringing informal savings into the economy of Ukraine, especially taking into consideration psychological peculiarities of the population and the motives of his behavior in terms of economic and political crisis. There is no comprehensive study of ways to transform savings into financial and capital investments through financial market institutions and investment in the real economy.

RESEARCH METHODOLOGY

When writing the article, we used such general scientific methods of knowledge as: the generalization and the systematization — to study the existing approaches to determine the essence of household savings and the directions of their transformation into investments; comparison — to determine the advantages and disadvantages of individual areas of investment savings, grouping — to classify factors that affect the level of savings, the historical method — to study the evolution of approaches to the study of household savings. A graphical method was used for the illustrative presentation of statistical data on changes in the volume of bank deposits, investments in joint investment institutions and credit unions, and a tabular method was used for comparative characteristics of different areas of savings investment. To characterize the trends in the volume of savings in general and in certain areas of investment, the method of analysis of the dynamics series was used, and the structure of investments was determined by using the method of analysis of distribution series.

THE MAIN RESULTS

An important task facing the state leadership of Ukraine today is to turn unorganized savings into investments. Households in Ukraine, when saving, primarily pursue the goal of providing deferred consumption in the future, rather than generating income, which is caused by distrust of banking and non-banking financial institutions, as well as the lack of real tools for investing in capital and debt securities of economic entities. The transformation of unorganized savings into active ones is beneficial for all

subjects of economic relations. The existence of significant amounts of passive savings prevents the state from regulating the economy, including making it difficult to regulate the money supply in circulation. Transforming savings into investments is the conversion of temporarily available household funds into financial and non-financial assets in order to generate income from these investments.

Household savings occupy a special place among economic phenomena as they are at the intersection of the interests of citizens, the state and organizations that specialize in providing financial services. On the one hand, savings are the most important indicator of a standard of living directly related to the consumption, income and expenditure of the population. On the other hand, the important functional value of the savings of the population is capitalization of incomes, attraction of a part of available incomes into economic turnover, transformation of it into capital.

There is a redistribution of solvent demand from the consumer market to the circulation of business resources, which has a stimulating effect on economic development. Savings and their forms of savings generally contribute to the implementation of the distribution mechanism.

At the same time, it is the level of savings and their subsequent transformation that affects both micro- and macro-economic growth, improving the welfare of society as a whole, which is an important economic indicator.

Considering the process of transforming public savings into investments, it is necessary to divide savings by urgency. So savings can be short-term (up to 6 months), medium-term (up to 1 year) and long-term (over 1 year). In terms of the transformation process, we are interested in medium and long-term savings, that is, from 1 year.

A stable savings process allows you to accumulate the necessary money in financial institutions, without breaking the need for cash. In the absence of sufficient money supply in circulation can lead to additional money issue, which creates the risk of high inflation. An important part of a sustainable savings process is organized savings. Unorganized forms of savings (national and foreign currency cash savings) are not related to financial instruments and the investment process, but are mainly consumer (deferred consumption).

Unorganized savings are more typical of countries with market systems than those of developed markets.

Consider organized savings in more detail, they are a collection of accumulated free cash through their investment in financial market instruments, including deposits in banks and other investment institutions, as well as investments in the real economy (purchase of shares of enterprises, investment in their own business).

Organized savings involve the presence of financial institutions in the country that allow for the transformation of savings into investments. The more developed such savings institutions in the country, the higher the share of organized savings in the total share of savings.

In terms of transformation mechanism, organized savings can be divided into two groups:

- collective investment and independent (individual) investment.

- individual investing — investing an individual in a direct way.

Investment activity of citizens can rightly be regarded as an indicator of the development of market relations. For example, in advanced market economies, individual investors are major players in the investment market, for example, for the average American, it is natural to have shares of a particular company. Occupying a portion of the investment market, individual investors serve as an important stabilizing force in times of crisis.

The main form of transformation of individual savings through the market of financial and real assets. In the financial market, where cash, securities, units, deposits, deposits, bank deposits are traded, and the real estate

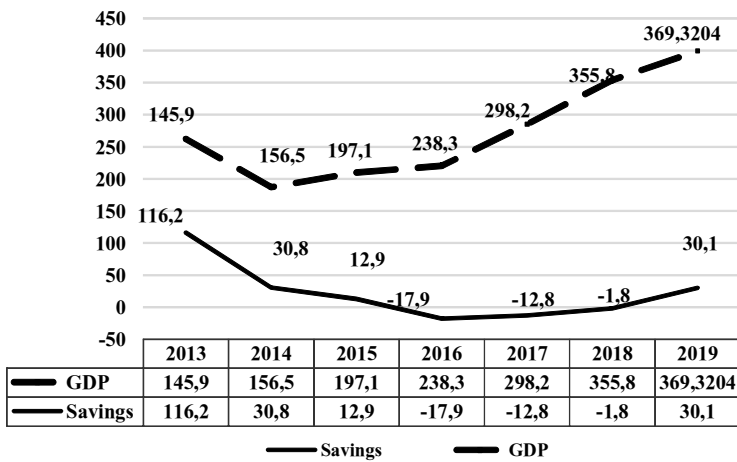

Fig. 1. The relation between household savings increment in terms of financial assets and national measures

Source: developed by the authors.

market is further distributed and redistributed are cash flows.

Investments in the productive sector of the economy (direct investment) are made through investments in small business, construction and purchase of housing, securities, human capital.

Speaking of the stock market, an individual has the ability to conduct transactions with the help of a broker who performs transactions on the account and on behalf of the client on the basis of contracts of commission or commission.

Assessment of the importance of turning savings into an investment resource. It is possible to estimate the amount of household savings based on data from sample surveys of household living conditions in Ukraine conducted by the State statistics service of Ukraine. In 2019 the increase in household savings amounted to UAH 301,600 million, including the increase in financial assets — UAH 1064,668 million. Savings made by households in each year tend to increase although in 2019 there was an increase in the growth of savings compared to 2018 by 14710 million UAH or 10%. The share of financial investments in 2019 was 80.31%, and in contrast to 2017—2018, there was no reduction in investments in non-financial assets. Consequently, every year the savings that are in the hands of the population grow, despite the fact that the increase in savings tends to decrease, therefore, households represented by their members are important potential investors in the domestic economy. To determine the importance of converting people's savings into investments for economic development, let's compare their value with such macroeconomic indicators as GDP, state budget revenues, state budget deficit, and public debt (Fig. 1). In 2019, the increase in population savings was 1.66 times higher than the state budget deficit and is 22.17% of the size of the state debt of Ukraine. Despite the tendency to decrease these indicators, they are large enough for the state to be interested in attracting them to the country's economy as much as possible. Unfortunately, official statistics do not determine the total savings of households, but only provide data on their annual growth based on a sample survey.

Population savings indicators are significant for the economy although the level of savings indicates an insufficient level of income of the population, since only 8.67% of income was directed to savings in 2019, but this indicator tends to increase in recent years (Fig. 2), but even this level of savings leads to an increase in the total amount of resources available to the population. For comparison, in the European Union countries in 2019, this indicator ranged from -1.5% (Denmark) to 16.9% (Norway), but despite the higher level of income in these countries, a large amount is saved in absolute terms.

Classification of factors that influence the formation of savings and determination of their investment's directions. Both economic and non-economic factors influence the formation of savings. Economic factors include the level of household income, the availability of durable goods, and the motives for saving. Psychological and social factors include the propensity of household members to save and take risks, the level of trust in the state and financial institutions, the experience of financial behavior in the past and its subjective assessment, assessment of the current situation in the country and its prospects, knowledge of the main financial instruments, awareness of investment opportunities, information sources used in decision-making [4, p. 229—230]. When making a decision about savings, it is necessary to determine their necessity and the rate of savings, choose an investment instrument, taking into account its risk and profitability, and determine the period of investment. Based on the importance of the population's savings for the country's economy, the state has a task to involve them in economic

turnover as much as possible. The modern financial system has a large number of ways to invest free money, namely:

- depositing funds in the Bank;
 - securities (shares, corporate bonds, domestic government loan bonds, etc.);
 - depositing funds to the authorized capital of enterprises;
 - participation in a credit union;
 - depositing funds to joint investment institutions, etc.
- In addition, free funds can be used for:
- currency purchases to hedge risks from the devaluation of the national currency;
 - purchases of precious metals;
 - purchases of antiques, paintings, and precious stones;
 - participation in construction finance funds and real estate transaction funds;
 - buying real estate and the like.

According to S.A. Belozeroва such investments are "quasi-sites", since they are not liquid enough and do not provide for investment in the financial system [6]. Income in this case can be obtained as a result of an increase in the value of the acquired assets. All of these methods are designed to preserve the purchasing power of savings, but under certain circumstances, and allow you to get income. When choosing between alternative investment options, criteria such as profitability, risk, and availability are taken into account, as well as the period for which the investment is made. Determining the most effective form of investment is a very difficult task, but the correctness of its implementation will depend on the possibility of obtaining income and maintaining the main amount of the investment. The most popular areas for investing funds among Ukrainian households are placing them on deposits in banks, as well as transferring them to foreign currencies such as euros and dollars. Also, if there is a significant amount of savings, the population invests in real estate by purchasing it on the secondary market or primary market, including acting as a participant in the financing of construction and real estate operations funds. Bank deposit as one of the ways to turn savings into investments. Bank deposit is in demand among the population, since it is a less risky tool compared to other investment methods. This is due, first of all, to the existence of a deposit guarantee Fund for individuals whose members are the vast majority of Ukrainian banks, which today compensates depositors an amount within 200 thousand UAH if the bank is declared insolvent. When making deposits to state banks, the entire amount is guaranteed by the state. In addition, this method of investing funds does not require special knowledge in the financial sphere, since it is enough to open a bank account to receive interest, but you also need to take into account the reliability of the bank, so as not to expose yourself to the risk of losing funds. As of the

end of October, household deposits amounted to 52568 million UAH, which is 4,570 million UAH or 9.14% less than at the end of 2019. At the same time, there is an increase in the share of funds stored in current accounts (from 19.68% to 23.26% for ten months of 2019) and an increase in funds placed on deposits from 1 to 2 years (from 49.40% to 42.37%), which indicates an increase in public confidence in the banking system and uncertainty about their future income. Analyzing the dynamics of deposits in national and foreign currencies, we can note an increase in deposits in the national currency by UAH 3152 million or 18.39% during the 10 months of 2019, in contrast to the trend of Deposit growth observed in previous years (figure 3). Deposits in foreign currencies in terms of UAH tend to grow (by UAH 32518 million or 3.80%), but this trend is caused by the revaluation of the national currency, which has been more than 24% against the dollar since the beginning of the year and about 18% against the Euro, if we take into account the exchange rate set by the NBU. If we take into account the revaluation, then according to the approximate calculations of the author, which were carried out by taking into account the structure of the deposit portfolio of banks, the outflow of deposits in foreign currencies amounted to more than 35% during 10 months of 2019.

Rates on deposits in UAH in 2019 range from 8 to 26% depending on the term of placement and reliability of the bank, and in US dollars — 2.5—12.5%. In October 2019, the weighted average rate on household deposits in the whole banking system of Ukraine was 13.2%, including in UAH-18.3%, dollars-8.0%, and euros-7.4%. Since the consumer price index for January-October 2019 was 19.8%, at the current rate of inflation, a bank deposit will slow the depreciation of savings, but will cover inflation only by using the maximum rate. The outflow of deposits from banks is caused by an increase in distrust of banking institutions in Ukraine, which is supported by an increase in the number of banks that have been introduced a temporary administration and those that are at the stage of liquidation. As of December 9, 2019, 23 banks and 16 other banks are being liquidated, and measures are being taken to exclude them from the Unified State Register of legal entities and individual entrepreneurs [13]. At the same time, the number of insolvent financial institutions with temporary administration is constantly growing (as of December 18, 2019, there are 38 of them [14]). Only since the beginning of 2019, the number of banks that have a banking license has decreased by 13 units and as of November 1, 2019 amounted to 167 banking institutions (for comparison, as of September 1, 2019, this figure was 171 institutions) [15]. In addition, this situation is facilitated by political and economic instability in the country and the rapid devaluation of the national currency. Also, the outflow of deposits from the banking system was facilitated by the introduction of restrictions in the amount of 15 thousand UAH, the withdrawal of foreign currency deposits on the day [16] and the uncertainty of depositors that deposits will be returned in the currency of the deposit upon early termination of the agreement. Besides, if the bank is declared insolvent, deposits will be returned in the national currency at the exchange rate that existed on the day of making such a decision, which in the conditions of currency fluctuations leads to an increase in the risks associated with foreign currency. Negative trends in the market are also supported by the NBU's intention to introduce a ban on early termination of deposit agreements. And all this is happening against the background of the fact that confidence in banks has not been restored since the collapse of the USSR through the freezing and depreciation of deposits that remained on

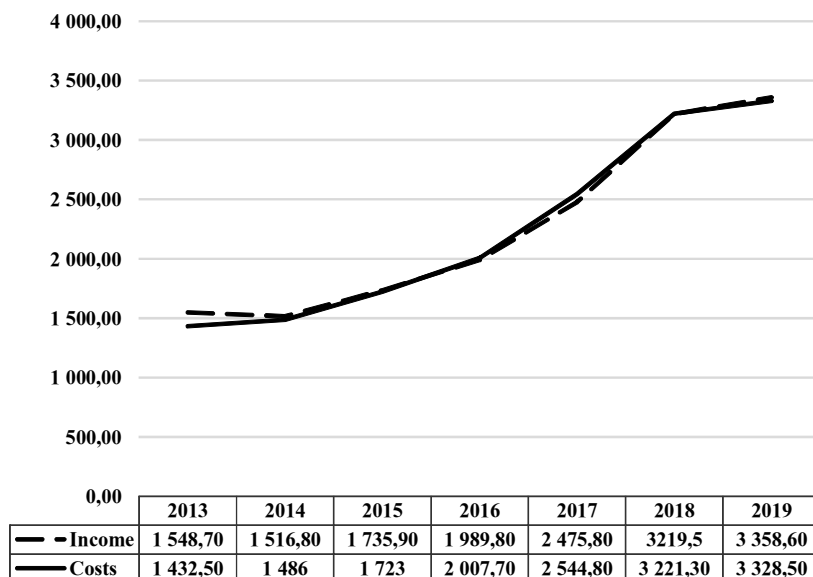

Fig. 2. Household Income and Expenditure Dynamics 2013–2019

Source: developed by the authors.

the accounts of the savings Bank of the USSR (still remain unpaid deposits in the amount of 116.76 billion UAH), as well as high-profile bankruptcies (the incorporated company Bank "Ukraine") and loss of solvency by banks (the private joint-stock company "Prominvestbank", the private joint-stock company "Nadra") already during the independence of Ukraine. The use of institutes of joint investment by households as a way of placing savings. Another option for placement of funds is the use of institutes of joint investment (further — IJI) (corporate (hereinafter the CIF) or mutual Fund (hereinafter — MF)). Investments of individuals in the IJI are growing every year and have grown almost 4 times over the past 6 years, although in absolute terms they remain insignificant compared to bank deposits — UAH 2.63 billion at the nominal value of securities placed as of December 31, 2018 (figure 4). The lion's share of investments in these financial institutions is made by legal entities, although in 2018, compared to 2012, there was a decrease in their share (77.4% and 80%, respectively). The size of the IJI's own net assets (hereinafter referred to as ONA) owned by resident individuals was UAH 8.1 billion at the end of 2018 and has been growing in recent years. Even during 9 months of 2019, despite the decrease in the number of IJI and their profitability, there was an increase in the ONA owned by resident individuals to UAH 10.2 billion, and the share of funds that they own in the ONA increased from 5.1% to 5.7%. The average annual return in 2018 of closed IJI was 16.18%, interval — 7.02%, open-0.64%, and for 9 months of 2019 in the annual equivalent of 17.01%, 4.43% and 14.16%, respectively. But the problem is that at the end of the 3rd quarter of 2019, only 10 out of 28 funds among open IJI showed profitability (the indicator ranged from -14.4% to +10.0%), among interval funds — 7 out of 25 (from -19.5% to +7.3%), and closed funds — 33 out of 94 (from -43.2% to 145.9%).

The advantages of this investment are that it does not require professional skills, since the funds collected from investors are invested by asset management companies in financial and non-financial assets, and the income received is then distributed proportionally among the owners of CIF shares or investment certificates of the mutual fund in proportion to the amount of securities purchased. However, there is a big risk, because the ability to generate income and save all of your invested capital will depend on the quality of the management and investment portfolio of the institution, since there are no guarantees the return of deposits due to the fact that investors are both co-owners

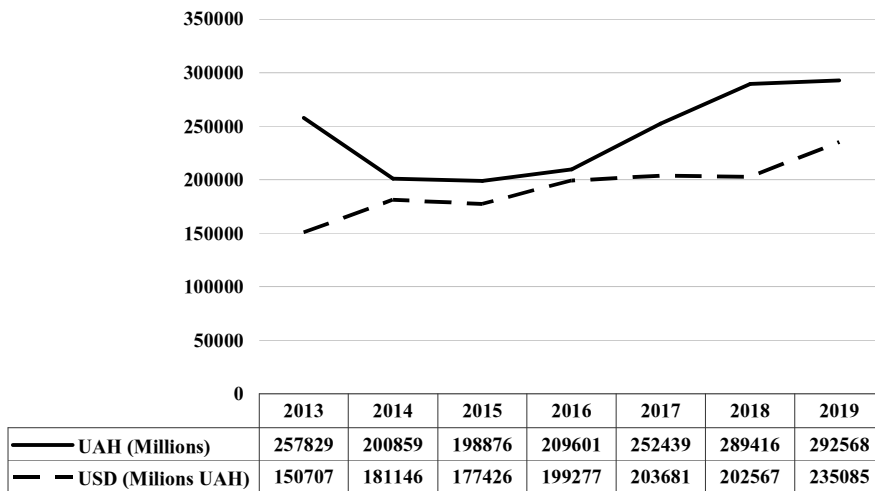

Fig. 3. Dynamics of domestic and foreign currency household deposits 2013–2019

Source: developed by the authors.

if, and there is no guaranteed rate of return on securities of IJI, as it will depend on the dynamics of price changes on securities and the amount paid dividends and their interests. That is why in order to choose the right investment object, it is necessary to study the requirements for the quality of asset management. In addition, investments in mutual funds are not always liquid, especially for the securities of close-end IJI. Additional expenses of the IJI participants are that they must pay for the services of asset management companies, although the amount of these expenses can not exceed 10% of the average annual value of net assets. Also, an individual investor can place funds on the foreign exchange market or on the securities market, provided that such investments are made without the participation of financial intermediaries, such investments require special knowledge and practical experience. The return on such investments will depend directly on the investor's qualifications, risk appetite, and ability to assess it adequately. Although such investment has its own advantages, which are the ability to manage risks, respond quickly to market conditions, take into account the liquidity of financial instruments, as well as divert funds from investments if there is a need for it. In addition, if you correctly determine the composition and structure of the portfolio, you can achieve a fairly high return. But such investments are associated with a great risk, because if the financial condition of the enterprise deteriorates or it is declared bankrupt, the investor will not only receive no income, but also lose all the invested capital. Besides, investing in securities without involving financial intermediaries requires constant monitoring of the situation on the financial market for the purpose of operational management of the securities portfolio, as well as conducting technical and functional analysis, which requires special knowledge and practical skills, as well as significant time expenditures. You will also have to incur additional expenses related to maintaining your trading account, accounting for transactions, accessing the trading terminal, paying for broker services, and receiving and analyzing information. The insufficient level of development of the stock market in Ukraine also hinders the development of IJI and investment on an individual basis. In addition, the vast majority of businesses either do not pay dividends, or the amount of dividends is very low, which makes them unattractive from the point of view of financial investments. Minority shareholders who cannot influence the investment and dividend policies of enterprises are particularly vulnerable. Investing household savings in credit unions is another way to invest funds in credit unions. But official statistics show that the popularity of such areas is decreasing every year and evidence of this is that the number of credit unions for

9 months in 2019 decreased by 35 units or 5.6% (from 624 to 589 units) and a decreasing trend observed since 2009 (figure 5). The share of members of credit unions who have deposits on deposit accounts is on average 4% of their total number, which clearly demonstrates the unpopularity of this type of investment, despite the high profitability of such deposits in comparison with deposits in banks. As of September 30, 2019, the balances on deposit accounts of members of credit unions amounted to UAH 1.1 billion which is 227.5 million less than at the end of 2018, although during 2017–2018 there was a tendency to increase this indicator.

Comparative characteristics of the main directions of investment of household savings and the reasons for the existence of savings in an unorganized form of non-fulfillment of obligations by enterprises and financial institutions lead

to the fact that the free money of households is kept outside the financial market in the national currency or a stable foreign currency. According to experts, more than 50% of the Ukrainian economy is located in the shadow sector, including "black" and "gray" wages. Based on this, we can assume that at least 50% of the population's savings are stored in an unorganized form. According to experts of the Association Ukrainian banks outside the banking system is 500–700 billion [19] that by conservative estimates more than 1.3 exceeds the revenues of the state budget of Ukraine for the year 2019 [20], approximately 65% of the direct public debt of Ukraine [21], 2.5 times more than the reserves of the National Bank of Ukraine [22].

To this date, there are no reliable tools for the population to replace bank deposits and savings in foreign currency, so if there is a deferred demand during the crisis, free funds are invested in real estate, vehicles and household appliances. But since September 2019, there has been growth in these markets, and the population still has significant amounts in their hands, which without adequate actions of the Cabinet of Ministers of Ukraine and the National Bank of Ukraine will not be able to turn into an investment resource. It is extremely difficult to estimate the amount of unorganized savings of the population due to the lack of reliable statistical data on the investment of funds by the population in foreign currency, gold, securities and other investment areas. In addition, this process is hindered by the existence of the shadow economy. If we compare household deposits in the Ukrainian banking system with cumulative savings in the form of financial assets that have been accumulated since 2001 and are determined by the results of sample surveys of households, we can conclude that savings in unorganized form are more than 50% and this indicator tends to increase. Conclusions: during 2019, there is a withdrawal of funds by households from the financial system of Ukraine, which contributes to an increase in savings in an unorganized form. This trend is observed against the background of a decrease in both real and nominal incomes of the population. The confirmation of this fact is that from the beginning of 2019 to December, the population purchased foreign currency by 21.3 million dollars more than it sold, which indicates further dollarization of the economy both through deposits and other funds that are withdrawn from the financial system, and by converting current income in the national currency into a foreign one. This also confirms the devaluation expectations of citizens. The main trends that are characteristic of household savings at the current stage of development of the Ukrainian economy are: the dependence of the propensity of households to save and invest on the economic and political situation in the country; the

development, although slow, of relatively new ways of investing savings; the low level of savings of households placed in securities; the growth of unorganized savings, especially those made in foreign currencies; the direction of savings in investments in tangible assets, such as precious metals, apartments, cars, household appliances and other tangible assets. The main reasons that prevent the transformation of savings into investment resource in Ukraine are: the instability of the economic situation; distrust of state and national currency; the existence of the shadow economy; the lack of awareness about investment options; insufficient level of financial literacy of the population; barriers to business activities; insufficient development of stock market in Ukraine; distrust of financial institutions; dividend policy of Ukrainian enterprises; low level of purchasing power of the population; insufficient level of development of the insurance market and private pension funds. The transformation of household savings in the informal form of investments will allow to increase budget revenues, to cut expenditures on social transfers, to provide businesses and government with the necessary resources to increase incomes. This, in turn, will help restore economic stability and ensure economic growth. Despite the fact that the economic and political crisis negatively affects the real income of the population and, as a result, the size of their savings, the investment potential of households remains large, including for storing a significant part of these resources in a passive form. The need to attract household savings to the economy requires the introduction of measures that will increase public confidence in the state, its economic policy, and ensure price and exchange rate stability. It is also necessary to introduce measures that will allow more effective control over the activities of banking and non-banking financial institutions in order to ensure their liquidity, solvency and financial stability, which will reduce the number of cases of abuse in this market, avoid bankruptcy and help protect the interests of depositors. At the same time, measures that will improve public awareness of investment tools should be used.

CONCLUSION

The importance of converting unorganized savings of the population into investments requires the development of a methodology for estimating their size based on sample surveys. At present, official statistics determine the indicators that characterize the growth of savings, but do not calculate the indicators of their total volume at a certain date, which does not allow us to estimate the size of passive savings of the population. Since in 2019 there is a tendency to withdraw savings from the financial market, a detailed analysis requires directions that should be applied by public authorities to increase the confidence of banking institutions and non-banking financial institutions. The issues of insurance and non-state pension insurance, as well as household investment in non-financial assets, which are also areas of investment of savings accumulated by the population stay outside of the study of this article. In addition, it is necessary to study the ways of stimulating the development of business activity in Ukraine, since investing in business activities by registering an individual entrepreneur or creating a legal entity by one person or a certain number of them helps to reduce savings in an unorganized form.

References:

1. McConnell, K.R. (2003), *Economics: Principles, problems and policy*, INFRA, Moscow.
2. Keynes, J. (2002), *About general theory of employment, interest, and money*, Helios, Moscow.
3. Bandera, V. Bunyak, V. Vatamanyuk, S. (2003), *Income and savings in the transition economy of Ukraine*, Publishing center of the Ivan Franko Lviv National University, Lviv.
4. Vatamanyuk, O.S. (2007), *Savings in the economy of Ukraine: macroeconomic analysis*, Publishing center of the Ivan Franko National University, Lviv.
5. Kizima, T.O. (2010), *Household Finance: modern paradigm and dominant development*, Znannya, Kyiv.
6. Belozarov, S.A. (2006), "Household Finance: essence, structure, management", Ph.D. Thesis, Saint Petersburg State University. SPb., Russia.
7. Duka, A. (2012), "The potential of savings and their resource-creating role in ensuring innovative development of the economy", *Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, vol. 136, p. 16—19.
8. Ramsky, A.Y. (2011), *Savings of the population as an investment resource of the economy*, KNUiTD, Kyiv.
9. The official site of State statistics service of Ukraine (2020), "Incomes and expenditures of the population of Ukraine", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 30 January 2020).
10. The official site of State of Ministry of Finance of Ukraine (2020), "State and state-guaranteed debt.", available at: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?&cat_id=34952&stind=21 (Accessed 30 January 2020).
11. The official site of State statistics service of Ukraine (2020), "Gross domestic product in actual prices", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 30 January 2020).
12. The official site of National Bank of Ukraine (2020), "Deposits attracted by Deposit corporations", available at: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=12063884 (Accessed 30 January 2020).
13. The official site of National Bank of Ukraine (2020), "Banks in liquidation as of 09.12.2019", available at: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=-75473&cat_id=40259 (Accessed 30 January 2020).
14. The official site of Deposit guarantee Fund for individuals (2020), "Temporary administration and liquidation of banks", available at: <http://www.fg.gov.ua/payments/> (Accessed 30 January 2020).
15. The official site of National Bank of Ukraine (2020), "Main indicators of activity of banks of Ukraine", available at: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807 (Accessed 30 January 2020).
16. The official site of National Bank of Ukraine (2020), "On the settlement of the situation in the monetary and currency markets of Ukraine", available at: <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=12450309> (Accessed 30 January 2020).
17. The official site of National Commission on securities and stock market (2020), "Annual report to the NCSSM for 2007—2018", available at: <http://nssmc.gov.ua/activities/annual> (Accessed 30 January 2020).
18. The official site of National Commission for state regulation in the sphere of financial services markets (2020), "About the state and development of credit institutions of Ukraine for 2007—2019", available at: <http://nfp.gov.ua/content/stan-i-rozvitok-kreditnih-spilok.html> (Accessed 30 January 2020).
19. The official site of Association of Ukrainian banks (2020), "When Ukrainians will carry money to banks", available at: http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=9726&menu=119&Itemid=113 (Accessed 30 January 2020).
20. The official site of Verkhovna Rada of Ukraine (2020), "Law of Ukraine "On the state budget for 2019" of 16.01.2019 № 719-VII", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/719-18/> (Accessed 30 January 2020).
21. The official site of Ministry of Finance of Ukraine (2020), "Statistical materials on the state of the state debt of Ukraine as of 31.08.2019", available at: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=392721 (Accessed 30 January 2020).
22. The official site of National Bank of Ukraine (2020), "State of international reserves and liquidity in foreign currency", available at: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=72631 (Accessed 30 January 2020).

Стаття надійшла до редакції 25.03.2020 р.

УДК 332.122

*O. Mital,**PhD in Economics, Associate Professor of the Department of economics,
business and natural science, Taurida National University**ORCID ID: 0000-0002-4101-3081**L. Ladonko,**Doctor of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Public
Administration and Administration, Kyiv National University of Trade and Economics**ORCID ID: 0000-0001-5982-7684*

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.51

PRIORITY DIRECTIONS OF ACTIVATION OF INVESTMENT ACTIVITY OF THE REGIONS OF UKRAINE

*О. Г. Мітал,**к. е. н., доцент кафедри економіки, підприємництва та природничих наук,
Таврійський національний університет**Л. С. Ладонько,**д. е. н., доцент кафедри публічного управління та адміністрування,
Київський національний торговельно-економічний університет*

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ АКТИВІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

The article highlights the key aspects of the modern development of investment activity in the regions of Ukraine and identifies the actual challenges of intensifying investment activity. On the basis of statistics the peculiarities of investment activity in Ukraine are investigated; characteristics of regional development potential, distribution of capital investments by regions are given, analysis of sources of financing of investment activity is provided. In the process of analyzing motives of investment activities investors were found market motives. Important motives were the cost of labor, the level of overcoming barriers to import. The study identified a number of objective factors that impede investment activity are particularly acute: the imperfection of instruments to unlock the internal potential of the regions, — insufficient institutional support for investment policy in the regions and on the ground (investment policy development is traditionally the prerogative of the central authorities), tools to unlock the internal potential of regions through regional strategies. The severity of the problem of activation of investment activity is complemented by equally important subjective factors (corruption, low level of infrastructure development, poor protection of property rights, lack of sufficient financial sources for investments, excessive involvement of local authorities in the activity of enterprises).

As a result, it is necessary to increase the level of competitiveness of regions by optimizing and diversifying the structure of the economy, ensuring the effective specialization of regions with priority use of their own resource potential.

It is necessary to achieve balanced development of territories, development of interregional cooperation, prevent deepening of socio-economic inequality by forming "growth points", activate local economic initiative and strengthen rural potential, ensure socio-economic unity and unification of regional human development.

It is necessary to apply new approaches to the formation and implementation of regional development policy, the creation of a unified system of strategic planning and forecasting of the development of the state and regions, optimization of the system of territorial organization of power.

У статті висвітлено ключові аспекти сучасного розвитку інвестиційної діяльності в регіонах України та визначено актуальні виклики активізації інвестиційної діяльності. На основі статистичних даних досліджено особливості інвестиційної активності в Україні; надано характеристику потенціалу регіонального розвитку, розподілу капітальних інвестицій за регіонами, надано аналіз джерел фінансування інвестиційної діяльності. У процесі аналізу мотивів інвестиційної діяльності основними мотивами назвали ринкові. Вагомими мотивами були вартість робочої сили, рівень подолання бар'єрів при імпорті.

У ході дослідження встановлено низку об'єктивних чинників, що перешкоджають інвестиційній діяльності особливо гостро постають такі: недосконалість інструментів розкриття внутрішнього потенціалу регіонів, недостатня інституційна підтримка інвестиційної політики в регіонах та на місцях (розвиток інвестиційної політики традиційно залишається прерогативою органів центрального рівня), недосконалість інструментів розкриття внутрішнього потенціалу регіонів за допомогою регіональних стратегій. Гострота проблеми з активі-

зації інвестиційної діяльності доповнюється і не менш важливими суб'єктивними факторами (корупція, низький рівень розвитку інфраструктури, слабкий захист прав власності, відсутність достатньої кількості фінансових джерел для інвестицій, надмірне втручання місцевих органів влади в діяльність підприємств).

У підсумку зазначено, що для активізації інвестиційної діяльності в регіонах необхідно передусім підвищити рівень конкурентоспроможності регіонів за рахунок оптимізації та диверсифікації структури економіки, забезпечення ефективної спеціалізації регіонів з пріоритетним використанням власного ресурсного потенціалу. Також дуже важливо досягти збалансованого розвитку територій, запобігти поглибленню соціально-економічної нерівності шляхом формування "точок зростання", активізації місцевої економічної ініціативи та посилення сільського потенціалу, забезпечити соціально-економічну єдність та рівномірність регіонального людського розвитку.

Key words: investment potential, investment, activation of investment activity, development of the region, investment activity, development of territories.

Ключові слова: інвестиційний потенціал, інвестиції, активізація інвестиційної діяльності, розвиток регіону, інвестиційна діяльність, розвиток територій.

FORMULATION OF THE PROBLEM

One of the main functions of the state in a market economy is to promote the economic development of the country. Forming development institutions that stimulate the introduction of the latest technologies and the implementation of innovative activities, the state creates the conditions for investment activity and economic development. The growing roles of the regions in the socio-economic development of the country, the decentralization of economic management determine the increasing responsibility of state authorities for creating a favorable investment climate in the regions.

ANALYSIS OF RESEARCH AND PROBLEM STATEMENT

For theoretical basis of the article the author chose the results of topical studies of investment attractiveness of regions, as well as analytical materials of leading institutes, which explored the main directions of increasing investment activity and provided a comprehensive analysis of key factors that determine the investment attractiveness of regions.

The purpose of the article is to analyze the characteristics of the investment activity of the regions and to systematize the key obstacles to the investment activity.

RESEARCH RESULTS

The concept of investment climate is complex and complex and is considered at both macro and micro-

economic levels. The macroeconomic level, which includes indicators of the political, economic and social environment for investment, is crucial for analyzing the investment attractiveness of regions. The microeconomic level manifests itself through the bilateral relations of the investor company and specific state bodies, suppliers, buyers, banks, as well as trade unions and labor collectives of the host region. Macro- and micro-levels of the investment climate are mainly perceived by investors as a whole, as, for example, any efforts by government bodies to create an attractive investment climate may be blocked by specific actors in the region. The investment climate of the region is the set of political, social and economic factors that the investor takes into account when making investment decisions. Most important among these factors are the economic parameters of the region that attracts investment. The list of specific indicators characterizing the investment climate depends on the form of investment, the investor himself, the term and conditions of investment. For international credit and financial institutions, a prerequisite for investing is basically a government guarantee. Private investors in their decisions are guided above all by the parameters of development of the credit-financial system of the recipient region (debt indicator, availability of bank lending, fulfillment of previous debt obligations, etc.). For persons making portfolio investments, the prerequisites are the availability of an appropriate investment environment (a developed stock market with elements of the servicing infrastructure) and the possibility of income repatriation. In addition to financial indicators, investors who make direct investments are also interested in the characteristics of the recipient's domestic market (market capacity, purchasing power, market access, market infrastructure), resource base, tax level, availability of benefits for investors, and trade policy. The study [1 p. 30] shows the results of a survey of foreign investors regarding the motives for making investment decisions.

According to this questionnaire, the main motives were called marketing options. Significant motives were the cost of labor, the level of overcoming barriers to imports. There are various approaches to assessing the investment climate of the national economy, which vary depending on the objec-

Table 1. The list of motives for making an investment decision

Motive	Motive characteristic				The motive does not concern investor activity
	A very important motive	An important motive	Not an important motive	An insignificant motive	
Low labor costs	5	6	6	3	-
Longer work week	1	2	3	13	1
Not very stringent environmental requirements	3	10	2	5	-
Better opportunities for procurement and financial support	2	3	1	9	5
Entry into new markets	12	7	1	-	-
Prospects for conquering potential markets	13	7	-	-	-
Preservation and development of existing markets	5	4	2	9	-
Overcoming barriers to import	5	5	6	4	-
Increasing the competitiveness of products organizing production in the country of sale	2	6	8	4	-

tives of the study, in terms of the number of indicators analyzed, their qualitative characteristics, and the choice of indicators.

Domestic scientists suggest assessing the investment climate in Ukraine on the basis of highlighting the resulting entrepreneurial risk, the components of which are: socio-political risk, domestic economic risk, foreign economic risk.

Based on our study, it is advisable to assess the investment climate of the regions according to a point system, the advantage of which is the possibility of quantitative comparison of the main characteristics of the investment climate and the allocation of the indicator, the result taking into account the values of all components and is a criterion for the attractiveness of the region.

The most complete system for assessing the investment climate in the region was developed by Yu.V. Orlovskaya.

Let us analyze the current state of economic activity of the regions of Ukraine.

In January-December 2019, economic development in most regions was characterized by a positive trend in the areas of industrial, agricultural and construction production, as well as a slowdown in inflationary processes in the consumer market.

According to the results of 2019, the volume of industrial production in Ukraine remained at the level of the corresponding period of the previous year (in 2018 an increase of 2.4% was observed).

According to the results of 2019, the index of capital investments in Ukraine was 115.5% (the fall was 0.9%), the fall in the volume of capital investments was observed in only 9 regions.

The main directions of investment direction are characterized by concentration of capital investments in the branches of manufacturing (20.1%) and construction (17.7%), and direct investments (equity) from other countries — in the branches of manufacturing (27.1%), financial and insurance activities (25.3%), wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles (12.8% in total). Instead, there is a lack of capital investment in mining and quarrying (11.3%) and agriculture, forestry and fisheries (7.3%) and direct investment in construction (2.8%), rural, forestry and fisheries (1.3%), mining and quarrying (3.1%) [4].

As can be seen from Table 4, the main source of financing for capital investments remains the own funds of enterprises and organizations, through which 73.3 percent of capital investments have been utilized in 2019.

The share of bank loans and other loans in the total investment amounted to 7.7 percent.

State and local budgets utilized 9.0 percent of capital investments. The share of foreign investors' money accounted for 0.8 percent of all capital investment, and the share of household funds for housing construction — 6.6 percent. Other funding sources account for 2.6 percent.

Volume of development of capital investments of Ukrainian enterprises in

In 2019, they amount to UAH 584.4 billion, which is 2.3% more than the volume of capital investments for the corresponding period of 2018.

The leading areas of economic activity in terms of capital investment development in 2019 remain: industry — 40.3%, construction — 10.8%, agriculture, forestry and fisheries — 10.1%, information and telecommunications — 3.7%, wholesale and retail trade; repair of motor vehicles and motorcycles — 7.9%, transport, warehousing, postal and courier activities — 8.4%, public administration and defense;

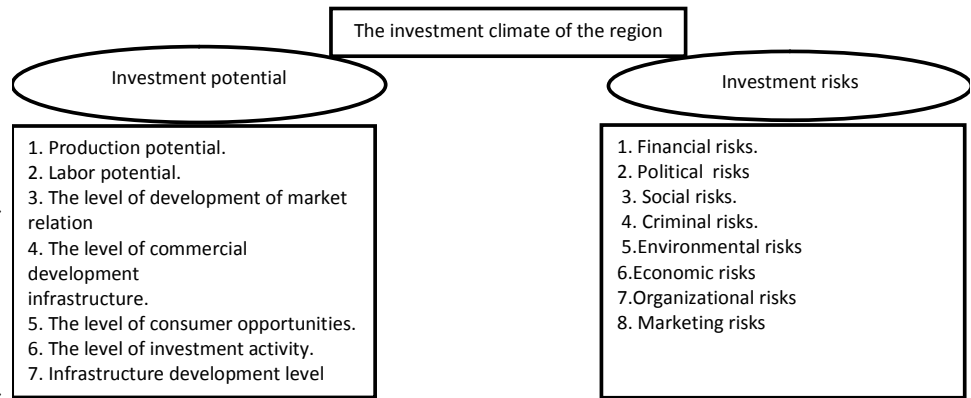

Fig. 1. The composition of indicators for assessing investment attractiveness according to the method of Orlovskaya Yu.V. [2, p. 143]

Table 2. General economic development of the regions of Ukraine

Region	Indices of industrial production, by region for 2019	Agricultural product indices by region in 2019
Ukraine	99,5	101,1
Vinnitsya	114,7	102,1
Volyn	94,9	100,2
Dnipropetrovsk	101,0	107,2
Donetsk	100,6	117,3
Zhytomyr	94,3	100,3
Zakarpattya	86,1	99,1
Zaporizhyya	95,5	123,2
Ivano-Frankivsk	95,6	98,2
Kyiv	99,7	94,2
Kirovohrad	103,6	106,7
Luhansk	96,0	110,7
Lviv	97,0	100,7
Mikolayiv	98,3	104,1
Odesa	107,4	89,4
Poltava	98,8	96,6
Rivne	106,9	100,1
Sumy	98,3	100,2
Ternopil	98,3	98,1
Kharkiv	96,7	101,6
Kherson	104,4	102,8
Khmelnyskiy	85,5	99,6
Cherkasy	101,3	97,5
Chernivtsi	100,3	98,1
Chernihiv	89,9	97,5
City of Kyiv	98,0	-

Source: Ukrstat Annual Report [3].

compulsory social security — 5.4%, real estate transactions — 4.9% [5].

Effective realization of the prospects of increasing the investment capacity of the regions of Ukraine is hampered by a number of factors:

— insufficient institutional support for investment policy in the regions and on the ground (investment policy development has traditionally remained the prerogative of central level authorities);

— imperfection of instruments for discovering the internal potential of regions through regional strategies (current regional development strategies provide an analysis of individual industries and spheres of activity that form the economic basis for a given region, but lack a systematic and comprehensive analysis of the internal potential of the region and determine how to use it);

— falling investment volumes as a result of worsening socio-economic situation in the country and falling investment attractiveness of the regions of Eastern Ukraine due to hostilities in their territories.

Table 3. Distribution of capital investments

Region	Capital investment indices, by region, for 2018	Capital investment indices, by region, for 2019
Ukraine	116,4	115,5
Vinnitsya	137,8	98,4
Volyn	112,1	174,2
Dnipropetrovsk	129,4	123,6
Donetsk	154,6	124,7
Zhytomyr	102,4	106,7
Zakarpattia	117,3	126,4
Zaporizhyya	88,0	105,4
Ivano-Frankivsk	84,7	102,0
Kyiv	109,8	133,4
Kirovohrad	91,0	122,8
Luhansk	91,6	112,4
Lviv	101,9	115,5
Mikolayiv	87,4	140,1
Odesa	95,9	98,3
Poltava	105,5	139,7
Rivne	108,7	94,6
Sumy	108,5	106,7
Ternopil	103,7	123,6
Kharkiv	109,3	105,7
Kherson	89,3	166,1
Khmelnitskiy	96,5	94,2
Cherkasy	132,4	104,0
Chernivtsi	106,7	114,2
Chernihiv	117,7	102,0
City of Kyiv	130,6	109,0

Source: Ukrstat Annual Report [3].

CONCLUSIONS AND SUGGESTIONS

The development of the regional economy and the reduction of territorial economic differentiation contributes to sustainable economic progress in the country. The main factor in the development of regional investment activity is the attractive investment climate in the region.

To activate investment activity in the regions, you need:

- increasing the level of competitiveness of regions by optimizing and diversifying the structure of the economy, ensuring effective specialization of regions with priority use of their own resource potential.

- achievement of a balanced development of territories, development of inter-regional cooperation, prevention of deepening of socio-economic disparities through formation of "growth points", activation of local economic initiative and strengthening of rural potential, ensuring of socio-economic unity and uniformity of regional development human development.

- application of common approaches to the formation and implementation of regional development policy, creation of a unified system of strategic planning and forecasting of the development of the state and regions, optimization of the system of territorial organization of power.

Література:

1. Мурзина О.М. Экономическая сущность инвестиционной деятельности и ее государственного регулирования на региональном. Молодой ученый. 2011. №10. Т. 1. С. 133—137. URL <https://moluch.ru/archive/33/3689/> (дата обращения: 10.03.2020).

2. Орловська Ю.В. Стратегічне управління інвестиціями в регіональний розвиток. — К.: Знання України, 2006. — 342 с.

3. Економічна статистика. Експрес-випуск 2019. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 15.03.2020).

4. Капітальні інвестиції Експрес-випуск 2019 URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/ibd/kin/arh_kin_u.htm (дата звернення 16.03.2020).

Table 4. Capital Investments by Financing Sources

	Capital investment utilized (used) in 2018		Capital investment utilized (used) in 2019	
	Mln.uan	as a percentage of the total	Mln.uan	as a percentage of the total
Total	526341,8	100,0	584448,6	100,0
including at the expense of the budget	21036,7	4,0	29536,7	5,0
including at the expense of local budgets	45743,1	8,7	56047,5	9,6
including at the expense of the own funds of enterprises and organizations	375309,1	71,3	397771,5	68,1
including at the expense of the bank loans and other loans	35299,8	6,7	40983,1	7,0
including at the expense of the funds of foreign investors	1540,2	0,3	3541,4	0,6
including at the expense of the funds of domestic investment companies, funds, etc.	4357,8	0,8	4817,7	0,8
including at the expense of the of housing funds	33838,9	6,4	32666,4	5,6
other sources of funding	9216,2	1,8	19084,3	3,3

Source: Ukrstat Annual Report [3].

5. Статистична інформація. Стан інвестиційної діяльності в Україні. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%20%D1%96%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D1%97%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%B2%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96> (дата звернення 18.03.2020).

References:

1. Murzy`na, O. M. (2011), "Economic essence of investment activity and its state regulation at the regional level", *Molodoj uchenyj*, vol.10, no.1, pp. 133—137, available at: <https://moluch.ru/archive/33/3689/> (Accessed 10 March 2020).

2. Orlovs`ka, Yu.V. (2006), *Strategichne upravlinnya investy`ciyamy` v regional`ny`j rozvy`tok* [Strategic management of investments in regional development], *Znannya Ukrainy*, Kyiv, Ukraine.

3. State Statistics Service of Ukraine (2020), "Economic statistics. Express release", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 15 March 2020).

4. State Statistics Service of Ukraine (2019), "Capital Investments Express Issue", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/ibd/kin/arh_kin_u.htm (Accessed 16 March 2020).

5. Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine (2020), "Statistical information. State of investment activity in Ukraine", available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%20%D1%96%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D1%97%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%B2%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96> (Accessed 18 March 2020).

Стаття надійшла до редакції 25.03.2020 р.

УДК 338.486.2:330.341

І. М. Білецька,

д. е. н., доцент, завідувач кафедри міжнародної економіки, маркетингу і менеджменту,

Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджменту TNEU

ORCID ID: 0000-0002-6906-7161

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.55

ОБГРУНТУВАННЯ ПОЛОЖЕНЬ УПРАВЛІНСЬКО-ІНФРАСТРУКТУРНОГО МЕХАНІЗМУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

I. Biletska,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of International Economics,

Marketing and Management, Ivano-Frankivsk Educational and Scientific Institute of TNEU

JUSTIFICATION OF THE MANAGEMENT AND INFRASTRUCTURE MECHANISM OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF TOURIST ENTERPRISES PROVISIONS

Охарактеризовано параметри розвиненості мережі об'єктів інфраструктурного забезпечення функціонування туристичних підприємств. Визначено переваги реалізації управлінсько-інфраструктурного механізму інноваційного розвитку туристичних підприємств. Ідентифіковано етапи реалізації управлінсько-інфраструктурного механізму інноваційного розвитку туристичних підприємств. Диференційовано інфраструктурні цілі інноваційного розвитку та пріоритетні форми їх досягнення залежно від розмірів туристичного підприємства для малих, середніх і великих туристичних підприємств. Спроектовано властивості структури забезпечення ресурсно-функціональної спроможності управлінсько-інфраструктурного механізму інноваційного розвитку туристичних підприємств. Доведено, що ефективним інструментом реалізації управлінсько-інфраструктурного механізму інноваційного розвитку туристичних підприємств є їх участь у створенні спеціалізованих координаційних рад. Визначено мету створення таких структур, як покращення управлінської підтримки впровадження інноваційних проектів та підвищення рівня їх капіталізації на ринку. Показано, що важливе місце в процесі імплементації управлінсько-інфраструктурного механізму інноваційного розвитку туристичних підприємств посідають бізнес-асоціації.

The purpose of the article is to substantiate the provisions of the management and infrastructure mechanism of innovative development of tourism enterprises.

The parameters of the development of the network of objects of infrastructural support of functioning of tourist enterprises are characterized. Advantages of realization of managerial-infrastructural mechanism of innovative development of tourist enterprises are determined. The stages of implementation of the management and infrastructure mechanism of innovative development of tourism enterprises have been identified. Differentiated infrastructural goals of innovative development and priority forms of their achievement depending on the size of the tourism enterprise for small, medium and large tourism enterprises.

The properties of the structure of providing the resource and functional capacity of the management and infrastructure mechanism of innovative development of tourism enterprises have been designed. It is proved that an effective tool for implementing the management and infrastructure mechanism for innovative development of tourism enterprises is their participation in the creation of specialized coordination councils. The purpose of creation of such structures as improvement of managerial support of implementation of innovative projects and increase of their capitalization in the market is defined. It is shown that business associations occupy an important place in the process of implementation of the management and infrastructure mechanism of innovative development of tourism enterprises.

The practical significance of the obtained results lies in the possibility of introducing effective instruments of institutional nature at the domestic tourism enterprises, which can significantly increase the efficiency of their functioning and integration into the system of elements of the tourism business environment, including international.

Theoretical, methodological and applied provisions of the formation and implementation of the management and infrastructure mechanism as a separate strategic direction of the multisystem innovation development policy of the tourism enterprise have been scientifically substantiated.

Ключові слова: підприємства туризму, інноваційний розвиток, управлінсько-інфраструктурний механізм. Key words: tourism enterprises, innovative development, management and infrastructure mechanism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ефективність функціонування туристичних підприємств значною мірою залежить від параметрів розвиненості мережі об'єктів соціально-економічної інфраструктури, яка дозволяє формувати сприятливі умови щодо гарантування дотримання високих стандартів надання туристичних послуг клієнтам, забезпечення підтримки процесів розширеного відтворення туристичних підприємств, полегшення рівня доступності та якості надаваних послуг, активізації процесів інноваційного розвитку підприємств туризму на інноваційних засадах. Така взаємозалежність обумовлюється галузевою специфікою функціонування туристичних підприємств, яка вимагає не лише потужної матеріально-технічної бази останніх, але й наявності відповідного інфраструктурного забезпечення інноваційного розвитку сфери туризму.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Принципові положення управління розвитком підприємств туризму достатньо досліджені у працях Т. Васильціва, А. Шехлович [1], Ю. Мігущенко [2], І. Орлик [3], О. Власюка [4], Р. Лупака [5], А. Голод [6], О. Мельниченко [7], А. Охріменко [8], А. Димчук [9] та ін.

На вітчизняних підприємствах туризму не впроваджуються сучасні ефективні управлінсько-інфраструктурні механізми їх інноваційного розвитку. Недостатність теоретико-прикладних розробок з цього питання обумовила наукові пошуки в зазначеному напрямі.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування положень управлінсько-інфраструктурного механізму інноваційного розвитку туристичних підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Параметри розвиненості мережі об'єктів інфраструктурного забезпечення функціонування туристичних підприємств визначаються цілим рядом чинників, серед яких такі: прикладні засади реалізації державної політики розвитку соціально-економічної інфраструктури, інституційно-ресурсна спроможність державних і регіональних програм покращення інфраструктурного забезпечення сфери туризму, наявність бюджетних потужностей та їх можливість спрямування в сегмент розвитку інфраструктурного забезпечення туристичної галузі, ефективність роботи місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в сегменті інфраструктурної модернізації, поширеність практики реалізації проектів державно-приватного партнерства в інвестиційно-інфраструктурній сфері, масштаби й резерви наповнення бюджетно-ресурсних потужностей туристичних регіонів, тяжіння й наближеність до великих центрів бізнесово-ділової активності.

Реалізація управлінсько-інфраструктурного механізму інноваційного розвитку туристичних підприємств забезпечує формування таких переваг: 1) зміцнення конкурентних позицій підприємств на ринку надання туристичних послуг завдяки активізації процесів їх інтеграції в розбудову інфраструктурного забезпечення галузі;

2) покращення керованості процесів розбудови та міжгалузевого функціонування інфраструктури туристичних підприємств; 3) можливості кооперації ресурсних потужностей підприємств туризму та гарантування досягнення ефекту масштабу реалізації інвестиційно-інноваційних проектів; 4) підвищення відповідальності та мотиваційних стимулів керівників туристичних підприємств за покращення інфраструктурного забезпечення інноваційного розвитку; 5) узгодження управлінських функцій на мікро-, мезо- та макрорівнях у процесі модернізації інфраструктури інноваційного розвитку підприємств туризму; 6) мінімізація конфліктного середовища й трансакційних витрат у процесі реалізації інноваційно-інфраструктурних проектів; 7) надання пріоритетності розбудови інфраструктурного забезпечення інноваційного розвитку туристичних підприємств за принципом "знизу-вверх", поряд з принципом "зверху-вниз"; 8) подолання наявних просторово-територіальних дисбалансів розвитку інфраструктури інноваційного розвитку туристичних підприємств; 9) підвищення ефективності освоєння грошових коштів і контролю за використанням ресурсного забезпечення в процесі розбудови інфраструктури підприємств туризму; 10) можливість досягнення синергетичного ефекту інноваційної модернізації туристичних підприємств.

Забезпечення ефективності реалізації управлінсько-інфраструктурного механізму інноваційного розвитку туристичних під-

ПОСЛІДОВНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ УПРАВЛІНСЬКО-ІНФРАСТРУКТУРНОГО МЕХАНІЗМУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ТУРИЗМУ

Рис. 1. Етапи реалізації управлінсько-інфраструктурного механізму інноваційного розвитку туристичних підприємств

Джерело: авторська розробка.

Таблиця 1. Диференціація інфраструктурних цілей інноваційного розвитку та пріоритетних форм їх досягнення залежно від розмірів туристичного підприємства

	Інфраструктурні цілі інноваційного розвитку	Пріоритетні форми досягнення цілей
Мале підприємство	Покращення доступу до об'єктів інфраструктурного забезпечення інноваційного розвитку; посилення інтеграції та участі туристичних підприємств у спільних інфраструктурних проєктах в інноваційній сфері; аутсорсинг інфраструктурних послуг	Стратегічна орієнтація на формування кооперативних структур розбудови та покращення інфраструктурного забезпечення інноваційного розвитку туристичних підприємств з урахуванням спільних інтересів і потреб
Середнє підприємство	Розвиток кооперативно-інфраструктурних проєктів в інноваційній сфері; участь у побудові науково-технологічних парків та інноваційно-освітніх центрів; створення мережі спеціалізованих інноваційно-туристичних бізнес-інкубаторів	Участь у реалізації спільних інвестиційно-інноваційних проєктів; використання переваг інструментів оренди та лізингу інфраструктурних об'єктів; створення практичних інноваційних майданчиків обміну досвідом між суб'єктами практичної та науково-освітньої сфери
Велике підприємство	Участь у розбудові мережі об'єктів інфраструктурного забезпечення інноваційного розвитку сфери туризму; формування власної бази інфраструктурного забезпечення; реалізація довгострокових інноваційно-інфраструктурних проєктів	Спрямування частки прибутку в формування венчурних інвестиційно-інноваційних фондів; використання переваг механізмів фінансування інфраструктурних проєктів на засадах державно-приватного партнерства

Джерело: авторська розробка.

приємств потребує чіткого дотримання етапності дій, що представлені на рисунку 1.

Ресурсні потужності та розміри туристичного підприємства об'єктивно диференціюють інфраструктурні цілі інноваційного розвитку та пріоритетні форми їх досягнення (табл. 1). Очевидно, що великі підприємства є більш спроможними до реалізації масштабних інфраструктурних проєктів, тоді як малі підприємства, головним чином, орієнтовані на покращення та модернізацію вже існуючого інфраструктурного забезпечення.

Розвинена мережа об'єктів інноваційної інфраструктури забезпечує можливість оперативної реакції на виклики та потреби туристичної галузі в умовах глобалізації та лібералізації ринку туристичних послуг. Інноваційна інфраструктура не лише активізує рух потоків інформації, знань і технологій, а також і налагоджує взаємодію інституційних компонентів окремих галузей та національної економіки в цілому. Інноваційна інфраструктура визначає темпи розвитку економіки країни та зростання добробуту населення. Очевидно, що стратегічна мета покращення інфраструктурного забезпечення процесів інноваційного розвитку полягає не тільки в забезпеченні динамічної конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів, але й підвищенні рівня задоволеності інтересів учасників суспільно-економічного обміну та зміцненні науково-технологічного потенціалу держави.

Забезпечення ресурсно-функціональної спроможності управлінсько-інфраструктурного механізму інноваційного розвитку туристичних підприємств потребує гарантування відповідності його проєктованої структури таким властивостям: конгруентність; гнучкість; міцність; збалансованість; раціональність; інтегрованість; автономність; емерджентність.

Ефективним інструментом реалізації управлінсько-інфраструктурного механізму інноваційного розвитку туристичних підприємств є їх участь у створенні спеціалізованих координаційних рад. Метою створення таких структур є покращення управлінської підтримки впровадження інноваційних проєктів та підвищення рівня їх капіталізації на ринку. Ініціаторами створення координаційних рад інноваційного розвитку повинні бути безпосередньо керівники туристичних підприємств. Водночас забезпечення ефективності їх функціонування потребує мобілізації ресурсів як представників органів державної влади, так і представників бізнесу, наукових установ, консалтингових структур, експертного середовища, громадського сектора тощо. Пріоритетним є створення таких координаційних рад у регіонах на базі обласних державних адміністрацій, що, з

однієї сторони, дозволить посилити мотиваційні стимули та відповідальність у представників органів державної влади за процеси інноваційної модернізації туристичних підприємств, а з іншої — забезпечить популяризацію заходів, які відбуваються в межах засідання координаційних рад, і максимізує охоплення цільової аудиторії. Створення координаційної ради інноваційного розвитку туристичних підприємств передбачає активізацію ділових контактів і налагодження взаємовідносин між суб'єктами сфери туризму на засадах спільного обміну досвідом, технологіями та компетенціями, комплексне поєднання яких забезпечує підвищення рівня керованості інноваційних процесів, капіталізацію туристичних інновацій, мінімізацію ризиків зриву впровадження інновацій, зменшення строків окупності інвестиційно-інноваційних проєктів, що в сукупності формує передумови для зміцнення динамічної конкурентоспроможності підприємств на туристичному ринку.

Важливе місце в процесі імплементації управлінсько-інфраструктурного механізму інноваційного розвитку туристичних підприємств посідають бізнес-асоціації, що забезпечують не лише активізацію процесів впровадження інновацій, але й лобювання та захист інтересів учасників цих асоціацій на туристичному ринку.

З метою покращення фінансового забезпечення процесів інноваційної модернізації туристичних підприємств доцільним є використання практики створення спеціалізованих фондів інвестиційно-інноваційного розвитку, налагодження роботи яких передбачає внесення членських пайових інвестиційних внесків, освоєння яких здійснюється на засадах залучення послуг спеціалізованих консультативно-дорадчих структур. Створення та забезпечення ефективності функціонування фонду інвестиційно-інноваційного розвитку підприємств туризму потребує реалізації таких заходів як: налагодження комунікаційних взаємозв'язків між підприємствами туристичної галузі на засадах організації та проведення туристичних конференцій, ярмарків, круглих столів, симпозіумів і семінарів, за підсумками роботи яких виробляються спільні стратегічні цілі та орієнтири вдосконалення інфраструктурного забезпечення інноваційного розвитку підприємств; пошук внутрішніх і зовнішніх джерел акумулювання інвестиційних активів для реалізації спільних масштабних інфраструктурних проєктів, шляхом діагностики власних інвестиційних потужностей підприємств, реалізації можливостей збільшення частки реінвестованого прибутку, залучення вигідних довгострокових кредитних ресурсів банківсько-фінансового сектора; узгодження спільної базисної моделі управління фондом інвести-

ційно-інноваційного розвитку на засадах дотримання паритетності представництва його членів при прийнятті управлінських рішень у відповідності до розміру інвестиційних внесків, виділених на підтримку функціонування цього фонду.

Структурним елементом управлінсько-інфраструктурного механізму інноваційного розвитку туристичних підприємств є інструмент державно-приватного партнерства реалізації інноваційних проектів. Використання такої форми співпраці дозволяє не лише диверсифікувати джерела залучення фінансових ресурсів, але й збалансувати відповідальність державного й приватного сектора за процеси інвестиційної модернізації туристичних підприємств, забезпечити синергійний ефект розбудови інфраструктурних об'єктів, підвищити участь приватного капіталу в реалізації інвестиційно-інноваційних проектів, гарантувати державну підтримку капіталізації інновацій. Реалізація механізмів реалізації державно-приватного партнерства розбудови інфраструктурного забезпечення інноваційного розвитку туристичних підприємств повинна передбачати наявність обов'язкової частки участі приватного капіталу на рівні не менше 25%, поширення практики передачі інфраструктурних об'єктів у довгострокове користування на засадах концесії, диверсифікацію ризиків реалізації інноваційно-інфраструктурних проектів між приватним і державним секторами, стратегічну орієнтацію на вирішення критичних проблем інфраструктурного забезпечення сфери туризму.

Вдосконалення потребують існуючі підходи до реалізації інструментів державно-приватного партнерства, що передбачає оптимізацію процедури планування інноваційно-інфраструктурних проектів у сфері туризму, підвищення прозорості регламентних процедур укладання договорів і виділення коштів, формування збалансованого бюджету інноваційно-інфраструктурного проекту на всіх етапах його реалізації, залучення представників громадськості до обговорення реалізації проектів державно-приватного партнерства, організації ефективної підсистеми моніторингу та контролю за використанням інвестиційно-фінансових ресурсів, чіткого розподілу повноважень, обов'язків і відповідальності в процесі реалізації інноваційно-інфраструктурних проектів.

Пріоритетними є стимулювання та підтримка розвитку мережі сучасних туристичних інноваційно-інфраструктурних кластерів, що враховують природно-ресурсний потенціал конкретного регіону, його туристично-галузеву специфіку, можливості й перспективи нарощення інноваційних потужностей туристичних підприємств. Формування та розвиток таких кластерів має відбуватися на засадах територіально-галузевий спорідненості туристичних підприємств. Ідея формування кластерних утворень інноваційно-інфраструктурного забезпечення туристичної діяльності полягає в мінімізації обсягу трансакційних витрат, понесених на реалізацію інноваційних проектів у контексті підвищення рівня якості обслуговування туристів.

Стимулювання розвитку інноваційно-інфраструктурних кластерів туристичних підприємств формує ряд переваг, основними серед яких доцільно виділити такі: підвищення ефективності реалізації проектів інноваційного розвитку на засадах досягнення ефекту масш-

Рис. 2. Структура управлінсько-інфраструктурного механізму інноваційного розвитку туристичних підприємств

Джерело: авторська розробка.

табу; кооперація ресурсних потужностей туристичних підприємств шляхом підвищення рівня концентрації об'єктів туристичної інфраструктури в межах однієї території; посилення мотиваційних механізмів і стимулів здійснення інноваційної модернізації туристичних підприємств; поглиблення інноваційної спеціалізації підприємств туризму, що дозволяє зміцнити їх конкурентні позиції на ринку та підвищити рівень задоволеності потреб клієнтів; підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу підприємств, рекреаційного фонду конкретної території, а також мінімізація ризиків ірраціонального природо-користування туристичної сфери; зниження собівартості одиниці впровадженої інновації, що забезпечує підвищення параметрів цінової конкурентоспроможності туристичних підприємств на ринку; покращення можливостей забезпечення паритетності економічних, соціальних та екологічних компонент ефективності процесів інноваційного розвитку підприємств туризму.

Активізація розвитку інноваційно-інфраструктурних кластерів туристичних підприємств передбачає забезпечення стратегічної орієнтації на розбудову його складових елементів, що передбачає реалізацію таких заходів: стимулювання процесів створення мережі науково-технологічних парків, що орієнтовані на розробку, тестування й впровадження інноваційних туристичних продуктів на засадах кооперації з науково-дорадчими установами, формування спільної матеріально-технічної бази для експериментальних майданчиків, лобіювання й пошуку можливостей отримання пільгових періодів оподаткування функціонування науково-технологічного парку на початкових етапах його роботи, диверсифікації джерел залучення інвестиційних ре-

сурсів, спрямованих на розбудову об'єктів інноваційно-інфраструктурного забезпечення.

Агреговану структуру управлінсько-інфраструктурного механізму інноваційного розвитку туристичних підприємств представлено на рисунку 2.

Таким чином, ефективна реалізація управлінсько-інфраструктурного механізму інноваційного розвитку є базисною передумовою для підвищення ефективності функціонування туристичних підприємств, зміцнення їх конкурентних позицій на туристичному ринку, а також покращення рівня задоволеності інтересів і потреб клієнтів.

Формалізація структури цього механізму передбачає участь туристичних підприємств у розбудові мережі координаційних рад, бізнес-асоціацій, фондів інвестиційно-інноваційного розвитку, інноваційно-інфраструктурних кластерів, фондів державно-приватного партнерства, науково-технологічних парків, бізнес-інкубаторів, венчурних фондів, страхових компаній.

Реалізація управлінсько-інфраструктурного механізму інноваційного розвитку туристичних підприємств забезпечить покращення керованості інноваційних проєктів, капіталізацію інновацій на туристичному ринку, лобіювання та захист інтересів туристичних підприємств, інтеграцію ресурсного базису інноваційної модернізації останніх, диверсифікацію ризиків інноваційної діяльності, вирівнювання просторово-регіональних дисбалансів розвитку інноваційної інфраструктури.

Стратегічним інструментом активізації інноваційної діяльності туристичних підприємств є формування її інтелектуально-кадрового забезпечення, що передбачає раціоналізацію процесів пошуку та підбору кадрів, перегляд усталених принципів і засад розстановки працівників на посади, вдосконалення підходів до підготовки та перепідготовки персоналу, формування сприятливих передумов для всебічного розвитку та самовдосконалення працівників, організацію комплексної системи моніторингу та діагностики ефективності інтелектуально-кадрового забезпечення інноваційної діяльності, вдосконалення системи мотивації праці (оптимізація поєднання матеріальних і нематеріальних її форм, збалансування та ергономічних інструментів, імплементація передових практик світового досвіду мотивації персоналу), забезпечення справедливих підходів до організації кар'єрного зростання, розвитку інтеграційних відносин між туристичними підприємствами та науково-освітніми центрами, посилення ролі кадрових служб у процесах формування інтелектуально-кадрового забезпечення підприємств туризму, імплементацію механізмів підвищення рівня престижності зайнятості на туристичному підприємстві.

ВИСНОВКИ

Інноваційний розвиток туристичних підприємств потребує ефективної реалізації їх управлінсько-інфраструктурного механізму, що повинен відповідати таким властивостям, як конгруентність, гнучкість, міцність, збалансованість, раціональність, інтегрованість, автономність та емерджентність. Формалізація структури цього механізму передбачає участь туристичних підприємств у розбудові мережі координаційних рад, бізнес-асоціацій, фондів інвестиційно-інноваційного розвитку, інноваційно-інфраструктурних кластерів, фондів державно-приватного партнерства, науково-технологічних парків, бізнес-інкубаторів, венчурних фондів, страхових компаній. Реалізація управлінсько-інфраструктурного механізму інноваційного розвитку туристичних підприємств забезпечить покращення керованості реалізації інноваційних проєктів, капіталізацію інновацій на туристичному ринку, лобіювання та захист інтересів туристичних підприємств, інтеграцію ресурсного базису інноваційної модернізації останніх, диверсифікацію ризиків інноваційної діяльності, вирів-

нювання просторово-регіональних дисбалансів розвитку інноваційної інфраструктури.

Література:

1. Васильців Т.Г., Шехлович А.М., Васильців В.В. Фінансово-економічні інструменти стимулювання розвитку ІТ-сфери України. Економічний дискурс. 2017. № 4. С. 128—136.
2. Мігущенко Ю.В. Механізми розвитку туристичної галузі в умовах тимчасової окупації частини території України: регіональний аспект: аналіт. записка. URL: http://lv.niss.gov.ua/public/File/1/AZ_Mihushchenko_2016.pdf
3. Орлик І.О., Васильців Т.Г., Рудик С.А. Механізми та засоби активізації інноваційного розвитку підприємств роздрібної торгівлі. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2016. № 1. С. 102—109.
4. System transformations of the national economy: challenges and expectations: collective monograph / edited by O. Vlasiuk and other. Bydgoszcz, Poland: University of Economy Publishing House, 2016. Vol. 1. 357 p.
5. Лупак Р.Л. Оцінювання формування конкурентних переваг туристичних підприємств. Вісник Хмельницького національного університету. 2016. № 3. С. 189—194.
6. Голод А. Безпека регіональних туристичних систем: теорія, методологія та проблеми гарантування: монографія. — Львів: ЛДУФК, 2017. — 340 с.
7. Мельниченко О.А., Шведун В.О. Особливості розвитку індустрії туризму в Україні: монографія. Харків: Вид-во НУЦЗУ, 2017. 153 с.
8. Охріменко А.Г. Проблеми конкурентоспроможності туристичної галузі України. Інвестиції: практика та досвід. 2011. № 5. С. 42—47.
9. Димчук А.В. Формування туристичної політики держави в умовах динамічних змін ринкового середовища. Економіка та держава. 2010. № 12. С. 44—45.

References:

1. Vasylytsiv, T. G. Shehlovych, A. M. and Vasylytsiv, V. V. (2017), "Financial and economic instruments of stimulation of development of IT-sphere of Ukraine", Economic discourse, vol. 4. pp. 128—136.
2. Mihushchenko, YU. V. (2017), "Mechanisms of the development of the tourism industry in conditions of temporary occupation of part of the territory of Ukraine: the regional aspect", available at: http://lv.niss.gov.ua/public/File/1/AZ_Mihushchenko_2016.pdf (Accessed 10 March 2020).
3. Orlyk, I. O. Vasylytsiv, T. G. and Rudyk, S. A. (2016), "Mechanisms and means of intensification of the innovative development of enterprises of retail trade", Bulletin of Khmelnytsky National University. Economic sciences, vol. 1. pp. 102—109.
4. Vlasiuk, O. (2018), System transformations of the national economy: challenges and expectations, University of Economy Publishing House, Bydgoszcz, Poland.
5. Lupak, R. L. (2016), "Assessment of formation of competitive advantages of tourist enterprises", Bulletin of the Khmelnytsky National University, vol. 3, pp. 189—194.
6. Holod, A. (2017), Bezpeka rehionalnykh turystychnykh system: teoriya, metodolohiya ta problemy harantuvannya [Security of Regional Tourist Systems: Theory, Methodology and Guarantee Problems], LDUFK, Lviv, Ukraine.
7. Melnychenko, O. A. and Shvedun, V. O. (2017), Osoblyvosti rozvytku industriyi turyzmu v Ukrayini [Features of the development of the tourism industry in Ukraine], NUTSZU, Kharkiv, Ukraine.
8. Okhrimenko, A. H. (2011), "Problems of Competitiveness of the Tourist Industry of Ukraine", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 5, pp. 42—47.
9. Dymchuk, A. V. (2010), "Formation of the tourist policy of the state in conditions of dynamic changes in the market environmen", Ekonomika ta derzhava, vol. 12, pp. 44—45.

Стаття надійшла до редакції 26.03.2020 р.

А. В. Марценюк,

д. е. н., доцент, професор кафедри економіки та менеджменту, Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна,

ORCID ID: 0000-0003-4121-8826

О. В. Павлусенко,

заступник директора філії, Центр сервісного забезпечення, АТ "Укрзалізниця"

ORCID ID: 0000-0002-7043-1514

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.60

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АВТОМОБІЛЬНОГО ТА ЗАЛІЗНИЧНОГО ТУРИЗМУ

L. Martseniuk,

Doctor of Economic Sciences, Associated Professor, Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan, Dnipro, Ukraine

O. Pavlusenko,

Head of the materials department for rolling stock operation

Department of Logistics of JSC "Ukrzaliznytsia"

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF ROAD AND RAILWAY TOURISM

Задля ефективної роботи залізничного транспорту в умовах сучасного ринку автори пропонують розвивати в Україні залізничний туризм. Проведено порівняння залізничного та автомобільного туризму та визначено їх переваги та недоліки. Наведене порівняння вказує на високий потенціал першого за умови, якщо він буде використовувати сучасний комфортний рухомий склад. Остаточний вибір туристичних перевезень слід обґрунтовувати економічними розрахунками через тривалість життєвого циклу інвестиційного проекту. Під час формування варіантів реалізації проекту автори пропонують визначати прогностичні грошові потоки кожного сценарію та ймовірність їх реалізації. В результаті запропонованих авторами заходів очікується зростання пасажиропотоку на залізниці, підвищення іміджу українських залізниць всередині країни та за її межами, залучення додаткових коштів на оновлення застарілої інфраструктури та рухомого складу, відновлення об'єктів культурно-історичного значення, створення нових робочих місць, втримання міграційних процесів в Західній Україні.

Comparison of two types of the tourist travels performed by railway and road transport is of great interest. Each of these modes of transport has certain advantages and disadvantages. For example, railway tourism has the following advantages: 1. The main advantage of the railway transport is the association of hotel and restaurant services with the process of tourist transportations between different Ukrainian cities and tourist attractions. 2. The number of inconvenient transportations through the tourist towns and the objects for relax and active rest is significantly reduced, as the trips to the places of morning and evening meals and stay in hotels are eliminated. 3. Due to elimination of time for transfer transportations, morning and evening meals, as well as the time for the rest in hotels, tourists can in addition view local tourist attractions, beautiful nature, reserves and other peculiarities. 4. Travels by premium class buses provide only partial use of toilets, as there is no full comfort for maintenance of such toilets at the tourist routes. 5. Automobile tourism cannot provide full comfort for its customers. 6. The travel term by railway transport can far exceed the travel term by tourist buses, as the latter do not provide appropriate comfort.

At the same time, automobile tourism has some significant advantages over the railway tourism, they are: 1. High mobility. 2. Only partially requires the use of transfer transportations to travel on certain automobile roads. 3. Sector of tourism services is much broader than that of railway transport, because it has a much larger network of highways. 4. Tourist buses can smoothly run the roads of the European countries, which is very difficult for railway transport as it is required the replacement of bogies for the track 1435 mm.

However, both of the proposed types for tourist traffic have significant disadvantages: 1. Low speed. 2. Railway and road transport (limited) can only be used within the continents. 3. Both types of tourist traffic pollute the environment in varying degrees. Automobile transport pollute the air most of all because it uses diesel fuel, the railway transport is more environmentally friendly because basically it uses electric traction.

Ключові слова: залізничний туризм, автомобільний туризм, транспортна подорож, АТ "Укрзалізниця", форми туризму.

Key words: railway tourism, car tourism, transport travel, JSC "Ukrzaliznytsya", forms of tourism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Туризм — це багатогранне явище, що поєднує економічні, соціальні, культурні та екологічні аспекти, має значний потенціал для постійного прогресу, тісно взаємодіє з багатьма галузями економіки, зумовлюючи його провідне місце у соціально-економічному житті країн і народів. Динамічний розвиток сфери туризму здійснює мультиплікаційний ефект на інші галузі економіки, в яких активізується інвестиційна діяльність та прискорюється обіг грошових коштів [1].

Сьогодні в Україні існує багато варіантів класифікації туристичної діяльності за різними ознаками. Спочатку слід розглянути ті з них, які офіційно використовуються в Україні: 1) за видами суб'єктів туристичної діяльності: туристичні оператори; туристичні агенти; суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність; 2) за послугами сторонніх організацій, які надаються при виробництві туристичного продукту: з розміщення і проживання: готелі, апартаменти; приватний сектор; з транспортного обслуговування: залізничний транспорт; повітряний транспорт водний транспорт; міський транс-

порт; екскурсійні автобуси; оренда автомобілів; з харчування; з медичного страхування; з екскурсійного обслуговування (без транспортних послуг); з візового обслуговування; за послугами культурно-освітнього, культурно-дозвільного характеру, організацій культури; за іншими послугами, що використовуються під час виробництва туристичного продукту; 3) за статусом реєстрації: юридичні особи; фізичні особи-підприємці; 4) за міграцією через кордон: в'їзд іноземних громадян в Україну — за країнами, з яких вони прибули; виїзд громадян України за кордон — за країнами, до яких вони виїжджали.

Туризм та транспорт тісно пов'язані між собою, а отже, при організації туристичної подорожі вкрай важливим є питання вибору виду транспорту.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Провідні наукові видання та фахівці додатково класифікують туристичну діяльність за видом подорожі залежно від мети поїздки (рис. 1).

Рис. 1. Класифікація туристичних подорожей залежно від мети

Джерело: систематизовано авторами на підставі [3—9].

Таблиця 1. Класифікація видів і форм туризму за різними ознаками

Ознака	Вид туризму
За цілями	Маршрутно-пізнавальний, спортивно-оздоровчий, самодіяльний, діловий, курортний, лікувальний, фестивальний, мисливський, екологічний, екстремальний, релігійний, навчальний, науковий
За використанням транспортних засобів	Автомобільний, залізничний, авіаційний, водний, велосипедний, комбінований, кінний, піший, з використанням екзотичних видів транспорту
За географією	Міжнародний, місцевий, прикордонний, регіональний
За формою участі	Індивідуальний, груповий, сімейний
За сезонністю	Активний туристський сезон, міжсезоння, не сезон
За спрямованістю туристичних потоків	Внутрішній, виїзний, в'їзний
За віком	Зрілий, молодіжний, дитячий, змішаний
За тривалістю	Ододенний, багатоденний, транзитний
За масштабом охоплення	Внутрішньорегіональний, міжрегіональний, кругосвітній
За ступенем мобільності	Пересувний, стаціонарний, змішаний
За економічним принципом	Елітний, комерційний, соціальний, заохочувальний
За формою організації	Плановий, спонтанний

Джерело: розроблено авторами на підставі [3—10].

У роботі Моран О.І. [2] удосконалено класифікацію видів туризму за метою подорожі, автор доповнив її інформаційно-навчальним видом туризму, що, на думку автора, дає можливість виявити особливості та визначити відмінності у підходах до його розвитку.

Виходячи із загальноприйнятої класифікації видів туризму та враховуючи специфіку залізничних перевезень, А.О. Дергоусовою [3] запропоновано таку класифікацію видів залізничного туризму: за часом: ододенний; короткочасний; багатоденний; за територіальною належністю: міжнародний; у рамках країни; у рамках однієї залізниці; за сезонністю: сезонний; міжсезоння; за цілями: пізнавальний; лікувально-оздоровчий; професійно-навчальний; за типом побудови маршруту: лінійні; радіальні; кільцеві; за використанням видів транспорту: залізничним, автомобільним, водним, повітряним; за ступенем забезпеченості транспортною інфраструктурою: власний рухомий склад; орендований рухомий склад інших операторів; за повнотою туристичного обслуговування: комплексне обслуговування залізничним транспортом; партнерське співробітництво; обслуговування іншими операторами; за ступенем концентрації пасажирів: подорож туристичним поїздом; подорож у туристичному вагоні за розкладом пасажирського поїзда; за власністю доходних надходжень: повна власність; власність інших операторів; за циклічністю: випадковий; сезонний; періодичний; постійний.

На наш погляд, підходи до розвитку туризму повинні бути універсальними для будь-якого виду туризму, адже процес використання різноманітних заходів щодо роз-

витку різних видів туризму є досить трудомістким та може бути неефективним у сучасних умовах. Є й інші класифікації видів туризму залежно від різних ознак, які систематизовано в таблиці 1.

Крім наведених вище класифікацій видів і форм туристичної діяльності, слід розглянути існуючу класифікацію туристичних маршрутів (табл. 2).

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз існуючих класифікацій видів туристичної діяльності, проведення порівняння автомобільного та залізничного туризму, а також надання пропозицій щодо остаточного вибору туристичних перевезень.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Найбільш розвинутий в Україні туризм з використанням автомобільного транспорту. Він застосовується за чотирма напрямками туристичної діяльності: трансферні перевезення, материковий туризм, оглядовий туризм та самодіяльний туризм. Перший вид використовується для перевезення туристів у готелі, аеропорти та на вокзали спеціальними автобусами; другий — для надання комплексу туристичних послуг, але потребує додатково організації харчування та проживання туристів у готелях, інколи у автобусах; третій вид автомобільного туризму застосовується як допоміжний для відпочиваючих у готелях. Окремо слід розглядати самодіяльний туризм, який виконується власними або орендованими автомобілями для поїздок окремих туристів територією України та за кордон. Цей вид туризму тяжко піддається плануванню, оскільки статистика за даними перевезеннями майже відсутня.

Залізничний туризм можна застосовувати за чотирма основними напрямками: круїзний, оглядовий, трансферні перевезення та перевезення вузькими коліями.

Значний інтерес становить порівняння між собою двох видів туристичних подорожей, які виконуються залізничним та автомобільним транспортом (табл. 3).

Кожен з цих видів транспорту має певні переваги та недоліки. Серед переваг залізничного, зокрема, можна виділити такі:

1. Об'єднання готельних та ресторанних послуг одночасно з процесом перевезень туристів.

2. Кількість незручних перевезень між туристичними містечками та об'єктами спокійного й активного відпочинку суттєво скорочується.

Таблиця 2. Класифікація туристичних маршрутів

Ознака	Туристичний маршрут
За змістом	Маршрутно-пізнавальний, спортивно-оздоровчий, самодіяльний, діловий, курортний, лікувальний, фестивальний, мисливський, екологічний, екстремальний, релігійний, навчальний, шоп-туризм
За формою власності виду транспорту	Власний транспорт туристичної фірми, орендований туристичною фірмою транспорт, особистий транспорт туристів
За засобом пересування	Автобусний, водний, авіаційний, залізничний, комбінований
За побудовою траси	Лінійний, радіальний, кільцевий
За сезонністю	Цілорічний, сезонний
За типами	Тематичний, оздоровчий, похідний, комбінований
За тривалістю	Багатоденний, ододенний, погодинний

Джерело: розроблено авторами на підставі [3—10].

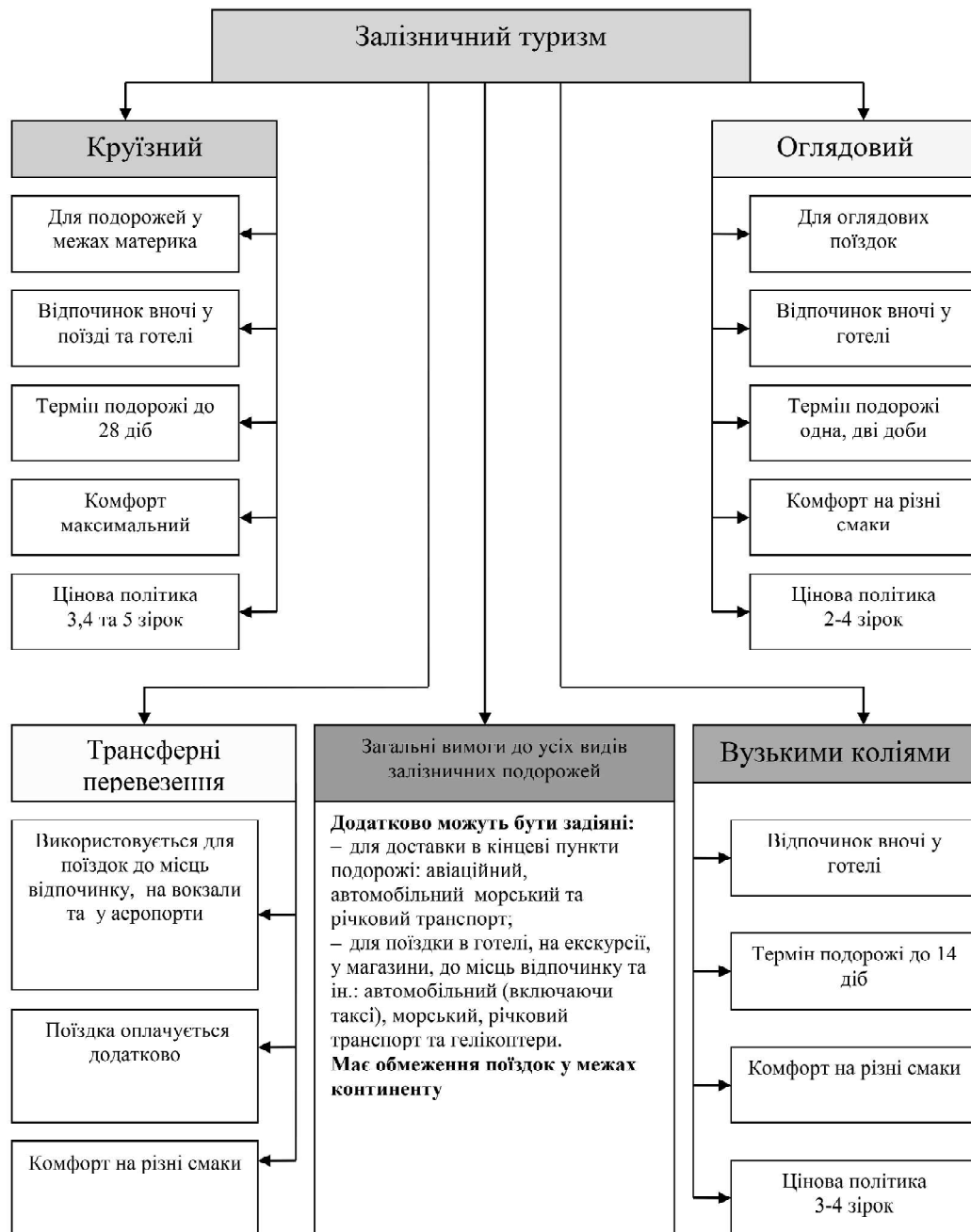

Рис. 2. Класифікація туристичних подорожей залізничним транспортом

Джерело: систематизовано авторами на підставі [11].

Таблиця 3. Фактори, що впливають на переваги або недоліки залізничного та автомобільного туризму

Фактор	Відмітка про належність фактору:	
	до переваг	до недоліків
Об'єднання готельних та ресторанних послуг одночасно з процесом перевезень туристів	+	-
Кількість незручних перевезень	+	-
Можливість додатково ознайомитися з місцевими туристичними пам'ятками	+	-
Обслуговування туалетами	+	-
Забезпечення повного комфорту для своїх клієнтів	+	-
Термін подорожі	+	-
Можливість виконання туристичних подорожей в будь-якому районі	-	+
Сфера туристичних послуг	-	+
Безперешкодне курсування територіями європейських країн	-	+
Низька середня швидкість руху до 110 км/год	-	-
Перевезення відбуваються лише у межах материків	-	-
Екологічність туристичних перевезень	+	-
Термін туристичної подорожі	+	-

Джерело: розроблено авторами на підставі [11].

Таблиця 4. Рекомендовані сфери використання туристичних перевезень залізничним та автомобільним транспортом

Вид туристичної подорожі	Рекомендований вид транспорту	Примітка
Одноденний оглядовий туризм:		
- територією країни	Автомобільний	Туристичні автобуси
- вузькими залізничними колями	Залізничний	Спеціальний рухомий склад для вузьких колій
Дводенний туризм вихідного дня:		
- територією країни	Автомобільний	Туристичні автобуси
- вузькими залізничними колями	Залізничний	Спеціальний рухомий склад для вузьких колій
Короткостроковий туризм до 7 днів:		
- територією країни	Автомобільний та залізничний	Автобуси вищого класу Спеціальний новий залізничний рухомий склад
- вузькими залізничними колями	Залізничний	Спеціальний рухомий склад для вузьких колій
Довгостроковий туризм до 14 днів:		
- територією країни	Автомобільний та залізничний	Автобуси вищого класу. Спеціальний новий залізничний рухомий склад
- територією європейських країн	Автомобільний	Автобуси вищого класу
Круїзний туризм до 28 днів:		
- з повним комфортом	Залізничний	Спеціальний новий рухомий склад, що включає повний набір вагонів
- з частковим комфортом	Залізничний та автомобільний	Спеціальний новий рухомий склад, що включає частковий набір вагонів. Автобуси вищого класу

Джерело: розроблено авторами на підставі [11].

3. Завдяки виключенню часу на трансферні перевезення, ранкове та вечірнє харчування, а також на відпочинок у готелях, туристи можуть додатково ознайомитися з місцевими туристичними пам'ятками, чарівною природою, заповідниками, замками тощо.

4. Забезпечується безперешкодне користування туралетами під час поїздки, що дозволяє уникнути додаткових зупинок.

5. Забезпечується повний комфорт для пасажирів.

6. Загальний термін подорожі залізничним транспортом може значно перевищувати термін подорожі туристичними автобусами.

У той же час автомобільний туризм має деякі суттєві переваги перед залізничним туризмом, а саме:

1. Висока мобільність.

Таблиця 5. Основні фактори, що впливають на розвиток вузькоколісного залізничного туризму

Рівень	Вид факторів зовнішнього середовища	Чинники, що впливають на розвиток залізничного туризму
Макро-рівень	Політичні	Гібридна війна, анексія Криму
	Економічні	Порушення економічних зв'язків з деякими країнами колишнього СРСР суттєво впливають на обсяги перевезень
	Соціально-культурні	Падіння рівня життя мешканців України
	Технологічні	Відсутність концепції щодо розвитку пасажирських перевезень на залізничному транспорті. Промисловість України може виробляти новий рухомий склад, але за відсутності коштів АТ «УЗ» заводи простоюють. Інфраструктура залізничного транспорту потребує оновлення
Мезо-рівень	Екологічні	Залізничний туризм менше забруднює довкілля
	Конкуренти	Автомобільний туризм, оскільки він більш мобільний, ніж залізничний, але більш небезпечний, шкідливий та неритмічно працює протягом року
	Покупці туристичних послуг	Наявність попиту на залізничний туризм. Наявність відпочиваючих в місцевих готелях, які приїхали для відпочинку на туристичних об'єктах та місцевих жителів, що будуть користуватися залізницею
	Постачальники	Наявність великої кількості туристичних об'єктів в районі тяжіння до залізниці. Привабливість туристичних маршрутів. Проведення ефективної реклами та цінової політики. Високий рівень туристичного обслуговування, що виконують посередники. Наявність нового сучасного рухомого складу та висока якість перевезень

Джерело: розроблено авторами на підставі [11].

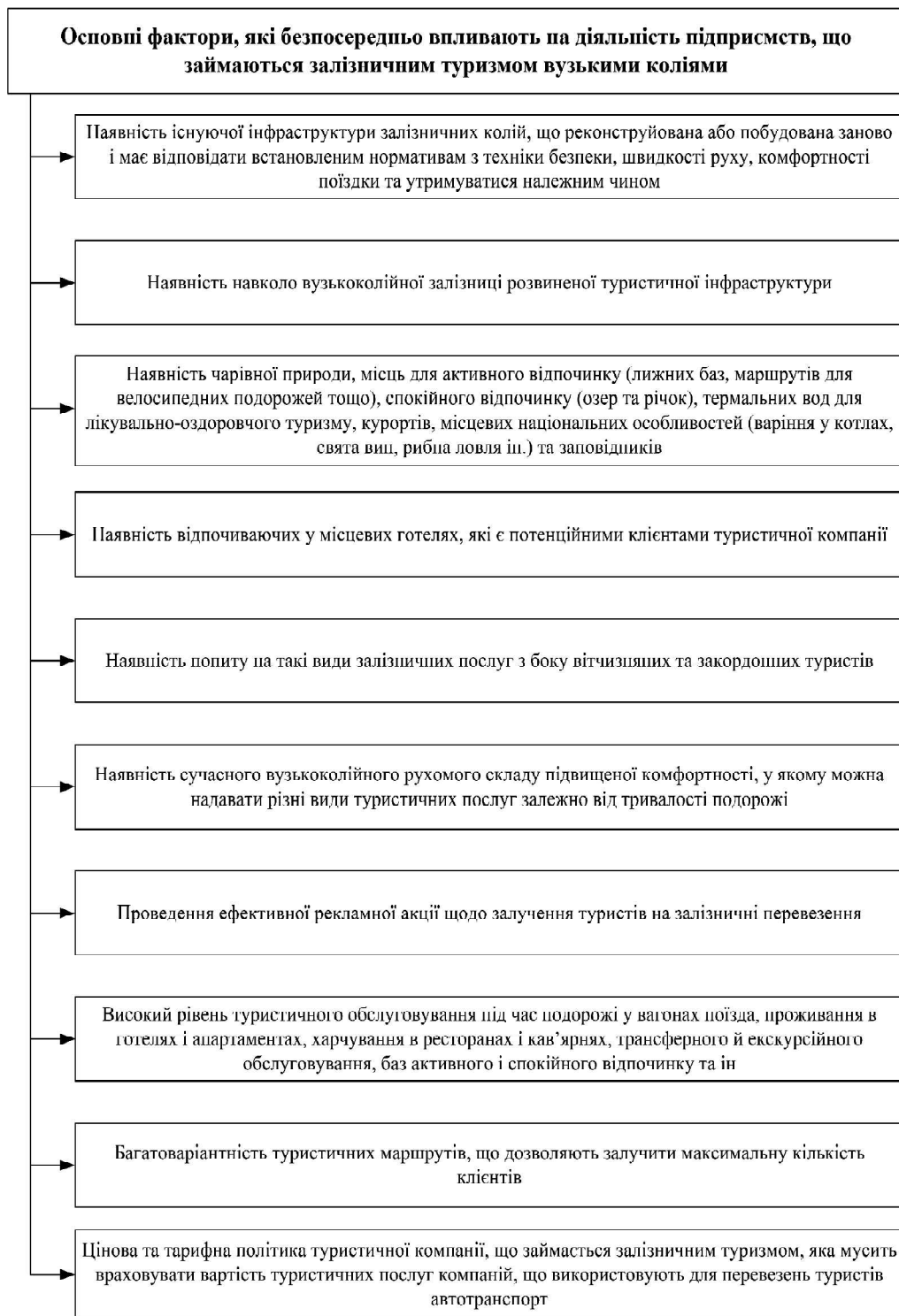

Рис. 3. Фактори, що впливають на діяльність підприємств, що займаються залізничним туризмом вузькими коліями

Джерело: систематизовано авторами на підставі [11].

2. Лише частково потребує використання трансферних перевезень для поїздки деякими автомобільними дорогами.

3. Сфера туристичних послуг значно ширша, ніж у залізничного транспорту, оскільки є значно більша мережа автомобільних доріг.

4. Туристичні автобуси можуть без перешкод курсувати автомобільними дорогами європейських країн, що дуже утруднено для залізничного транспорту, оскільки потрібна заміна візків для колії 1435 мм.

Але обидва запропонованих види туристичних перевезень мають суттєві недоліки:

1. Низька швидкість руху, яка не перевищує в середньому 110 км/год, що значно поступається авіаційному транспорту — 850 км/год.

2. Залізничний та автомобільний транспорт (обмежено) можна використовувати лише в межах материків.

3. Обидва види туристичних перевезень різною мірою забруднюють зовнішнє середовище.

4. Через обмежений термін туристичної подорожі, який не перевищує 28 діб, автомобільний та залізничний туризм значно поступаються морському.

Аналізуючи наведені вище фактори, можна рекомендувати ефективні сфери використання залізничного та автомобільного туризму (табл. 4).

Наведене порівняння двох видів туристичних перевезень залізничним та автомобільним транспортом вказує на високий потенціал першого за умови, якщо він буде використовувати сучасний комфортний рухомий склад і мати у своїй структурі не тільки вагони для перевезення туристів, а й інші. Незважаючи на більшу мобільність автомобільного транспорту, залізниця має більше переваг під час організації туристичних перевезень, адже в поїзді є можливість організувати сон та забезпечити харчування туристів упродовж подорожі прямо в пасажирському рухомому складі.

Далі необхідно встановити та дослідити основні фактори, які впливають на розвиток туризму в Україні. Вони проявляють себе на різних рівнях макро- та мезооточення туристичних залізничних компаній (табл. 5).

З таблиці випливає, що найбільш впливовими з них є політичні, оскільки вони як негативно, так і позитивно впливають на розвиток вузькоколійного залізничного туризму.

До негативних наслідків можна віднести значне скорочення кількості вітчизняних та іноземних туристів, до позитивних — відновлення застарілої вузькоколійної інфраструктури та її використання для туристичних подорожей в регіонах, що розташовані в протилежному боці від бойових дій. Враховуючи останні події, які відбулися в Україні протягом 2014—2016 рр., а саме: гібридна війна, погіршення відносин з Росією, суттєве скорочення доходів мешканців, обсяги туристичних перевезень значно знизилася. Крім того, після анексії Криму відбулися зміни потоків туристичних перевезень. Більшість мешканців країни почали проводити відпочинок у регіонах Західної України, що спонукає до підвищення попиту на туристичні подорожі вузькими коліями Закарпаття. До цього слід додати певний інтерес вітчизняних та закордонних бізнесменів щодо розвитку туристичної інфраструктури Закарпатського регіону.

Економічні фактори, з одного боку, негативно впливають на обсяги залізничних перевезень, відсутність інвестицій на розвиток залізничної інфраструктури та зuboжіння населення України, а з іншого боку, наявність значних коштів у вітчизняних та закордонних олігархів спонукає вкладати їх у перспективні інноваційні проекти. Попит на туристичні перевезення вузькими залізничними коліями значно підвищиться за наявності сучасного комфортного рухомого складу.

На мезорівні основний негативний вплив на вузькоколійний залізничний туризм має скорочення покупок туристичних послуг, які віддають перевагу виїзному туризму у країни, що мають морські курорти. Але питома вага туристів у західному регіоні України за часи АТО поступово зростає, а впровадження залізничних подорожей по вузьких коліях дозволить захопити свою нішу на ринку туристичних послуг. Основні фактори, які безпосередньо впливають на діяльність підприємств, що займаються залізничним туризмом вузькими коліями, наведено на рисунку 3.

Остаточний вибір туристичних перевезень слід обґрунтовувати економічними розрахунками за документом "Порядок та критерії оцінки економічної ефективності проєктних (інвестиційних) пропозицій та інвестиційних проєктів", затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18.07.2012 року № 684 [12] та Методикою, запропонованою професором О.М. Гненним [13; 14].

У загальному вигляді вартість туристичної путівки під час використання залізничного або автомобільного транспорту буде включати такі витрати:

$$VP = VTP + VDPZ + VDKA + VDP + VTp + BE + VG + VX + VAP + BVK \quad (1),$$

де VTP — вартість перевезень залізничним або автомобільним транспортом на конкретному маршруті, грн;

$VDPZ$ — вартість додаткових послуг залізничного транспорту;

$VDKA$ — вартість додаткових послуг інфраструктури автомобільного транспорту, що включає мийку туристичних автобусів, заправку їх паливом, оплату платних стоянок, грн;

VDP — витрати на оплату додаткових туристичних послуг, грн;

VTp — вартість трансферних перевезень та місцевих туристичних автобусів з урахуванням послуг гіда, грн;

BE — вартість екскурсій з урахуванням послуг гіда, грн;

VG — витрати на оплату послуг готелів, грн;

VX — витрати на оплату харчування;

VAP — витрати на утримання туристичних агенцій, рекламних компаній, які допомагають рекламувати діяльність компанії та реалізувати путівки на її подорожі, грн;

BVK — власні витрати туристичної компанії з урахуванням витрат на будівництво й утримання власних об'єктів та споруд, грн.

Вартість туристичної путівки, крім вказаних складових, включає планові прибутки, які визначаються у відсотках до загальної суми витрат, з урахуванням попиту на цей вид туристичних перевезень.

ВИСНОВКИ

Останні роки є критичними для України, що призвело до суттєвого скорочення обсягів усіх видів туризму. Особливо скоротився виїзний туризм, для якого залізничний транспорт виконує трансферні послуги.

Оскільки життєвий рівень населення знизився, в Україні слід розвивати внутрішній туризм, адже він значно дешевший порівняно з виїзним; для цього необхідно активніше впроваджувати материкові види туристичних подорожей — залізничний туризм та екскурсійні автомобільні перевезення.

Оскільки автомобільний транспорт забруднює навколишнє середовище, створює багато небезпечних ситуацій, особливо в зимовий період, не може забезпечити туристам зручні та комфортні умови перевезення й додатково потребує проживання в готелях, в Україні слід більше уваги приділити залізничному туризму, який майже не має вказаних вище недоліків.

Водночас залізничний туризм має свої недоліки: він потребує більше коштів на організацію (закупівлю сучасних пасажирських вагонів, одиниця якого коштує до 1 млн дол. США, проте як вартість не нового екскурсійного автобуса до 50 тис. дол. США) і менш мобільний (не може підвести туристи у деякі райони України та потребує трансферних перевезень).

Література:

- Шуплат О.М. Формування поняття "туризм" у сучасній економічній науці / О.М. Шуплат // Ефективна економіка [Електронний ресурс]: електр. наук. фах. вид. / Дніпропетр. держ. агр.-екон. ун-т. — Електрон. текст. дані. — Дніпропетровськ, 2015. — № 12. — Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2015/57.pdf
- Моран О.І. Розвиток туристичного ринку в економічній системі регіону: автореф. дис. ... канд. екон. наук / О.І. Моран. — Львів, 2008. — 22 с.
- Дергоусова А.О. Формування стратегії розвитку залізничного туризму: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04. — економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / А.О. Дергоусова. — Харків: УкрДАЗТ, 2012. — 216 с.
- Абрамов В.В. Історія туризму: підручник / В.В. Абрамов, М.В. Тонкошкур. — Харків: ХНАМГ, 2010. — 294 с.
- Гудкова В.П. Забезпечення ефективної діяльності підприємств пасажирського транспорту в умовах соціально орієнтованої економіки: дис. ... д-ра екон. наук

за спеціальністю 08.00.04 — економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / В.П. Гудкова. — Київ, 2015. — 498 с.

6. Квартальнов В.А. Туризм: учебник / В.А. Квартальнов. — Москва: Финансы и статистика, 2002. — 320 с.

7. Келли Дж. Теория личности. Психологии личных конструкторов: пер. с англ. / Дж. Келли. — Санкт-Петербург: Речь, 2000. — 249 с.

8. Фастовець О.О. Організація транспортних подорожей і перевезень туристів: навчальний посібник / О.О. Фастовець. — Київ: Вид-во ФПУ, 2007. — 233 с.

9. Школа І.М. Менеджмент туристичної індустрії: навч. посібник / За ред. проф. І.М. Школи. — Чернівці, 2003. — 596 с.

10. Матвійчук Л.Ю. Економіка туристично-рекреаційної сфери. Конспект лекцій для здобувачів третього освітньо-наукового рівня доктора філософії (PhD) галузі знань 05 "Соціальні та поведінкові науки" спеціальності 051 "Економіка" денної та заочної форм навчання / Л.Ю. Матвійчук. — Луцьк, 2016. — 146 с.

11. Марценюк Л.В. Організація залізничного туризму в Україні [Текст]: монографія / Л.В. Марценюк; Дніпропетр. нац. ун-т заліз. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. — Дніпро, 2017. — 351 с.

12. Порядок та критерії оцінки економічної ефективності проектних (інвестиційних) пропозицій та інвестиційних проектів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18.07.2012 № 684 [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/684-2012>

13. Гненний О.М. До питання оцінки економічної ефективності інвестиційних програм / О.М. Гненний, Н.С. Чернова // Зб. наук. пр. Дніпропетр. нац. ун-ту заліз. трансп. ім. акад. В. Лазаряна "Проблеми економіки транспорту". — 2014. — Вип. 7. — С. 37—45.

14. Гненний О.М. Методичні підходи до оцінки економічної ефективності інвестицій у розвиток туристичних перевезень залізничним транспортом / О.М. Гненний // Зб. наук. пр. Дніпропетр. нац. ун-ту заліз. трансп. ім. акад. В. Лазаряна "Проблеми економіки транспорту". — 2015. — Вип. 10. — С. 7—14.

References:

1. Shuplat, O.M. (2015), "Formation of the concept of "tourism" in modern economic science", *Efektivna ekonomika*, vol. 12, available at: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/12_2015/57.pdf (Accessed 20 March 2020).

2. Moran, O.I. (2008), "Development of the tourist market in the economic system of the region", Ph.D. Thesis, Economy, Lviv, Ukraine.

3. Derhousova, A.O. (2012), "Formation of development strategy of railway tourism", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, UkrDAZT, Kharkiv, Ukraine.

4. Abramov, V.V. and Tonokoshkur, M.V. (2010), *Istoriia turyzmu [The history of tourism]*, KhNAMH, Kharkiv, Ukraine.

5. Hudkova, V.P. (2015), "Ensuring efficient operation of passenger transport enterprises in a socially oriented economy", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Kyiv, Ukraine.

6. Kwartal'nov, V.A. (2002), *Turyzm [Tourism]*, Fynansy y statystyka, Moscow, Russia.

7. Kelly, Dzh. (2000), *Teoriya lychnosty. Psykhoholyy lychnykh konstruktov [Theory of personality. Psychology of personal constructs]*, Rech', St.Petersburg, Russia.

8. Fastovets', O.O. (2007), *Orhanizatsiia transportnykh podorozhej i perevezen' turystiv [Organization of transport trips and transportation of tourists]*, Vyd-vo FPU, Kyiv, Ukraine.

9. Shkola, I.M. (2003), *Menedzhment turystychnoi indusrii [Tourism industry management]*, Chernivtsi, Ukraine.

10. Matvijchuk, L.Yu. (2016), *Ekonomika turystychno-rekreatsijnoi sfery [Economy of tourism and recreational sphere]*, Luts'k, Ukraine.

11. Martseniuk, L.V. (2017), *Orhanizatsiia zaliznychnoho turizmu v Ukraini [Organization of railway tourism in Ukraine]*, Dnipropetrovs'kyj natsional'nyj universytet zaliznychnoho transportu imeni akademika V. Lazariana, Dnipro, Ukraine.

12. Cabinet of Ministers of Ukraine (2012), Resolution "The procedure and criteria for evaluating the cost-effectiveness of project (investment) proposals and investment projects", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/684-2012> (Accessed 20 March 2020).

13. Hnennyj, O.M. and Chernova, N.S. (2014), "On the question of assessing the economic efficiency of investment programs", *Zb. nauk. pr. Dnipropetr. nats. un-tu zalizn. transp. im. akad. V. Lazariana "Problemy ekonomiky transportu"*, vol. 7, pp. 37—45.

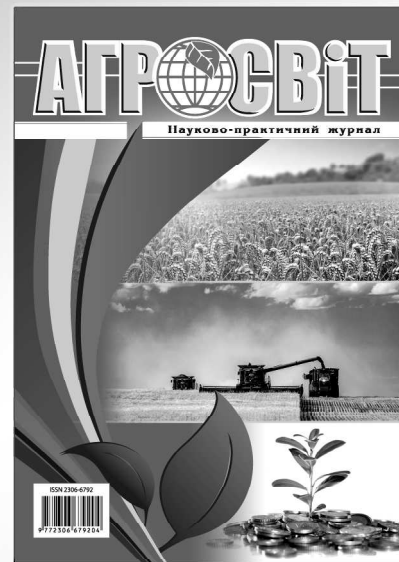
14. Hnennyi, O.M. (2015), "Methodological approaches to assessing the economic efficiency of investments in the development of tourist traffic by railway transport", *Problemy ekonomiky transport*, vol. 10, pp. 7—14.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2020 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

В. І. Охота,

к. е. н., доцент кафедри міжнародного туризму і готельного бізнесу,

Тернопільський національний економічний університет

ORCID ID: 0000-0003-4377-5482

В. Я. Брич,

д. е. н., професор, професор кафедри міжнародного туризму і готельного бізнесу,

Тернопільський національний економічний університет

ORCID ID: 0000-0002-4277-5213

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.68

ПОКАЗНИКИ ЯКОСТІ ПОСЛУГ (ПРОДУКТІВ) ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ (МЕТОДИЧНИЙ ТА ЕМПІРИЧНИЙ АСПЕКТ)

V. Okhota,

PhD in Economics, Department of International Tourism and Hospitality Business,

Ternopil National Economic University

V. Brych,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Department of International Tourism and Hospitality Business,

Ternopil National Economic University

QUALITY INDICES OF THE SERVICES (PRODUCTS) OF THE TOURIST INDUSTRY (METHODICAL AND EMPIRICAL ASPECT)

У статті систематизовано та охарактеризовано основні показники якості послуг (продуктів) туристичної індустрії на методичному та емпіричному рівні. В ході узагальнення виділено та розкрито такі теоретико-методичні підходи щодо виокремлення показників якості послуг (продуктів) туристичної індустрії, зокрема: підхід авторського колективу В. Зейтамля, А. Парасурамана, Л. Беррі щодо оціночних показників, визначених відповідно до методики SERVQUAL (показників матеріальності (відчутності), упевненості, співчуття, чуйності, надійності); підхід О. Оливко, який передбачає виділення оціночних показників, що ідентифікують основні параметри якості, обумовлені станом споживчої цінності послуг (продуктів) туристичної індустрії (перелік представлений функціонально-споживчими показниками, естетичними показниками, показниками комфортності, показниками, які ідентифікують надійність послуг (продуктів), показниками унікальності, ексклюзивного рівня послуг (продуктів), показниками рівня безпеки послуг (продуктів)); підхід японського автора К. Ішікави, що передбачає виділення показників у рамках 5М-моделі та адаптовані до нього підходи стосовно оцінки якості в туристичній індустрії (підхід А. Дубоделової, Л. Лісовської, А. Ницоти передбачає виділення показників якості за п'ятьма напрямками, які ідентифікують стан якості управління та розвитку суб'єктів та об'єктів у туристичній сфері, зокрема: 1) кадровий потенціал (men); 2) рівень та стан обладнання (machine), запропоновано таку категорію показників змінити на категорію технологічно-технічних показників забезпечення туристичного підприємства (technology— machine); 3) стан матеріального розвитку досліджуваного суб'єкта туристичної індустрії (material); 4) рівень методичного забезпечення управління та сфери якості послуг (продуктів) суб'єкту туристичної діяльності (method); 5) рівень та стан впливу з боку навколишнього середовища, стан мікроклімату туристичного підприємства (milieu); підхід А. Капліної, що передбачає оцінку якості туристичного обслуговування за чотирьохвимірною моделлю (показник комплексності туристичних послуг (продуктів), показники якості роботи кадрів туристичного підприємства (показники рівня кваліфікаційної підготовки, рівня професійності), показники якості туристичних послуг (результатів виконання операцій з туристичного обслуговування), показники якості матеріально-технічного забезпечення

туристичного підприємства). Оцінку рівня якості послуг (продуктів) туристичної індустрії на прикладі закладів готельних послуг в Україні (трьох готелів категорії три зірки) було здійснено із застосуванням адаптованої методики SERVQUAL, яка окрім орієнту на систему сприйняття-очікування передбачає орієнтир на показник соціально-психологічного сприйняття туристичного обслуговування на загальному рівні. Встановлено високий рівень якості туристичних послуг трьох досліджуваних готелів, доведено практичну цінність та інформативність адаптованої методики. Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі пов'язані із визначенням та обґрунтуванням нових оціночних показників якості туристичного обслуговування, які дозволятимуть більш інформативно проаналізувати стан досліджуваної проблеми.

The article describes the main indicators of quality of services (products) of the tourism industry at a methodical and empirical level. In the course of generalization the following theoretical and methodological approaches to the separation of quality indicators of services (products) of the tourism industry were highlighted and disclosed, in particular: the approach of the author's team V. Zeithaml, A. Parasuraman, L. Berry on the evaluation indicators determined in accordance with the SERVQUAL (materiality indicators) (sensitivity), confidence, compassion, responsiveness, reliability); O. Olivko's approach, which involves the selection of evaluation indicators that identify the basic quality parameters, determined by the state of the consumer value of services (products) of the tourism industry (the list is presented by functional and consumer indicators, aesthetic indicators, indicators of comfort, indicators that identify (reliability) services, indicators of uniqueness, exclusive level of services (products), indicators of security level of services (products)); the approach of the Japanese author K. Ishikawa, which provides for the allocation of indicators in the 5M-model and adapted to it approaches to quality assessment in the tourism industry (the approach of A. Dubodelova, L. Lisovskaya, A. Poverty provides for the allocation of quality indicators in five areas, which identify the quality of management and development of entities and objects in the tourism sector, in particular: 1) human resources (men); 2) the level and condition of the equipment (machine), it is proposed to change this category of indicators to the category of technological and technical indicators of providing a tourism enterprise (technology— machine); 3) state of material development of the researched subject of the tourism industry (material); 4) the level of methodological provision of management and quality of services (products) of the tourist activity (method); 5) the level and state of environmental impact, the state of the microclimate of the tourist enterprise (milieu); A. Kaplina's approach, which provides an assessment of the quality of tourist services on a four-dimensional model (indicator of the complexity of tourist services (products), indicators of the quality of work of staff of the tourist enterprise (indicators of the level of qualification training, level of professionalism), indicators of the quality of tourist services (the results of operations on tourist services), quality indicators of the logistics of the tourist enterprise). The assessment of the quality of services (products) of the tourism industry on the example of hotels in Ukraine (three hotels of three stars) was made using the adapted SERVQUAL methodology, which, in addition to the orientation on the perception-expectation system, provides a benchmark for the indicator of social and psychological perception of tourist services. overall level. High level of quality of tourist services of the three studied hotels was established, practical value and informativeness of the adapted methodology were proved. The prospects for further exploration in this area are related to the definition and justification of new tourist service quality indicators that will allow to analyze the status of the investigated issues in a more informative way.

Ключові слова: послуги (продукти) туристичної індустрії, показники якості, туристичне обслуговування, готельні послуги, готелі, очікування, сприйняття, споживча цінність.

Key words: services (products) of the tourism industry, quality indicators, tourist services, hotel services, hotels, expectations, perception, consumer value.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток туризму, зміни соціально-економічних умов, вплив інформаційно-комунікаційних технологій, виникнення нових переваг та орієнтирів клієнтів призводять до загострення конкурентних змагань в умовах ринку. Зазначене обумовлює пошук підприємствами туристичної індустрії нових способів, шляхів підвищення переваг власної діяльності, в складі яких якість займає основне місце. Цільовий орієнтир туристичних підприємств (суб'єктів готельної сфери, сфери харчування, екскурсійної сфери та додаткової інфраструктури) щодо забезпечення ефективного розвитку потребує від них комплексного та достовірного розуміння

щодо якості власних продуктів (послуг), передбачає регулярне виявлення та усунення проблем за зазначеним напрямом.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Основні теоретичні, методичні напрямки щодо визначення, характеристики показників якості туристичних послуг (продуктів) вивчали Г. Бедрадіна [1], А. Дубоделова, Л. Лісовська, А. Нишота [2], В. Зейтамль, А. Парасураман, Л. Беррі [6; 7], К. Ішікава [5], А. Капліна [3], О. Оливко [4] тощо. Незважаючи на існування наукових досліджень щодо зазначеного питання, існує

необхідність систематизації та вивчення сучасних наукових розвідок за зазначеною проблематикою.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою дослідження є систематизація та характеристика основних показників якості послуг (продуктів) туристичної індустрії на методичному та емпіричному рівні. Для досягнення вказаної мети було встановлено низку завдань, зокрема:

- 1) узагальнення теоретико-методичних підходів щодо виокремлення показників якості послуг (продуктів) туристичної індустрії;
- 2) оцінка рівня якості послуг (продуктів) туристичної індустрії на прикладі закладів готельних послуг в Україні (готелі категорії три зірки).

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

По-перше, вагоме місце в теоретико-методичних, емпіричних дослідженнях якості послуг туристичних послуг (продуктів) займають оціночні показники, визначені відповідно методики SERVQUAL [7]. Вказану методику було розроблено колективом вчених США В. Зейтамль (Valarie A. Zeithaml), А. Парасураманом (A. Parasuraman) і Л. Беррі (Leonard L. Berry) на основі запропонованої ними моделі розходження якості послуг [6]. Встановлено, що на підставі зазначеної методики передбачено низку категорій оціночних показників. Якщо керуватись положеннями традиційного підходу розробників [7], вказана модель передбачає оцінку показників:

1. Матеріальності (відчутності). Під час визначення складових цього узагальнюючого показника пропонують використовувати, зокрема, показники, які ідентифікують стан зовнішнього вигляду будівлі і приміщень (щодо готелів), стану обладнання готельного комплексу (готелю) і обслуговуючого персоналу, рівня реалізації комунікаційних можливостей з цільовою аудиторією.

2. Упевненості. До складу зазначеної категорії оціночних показників відносять показники щодо визначення рівня навичок та знань персоналу, його ввічливості, компетентності, впевненості, здатності висловлення довіри тощо.

3. Співчуття. Вказана категорія оціночних індикаторів включає, зокрема: показники надання піклування, індивідуальної уваги до кожного клієнта.

4. Чуйності. За традиційним підходом, вказана категорія показників може включати: рівень здатності допомогти клієнтам; здатність до оперативної допомоги.

5. Надійності. Слід відмітити, що вказана категорія показників передбачає оцінку рівня здатності надійного надання послуг відповідно до задекларованих умов, діючих стандартів. Також показники цієї категорії пов'язують з показниками безпеки послуг.

Відповідно до традиційних умов методики SERVQUAL [7] кількість оціночних показників складає 22. Порядок проведення оцінки передбачає два етапи:

1. Клієнтам (опитуваним) надають перелік питань, сформульованих за визначеними категоріями (матеріальності (відчутності), упевненості, співчуття, чуйності, надійності). Традиційно, це може бути 22 питання. Питання (показники) оцінюються за бальною системою, зокрема, 1 бал ідентифікує низький рівень за певним показником, 7 (інше значення) — найвища оцінка. Вказаний підхід дає змогу встановити орієнтир для подальшого порівняння. Кількісно очікування буде виражено середнім значенням отриманих балів (показник Е — Очікування).

2. Клієнтами (опитуваним) надають для оцінки той самий перелік питань (показників якості), і пропонують оцінити їх сприйняття якості за цими показниками (по-

казник Р — Сприйняття). Шкала оцінювання аналогічна, як і щодо показників очікування.

3. За даними опитування визначають різницю між показниками Р (сприйняття) та Е (очікування). Відповідно, встановлення позитивної різниці свідчить про високий рівень якості, негативного — навпаки. Під час оцінки також використовуються вагові показники, на які коригуються оціночні показники. Узагальнююче значення в такому випадку розраховується як різниця за сумою відкоригованих на вагу показників Р (сприйняття) та Е (очікування).

У наукових колах використовуються модифіковані варіанти методики SERVQUAL [7]. Зокрема Г. Бедрадіна [1] використовує традиційні положення даної методики, тільки шкала оцінки скорочена, застосовується не 7-ми бальна, а 5-ти бальна системи за кожним оціночним показником.

По-друге, можна виділити науковий підхід, пов'язаний з систематизацією комплексних оціночних показників, які ідентифікують основні параметри якості, обумовлені станом споживчої цінності послуг (продуктів) туристичної індустрії. Перелік зазначених параметрів (показників) сформульовано в науковому дослідженні О. Оливко [4]. Авторка відзначає, що рівень якості послуг (продуктів) в туристичній індустрії може бути забезпечений та оцінений за наступними показниками, а саме:

1) функціонально-споживчими показниками (показники функціональної, технічної цінності туристичної послуги (продукту); показники структури та складу туристичної послуги (продукту); показники відповідності туристичних закладів (готелів, ресторанів) відповідним визначеним категоріям комфортності; показники реалізації туристичних цілей; показники рівня якості обслуговування в закладах відповідної сфери туризму; показники рівня швидкості, зручності, безпеки транспортного обслуговування туристів; показники оптимальності туристичних програм);

2) естетичними показниками (показники гармонійності, раціональності структури та складу туристичних послуг (продуктів); показники цілісності, виразності туристичних послуг (продуктів); показники досконалості туристичних послуг (продуктів);

3) показниками комфортності (психологічні, гігієнічні, фізіологічні, антропологічні тощо);

4) показниками, які ідентифікують надійність послуг (продуктів) (показники стійкості результатів туристичного обслуговування до впливу факторів зовнішнього характеру; показники надійності туристичного обслуговування; показники захищеності туристичних послуг (продуктів) від перешкод різної природи);

5) показниками унікальності, ексклюзивного рівня послуг (продуктів) (показники використання оригінальних туристичних послуг (продуктів));

6) показниками рівня безпеки послуг (продуктів) (показники безпеки за різними категоріями суб'єктів).

Можемо констатувати, що в рамках представленого підходу авторка враховує традиційні теоретичні основи споживчої цінності послуг (продуктів) і пропонує досить комплексний перелік оціночних показників їх якості в туристичній індустрії. Хоча вказаний перелік і може бути доповнений за рахунок нових наукових розвідок за цим напрямом, оцінка рівня якості туристичних послуг (продуктів) за окресленими показниками дасть досить системну характеристику досліджуваної проблематики. Також потрібно констатувати, що показники, визначені О. Оливко можуть оцінюватись як із залученням клієнтів (респондентів), так і за допомогою експертного методу (залучення експертів). Окрім цього, зазначені показники можна використовувати під час застосування методики SERVQUAL. Але, вказані показники можна використати без орієнтиру на систему сприйняття-очікування, а тільки за допомогою оцінки фактичних даних, виявлених як на підставі опитування

респондентів (клієнтів), так і експертів. Водночас щодо оціночних показників може бути застосований інтегральний показник оцінки якості туристичних послуг (продуктів) (або комплексного туристичного обслуговування).

По-третє, заслуговує на увагу підхід дослідників, які для оцінки якості послуг (продуктів) сфери туристичної індустрії користуються основами 5М-моделі японського автора К. Ішікави [5]. В рамках положень вказаної моделі дослідники (А. Дубодєлова, Л. Лісовська, А. Нищота [2]) вивчають показники якості за п'ятьма напрямками, які ідентифікують стан якості управління та розвитку суб'єктів та об'єктів в туристичній сфері, зокрема:

1. Кадровий потенціал (men). До переліку показників цієї категорії А. Дубодєлова, Л. Лісовська, А. Нищота відносять: склад персоналу туристичного підприємства (готель, ресторан тощо); рівень досвіду, професіоналізму, кваліфікаційні характеристики, рівень освіти, організаційної культури тощо.

2. Рівень та стан обладнання (machine). Згідно з підходом авторів, вказана категорія показників може включати показники, які ідентифікують рівень обладнання, приладів, інженерних, технічних систем. На наш погляд, у сучасних умовах розвитку інноваційно-комунікаційних технологій вказану категорію оціночних показників можна розширити за рахунок показника рівня технологій туристичного підприємства (technology). Відповідно, ця категорія показників може бути змінена на категорію технологічно-технічних показників забезпечення туристичного підприємства (technology—machine).

3. Стан матеріального розвитку досліджуваного суб'єкта туристичної індустрії (material). А. Дубодєлова, Л. Лісовська, А. Нищота вказують, що дана категорія показників може оцінюватись за продукцією для туристичних підприємств, необхідною для забезпечення надання послуг. Зокрема щодо готелів, за твердженням авторів [2, с. 163], це може бути: рушники, комплекти постільної білизни, посуд, килими тощо. На наш погляд, вказаний перелік може також включати санітарно-гігієнічні засоби, інші види матеріалів, продукції, яка необхідна для комплектування засобів готельного номера. Хоча зазначене залежить від категорії готелю (готельного комплексу), вищий рівень категорії засобу розміщення передбачає наявність більш високого забезпечення засобами, необхідними гостю для комфортно-го проживання.

4. Рівень методичного забезпечення управління та сфери якості послуг (продуктів) суб'єкту туристичної діяльності (method). Згідно з підходом авторів, вказана категорія показників повинна включати показники оцінки технологій, системи організації, стилю керівництва, стандартів обслуговування та якості, прийнятих у рамках внутрішньокорпоративної культури та організації діяльності туристичного підприємства. Слід відмітити, що є певне нормативно-правове забезпечення стандартів якості за певними напрямками (вимоги та стандарти якості певних туристичних послуг (продуктів), яке обов'язкове до виконання суб'єктами туристичної індустрії. Положення вказаних стандартів, вимог є нормативною основою туристичного обслуговування, але кожен суб'єкт зазначеної сфери самостійно визначає порядок забезпечення певних умов, які характеризують якість послуг (продуктів). Високі стандарти якості туристичного підприємства передбачають як дотримання нормативних вимог, так і суттєві переваги порівняно із граничними умовами та порядком туристичного обслуговування.

5. Рівень та стан впливу з боку навколишнього середовища, стан мікроклімату туристичного підприємства (milieu). Автори відмічають, що склад даних показників передбачає оцінку: індикаторів іміджу суб'єкта туристичної сфери; показників економічного ус-

піху, конкурентних переваг, впливу на захист навколишнього природного середовища (може передбачати заходи енергоефективності, екологічного управління відходами тощо); показників умов праці на підприємстві тощо.

Можна зазначити, що використання вказаних показників можливе за умов залучення експертів, оскільки їх визначення потребує оцінювання такого складу індикаторів, які необхідно досліджувати експертним методом, вимагає наявності певних знань, навичок, володіння певною інформацією внутрішнього характеру тощо.

По-четверте, можна відмітити підхід А. Капіно, який передбачає оцінку якості туристичного обслуговування за чотирьохвимірною моделлю (показник комплексності туристичних послуг (продуктів), показники якості роботи кадрів туристичного підприємства (показники рівня кваліфікаційної підготовки, рівня професійності), показники якості туристичних послуг (результатів виконання операцій з туристичного обслуговування), показники якості матеріально-технічного забезпечення туристичного підприємства) [3, с. 72]. Водночас авторка вказує, що ці показники слід оцінювати за трьома типами виконання процесів туристичного обслуговування, зокрема:

1. Прихованим. За твердженням авторки, вказаний тип виконання процесів надання туристичних послуг (створення туристичного продукту) здійснюється в рамках місць, які не є доступними для спостереження з боку туристів (експертів). Зокрема стосовно діяльності підприємств готельної сфери вказаний тип процесів пов'язаний із прасуванням білизни, речей, наданням додаткових послуг (тощо).

2. Затіненим. Згідно із поглядом дослідниці, зазначений тип виконання процесів туристичного обслуговування передбачає часткове спостереження деякого переліку процедур, і затінення інших. Зокрема послуги проживання передбачають здійснення в готельних номерах робіт із прибирання за відсутності гостей (туристів), але все одно фіксується результат взаємодії між персоналом та гостем у вигляді компліменту гостям у вигляді живих квітів, фруктів на столі тощо. Такі результати затіненого виконання процесів туристичного обслуговування, на наш погляд, можуть бути представлені у туристичних підприємств певної значущої категорії комфортності.

3. Демонстраційним, який передбачає пряму взаємодію з клієнтом (гостем) туристичного підприємства.

Керуючись методами та підходами проведеного теоретико-методичного дослідження, проведемо оцінку рівня якості послуг (продуктів) туристичної індустрії на прикладі закладів готельних послуг в Україні (готелі категорії три зірки). Для досягнення зазначеної цілі визначимо метод та показники, які будуть використані для вирішення вказаної проблематики. Для встановлення даних щодо рівня якості туристичного обслуговування передбачено використати метод опитування клієнтів (респондентів) трьох готелів категорії три зірки в Україні. Відповідно, зазначене обумовлює можливість застосування умов та порядку розрахунку за методикою SERVQUAL. Водночас нами пропонується адаптація положень зазначеної методики, яка окрім орієнтури на систему сприйняття-очікування передбачає орієнтури на показник соціально-психологічного сприйняття туристичного обслуговування на загальному рівні. Вказаний порядок оцінки рівня якості послуг (продуктів) туристичного підприємства (готелю) (Y) з урахуванням адаптаційних змін може передбачати, зокрема, різницю між середньозваженими сумами показників Р (сприйняття) та Е (очікування), до якої додано значення показника соціально-психологічного сприйняття туристичного обслуговування на загальному рівні (С) (формула 1) [авторська пропозиція].

$$Y = P - E + C \quad (1).$$

Таблиця 1. Оцінка рівня якості послуг досліджуваних готелів згідно з традиційним підходом методики SERVQUAL за станом на 31.12.2019 р.

№ п/п	Показник	Середня зважена оцінка за очікуванням (E), бал	Середня зважена оцінка за сприйняттям (P), бал	Середньо-зважена оцінка якості (різниця P та E), бал
1	2	3	4	5
	Σ (показників матеріальності (відчутності), упевненості, співчуття, чуйності, надійності)			
1	Готель Tourist (м. Київ)	4,4	4,8	0,4
2	Готель Львів (м. Львів)	4,1	4,2	0,1
3	Готель Astoria Hotel Дніпро (м. Дніпро)	4	4,3	0,3

Джерело: складено автором.

На наш погляд, врахування кінцевого соціально-психологічного враження від туристичного обслуговування є важливою передумовою подальших перспектив попиту з боку зазначених клієнтів, і дозволяє визначити узагальнену думку стосовно сприйняття за всіма оціночними показниками. Також врахування даного значення даного показника дає змогу встановити, чи правильно було визначено проаналізований за основними напрямками перелік оціночних параметрів якості послуг (продуктів). Зокрема якщо значення даного показника дає змогу збільшити (зменшити) рівень показників, визначених за системою сприйняття-очікування, на аналогічне значення, приходимо до висновку щодо вірності встановлення оціночних індикаторів. Але якщо під час оцінювання із урахуванням цього показника виявляються непропорційні розходження, можемо констатувати не досить вірний вибір оціночних показників.

Дослідження здійснюється за станом на 31.12.2019 р. У якості суб'єктів дослідження обрано три готелі категорії три зірки (Готель Tourist (м. Київ), Готель Львів (м. Львів), Готель Astoria Hotel Дніпро (м. Дніпро)).

У таблиці 1 подано оцінку рівня якості послуг готелів згідно традиційного підходу методики SERVQUAL за п'ятьма категоріями показників, 22 показниками, які є їх складовими, визначеними в підході Г. Бедрадіної [1] (5-ти бальна система оцінки показників) за станом на 31.12.2019 р.

Опитування було проведено в режимі он-лайн, у якості респондентів обрано клієнтів готелів до початку проживання та після, кількість опитуваних складає 300 осіб (100 осіб за кожним готелем). Встановлено, що згідно з традиційним варіантом використання методи-

ки SERVQUAL всі три готелі категорії три зірки (Готель Tourist (м. Київ), Готель Львів (м. Львів), Готель Astoria Hotel Дніпро (м. Дніпро)) характеризувались якістю відповідних послуг (продуктів). Зокрема середньо-зважена оцінка якості (різниця P та E) у бальному вимірі складала більше 0, що свідчить про те, що оцінювані показники за фактом їх сприйняття у опитуваних мали вищі значення, ніж їх значення згідно очікувань цих людей. Отже, констатуємо, що положення методики SERVQUAL є зручними та дозволяють комплексно оцінити стан якості готельних послуг.

Для розрахунку рівня якості послуг готелів за адаптованою авторською методикою використовуємо фактичні дані опитування за показниками системи сприйняття-очікування та значення визначеного через опитування показника соціально-психологічного сприйняття туристичного обслуговування на загальному рівні (C). У таблиці 2 наведено оцінку рівня якості послуг готелів згідно адаптованої нами методики SERVQUAL за п'ятьма категоріями показників, 22 показниками, які є їх складовими, визначеними в підході Г. Бедрадіної [1] (5-ти бальна система оцінки показників) за станом на 31.12.2019 р., яка передбачає використання орієнтиру як на систему сприйняття-очікування, так і на значення показника соціально-психологічного сприйняття туристичного обслуговування на загальному рівні (C) (формула 1).

За результатами оцінки можемо констатувати високе значення якості та відповідність високого загального враження і сприйняття (як враження, так і різниці між сприйняттям та очікуванням знаходяться на одній шкалі в площині вище 0). Відповідно, констатуємо

Таблиця 2. Оцінка рівня якості послуг досліджуваних готелів згідно з традиційним підходом методики SERVQUAL за станом на 31.12.2019 р.

№ п/п	Показник	Середня зважена оцінка за очікуванням (E), бал	Середня зважена оцінка за сприйняттям (P), бал	Показник соціально-психологічного сприйняття туристичного обслуговування на загальному рівні (C), бал	Узагальноюча оцінка якості (різниця P та E та додавання C), бал
1	2	3	4	5	6
	Σ (показників матеріальності (відчутності), упевненості, співчуття, чуйності, надійності)				
1	Готель Tourist (м. Київ)	4,4	4,8	0,5	0,9
2	Готель Львів (м. Львів)	4,1	4,2	0,6	0,7
3	Готель Astoria Hotel Дніпро (м. Дніпро)	4	4,3	0,7	1

Джерело: складено автором.

актуальність пропозиції щодо адаптації методики SERVQUAL щодо введення показника соціально-психологічного сприйняття туристичного обслуговування на загальному рівні. Його значення за кожним з готелів дозволяє визначити загальний характер сприйняття клієнтів (позитивний (вище 0) або негативний (нижче 0)).

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

У дослідженні систематизовано та охарактеризовано основні показники якості послуг (продуктів) туристичної індустрії на методичному та емпіричному рівні. В ході узагальнення виділено та розкрито наступні теоретико-методичні підходи щодо виокремлення показників якості послуг (продуктів) туристичної індустрії, зокрема:

— підхід авторського колективу В. Зейтмля, А. Парасураманна, А. Беррі щодо оціночних показників, визначених відповідно до методики SERVQUAL (показників матеріальності (відчутності), упевненості, співчуття, чуйності, надійності);

— підхід О. Олівко, який передбачає виділення оціночних показників, що ідентифікують основні параметри якості, обумовлені станом споживчої цінності послуг (продуктів) туристичної індустрії (перелік представлений функціонально-споживчими показниками, естетичними показниками, показниками комфортності, показниками, які ідентифікують надійність послуг (продуктів), показниками унікальності, ексклюзивного рівня послуг (продуктів), показниками рівня безпеки послуг (продуктів));

— підхід японського автора К. Ішікави, що передбачає виділення показників в рамках 5М-моделі та адаптовані до нього підходи стосовно оцінки якості в туристичній індустрії (підхід А. Дубодєлової, Л. Лісовської, А. Нищоти передбачає виділення показників якості за п'ятьма напрямками, які ідентифікують стан якості управління та розвитку суб'єктів та об'єктів в туристичній сфері, зокрема: 1) кадровий потенціал (men); 2) рівень та стан обладнання (machine), запропоновано дану категорію показників змінити на категорію технологічно-технічних показників забезпечення туристичного підприємства (technology— machine); 3) стан матеріального розвитку досліджуваного суб'єкта туристичної індустрії (material); 4) рівень методичного забезпечення управління та сфери якості послуг (продуктів) суб'єкту туристичної діяльності (method); 5) рівень та стан впливу з боку навколишнього середовища, стан мікроклімату туристичного підприємства (milieu);

— підхід А. Капліної, що передбачає оцінку якості туристичного обслуговування за чотирьохвимірною моделлю (показник комплексності туристичних послуг (продуктів), показники якості роботи кадрів туристичного підприємства (показники рівня кваліфікаційної підготовки, рівня професійності), показники якості туристичних послуг (результатів виконань операцій з туристичного обслуговування), показники якості матеріально-технічного забезпечення туристичного підприємства).

Оцінка рівня якості послуг (продуктів) туристичної індустрії на прикладі закладів готельних послуг в Україні (трьох готелів категорії три зірки) була здійснена із застосуванням адаптованої методики SERVQUAL, яка окрім орієнту на систему сприйняття-очікування передбачає орієнтир на показник соціально-психологічного сприйняття туристичного обслуговування на загальному рівні. Встановлено високий рівень якості туристичних послуг трьох досліджуваних готелів, доведено практичну цінність та інформативність адаптованої методики.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі пов'язані із визначенням та обґрунтуванням нових оціночних показників якості туристичного обслуговування, які дозволятимуть більш інформативно проаналізувати стан досліджуваної проблематики.

Література:

1. Бєдрадіна Г.К. Методика SERVICE QUALITY. Приазовський економічний вісник. 2019. Вип. 5 (16). С. 113—119.

2. Дубодєлова А.В., Лісовська Л.С., Нищота А.О. Система управління якістю обслуговування клієнтів готельного підприємства. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". 2013. № 754. С. 159—165.

3. Капліна А.С. Методичний підхід до оцінки якості готельних послуг. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. 2016. № 2 (74). С. 70—76.

4. Олівко О. Оцінка якості комплексного туристичного продукту. Вісник КНТЕУ. 2015. № 2. С. 58—63.

5. Ishikawa K. Guide to quality control. Tokyo: Asian Productivity Organization, 1976. 226 p.

6. Parasuraman A., Zeithaml Valerie A., Berry Leonard L. A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research. Journal of Marketing. 1985. Vol. 49 (4). P. 41—50.

7. Parasuraman A., Zeithaml Valerie A., Berry Leonard L. SERVQUAL: A Multiple-Item Scale for Measuring Customer Perceptions of Service Quality. Journal of retailing. 1988. Vol. 64 (1). P. 12—40.

References:

1. Bedradina, G.K. (2019), "SERVICE QUALITY Methodology", the Azov Economic Bulletin, vol. 5(16), pp. 113—119.

2. Dubodelova, A.V. Lisovska, L.S. Poverty, A.O. (2013), "The Hotel Enterprise Customer Service Quality Management System", Bulletin of Lviv Polytechnic National University, vol. 754, pp. 159—165.

3. Kaplina, A.S. (2016), "A Methodical Approach to Quality Assessment of Hotel Services", Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade, vol. 2(74), pp. 70—76.

4. Olivko, O. (2015), "Quality Assessment of the Integrated Tourist Product", KNTEU Bulletin, vol. 2, pp. 58—63.

5. Ishikawa, K. (1976), Guide to quality control. Asian Productivity Organization, Tokyo, Japan.

6. Parasuraman, A. Zeithaml, V. A. and Berry, L. L. (1985), "A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research", Journal of Marketing, vol. 49 (4), pp. 41—50.

7. Parasuraman, A. Zeithaml, V. A. and Berry, L. L. (1988), "SERVQUAL: A Multiple-Item Scale for Measuring Customer Perceptions of Service Quality", Journal of retailing, vol. 64 (1), pp. 12—40.

Стаття надійшла до редакції 25.03.2020 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток**

Виходить 12 разів на рік

**включено до переліку наукових фахових видань України
з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(Категорія «Б»)**

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

О. О. Маслиган,

к. е. н., доцент кафедри туризму і географії, Мукачівський державний університет
ORCID ID: 0000-0002-8465-548X

Г. В. Машіка,

д. з. н., доцент кафедри туризму і географії, Мукачівський державний університет
ORCID ID: 0000-0001-6063-5823

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.74

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ РОЗВИТКУ КЛАСТЕРІВ ТУРИЗМУ І РЕКРЕАЦІЇ У РЕГІОНАХ

O. Maslihan,

PhD in Economics, Associate Professor of Tourism and Geography, Mukachevo State University

H. Mashika,

Doctor of Science in Geography, Associate Professor of Tourism and Geography, Mukachevo State University

THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF CLUSTER DEVELOPMENT OF TOURISM AND RECREATION

В управлінні кластером повинна враховуватися необхідність забезпечення ефективного розподілу робочого навантаження між його елементами, оскільки кожний його учасник повинен бути зацікавленим у спільній діяльності. Ефективність розвитку кластеру визначається інституціональним середовищем управління розвитком, яке стає все більш специфічним в умовах реформ децентралізації, в Україні, що призвели до необхідності врахування "принципу повсюдності". Відповідно до наведених положень, передбачає визначення наборів інститутів, що визначають рамкові умови функціонування і розвитку кластерів туризму і рекреації у регіоні.

Ураховуючи вищенаведене, можна констатувати, що інституціональне середовище кластеру не просто сукупність формальних та неформальних інституцій, ще сукупність взаємодій, суб'єктів бізнесу, соціального нагляду та зацікавлених сторін, що мають сприяти: врівноваженню інтересів та коригуванню інтересів бізнесу і регіону, у т.ч. різних ОТГ; координації спільної діяльності на основі різних інструментів; мобілізації соціального та людського ресурсу для формування довгострокової стратегії розвитку регіонів, з урахуванням "принципу повсюдності" та інших особливостей реформи децентралізації в Україні. Це здійснюється за допомогою структури кластеру.

Знання інституціонального середовища розвитку кластерів туризму та рекреації в регіонах дозволяє окреслити загальні організаційні особливості формування системи управління таким утворенням. Кластерна економіка вважається базисом, що забезпечує умови для появи якісно нової організаційної специфіки управління підприємствами — інтегративної. Вона заснована на різних організаційних типах мереж та, відповідно, інноваційному підходу до організаційного розвитку не одного, а певної групи підприємств, що полягають у відмові від детермінізму.

Cluster management should take into account the need for efficient workload sharing among its elements, as each cluster actors should be interested in working together. The efficiency of the cluster is determined by the institutional environment of development management. This environment is becoming increasingly specific in the context of decentralization reforms in Ukraine. Such reforms led to the need to take into account the "principle of ubiquity", according to which the territories of localities to the cluster are administered by local governments.

Thus, when managing the development of tourism and recreation clusters in the regions, its institutional environment is considered as a set of basic rules. They form the basis for an effective workload balancing system. Equitable income distribution should be a measure of the effectiveness of such development. According to the above provision, a set of institutions establishing the framework conditions for the functioning and development of tourism and recreation clusters in the region is being defined.

The cluster's institutional environment is not just a set of formal and informal institutions. It is a set of interactions, business entities, social supervision and stakeholders that should help: 1) balancing interests and

adjusting interests of business and region, including various territorial communities; 2) coordination of joint activities based on various instruments, including rules, regulations and contracts, agreements and arrangements; 3) mobilization of social and human resources for formation of long-term strategy of development of regions, taking into account the "principle of ubiquity". This is done through the cluster structure.

Knowledge of the institutional environment for the development of tourism clusters and recreation in the regions makes it possible to distinguish organizational features of the formation of the system of management of such formation.

Cluster economy the basis of a qualitatively new organizational specificity of enterprise management — integrative. It is based on various organizational types of networks and an innovative approach to the organizational development of the group of enterprises within the abandonment of determinism. Thus, it can be noted that clusters began the process of evolution of the structural-functional approach. This is especially relevant for the domestic tourism industry.

Ключові слова: кластер, учасники кластеру, інституціональне середовище, підприємства, регіональні інститути розвитку, інститути об'єднаних територіальних громад.

Key words: cluster, cluster actors, institutional environment, enterprises, regional development institutions, institutions of territorial communities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В управлінні кластером повинна ураховуватися необхідність забезпечення ефективного розподілу робочого навантаження між його елементами, оскільки кожний його учасник повинен бути зацікавлений у спільній діяльності. Ефективність розвитку кластеру визначається інституціональним середовищем управління розвитком, яке стає все більш специфічним в умовах реформ децентралізації, в Україні (започаткованих з 2014 р., у межах "Національного проекту "Децентралізація"), що призвели до необхідності врахування "принципу повсюдності" (згідно з яким, землями за територією населених пунктів, що входять до кластеру, розпоряджаються відповідні органи місцевого самоврядування) [6].

Так, у межах управління розвитком кластерів туризму і рекреації, у регіонах, його інституційне середовище розглядається як сукупність основоположних правил (економічних, юридичних, соціальних). Вони утворюють базис для ефективної системі балансування робочого навантаження, на основі визначення [5, с. 5–6]: 1) ймовірного стану, що окреслює рамки поведінки учасників та шляхом розвитку кластерної системи (з усіх доступних для реалізації). Мірою ефективності такого розвитку, з нашої точки зору, повинен стати справедливий розподіл доходів, виражений за допомогою відносних показників рентабельності продукції, яка виробляється, та індикаторів підвищення економічної спроможності місцевого самоврядування (передумови для якого закладені специфікою існування самого кластеру та внесеними до Податкового та Бюджетного кодексів змінами (1 січня 2015 р.), згідно з якими місцевого самоврядування отримало більше можливостей та повноважень для підвищення економічної спроможності, за рахунок власних доходів місцевих бюджетів); 2) форми кластеру, що виражається у вигляді конструкції інституцій (формальних і неформальних) та її зміст (що приховується у взаємовідносинах інституцій і об'єднує їх (територіальні громади та бізнес)); 2) просторового знаходження, що характеризує зв'язок інституційного середовища кластеру із відповідним середовищем регіону (що характеризується також низовим рівнем, у який нині входять громади, що об'єднуюватимуть кілька поселень, які фактично є учасниками кластеру туризму та рекреації).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Так, серед наукових, в яких започатковано розв'язання зазначеної проблеми і на які спирається автор, можна окреслити праці: Ф.Ф. Мельніка, А.Ю. Власіни, Т.А. Желюка, Т.М. Поповича, Ф.Ф. Мельнік, А.Ю. Власіни, Т.А. Желюк, Т.М. Попович, Ф.Ф. Мельнік, А.Ю. Власіни, Т.А. Желюк, Т.М. Попович [7], Ф.В. Узунов [12], О.В. Гончаренко [3] та ін. Водночас більшість науковців розглядають не все інституційне середовище розвитку кластерів туризму і рекреації у регіонах, а його окремі формальні та неформальні інститути. Так, зокрема: Ф.В. Узунов [12], О.В. Гончаренко [3] розглядають деякі формальні інститути, серед яких деякі економічні взаємодії, правові взаємодії, організаційні взаємодії. О.О. Кондратенко, О.Д. Николаєв [4], К. Спориш [11] обмежуються вивченням ряду мережі розвитку інфраструктури, як формальних інститутів розвитку кластеру. Слід погодитися з положеннями: Ф.Ф. Мельнік, А.Ю. Власіни, Т.А. Желюк, Т.М. Попович, що таке інституційне середовище являє собою чіткий упорядкований та багаторівневий набір інститутів, що визначають рамкові умови функціонування й розвитку економічних суб'єктів кластеру туризму і рекреації у регіонах [7]. Внутрішнє наповнення інституціонального середовища розвитку кластеру туризму та рекреації значно ширше, що актуалізує необхідність подальших досліджень у визначеній площині.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Постановка завдання, відповідно до наведених положень, передбачає визначення наборів інститутів, що визначають рамкові умови функціонування і розвитку кластерів туризму і рекреації у регіоні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Так, нині вітчизняні інституціональні структури, що функціонують у визначеній площині, стандартно представлені у вигляді конкретної конструкції інституцій, що знаходяться у безпосередньому взаємозв'язку і взаємодії.

Конструкція формальних інституцій кластерів туризму і рекреації у регіонах представлена елементами, що формують правила і процедури, трансльовані через канали, що є загальноновизнаними у якості офіційних.

Таблиця 1. Можливі форми реалізації спільної підприємницької діяльності кластерів туризму і рекреації у регіонах

Форми реалізації	Особливості реалізації	Специфіка економічної взаємодії
Прості форми реалізації спільної підприємницької діяльності		
Підприємства Корпорації, транснаціональні корпорації	Державні і муніципальні унітарні, державні і за державною участю, в межах яких рішення щодо співпраці розглядаються як результат вибору під впливом існуючих норм та правил	Створення сукупності підприємств, які взаємодіють у рамках бізнес-процесів, що використовують конкурентні переваги території та орієнтовані, на ті сегменти ринку, котрі мають динамічний розвиток
Регіональні інститути розвитку та інститути об'єднаних територіальних громад	Громадські організації, інститути старост об'єднаних територіальних громад, інститути префектів	Сприяння формуванню регіональної політики сталого соціально-економічного розвитку та становлення сприятливого інвестиційного клімату. Захист інтересів жителів сіл, селищ і міст та регулювання робот ОТГ на території яких діє кластер, нагляд за додержанням конституції та законів України органами місцевого самоврядування, громадське регулювання інститутів
Ринкові взаємовідносини та відносини ОТГ	Закупівлі, тендери, інвестиційні контракти, міжрегіональні відносини	Якісне перетворення регіональних економічних систем кластеру та їх використання в інтересах його учасників
Складні форми реалізації спільної підприємницької діяльності		
Державно-приватне партнерство	Договір концесії; договір про спільну діяльність; угода про розподіл продукції; договори оренди та лізингу і т. п.	Синтез зусиль та розширення можливостей учасників за рахунок ресурсів приватного бізнесу
Кластерна вільна економічна зона (в Україні поки є тільки вільні економічні зони)	Ця зона розділена на кілька кластерних утворень, на якій використовується диференційований підхід до розподілу пільг	Повний цикл виробництва високотехнологічного туристичного продукту
Мережі розвитку інфраструктури	Співпраця, що підтримує розвиток кластеру, а саме: технопарки, бізнес-інкубатори на акселератори, інформаційно-технічні центри, агентства з розвитку субконтрактних відносин	Забезпечення доступу учасників до існуючої та побудова інноваційної транспортно-логістичної системи взаємодії всіх учасників кластеру

Джерело: сформовано на основі [12; 3; 2].

Окреслена конструкція транслюється такими каналами: економічної взаємодії, правової взаємодії, організаційної взаємодії.

Так, щодо формальних інститутів економічної взаємодії — вони діють через реалізацію спільної підприємницької діяльності регіональними органами та підприємницькими структурами, що орієнтована на отримання доходу від використання ресурсів підприємницького сектору туризму і рекреації на певній території [12]. Можливими формами реалізації спільної підприємницької (табл. 1) є: 1) прості форми, такі, як: підприємства та корпорації державні і за державною участю, регіональні інститути розвитку та інститути об'єднаних територіальних громад (інститути старост об'єднаних територіальних громад (далі — ОТГ), інститути префектів) та ринкові взаємовідносини; 2) складні форми, а саме: державно-приватне партнерство, кластерна вільна економічна зона або вільна економічна зона, розвитку інфраструктури.

Щодо складних форм реалізації спільної підприємницької діяльності (непрямі інструменти підтримки), досить специфічними є вільні економічні зони. Нині момент застосовується тільки вільні економічні зони, відповідно до ст. 1 Закону України від 13.10.1992 № 2673-ХІІ с. Завданнями створення вільних економічних зон у сфері туризму і рекреації є [2, с. 34]: 1) залучення іноземних інвестицій; 2) активізація підприємницької діяльності для нарощування експорту туристичних послуг; 3) поставки на внутрішній ринок високоякісних послуг; 4) залучення і впровадження нових технологій, ринкових методів господарювання; 5) розвиток інфраструктури ринку; 6) використання природних і трудових ресурсів. Водночас дієвість вільних економічних зон можна покращити на основі клас-

терного підходу до їх створення [2, с. 34—35], який передбачає розділ кожної такої зони на кілька кластерних утворень, з метою використання диференційованого підходу до розподілу пільг.

Шляхи реалізації економічної взаємодії учасників кластеру, в межах розвитку інфраструктури, що підтримують розвиток кластеру, достатньо диференційовані. Це:

— технопарки, які сформовані групою осіб, що є учасниками кластеру. Особливості використання технопарків, як форми реалізації спільної підприємницької діяльності кластерів туризму і рекреації у регіонах, виділено у табл. 2, звертають увагу на можливість реалізації наступних напрямів співпраці [1, с. 15—16]. Це: науково-технологічна; дослідницька; технологічна; промислово-технологічна.

— бізнес-інкубатори та бізнес-акселератори як основа інноваційної співпраці, у кластерах регулюється такими законодавчими актами, як Закон України

Таблиця 2. Особливості використання технопарків як форми реалізації спільної підприємницької діяльності кластерів туризму і рекреації у регіонах

Особливості організації співпраці	Сфери можливої спільної підприємницької діяльності	Практичні засади співпраці	Напрями співпраці
На основі договору про спільну діяльність без створення юридичної особи, без об'єднання вкладів	Створення організаційних засад виконання проектів з виробничого впровадження наукоємних розробок у сфері туризму та рекреації	При цьому необхідна: відповідна інфраструктура; інтеграція дослідницького, виробничого та фінансового секторів	Науково-технологічний; дослідницький; технологічний; промислово-технологічний
	Створення організаційних засад виконання проектів із використанням високих технологій, Забезпечення випуску конкурентоспроможних послуг	При цьому необхідні: високорозвинене, внутрішнє середовище кластеру; інтеграція дослідницького, виробничого та фінансового секторів	
	Створення організаційних засад виконання проектів із використанням високих технологій без чітко виражених пріоритетів	Необхідна: інфраструктура; Інтеграція дослідницького, виробничого, фінансового секторів; високорозвинене, внутрішнє середовище кластеру	

Джерело: сформовано на основі [1, с. 15—17].

Таблиця 3. Особливості використання бізнес-інкубаторів та бізнес-акселераторів, як форм реалізації спільної підприємницької діяльності кластерів туризму і рекреації у регіонах

Особливості організації співпраці	Сфери спільної підприємницької діяльності	Практичні засади співпраці	Напрями співпраці
Взаємодія на основі договору про співпрацю з учасниками кластеру	Надання робочого простору	Використання простору, обладнаного меблями, комп'ютерами, зв'язком та оргтехнікою, на пільгових умовах оренди	Бізнес-інкубація формус для проектної співпраці необхідне середовище, формуючи коопераційні мережі, мережі розвитку технологій, венчурні та кредитні мережі, віртуальні
	Надання приміщень загального користування	Використання переговорних кімнат, залів для нарад і тренінгів, кухонного простору та ін.	
	Надання ряду сервісів	Надання базових послуг секретаря, адміністрування, бухгалтерських та управлінський облік, надання доступу в Інтернет, комплексу спеціалізованих послуг	
Соціальні та наукові проекти, що підтримуються на основі грантового фінансування чи субсидій	Спільноти	Середовище акселератора нових інноваційних фірм	Бізнес-акселерація прискорює перетворення малих інноваційних підприємств у великий бізнес, формуючи коопераційні мережі, мережі розвитку технологій, платформи краудфінансінгу та кредитування або мережі бізнес-ангелів, віртуальні
	Менторська допомога	Допомога спеціалістів в галузі туризму і рекреації	
	Навчання	Значна кількість навчальних заходів від лекцій до нетворкінгів	
	PR і маркетинг, захист прав на інтелектуальні продукти	Допомога професіоналів, що відповідальні за PR та зв'язків з пресою, допомога професіоналів із маркетингового аналізу та вибору стратегії, захист прав на інтелектуальні продукти	
	Фінансування та краудфінансінг (за різними моделями)	Допомога у пошуку інвесторів для реалізації інноваційних проектів, створення платформи для фінансування для нових інноваційних компаній	

Джерело: сформовано на основі [4; 11].

Таблиця 4. Особливості використання інформаційно-туристичної мережі, як форми реалізації спільної підприємницької діяльності кластерів туризму і рекреації у регіонах

Особливості організації співпраці	Сфери спільної підприємницької діяльності	Практичні засади співпраці	Напрями співпраці
Функціонування у складі різних організацій, зокрема: приймаючих туристичних агентів, туристичних операторів, що пропонують туристичний продукт, сформований з послуг кластеру; туристичних офісів чи бюро різного рівня	Надання комплексної туристичної інформації про кластер, про внутрішні екскурсійні маршрути	Структура та форма таких організацій, залежить від цілей та завдань, які має вирішувати, статус та місце у структурі, пріоритети у туристичній діяльності кластеру	Приваблення туристів. Розвиток внутрішнього туризму. Залучення інвестицій. Рациональне використання ресурсів
	Інформування туристів про культурні заходи, унікальні природні цінності, парки чи сади кластеру		
	Замовлення послуг		
	Інформування про спеціальні пропозиції туристичних підприємств кластеру		
	Продаж інформаційно-туристичних видань та сувенірної продукції.		
	Покращення управління та регулювання туристичною діяльністю кластеру		

Джерело: сформовано на основі [14].

"Про інвестиційну діяльність" у редакції відвід 20.10.2019 р., Закон України "Про наукову і науково-технічну діяльність" у редакції від 16.07.2019. Водночас прямо така співпраця законодавчо не закріплена.

При цьому у науковій літературі під співпрацею [4, с. 100—103; 11]: по бізнес-інкубації розуміються взаємодія учасників кластеру і організацій, що надають їм спеціально обладнані приміщення та інше майно; по бізнес-акселерації розуміють взаємодію учасників кластеру і організацій, що пропонують навчання та підтримку менторів. Так, особливості використання бізнес-інкубаторів та бізнес-акселераторів, як форм реалізації спільної підприємницької діяльності кластерів туризму і рекреації у регіонах (табл. 3), звертають увагу на можливість реалізації наступних напрямків співпраці: коопераційні мережі; технологічні мережі; венчурні, кредитні мережі, платформи краудфінансінгу та бізнес-ангелів; послуги в кіберпросторі.

— туристично-інформаційна мережа, що діє відповідно до закону України "Про інноваційну діяльність", зокрема, інформаційно-туристичні центри, туристичні

офіси та бюро різного рівня, що мають покривати всю територію кластеру. Про доцільність формування таких мереж вказано у ст. 26 проекту закону України "Про туристичні ресурси", розробленому Державним агентством України з туризму і курортів у 2011 р. [14, с. 205] та Стратегії розвитку туризму і курортів України. Водночас за допомогою таких елементів розвитку інфраструктури учасники кластеру взаємодіють із мережею туристично-інформаційних центрів, офісів, бюро для відвідувачів та з іншими організаціями і управліннями по питанню обміну інформацією щодо туристичних можливостей та ресурсів місцевості, які можуть бути цікаві для туристів [14]. Так, особливості використання інформаційно-туристичної мережі, як форми реалізації спільної підприємницької діяльності кластерів туризму і рекреації у регіонах (табл. 4), звертають увагу на можливість реалізації таких напрямків співпраці: приваблення туристів; розвиток внутрішнього туризму; покращення туристичної інфраструктури; залучення інвестицій; рациональне використання ресурсів.

Таблиця 5. Особливості використання агентств та мережі з розвитку субконтрактних відносин як форм реалізації спільної підприємницької діяльності кластерів туризму і рекреації у регіонах

Особливості організації співпраці	Сфери спільної підприємницької діяльності	Практичні засади співпраці	Напрямки співпраці
Взаємодія на основі контактних відносин, із можливістю прописувати та трактувати «правила гри» на свій лад, тобто діяти, в переважній більшості, лише в своїх інтересах	Співпраця учасників кластеру з іноземними суб'єктами господарської діяльності	Діяльність на території кластеру, на території України та за її межами	Розвиток міжнародного туризму та розширення меж кластерів
	Співпраця іноземних фізичних осіб на контрактній основі з суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності		
	Послуги з надання нематеріальних об'єктів власності з боку іноземних суб'єктів господарської діяльності	Діяльність на території кластеру та на території України, аналогічна діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за межами України	Захист інтелектуальної власності
	Кооперація з іноземними суб'єктами господарської діяльності		Стимулювання інноваційної діяльності, у межах кооперації
	Надання послуг суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності кластеру	Послуги іноземним суб'єктам в галузі туризму та рекреації	Розвиток зовнішньоекономічної діяльності туристичних підприємств кластеру, у розрізі агентських, туристських, інших взаємодій
	Надання послуг іноземними суб'єктами господарської діяльності	Послуги суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності кластеру	

Джерело: сформовано на основі [10, с. 299—302].

— агентства та мережі з розвитку субконтрактних відносин та ін. Водночас за допомогою таких елементів розвитку інфраструктури учасники кластеру взаємодіють у мережі приймаючих фірм, на умовах неакціонерної участі в капіталі [10, с. 299]. Так, особливості використання агентств та мережі з розвитку субконтрактних відносин як форм реалізації спільної підприємницької діяльності кластерів туризму і рекреації у регіонах (табл. 5), звертають увагу на можливість реалізації таких напрямів співпраці. Це: розвиток міжнародного туризму та розширення меж кластерів; захист інтелектуальної власності; стимулювання інноваційної діяльності, у межах кооперації; розвиток зовнішньоекономічної діяльності туристичних підприємств кластеру.

Слід зазначити, що найбільшу суспільну, та економічну ефективність, серед форм реалізації спільної підприємницької діяльності кластерів, має державно-приватне партнерство, як "певна форма співпраці держави та приватного бізнесу" у межах кластерних утворень.

Згідно з сучасними дослідженнями, державно-приватне партнерство (далі — ДПП) досить неоднозначно трактується у науковій літературі. Однак їх аналіз та тлі законодавчого поля дозволяють конкретизувати, що, у межах кластеру сфери туризму та рекреації, це фактично система довгострокових та формальних відносин між державою, в особі органів влади, та

суб'єктів бізнесу (учасниками кластеру) — юридичними та фізичними особами (що безпосередньо або опосередковано беруть участь у виробництві рекреаційно-туристського продукту), на основі різних інструментів її забезпечення, що мають інтегрувати притік інвестицій та підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

Так, особливості використання ДПП як форм реалізації спільної підприємницької діяльності кластерів туризму і рекреації у регіонах (табл. 6) звертають увагу на те, що ДПП у сфері туризму та рекреації в Україні не отримало достатнього розповсюдження та полягає лише у фінансуванні сфери туризму по напрямках: безпека туристів та розбудова туристичної інфраструктури міжнародних транспортних коридорів та магістралей; розвиток туризму; прикладні розробки у сфері розвитку культури і туризму.

Однак така форма реалізації спільної діяльності є основою для отримання переваг, що формуються внаслідок синтезу зусиль, та розширення можливостей учасників, за рахунок [8; 13]: використання ресурсів приватного бізнесу, його управлінських навичок та технологій; спрямування державою потенціалу приватного сектору на забезпечення інтересів суспільства.

Саме тому у межах кластерів туризму та рекреації, для інтегрування співпраці їх учасників, може бути застосоване державно-приватне партнерство, пріори-

Таблиця 6. Особливості використання ДПП як форми реалізації спільної підприємницької діяльності кластерів туризму і рекреації у регіонах

Особливості організації співпраці	Сфери спільної підприємницької діяльності	Практичні засади співпраці	Напрями співпраці
Система довгострокових та формальних відносин між державою, в особі органів влади, та суб'єктами бізнесу (учасниками кластеру) економіки	В Україні ДПП у сфері туризму та рекреації не отримало достатнього розповсюдження та полягає лише у фінансуванні по наступних напрямках: безпека туристів та розбудова туристичної інфраструктури міжнародних транспортних коридорів та магістралей; розвиток туризму; прикладні розробки	Співпраця на основі різних інструментів, що мають інтегрувати притік інвестицій та підвищення вітчизняної конкурентоспроможності. Співпраця, що відповідає сукупності базових ознак: держава та бізнес як учасники взаємодії; договірні засади як єдина можлива форма; довгострокова форма взаємодії; розподіл ризиків між учасниками; покладення на бізнес функцій, які раніше розглядалися як «виключно державні», тобто соціальні	1. Контракти, оренда та лізинг. 2. Концесії. 3. Угоди про розподіл продукції або інших результатів праці. 4. Змішані приватно-державні підприємства або спільна діяльність

Джерело: сформовано на основі [8; 13].

Таблиця 7. Можливі форми реалізації інтегративної підприємницької діяльності кластерів туризму і рекреації у регіонах

Форми регулювання	Специфіка організації	Зона правового регулювання	Проблеми регулювання
Державне регулювання			
Державне регулювання різних організаційно-правових форм об'єднань підприємств	Упорядкування суспільних відносин на основі права та правових засобів, юридичного закріплення, охорони, розвитку утворень	Кластер може існувати у одній з таких організаційно-правових форм: асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання. Кластер може існувати як окрема форма об'єднання підприємств	Кластер як організаційно-правова форма об'єднання підприємств не регулюється на державному рівні
Державне регулювання кластеру (як підприємницьких структур)			
Форми спільного регуляторного впливу на розвиток сфери туризму і рекреації у кластері та розвиток інноваційної активності			
Створення спільних проектів	Комплекс спільних заходів органів місцевого самоврядування суб'єктів співробітництва, приватного та державного секторів	Розроблення й тиражування деякої єдиної ідеї у законодавстві окремо не регулюється	Існує специфіка у реалізації таких проектів. Як: парасоликові проекти, касетні проекти, інституційний проект
Участь підприємницьких структур у робочих групах	Вирішення питань з оптимізації законодавства	Громадське регулювання інститутів	Не завжди дозволяє отримати державні гарантії приватним інвесторам; отримати цільові амортизаційні, податкові і кредитні пільги
Створення саморегульованих організацій на засадах добровільного членства	Створення із залученням фахівців з органів державної влади	Альтернатива діяльності державних регуляторів, яка у законодавстві окремо не регулюється	Є суб'єктом приватного права, характеризується високим кількісним цензом, відсутністю єдиного підходу до порядку створення та діяльності таких організацій

Джерело: сформовано на основі [12; 3].

тетність розвитку якого було закладено Програмою економічних реформ на 2010—2014 рр. "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава" та Програмою "Розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні" та продовжено у межах Стратегії сталого розвитку "Україна — 2020".

Відповідно до вищенаведеного, ДПП здатне підвищити синергетичний ефект у межах кластерів туризму та рекреації, де одним з учасників є держава. Слід зазначити, що, синергетичний ефект — це емерджентність або певний ефект від сумування ефективної взаємодії бізнесу та держави, як учасників кластерної співпраці яка у дії істотно сильніша за ізольований вплив кожного з них. Водночас окреслений ефект може інтегруватися різними факторами, специфіка яких залежить від стадії життєвого циклу кластеру.

Щодо правової взаємодії, вона реалізується через інтегративний організований процес регулювання підприємницької діяльності, з боку формальних інститутів держави у регіонах [13]. У забезпеченні правової взаємодії задіяні інтегративні підприємницькі структури, що узагальнюють учасників різних організаційно-правових форм. А саме об'єднань: громадського харчування; туристичного посередництва; послуг розміщення; спортивно-рекреаційних послуг; санітарно-лікувальні; інформації, туристичної популяризації.

Водночас можливими формами реалізації спільного організованого процесу регулювання підприємницької діяльності кластеру (табл. 7) є:

— державне регулювання різних організаційно-правових форм об'єднань підприємств. Це можливе, згідно із: 1) ст. 120 та 127 Господарського кодексу України

(ГКУ), якою передбачені різні організаційно-правові форми об'єднань підприємств. За таких умов кластер існує в одній з законодавчо встановлених організаційно-правових форм. Серед яких: асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання; 2) окремих законів Верховної Ради України, концепції Кабінету Міністрів України та стратегії КМУ. У цьому випадку кластер може бути окремою законодавчою неврегульованою формою об'єднання підприємств. В Україні кластер як організаційно-правова форма об'єднання підприємств не регулюється на державному рівні у зв'язку із законодавчою неврегульованістю поняття "кластер";

— різні форми спільного регуляторного впливу на розвиток сфери туризму і рекреації у кластері. Зокрема щодо: створення саморегульованих організацій на засадах добровільного членства; створення спільних проектів органами місцевого самоврядування суб'єктів співробітництва, приватного та державного секторів; участь підприємницьких структур у робочих групах для вирішення питань з оптимізації законодавства та співпраці приватного сектору з державою; інші форми впливу;

— організаційної взаємодії, що діють через всі доступні форми участі представників сторін у взаємодії [12]. Зокрема, участь представників [12]: регіональних органів влади чи ОТГ або держави в органах управління підприємницькою структурою; бізнесу в регіональних органах влади та державних органах, що впливають на прийняття рішень щодо розвитку туризму і рекреації. Можливими формами реалізації спільної участі представників сторін у взаємодії є: взаємна участь представників сторін у діяльності інших сторін; державне замовлення.

До неформальних інституцій належать прийняті у бізнес-середовищі кластеру туризму і рекреації регіону, інститути, що поширюють спонукальні мотиви та норми, щодо поведінки його учасників, а саме, ті, що [12]: створюють мотиви для поведінки учасників, що займаються інноваційною діяльністю та іншим; заступництво (патронат) під час відбору претендентів по фінансуванню росту молодих компаній сфери туризму і рекреації, відборі заявок об'єднаних територіальних громад до участі в проекті розвитку інноваційних туристичних продуктів і т.д.; інші, що впливають на спонукальні мотиви, які створюють простір для регулювання поведінки суб'єктів кластеру.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Ураховуючи вищенаведене, можна констатувати, що інституціональне середовище кластеру не просто сукупність формальних та неформальних інституцій, ще сукупність взаємодій, суб'єктів бізнесу, соціального нагляду та зацікавлених сторін, що мають сприяти:

1) врівноваженню інтересів та коригуванню інтересів бізнесу і регіону, у т.ч. різних ОТГ;

2) координації спільної діяльності на основі різних інструментів, серед яких норми та правила, регламенти та контракти, угоди та домовленості;

3) мобілізації соціального та людського ресурсу для формування довгострокової стратегії розвитку регіонів, з урахуванням "принципу повсюдності" та інших особливостей реформи децентралізації в Україні. Це здійснюється за допомогою структури кластеру.

Знання інституціонального середовища розвитку кластерів туризму та рекреації в регіонах дозволяє окреслити загальні організаційні особливості формування системи управління таким утворенням. Кластеризація економіки об'єктивно вважається базисом, що забезпечує умови для появи якісно нової організаційної специфіки управління підприємствами — інтегративної. Вона що заснована на різних організаційних типах мереж та, відповідно, інноваційному підходу до організаційного розвитку не одного, а певної групи підприємств, що полягають у відмові від детермінізму. Так, можна справедливо зазначити, що кластери започаткували процес еволюції загальноприйнятого структурно-функціонального підходу. Це особливо актуально для вітчизняної галузі туризму.

Література:

1. Борисоглебская А.Н. Формирование инновационных кластеров на основе классификации технопарков для обеспечения конкурентоспособности развития региона // А.Н. Борисоглебская, А.А. Мальцева, И.З. Глебова // Региональная экономика: теория и практика. 2011. № 1 (184). С. 14—20.

2. Волосович С.В. Кластерна стратегія розвитку вільних економічних зон / С.В. Волосович // Екон. вісн. ун-ту: зб. наук. пр. — 2015. — Вип. 25/1. — С. 33—37.

3. Гончаренко О.В. Інституціональне середовище інноваційного розвитку агропромислового виробництва / О.В. Гончаренко // Ефективна економіка. — 2014. — № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3598>

4. Кондратенко О.О. Роль бізнес-інкубаторів у активізації інноваційного розвитку України / О.О. Кондратенко, О.Д. Ніколаєв // Вісник Економічної науки України. — 2018. — № 2. — С. 99—104.

5. Краус Н.М. Інституціональний дизайн мезорівня інноваційної економіки: фрактально-фасеточна модель / Н.М. Краус // Economic Annals-XXI (2015). 3—4 (1). С. 4—7.

6. Міхеєнко Н. (2018). Рада Європи: децентралізація — найуспішніша реформа в Україні / Н. Міхеєнко / Today.ua (uk). URL: <https://today.ua/rada-yevropi-detsentralizatsiya-najuspishnisha-reforma-v-ukrayini/>

7. Національна економіка: Навч. посіб. Рекомендовано МОН / А.Ф. Мельник, А.Ю. Васіна, Т.А. Желюк, Т.М. Попович. — К., 2011. — 463 с. URL: https://pidruchniki.com/1924070141806/ekonomika/institutsionalne_seredovishe_rozvitku_ekonomiki

8. Петрова Н.Б. Роль державно-приватного партнерства в формуванні туристських кластерів / Н.Б. Петрова, Н.Ю. Мушинська // Комунальне господарство міст. — 2011. — № 100. — С. 373—393.

9. Посібник з кластерного розвитку. В рамках проекту ЄС "Послуги підтримки МСП в пріоритетних регіонах". — К.: Державний комітет України з регуляторної політики та підприємництва (ДКРП). — 2006. — 38.

10. Самсонова Л.В. Ругулювання контактних відносин на національному та міжнародному рівнях / Л.В. Самсонова // Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки. — 2016. — Вип. 31 (1). — С. 297—303.

11. Спориш К. Бізнес-акселератори в Україні та світі / К. Спориш, 2018. URL: <https://buduysvoe.com/publications/biznes-akselatory-v-ukrayini-ta-sviti>

12. Узунов Ф.В. Види взаємодії бізнесу з органами державної влади та управління / Ф.В. Узунов // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2013. — № 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=611>

13. Чкан А.С. Державне регулювання сфери туризму в Україні // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету / А.С. Чкан // Економічні науки. — 2012. — № 2 (18). — Т. 3. — С. 276—290.

14. Шелеметьєва Т.В. Діяльність туристичних інформаційних центрів: світовий досвід тв. вітчизняна практика // Т.В. Шелеметьєва, С.В. Булатов // Вісник економічної науки України. — 2019. — № 2 (37). — С. 205—211.

References:

1. Borisoglebskaya, L.N. Mal' czeva, A.A. and Glebova, I.Z. (2011), "Formation of innovative clusters based on the classification of Technology Park to ensure the competitiveness of the region's development", Regional'naya ekonomika: teoriya i praktika, vol. (184), pp. 14—20.

2. Volosovych, S.V. (2015), "Cluster strategy for the development of free economic zones", Ekonomichnyi visnyk un-tu: zb. nauk. pr., vol. 25/1, pp. 33—37.

3. Honcharenko, O.V. (2014), "Institutional environment for innovation development of agro-industrial production", Efektyvna ekonomika, Vol. 5. [Online]. available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3598> (Accessed 10 March 2020).

4. Kondratenko, O.O. and Nikolaiev, O.D. (2018), "The role of business incubators in the activation of innovative development of Ukraine", Visnyk Ekonomichnoi nauky Ukrainy, vol 2, pp. 99—104.

5. Kraus, N.M. (2015), "Institutional design of the innovative economy: Fractal-facet model", Economic Annals-XXI, Vol 3—4 (1), pp. 4—7.

6. Mikhieienko, N. (2018), "Council of Europe: Decentralization is a successful reform in Ukraine", [Online], available at: <https://today.ua/rada-yevropi-detsentralizatsiya-najuspishnisha-reforma-v-ukrayini/> (Accessed 01 March 2020).

7. Melnyk, A.F. Vasina, A.Iu. Zheliuk, T.L. and Popovych, T.M. (2011), "National economy", [Online], available at: https://pidruchniki.com/1924070141806/ekonomika/institutsionalne_seredovishe_rozvitku_ekonomiki (Accessed 01 March 2020).

8. Petrova, N.B. and Mushynska N.Iu. (2011), "Role of public-private partnership in formation of tourist clusters", Komunalne hospodarstvo mist, vol. 100, pp. 373—393.

9. Derzhavnyi komitet Ukrainy z rehuliatornoj polityky ta pidpryemnytstva (2006), Posibnyk z klasternoho rozvytku. V ramkakh proektu YeS "Posluhy pidtrymky MSP v priorytetnykh rehionakh" [Cluster Development Guide. Project of European Union "Small Business Support Services in priority regions"], Derzhavnyi komitet Ukrainy z rehuliatornoj polityky ta pidpryemnytstva, Kyiv, Ukraine.

10. Samsonova, L.V. (2016), "Regulation of contractual relations at the national and international levels", Visnyk Pryazovskoho derzhavnogo tekhnichnoho universytetu, vol. 31 (1), pp. 297—303.

11. Sporys, K. (2018), "Business accelerators in Ukraine and in the world" [Online], available at: <https://buduysvoe.com/publications/biznes-akselatory-v-ukrayini-ta-sviti> (Accessed 01 March 2020).

12. Uzunov, F.V. (2013), "Types of business interaction with government and government bodies". Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, Vol. 8, [Online], available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=611> (Accessed 01 March 2020).

13. Chkan, A.S. (2012), "State regulation of tourism in Ukraine", Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnogo ahrotekhnolohichnoho universytetu, Ekonomichni nauky, vol. 2(18), no. 3, pp. 276—290.

14. Shelemetieva, T.V. and Bulatov, S.V. (2019), "Activities of tourist information centers: World experience and domestic practice", Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy, vol 2 (37), pp. 205—211.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2020 р.

УДК 330.101

*В. К. Збарський,
д. е. н., професор, Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: 0000-0002-6114-8602*

*Д. В. Грибова,
к. е. н., доцент, Таврійський державний агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного
ORCID ID: 0000-0002-3270-2504*

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.81

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В УКРАЇНІ

*V. Zbarsky,
Doctor of Economic Sciences, Professor, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
D. Gribova,
PhD in Economics, Associate Professor, Dmytro Motorniy Tavria state agrotechnological university*

MODERN FEATURES OF THE TOURIST INDUSTRY DEVELOPMENT IN UKRAINE

У статті проаналізовано сучасний стан та особливості функціонування туристичної галузі в Україні. Зазначено роль глобальних трендів у процесі забезпечення конкурентоспроможного розвитку туристичного бізнесу. Обґрунтовано необхідність врахування особливостей функціонування суб'єктів підприємницької діяльності в умовах відкритої економіки. Зазначається важливе місце туризму як складової національного економічного простору, стабільність даного галузевого напрямку. Вказується, що сфера туризму формує мультиплікативний ефект на рівні макроекономічних показників. Зазначається, що туристична галузь України на сучасному етапі розвитку відчуває суттєві складнощі. Вказується, що Україна на світовому ринку туризму традиційно більшою мірою є імпортером, ніж експортером туристичних послуг. Відмічається необхідність оцінки конкурентних позицій України для зміни її статусу на світовому ринку туристичних послуг. За результатами оцінки світових рейтингів туристичної галузі вказується на низькі показники національної туристичної сфери. До показників, що визначають ранг аутсайдера країни, належать "Природні ресурси", "Екологічна стійкість", "Безпека і захист", "Бізнес середовище" та "Пріоритет туризму". Обґрунтовано необхідність здійснення виваженої державної політики в сфері сприяння системного розвитку національної туристичної галузі.

The article analyzes the current state and features of the tourism industry in Ukraine. The role of global trends in the process of ensuring the competitive development of the tourism business is outlined. It is stated that the current conditions of transformation of economic ties stimulate more and more active integration of the tourism industry in the system of institutional, economic, social and technological relations. The necessity to take into account the peculiarities of functioning of business entities in an open economy is substantiated. An important place of tourism as a component of the national economic space, the stability of this sector direction is noted. It is stated that tourism has a multiplier effect on the level of macroeconomic indicators. In particular, it is noted that this type of economic activity stimulates the parallel development of other industries that are not directly related to tourism infrastructure, such as transport, communications, construction, agriculture, trade, etc.

Thus, tourism acts as a catalyst for socio-economic development. It is noted that the tourism industry of Ukraine at the present stage of development is experiencing significant difficulties. It is proved that in the conditions of uncertainty of geopolitical situation, slowdown of growth of economy, outflow of capital, decrease of real income of population Ukraine uncertainly positions itself in the market of international tourism. It is stated that Ukraine is traditionally, to a greater extent, an importer than an exporter of tourism services in the world tourism market. There is a need to evaluate Ukraine's competitive position in order to change its status in the world tourist services market. According to the results of the rating of the world ratings of the tourism industry, low indicators of the national tourism sphere are indicated. The country's outsider rankings include Natural Resources, Environmental Sustainability, Security and Protection, Business Environment and Tourism Priority. The necessity of sound state policy in the field of promoting the systematic development of the national tourism industry is substantiated.

Ключові слова: туристичний бізнес, конкурентоспроможність, світовий рейтинг, внутрішній туризм, інтегральний показник, інвестиційна привабливість.

Key words: tourist business, competitiveness, world rating, domestic tourism, integral indicator, investment attractiveness.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасні умови трансформації господарських зв'язків стимулюють все більш активну інтеграцію туристичної галузі в систему інституційних, економічних,

соціальних та технологічних відносин, удосконалення яких визначає вектор поступової втрати регіональними та національними ринками територіальних меж, а отже, і подальший розвиток її світової конкурентної струк-

тури. Маючи суттєві відмінності в рівні розвитку туризму, країни та регіони світу активно інтегруються в світовий туристичний простір, формуючи, тим самим, неоднорідні та динамічні можливості галузі в умовах глобалізації. Такі обставини обумовили актуальність обраної теми дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Слід відзначити, що теоретичні та практичні особливості функціонування туристичної галузі знайшли своє відображення в працях А.В. Забуранної, С.В. Кальченко, В.А. Квартальнова, та ін. Водночас, на нашу думку, потребують подальшого дослідження сучасні тенденції розвитку зазначеного сегменту національної економічної системи.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — аналіз сучасного стану та особливостей розвитку вітчизняного туристичного бізнесу.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Як вид економічної діяльності туризм — це молода галузь. Його активний розвиток стартував з другої половини ХХ ст. І передусім така позитивна динаміка туризму — це дія багатьох чинників, серед яких зниження цін на паливо-мастильні матеріали, поява доступного авіатранспорту, урбанізація населення, підвищення рівня освіти, зростання добробуту населення, збільшення вільного часу тощо. Як результат, сьогодні туризм — це одна з найперспективніших галузей світової економіки, яка має високі темпи розвитку. У 1950 році кількість міжнародних туристів у світі становила 25 млн ос., у 2018 році їх кількість зросла у 56 рази і досягла 1,4 млрд. Водночас обсяг доходів від туризму в світі зріс з 2,0 до 1448,0 млрд дол. (збільшився понад у 724 рази) [2; 3]. Така колосально швидка динаміка розміру галузі "туризм" робить її потужною індустрією, яка відіграє значну роль у формуванні ВВП, створенні додаткових робочих місць, забезпеченні зайнятості.

Загальний вклад туризму в світовий валовий продукт за період 2014—2018 роки зріс на 16,2% і в 2018 році вже становив 8,81 трил дол. Іншими словами, в 2018 році туристична галузь допомогла генерувати 10,4% світового ВВП та продемонструвала великий стабільний розвиток за аналізований період. Для обслуговування 1,4 млрд туристів по всьому світу залучається все більша кількість спеціалістів багатьох суміжних галузей, які й складають сутність індустрії та інфраструктури туризму. Сьогодні ця сфера економіки забезпечує приблизно 123 млн робочих місць у всьому світі [2; 3].

Крім того, прямий вклад галузі в світову економіку також демонструє позитивну тенденцію. За останні п'ять років, він збільшився з 2,36 трил дол. у 2014 році до 2,75 трил дол. у 2018 році, тим самим забезпечивши 3,2% світового ВВП. Це засвідчує значний потенціал туристичної сфери як виробника економічних благ, спроможного створювати нові робочі місця та нові підприємства, формувати доходи від експорту та розвитку інфраструктури, бути донором прямих і непрямих доходів державних бюджетів країн. У зв'язку з цим, з кожним роком все більше країн відчиняють кордон для туристів та інвестують у розвиток туристичної індустрії.

Отже, констатуємо, що сфера туризму, маючи середньорічний темп росту 3,9%, формує мультиплікативний ефект макро- та світових показників. Такий вид економічної діяльності стимулює паралельний розвиток інших галузей, що не мають прямого відношення до туристичної інфраструктури як-от: транспорт, зв'язок, будівництво, сільське господарство, торгівля тощо. Іншими словами туризм виступає певним каталізатором соціально-економічного розвитку. Тим самим зміцнюється залежність не лише абсолютного розміру світо-

вого ВВП від економічних результатів туристичної діяльності, а і його питомої величини. Розрахунок коефіцієнту кореляції (0,80) дає підставу стверджувати про наявність високого ступеня зв'язку між сферою туризму та показником ефективності світової економіки. Рівняння регресії набуло наступного вигляду:

$$Y_{\text{ВВП}} = 5786,23 + 3960,09x_t \quad (1),$$

де $Y_{\text{ВВП}}$ — розмір світового ВВП у розрахунку на душу населення;

x_t — кількість міжнародних туристів у світі.

Коефіцієнт детермінації в даному зв'язку становив 0,633. Це засвідчує, що 63,3% складових елементів витратної та доходної частини світового ВВП є залежними від масштабів туристичних послуг. Так, дійсно, за умов світової торгівельної напруги та націоналізму туризм спонукає розвиток глобального зв'язку. Він зумовлює удосконалення інфраструктури всіх видів транспорту, більш високі показники здатності до ІКТ та інновацій, зростання міжнародних інвестицій та підвищення прибутковості підприємницької діяльності — все це сприяє розвитку світової економіки. Автономне ж функціонування економічної системи без туризму, а саме без валютних надходжень від цієї галузі і взаємодії та обміну культурними, економічними та академічними знаннями, матиме розвиток, проте дуже повільними темпами.

Значну роль туризм відіграє і в міжнародній торгівлі: обсяг світового експорту туризму в 2018 році становив 1,6 трлн дол., що еквівалентно 6,5% сукупного світового експорту та 27,2% світового експорту послуг [2; 3]. За різними підрахунками обсяг туристичного експорту майже досягнув величини експорту таких галузей, як автомобільна, нафтова або продовольча. У сфері послуг зіставити туризм можливо лише з транспортними послугами. Водночас слід відмітити, що транспортні послуги, а особливо міжнародні пасажироперевезення, безпосередньо пов'язані з туристичною сферою.

Внутрішній туризм у 2018 році становив 71,2% усіх витрат індустрії та продемонстрував найбільший темп росту в країнах що розвиваються. Подальше зростання кількості туристів — представників середнього класу та стійке збільшення глобальних споживчих витрат знову дозволили сектору туризму зростати зі швидкістю 3,9% на рік, що перевищує темпи росту світової економіки восьмий рік поспіль.

Таким чином, туризм виступає важливим компонентом світової економіки, можливістю задовольнити різноспрямовані макро- та мікроекономічні інтереси, поєднувати які досить складно. Він впливає на розвиток соціально-економічних та політичних відносин між країнами завдяки розширенню туристичних потоків, виступає важелем їхнього економічного розвитку, сприяє взаємному культурному збагаченню.

На фоні успіхів світового туризму, туристична галузь України на сучасному етапі розвитку відчуває суттєві складнощі. Враховуючи напругу геополітичної ситуації, уповільнені темпи зростання економіки, відтік капіталу, зниження реального доходу населення, Україна не впевнено позиціонує себе на ринку міжнародного туризму.

Як найбільша за площею країна в Європі, Україна має великий туристичний потенціал і за відповідного рівня розвитку інфраструктури, згідно оцінки експертів, здатна приймати біля 30 млн іноземних туристів на рік. Проте країна отримує незначні переваги від участі в міжнародному туристичному обміні. Кількість іноземних туристів, що відвідали Україну в 2018 році, становила 14,207 млн чол., що у 2,1 рази менше за потенційно можливий рівень прибуття іноземців, а доходи України від експорту туризму в 2018 році становили 1,261 млн дол., що еквівалентно 1,4% національного ВВП та у відсотковому співвідношенні порівняно з рівнем вкладу в ізного туризму в економіку Лівії, Анголи, Ефіопії.

Таблиця 1. Динаміка інтегральних складових елементів індексу туристичної конкурентоспроможності України за 2013—2019 рр.

Показники		Роки				Абсолютна зміна у місці/ранзі порівняно з	
		2013 (140 країн)	2015* (141 країна)	2017 (136 країн)	2019 (140 країн)	2013 р.	2017 р.
Індекс туристичної конкурентоспроможності	місце	76	-	88	78	-2	+10
	ранг	3,98	-	3,5	3,7	-0,28	+0,2
Бізнес середовище	місце	71	-	124	103	-32	+21
	ранг	3,62	-	3,7	4,1	+0,48	+0,4
Безпека і захист	місце	77	-	127	107	-30	+20
	ранг	4,7	-	3,5	4,8	+0,1	+1,3
Здоров'я і гігієна	місце	8	-	8	11	-3	-3
	ранг	6,6	-	6,6	6,5	-0,1	-0,1
Людські ресурси і ринок праці	місце	99	-	41	48	+51	-7
	ранг	3,6	-	4,9	4,8	+1,2	-0,1
Розвиток ІКТ	місце	70	-	81	78	-8	+3
	ранг	3,1	-	4,2	4,5	+1,4	+0,3
Пріоритет туризму	місце	84	-	90	92	-8	-2
	ранг	4,2	-	4,3	4,3	+0,1	-
Міжнародна відкритість	місце	114	-	78	55	+59	+23
	ранг	3,9	-	2,9	3,7	-0,2	+0,8
Цінова конкурентоспроможність	місце	110	-	45	19	+91	+26
	ранг	4,0	-	5,2	5,9	+1,9	+0,7
Екологічна стійкість	місце	92	-	97	114	-22	-17
	ранг	4,3	-	3,9	3,9	-0,4	-
Інфраструктура повітряного транспорту	місце	78	-	79	71	+7	+8
	ранг	2,8	-	2,4	2,7	-0,1	+0,3
Наземна та портова інфраструктура	місце	73	-	81	77	-4	+4
	ранг	3,5	-	3,0	3,1	-0,4	+0,1
Інфраструктура туристичних послуг	місце	50	-	71	65	-15	+6
	ранг	4,6	-	4,0	4,3	-0,3	+0,3
Природні ресурси	місце	102	-	115	116	-14	-1
	ранг	3,0	-	2,3	2,2	-0,8	-0,1
Культурні ресурси та ділові подорожі	місце	80	-	51	55	+25	-4
	ранг	2,1	-	2,1	1,9	-0,2	-0,2

Примітка: * 2015 рік — нестабільна політична ситуація в країні, індекси не розраховувалися.
Джерело: складено та розраховано за даними [7—10].

Також слід відмітити, що Україна на світовому ринку туризму традиційно, по більшій мірі, є імпортером, ніж експортером туристичних послуг, і щорічне збільшення від'ємного зовнішньоторговельного сальдо за цією позицією спостерігається протягом останніх 5-ти років. Про формування позитивного сальдо в найближчий час мови немає, як наслідок, говорити про чистий позитивний вклад міжнародного туризму в економіку нашої країни неможливо, оскільки українські туристи вивозять за кордон значно більше коштів, ніж іноземні туристи залишають в Україні. Іншими словами, в сучасній Україні міжнародний туризм є не джерелом валютних надходжень, а витокотом валюти з країни. На світовому ринку туризму ця тенденція аналогічна — на Україну припадає 12,1% світового імпорту туризму та лише 3,7% світового експорту [2; 3].

Отже, в системі міжнародної торгівлі туристичними послугами, Україна має статус країни-донора, постачальника туристів на іноземні ринки. У зв'язку з цим, важливо оцінити конкурентні позиції України для зміни її статусу на світовому ринку туристичних послуг.

Конкурентоздатність туризму — багатопланова категорія, що залежить як від зовнішніх, так і від внутрішніх чинників, а також що визначає привабливість туристичної дестинації. Для визначення загальної конкурентоздатності країн у сфері туризму застосовується спеціальна система оцінки, де враховується більше 70 факторів, об'єднаних у 14-ти показниках (методологія ТТСІ), що формують чотири базові субіндекси: "Сприятливе середовище", "Політика туризму і створення сприятливих умов", "Інфраструктура", "Природні та культурні ресурси". Останні дослідження світової

структури туристичної конкурентоздатності країн Всесвітнього економічного форуму разом з міжнародними туристичними організаціями (IATA, IUCN, UNWTO, WTTC) показали, що Україна, згідно з індексом туристичної конкурентоспроможності, у 2019 році посіла 78 місце зі 140 проаналізованих країн. Такий рейтинг України, за останні п'ять років, демонструє негативну тенденцію — зниження з 76-го місця у 2013 році до 78-ої позиції у 2019 році.

Хоча структура рейтингу по більшій мірі орієнтована на діловий сектор, що зацікавлений в інвестиціях та веденні туристичного бізнесу, ранг, що заробляє країна, є загальновідомим фактом для масового споживача, а отже, і впливає на його рішення щодо вибору туристичного напрямку на поточний рік. Тому кожна країна, яка бажає одержувати від свого туристичного сектору більшу продуктивність, повинна максимально відповідально відноситися до даного дослідження. Україна, з рангом 3,7, — не виняток.

Порівнюємо показники України в основних тематичних групах індексу туристичної конкурентоспроможності за період 2013—2019 рр. (табл. 1) та проаналізуємо їх.

З наведених даних у таблиці 1 та рисунку 3 бачимо, що Україна у 2019 році за багатьма показниками попадає до 30% групи найгірших позицій. До показників, що визначають ранг аутсайдера країни належать "Природні ресурси" — 116 місце, "Екологічна стійкість" — 114 місце, "Безпека і захист" — 107 місце, "Бізнес середовище" — 103 місце та "Пріоритет туризму" — 92 місце.

Достатньо зрозумілою є низька оцінка стану суспільної безпеки та охорони. З одного боку, військовий конфлікт на Сході України як явна загроза політичної та соціально-економічної нестабільності країни робить свідомо показник рейтингу дуже низьким. З іншого боку, гірка статистика рівня вбивств (99 місце), комерційних втрат від злочинності та насилля (72 місце), бізнес-втрат від тероризму (116 місце), ненадійність поліцейських служб (97 місце) [7] — формують високі внутрішні ризики, а отже, і низький рейтинг. Проте, у порівнянні з 2017 роком Україна покращила свою позицію в цьому розділі на 20 пунктів. Тобто в країні поступово змінюються реформи українського оборонного сектору та системи забезпечення громадської безпеки, що значно покращує позиції в рейтингу. Оскільки безпека — це один з головних пріоритетів у подорожах, тому загальне 107 місце несприятливо впливає на імідж України як туристичного напрямку.

Безперечно, дуже низьке місце в оцінці ділового середовища не може не засмучувати. Бо саме на неї робиться ставка в питанні залучення інвестицій у туристичну галузь. І ця оцінка впливає на потенційних інвес-

торів, котрі сьогодні вивчають пропозиції українських девелоперів. Відносно невисока вартість бізнесу (14 місце) [7] в жодному разі не компенсує сукупності майбутніх проблем, які очікують на будь-якого інвестора в Україні.

Низький рейтинг у таких показниках, як витрати на дозвіл будівництва (111 місце), вплив оподаткування на стимулювання інвестицій (115 місце), майнові права (129 місце) — все це робить Україну країною з неефективним інвестиційним потенціалом. Однак позитивне підвищення цього показника на 21 пункт, порівняно з 2017 роком, дає сподівання на майбутнє удосконалення відповідності бізнес середовища країни інвестиційним інтересам.

У цьому випадку слід відзначити необхідність розробки та реалізації державної програми сприяння розвитку туристичної діяльності в Україні, яка має реалізовуватися на загальнонаціональному та регіональному рівнях. Відповідна сукупність заходів повинна носити системний характер, а також передбачати налагодження плідної співпраці між представниками місцевих громад та бізнес-середовища.

ВИСНОВКИ

У статті проаналізовано сучасний стан та особливості функціонування туристичної галузі в Україні. Зазначено роль глобальних трендів у процесі забезпечення конкурентоспроможного розвитку туристичного бізнесу. Обґрунтовано необхідність врахування особливостей функціонування суб'єктів підприємницької діяльності в умовах відкритої економіки. За результатами оцінки світових рейтингів туристичної галузі вказується на низькі показники національної туристичної сфери. Обґрунтована необхідність здійснення виваженої державної політики в сфері сприяння системного розвитку національної туристичної галузі.

Література:

1. Світовий атлас даних. URL: https://knoema.ru/atlas/Весь_мир/Туризм (дата звернення 02.02.2020).
2. World Tourism Barometer. URL: <https://www.unwto.org/publication/unwto-world-tourism-barometer-and-statistical-annex-may-2019> (дата звернення 02.02.2020).
3. UNWTO Tourism Highlights 2018 Edition. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419876> (дата звернення 02.02.2020).
4. Путешествия, туризм, гостиничный бизнес. Экономический вклад туризма и путешествий в ВВП по всему миру 2006—2018. URL: <https://www.statista.com/statistics/233223/travel-and-tourism--total-economic-contribution-worldwide/> (дата звернення 02.02.2020).
5. Інформація щодо відвідування України іноземцями та виїзду громадян України за кордон (2015—2018 роки) (за даними Адміністрації Державної прикордонної служби). URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3ba262e6-1603-4090-b741-e3c47a7f6d71&title=InformatsiiaSchodoVidviduvanniaUkrainiInozemnimiTuristamiTaViizduGromadianUkrainiZaKordonZaIPivrichchia2016-2017-Rokiv&isSpecial=true> (дата звернення 02.02.2020).
6. Інформація щодо показників розвитку сфери туризму та курортів у 2016 році. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=5badba79-cfc540c1a1ec61f2e39161aa&title=InformatsiiaSchodoPokaznikivRozvitkuSferiTurizmuTaKurortivU2016-Rotsi> (дата звернення 02.02.2020).
7. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019. URL: <http://reports.weforum.org/ttcr> (дата звернення 02.02.2020).

8. UNWTO Tourism Highlights, 2017 Edition. URL: http://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2017.pdf (дата звернення 02.02.2020).

9. UNWTO Tourism Highlights, 2015 Edition. URL: http://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2015.pdf (дата звернення 02.02.2020).

10. UNWTO Tourism Highlights, 2013 Edition. URL: http://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2013.pdf (дата звернення 02.02.2020).

11. Забуранна Л.В. Зарубіжний досвід розвитку сільського зеленого туризму. Економіка АПК. 2011. № 6. С. 178—183.

12. Кальченко С.В., Демко В.С. Стратегічні напрямки розвитку туристичної галузі в Запорізькій області. Збірник наукових праць ТДАТУ (економічні науки). 2019. №1. С. 121—128.

13. Квартальнов В.А. Туризм. Учебник. М.: Финансы и статистика. 2002. 320 с.

References:

1. Knoema (2020), "World Data Atlas", available at: <https://knoema.ru/atlas/Весьмир/Туризм> (Accessed 2 February 2020).
2. UNWTO (2019), "World Tourism Barometer", available at: <https://www.unwto.org/publication/unwto-world-tourism-barometer-and-statistical-annex-may-2019>. (Accessed 2 February 2020).
3. UNWTO (2019), "Tourism Highlights 2018 Edition", available at: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419876>. (Accessed 2 February 2020).
4. Statista (2019), "Travel, Tourism, Hospitality. Economic Contribution of Tourism and Travel to GDP Worldwide 2006—2018", available at: <https://www.statista.com/statistics/233223/travel-and-tourism--total-economic-contribution-worldwide/> (Accessed 2 February 2020).
5. Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine (2019), "Information on the visit of foreigners to Ukraine and the departure of Ukrainian citizens abroad (2015—2018) (according to the data of the State Border Service)", available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3ba262e6-1603-4090-b741-e3c47a7f6d71&title=InformatsiiaSchodoVidviduvanniaUkrainiInozemnimiTuristamiTaViizduGromadianUkrainiZaKordonZaIPivrichchia2016-2017-Rokiv&isSpecial=true> (Accessed 2 February 2020).
6. Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine (2017), "Information on tourism and resort development indicators in 2016", available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=5badba79-cfc540c1a1ec61f2e39161aa&title=InformatsiiaSchodoPokaznikivRozvitkuSferiTurizmuTaKurortivU2016-Rotsi> (Accessed 2 February 2020).
7. World Economic Forum (2019), "The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019", available at: <http://reports.weforum.org/ttcr> (Accessed 2 February 2020).
8. UNWTO (2018), "UNWTO Tourism Highlights, 2017 Edition", available at: http://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2017.pdf (Accessed 2 February 2020).
9. UNWTO (2016), "UNWTO Tourism Highlights, 2015 Edition", available at: http://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2015.pdf. (Accessed 2 February 2020).
10. UNWTO (2014), "UNWTO Tourism Highlights, 2013 Edition", available at: http://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2013.pdf (Accessed 2 February 2020).
11. Zaburanna, L.V. (2011), "Foreign experience in the development of rural green tourism", APK economy, vol. 6, pp. 178—183.
12. Kal'chenko, S.V. and Demko, V.S. (2019), "Strategic directions of tourism industry development in Zaporizhzhya region", Proceedings of the TDAU (Economic Sciences), vol. 1, pp. 121—128.
13. Kwartal'nov, V.A. (2002), Turizm [Tourism], Finance and statistic, Moscow, Russian.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2020 р.

*I. I. Vinichenko,
д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-9527-1625*

*V. O. Lapa,
аспірант кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-5488-509X*

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.85

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

*I. Vinichenko,
Doctor of Economic Sciences, Head of the Department of Economics, Dnipro State Agrarian and Economic University
V. Lapa,
postgraduate student at the Department of Economics, Dnipro State Agrarian and Economic University*

PECULIARITIES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL CAPITAL OF AGRARIAN ENTERPRISES

Статтю присвячено розгляду особливостей формування та розвитку інтелектуального капіталу аграрних підприємств. Зазначено, що побудова інноваційної системи аграрного сектору має ґрунтуватися на новітніх знаннях та впроваджуватися у бізнес-процеси сільськогосподарських підприємств. Визначено головні завдання перспективного розвитку українського агробізнесу в контексті розвитку інтелектуального капіталу. Проаналізовано склад та структуру інтелектуального капіталу аграрних підприємств. Здійснено аналіз переваг та проблемних зон використання людського капіталу в аграрному секторі та розроблено напрямки їх розв'язання. За результатами аналізу структурного капіталу аграрних підприємств виявлено певні проблемні питання та запропоновано впроваджувати нову модель інноваційного операційного управління за рахунок техніко-технологічної стратегії, механізації, автоматизації, нових технологій виробництва, транспортування, зберігання та переробки агропродукції. Встановлено, що ефективно використання споживчого капіталу агропідприємств дає можливість зміцнити їх конкурентні позиції, отримати додаткові вигоди у господарській діяльності.

The article is devoted to the consideration of peculiarities of formation and development of intellectual capital of agricultural enterprises. Statistics on the specific form of formalities and information on the agricultural sector. It is noted that it is an incentive and system sector of the economy to provide new knowledge and experience in the field of business processes from the point of view of the economy. Interact, promise to strengthen the Ukrainian agribusiness retail, innovative, social, cultural, innovative and scientific potential. The warehouse is analyzed and equipped with an international department. To interact, to ensure the competitiveness of the agricultural sector of the economy, aimed at improving the level of welfare of the population. Self-awareness of employees, investing in robotics in the professional competencies is the key to the development of agribusiness. Due to the structural analysis of the country, serious problems arose. problems arose with the transition to a new country, which included modern economic and economic problems, economic and economic costs. In this regard, every effort should be made to ensure that the agro-industrial complex takes measures to ensure competitiveness, as well as reviews for hospitalization in the state. It is noted that as regards the development of interethnic

cooperation, multi-apartment farming may be required. All the necessary conditions to control the situation, structure, motivation and staff, as well as social and social problems in the country. The formulation and drawing of economic difficulties for the development of agro-industrial complexes, including scientific and economic mutual assistance, are not interconnected. Stressful relations in the sphere of economy and economy are given, as well as the possibility of obtaining a visa and services in the field of integrated mechanical mechanization and management in the country. The given directions of development of intellectual capital make it possible to define intellectual activity as a complex of basic management of intellectual economy of agrarian industrial complex and efficiency of practical use of capital.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, людський капітал, структурний капітал, споживчий капітал, аграрні підприємства.

Key words: intellectual capital, human capital, structural capital, consumer capital, agricultural enterprises.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Під час економічних та політичних перетворень, що здійснюються в Україні, головна увага має приділятися формуванню якісно нового кадрового потенціалу, за рахунок якого можливо вивести країну з глибокої економічної кризи. Основним джерелом конкурентних переваг сільськогосподарських підприємств стають елементи інтелектуального капіталу.

Актуальність теми дослідження обумовлена зростанням ролі інтелектуального капіталу у сучасній економіці аграрного сектору, що базується на управлінні знаннями. Тому пріоритетним завданням щодо формування та розвитку кадрового потенціалу агропідприємств стає пошук та використання інструментів підвищення творчого, інтелектуального капіталу людських ресурсів, спрямування їх на розвиток економіки агробізнесу, оптимізацію структури управління персоналом з врахуванням ментальних особливостей сільських територій.

Нових підходів потребує процедура оцінювання інтелектуального капіталу сільськогосподарських підприємств, а також доведення ефективності інвестицій у його елементи. Процес управління формуванням та розвитком інтелектуального капіталу агропідприємств потребує більш досконалих наукових рекомендацій, які побудовані на вивченні стійких тенденцій та закономірностей розвитку всього людського капіталу аграрної сфери економіки країни, а також його впливу на інтелект та рівень знань сільськогосподарського працівника. Саме тому особливої актуальності набуває проблема розробки напрямків щодо формування та розвитку інтелектуального капіталу на рівні сільськогосподарських підприємств, так і на рівні галузі загалом, що й розглядається у статті.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Теоретичні та методологічні аспекти формування та розвитку інтелектуального капіталу обґрунтовуються у наукових працях багатьох науковців як актуальне питання перспективного національного розвитку. Вагомий внесок у розв'язання теоретичних, методологічних та практичних проблем розвитку інтелектуального капіталу аграрного сектору здійснено такими вітчизняними та іноземними вченими: В. Андрійчук, Ю.Бажал, Г. Беккер, П. Гайдуцький, В. Дієсперов, М. Коденська, О. Мельник, А. Пригожин, П. Саблук, В. Ситник, А. Федулова, М. Фрідман, О. Шпикуляк, О. Шпичак, І. Шумпетер, В. Юрчишин та інших. Дослідження окремої проблематики щодо управління процесами формування та розвитку інтелектуального капіталу в аграрній сфері зустрічаються у публікаціях Г. Білова, А. Єремєєвої, Г. Калетник, А. Курило, У. Кьостер, Н. Сіренка, А. Смолій, Т. Шульца та інших.

Водночас більшість наукових досліджень не в повній мірі враховують кризові умови, в яких працюють сільськогосподарські працівники, а також специфічні особливості управління процесом формування, розвитку та оцінки інтелектуального капіталу аграрних підприємств. У зв'язку з чим виникає нагальна необхідність щодо проведено більш поглиблених досліджень у контексті вивчення інтелектуального капіталу аграрної сфери економіки країни.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розробка напрямів вдосконалення управління формуванням та розвитком інтелектуального капіталу сільськогосподарських підприємств під час економічної кризи.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ефективний розвиток аграрного сектору економіки в значній мірі залежить від того, як успішно наукові знання генеруються та застосовуються у виробничо-економічній діяльності аграрних підприємств. Саме знання створюють підставу для впровадження інновацій та формування кваліфікованих трудових ресурсів, стають джерелом інноваційного розвитку та конкурентоспроможності агропідприємств та галузі в цілому. Аграрна наука є частиною комплексної системи, що здатна перетворювати знання у нові технології, якісню сільськогосподарську продукцію та послуги, які мають свого споживача.

Ряд вчених згодні з тим, що побудова інноваційної системи аграрного сектору має ґрунтуватися на новітніх знаннях та впроваджуватися у бізнес-процеси сільськогосподарських підприємств [2–5].

Так, Коломієць Т.В. зазначає, що одним із основних найперспективніших напрямів розвитку українського агробізнесу є інноваційний, який ґрунтується на ефективному використанні людського, інтелектуального, освітнього та наукового потенціалів. Водночас перехід на даний вектор розвитку передбачає трансформацію системи "освіта — наука — виробництво" та побудову інноваційних систем як на регіональному рівні, так і національному. Ефективне використання такої системи дає змогу створювати інноваційний продукт із високою доданою вартістю, капіталізувати інтелектуальні ресурси, створюючи таким чином інтелектуальний капітал суб'єктів господарювання і держави в цілому [3].

Використання концепції інноваційного розвитку з метою підвищення ефективності агробізнесу залежить не тільки від впливу науки, але й від впливу змін, що відбуваються у зовнішньому середовищі. У зв'язку з чим, можливо відокремити шість видів змін:

1) спрямування науки на запити агропідприємців та перебудова наукових досліджень в бік вимог споживачів, що змінюються;

2) з метою збереження конкурентоспроможності та виживання у сучасних умовах аграрним підприємствам необхідно постійно впроваджувати новачі;

3) зростання кількості приватних форм господарювання, які зацікавлені у нових знаннях, інформації та новітніх технологіях;

4) зростання попиту на інформаційні та телекомунікаційні технології в агросекторі, що дає змогу запозичувати знання, отримані в інших сферах або для інших цілей;

5) структура знань в аграрному секторі змінюється — спостерігається значне зростання освітнього та професійного рівня сільськогосподарських фахівців у порівнянні з рівнем запропонованих науково-дослідних розробок. Науковці через нестачу фінансового забезпечення не встигають швидко та адекватно відповідати на запити аграріїв. За ефективної взаємодії науковців та практиків агробізнесу можуть генеруватися нові ідеї та продуктивні рішення щодо технічних, економічних та організаційно-управлінських проблем наявного та перспективного характеру;

6) чинник глобалізації все більше визначає розвиток аграрного сектору у перспективі. Капітал, ринок, праця, інформація та технології, стандарти можуть бути організованими в будь-якій країні світу та здійснювати позитивний вплив на розвиток вітчизняних аграрних підприємств.

Отже, для того щоб перетворити наявний науково-технічний потенціал аграрного сектору у дієвий чинник його соціально-економічного розвитку, необхідно перейти до політики комплексної підтримки інноваційних процесів за рахунок формування та розвитку інтелектуального капіталу. Найбільш важливою проблемою є створення сприятливих фінансово-економічних та правових умов з метою формування вітчизняної інноваційної та інтелектуальної системи аграрного сектору в умовах кризи. Під час економічних негараздів, що охопили країну, агробізнес стає пріоритетним напрямом розвитку української економіки, бо майже половину її території складають надзвичайно родючі ґрунти. Водночас, щоб конкурувати на світовому ринку, фактору родючості земельних ресурсів недостатньо. Зокрема відомо, що українські аграрії в середньому збирають у 2 рази менше озимої пшениці з 1 гектару, ніж їх колеги у Франції та Німеччині. Крім того, сільськогосподарська продукція аграрних підприємств у всьому світі майже однакова — зерно озимої пшениці, кукурудзи, соняшнику, м'ясо птиці чи свинина.

Отже, з метою підвищення конкурентоздатності вітчизняних сільськогосподарських підприємств на світовому ринку пріоритетним завданням в агробізнесі має стати підвищення операційної ефективності, освоєння нових технологій з вирощування агропродукції, а також раціональне використання фінансових інструментів для досягнення високих виробничо-економічних показників. Саме ефективне управління інтелектуальним капіталом дозволить українським аграріям бути успішними в довгостроковій перспективі.

Все більше уваги приділяється актуальним питанням управління бізнес-процесами сільськогосподарських підприємств, економіці агробізнесу, побудові вертикально-інтегрованих структур, викликам міжнародних ринків тощо. Визначальними для досягнення операційної ефективності українських аграрних компаній стають професії агронома, технолога з виробництва чи переробки сільськогосподарської продукції, біотехнолога та лікаря ветеринарної медицини. На сучасному етапі фінансово-економічного стану агробізнесу не менш важливими залишаються питання навчання фахівців з управління фінансовими потоками, залучення довгострокового недорогого фінансування, з управління

діловою репутацією агропідприємств, спеціалістів з комунікацій, маркетингу та логістики.

Головна увага має приділятися підготовці вузькопрофільних спеціалістів, які володіють цифровими технологіями та можуть їх ефективно впровадити до виробничої діяльності аграрних підприємств. З розвитком інформаційних технологій інновації у всіх сферах, зокрема й аграрній, набувають обертів. Тому відповідні фахівці, що володіють сучасними знаннями та пройшли стажування в передових вітчизняних агрокомпаніях, в провідних аграрних країнах, Франція, Ізраїль, Нідерланди, Данія, будуть користуватися значним попитом.

Таким чином, головними завданнями перспективного розвитку українського агробізнесу в контексті розвитку інтелектуального капіталу є:

1) уточнення сутності та особливостей інтелектуального капіталу сільськогосподарських підприємств;

2) обґрунтування напрямків формування та розвитку окремих складових інтелектуального капіталу (людського, організаційного, споживчого), а також управління їх взаємодією;

3) уточнення наявних та з'ясування нових методів оцінки інтелектуального капіталу агропідприємств, а також ефективності інвестицій до нього;

4) розробка технологій управління інтелектуальним капіталом агросфери.

Останнім часом спостерігається стрімкий розвиток наукоємних технологій в аграрному секторі, зокрема, біотехнологія, гена інженерія, комп'ютерне програмування, точне землеробство, цифрові агротехнології тощо. Саме інтелектуальна економіка стимулює отримання високих прибутків, тобто саме інтелектуальний капітал виступає гарантом зростання конкурентоспроможності аграрних підприємств.

Зазначимо, що більшість дослідників та практиків дійшла висновку, що на рівні підприємства інтелектуальний капітал є сумою трьох складових, які представлені на рисунку 1.

Людський капітал аграрних підприємств має деякі особливості: сезонність використання, слабкий розвиток соціальної інфраструктури села, важкі умови праці, низький рівень оплати праці, недостатня професійна підготовка персоналу, відтік молодих і кваліфікованих кадрів до міст, інших країн тощо. Зокрема, як зазначають вчені, сільськогосподарський працівник зазвичай розцінюється не як носій людського капіталу і джерело унікальних компетенцій, конкурентних переваг, а як один із факторів виробництва, обсяг якого збільшується пропорційно до зміни площ сільськогосподарських угідь і залученої техніки [1].

На підставі аналізу сильних та слабких позицій людського капіталу в аграрних підприємствах розглянемо напрями вирішення його найбільш проблемних зон (табл. 1).

Найбільшими проблемними зонами, що призводять до плінності сільськогосподарських працівників, було виявлено неефективний мотиваційний менеджмент аграрних підприємств, відсутність вузькоспеціалізованих знань та професійних навичок щодо практичного застосування агротехнологій, незадовільна соціальна інфраструктура села. До переваг людського капіталу віднесено бажання працівників здобувати спеціальні знання та оволодівати практичними навичками з агро-виробництва за умови створення ефективною системою мотивації та стимулювання праці. Також встановлено, що більшість сільськогосподарських підприємств має достатній ресурсний потенціал щодо впровадження новітніх технологій. Отже, до шляхів розв'язання слабких позицій людського капіталу та з урахування їх сильних боків пропонується вдосконалити мотиваційне управління в сільськогосподарських підприємствах, покращити соціально-побутові умови проживання, створювати систему неперервного навчання у сфері сільського господарства, починаючи з випускників шкіл,

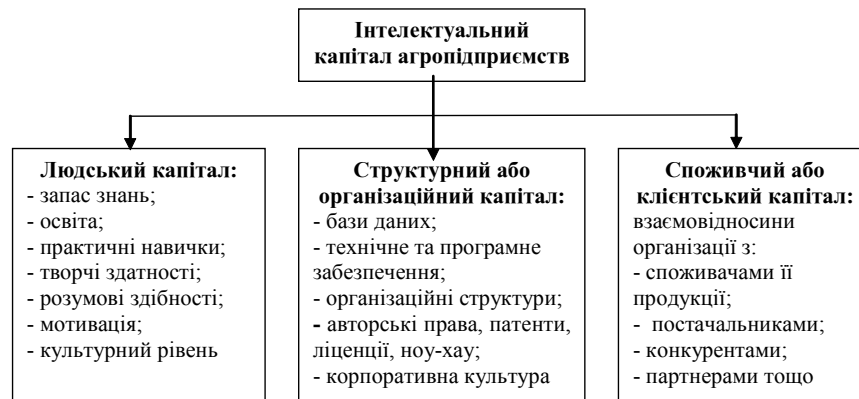

Рис. 1. Складові та структура інтелектуального капіталу агропідприємств

Джерело: розроблено авторами.

впроваджувати науково-технічні та дослідно-конструкторські розробки у технологічний розвиток агровиробництва.

Таким чином, підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки країни залежить від рівня розвитку людського капіталу. Саме освіченість працівників, інвестування роботодавцем у підвищення їх професійних компетенцій є запорукою зростання прибутковості агробізнесу [6].

Тому агротоваровиробникам варто акцентувати увагу на взаємодії аграрної освіти, науки та дорадчих послуг, впроваджувати інновації і, за рахунок людського капіталу, забезпечувати конкурентні переваги на ринку.

Структурний або організаційний капітал є сукупність ресурсів підприємства у вигляді ноу-хау чи інших об'єктів інтелектуальної власності, інформаційних продуктів, програмного забезпечення, технологій, систем менеджменту та економічної безпеки, а також організаційної культури, які дозволяють здійснювати управління інтелектуальним капіталом підприємства для підвищення ефективності його діяльності [4].

Під час здійснення операційного менеджменту та управління виробничим потенціалом все більше підприємств аграрного сектору використовують програмні засоби та забезпечення, формують бази даних,

будують раціональну організаційну структуру, отримують патенти за винаходи, розробляють товарні знаки, а також використовують інші організаційні механізми, які забезпечують підвищення виробничої продуктивності сільськогосподарських працівників та загалом, гарантують успішне функціонування агропідприємств. Розглянемо сильні та слабкі позиції структурного капіталу аграрних підприємств, а також запропоновані шляхи вирішення його проблемних зон (табл. 2).

За результатами аналізу структурного капіталу аграрних підприємств було виявлено певні проблемні зони такі, як не ефективне операційне управління агропідприємствами через низький рівень володіння новітніми агротехнологіями, зокрема, цифровими, зниження якісних параметрів сільськогосподарської продукції та зменшення виробництва їх певних видів через вимушену економію внаслідок негативного впливу кризових явищ, скорочення терміну експлуатації сільськогосподарської техніки; необгрунтоване зростання цін на матеріально-технічні ресурси, нераціональна організаційна структура, а також не достатнє використання ноу-хау, винаходів, небажання оформляти патенти тощо.

З метою покращання використання структурного капіталу для перспективного розвитку агропідприємств пропонується впроваджувати нову модель інноваційного операційного управління за рахунок техніко-техно-

Таблиця 1. Напрями вирішення проблемних зон людського капіталу

Складова ІК	Сильні боки людського капіталу	Проблемні зони людського капіталу	Шляхи вирішення проблем
Людський капітал	1) наявність освічених та високопрофесійних фахівців аграрного профілю; 2) бажання здобувати спеціальні знання шляхом проходження навчання у закладах вищої освіти та агробізнес-школах; 3) мотивація працівників щодо оволодіння практичних навичок з агровиробництва; 4) наявність ресурсного потенціалу щодо впровадження новітніх техніко-технологічних розробок до роботи агропідприємств	1) відсутність дієвої мотивації праці с/г працівників, зокрема у винахідників та раціоналізаторів; 2) зниження кадрового потенціалу, «кадровий голод», проблема підготовки висококваліфікованих кадрів аграрного профілю; 3) відсутність у працівників професійних навичок щодо застосування нових агротехнологій; 4) відсутність нормальних соціально-побутових умов проживання на селі; 5) низький рівень заробітної плати, що негативно позначається на бажанні випускників зовні працювати в агропідприємствах	1) підвищення рівня оплати праці с/г працівникам та обов'язкове оформлення права на інтелектуальну власність з можливістю одержання в подальшому роялті; 2) створення системи неперервного навчання у сфері сільського господарства починаючи з випускників шкіл; 3) вдосконалення комплексу технологічних, економічних та вузькоспеціалізованих прийомів в агрономії, біотехнології, ветеринарній медицині тощо; 4) покращення соціальної інфраструктури на селі за рахунок впровадження державних програм розвитку сільських територій

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 2. Напрями вирішення проблемних зон структурного капіталу підприємств аграрного сектору

Складова ІК	Сильні боки структурного капіталу	Проблемні зони структурного капіталу	Шляхи вирішення проблем
Структурний капітал	1) наявність значної кількості агропідприємств, які здатні впроваджувати нові технології; 2) керівники та спеціалісти агропідприємств зацікавлені у набутті нових спеціалізованих аграрних знань; 3) наявність практичного досвіду в освоєнні агробізнесу в конкурентних умовах; 4) цільове виробництво сільськогосподарської продукції у відповідності до ринкових умов; 5) наявність ресурсів для впровадження інновацій	1) не ефективне операційне управління агропідприємствами; 2) виробництво сільськогосподарської продукції низької якості; 3) скорочення виробництва певних видів сільськогосподарських культур та порід тварин; 4) скорочення терміну експлуатації сільськогосподарської техніки; 5) необґрунтоване зростання цін на матеріально-технічні ресурси; 6) нерациональна організаційна структура; 7) не достатня кількість ноу-хау, винаходів, патентів	1) впровадження нової моделі інноваційного операційного управління за рахунок техніко-технологічної стратегії, механізації, автоматизації, нових технологій виробництва, транспортування, зберігання та переробки агропродукції; 2) виробнича інтеграція або об'єднання зусиль агропідприємств різних організаційно-правових форм господарювання; 3) перебудова агропідприємств на сучасну інформаційну та технологічну основу; 4) впровадження критеріїв оцінки ІК (задоволеність споживачів, повнота використання інформаційних технологій, розвиток людського капіталу); 5) впровадження обліково-аналітичного кластеру управління витратами та якістю продукції; 6) надання державної підтримки щодо кредитування, страхування 7) впровадження державних програм щодо діджиталізації виробничого розвитку агропідприємств

Джерело: складено авторами.

логічної стратегії, механізації, автоматизації, нових технологій виробництва, транспортування, зберігання та переробки агропродукції. Також особливої уваги набувають об'єкти науково-технічної інформації (науково-технічна документація, наукові відкриття, раціоналізаторські пропозиції, селекційні досягнення щодо розробки нових сортів та гібридів сільськогосподарських культур та порід тварин; об'єкти промислової власності (винаходи; корисні моделі; промислові зразки; захист від недобросовісної конкуренції: захист через адміністративні чи судові органи — неправомірне використання ділової репутації агропідприємця, створення перешкод в процесі конкуренції, неправомірне використання комерційної таємниці); системи організації виробництва, маркетингу, управління якістю продукції, кадрами, фінансами, політикою капіталовкладень; виробничо-комерційний досвід організації виробництва, маркетингу і навчання персоналу. Доцільно проводити виробничу інтеграцію або об'єднувати зусилля підприємств різних організаційно-правових форм господарювання щодо залучення техніко-технологічних новацій. Необхідно звернути увагу на докорінну перебудову агропідприємств в бік сучасної інформаційної та технологічної трансформації, створювати обліково-аналітичні кластери управління витратами та якістю продукції, розробляти та впроваджувати критерії оцінки інтелектуального капіталу. Окремого значення набуває надання державної підтримки щодо пільгового кредитування та страхування агробізнесу, а також впровадження державних програм щодо діджиталізації виробничого розвитку сільськогосподарських підприємств.

Таким чином, структурний капітал підприємства забезпечує узагальнення, формалізацію та документування знань і досвіду, що можуть бути використані для інноваційного розвитку підприємства. Позитивна організаційна культура формує сприятливе середовище для ініціативності й творчої активності працівників, підвищує їх зацікавленість, відкриває можливості щодо підвищення ефективності діяльності підприємства. Використання структурного капіталу забезпечує перетворен-

ня результатів творчої праці на матеріальні продукти, а потім їх комерціалізацію.

Споживчий або клієнтський капітал є капіталом, до якого прийнято відносити товарні знаки і знаки обслуговування, фірмові найменування, ділову репутацію, присутність "своїх людей" в організаціях-партнерах або організаціях-клієнтах, наявність постійних споживачів, повторні контракти зі споживачами тощо [5].

До елементів споживчого капіталу відносяться:

1) ділова репутація, яка формується за рахунок позитивного іміджу аграрного підприємства, його фінансового стану, репутації керівника та соціальної відповідальності підприємства;

2) система відносин зі споживачами, яка складається із стабільності клієнтської бази, наявності інформації про клієнтів та історії відносин з ними, задоволеності потреб клієнтів, довіри клієнтів до підприємства;

3) бренди (товарні марки), до їх чинників відносять відображення високої якості товару; оригінальний дизайн товарної марки; використання інструментів нейромаркетингу; максимальна відмінність від брендів-конкурентів;

4) система відносин з постачальниками та іншими контрагентами, яка передбачає наявність постійних контрагентів-партнерів, бази даних (інформації, історії відносин) про співпрацю; мотивацію контрагентів до співпраці; орієнтація на стратегічне партнерство.

Враховуючи виявлені сильні сторони споживчого капіталу підприємств аграрного сектору та зазначені проблемні зони пропонуємо певні напрямки покращення якості споживчого капіталу в агробізнесі (табл. 3).

Таким чином, зазначимо, що з огляду на структуру споживчого капіталу та можливість грошової оцінки його складових він становить значну частку грошового еквіваленту вартості інтелектуального капіталу загалом. Ефективне використання споживчого капіталу агропідприємств дає можливість зміцнити конкурентні позиції, отримати додаткові вигоди у їх господарській діяльності.

Отже, формування та розвиток інтелектуального капіталу аграрних підприємств залежить від здійснен-

Таблиця 3. Напрями вирішення проблемних зон споживчого капіталу підприємств аграрного сектору

Складова ІК	Сильні боки споживчого капіталу	Проблемні зони споживчого капіталу	Шляхи вирішення проблем
Споживчий капітал	1) наявність ринків збуту аропродукції; 2) наявність ресурсної бази для розвитку партнерських відносин; 3) попит на сільськогосподарську продукцію; 4) сформована ділова репутація агропідприємств	1) відсутність програм антикризового управління агропідприємствами; 2) недостатній розвиток маркетингу в діяльності агропідприємств; 3) недостатній розвиток конкуренції; 4) залежність агровиробників від монополізованих ринків збуту; 5) бюрократичні проблеми під час оформлення товарних марок	1) розробка та впровадження інноваційно-інвестиційної стратегії агробізнесу; 2) розробка та впровадження антикризових програм щодо підтримки агропідприємств; 3) впровадження нових аграрних науково-дослідних технологій та конструкторських розробок 4) надання кваліфікованих маркетингових знань спеціалістам агропідприємств

Джерело: складено авторами.

ня науково-дослідної та виробничої діяльності щодо наукового забезпечення розвитку сільського господарства країни.

ВИСНОВКИ

Отже, на підставі проведеного аналізу проблемних зон інтелектуального капіталу підприємств аграрного сектору та виявлення шляхів їх розв'язку зроблено висновки про доцільність розробки та впровадження стратегії інноваційного розвитку економіки, що спирається на інтелектуальний капітал сільськогосподарських працівників та створює умови для найбільш ефективного застосування знань й умінь трудових ресурсів щодо техніко-технологічного вдосконалення операційної та виробничо-економічної діяльності агропідприємств. Розв'язання проблем інтелектуального капіталу сільськогосподарських підприємств знаходиться в площині системи управління знаннями та капіталом. Наведені напрями розвитку інтелектуального капіталу дають можливість використовувати найбільш ефективним чином інтелектуальну діяльність трудових ресурсів аграрного сектору.

Подальші дослідження будуть пов'язані з проблемами відтворення людського капіталу в сільськогосподарських підприємствах на підставі виявлення територіально-демографічних характеристик з урахуванням диверсифікації праці та в умовах ризикованого аграрного виробництва.

Література:

1. Запукхляк В.М. Людський капітал як чинник підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки України / В.М. Запукхляк, О.І. Мельник // Агросвіт. — 2017. — № 3. — С. 40—44.
2. Каленюк І.С. Інтелектуальний капітал: проблеми визначення та структуризації // І.С. Каленюк // Науковий вісник ЧДІЕУ. — 2008. — № 1. — С. 4—13.
3. Коломієць Т.В. Формування аграрної інноваційної системи як шлях до накопичення інтелектуального капіталу підприємств агросектору / Т.В. Коломієць // Економіка АПК. — 2016. — № 11. — С. 94—99.
4. Кравчук Н.О. Роль структурного капіталу підприємства у складі його інтелектуального капіталу / Н.О. Кравчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. — 2014. — Вип. 6. — Ч. 2. — С. 216—218.
5. Курило Л.І. Формування інтелектуального капіталу в аграрній сфері: теоретичний аспект / Л.І. Курило // Економіка АПК. — 2014. — № 8. — С. 5—12.
6. Шпак Н. Особливості формування людського капіталу в аграрному секторі інформаційної економіки / Н. Шпак // Проблеми і перспективи економіки та управління. — № 3 (11). — 2017. — С. 28—38.

References:

1. Zapukhlyak, V.M. (2017), "Human capital is a factor in the competitiveness of competition with the agrarian sector of the Ukrainian economy", *Agrosvit*, vol. 3, pp. 40—44.
2. Kalenyuk, I.S. (2008), "Intellectual capital - problems of definition and structuring", *Naukovyy Visnyk ChDIEU*, vol. 1, pp. 4—13.
3. Kolomiets, T.V. (2016), "Formation of agrarian innovation system as a way to accumulate the intellectual capital of the agricultural sector enterprises", *Economika APK*, vol. 11, pp. 947—99.
4. Kravchuk, N. O. (2014), "The role of the structural capital of the enterprise in the composition of its intellectual capital", *Naukovyy Visnyk Khersonskoho natsional'noho universytetu*, vol. 6, pp. 216—218.
5. Kyruilo, L. I. (2014), "Formation of intellectual capital in agrarian sphere — theoretical aspect", *Economika APK*, vol. 8, pp. 5—12.
6. Shpak, N. (2017), "Features of formation of human capital in agrarian sector of information economy", *Problemy ta perspektyvy ekonomiky ta upravlinnya*, vol. 3, pp. 28—38.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2020 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток**

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 352:340.134

Н. А. Ясинська,
д. е. н., доцент, професор кафедри фінансів, обліку та оподаткування,
Донецький державний університет управління
ORCID ID: 0000-0002-4039-9453

Є. О. Стурова,
студентка, Донецький державний університет управління
ORCID ID: 0000-0002-6394-1153

М. О. Нетребенко,
студентка, Донецький державний університет управління
ORCID ID: 0000-0002-3511-2446

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.91

РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ НАПОВНЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

N. Yasynska,
Doctor of Economics Sciences, Associate Professor, the Department of Finance,
Accounting and Taxation, Donetsk State University of Management,
E. Sturova,
Student, Donetsk State University of Management,
M. Netrobenko,
Student, Donetsk State University of Management

THE EFFECTIVENESS OF FILLING AND USING LOCAL BUDGETS IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION IN UKRAINE

З 2014 року в Україні розпочато реформу адміністративно-територіального устрою держави у формі децентралізації. Для вирішення проблем на місцевому рівні було законодавчо унормовано та створено фінансову базу кожного самостійного суб'єкту місцевого самоврядування. У роботі розглянуто доцільність та результати реалізації реформи, особливості створення об'єднаних територіальних громад та їх забезпеченість фінансовими ресурсами.

Метою статті є визначення результативності наповнення та раціонального використання місцевих бюджетів, ресурси якого спрямовані на покращення соціально-економічного становища регіонів. Для реалізації цієї мети у статті використано метод системного аналізу, синтезу, логічний метод дослідження.

У результаті дослідження узагальнено поточний стан результативності наповнення та використання вітчизняних місцевих бюджетів в умовах децентралізації. Узагальнено характеристику результативності децентралізації за 2019 р. та виявлено поточні проблеми фінансової спроможності територіальних громад.

Since 2014, Ukraine has launched a reform of the administrative-territorial structure of the state in the form of decentralization. To solve problems at the local level, the financial base of each independent local government entity was legally regulated and created. In the work, the feasibility and results of the reform, the features of the creation of united territorial communities and their provision with financial resources are considered.

The purpose of the article is to determine the effectiveness of filling and rational use of local budgets, whose resources are aimed at improving the socio-economic situation of the regions. To achieve this goal, the article used the method of system analysis, synthesis, a logical research method. The establishment of new mechanisms for decentralized planning and strong training programs is the actual line of action of the Public Institutions Perspective in Ukraine. Decentralization is a complex process requiring certain enabling conditions in order to be sustainable. It especially requires a strong on-going education program for personnel, citizens and/or organizations that are assigned decentralized functions and responsibilities. but in situation pandemia there are not resources for active operation and regions development.

The relationship between fiscal and financial decentralization is highlighted. There are the main reasons that make the government decide on decentralization. The dynamics of the formation of united territorial communities for 2015—2020 is presented. Criteria for assessing the level of community sustainability in Ukraine are given. The scale of the level of ability of territorial communities is given as the sum of the criteria specified in the paper. The results of decentralization in Ukraine for the 9 months of 2019 and for 2019 are presented. As a result of the research, the current state of the effectiveness of filling and using domestic local budgets under decentralization is summarized. A generalized performance profile of decentralization for 2019 and the current problems of the financial viability of territorial communities have been identified.

Ключові слова: децентралізація, бюджет, регіон, громада, управління, здатність.
Key words: decentralization, budget, region, community, governance, ability.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З 2014 року в Україні розпочато адміністративно-територіальну реформу децентралізації, складовою якої є саме фінансова децентралізація. Метою рефор-

ми стало підвищення рівня соціально-економічного буття населення територіальних громад та країни. Через думку щодо ефективнішого розв'язання соціальних проблем на місцевому рівні над державним, відповідальність

за виконання поставленої мети покладено на органи місцевого самоврядування. Для цього ініційовано законодавчі підвалини для самостійного фінансового урядування, окреслено дохідно-видаткові повноваження органів місцевого самоврядування і створено їх фінансову базу. Наразі триває другий етап децентралізації терміном з 2019 р. по 2021 р. Проте проблема фінансової децентралізації залишається актуальною, а подальші дослідження формують теоретичні засади для визначення перспектив реалізації реформи. Зокрема в умовах карантину 2020 р. та відповідної індивідуальної та регіональної ізоляції через пандемію коронавірусу питання фінансового самозабезпечення та захищеності територіальних громад стає особливо важливим.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Зазначена проблема набула поширення та стала предметом наукових досліджень багатьох вчених різних галузей науки. Ткачук А.С., Толуб'як В.С., Мацедонська Н.В., Клівіденко Л.М., Тимчак В.В., Тимчак М.В. розглядали реформу децентралізації в цілому [10; 15—17]. Жаліло Я.А., Шевченко О.В., Романова В.В. у своїй роботі висвітлювали питання щодо децентралізації влади [6; 8]. Дослідження проблеми фінансової децентралізації знайшли відображення в працях Волохової І.С., Нехаичука Д.В. та ін. вчених [11; 12]. Незважаючи на це, багато проблем фінансової децентралізації залишаються невирішеними, і, передусім, це пошук джерел наповнення місцевого бюджету та його ефективного використання.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є визначення результативності наповнення та раціонального використання місцевих бюджетів, ресурси якого спрямовані на покращення соціально-економічного становища регіонів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Основоположником ідеї фінансової (фіскальної) децентралізації став американський економіст Ч. Тібу. У своїй праці "Економічна теорія фіскальної децентралізації в публічних фінансах: необхідність, джерела й використання" (1961 р.) він стверджує, що саме фіскальна децентралізація дає змогу органам управління отримувати автономію щодо фінансування і забезпечення населення суспільними товарами й послугами [1]. Така автономія властива фіскальній політиці США, чий адміністративно-територіальний устрій різниться від українського, як і рівень фінансово-економічної безпеки держави. Інші країни порівняно нещодавно дійшли висновку, що децентралізація політично необхідна. Проте їх політичний істеблшмент остаточно не сформулював теоретико-методологічні підвалини урядування за новими правилами та не надав тих свобод і обмежень, за допомогою яких територіальні громади стали б конкурувати між собою за низкою соціально-економічних показників. Надання органам місцевого самоврядування фінансових свобод передбачає фіскальну лібералізацію, що, як відомо, позначається на рівні фінансово-економічної безпеки держави. Допоки в Україні Бюджетний та Податковий кодекси не змінені у напрямі фіскальної децентралізації з відповідною зміною правил функціонування бюджетної системи [2]. Чинний бюджетний механізм України, при якому місцеві ради вищого рівня встановлюють відрахування від податків і зборів та дотації, призводить до погіршення функціонування місцевих бюджетів нижчого рівня. Це не дає змоги профінансувати всі необхідні видатки, що спричиняє погіршення стану соціально-економічного розвитку.

Фіскальна децентралізація передбачає мобілізацію фінансових ресурсів у бюджетах, які є підзвітними орга-

нам місцевого самоврядування. Це спосіб переходу національної економіки від адміністративно-командної до ринкової. Проте існує великий ризик втрати політичної та фінансової єдності чинної політичної форми організації суспільства. Усі країни, що розвиваються, та країни з перехідною економікою втілюють власну політику в напрямі фіскальної децентралізації з метою зміни співвідношення міри впливу центральних органів державної влади та органів місцевого самоврядування на макроекономічну ситуацію. Проте жодна країна не може бути для України взірцем практики реалізації зазначеного процесу. Система влади в Україні залишається централізованою, що певною мірою стримує ініціативу і розвиток місцевих органів влади, зокрема, у фінансових питаннях.

До основних причин, що змушують уряди приймати рішення про проведення децентралізації можна віднести [3]:

- підвищення адміністративної і економічної ефективності розподілу обмежених ресурсів у зв'язку із кращим розумінням місцевих потреб;
- забезпечення прозорості через чіткий зв'язок між бюджетними надходженнями і послугами на місцевому рівні;
- підвищення відповідальності посадовців перед виборцями;
- підвищення рівня колективної участі місцевого населення у діяльності органів влади.

Головною економічною причиною фінансової децентралізації є необхідність зменшення витрат на виконання функцій держави за рахунок їх переносу з центрального на місцевий рівень. У Європейській хартії місцевого самоуправління задекларовано питання фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування, зокрема, серед них зазначаються такі аспекти [4]:

органи місцевого самоврядування мають право в рамках національної економічної політики на свої власні фінансові ресурси;

фінанси органів місцевого самоврядування формується за рахунок місцевих податків та зборів;

захист більш слабких у фінансовому відношенні органів місцевого самоврядування.

Впровадження фіскальної децентралізації дозволить також збільшити конкуренцію між регіонами за залучити інвестиції. Саме це відбувається в США, де кожний штат може самостійно встановлювати рівень оподаткування і визначати процедури адміністрування. Таким чином, багато компаній перемістилися в ті штати, де рівень оподаткування найнижчий, а процедури адміністрування найпростіші. Це значною мірою сприяло економічному розвитку сільськогосподарських регіонів США [5]. Проте такі заходи (оподаткування та адміністрування) є неєдиними для активізації бізнесу в межах територіальної громади. За активної участі фінансово-кредитних установ та диверсифікації їх грошової та боргової політики в різних регіонах можна досягнути найбільших економічних результатів.

В Україні подібна конкуренція відсутня, оскільки місцева влада не має стимулів для залучення до свого регіону компаній та фінансово-кредитних установ, адже зібрані кошти йдуть до Державного бюджету. Крім того, багато регіонів уже звикли жити на гарантовані дотації від держави. Децентралізація ж повноважень, ресурсів і відповідальності змусить місцеві органи влади працювати ефективніше.

Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р, передбачає створення законодавчої бази діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади на новій територіальній основі з визначенням повноважень та їх ресурсного забезпечення. У рамках її реалізації прийнято Закон України "Про добровільне об'єднання територіаль-

Таблиця 1. Динаміка формування ОТГ за 2015–2020 рр.

Рік	Сформовано ОТГ	Рік	Сформовано ОТГ
2015	159	2018	874
2016	366	2019	1009
2017	665	2020	1029

Джерело: систематизовано за даними сайту decentralization.gov.ua

Таблиця 2. Критерії для оцінки рівня спроможності громади в Україні

Критерії	Коефіцієнт		
	0,3	0,6	1,0
Чисельність населення (осіб)	< 3 000	3 000-7 000	> 7 000
Чисельність дітей шкільного віку (осіб)	< 300	300-500	> 500
Площа території (кв. км)	< 200	200-400	> 400
Індекс податкоспроможності	< 0,3	0,3-0,9	> 0,9
Частка місцевих податків та зборів (%)	< 20	20-40	> 40

Джерело: систематизовано за даними сайту decentralization.gov.ua

них громад" і у 2015 р. стартував процес об'єднання територіальних громад та створення спроможних об'єднаних громад. За результатами виборів до місцевих рад у 2015–2016 рр. сформовано 366 об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Процес створення ОТГ можна назвати динамічним (табл. 1).

Станом на 10.12.2019 р. в Україні створено 1009 об'єднаних територіальних громад, де мешкає загалом 11,3 мільйони людей. Перспективними планами формування територій громад покрито 87,7 % території країни. Станом на 10 січня 2020 р. створено 1029 ОТГ, у які об'єдналися 4698 громад [6].

Поряд із цим об'єднані територіальні громади мають стати спроможними. Для цього урядом зроблений акцент на порядку розроблення перспективних планів та формуванні спроможних громад. Зміни до Методики формування спроможних територіальних громад дають можливість більш комплексно оцінити рівень спроможності діючих і проектних ОТГ. Разом з тим, ці зміни не впливають на їхню конфігурацію в перспективних планах. В оновленій Методичі встановлені критерії, які дають можливість оцінити рівень спроможності громади (табл. 2).

Рівень спроможності визначається за сумою вказаних вище критеріїв:

- низький рівень спроможності — від 1,5 до 2,1;
- середній рівень спроможності — від 2,2 до 3,8;
- високий рівень спроможності — від 3,9.

Рівень спроможності громад визначається при розробленні чи внесенні змін до перспективних планів. Водночас кількість громад з низьким рівнем спроможності не може перевищувати 10 % від загальної кількості спроможних громад області [7]. Наразі Уряд України визнав спроможними 101 територіальну громаду [13].

Також відтепер при формуванні спроможних територіальних громад мають братися до уваги ще й оптимальні мережі соціальної інфраструктури та доступність публічних послуг. На початок 2019 р. громади уклали 296 договорів про співпрацю, а на початок 2020 р. — 530 договорів. 775 ЦНАП створено на початок 2019 р. та 806 ЦНАП — на початок 2020 р. Більшість з нових центрів відкрито саме в об'єднаних громадах. Отже, сама ідея децентралізації є цілком зрозумілою і логічною, але її виконання недосконале і незавершене. Незважаючи на те, що кількість ОТГ стрімко зростає, більшість з них все одно отримують базову дотацію з держбюджету. Тому основною їх проблемою залишається фінансова самостійність. За підсумками січня — вересня 2019 року, експерти за чотирма показниками проаналізували 806 ОТГ [14], а саме:

1. Доходи на душу населення. Із 806 ОТГ по 256 громадах (31,8% від загальної кількості) показник власних доходів на одного мешканця перевищує середній показник по всіх ОТГ.

2. Рівень дотаційності бюджетів. Найменш залежними від дотацій з державного бюджету є громади — міста обласного значення (найвищий рівень дотаційності становить лише 9,4%). Найбільш залежними ОТГ виявились ті, які віднесено до групи 3 з населенням від 5 до 10 тис. осіб (найвище значення дотацій становить 65,9%).

3. Питома вага видатків на утримання апарату управління у фінансових ресурсах ОТГ. Міста обласного значення, у яких видатки на управління перевищують 20% обсягу власних доходів, становить 10 (37,0% від загальної кількості ОТГ у групі), а найбільша питома вага управлінських видатків — 32,6%. Натомість найгірша ситуація в ОТГ з населенням менше 5 тис. осіб. Кількість ОТГ, у яких видатки на управління перевищують 20% обсягу власних доходів, становить 266 од. (91,1% від загальної кількості ОТГ у групі), у тому числі по 34 ОТГ показник становить понад 50%, а найбільша питома вага управлінських видатків — 89,5%.

4. Питома вага заробітної плати у видатках загального фонду. Найбільший середній показник видатків на оплату праці у розрахунку на одну ОТГ у групі 4 (до 5 тис. осіб) — 76,2% (найвищий показник видатків на оплату праці — 92,5%), а найнижчий в містах обласного значення — 48,9% (найвищий показник видатків на оплату праці — 77,9%).

За результатами розширеної оцінки фінансових показників бюджетів 806 ОТГ за 2019 р., проведеної за вісьмома індикаторами, наведемо узагальнену характеристику поточної результативності децентралізації (табл. 3) [15].

За результатами узагальнення даних щодо виконання окремих показників місцевих бюджетів 806 ОТГ за 2019 рік у розрізі груп за чисельністю мешканців в громадах можна відмітити нерівномірність фінансової міцності та рівня соціально-економічного розвитку регіонів. З цього можемо зробити висновок, що оптимальним варіантом для "слабких" громад є приєднання до інших ОТГ для створення більшої за площею і чисельністю громади. Це дозволить оптимізувати територіальну структуру місцевих рад, підвищити ефективність управління територією, покращити інвестиційну привабливість та рівень доцільності капіталовкладень у громаду [16; 17]. Проте, ситуація з пандемією 2020 р. значно позначиться на фінансовій спроможності територіальних громад, на висхідних показниках, які формують таку спроможність, передусім чисельність населення.

Необхідно відмітити такий цікавий інструмент, як співробітництво територіальних громад. Через початок децентралізації він відійшов на другий план, хоча потенціал співробітництва буде розкрито в майбутньому. Передбачаються такі форми співробітництва: делегування виконання окремих завдань; реалізація спільних проектів; спільне фінансування (утримання) підприємств, установ та організацій комунальної форми власності; утворення спільних комунальних підприємств, установ та організацій; утворення спільного органу управління.

У разі наступного об'єднання ОТГ, співробітництво може стати одним з механізмів інтеграції громад між собою. Проте проблеми в існуванні та фінансовому забезпеченні ОТГ залишаються.

Враховуючи вищезазначене, можемо виділити перспективи ОТГ після 2020 року. В умовах оновленого адміністративно-територіального поділу об'єднані територіальні громади будуть пристосовуватися до нового формату існування, а неспроможні з них шукатимуть спосіб "вижити". Впливовими для ОТГ стануть на-

Таблиця 3. Узагальнена характеристика результативності децентралізації за 2019 р.

Критерії результативності	Група 1	Група 2	Група 3	Група 4	Група 5
Кількість ОТГ	95	128	268	288	27
Загальна чисельність населення в групі ОТГ, тис. ос.	2001,1	1561,6	1874,9	979,1	1891,0
% від всього населення досліджуваних ОТГ	24,1	18,8	22,5	11,8	22,8
Кількість ОТГ, в яких показник доходів на 1 мешканця є більшим за середній показник по всіх ОТГ	26	37	81	108	14
Середня сума власних доходів, отримана ОТГ відповідної групи, грн	87,2	53,5	30,8	16,2	418,5
Середній показник власних доходів на 1 мешканця у відповідній групі ОТГ, грн	4139,3	4387,6	4409,6	4755,8	5976,0
Кількість ОТГ, в яких показник видатків на 1 мешканця є більшим за середній показник по всіх ОТГ	24	31	55	97	24
Середня сума видатків, проведених з бюджету ОТГ відповідної групи, грн	131,4	74,6	43,2	21,7	635,0
Середній показник видатків на 1 мешканця у відповідній групі ОТГ, грн	6239,1	6115,9	6169,0	6391,8	9067,1
Видатки на утримання апарату управління у розрахунку на 1 мешканця, грн (max – min)	782,4 (1603,7 – 362,5)	945,3 (2542,5 – 378,8)	1075,1 (3816,0 – 425,1)	1389,8 (4927,4 – 322,9)	752,7 (1439,2 – 483,2)
Капітальні видатки на 1 мешканця, грн (max – min)	1249,7 (3906,4 – 210,9)	1461,7 (8487,0 – 278,3)	1645,1 (16626,4 – 175,9)	1741,6 (15398,1 – 242,7)	1 732,6 (3438,3 – 215,5)
Рівень дотаційності бюджетів, %	49,7	57,5	63,5	62,6	9,1
Співвідношення видатків на утримання апарату управління із фінансовими ресурсами ОТГ, %	18,9	21,5	24,4	29,2	12,6
Питома вага зарплати у видатках загального фонду, % (max – min)	71,4 (86,0 – 46,5)	71,0 (89,4 – 34,8)	70,9 (93,3 – 33,5%)	73,3 (91,8 – 25,7)	42,5 (75,5 – 34,9)
Питома вага капітальних видатків у загальному обсязі видатків, % (max – min)	16,3 (41,9 – 3,1)	18,9 (57,2 – 4,2)	20,7 (55,0 – 3,9%)	21,0 (63,1 – 4,3)	15,7 (25,7 – 3,4)

Примітка: де група 1 — ОТГ із населенням понад 15 тис. ос., група 2 — із населенням 10–15 тис. ос., група 3 — із населенням 5–10 тис. ос., група 4 — із населенням до 5 тис. ос., група 5 — ОТГ — міста обласного значення.

Джерело: систематизовано за даними сайту decentralization.gov.ua.

ступні чинники: фінансова спроможність та зміна кількості населення (сільські громади особливо відчують його зменшення). Як наслідок, з'явиться проблема балансу наявних фінансових ресурсів з чисельністю мешканців.

Отже, погоджуємося із раніше висунутими варіантами децентралізації в Україні після 2020 року [18; 19]:

1) інерційний сценарій — виконано план по кількості сформованих ОТГ; території, які не встигли об'єднатися або будуть приєднуватися до вже сформованих територіальних громад, або "застигнуть" на етапі переходу. Відповідальність за поточну ситуацію буде покладено на сформовані територіальні громади. Негативним наслідком такого розвитку подій може стати проблема поділу на "багатих" і "бідних";

2) централізований сценарій — ОТГ сформуються у більшій за розміром громаді. Тобто слабші територіальні групи приєднуються до більших і сильніших центрів. Таким чином можемо подолати проблему "багатих" і "бідних" ОТГ;

3) останній і, на нашу думку, найбільш прийнятний варіант — об'єднання на добровільних засадах. Після завершення формування ОТГ у 2020 році влада створить нормативно-правову базу для подальшого створення ОТГ. Водночас Уряд братиме мінімальну, або не братиме взагалі, участь у процесі об'єднання громад, а повноваження делегує на громаді. Цей варіант можна назвати третім етапом децентралізації.

Завдяки цьому ОТГ матимуть змогу об'єднатися у бажаних межах. Негативним наслідком такого варіанту, як і в першому, є проблема "багатих" і "бідних". Територіальні громади з добрим фінансовим забезпеченням не захочуть приєднувати до себе слабші ОТГ. А соціально-економічні вигоди від об'єднання слабких ОТГ потрібно буде розглядати окремо. Водночас автономне існування ОТГ все одно залишається під загрозою.

ВИСНОВКИ

Таким чином, за результатами проведеного дослідження систематизовано причини впровадження децентралізації. Визначено аспекти фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування. Виявлено критерії оцінки рівня спроможності територіальних громад. Розглянуто динаміку формування ОТГ за час впровадження реформи децентралізації.

Одна з дилем децентралізації полягає в тому, що саме центральні державні чиновники взяли на себе ініціативу щодо децентралізації влади. Однак повноваження по передачі фінансових, адміністративних і технічних ресурсів місцевим органам влади досі не мають практичної реалізації, як немає і конкурентного середовища між ОТГ за рівнем фінансової спроможності. Дослідження фінансової децентралізації в Україні показують вирішальний вплив нестачі кваліфікованої робочої сили на успіх децентралізації, що посилюється пандемією 2020 р. Міністерства, державні структури та інші органи центральної влади залучили найкваліфікованіших технічних фахівців і найосвіченіших менеджерів для впровадження централізованого електронного урядування, що призвело до хронічної нестачі талантів на місцевому рівні. Курси з лідерства та управління для місцевих чиновників не справили належного і запланованого спочатку в 2014 р. ефекту, що підтверджується інформацією спеціалізованого інтернет-ресурсу.

Література:

1. Tiebout C.M. An Economic Theory of Fiscal Decentralization. Universities-National Bureau Committee for Economic Research. Princeton University Press. 1961. p. 79–96. URL: <http://www.nber.org/chapters/c2273>
2. Законодавство України. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/>
3. Ступницька Т.М., Немченко Г.В. Проблеми фінансової децентралізації в Україні. Економіка харчової промисловості. 2016. Т. 8. Вип. 1. С. 67–72.

4. Європейська Хартія місцевого самоврядування. URL: <http://decentralization.in.ua/yevropejska-hartiya-mistsevogo-samovr/>

5. Сало Т.В. Децентралізація фінансової системи: стан та оцінка рівня в Україні. Ефективність державного управління. 2013. Вип. 35. С. 324—330.

6. Децентралізація влади: як зберегти успішність в умовах нових викликів? Аналітична доповідь / Жаліло Я.А., Макаров Г.В., Даниляк О.О., Руденко А.Ф., Романова В.В., Павленко І.А., Шевченко О.В. К., 2018. 21 с.

7. З'явився текст оновленої методики формування спроможних громад. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12111?page=2>

8. Жаліло Я.А., Шевченко О.В., Романова В.В. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу. Національний інститут стратегічних досліджень. К. 2019. 115 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-05/2019.pdf>

9. Донченко К. Сценарії децентралізації. Що очікує ОТГ після 2020 року. URL: <https://biz.censor.net.ua/resonance/3074295>

10. Ткачук А. С конституцией или без, децентрализация началась. Теперь только не навреди! Зеркало недели. 31.01.2016. URL: <http://gazeta.zn.ua/internal/anatoliy-tkachuk-s-konstituciyey-ili-bez-decentralizaciyi-nachalas-teper-tolko-ne-navredi-.html>

11. Нехайчук Д.В. Організаційно-економічні засади формування інвестиційної інфраструктури комплексного розвитку регіонів: [монографія]. Херсон: Гринь Д.С. 2014. 369 с.

12. Волохова І.С. Місцеві фінанси та перспективи поглиблення фінансової децентралізації в Україні: [монографія]. Одеса: Атлант, 2014. 462 с.

13. Про внесення змін до Методики формування спроможних територіальних громад: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 34-2020-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/34-2020-%D0%BF>

14. Венцел В., Герасимчук І. Бюджети 806 ОТГ. Рейтинг за 9 місяців 2019 року. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/11877>

15. Венцель В., Герасимчук І. Оцінка фінансових показників бюджетів 806 ОТГ. Рейтинг за 2019 рік. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12192>

16. Тимчак В.В., Тимчак М.В. Адміністративно-фінансова децентралізація та формування концепції фінансового забезпечення розвитку територіальних громад в Україні. Науковий вісник Полісся. 2017. № 4 (12). Ч. 1. С. 206—211.

17. Мацедонська Н.В., Клівіденко Л.М. Децентралізація в Україні та основні шляхи її впровадження в сучасних умовах. Економіка і суспільство. 2017. № 8. С. 613—618.

18. Балінський В.В. Реформа децентралізації влади в Україні: сучасний стан та перспективи подальшого впровадження. Держава та регіони. 2019. № 4 (68). С. 63—69.

19. Толуб'як В.С., Костецький В.В. Перспективи розвитку об'єднаних територіальних громад в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 14. С. 33—41.

References:

1. Tiebout, C.M. (1961), "An Economic Theory of Fiscal Decentralization", Universities-National Bureau Committee for Economic Research. Princeton University Press, pp. 79—96, available at: <http://www.nber.org/chapters/c2273> (Accessed 01.04.2020).

2. . The official portal of the Verkhovna Rada of Ukraine (2020), "Legislation of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/> (Accessed 01.04.2020).

3. Stupnytska, T.M. and Nemchenko, G.V. (2016), "Problems of financial decentralization in Ukraine", Economics of the food industry, Vol. 8, Issue 1, pp. 67—72.

4. Council of Europe (1985), "European Charter of Local Self-Government", available at: <http://decentralization.in.ua/yevropejska-hartiya-mistsevogo-samovr/> (Accessed 01.04.2020).

5. Salo, T.V. (2013), "Decentralization of the financial system: state and level assessment in Ukraine", Public administration efficiency, Vol. 35, pp. 324—330.

6. Zhalilo, Y.A. Makarov, G.V. Danylyak, O.O. Rudenko, A.F. Romanova, V.V. Pavlenko, I.A. and Shevchenko, O.V. (2018), Detsentralizatsiya vlady: yak zberehty uspishnist' v umovakh novykh vyklykiv? Analitychna dopovid' [Decentralization of power: how to stay successful in the face of new challenges? Analytical report], Kyiv, Ukraine.

7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), "The text of the updated methodology of formation of able communities has appeared", available at: <https://decentralization.gov.ua/news/12111?page=2> (Accessed 01.04.2020).

8. Zhalilo, E.A. Shevchenko, O.V. and Romanova, V.V. (2019), Detsentralizatsiya vlady: poryadok dennyy na seredn'ostrokovu perspektyvu [Decentralization of power: an agenda for the medium term], National Institute for Strategic Studies, Kyiv, Ukraine.

9. Donchenko, K. (2018), Decentralization scenarios. What awaits OTG after 2020, available at: <https://biz.censor.net.ua/resonance/3074295> (Accessed 01.04.2020).

10. Tkachuk, A. (2016), "With or without the constitution, decentralization began. Now just don't hurt!", The mirror of the week, available at: <http://gazeta.zn.ua/internal/anatoliy-tkachuk-s-konstituciyey-ili-bez-decentralizaciyi-nachalas-teper-tolko-ne-navredi-.html> (Accessed 01.04.2020).

11. Nekhaychuk, D.V. (2014), Orhanizatsiyno-ekonomichni zasady formuvannya investytsiynoyi infrastruktury kompleksnoho rozvytku rehioniv [Organizational and economic principles of formation of investment infrastructure of complex development of regions], Grin D.S., Kherson, Ukraine.

12. Volokhova, I.S. (2014), Mistsevi finansy ta perspektyvy pohyblennya finansovoyi detsentralizatsiyi v Ukraini [Local finance and prospects for deepening financial decentralization in Ukraine], Atlanta, Odessa, Ukraine.

13. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), "About modification of the Methodology of formation of capable territorial communities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/34-2020-%D0%BF> (Accessed 01.04.2020).

14. Wenzel, V. and Gerasymchuk, I. (2019), "Budgets of 806 united territorial communities. Rating for 9 months of 2019", available at: <https://decentralization.gov.ua/news/11877> (Accessed 01.04.2020).

15. Wenzel, V. and Gerasymchuk, I. (2019), "Estimation of financial indicators of budgets of 806 united territorial communities. Rating for 2019", available at: <https://decentralization.gov.ua/news/12192>.

16. Tymchak, V.V. and Timchak, M.V. (2017), "Administrative and financial decentralization and formation of the concept of financial support for the development of territorial communities in Ukraine", Polesie Scientific Bulletin, Vol. 4 (12), no. 1, pp. 206—211.

17. Matsedonska, N.V. and Klividenko, L.M. (2017), "Decentralization in Ukraine and the main ways of its implementation in modern conditions", Economy and society, Vol. 8, pp. 613—618.

18. Balinskiy, V.V. (2019), "Reform of decentralization of power in Ukraine: current state and prospects for further implementation", State and regions, Vol. 4 (68), pp. 63—69.

19. Tolubiak, V.S. and Kostetsky, V.V. (2019), "Prospects for development of united territorial communities in Ukraine". Investment: practice and experience, Vol. 14, pp. 33—41.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2020 р.

О. І. Решетняк,
к. е. н., доцент, докторант, Науково-дослідний центр
індустріальних проблем розвитку НАН України
ORCID ID: 0000-0002-1183-302X

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.96

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ НАУКОВИХ КАДРІВ У СИСТЕМАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ КРАЇН СВІТУ

*O. Reshetnyak,
PhD in Economics, Associate Professor, Research Centre for Industrial
Problems of Development of the National Academy of Sciences of Ukraine*

PECULIARITIES OF TRAINING OF SCIENTIFIC PERSONNEL IN HIGHER EDUCATION IN THE COUNTRIES OF THE WORLD

Метою цієї роботи є визначення особливостей підготовки наукових кадрів у системі вищої освіти різних країн світу. Методичною базою статті є: аналіз загальних трендів розвитку вищої освіти, статистичний та графічний аналіз, порівняння систем вищої освіти країн світу, узагальнення. Проведено аналіз та визначено особливості в підготовці наукових кадрів у системах вищої освіти різних країн світу, що дозволило встановити відмінності в організації підготовки кадрів вищої кваліфікації на Європейському дослідницькому просторі та Америці. Проведений аналіз освітніх систем країн світу дозволив визначити декілька типових програм підготовки наукових кадрів. Визначено, що фінансування підготовки фахівців вищої кваліфікації в Європі менш ніж на 50% здійснюється з державних джерел, але зростання інтересу до здобуття вищої освіти обумовлюється збільшенням оплати праці працівників, які мають високий рівень кваліфікації. Обґрунтовано, що забезпечення більшої диверсифікації фінансових ресурсів є серйозною проблемою для університетів усіх країн світу, які пропонують докторські програми і прагнуть досягти збільшення кількості докторантів. Отримані результати дослідження можуть виступати основою для вдосконалення системи підготовки наукових кадрів в Україні.

The purpose of this work is to identify the specifics of scientific training in the higher education system around the world. The methodological basis of the article is: analysis of general trends of higher education development, statistical and graphic analysis, comparison of higher education systems in the countries of the world, generalizations. In the article the rating of the countries of the world on value of a share of the population at the age of 25—64 years which have higher education is carried out, the rating of the countries of Europe on a share of students, received higher education in doctoral studies is made. The analysis was carried out and the peculiarities in the training of scientific personnel in the systems of higher education of different countries of the world were defined, which made it possible to establish the differences in the organization of training of personnel of higher qualification in the European research space and America. Significant differences in higher education systems and doctoral programmes around the world have been identified. The analysis of peculiarities of training of scientific personnel in the countries of the world has allowed to note that doctoral programs do not correspond to the uniform standard on the content, duration, requirements to candidates for reception of corresponding educational levels; level of centralization of management, the purposes and tasks which they realize, that complicates comparison of educational degrees among themselves. The study of educational systems in the countries of the world has made it possible to identify several model programs for training scientific personnel in the countries of the world. It has been determined that the financing of training of specialists with higher

qualification in Europe is only 48% on average from public sources, but the growth of interest in higher and postgraduate education is determined by an increase in remuneration of employees with high qualification level. It has been argued that ensuring greater diversification of financial resources is a major challenge for universities around the world that offer doctoral programmes and seek to increase the number of doctoral candidates. The main incentive for attracting doctoral candidates, as well as applicants for higher education, in European countries remains the possibility of a significant increase in their wages after receiving the appropriate level of education. The results of the research can serve as a basis for improving the system of training scientific personnel in Ukraine.

Ключові слова: наукові кадри, система вищої освіти, докторантура, кадри вищої кваліфікації, програми підготовки наукових кадрів.

Key words: scientific personnel, system of higher education, doctoral studies, personnel of higher qualification, programs of scientific personnel training.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Зрозуміння зміни світової економіки під впливом розвитку нових знань, як ключового джерела теперішнього (і майбутнього) багатства [1] є актуальним в усьому світі, що підвищує роль вищої освіти та підготовки наукових кадрів, як підґрунтя для розвитку інноваційної економіки. Більшість країн світу усвідомлюють, що для забезпечення сучасних кваліфікованих робочих місць у зв'язку з технологічним розвитком, а також необхідністю підвищення науково-інноваційної конкурентоспроможності країн підготовка молоді вищого рівня освіти є необхідною базовою кваліфікацією. Вища освіта, яку також називають третім ступенем або післяшкільною (університетською) освітою, є рівень освіти після закінчення школи та включає бакалаврську та післядипломну освіту, в тому числі магістерську та наукову [2]. Динаміка частки населення деяких країн світу віком 25—64 роки, які мали вищу освіту рівнів ISCED 6,7,8 в 2000-2017 рр. свідчить, що в середньому в країнах ОЕСР вищу освіту рівнів ISCED 6,7,8 мали тільки 22,3% у 2000 р. населення, тоді як в 2017 р. вже 36,9%, в 2018 р. — 37%. У період з 2008 по 2018 рік частка моло-

дих (25—34 років) з вищою освітою зросла в середньому на 9 відсоткових пунктів у країнах ОЕСР [2]. Але, як показує досвід провідних економік світу щодо кадрового забезпечення інноваційного розвитку, має важливе значення не тільки кількість працездатного населення з вищою освітою, але й якість знань, отриманих у вищих навчальних закладах стають все більш критичними для національної конкурентоспроможності. Саме тому, підготовці наукових кадрів, як ключового елементу в структурі кадрів вищої кваліфікації, приділяється особлива увага в системах Європейської та Американської вищої освіти.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Важливість підготовки наукових кадрів для забезпечення інноваційного розвитку економіки розглядається в роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних авторів: Дж. Барнетта, Р. Харріса, М. Мулвані [3], Д. Кіраноскі, Н. Гілберт, Х. Ледфорда, А. Найяра, М. Яхія [4], А. Ковальчука, Н. Хаванової [5], М. Саряна, В. Староверова [6], М. Шмідта, Е. Хансона [7], А. Хасгалла,

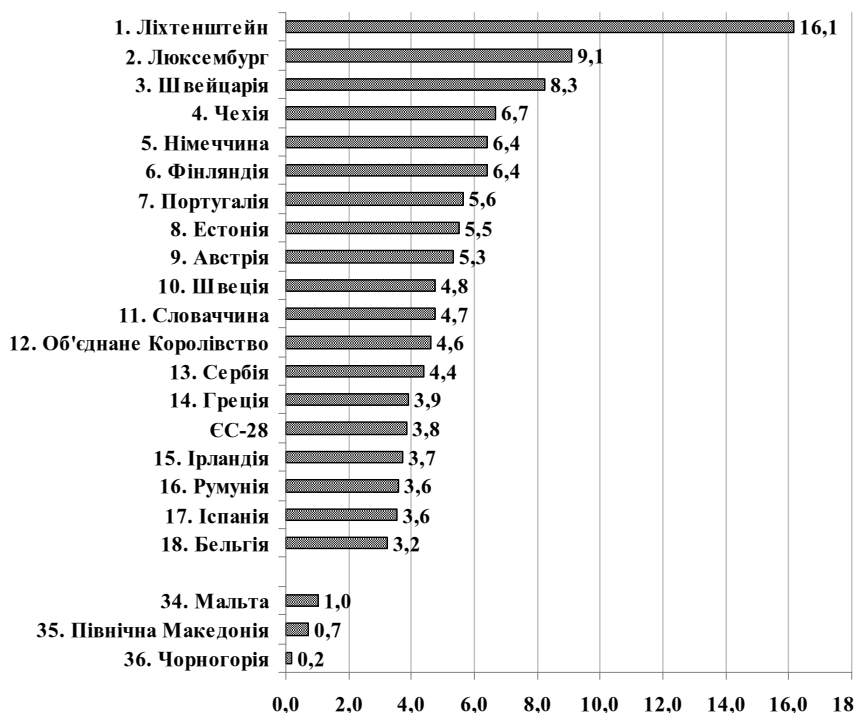

Рис. 1. Рейтинг країн Європи за часткою студентів, що здобували вищу освіту в докторантурі в 2018 р.

Джерело: самостійна розробка автора за [9].

Б. Саєна, А. Боррелл-Даміана [8] та ін. Проте визначення особливостей підготовки наукових кадрів у системі вищої освіти різних країн світу не знайшло належного висвітлення в доробках учених, що й зумовило формулювання мети дослідження.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є визначення особливостей підготовки наукових кадрів у системі вищої освіти різних країн світу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У 2018 р. найвища частка студентів вищих навчальних закладів, які навчаються на здобуття наукових ступенів серед держав-членів ЄС, становила 9,1% у Люксембурзі, тоді як країн Європи — Ліхтенштейні (16,1%). Крім цих порівняно малих країн, наступна найвища частка (серед країн-членів ЄС) були зафіксовані в Чехії (6,7%) та Німеччині (6,4%), тоді як серед країн, які не є членами ЄС частка Швейцарії — 8,3%. У межах ЄС найнижча частка докторантів у загальній кількості студентів, які навчалися в докторантурі на Мальті (1,0%); Північній Македонії (0,7%) та Чорногорії (0,2%). Рейтинг країн Європи за часткою студентів, що здобували вищу освіту в докторантурі в 2018 р., наведено на рисунку 1.

Для більш детального аналізу та визначення особливостей в підготовці наукових кадрів розглянемо системи вищої освіти різних країн світу.

Аналіз організаційних структур систем освіти, в тому числі й вищої, в країнах ЄС показав, що не дивлячись на стандарти Болонської системи [10] здобуття таких рівнів вищої освіти, як бакалавр, магістр та доктор PhD, мають значні відмінності в організації вищої освіти.

У країнах Європи в останні десятиліття існує загальна тенденція забезпечення рівності доступу до вищої освіти та підготовки наукових кадрів, але Британська система освіти залишається високо селективною, за відмінності до організації вищої освіти вона отримала назву "неконтинентальної" [10; 11]. Також необхідно відмітити, що у Великій Британії система організації освіти має відмінності в Англії, Уельсі, Північній Ірландії та Шотландії, вона має високий ступень децентралізації, управління освітньою політикою покладено в значній мірі на місцеві органи влади, а також на академічні установи та професійні спільноти. У Великій Британії вища освіта включає подальшу освіту (FE), а також вищу освіту (HE) [9].

Система вищої освіти у Великої Британії підрозділяється на два рівні: перший рівень (4 роки) завершується присвоєнням ступеня бакалавра; другий рівень (1—2 роки) — ступеня магістра, а також доктора (додатково 4 роки) і дає можливість подальшої реалізації в науковій і прикладній діяльності (академічні ступені).

Навчальний процес за магістерськими програмами передбачає освітню та науково-дослідну складові. Науково-дослідний курс магістратури завершується захистом магістерської дисертації та присвоєнням ступеня магістра філософії (MPhil), магістра гуманітарних або точних наук з елементом дослідження (MA / M.Sc. By research) або ж магістра досліджень (M.Res.). Програма, яка веде до отримання ступеня магістра дослідження (PhD) або для дослідницької кар'єри в промисловому секторі. Всі магістерські наукові ступені вважаються академічними. Ступені в Великобританії, на відміну від ряду інших країн, присуджують не університетами, а спеціальним органом — Радою з присудження національних академічних ступенів.

Сучасна система університетської освіти в Німеччині є базою створення нової моделі університетської освіти, в якій навчання поєднане з дослідницькою діяльністю —

дослідницький університет. Сучасна система вищої освіти в Німеччині представлена різноманітними установами — університети (близько 90), вищі професійні школи (понад 170), педагогічні коледжі, академії мистецтв, технологічні семінарії.

Університетська освіта завершується присудженням однієї з трьох видів ступенів: диплом (професійно-орієнтований ступень поширений в галузі природничих, інженерних та суспільних наук); магістр (академічний ступень у галузі гуманітарних наук і мистецтв); статус державного службовця (отримують вчителі, юристи і медики після закінчення навчання, складання державного іспиту та завершення встановленого періоду практичної професійної підготовки в обраній професійній сфері). Випускникам університетів прикладних наук присуджується диплом з позначкою в дужках "FH" (Fachhochsuen), з тим, щоб відрізнити його від університетського диплома. Випускникам академії вищої професійної підготовки присуджується диплом з відміткою (Berufsacademica). Однією з проблем, активно обговорюваної в Німеччині, є несумісність традиційної німецької структури ступенів з міжнародною практикою присудження ступенів бакалавра та магістра.

Відповідно до традиційних німецьких моделей, докторанти (Promovierende) здійснюють підготовку дисертаційних робіт на коопераційній основі з науково-дослідницькими, навчальними закладами або виробниками. Докторантура в Німеччині працює на основі взаємозв'язку освіти, науки та підприємницького сектору економіки. В Німеччині 83% докторантів встановлюють трудові відносини з роботодавцями, при цьому 76% працює в університетах, 8% — у науково-дослідницьких закладах, 15% — у промисловості [11].

Система вищої освіти у Франції організована у вигляді подвійної системи: 1) університети (включаючи Політехнічні інститути) відкриті для великої кількості студентів, навчання здійснюється за програмами у відповідності до спеціалізованих сфер діяльності і досліджень; 2) вищі школи (Grandes Ecoles) та інші професійні установи вищої освіти, які використовують вибірккову політику прийому студентів.

Крім того, в систему вищої освіти входять Ліцеї (Lycées), які також пропонують неуніверситетські курси вищої освіти та присвоюють ступінь інженера (de Technicien sup'erieur). Більшість установ системи вищої освіти підпорядковуються Міністерству освіти і наук, проте деякі коледжі Grandes Ecoles підзвітні іншим міністерствам. У Франції існують у відповідності до Болонської системи бакалавріат і докторат, ступінь магістра професійних наук і магістра наукових досліджень. Ступені вищих шкіл цінуються більше, ніж університетські дипломи, через процедури відбору, які в них передбачені. У Франції бакалавріат відповідає навчанням в середній школі та дозволяє вступити до університету, де здійснюється навчання у продовж двох років після чого видається диплом про загальну університетську освіту, після ще одного року навчання видається ліцензія, яка є еквівалентом британського ступеня бакалавра. Далі студенти можуть отримати ступінь магістра (maîtrise) після одного року наукових робіт. За магістром слідує диплом про вищу спеціальну освіту (diplome d'etudes sup'erieures sp'ecialis'ees — DESS) або диплом про закінчення курсу удосконалення (Diplome d'etudes approfondies — DEA), обидва вимагають пройти ще один рік навчання. DEA можна вважати еквівалентним магістру філософії. Після отримання ступеня DEA студенти можуть продовжити навчання та отримати впродовж трьох років отримати докторську ступінь.

Система вищої освіти в Фінляндії складається з двох паралельних напрямків освіти — університети і політехнічні інститути, які надають практичні знання і навички для роботи в різних сферах економіки. Навчання в закладах вищої освіти триває 3,5—4 роки та включає

обов'язкову практику. Крім ступенів, еквівалентних бакалавру, магістру та доктору наук, фінські університети присвоюють ще й проміжну між магістром і доктором ступінь — ліценціат, яку отримують через два роки після магістра (докторську ступінь можна отримати ще через два роки). Усі ступені присуджує European Credits Transfer System (ECTS) [10].

Система вищої освіти в Швеції включає два типи закладів: університети та університетські коледжі; поза-університетський сектор вищої професійної освіти. У шведських вузах діє три рівня підготовки: перший переддипломний рівень навчання (диплом про закінчення університету (2 роки); ступінь бакалавра (3 роки)); другий рівень — рівень спеціалізації: (ступінь магістра (2 роки); однолітня магістерська підготовка (1 рік). Передумовою для прийому на програми навчання другого рівня є наявність переддипломного ступеня; третій рівень — дослідний (докторантура), яка передбачає отримання ступеня ліценціата (2 роки) та ступеня доктора (4 роки). Також існує можливість отримати фундаментальну наукову освіту в тих університетах, де є науково-дослідні підрозділи.

У структурі вищої освіти США існує поділ на коледжі та університети: в коледжі можна отримати тільки ступінь бакалавра, університети мають повну програму навчання, що містить: undergraduate — програма підготовки бакалаврів (undergraduate studies, undergraduate program), graduate — додаткове навчання в магістратурі і бізнес-школі MBA (graduate studies, graduate program); postgraduate — третій ступінь освіти, аналог докторантури (college or school of graduate studies, graduate college or graduate school).

Також у системі вищої освіти США існують професійні освітні ступені, які здобуваються під час навчання в професійних школах, після отримання ступеня бакалавра в звичайному університеті (First-professional Degrees) — це ступені, визнані Департаментом США за освітнім напрямом, які необхідні для подальшого ліцензування. Професійні освітні ступені присвоюються в таких галузях, як ветеринарія (DVM), богослов'я (Mdiv, BD), медицина (MD), Оптометрія (OD), остеопатична медицина (DO), ортопедія (PodD, DP, DPM), право (LLB, JD), соціальна робота (BSW, MA, MSc, DSW), стоматологія (DDS, DMD), фармакологія (Bpharm, PharmD), хіропрактика (DC, DCM) і цілому ряду інших галузей.

Одним з головних елементів підготовки кадрів вчених-дослідників і викладачів у вузах США є докторантура, яка обумовлює захист докторської дисертації на ступінь доктора (PhD). Докторантура є одним зі ступенів навчання, будується за подібними принципами, що бакалавріат та магістратура. Основною відмінністю американської докторантури від європейської моделі є значний обсяг навчальних курсів. Два перших роки американської докторантури здійснюється вивчення певного набору дисциплін, які пов'язані з профілем докторської спеціалізації, методологією і методами наукових досліджень (course work). Після закінчення теоретичного курсу докторант складає свого роду випускні іспити (comprehensive exam, або exit exam). Третій рік присвячено безпосередньому написанню і захисту дисертації [11].

Схожа на американську система вищої освіти в Канаді, яка передбачає навчання на трьох рівнях: ступінь бакалавра (Bachelor's Degree), ступінь з відзнакою (Honours) і спеціалізований ступінь (чотири роки навчання зі спеціалізацією). Перший ступінь може також включати атестаційні програми (Diploma programmes), навчання за якими триває 1—3 роки, і сертифікаційні програми (Certificate programmes) тривалістю 1 рік. Ці навчальні програми діють у співпраці канадських університетів з професійними коледжами. Магістратура передбачає навчання строком 1 рік для випускників бакалавріату (за винятком програм бізнес-адміністрування для яких передбачено навчання 2 роки) та написання

дисертації теоретичної або практичної спрямованості. Терміни навчання для отримання магістерського ступеня у Канаді: 3 роки для випускників бакалавріату права (LLB) і 4 роки для лікарів і ветеринарів (Doctor of Medicine, MD; Doctor of Veterinary Medicine, DVM). Вищим академічним ступенем, що привласнюється канадськими університетами є доктор філософії (PhD). Докторські програми маєт дослідно-освітню спрямованість.

Систему вищої освіти в Російській Федерації представлено трьома рівнями: перший рівень (бакалавріат) — закінчена вища освіта (4 роки), другий рівень (спеціалітет) — навчальні програми орієнтують студентів на практичну роботу в галузі за обраним напрямом (5—6 років) та магістратура (2 роки) — дозволяє поглибити спеціалізацію за обраним напрямом та передбачає підготовку студентів до науково-дослідницької діяльності. Третій рівень — підготовка кадрів вищої кваліфікації — аспірантура (ад'юнктура) та докторантура. Навчання в аспірантурі (3—4 роки) включає освітню частину, педагогічну діяльність, практику, науково-дослідницьку роботу. За підсумками захисту дисертації присвоюється ступінь кандидата наук. Другий науковий ступінь, який підтверджує статус вченого, присуджується за підсумками захисту докторської дисертації [11].

Таким чином, можна встановити відмінності в організації підготовки наукових кадрів на Європейському дослідницькому просторі та Америці за наявності загальних освітніх стандартів, які обумовлюються Болонською системою здобуття вищої освіти. Наприклад, в Європі неможливо здобути докторський ступінь, не отримавши попереднього ступеня магістра, тоді як у США багато докторських програм приймають кандидатів, які мають лише ступінь бакалавра. У деяких країнах докторські школи створюються під егідою міністерств освіти (наприклад, у Фінляндії і Франції) або в тісній співпраці з науково-дослідними установами та фінансуються за рахунок наукових організацій (наприклад, Інститутом Макса Планка або Національним університетом у Німеччині).

У багатьох країнах світу активно впроваджуються програми професійної докторантури. Існують відмінності щодо визначення професійного докторату в різних країнах світу, де професійний докторат введений законодавчо в систему підготовки кадрів. Наприклад, в одних країнах (США, Канада, Франція, Бельгія, Італія) ступінь доктора медицини є професійним, а в інших — дослідним (Велика Британія, Ірландія). До докторських професійних ступенів в деяких країнах (наприклад, у Франції, Італії, Бельгії) відносяться доктора права (DL), ділового адміністрування (DBA), які розглядаються як складові систему підготовки професійного, а не академічного докторату [11].

Поряд зі ступенем доктора філософії (PhD) в європейських країнах є ряд почесних докторських ступенів (honorary / higher / senior doctorates), які присуджуються порівняно небагатьом ученим за довголітню і плідну наукову діяльність та не передбачають підготовку відповідної докторської дисертаційної роботи. Серед них є ступені: Doctor of Science (D.Sc.) природничі науки; Doctor of Letters (Litt.D.) гуманітарні науки; Doctor of Laws (L.L.D.) юриспруденція. Одержання почесних докторських ступенів не вимагають проведення спеціальних досліджень або написання дисертації, вони присуджуються за сукупністю заслуг відомим діячам науки.

Наукових звань доцента, старшого наукового співробітника і професора (в нашому розумінні "наукового звання") в міжнародному науковому співтоваристві немає. Структура посад професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів пов'язана з терміном "професор" — асистент професора, асоційований професор (іноді ця посада називається "доцент" (Docent)) і повний професор. У західному світі можна бути професором якогось університету, а не "професором (або до-

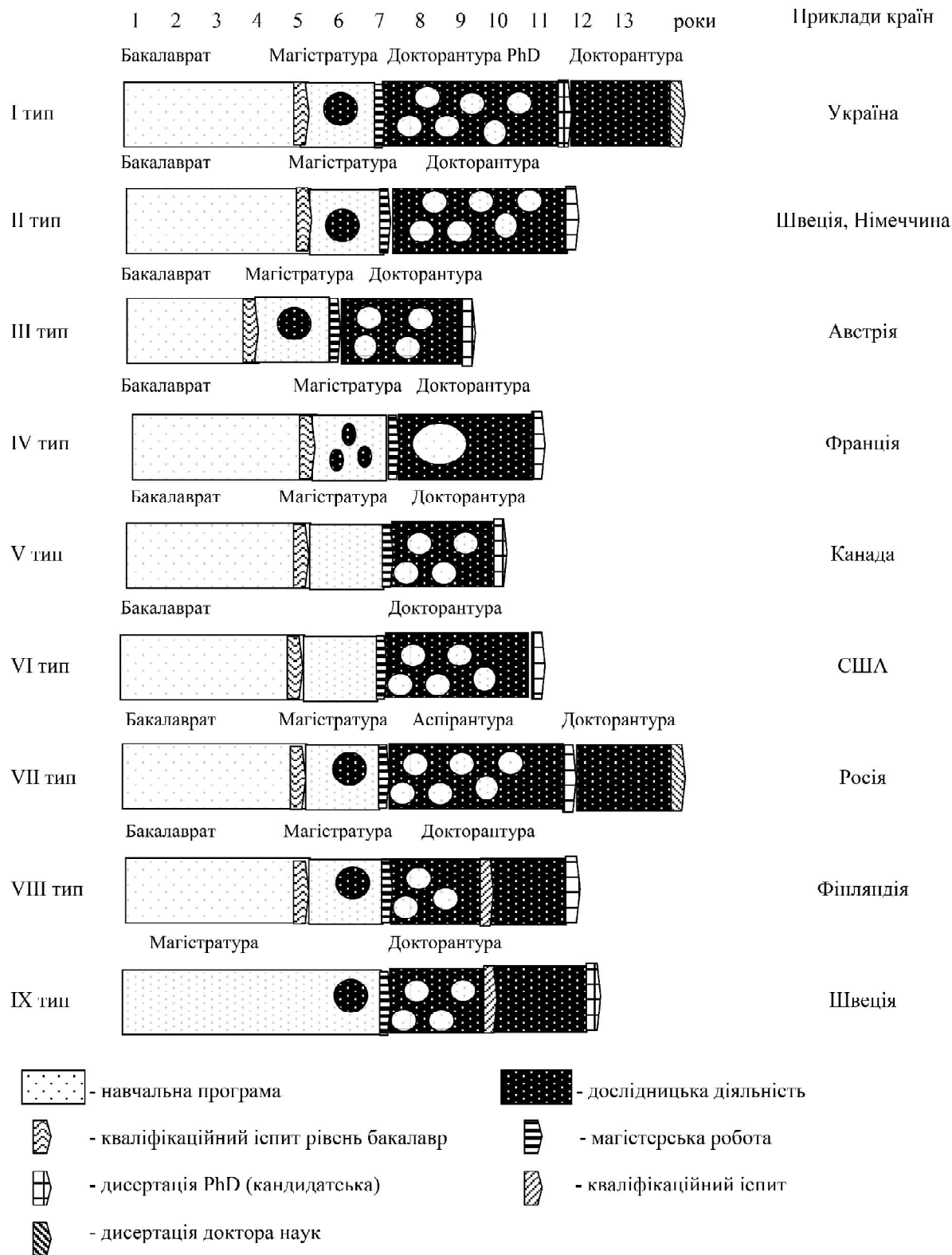

Рис. 2. Типові програми підготовки наукових кадрів

Джерело: самостійна розробка автора за [3; 8; 11].

центом) взагалі". І просування професорськими кар'єрними сходами в більшості країн не пов'язано з отриманням вищого наукового ступеня, ніж Ph.D. Але в сучасній європейській академічній системі, в таких країнах як Франція, Португалія, Німеччина, Норвегія, Швейцарія, Австрія, Нідерланди, Данія, Швеція, Фінляндія, Чехія, Польща, Угорщина, Болгарія, Словаччина і Словенія, а також у деяких азіатських країнах, існує процедура "хабілітації" (Habilitation, від лат. Habilis — здатний, придатний), яка здійснюється нау-

ковцями після присудження їм докторського наукового ступеня. Ця процедура дозволяє науковцю отримати титул "хабілітованого доктора" (doctor habilitatus, Dr.habil), який дає право на заняття професорської посади в університеті. Хабілітація є кваліфікацією, додатковою до докторського ступеня, але не окремим науковим ступенем. Хабілітація передбачає захист наукової роботи значно вищого рівня, ніж це потрібно для присудження ступеня Ph.D. Процедури "хабілітації" в країнах світу мають особливості, але в загалі передбачають

рецензування усієї наукової роботи вченого, оцінку педагогічної діяльності та організаційної роботи в сфері науки (участь у міжнародних наукових організаціях, керівництво науковими проектами та ін.).

Процедура хабілітації існує також і в деяких країнах колишнього СРСР — Латвії, Литві, Молдавії і Естонії, де було введено європейську градацію вчених ступенів.

Таким чином, на підставі проведеного аналізу особливостей підготовки наукових кадрів в країнах світу можна відзначити, що докторські програми (програми підготовки наукових кадрів) не відповідають єдиним стандартом за змістом, тривалістю, вимогами до кандидатів на здобуття відповідних освітніх рівнів, системи післявузівської освіти в різних країнах відрізняється за ступенем централізованості їх управління, цілями та завданнями, які вони реалізують, що часто ускладнює порівняння освітніх ступенів між собою.

Проведене дослідження світних систем країн світу дозволило визначити декілька типових програм підготовки наукових кадрів, які дозволяються визначити відмінності та особливості підготовки кадрів вищої кваліфікації в країнах світу (рис. 2).

Таким чином, є суттєві відмінності в підготовці наукових кадрів в різних країнах світу. Докторські програми не тільки відрізняються за змістовною складовою та терміном навчання та підготовки дисертаційної роботи, а й підходом до процесу навчання. Деякі європейські докторські програми вимагають, щоб студенти починали працювати над своїми дисертаційними проектами одразу. Американські докторські програми, незалежно від галузі, вимагають від студентів пройти два — три роки освітньої підготовки з різних тем дисципліни, перш ніж працювати над дисертацією, скласти ряд комплексних іспитів, перш ніж вони можуть розпочати роботу над дисертацією. Іспити перевіряють знання докторанта з основних напрямів дисертаційного дослідження. Кожен університет може мати власну структуру іспитів, зазвичай є усний та письмовий компоненти.

Більшість європейських докторських програм не вимагають, щоб студенти склали кваліфікаційні іспити для підтвердження відповідної кваліфікації. Є деякі помітні винятки, наприклад, у Швеції, докторанти складають усний та письмовий іспит після двох років навчання, отримують звання ліцензіата та можливість приступити до роботи над дисертаційним проектом [4].

Існують відмінності у якості наукових робіт дисертантів. Так, якщо в США за змістом це більш кваліфікаційна робота, яка дозволяє оцінити компетенції дисертанта до роботи з науковою літературою, уміння робити висновки, то в Німеччині це може бути прикладне наукове дослідження, яке було виконано на замовлення підприємницьких організацій. В Європі докторські програми менш систематизовані, ніж у США і Японії, і можуть дуже відрізнятися не тільки в рамках однієї країни, а й університету. Французька система відрізняється фрагментарністю університетських дослідницьких груп і дихотомією між університетами та елітними вищими школами (*grandes ecoles*).

Розглядаючи механізми фінансування підготовки наукових кадрів у країнах світу, необхідно відзначити, що існують різні підходи та моделі. У кількох європейських країнах докторанти вважаються працівниками наукових чи освітніх установ та мають трудові договори. Як співробітники вони отримують заробітну плату, яка пов'язана не тільки з процесом підготовки наукової роботи, а й з виконанням навчальної або додаткової наукової роботи. Загалом в європейських країнах спостерігається тенденція ставлення до докторантів як до дослідників-початківців. У зв'язку з цим вони сплачують відрахування на медичне страхування, пенсію та страхування по безробіттю. У країнах, де докторанти не є працівниками наукових або навчальних закладів (на-

приклад, Великобританія та Італія), докторанти подають заявки на університетські стипендії, зовнішні стипендії або дослідницькі гранти для фінансування свого навчання. У багатьох європейських країнах плата за навчання в докторантурі значно нижча порівняно зі США. Фінансування в американських університетах дуже різниться, як і вартість навчання. Приватні університети мають вищу сплату за навчання в докторантурі, ніж державні університети. Вищі школи пропонують п'ятирічні пакети фінансування, які охоплюють навчання та збори та забезпечують щомісячну стипендію. Вони також часто включають медичне страхування та оплату вартості конференц-поїздок. В інших школах студенти повинні змагатися за стипендії на університетському, державному або національному рівні для фінансування свого навчання в докторантурі. У деяких університетах США передбачена виплата частки кредитних коштів за навчання в докторантурі за виконання функцій асистентства професорів чи за роботу на науково-дослідницьких посадах [4].

Фінансування навчання за докторськими програмами забезпечується в країнах світу за рахунок таких джерел, як: гранти, стипендії та стажування (національні, регіональні, європейські, державні або приватні, промислові); заробітна плата; самофінансування (часто в разі навчання неповний робочий день). Фінансова підтримка дослідників на ранньому етапі — це питання, яке має центральне значення для докторської освіти. Легкість та ступінь доступності фінансування під час дослідницького процесу впливає на багато інших аспектів, які дозволяють докторантам проводити свої дослідження. На основі результатів опитування, які були проведені Європейською Асоціацією Університетів (в опитуванні брали участь представники 292 університетів 32 країн світу) докторанти надали відповідь щодо джерел фінансової підтримки, яку вони отримали. Результати опитування наведені на рис. 3.

У результаті проведеного дослідження визначено, що державні ресурси є домінуючим джерелом фінансування в Європі. По-перше, 48% університетів-респондентів зазначили, що національні державні ресурси "завжди" або "значною мірою" надають фінансову підтримку докторантам у вигляді університетських дотацій та стипендій. Інші джерела фінансування представлені також, але в меншій мірі: міжнародні та приватні ресурси були доступні "завжди" або "в значній мірі" для фінансової підтримки, отриманої докторантами лише 3% часу. Але, як відмічає 11% респондентів, вони не отримали взагалі ніякої фінансової підтримки під час своїх досліджень [8].

Як показало проведене дослідження, що хоча деякі країни продовжують інвестувати державні ресурси у вищу освіту (наприклад, Австрія, Німеччина та Люксембург), існують країни, наприклад, Ірландія, Іспанія та кілька інших країн Південно-Східної та Центральної Європи, що суттєво скоротили фінансування докторських програм. Ці розбіжні траєкторії підтримують і навіть розширюють розрив у європейських сферах вищої освіти та досліджень [8].

Забезпечення більшої диверсифікації фінансових ресурсів і їх управління є серйозною проблемою для університетів усіх країн світу, які пропонують докторські програми і хочуть досягти збільшення кількості докторантів. Основним стимулом залучення докторантів, а також здобувачів вищої освіти, загалом залишається можливість суттєвого збільшення своєї оплати праці після отримання відповідного рівня освіти. Так, дослідження, які було проведено Міжнародною організацією праці [12], демонструють суттєве підвищення заробітної плати в країнах Європи для населення, що мають більш високий рівень кваліфікації (рис. 4) в кожному центилі, які показують різницю між мінімальним та максимальним розміром погодинної оплати труда в країнах Європи.

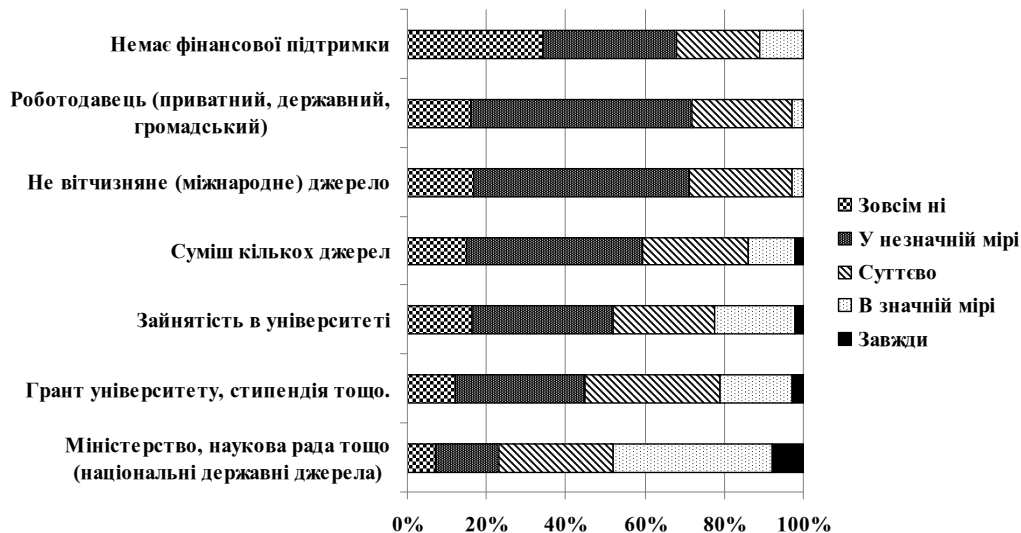

Рис. 3. Джерела фінансової підтримки навчання за програмами докторів PhD в Європі за період 2005–2015 рр.

Джерело: [8].

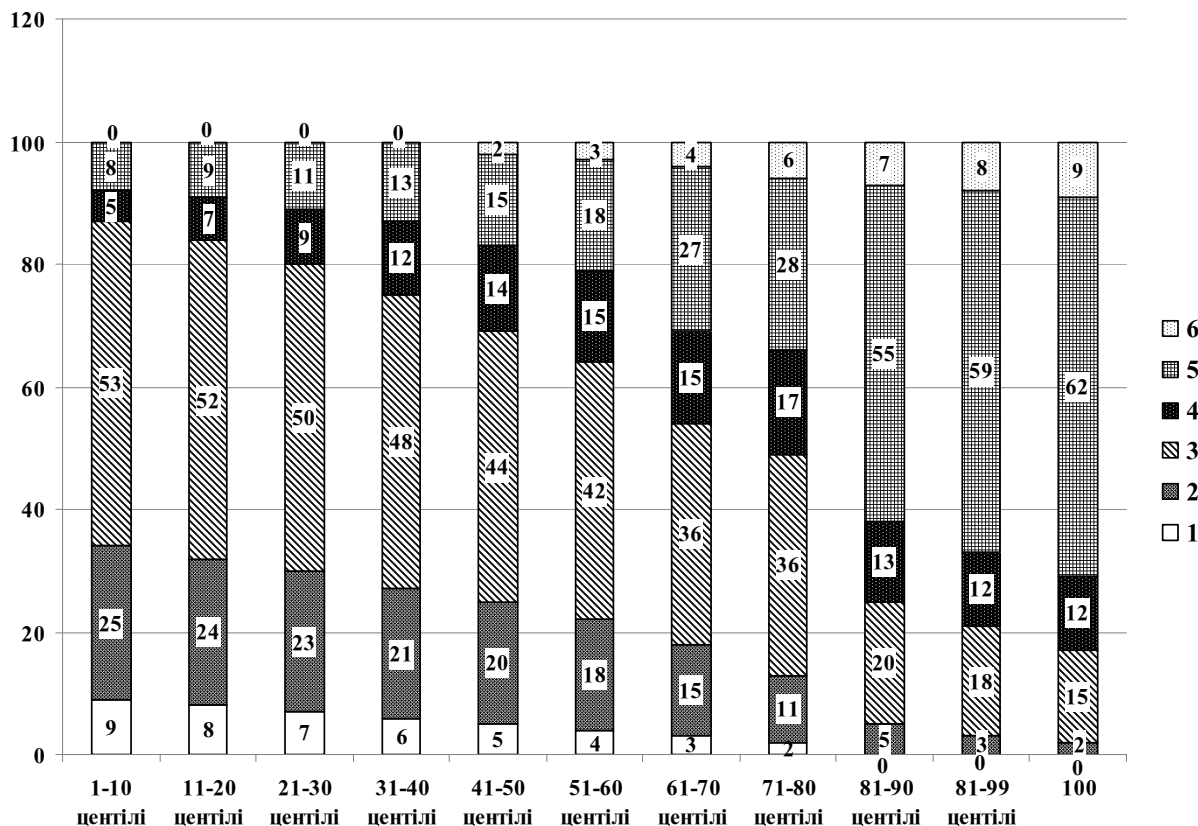
Так, у країнах Європи в 2018 р. робітники з більш високим рівнем освіти в процентному відношенні більш представлені в процентіях, які характеризують високий рівень оплати праці. Але, як свідчить аналіз погіршення стану наукової сфери в Україні, який спостерігається в останні роки [13; 14], діяльність науковців характеризується високим рівнем оплати праці, що викликає відтік висококваліфікованих кадрів з цієї сфери, небажання молоді займатися дослідженнями та розробками, зниження престижу наукової діяльності. Відродження вітчизняної науки можливо тільки за умови створення

міцного кадрового потенціалу, проведення реформи в науковій сфері, в тому числі в напрямі підготовки наукових кадрів.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у результаті проведеного дослідження можна відзначити таке:

1. У країнах світу збільшується кількість населення, які мають вищу освіту, зокрема науковий ступень.
2. Попри прагнення привести існуючі освітні системи до єдиних стандартів та введення стандартів рівнів

Позначення: 1 — початкова освіта; 2 — неповна середня освіта; 3 — повна середня освіта; 4 — середня спеціальна освіта; 5 — вища освіта; 6 — після вузівська освіта.

Рис. 4. Диференціація заробітної плати робітників підприємств Європи в залежності від рівня освіти в 2018 р.

Джерело: [12].

освіти, існують значні розбіжності в системах вищої освіти, в тому числі в системах підготовки наукових кадрів.

3. Визначаються суттєві розбіжності в системах підготовки кадрів вищої кваліфікації та програмах підготовки докторантів різних країн світу. Докторські програми в різних країнах світу різняться за змістом, тривалістю, вимогами до кандидатів на здобуття відповідних освітніх рівнів, ступенем централізації управління підготовки науковців, цілями та завданнями, які вони реалізують, що часто ускладнює порівняння освітніх ступенів між собою.

4. Фінансування навчання за докторськими програмами забезпечується в країнах світу за рахунок таких джерел: гранти, стипендії та стажування (національні, регіональні, європейські, державні або приватні, промислові); заробітна плата; самофінансування (часто в разі навчання неповний робочий день). У середньому менше ніж 50% від загального фінансування підготовки фахівців вищої кваліфікації здійснюється з державних джерел, але зростання інтересу до здобуття вищої та після вузівської освіти обумовлюється збільшенням оплати праці працівників, які мають високий рівень кваліфікації.

Література:

1. Higher Education in Developing Countries Peril and Promise. The task force on higher education and society. 2000. URL: siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1099079877269/547664-1099079956815/peril_promise_en.pdf

2. World bank. Higher education. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/tertiaryeducation>

3. Barnett J.V., Harris R.A., Mulvany M.J. A comparison of best practices for doctoral training in Europe and North America. FEBS Open Bio. 2017. vol. 7 (10). pp. 1444—1452. DOI:10.1002/2211-5463.12305

4. Cyranoski D., Gilbert N., Ledford H., Nayar A. & Yahia M. Education: The PhD factory. 2011 Nature. vol. 47 (2), pp. 276—279. DOI:10.1038/472276a

5. Ковальчук А.О., Хаванова Н.В. Зарубежный опыт подготовки кадров высшей квалификации для образования и науки. Вестник ассоциации вузов туризма и сервиса. 2011. № 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-podgotovki-kadrov-vysshey-kvalifikatsii-dlya-obrazovaniya-i-nauki>

6. Сарян М.А., Староверов В.Д. Основополагающие принципы подготовки кадров высшей квалификации в европейских странах на примере Великобритании и Германия. Научный электронный архив. URL: <http://econf.rae.ru/article/7045>

7. Schmidt M., Hansson E. Doctoral students' well-being: a literature review. Int J Qual Stud Health Well-being. 2018. № 13 (1). pp. 150—171. DOI:10.1080/17482631.2018.1508171

8. Hasgall A., Saenen B. and Borrell-Damian L. Doctoral education in Europe today: approaches and institutional structures. European University Association. 2019. URL: <https://eua.eu/downloads/publications/online%20eua%20cde%20survey%2016.01.2019.pdf>

9. EUROSTAT. Education. URL: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=educ_uae_enrt06&lang=en

10. OECD. Education at a Glance 2019, Paris: OECD Publishing. URL: http://www.cnedu.pt/content/noticias/internacional/Education_at_a_glance_2019.pdf

11. OECD. Educational and training. URL: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=EAG_NEAC#

12. International Labour Organization. Statistics on labour costs. URL: <https://ilostat.ilo.org/about/>

13. Хаустова В.Є., Решетняк О.І. Дослідження стану та тенденцій розвитку науки в країнах світу та Україні. Проблеми економіки. 2019. № 3. С. 11—22. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2019-3-11-22>

14. Хаустова В.Є., Решетняк О.І. Основні тенденції та проблеми розвитку науки в Україні. Проблеми еко-

номіки. 2019. № 2. С. 62—72. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2019-2-62-72>

References:

1. World bank (2000), "Higher Education in Developing Countries Peril and Promise. The task force on higher education and society", available at: https://www.siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1099079877269/547664-1099079956815/peril_promise_en.pdf (Accessed 18 March 2020).

2. World bank (2020), "Higher education", available at: <https://www.worldbank.org/en/topic/tertiaryeducation> (Accessed 18 March 2020).

3. Barnett, J.V. Harris, R.A. and Mulvany, M.J. (2017), "A comparison of best practices for doctoral training in Europe and North America", FEBS Open Bio, vol. 7 (10), pp. 1444—1452. doi:10.1002/2211-5463.12305 (Accessed 18 March 2020).

4. Cyranoski, D. Gilbert, N. Ledford, H. Nayar, A. and Yahia, M. (2011), "Education: The PhD factory", Nature, vol. 47 (2), pp. 276—279. doi:10.1038/472276a (Accessed 18 March 2020).

5. Kovalchuk, A.O. and Khavanova, N.V. (2011), "Zarubezhnyy opyt podgotovki kadrov vysshey kvalifikatsii dlya obrazovaniya i nauki. [Foreign experience in training highly qualified personnel for education and science]", Vestnik assotsiatsii vuzov turizma i servisa, vol. 3, available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-podgotovki-kadrov-vysshey-kvalifikatsii-dlya-obrazovaniya-i-nauki> (Accessed 18 March 2020).

6. Saryan, M.A. and Staroverov, V.D. (2016), "Osno-vopolagayushchiye printsipy podgotovki kadrov vysshey kvalifikatsii v yevropeyskikh stranakh na primere Velikobritanii i Germaniya. [Fundamental principles of training highly qualified personnel in European countries on the example of Great Britain and Germany]", Nauchnyy elektronnyy arkhiv, available at: <http://econf.rae.ru/article/7045> (Accessed 18 March 2020).

7. Schmidt, M. and Hansson, E. (2018), "Doctoral students' well-being: a literature review", Int J Qual Stud Health Well-being, vol. 13 (1), pp. 150—171. doi:10.1080/17482631.2018.1508171 (Accessed 18 March 2020).

8. Hasgall, A. Saenen, B. and Borrell-Damian, L. (2019), "Doctoral education in Europe today: approaches and institutional structures", European University Association, available at: <https://eua.eu/downloads/publications/online%20eua%20cde%20survey%2016.01.2019.pdf> (Accessed 18 March 2020).

9. EUROSTAT (2020), "Education", available at: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=educ_uae_enrt06&lang=en (Accessed 18 March 2020).

10. OECD (2019), "Education at a Glance 2019", Paris, France, available at: http://www.cnedu.pt/content/noticias/internacional/Education_at_a_glance_2019.pdf (Accessed 18 March 2020).

11. OECD (2019), "Educational and training", available at: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=EAG_NEAC# (Accessed 18 March 2020).

12. International Labour Organization (2020), "Statistics on labour costs", available at: <https://ilostat.ilo.org/about/> (Accessed 18 March 2020).

13. Khaustova, V. Ye. and Reshetnyak, O. I. (2019), "Research of the state and tendencies of development of science in the countries of the world and Ukraine", Problemy ekonomiky, vol. 3, pp. 11—22, available at: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2019-3-11-22> (Accessed 18 March 2020).

14. Khaustova, V. Ye. and Reshetnyak, O. I. (2019), "Basic tendencies and problems of development of science in Ukraine", Problemy ekonomiky, vol. 2, pp. 62—72, available at: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2019-2-62-72> (Accessed 18 March 2020).

Стаття надійшла до редакції 28.03.2020 р.

О. В. Григораш,

к. е. н., доцент кафедри державних, місцевих та корпоративних фінансів,

Університет митної справи та фінансів

ORCID ID: 0000-0002-8089-3755

Т. Ф. Григораш,

старший викладач кафедри державних, місцевих та корпоративних фінансів,

Університет митної справи та фінансів

ORCID ID: 0000-0002-3000-1683

В. В. Ченцов,

д. і. н., д. держ. упр., професор, Перший проректор, Університет митної справи та фінансів

ORCID ID: 0000-0002-1109-8168

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.104

СВІТОВА ЕКОНОМІКА В УМОВАХ COVID-19

О. Hryhorash,

PhD in Economics, Associate Professor of The Department of State,

Local and Corporate Finance, University of Customs and Finance

T. Hryhorash,

Senior Lecturer of The Department of State, Local and Corporate Finance,

University of Customs and Finance

V. Chentsov,

Doctor of Historical Sciences, Doctor Science in Public Administration,

Vice-Rector, University of Customs and Finance

GLOBAL ECONOMY UNDER COVID-19

У статті охарактеризовано вплив вірусу COVID-19 на стан економічного розвитку України та світу. Проведено аналіз статистики поширення вірусу в Україні та у світі. Визначено, що у відповідь на розповсюдження вірусу, з одного боку, держава запровадила екологічні та економічні заходи. З іншого боку, на основі проведеного дослідження 240 українських компаній визначено, що більшість підприємств українського бізнесу змінила формат роботи або тимчасово припинила діяльність, натомість підприємства окремих галузей активізували свою роботу. Проаналізовано можливі сценарії економічного розвитку світової економіки залежно від тривалості епідемії: сповільнення розвитку, його зупинка або економічний спад. Розглянуто логіку розвитку подій за умови настання песимістичного сценарію. Визначено основні перспективи економічного розвитку України та національної валюти.

The article describes the impact of the COVID-19 virus on the economic development of Ukraine and the global economy. Viral shedding statistics in Ukraine and in the world have been analyzed. Unlike the countries with the highest levels of infection (USA, Italy, Spain, China and Germany), the number of deaths is higher than the recovery rate in Ukraine. It has been determined that in response to the spread of the virus, the state has implemented environmental and economic measures on the one hand. And based on a survey of 240 Ukrainian companies, it was determined, that the majority of Ukrainian business changed their work format or discontinued their operations temporarily, while enterprises in certain industries intensified their work on the other hand.

This refers to pharmaceutical companies, transportation, food companies (in particular, food delivery). It has been determined that the business uses rather more video conferencing in connection with the transition to telework, which has led to Zoom's share price doubling at the beginning of the year.

Possible scenarios of economic development of the world economy are analyzed depending on the duration of the epidemic: developmental slowdown (if quarantine stops within a certain period of time, that is the end of April), its stoppage (if the disease will spread until the end of the year) or economic downfall (treatment will not end soon, the epidemic will continue up the calendar year). The logic of the economic development in case of pessimistic scenario is considered: what will happen to the global economy at a time when the spread of the virus will stop and the purchasing power of the population will increase.

The economic forecast of the most developed countries in 2020 according to the OECD is estimated. China's global economic as an engine is projected to slow its development to 5% in a year.

The main prospects of economic development of Ukraine and national currency are determined.

According to the forecasts considered (conditionally optimistic, realistic and pessimistic), the prospect of further research is to develop some measures for government to overcome the crisis in case of scenarios.

Ключові слова: коронавірусна хвороба COVID-19, економічний розвиток, бізнес, сценарій економічного розвитку.

Key words: COVID-19, economic development, business, economic development scenario.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сьогодні Україна та весь світ зустрілися із серйозним медичним викликом, пов'язаним із життям населення, що без сумніву справить вплив на соціально-політичний та економічний стан кожної країни. Для більшості країн світу епідемія знаходиться в стадії розвитку, для КНР вона згасає. У Україні перший випадок зараження COVID-19 було зафіксовано 02.03.2020 р. Очевидно, що поширення хвороби чинитиме вплив не лише на демографічний стан країн світу, але й на економічний розвиток. Виникає необхідність аналізу можливих сценаріїв економічного розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Офіційно Україна приєдналася до країн поширення COVID-19 (зафіксовано перший випадок зараження) на початку березня 2020 року, тому офіційних публікацій у матеріалах наукової періодичної преси немає, відтак у цій статті використовувалися оперативні дані з електронних джерел та відео-матеріалів із відповідними посиланнями. Попередня криза світового масштабу 2008 року широко досліджувалася у публікаціях вітчизняних та іноземних науковців і практиків, серед яких О. Орловська розглядає причини виникнення, наслідки та шляхи подолання економічних криз [1], М. Савченко та О. Шкуренко визначають детермінанти фінансово-економічної кризи в умовах глобалізації [2], А. Денькович та Д. Полагнин аналізують причини виникнення світових криз і їх вплив на економіку країн Європи [3], І. Вітер дає оцінку світовій економічній кризі як закономірному наслідку глобалізації [4], Н. Юдіна характеризує циклічні залежності в економіці України на основі аналізу окремих макроекономічних показників [5], В. Голуб аналізує фінансово-банківську складову економічної кризи [6], К. Фліссак розглядає німецьку модель виходу країни із соціально-економічної кризи [7], С. Дошин аналізує особливості фінансово-економічної кри-

зи 2008—2009 рр. в Україні [8], І. Адієс надає способи управління в умовах кризи [9]. Виникає необхідність дослідження нової світової фінансово-економічної кризи. Це обумовило вибір теми дослідження та його мету.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження: охарактеризувати вплив вірусу COVID-19 на стан економічного розвитку України та світу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Станом на 31.03.2020 року у світі зафіксовано 786 973 випадків зараження вірусом, 37 843 смертей та 165 932 випадків одужання. Статистика 5 країн з найвищим рівнем захворюваності на вірус у світі представлена на рисунку 1.

В Україні станом на 31.03.2020 року протестовано 2 642 особи, виявлено 549 хворих на COVID-19, при цьому зафіксовано 13 летальних випадків та 8 випадків одужання. У порівнянні із країнами із найвищим рівнем зараження, де показник одужання перевищує показник смертності, Україна демонструє негативну тенденцію.

Яких заходів ужито на національному рівні?

1. Економічні заходи, зокрема:

— з 01.03.2020 до 30.04.2020 року не нараховується та не сплачується плата за землю, що застосовується у господарській діяльності, від сплати єдиного соціального внеску звільняються ФОПи та особи, що займаються професійною діяльністю;

— з 01.03.2020 до 31.05.2020 року обмеження щодо застосування більшості штрафів щодо застосування податкового законодавства;

— з 18.03.2020 до 15.05.2020 року мораторій на проведення документальних перевірок єдиного соціального внеску;

— до 31.05.2020 року продовжено термін подання річної декларації про майновий стан і доходи [11].

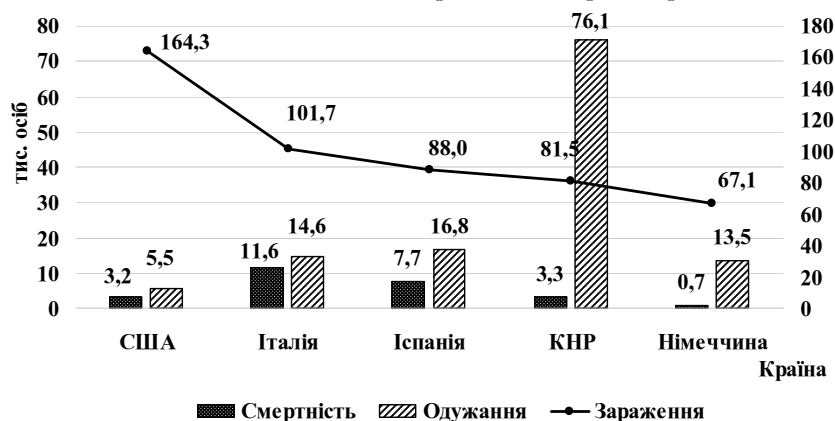

Рис. 1. Статистика 5 країн з найвищим рівнем захворюваності на вірус у світі (станом на 31.03.2020 року)

Джерело: складено авторами на основі [10].

Рис. 2. Зміни режиму роботи працівників у зв'язку з поширенням COVID-19

Джерело: [13].

2. Епідеміологічні заходи:
 — з 17.03.2020 до 24.04.2020 року заборонено перевезення пасажирів метрополітеном у Києві, Харкові та Дніпрі, перевезення понад 10 пасажирів одночасно в громадському транспорті;
 — торгівля продуктами, паливом, засобами гігієни, лікарськими засобами дозволена. Також можна здійснювати банківську та страхову діяльність;
 — з 17.03.2020 року заклади громадського харчування, торговельно-розважальні центри, фітнес-центри, заклади культури тимчасово припиняють свою роботу;
 — з 12.03.2020 до 24.04.2020 року припинено навчання в закладах дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, фахової передвищої, вищої та післядипломної освіти [12].

Як реагує український бізнес? За даними дослідження Ernst&Young [13] станом на 26.03.2020 року з 240 досліджених компаній 38% будуть переглядати цільові фінансові показники, з них 73% планує скорочення бюджету, 27% — його розширення (підприємства фармацевтичного бізнесу, транспортного та харчового). Невизначеність із тривалістю карантину,

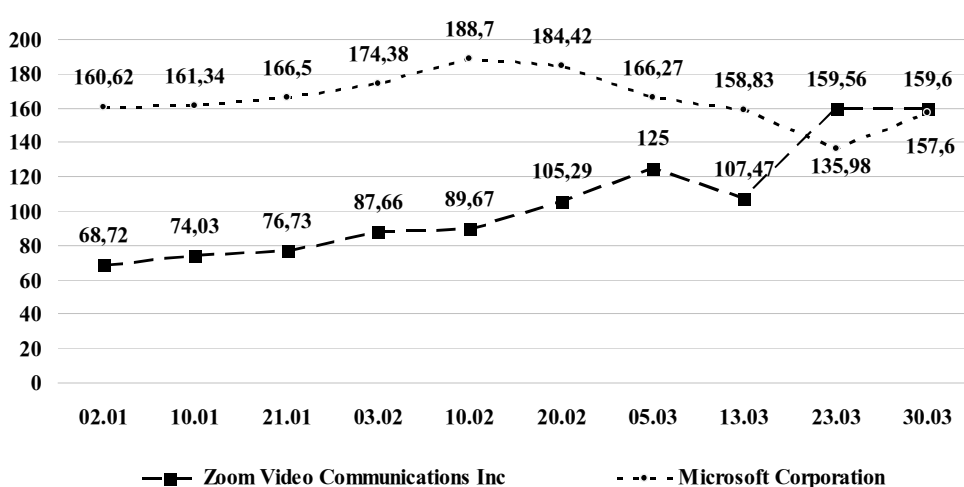

Рис. 3. Динаміка цін на акції компаній Microsoft Corporation та Zoom Video Communications Inc протягом 2020 року

Джерело: складено авторами на основі [14].

що розпочався через два місяці з початку року, змушуватиме компанії переглядати і обсяг фонду на оплату праці. 9% уже скорочують фонд оплати праці, 5% компаній його збільшують. Водночас у 82% усі співробітники отримують заробітну плату у національній валюті, 6% виплачують усім співробітникам зарплату в іноземній валюті, 12% компаній використовують різні підходи для різних категорій співробітників.

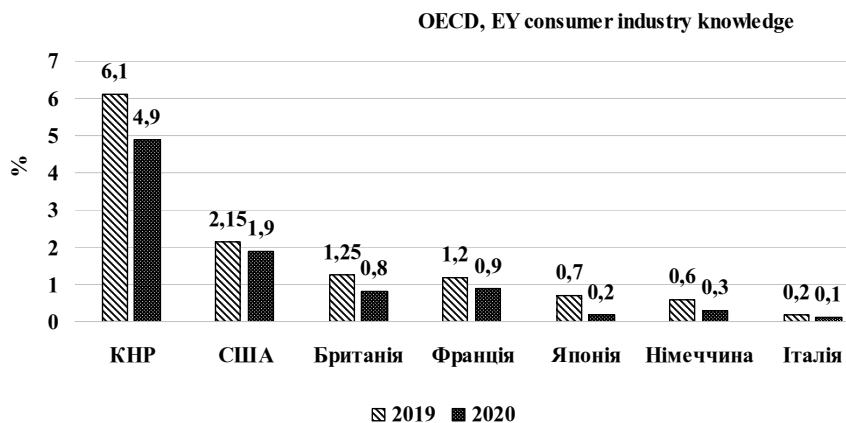

Рис. 4. Прогноз зростання ВВП у 2020 році за даними OECD

Джерело: [13].

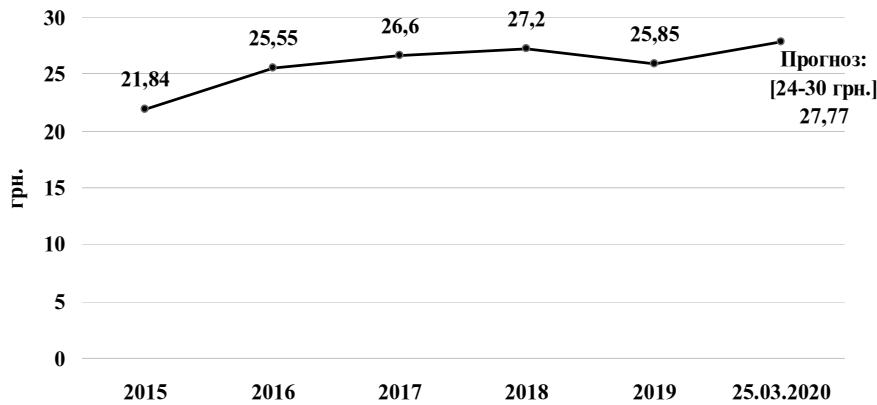

Рис. 5. Динаміка середнього за рік курсу долара в Україні за 2015—2020 рр.

Джерело: [13].

Заходи щодо запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби COVID-19 внесли зміни і в розпорядок роботи компаній (рис. 2).

Отже, вірус вніс свої корективи у роботу всіх компаній. Крім того, що всі співробітники переведені в режим дистанційної роботи та роботи за гнучким графіком (75%), працівників стимулюють взяти відпустку в рамках щорічної відпустки (40%) та відпустки без збереження заробітної плати (18%), або вводять режим простою (5%). 46% досліджуваних компаній доставляють працівників до роботи (з роботи) з метою зниження необхідності використання громадського транспорту.

Неочікуваний карантин вплинув і на динаміку розвитку окремих галузей. Так, в Україні очікують зростання підприємства фармацевтичного бізнесу, транспортного та харчового (зокрема, доставка їжі). Перевірити справедливість цієї тези можна буде через кілька місяців після публікації перших фінансових звітів. Але вже зараз можна констатувати, що робота у віддаленому режимі сприяла стимулюванню використання інструментів дистанційної роботи для підтримки комунікацій. Для організації відео-конференцій із 240 опитаних компаній 58% компаній застосовують програму Skype, 29% — програму Microsoft Teams, 22% — Zoom. Відтак ціна на акції зазначених компаній значно підвищилася з початку року (рис. 3).

За даними рисунку 3 робимо висновок, що у зв'язку із вимушеністю роботи у віддаленому режимі та необхідністю підтримувати відео-зв'язок популярність компаній, що надають такі можливості, значно підвищилася. З початку 2020 року відбувся значний ріст ціни акцій компанії Zoom. Представники компанії пояснюють таке стрімке зростання вартості акцій свідомим вибором користувачів завдяки високій якості послуг, що надаються.

Очевидно, що 12 березня у країні не просто оголошено карантин, це початок нового етапу соціально-політичного та економічного розвитку. Що ж відбуватиметься з українською економікою?

Компанія Ernst&Young анонсує три можливих сценарії розвитку подій на 2020 рік у світі [13]:

1. Світ подолає вірус протягом літа, тоді темпи економічного розвитку просто сповільняться.

2. Поширення вірусу триватиме протягом року, після чого підвищиться ефективність лікування, в такому разі економічне зростання протягом року зупиниться.

3. Запровадження дієвого лікування не відбудеться найближчим часом, епідемія не завершиться із закінченням календарного року, тоді матиме місце глобальний економічний спад.

Значні корективи, внесені у світовий простір вірусом, неодмінно матимуть вплив на рівень економічного зростання (рис. 4).

За даними рисунку 4 робимо висновок, що темпи зростання ВВП у найбільш розвинених країнах у середньому скоротяться на третину. Навіть світовий економічний двигун Китай сповільнить свій розвиток до 5% за рік.

У зв'язку із значним скороченням обсягів виробництва та збільшенням обсягів імпорту, розвиток української економіки, а значить і купівельна спроможність населення, неодмінно пов'язані із вартістю іноземної валюти. На основі аналізу курсу долара попередніх років та ситуацією в країні станом на березень Ernst&Young [13] прогнозує такий курс (рис. 5).

Отже, виходячи із ситуації на кінець березня прогнозується можливе зростання курсу долара до 30 грн.

Логіку найбільш песимістичного сценарію щодо світового економічного розвитку (станом на 27.03.2020 року) пояснив Ph.D і MBA Колумбійського університету Іцхак Адізес [15], один із провідних світових експертів у сфері підвищення ефективності ведення бізнесу і урядової діяльності.

Водночас автор наголошує на економічних наслідках. Очевидно, що у зв'язку із необхідністю ізоляції населення та неможливістю організації роботи певних сфер дистанційно, відбулося масове закриття закладів як сфери обслуговування, так і виробничих підприємств. За кілька місяців через відсутність доходів (і неможливістю спрогнозувати їх на майбутнє) почнуть відбуватися масові звільнення працівників. Криза здоров'я перетвориться на соціально-економічну кризу та світову депресію.

Для того, щоб реанімувати економіку та підвищити купівельну спроможність населення, уряди будуть намагатися забезпечити фінансовими ресурсами фінансово-кредитні установи (банки) та населення. Але чи дасть це необхідний ефект? В умовах соціально-економічної невизначеності та загрози життю населення буде витрачати кошти лише на товари першої необхідності, а залишки заощаджувати; компанії навряд чи будуть спрямовувати кошти на розширення бізнесу, а будуть ладні зберігати їх у банках. Це не дасть очікуваного урядами ефекту.

Коли вірус буде остаточно подолано, рівень невизначеності знизиться, населення почне витрачати збережені ресурси, але ринок не буде встигати забезпечувати потреби попиту, оскільки необхідно певний час для відновлення виробництва. Перевищення попиту над пропозицією при наявності фінансових ресурсів у населення призведе до неминучої інфляції, одним із засобів погашення якої з боку урядів може стати підвищення рівня оподаткування, а це крок до нової фінансової кризи. За прогнозами Іцхака Адізеса період 2020—2025 року буде досліджуватися поколіннями соціологів, економістів, політологів та представників інших сфер як один із найскладніших у сучасній історії.

ВИСНОВКИ

У статті охарактеризовано вплив вірусу COVID-19 на стан економічного розвитку України та світу. Доведено, що поширення хвороби матиме не лише демографічні, але й економічні наслідки. Розглянуто три сценарії економічного розвитку для України та світу. Очевидно, 2020 рік можна вважати початком світової фінансово-економічної кризи, яка буде досліджуватися економістами, соціологами, політологами та іншими науковцями.

Відповідно до розглянутих прогнозів (умовно оптимістичного, реалістичного та песимістичного), перспективою подальших досліджень може бути розробка комплексу заходів дій уряду щодо виходу економіки країни із кризового стану у разі настання одного із сценаріїв.

Література:

- Орловська О.В. Світові економічні кризи: причини виникнення, наслідки та шляхи подолання / О.В. Орловська // Науковий вісник НАТУ України. — 2015. — Вип. 25.2. — С. 197—202.
- Савченко М.В. Детермінанти фінансово-економічної кризи в умовах глобалізації / М.В. Савченко, О.В. Шкуренко // Економіка і організація управління. — № 3 (31). — 2018. — С. 37—47.
- Денькович Л.А. Причини виникнення світових криз і їх вплив на економіку країн Європи / Л.А. Денькович, Д.Д. Полагнин // Молодий вчений. — 2018. — № 5 (2). — С. 694—698.
- Вітер І.І. Світова економічна криза як закономірний наслідок глобалізації / І.І. Вітер // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. — 2014. — № 6. — С. 32—43.
- Юдіна Н.В. Визначення циклічних залежностей в економіці України на основі аналізу окремих макроекономічних показників / Н.В. Юдіна // Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". — 2016. — № 13. — С. 64—72.
- Голуб В.М. Фінансово-банківська складова економічної кризи: генезис, сутність та інструменталізації / В.М. Голуб, К.В. Голуб // Науковий вісник ЧДІЕУ. — № 2 (18). — 2013. — С. 142—149.
- Фліссак К. А. Німецька модель виходу країни із економічної та соціальної кризи / К.А. Фліссак // Економічний часопис-XXI. — 2010. — № 11—12. — С. 27—32.
- Дошин С.В. Світова фінансово-економічна криза 2008—2009 років та її особливості в Україні / С.В. Дошин // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. — 2011. — Вип. 2 (1). — С. 73—78.
- Адизес І.К. Управление в эпоху кризиса. Как сохранить ключевых людей и компанию / И.К. Адизес. — "Манн, Иванов и Фербер (МИФ)", 2009. — С. 51.
- Report coronavirus cases [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.worldometers.info/coronavirus/#countries>
- Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 17.03.2020 № 533-IX [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-20>
- COVID-19. Ситуація в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://covid19.com.ua/?fbclid=IwAR31ti9GXcVGDNeGmuXGQOLoVXLeOo-IHmTERZUTrkW-G90GT-bjfdi9_1Y0
- Бізнес під час кризи: виклики та дії ринку України. EY Ukraine PAS. 26 березня 2020 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://lookaside.fbsbx.com/file/EY_Survey_results_COVID_19.pdf?token=AWwxse9a

N5ATECy3dsUEkSQkwLst1DRwwQUWaBSm7CJc30y-VcPvAYAdsAgTjCtXtmDugebkGwf4oDLfJbn7-TcX-ogj4JD3XinhAAkt1CHyOLyaovLGpgMZpvrqTpAcHj4Y8oInGvW0iyc81zqPxch4SZgm4ihJWM4L8u2DtmosH0w.

14. Платформа доступу до фінансових ринків [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.investing.com/equities/>

15. Блог и публикации Института Адизеса [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://adizes.me/>

References:

- Orlovs'ka, O. V. (2015), "Global economic crises: causes, consequences and ways of overcoming", *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 2, pp. 197—202.
- Savchenko, M. V. and Shkurenko, O. V. (2018), "Determinants of the financial and economic crisis in the context of globalization", *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, vol. 3 (31), pp. 37—47.
- Den'kovych, L. L and Polahyn D. D. (2018), "Causes of world crises and their impact on the economy of Europe", *Molodyj vchenyj*, vol. 5 (2), pp. 694—698.
- Viter, I. I. (2014), "The global economic crisis as a natural consequence of globalization", *Problemy innovatsijno-investytsijnoho rozvytku*, vol. 6, pp. 32—43.
- Yudina, N. V. (2016), "Determination of cyclical dependencies in the economy of Ukraine on the basis of individual macroeconomic indicators analysis", *Ekonomichnyj visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivs'kyj politekhnichnyj instytut"*, vol. 13, pp. 64—72.
- Holub, V. M. and Holub K. V. (2013), "The financial and banking component of the economic crisis: genesis, nature and instrumentation", *Naukovyj visnyk ChDIEU* № 2, vol. 2 (18), pp. 142—149.
- Flissak, K. A. (2010), "German model of the country's exit from the economic and social crisis", *Ekonomichnyj chasopys-XXI*, vol. 11—12, pp. 27—32.
- Doschyn, S. V. (2011), "World financial and economic crisis of 2008-2009 and its peculiarities in Ukraine", *Visnyk Chernivets'koho torhovel'no-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky*, vol. 2 (1), pp. 73—78.
- Adizes, I. K. (2009), *Upravlenje v epokhu kryzysa. Kak sokhranyt' kliuchevykh liudej y kompaniju* [Management in crisis. How to retain key people and the company], Mann, Yvanov y Ferber (MYF), Moscow, Russia.
- Worldometers (2020), "Report coronavirus cases", available at: <https://www.worldometers.info/coronavirus/#countries> (Accessed 31 March 2020).
- The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine "Amendments to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine on taxpayer support during the period of measures aimed at preventing the emergence and spread of coronavirus disease (COVID-19)", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-20> (Accessed 31 March 2020).
- COVID-19 (2020), "The situation in Ukraine", available at: https://covid19.com.ua/?fbclid=IwAR31ti9GXcVGDNeGmuXGQOLoVXLeOo-IHmTERZUTrkW-G90GT-bjfdi9_1Y0 (Accessed 31 March 2020).
- EY Ukraine (2020), "Business in crisis: challenges and actions of the Ukrainian market", available at: https://lookaside.fbsbx.com/file/EY_Survey_results_COVID_19.pdf?token=AWwxse9a
- Financial Markets Access Platform (2020), available at: <https://www.investing.com/equities/> (Accessed 31 March 2020).
- Adizes Institute Worldwide (2020), available at: adizes.me/ (Accessed 31 March 2020).

Стаття надійшла до редакції 01.04.2020 р.

V. Goliuk,
PhD in Economics, associate professor, associate professor of management department,
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
ORCID ID: 0000-0002-8050-4158

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.109

THE EFFECT OF POPULATION DYNAMICS ON GDP GROWTH IN INDIA

В. Я. Голюк,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту, Національний технічний
університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

ВПЛИВ ДИНАМІКИ ОБСЯГІВ НАСЕЛЕННЯ НА ЗРОСТАННЯ ВВП У ІНДІЇ

The aim of the paper is to study the impact of population dynamics on gross domestic product GDP growth in India. During last two decades India has been showing phenomenal economic development. One of its main reasons is economic and social policy has been provided by government. Since 1990-s India has deregulated several industries, has privatized many state-owned enterprises, and contributed to foreign direct investment. The Indian middle class, that is almost a quarter of its total population amount, has been driving economic growth in India. High level of education and English-speaking population in urban areas attract foreign investments and provide fertile ground for an intensive development of the country's high-technology sector.

Economic views on the relationship of population and economic growth are divided into two areas: one that argues that population growth contributes to the nation's economy by stimulating economic growth and development, and the other argues that population growth may be detrimental to the nation's economy. Results of this research are consistent with the first theory.

The study revealed that in 1961—2018 population dynamics (ages 15—64) was associated with GDP growth (per capita) in India positively, and strength of the relationship was moderate that means there are many factors push economic growth in India and population dynamics is only one of them. The Augmented Dickey-Fuller test has been used to check population and GDP growth series to identify if they are stationary and can be used for Granger causality test. It has shown that population and GDP growth series are stationary and Granger causality test can be performed to identify the direction of causality for these series. Granger causality test has shown that population dynamics Granger causes GDP growth in India. Correlation coefficient $R=0,54$ demonstrates that population dynamics has been playing important but not a single role in stimulating economic development in India. Therefore population dynamics can be effective driver of economic development of the state being combined with other policy measures.

Дослідження присвячено впливу динаміки населення на економічний розвиток Індії. Протягом останніх двох десятиліть Індія демонструє феноменальний економічний розвиток. Однією з його головних причин є економічна та соціальна політика, що поводилася урядом. Починаючи з 1990-х років, Індія дерегулювала кілька галузей промисловості, приватизувала багато державних підприємств та сформувала сприятливі умови для прямих іноземних інвестицій. Індійський середній клас, що становить майже чверть її загальної кількості населення, сприяє економічному зростанню. Високий рівень освіти та англомовне населення у міських районах приваблюють іноземні інвестиції та забезпечують сприятливе підґрунтя для інтенсивного розвитку сектору високих технологій в країні.

Позиції економістів щодо взаємозв'язку населення та економічного зростання розділяються загалом на два напрями: той, який стверджує, що збільшення чисельності населення сприяє економіці нації, стимулюючи економічне зростання та розвиток, а інший стверджує, що збільшення чисельності населення може згубно впливати на економіку нації. Результати цього дослідження підтримують перший напрям.

Дослідження продемонструвало, що в 1961—2018 роках динаміка населення (у віці 15—64 років) в Індії було позитивно пов'язано зі зростанням ВВП (на душу населення), а ступінь цього зв'язку був по-

мірний, що означає, що в Індії існує багато факторів, які стимулюють економічне зростання, а динаміка чисельності населення є лише одним з них. У рамках дослідження для перевірки статистичних рядів чисельності населення та зростання ВВП було використано доповнений тест Діккі-Фуллера (ADF), щоб визначити, чи є вони стаціонарними та чи можуть бути використані для тесту причинності Грейнджера. ADF продемонстрував, що ряди чисельності населення та зростання ВВП є стаціонарними, і тест причинності Грейнджера може бути проведений для виявлення напрямку причинності їх зв'язку. Тест причинності Грейнджера продемонстрував, що динаміка населення є Гренджер-причиною зростання ВВП в Індії. Коефіцієнт кореляції $R=0,54$ демонструє, що динаміка населення відіграє важливу, але на одноосібну роль у стимулюванні економічного розвитку Індії. Таким чином позитивна динаміка чисельності населення може бути ефективним рушієм економічного розвитку держави, поєднуючись з іншими заходами економічної політики.

Key words: population, economic growth, gross domestic product, correlation, causality, India.

Ключові слова: населення, економічне зростання, валовий внутрішній продукт, кореляція, причинно-наслідкові зв'язки, Індія.

INTRODUCTION

The relationship between population dynamics and economic growth is controversial. Population structure and dynamics can both affect and be affected by economic development of a country. Fast population growth in low-income countries may slow down their development while slow population growth in high-income countries may cause economic and social problems. In general, growing economies need growing populations, increasing the supply of both workers and consumers, although the precise nature of this relationship is of course complex and variable. But very strong population growth helps to explain why GDP per capita, and therefore living standards, continue to stagnate — although it may be that aggregate GDP growth would have been even lower without population growth. [1].

India is one of modern economic miracles demonstrating high economic growth over past twenty years. In the first three decades after independence in 1947, the economy was known for its steady rate of growth of 3,5 percent [3]. After three postindependence decades of meager progress, the country's economy grew at 6 percent a year from 1980 to 2002 and at 7.5 percent a year from 2002 to 2006 — making it one of the world's best-performing economies for a quarter century [4]. Since then its growth annual rate repeatedly reached 6% (and once even 7%) per year [2] (see Fig. 1). Now India is the world's fourth-largest economy [5]. It is one of the world's fastest-growing economies — accounting for about 15 percent of global growth [6]. So-called Mumbai consensus has become exemplary model for developing countries looking for effective measures able to trigger economic growth. Although its economic growth has been slowing down in recent years, Indian economic growth model being focused on its domestic market could be a valuable lesson for other countries Ukraine included.

ANALYSIS OF RECENT RESEARCHES AND PAPERS

The paper is focused on the case of economic development in India. Number of researches [7; 4; 8; 9; 1] prove that economic development in India related to its focus on domestic market, growing consumption and middle class Indians. The relationship between population dynamics and economic development has long been of interest by researches across the world. Economists are torn between two theories; one that states population increase and growth help a nation's economy by stimulating economic growth and development and another that bases on Robert Malthus' findings. Malthus states that population increase is detrimental to a nation's economy due to a variety of problems caused by the growth [10].

Number of studies contribute to the first theory, stating that in certain circumstances population growth can push economic development of the state. Andrew Gamble states that the remarkable success of Western economies in the past 200 years is associated with strong population growth [11]. Thomas Piketty [12] indicates that "...growth always includes a purely demographic component and a purely economic component". Analysts Atanda A.A., Aminu S.B. and Alimi O.Y. [13] investigated the relationship between population growth and per capita income in a set of developing and developed countries. The trend analysis revealed that fertility rate, crude death rate, birth rate, mortality rate, and life expectancy are the major determinants of rapid population growth rate, while youth dependency ratio of young people below age 15 has also been attributed as one of the leading causes of population growth and growth threat in developing countries [13]. Yanwei Zhang and Hualin Xie performed investigation of the relationship in China and the results show that there is a long-term equilibrium relationship among urban expansion, economic development and population growth [14].

SETTING OBJECTIVES

The influence of population dynamics on economic growth is controversial. Study is performed to analyze the effect of population dynamics on GDP growth in India, to indicate the factors that have been driving Indian economic boom.

METHODOLOGY

In the study the Augmented Dickey-Fuller (ADF) test has been used to identify stationary series, the Pearson's correlation test has been used to analyze the relationship between population dynamics (ages 15—64) and GDP growth (per capita) in India. Granger causality test has been used to study the causation in these associations. Calculations have been performed by means of Microsoft Excel and Eviews. Data has been collected from World Data Atlas "Knoema" for the period 1961—2018.

RESEARCH RESULTS

A variety of factors play into the models that depict India's growing economy. Population dynamics is one of them. India has a mixed economy. Half of India's workers rely on agriculture. One-third of its workers are employed by the services industry, which contributes two-thirds of India's output. The productivity of this segment is made possible by India's shift toward a market economy. Since the 1990s, India has deregulated several industries, has privatized many state-owned enterprises, and opened doors

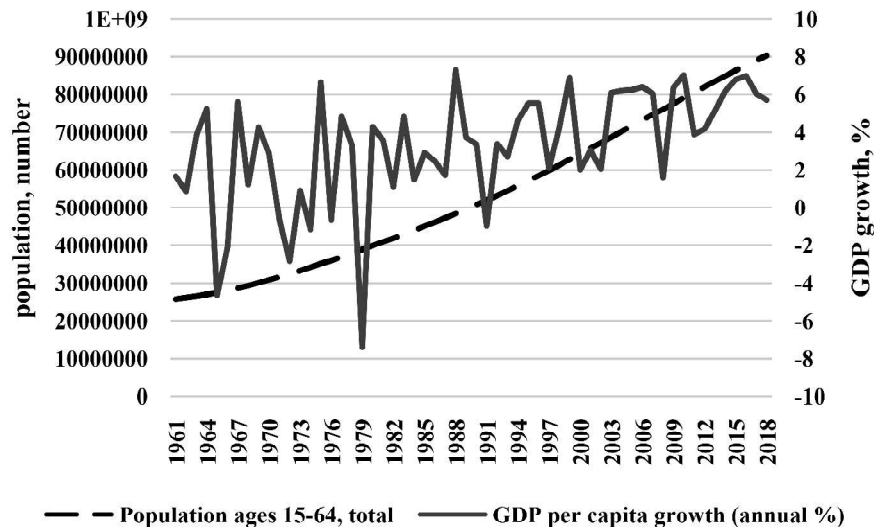

Fig. 1. Population and GDP growth dynamics in India

Source: developed by author on the basis of [2].

to foreign direct investments [5]. English is one of India's official subsidiary languages. This, combined with the high level of education and comparatively low wages, attracts U.S. technology and call centers to India. India has a young and growing youth population, and about two-thirds of the total population is of working age (between 15 and 64) [6]. The Indian middle class is almost 250 million people — a quarter of its total population amount. K. Amadeo in her research paper states that Indian middle class will continue to drive India's consumer spending and economic growth [5]. Rohan Kothare has also stated that India has become one of the world's fastest growing economies primarily due to the rise in population growth creating a positive effect on its long run economic growth. Due to the rising population a large labor force is thus created. Through Indian fiscal policies, India was able to spend money on education to instruct the youth and adults, in order to help them play a productive role in India's economy [13]. Indian experience shows that the promise of a good outcome is greater when countries not only support foreign direct investments but also are able to invest in themselves.

Results of this research are consistent with previous studies results. Correlation analysis of the relationship between population dynamics and GDP growth in India has brought the following results (see table 1). Correlation coefficient value reaches the highest degree if lag=0 and decreases as lag increases. The study revealed that in 1961—2018 population dynamics (ages 15—64) was associated with GDP growth (per capita) in India positively that means population growth is accompanied with GDP per capita growth. Association strength in all cases studied is moderate that means there are many factors push economic growth in India and population dynamics is only one of them.

Granger causality test can prove if GDP growth is followed by population dynamics or vice versa, but it provides reliable results if only series are stationary. In the research the Augmented Dickey-Fuller (ADF) test has been used to check population and GDP growth series to identify if they are stationary. The Augmented Dickey Fuller Test (ADF) is unit root test for stationarity. Unit roots can cause unpredictable results in time series analysis that's why the analysis has been performed to be sure that the null hypothesis has been rejected (the null hypothesis for this test is that there is a unit root). According to ADF methodology p-value of less than 5% means that there is a unit root. Calculations results of ADF-test are following: p-value = 6 that allows to assume that there no unit root. To make sure t-statistic has been compared with a tabulated critical value: $t_{critical}=2.89$, $t_{calculated}=8.7172$, therefore $t_{critical}<t_{calculated}$. This result means that population and GDP growth series are stationary and Granger causality test can be performed to identify the causality direction of these series.

Table 1. Results of correlation analysis of relationship between population dynamics and GDP growth in India

Lag	Correlation coefficient value	Interpretation of correlation coefficient value	
		Interval	Association strength
0	0.5411	0.5<0.5411<0.7	moderate
1 year	0.534358	0.5<0.534358<0.7	moderate
2 years	0.523961	0.5<0.523961<0.7	moderate
3 years	0.504595	0.5<0.504595<0.7	moderate

Source: calculations have been performed by the author on the basis of [2].

Table 2. Pairwise Granger Causality Tests

Number of lags	Number of observations	Null Hypothesis	F-statistic	Probability
1 year	57	PD does not Granger cause GDP	21.7016	2E-05
		GDP does not Granger cause PD	0.03366	0.8551
2 year	56	PD does not Granger cause GDP	11.8280	6.E-05
		GDP does not Granger cause PD	0.25526	0.7757
3 year	55	PD does not Granger cause GDP	6.8167	0.0006
		GDP does not Granger cause PD	0.39686	0.7558

Source: calculations have been performed by the author on the basis of [2].

Granger causality test for the period 1961—2018 revealed that population dynamics (PD) Granger causes GDP growth. But the bigger the number of lags the smaller magnitude of F-statistics becomes and the magnitude of probability also grows (see Table 1). In the table 2 the results show that first null hypothesis can be rejected therefore population dynamics (PD) Granger causes GDP growth. Another null hypothesis cannot be rejected. According to Granger causality test methodology if p-value of less than 0,05 means that null hypothesis can be rejected. In the research p-calculated < p-critical therefore null hypothesis can be also rejected using this test and population dynamics Granger causes GDP growth. Therefore population dynamics can be effective driver of economic development of the state being combined with other policy measures.

Results of this research are consistent with previous studies results. Correlation coefficient $R=0,54$ demonstrates that population dynamics played important but not a single role in economic development in India. Granger analysis results confirm that GDP growth follows population increase.

CONCLUSIONS

During last two decades India has been showing phenomenal economic development. One of its main reasons is economic and social policy has been provided by government. Since 1990-s India has deregulated several industries, has privatized many state-owned enterprises, and contributed to foreign direct investments. The Indian middle class, that is almost a quarter of its total population amount, has been driving economic growth in India. High level of education and English-speaking population in urban areas attract foreign investments and provide fertile ground for an intensive development of the country's high-technology sector.

The novelty of the paper lies in the following. The study revealed that in 1961—2018 population dynamics (ages 15—64) was associated with GDP growth (per capita) in India positively, and the level of the relationship was moderate that means there are many factors stimulating economic growth in India and population dynamics is only one of them. Within the research the Augmented Dickey-Fuller has been used to check population and GDP growth series to identify if they are stationary and can be used for Granger causality test. It has shown that population and GDP growth series are stationary and Granger causality test can be performed to identify the causality direction of these series.

Granger causality test has shown that population dynamics Granger causes GDP growth in India. Correlation coefficient $R=0,54$ demonstrates that population dynamics played important but not a single role in economic development in India. Therefore positive population dynamics can be effective driver of economic development of the state being combined with other policy measures. India's experience could be a valuable lesson for other developing countries Ukraine included. The following studies will be focused on the other factors that influence GDP growth in India.

References:

1. Berry, C. (2014), "The relationship between economic growth and population growth", SPERI British Political Economy Brief, vol. 7, available at: <http://speri.dept-shef.ac.uk/wp-content/uploads/2018/11/Brief7-the-relationships-between-economic-growth-and-population-growth.pdf> (Accessed 6 March 2020).
2. World Data Atlas Knoema (2019), "World development indicators", available at: <https://knoema.com/WBWDI2019Jan/world-development-indicators-wdi> (Accessed 6 March 2020).
3. Tseng, W. and Cowen, D. (2005), India's and China's Recent Experience with Reform and Growth. Procyclicality of Financial Systems in Asia. Palgrave Macmillan, London, UK.
4. Das, G. (2006), "The India Model", Foreign affairs. vol. 4, available at: <https://www.foreignaffairs.com/articles/asia/2006-07-01/india-model> (Accessed 6 March 2020).

5. Amadeo, K. (2020), "India's Economy, Its Challenges, Opportunities, and Impact", The balance, available at: <https://www.thebalance.com/india-s-economy-3306348> (Accessed 6 March 2020).

6. IMF News (2018), "India's Strong Economy Continues to Lead Global Growth", available at: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2018/08/07/NA080818-India-Strong-Economy-Continues-to-Lead-Global-Growth> (Accessed 6 March 2020).

7. Summers, L. H. (2010), "India and the Global Economy", Asia Society, available at: <https://asiasociety.org/india-and-global-economy> (Accessed 6 March 2020).

8. Kaka, N. Kshirsagar, A. and Madgavkar, A. (2016), "India's economy: why the time for growth is now". McKinsey global institute, vol. 9, available at: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/india/indias-economy-why-the-time-for-growth-is-now> (Accessed 6 March 2020).

9. Wesle, E. and Peterson, F. (2017), "The Role of Population in Economic Growth", SAGE Journals, vol. 4, available at: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/2158244017736094> (Accessed 6 March 2020).

10. Kothare, R. (1999), "Does India's Population Growth Has A Positive Effect on Economic Growth?", Social Science, vol. 410, available at: <http://pages.cs.wisc.edu/~dluu/data/papers/rkothare99.pdf> (Accessed 6 March 2020).

11. Gamble, A. (2014), Crisis Without End? The Unravelling of Western Prosperity, Red Globe Press, London, UK.

12. Piketty, T. (2014), Capital in the Twenty-First Century, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, New England, USA.

13. Atanda, A. A. Aminu, S. B. and Alimi, O. Y. (2012), "The Role of Population on Economic Growth and Development: Evidence from Developing Countries", MPRA Paper, vol. 37966, available at: https://www.researchgate.net/publication/254445324_The_role_of_population_on_economic_growth_and_development_evidence_from_developing_countries (Accessed 6 March 2020).

14. Zhang, Y. and Xie, H. (2019), Interactive Relationship among Urban Expansion, Economic Development, and Population Growth since the Reform and Opening up in China: An Analysis Based on a Vector Error Correction Model", Land, available at: <https://www.mdpi.com/2073-445X/8/10/153> (Accessed 6 March 2020).

Стаття надійшла до редакції 11.03.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Б. В. Дергалюк,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва, Національний технічний
університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"
ORCID ID: 0000-0001-8791-9121

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.113

УПРАВЛІННЯ СТРУКТУРНОЮ МОДЕРНІЗАЦІЄЮ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

B. Dergaliuk,
PhD in Economics, Associate professor, Associate professor of the economics and entrepreneurship department,
National technical university of Ukraine "Igor Sikorsky Kiev polytechnic institute"

MANAGEMENT OF STRUCTURAL MODERNIZATION OF THE REGIONAL ECONOMY

У статті обґрунтовується значення управління процесами структурної модернізації регіональної економіки. Виявлено значення управління структурними зрушеннями регіональної економіки. Визначено, що регіональна структурна модернізаційна політика є частиною державної політики, що формується під впливом географічних та історико-культурних особливостей, які зумовили структурні пропорції конкретного регіону. Встановлено, що процес розгляду та дослідження економічних систем незалежно від їх рівня, політичної або географічної приналежності ґрунтується на використанні системного підходу, тобто комплексного розгляду всіх елементів та підсистем досліджуваного об'єкту. Доведено, що неможливо здійснювати структурну модернізацію регіональної економіки без проведення регіональної політики модернізації, що також є частиною державної політики структурної модернізації. Визначено, що управління структурною модернізацією регіональної економіки повинно спрямовуватися на ряд перспективних напрямів щодо оптимізації структурних пропорцій регіональної економіки, а саме: ефективну пріоритизацію ключових галузей економіки регіонів; згортання депресивних галузей і виробництв; забезпечення сприятливих умов для залучення іноземного капіталу у пріоритетні галузі регіону; стимулювання техніко-логічної та технічної модернізації матеріальної бази виробництва; розбудову потужного інституціонального поля як фактору стабілізації економічної системи; підтримку та повсюдне впровадження ресурсозберігаючих та безвідходних технологій виробництв; вироблення комплексної регіональної та державної політики, націленої на протидію деінтелектуалізації економіки тощо.

The article substantiates the importance of managing the processes of structural modernization of the regional economy. The importance of managing the structural shifts of the regional economy is revealed. It is determined that regional structural modernization policy is a part of state policy, which is formed under the influence of geographical and historical and cultural features, which determined the structural proportions of a particular region. It is established that the process of reviewing and researching economic systems, regardless of their level, political or geographical affiliation, is based on the use of a systematic approach, ie comprehensive consideration of all elements and subsystems of the studied object. It has been proved that it is not possible to carry out structural modernization of the regional economy without conducting a regional modernization policy, which in turn is part of the state policy of structural modernization, but, at the same time, the regional modernization policy is an instrument of structural modernization of the regional economy.

It is determined that the management of structural modernization of the regional economy should be directed to a number of promising directions for optimization of structural proportions of the regional economy, namely: effective prioritization of key sectors of the economy of regions focused on the development of innovative products

with high added value; curtailment of depressed industries and industries to eliminate unproductive spending on budgetary resources; ensuring favorable conditions for attracting foreign capital in the priority sectors of the region; promotion of technical, logical and technical modernization of the production base due to regional support for high-tech and innovative developments; building a strong institutional field as a factor in stabilizing the economic system; support and widespread introduction of resource-saving and waste-free production technologies; creation of conditions for full development of financial market institutions; development of a comprehensive regional and state policy aimed at counteracting the de-intellectualization of the economy, in particular slowing down of mass migration and increasing expenditures on the development of education and specialized institutions, etc.

Ключові слова: структурна модернізація, управління структурною модернізацією, регіональна економіка, регіональна політика, управління, регіон, структурні пропорції.

Key words: structural modernization, management of structural modernization, regional economy, regional policy, management, region, structural proportions.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Структура економіки як цілісне поняття характеризує сформовані пропорції, співвідношення окремих регіонів, галузей, секторів, форм власності тощо, які формують комплексне уявлення про характер та особливості національної та регіональних економічних систем. Таким чином, структурна політика будується на сукупності цілей та напрямів застосування інструментарію державного регуляторного апарату з метою формування цільової направленості безперервних процесів структурної трансформації.

Слідування відповідним ідеалам та економічним цінностям протягом усього періоду незалежності призвело до цілковитого нехтування однією із ключових ланок формування та реалізації структурних реформ, а саме інституційним чинником, який обумовлює характер середовища та ступінь ефективності здійснюваних регуляторних заходів, у тому числі у напрямі структурної модернізації регіональної економіки. Водночас домінуючими підходами при дослідженні проблематики структурних зрушень регіональної економіки та структурної політики загалом було окреслено "набір певних співвідношень" та можливостей маніпулювання ними, що можна, насамперед визначити як обмежений кількісний підхід. Тривалий час ігнорувалася якісний підхід під час дослідження структурної модернізації регіональної економіки, основою якого є розуміння економічної структури передусім як структури відносин та причинно-наслідкових зв'язків регіонів та країни загалом, що дозволяє більш комплексно здійснювати аналіз структурних зрушень регіонів, уникаючи небажаного абстрагування та економічного примітивізму в процесах побудови управління структурною модернізацією регіональної політики.

Головне завдання структурного реформування економіки регіонів та України полягає у "створенні базового господарського комплексу внутрішнього розвитку і відповідної йому інституційної архітекτονіки, які стали б основою розвитку внутрішнього ринку, зміна правил гри в економіці і суспільстві, вирішення соціальних проблем та нарощування експортного потенціалу, але вже на здоровій, а не деформованій структурній основі. Такий комплекс не може бути створений лише на базі ринкових принципів (вони направляють розвиток структури у вже сформованому сировинному напрямку), а вимагає цілеспрямованої державної економічної політики" [5, с. 86].

Таким чином, можна зазначити, що для здійснення структурної модернізації регіональної економіки вагоме значення має інституціональний чинник.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Структурні пропорції економічних систем різних рівнів та напрями їх модернізації досліджували такі західні науковці: Г. Александер, Дж. Бейлі, Г. Марковіц, М. Міллер, Ф. Модільяні, М. Фрідмен, У. Шарп, Й. Шумпетер та інші.

Структурна модернізація регіональної економіки висвітлюється у працях вітчизняних науковців, у тому числі у наукових наробках: О. Амоши, Б. Буркинського, М. Бутка, А. Власюка, В. Гейця, Б. Данилишина, М. Долішнього, І. Дунаєва, В. Кулішова, П. Любченко, М. Михальченка, М. Пашкевича, С. Пирожкова, С. Романюка, В. Сіденка, В. Симоненка, І. Сторонянської, С. Тульчинської, С. Штефана, С. Шульца та багатьох інших.

Але, незважаючи на актуальність тематики структурних зрушень регіональної економіки, питання управління структурною модернізацією регіональної економіки залишаються недопрацьованими та вимагають подальших наукових розвідок.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті виступає обґрунтування значення управління процесами структурної модернізації регіональної економіки.

Для досягнення поставленої мети в процесі дослідження було поставлено та вирішено такі завдання:

— виявлено значення управління структурними зрушеннями регіональної економіки;

— виокремлено ряд напрямів щодо оптимізації структурних пропорцій регіональної економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Загально визнаним серед світового наукового співтовариства є факт того, що політика управління структурною модернізацією займає важливе місце у системі регуляції економічної системи і є насамперед виразником ключових цілей, напрямів та особливостей національної економічної системи.

Якщо казати про регіональну структурну модернізаційну політику, що є частиною державної політики,

то вона формується під впливом географічних та історико-культурних особливостей, які зумовили структурні пропорції конкретного регіону. Проблематика ефективної її розбудови особливо актуалізується в епоху діджиталізованого глобального економічного простору та інноваційної технологізації як наріжного каменю економічного розвитку регіонів та світової економіки в цілому.

Ефективна національна політика управління структурною модернізацією в умовах наростання геополітичної напруженості на світовій арені та активних процесів транснаціоналізації повинна бути зосереджена на стимулюванні збалансування структурних асиметрій регіонів шляхом ліквідації непродуктивних та неперспективних галузей та виробництв, розбудові стабільного інституційного середовища, яке б дозволило обмежити чутливість регіональних економічних агентів до екзогенних впливів за рахунок стабілізації внутрішньосистемних процесів та структурних пропорцій в регіонах та країні.

Будь-яка політика управління структурною модернізацією передбачає наявність відповідних атрибутів у вигляді обґрунтування її необхідності та визначення мети, набору формальних стандартів, критеріїв та регламентів, інструментарію та інститутів, системи моніторингу і контролю. Проведення політики управління структурною модернізацією базується на розумінні суспільством її стратегічної корисності, оскільки заходи в її рамках є, як правило, досить дорогими. Нарешті, її реалізація передбачає регламентоване і відповідальне співробітництво всіх гілок влади і широку участь приватного капіталу [9, с. 58].

Такий підхід є універсальним незалежно від політичних та географічних особливостей регіонів, адже формує системоутворюючу основу політики регулювання структурних зрушень.

Процес розгляду та дослідження економічних систем незалежно від їх рівня, політичної або географічної приналежності ґрунтується, перш за все, на використанні системного підходу, тобто комплексного розгляду всіх елементів та підсистем досліджуваного об'єкту. Проте неможливо оминати значну роль саме структурного компоненту економічних систем різного рівня, у тому числі регіонального, який є насамперед проекцією наявних пропорцій між окремими сферами економіки у їх динаміці та розвитку, більш того, виступаючи при цьому у ролі універсального індикатора стану регіональної системи, її можливостей протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам.

Наріжним каменем стабільного функціонування та розвитку будь-якої країни є збалансований підхід у питаннях забезпечення оптимальних пропорцій національної економіки. Підтвердженням цієї тези є досвід європейських країн, які за рахунок глибоких трансформацій економічної структури створили сприятливе середовище для інтенсифікації інноваційних процесів, раціоналізації виробничих сфер та планомірного зростання економічних показників регіонів. Стрімкий розвиток виробничого та зовнішньоекономічного потенціалу країн азійського регіону, обумовлений також активною політикою щодо стимулювання позитивних структурних зрушень у напрямку технологізації та модернізації тих галузей обробної промисловості, які дозволяють генерувати високу додану вартість та в умовах вільної конкуренції забезпечують каталізацію процесів науково-технічного розвитку.

Особливе значення управління процесами структурної модернізації висвітлюється науковцями [1—4; 6; 8] в контексті отримання позитивних економічних ефектів через призму ефективності управління. І.В. Дунаєва зазначає, що модернізація регіональної політики "передбачає досягнення скоріше соціальних та політичних цілей, котрі мають надалі стимулювати появу вже економічних ефектів" [1, с. 16]. Таким чином, авторка вва-

жає системоутворюючим чинником не структурну модернізацію регіональної політики, а саме регіональну політику модернізації, результативністю якої є отримання економічного ефекту. Погоджуючись із думками таких науковців: І.В. Дунаєвої [1], Г.С. Коротеевої [10], В.Н. Миленського [2], С.І. Штефана [10] та інших відносно того, що модернізація регіональної економіки є наслідком ефективного регіонального управління. Однак модернізація регіональної економіки дає можливість отримати ефекти, що виступають певними якісними та кількісними показниками регіонального розвитку.

Під час дослідження соціально-економічного регіонального розвитку автори наголошують на пошуку, мобілізації, активізації та залученні нетрадиційних ресурсів виробництва, а також управлінських поштовхах, спроможних перетворити потенціал регіонів у капітал та залучити його до розширеного економічного відтворення. Внаслідок цього отримується синергійний ефект для регіональної економіки. "Розвиток регіонів щоразу частіше акцентується на пошуку і мобілізації внутрішнього невикористаного потенціалу території, що спирається на стратегічне управління у досягненні довгострокових цілей та на зростання сполучної якості наддержавного, державного і регіонального управління" [3, с. 18].

Структурну модернізацію регіональної економіки під кутом регіональної економічної політики також розглядає А. Прокопюк, зазначаючи, що регіональна економічна політика структурної модернізації являє собою "сукупність заходів, які реалізуються суб'єктами економіки регіону задля досягнення поточних та стратегічних цілей економічного розвитку регіону, тобто розглядається як складова регіональної економічної політики... При цьому, регіональна економічна політика структурної модернізації виступає засобом впливу на здійснення структурних змін в економіці регіонів, а також сукупністю цілей, завдань, напрямів і механізмів діяльності органів державної та регіональної влади щодо формування оптимальної структури економіки регіонів для раціонального використання потенціалу та конкурентних переваг територій" [6, с. 89].

На наш погляд, неможливо здійснювати структурну модернізацію регіональної економіки без проведення регіональної політики модернізації, що є частиною державної політики структурної модернізації. Але регіональна політика модернізації виступає інструментарієм структурної модернізації регіональної економіки.

ВИСНОВКИ

Управління структурною модернізацією регіональної економіки повинно спрямовуватися на ряд перспективних напрямів щодо оптимізації структурних пропорцій регіональної економіки, серед яких слід відмітити:

- ефективну пріоритезацію ключових галузей економіки регіонів, орієнтованих на розробку інноваційних продуктів з високою доданою вартістю;
- згортання депресивних галузей і виробництв з метою ліквідації непродуктивних витрат бюджетних ресурсів;
- забезпечення сприятливих умов для залучення іноземного капіталу у пріоритетні галузі регіону;
- стимулювання техніко-логістичної та технічної модернізації матеріальної бази виробництва за рахунок регіональної підтримки високотехнологічних та інноваційних розробок;
- розбудову потужного інституціонального поля як фактору стабілізації економічної системи;
- підтримку та повсюдне впровадження ресурсозберігаючих та безвідходних технологій виробництв;
- створення умов для повноцінного розвитку інститутів фінансового ринку;

— вироблення комплексної регіональної та державної політики, націленої на протидію деінтелектуалізації економіки, зокрема сповільнення масової міграції та збільшення видатків на розвиток освіти та профільних інститутів тощо.

Отже, збалансування структури регіональної економіки дасть змогу створити основу для стабільного розвитку системи у довгостроковій перспективі.

Подальших наукових розвідок вимагають питання ефективності механізмів та інструментів впливу державного регулювання на рівень інтелектуалізації регіонального простору.

Література:

1. Дунаєв І.В. Модернізація регіональної економічної політики: ідентифікація і семантичний аналіз понятійного апарату. Актуальні проблеми державного управління. Одеса, Вид-во ОРІ НАДУ, 2015. № 4 (64). С. 16—20.

2. Миленський В.М. Теоретичні підходи до модернізації регіональної економіки. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2013. Вип. 1 (2). С. 322—326.

3. Михальченко М. Політична реальність в Україні: трансформація, модернізація, революція? Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Київ, 2005. Вип. 7. С. 18—27.

4. Пашкевич М.С., Лисунець К.П. Принципи модернізації економіки регіонів України в аспекті сучасної регіональної політики. Ефективна економіка. 2014. № 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_10_7 (дата звернення: 20.01.2020).

5. Попазогло В.С. Деструктивні неформальні політичні інститути: форми прояву та механізми протидії. Політичне життя. № 1. 2018. С. 85—90.

6. Прокопюк А. Методологічні засади та напрями реалізації державної структурної політики. Вісник Сумського національного аграрного університету. 2016. Вип. 2 (56). С. 82—99.

7. Тульчинська С.О. Інтелектуально-інноваційна модернізація економіки України: теоретико-методологічні аспекти: монографія. Київ, НТУУ "КПІ", 2009. 488 с.

8. Тульчинська С.О. Перспективи та доміанти розвитку інтелектуально-інноваційної системи регіонів України: монографія. Херсон, Ви-во "ПП Вишемирський В.С.", 2014. 210 с.

9. Тульчинський Р.В. Детермінанти становлення нового регіоналізму: теорія, методологія, практика: монографія. Херсон, Вид-во "ПП Вишемирський В.С.", 2018. 400 с.

10. Штефан С.І., Коротеєва Г.С. Фінансові інститути і інструменти модернізації економіки регіонів України. Комунальне господарство міст. 2014. № 113. С. 223—228.

References:

1. Dunaiev, I.V. (2015), "Modernization of regional economic policy: identification and semantic analysis of the conceptual apparatus", Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia. Odesa, Vyd-vo ORI NADU, vol. 4, no. 64, pp. 16—20.

2. Mylen'kyj, V.M. (2013), "Theoretical approaches to the modernization of the regional economy", Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektual'noi vlasnosti, vol. 1, no. 2, pp. 322—326.

3. Mykhal'chenko, M. (2005), Politychna real'nist' v Ukraini: transformatsiia, modernizatsiia, revoliutsiia? [Political reality in Ukraine: transformation, modernization, revolution?], Suchasna ukrains'ka polityka. Polityky i politolohy pro nei, Kyiv, Ukraine.

4. Pashkevych, M.S. and Lysunets', K.P. (2014), "Principles of modernization of economy of regions of Ukraine in the aspect of modern regional policy", Efektyvna ekonomika, vol. 10, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_10_7 (Accessed 20 January 2020).

5. Popazohlo, V.S. (2018), "Destructive informal political institutions: forms of manifestation and mechanisms of counteraction", Politychne zhyttia, vol. 1, pp. 85—90.

6. Prokopiuk, A. (2016), "Methodological foundations and directions of implementation of state structural policy", Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu, vol. 2, no. 56, pp. 82—99.

7. Tul'chyns'ka, S.O. (2009), Intelektual'no-innovatsiina modernizatsiia ekonomiky Ukrainy: teoretyko-metodolohichni aspekty [Intellectual-innovative modernization of the Ukrainian economy: theoretical and methodological aspects], NTUU "KPI", Kyiv, Ukraine.

8. Tul'chyns'ka, S.O. (2014), Perspektyvy ta dominanty rozvytku intelektual'no-innovatsiinoi systemy rehioniv Ukrainy [Perspectives and dominants of development of the intellectually innovative system of the regions of Ukraine], Vyd-vo "PP Vyshemyr'skyj V.S.", Kherson, Ukraine.

9. Tul'chyns'kyj, R.V. (2018), Determinanty stanovlennia novoho rehionalizmu: teoriia, metodolohiia, praktyka [Determinants of the emergence of a new regionalism: theory, methodology, practice], Vyd-vo "PP Vyshemyr'skyj V.S.", Kherson, Ukraine.

10. Shtefan, S.I. and Korotieieva, H.S. (2014), "Financial Institutions and Instruments of Modernization of the Economy of the Regions of Ukraine", Komunal'ne hospodarstvo mist, vol. 113, pp. 223—228.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2020 р.

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

О. В. Крилова,
к. т. н., доцент, кафедра економічного аналізу та фінансів,
Національний ТУ "Дніпровська політехніка"
ORCID ID: 0000-0002-4210-5068

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.117

ДОСВІД ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКИХ СИСТЕМ КРАЇН ЄС ТА УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

О. Krylova,
PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Department of Economic
Analysis and Finance, National Technical University "Dnipro Polytechnic"

EXPERIENCE AND FEATURES OF BANKING SYSTEMS FUNCTIONING OF EU AND UKRAINE IN THE GLOBALIZATION CONDITIONS

Метою статті стало дослідження факторів, що впливають на досвід функціонування банківської системи в Україні та деяких країн ЄС; надання науково-практичних рекомендацій щодо удосконалення фінансово-правового регулювання банківських відносин України. Проаналізовано окремі показники функціонування банківської системи України та виявлено основні проблеми функціонування вітчизняних банків. Наведено особливості функціонування банківських систем Угорщини, Польщі, Словаччини, Румунії. Запропоновано заходи щодо поліпшення стану банківської системи України. Основний внесок цього дослідження у науку можна принципово узагальнити так: розроблення теоретичної бази, яка охоплює фактори, що впливають на досконалість якості обслуговування в банківській системі. Управління якістю дає стратегічні переваги, як-от: зниження виробничих витрат у довгостроковій перспективі та підвищення продуктивності праці.

The banking system is the driving force of every developed economy, operating in the presence of institutional, economic and other state-established borders. Studying the characteristics and comparing analogues and the domestic banking system can be an impetus for changes in the structure and functioning of the latter, which in turn can be the basis for economic growth. The purpose of the article was to investigate the factors that influence the experience of the banking system in Ukraine and some EU countries; providing scientific and practical recommendations on improving the financial and legal regulation of banking relations in Ukraine. Some indicators of functioning of the banking system of Ukraine are analyzed and the main problems of functioning of domestic banks are identified. The peculiarities of the functioning of the banking systems of Hungary, Poland, Slovakia, and Romania are given. Measures are proposed to improve the state of the banking system of Ukraine. The main contribution of this research to science can be broadly summarized as: the development of a theoretical framework that covers factors that affect the quality of service in the banking system. Quality management provides strategic benefits such as reducing production costs in the long run and increasing productivity.

Improved quality provides more market share, an asset and proven by many authors and researchers. There is a strong positive relationship between quality and market share, as quality has become a major strategic variable in the struggle for market share in the banking system of countries. Therefore, improving the quantitative and qualitative characteristics of the development of the banking system is an important task of state regulation of the domestic banking system, which leads to the adoption of effective and adequate management decisions in order to find approaches and correct methods of integration processes, taking into account the complexity of the external financial environment. The Ukrainian banking system is gradually integrating into the international banking system and is shaping its development model, which should take full advantage of Ukraine's potential for financial globalization.

*Ключові слова: банківська система, депозит, процентна ставка, комерційні банки, європейські країни.
Key words: banking system, deposit, interest rate, commercial banks, European countries.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Банківська система є рушійною силою кожної розвинутої економіки, яка діє за наявності інституціональних, економічних та інших встановлених державою меж.

Вивчення характеристик та порівняння аналогів та вітчизняної банківської системи може стати поштовхом до змін в структурі та функціонуванні останньої, що може стати підґрунтям для економічного зростання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Anton Stolitnii, Vitalii Makhinchuk (2019) пишуть, що відбувається розвиток світової економіки на тлі глобальних викликів, які впливають на функціонування механізмів соціального відтворення. Формування сталого національного господарства є однією з основних довгострокових цілей державної політики, що вимагає виявлення основних факторів, що забезпечують стійкість, яка відповідь на поточні та майбутні глобальні виклики

Nataliia Zachosova (2019) стверджує, що фінансова безпека займає важливе місце в системі економічної безпеки будь-якої держави, і фінансова система, і фінансові ринки є джерелом великої кількості загроз. Таким чином, стабільна, безперервна і продуктивна діяльність професійних фінансових посередників — необхідна умова для поліпшення фінансової, а отже, і економічної ситуації на макrorівні в майбутньому. Отже, вивчення досвіду та особливостей функціонування банківських систем країн ЄС та України в умовах глобалізації набуває актуальності, оскільки підтримання нормального функціонального стану найбільших учасників фінансового ринку стають предметом національного значення відповідно до проявів економічних дисбалансів та наслідків політичної кризи.

Nataliia Savchuk and Dmytro Grydzhuk (2017) пишуть, що існує багато факторів, які змушують українські банки відставати від іноземних, особливо в управлінні інноваційними процесами, якість яких не відповідає світовому рівню та потребам розвитку банківської системи України. Українські банки повинні постійно впроваджувати нові стратегії розвитку, які б забезпечували конкурентні переваги та стабільність в умовах зростаючої конкуренції. У цьому контексті важливо підвищити роль іноземного капіталу в економіці України, яка повинна відповідати не лише внутрішнім потребам економіки, а також глобальним фінансовим та економічним ринкам, тому що сьогодні не реальний сектор економіки формує фінансову сферу на міжнародному ринку, а фінансові ринки визначають рівень розвитку економіки у світі.

Основна мета — дослідити фактори, що впливають на досвід функціонування банківської системи в Україні та в деяких країнах ЄС; сформулювати науково-практичні рекомендації щодо удосконалення фінансово-правового регулювання банківських відносин України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Разом із законодавством про єдиний ринок лібералізація транскордонного забезпечення фінансових послуг у межах Європейського Союзу, запровадження євро сприяє розвитку більш інтегрованої та конкурентної банківської системи Єврозони. Це передбачає подальші стратегічні коригування з боку банків і, отже, постійні структурні зміни в банківській системі. З тенденцією до зростання відбувається консолідація та концентрація через банківські злиття та поглинання, найбільш видима ознака цього процесу.

Основний внесок цього дослідження у науку можна принципово узагальнити так: розроблення теоретичної бази, яка охоплює фактори, що впливають на досконалість якості обслуговування в банківській системі. Підприємства, що виробляють якісну продукцію, платять більше за ці продукти і отримують більший прибуток. Управління якістю дає стратегічні переваги, як-от: зниження виробничих витрат у довгостроковій перспективі та підвищення продуктивності праці. Зв'язок між

Рис. 1. Зв'язок між покращеною якістю та рентабельністю банківської системи

Джерело: власна розробка автора.

поліпшенням якості та рентабельності банківської системи, показано на рисунку 1.

Як показано на рис. 1, покращена якість забезпечує більшу частку ринку, що є перевагою та перевірено багатьма авторами та дослідниками. Відзначається сильний позитивний зв'язок між якістю та часткою ринку, так як якість стала головною стратегічною змінною у боротьбі за частку ринку в банківській системі країн.

Для більш детального аналізу досвіду та особливостей функціонування банківських систем країн ЄС та України в умовах глобалізації ми відібрали країни, які є найближчими сусідами України та входять до Європейського союзу: Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія. Окремі показники діяльності банківської системи в середньому за 2001—2018 роки проаналізовано в таблиці 1.

Так, банки у Польщі можуть діяти як державні банки, кооперативні банки та акціонерні банки. Закон про банківську діяльність також дозволяє працювати відділенням іноземних банків та представництвам. З моменту вступу до Європейського Союзу в Польщі запроваджено принцип взаємного визнання ліцензій на здійснення кредитної діяльності. Згідно з ним, кредитній установі, яка отримала банківську ліцензію в будь-якій країні ЄС, дозволяється діяти на території іншої країни-члена без необхідності проходження процедури ліцензування в Польщі.

Таблиця 1. Основні показники діяльності банківської системи в середньому за 2001—2018 роки

Країна	Процентна ставка за депозитом, %	Вкладники комерційних банків (на 1000 дорослого населення)	Внутрішнє кредитування приватного сектору банками, % від ВВП	Кредитна ставка, %	Реальна відсоткова ставка, %
Угорщина	5,22	1032,76	44,36	7,51	3,15
Польща	-	999,65	40,71	-	-
Румунія	7,77	-	27,40	16,25	5,20
Словацька Республіка	-	-	47,94	-	-
Україна	10,08	2523,92	44,36	18,75	2,77

Джерело: складено автором за даними Світового банку.

Таблиця 2. Показники діяльності банківської системи в середньому за 2001–2018 роки

Країна	Відношення банківського капіталу до активів, %	Відношення ліквідних резервів банку до активів банку, %	Відділення комерційних банків на 100 000 дорослого населення
Угорщина	-	16,31	15,77
Польща	8,82	11,99	30,80
Румунія	8,66	37,49	31,63
Словацька Республіка	10,67	-	26,68
Україна	12,36	8,91	2,06

Джерело: складено автором за даними Світового банку.

Продуктивність банківської системи відображає ефективність, з якою банки можуть мобілізувати та розподіляти капітал. Банкам доводиться мобілізувати внутрішні заощадження, щоб фінансувати інвестиції для підтримки зростання економіки. Вони повинні виділяти кошти на інвестиції, які сприяють структурним змінам та підвищенню продуктивності праці.

Зазвичай існує два способи оцінки ефективності банківської системи. Один підхід полягає в тому, щоб зосередити увагу на загальній економіці, починаючи з такого припущення: ступінь до якої банки в країні можуть ефективно та розсудливо мобілізувати та розподіляти капітал важливий визначальний показник ефективності її реальної економіки.

Другий підхід заснований на спостереженні за роботою банку з метою оцінити, як вони працюють як фінансові посередники. Цей аналіз зосереджений на наступних заходах: (1) масштаб прийому депозитів та активність зростання позик, (2) фінансові показники чи прибутковості, (3) ризикованість (глибина та широта банківської діяльності) та (4) орієнтація на клієнтів.

Міра масштабу в банківській системі — це рівень прийняття депозитів та кредитування під загальний розмір економіки. Ці заходи втілюють усі послуги надані банками. Якісний вимір у банківській системі також важливий. Заходи щодо фінансових показників банку є рентабельність (відношення чистого доходу до оподаткування до загальних активів), чиста процентна маржа (відсотки), доходи за вирахування витрат на відсотки, масштабовані за загальною сумою активів) та капіталізація (власний капітал до сукупних активів).

Темпи зростання кредитування банком показують ризик, оскільки зростання позики також означає прий-

няття більш високого ризику. Також капіталізація банку суттєво впливає на його стимули ризикувати в тому сенсі, що банк з меншою капіталізацією має більше шансів на ризикову діяльність, оскільки він має менше власних коштів під загрозою. В таблиці 2 також проаналізовано окремі показники діяльності банківської системи в середньому за 2001–2018 роки.

Ділова практика також показує, що створення відповідних соціально-економічних умов для реалізації інтелектуального капіталу на рівні організації та на національному рівні загалом визначає їх перспективи для підтримки міжнародної науково-технічної конкурентоспроможності. Серед основних фактори, що вплинули на масштаб та характер вищезгаданих глобальних викликів — це мінливість на валютних ринках; девальвація національної валюти; підвищення рівня державного боргу; дисбаланс ринку продуктів харчування. Економіка України характеризується сприйнятливістю до світових тенденцій і коливання на зовнішніх ринках.

Метою дослідження було дослідити фактори, що впливають на ефективність та якість діяльності банківської системи. Першою метою цього дослідження було критично переглянути літературу та визначити фактори, що впливають на впровадження моделі досконалості у банківській системі. Цю мету було досягнуто шляхом розробки оптимального розуміння поняття якості загалом та якості у банках. Основну увагу зосереджено на виявленні факторів, що впливають на основні концепції моделі досконалості. Ці фундаментальні поняття потім використовувались як теоретична основа цього дослідження.

Було зроблено достовірний висновок про готовність досягти досконалості у кожному конкретному випадку з урахуванням зібраних даних. Розроблено відповідні рамки факторів, що впливають на ситуацію досконалості у банківській системі. У цьому відношенні результати щодо факторів, які впливають на передовий досвід у кожному конкретному випадку, порівнюються та протиставляються.

Головний внесок цього дослідження можна побачити наступним чином: дослідження розробило основу для факторів, що впливають на передовий досвід якості послуг у банківській системі. Фактори класифіковані на "Зовнішні фактори" та "Внутрішні фактори" стосовно банківської системи країни. Внутрішні фактори були класифіковані як "Фактори, пов'язані з банком", "Фактори, що стосуються управління людськими ресурсами" та "Фактори, пов'язані з характеристиками послуг". Емпіричне дослідження підкреслило відносини між внутрішніми та зовнішніми чинниками та відносини між

внутрішніми чинниками між собою (рис. 1); проте більше емпіричне дослідження може бути проведене майбутніми дослідженнями для вивчення детальних взаємозв'язків між цими чинниками.

Готовність до досягнення передового досвіду є одним із факторів, що впливають на досконалість якості послуг та готовність до досягнення такої досконалості в українській банківській системі. Крім того, цінно, що більшість досліджень спрямовують свою увагу на виробничий сектор, і лише деякі з них розглядають питання в сфері послуг, а ще менша увага приділяється банківській справі.

Це дослідження поповнює попередні наукові здобутки

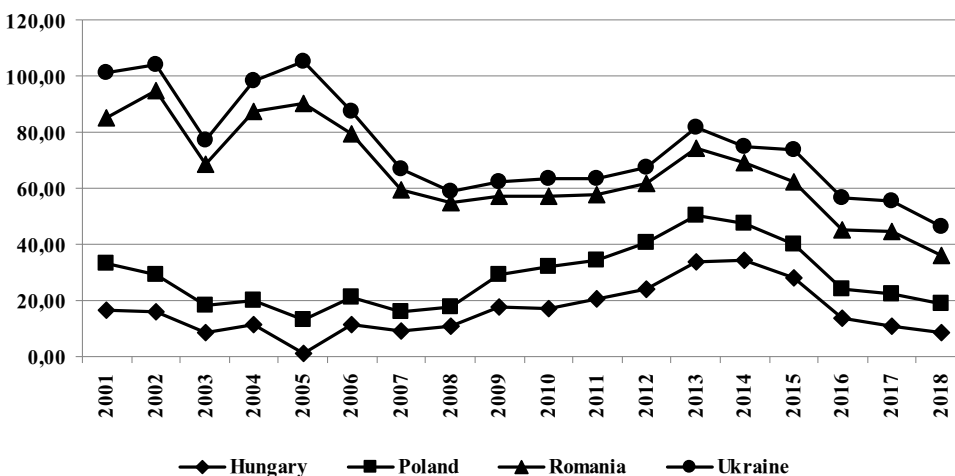

Рис. 2. Динаміка співвідношення ліквідних резервів банку до активів банку за 2001–2018 роки, %

Джерело: складено автором за даними Світового банку.

вчених, надаючи унікальну перспективу для використання моделі досконалості як інструменту самооцінки в галузі якості управління. Програма самооцінки передбачає: циклічний, всебічний, систематичний та регулярний огляд діяльності банків і їх результати порівняно із запланованими. Також дослідження ефективності діяльності банківської системи можуть бути використані для ефективної розробки достатньої стратегії удосконалення практики управління якістю в банківській системі країни.

Завершивши це дослідження, доречно зазначити, що Україна зараз перебуває в складній ситуації серйозних політичних заворушень; отже країні потрібна надійна та ефективна банківська система, яка сприятиме відновленню багатьох елементів інфраструктури країни та вселяти довіру населенню.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, вдосконалення кількісних та якісних характеристик розвитку банківської системи є важливим завданням державного регулювання вітчизняної банківської системи, що призводить до прийняття ефективних та адекватних управлінських рішень з метою пошуку підходів та правильних методів інтеграційних процесів з урахуванням складності зовнішнього фінансового середовища. Українська банківська система поступово інтегрується в міжнародну банківську систему та формує свою модель розвитку, яка повинна повністю використовувати потенційні можливості України для фінансової глобалізації.

Література:

- Georgantopoulos A. G., & Filos, I. (2017). Corporate governance mechanisms and bank performance: evidence from the Greek banks during crisis period. *Investment management and financial innovations*, 14 (1-1), 160—172. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.14\(1-1\).2017.02](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.14(1-1).2017.02)
- Jose Tari J. (2011) Research into quality management and social responsibility. *Journal of business ethics* 102, 623—638.
- Piotrowska, M. (2017). The Impact of Consumer Behavior on Financial Security of Households in Poland. *Contaduria y Administracion*, 62/2, 461—504.
- Slav'yuk R., Shkvarchuk L., & Kondrat, I. (2017). Financial market imbalance: reasons and peculiarities of occurrence in Ukraine. *Investment management and financial innovations*, 14 (1-1), 227—235. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.14\(1-1\).2017.09](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.14(1-1).2017.09)
- Savchuk N. and Grydzhuk D. (2017). Modern tendencies of the Ukrainian banking system development. *Banks and Bank Systems (openaccess)*, 12(4), 105—113. [doi:http://10.21511/bbs.12\(4\).2017.10](http://10.21511/bbs.12(4).2017.10)
- Schimmel K., Liu S., Nicholls J., Nechval N.A., Yi-Lin Forrest, J. (2017). Economic Security under Disturbances of Foreign Capital. *Advances in Systems Science and Applications*, 17 (2), 14—28.
- Stolitnii A., Makhinchuk V. (2019) Priorities for the development of the economy of the USA and some European countries. *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 5, No. 5, 151—154. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-5-151-154>
- World Bank Group (2020), available at: <http://wdi.worldbank.org/table/> (Accessed 19 Feb 2020).
- Yunin O., Sevruk V., & Pavlenko S. (2018). Priorities of economic development of Ukraine in the context of european integration. *Baltic Journal of Economic Studies*, 4 (3), 358—365.

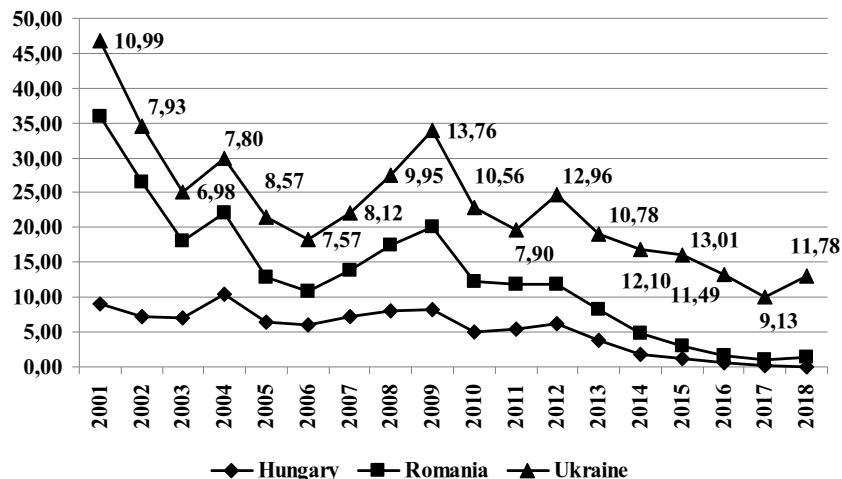

Рис. 3. Динаміка процентної ставки за депозитом за 2001—2018 роки, %

Джерело: складено автором за даними Світового банку.

10. Zachosova N. (2019). Innovative approach in the estimatology of financial institutions economic security: possibilities of use in management and regulatory activity within the means of provision of the state financial security, *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 5, No. 2, 45—56. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-2-45-56>

References:

- Georgantopoulos, A. G. and Filos, I. (2017), "Corporate governance mechanisms and bank performance: evidence from the Greek banks during crisis period", *Investment management and financial innovations*, vol. 14(1-1), pp. 160—172. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.14\(1-1\).2017.02](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.14(1-1).2017.02)
- Jose' Tari, J. (2011), "Research into quality management and social responsibility", *Journal of business ethics*, vol. 102, pp. 623—638.
- Piotrowska, M. (2017), "The Impact of Consumer Behavior on Financial Security of Households in Poland", *Contadur'a y Administraci'n*, vol. 62/2, pp. 461—504.
- Slav'yuk, R. Shkvarchuk, L. and Kondrat, I. (2017), "Financial market imbalance: reasons and peculiarities of occurrence in Ukraine", *Investment management and financial innovations*, vol. 14 (1-1), pp. 227—235. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.14\(1-1\).2017.09](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.14(1-1).2017.09)
- Savchuk, N. and Grydzhuk, D. (2017), "Modern tendencies of the Ukrainian banking system development", *Banks and Bank Systems (openaccess)*, vol. 12(4), pp. 105—113. [doi:http://10.21511/bbs.12\(4\).2017.10](http://10.21511/bbs.12(4).2017.10)
- Schimmel, K. Liu, S., Nicholls, J. Nechval, N. A. and Yi-Lin Forrest, J. (2017), "Economic Security under Disturbances of Foreign Capital", *Advances in Systems Science and Applications*, vol. 17(2), pp. 14—28.
- Stolitnii, A. Makhinchuk, V. (2019), "Priorities for the development of the economy of the USA and some European countries", *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 5/5, pp. 151—154. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-5-151-154>
- World Bank Group (2020), available at: <http://wdi.worldbank.org/table/> (Accessed 19 Feb 2020).
- Yunin, O. Sevruk, V. and Pavlenko, S. (2018), "Priorities of economic development of Ukraine in the context of European integration", *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 4 (3), pp. 358—365.
- Zachosova, N. (2019), "Innovative approach in the estimatology of financial institutions economic security: possibilities of use in management and regulatory activity within the means of provision of the state financial security", *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 5(2), pp. 45—56. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-2-45-56>

Стаття надійшла до редакції 16.03.2020 р.

О. В. Шевченко,
к. е. н., старший науковий співробітник, завідувач відділу регіональних стратегій,
Національний інститут стратегічних досліджень, м. Київ
ORCID ID: 0000-0003-0386-7550

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.121

СЦЕНАРІЇ СТРАТЕГІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСПРОПОРЦІЙ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ НА ОСНОВІ КОГНІТИВНО-ІМІТАЦІЙНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

O. Shevchenko,
PhD in Economics, Senior Researcher, Head of Regional Strategies Department
at the National Institute for Strategic Studies, Kyiv city

STRATEGIC REGULATION SCENARIOS FOR DISPARITIES IN REGIONAL DEVELOPMENT, BASED
ON COGNITIVE-SIMULATIVE MODEL

Диспропорційність соціально-економічного розвитку регіонів складає проблему для формування консолідованого господарського простору в країні і збереження гідних умов життєдіяльності в усіх регіонах. Дослідження диспропорцій соціально-економічного розвитку з метою вироблення інструментарію їх регулювання є складним завданням з огляду на різноманітність, невпорядкованість характеристик диспропорційності і важке їх вимірювання традиційним математичним апаратом. Виникає необхідність побудови і застосування економічних моделей для аналізу, оцінки, групування та використання диспропорцій і їх регулювання. У статті пропонується застосувати когнітивний підхід, що дозволяє уявити логіку розвитку системи за впливу на неї множини взаємообумовлених чинників, що характерно для соціально-економічної системи регіону. А застосована імітаційна модель дозволяє прогнозувати динаміку диспропорцій з метою розуміння їх стійкості та масштабів необхідного втручання. На основі розробленої когнітивно-імітаційної моделі запропоновано сценарії регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів, що відкриває можливості для подальшого збалансування регіонального розвитку.

The disparities of social and economic development of the regions pose a problem for consolidated economic space in the country and preservation of decent living conditions in every region. The need to address problem of imbalances and their impact on region status is the subject of research and an aspect of public regulation of regional development. Traditionally, disparities regulation in Ukraine is carried out through measures of various regional programs, point measures to overcome depression as a basis for disparity, stimulation of individual enterprises or economic projects. Such measures have a short-term effect and do not affect economic structure and social sphere. Therefore, it is a matter of science to form a set of interrelated measures regulating disparities of regional development and their further effective use. The study of disparities in social and economic development in order to develop tools for regulating them is a difficult task, due to heterogeneity, disordered characteristics of disparities, and their difficult measurement by traditional mathematical apparatus. There is a need to build and apply economic models for analyzing, estimating, grouping and using disparities and their regulation. The article proposes to apply a cognitive approach, allowing understanding the logic of system development influenced by a lot of interrelated factors, which are the characteristics of regional social and economic system. The simulative model allows forecasting dynamics of disparities in order to understand their resilience and to extent the intervention required. On the basis of the developed cognitive-simulative model, the scenarios of disparities regulation for social and economic development of regions are proposed. The baseline,

moderate, amplified, and shocked impact scenarios were modeled as a result of simulating regional disparities. The article proposes their use for those regions of Ukraine where the status of disparities is defined as catastrophic. Such proposals open up the opportunities for further balancing of regional development.

Ключові слова: диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів, регулювання диспропорцій, стратегії регулювання диспропорцій, сценарії моделювання, когнітивно-імітаційна модель, економічне прогнозування.

Key words: disparities of social and economic development of regions, regulation of disparities, modeling scenarios, strategies of disparities regulation, cognitive-simulative model, economic forecasting.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Соціально-економічний розвиток регіонів України характеризується диспропорційністю, що складають загрозу як для внутрішнього становища регіонального господарського комплексу, так і для консолідації економіки країни загалом. Тому необхідність розробки комплексу заходів щодо регулювання диспропорційності складає важливе завдання державної регіональної політики і означене у проекті Державної стратегії регіонального розвитку на період 2027 року. Застосування напрацьованого традиційного інструментарію регулювання диспропорцій, зокрема усунення депресивності територій, стимулювання окремих точок зростання в регіонах, проведення структурних трансформацій дає тимчасовий позитивний ефект, оскільки відбувається без використання комплексного підходу до аналізу, оцінки, групування та прогнозування трендів диспропорцій. Постає актуальне завдання вироблення адекватного інструментарію регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів, враховуючи їх різноманітність.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Науковці з України та інших країн достатню увагу приділяють питанням обрахування рівнів диспропорцій та побудови моделей впливу на них. Зокрема Т.С. Клебанова, Т.Н. Трунова, А.Ю. Смірнова [1] пропонують алгоритм оцінки та аналізу диспропорцій рівнів соціального і економічного розвитку регіонів, який дозволяє згрупувати регіони за рівнями розвитку. С.Г. Светунь-

ков, І.С. Светунков, М.О. Кизим та Т.С. Клебанова [2] надають прогноз показників розвитку регіонів, і такі результати дають можливість оцінити також регіональні диспропорції. У роботі J. Martinez-Galarraga, J.R. Roses, D.A. Tirado [3] доведено, що стабільне економічне зростання супроводжується еволюцією диспропорцій регіонального доходу, що має складати основу досліджень диспропорційності. Оцінку диспропорцій для вироблення інструментів регіональної політики проводять Стронянська І.З. [4], Чаговец Л.А. та О.В. Никифорова [5], Клебанова Т.С. [6]. У працях Тищенко О.П. [7] та Реутова В.Є. [8] представлена методологія визначення диспропорцій, у роботі Хапова Д.В. [9] — пропозиції щодо інтегральної оцінки диспропорцій. Моделюванню розвитку регіонів присвячена робота Ромашко С.М. [10]. Сценарний аналіз до дослідження диспропорцій регіонів подано у праці Гур'янової Л.С. та Клебанової Т.С. [11]. Відмітимо, що у дослідженнях відсутній комплексний підхід до вирішення наукової проблеми регулювання диспропорцій та формування сценаріїв регулювання диспропорцій.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є опрацювання ефективного інструментарію для формування сценаріїв регулювання диспропорцій, враховуючи їх мінливу природу, різну швидкість зміни, багатомірність вихідної інформації, важку прогнозованість трендів диспропорцій різних показників, різний рівень безпеки різних диспропорцій для стабільності і збалансованості економіки регіону. Для досягнення цієї мети пропонується використати імітаційну модель та когнітивний підхід. Імітаційну модель застосуємо для прогнозування розвитку динамічних процесів для розуміння їх стійкості та обсягів втручан-

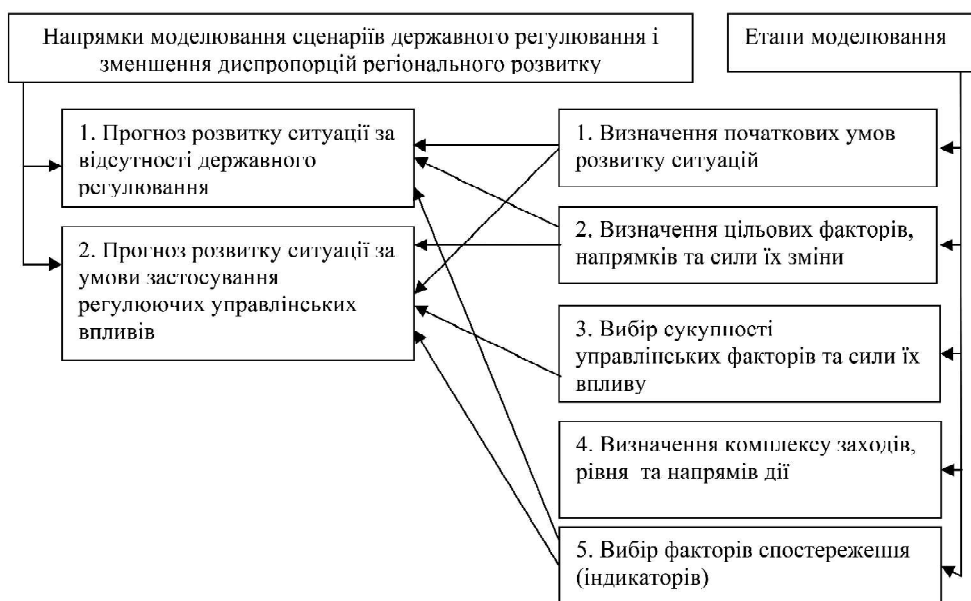

Рис. 1. Напрями та етапи моделювання сценаріїв державного регулювання і зменшення диспропорцій регіонального розвитку

Джерело: складено автором.

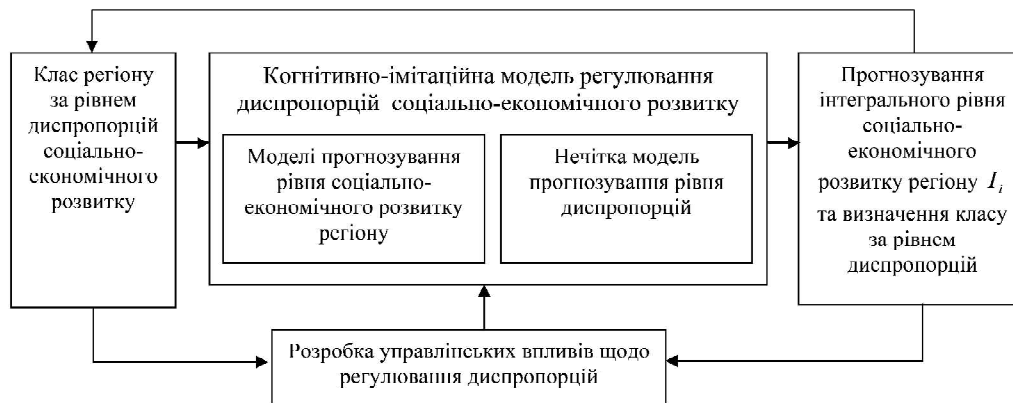

Рис. 2. Загальна схема розробки сценаріїв регулювання диспропорцій регіонального розвитку

Джерело: складено автором.

ня, а когнітивний підхід дозволить уявити логіку розвитку системи за умови впливу на неї множини взаємозалежних чинників, що якраз і характерно для соціально-економічної системи регіону [12]. На основі цього доцільно побудувати сценарії регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Використання сценарного підходу на основі імітаційної моделі при регулюванні і зменшенні диспропорцій регіонального розвитку обумовлене тим, що в умовах високої невизначеності й швидких змін навколишнього середовища розробляти стратегію вирівнювання з опорою на єдиний імовірнісний прогноз є занадто ризикованим [13]. Сценарний підхід у плануванні регіонального розвитку дозволяє конструювати та створювати різні й однаково вірогідні варіанти розвитку майбутнього, які є досить структурованими й логічними [14]. За допомогою сценарного підходу можлива не тільки розробка

прогнозних сценаріїв вирівнювання наявних регіональних диспропорцій, а також вдосконалення процесу прийняття рішень щодо управління соціально-економічним розвитком регіонів. Реалізацію моделей системної динаміки здійснюємо програмними засобами AnyLogic, VenSim, PowerSim, Stella, ModelMaker.

Виділяють такі етапи сценарного аналізу [15; 16]:

- визначення цілі управління (бажаних змін цільових факторів);
- розробка сценаріїв розвитку ситуації при застосуванні різних стратегій управління;
- реалізація сценаріїв, перевірка оптимальності наявних стратегій управління, вибір оптимальної стратегії.

Моделювання сценаріїв регулювання і зменшення диспропорцій регіонального розвитку здійснювалось за наступними напрямками:

1. Прогноз розвитку ситуації за відсутності державного регулювання (вектор самостійного регулювання диспропорцій).

Таблиця 1. Матриця формування стратегій вирівнювання регіональних диспропорцій

Регіон (область або м. Київ)	Наявність неконтрольованих (нестримуваних) диспропорцій розвитку сфери							Вектор каталізаторів/уповільнювачів соціально-економічного розвитку регіону	Стратегія вирівнювання регіональних диспропорцій
	Загально-економічні диспропорції	Демографічні диспропорції	Соціальні диспропорції	Соціально-економічні	Зовнішньо-економічні	Природно-економічні	Виробничі диспропорції		
Вінницька		+						s2, s3, s8	усунення соціально-демографічних диспропорцій
Донецька	+	+		+				e2, s10, s11 e9, s30, s36 s39, s2, s3	усунення соціально-демографічних диспропорцій, стимулювання виробництва
Запорізька		+	+					s2, s3, e2 e9, s17, e17	усунення соціально-демографічних диспропорцій, стимулювання виробництва, стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності
Луганська	+	+	+					e2, s10, s11 e9, s30, s2 s3, e11	усунення соціально-демографічних диспропорцій, стимулювання виробництва, стратегія забезпечення екологічної безпеки
Миколаївська								e2, e9, e17	стимулювання виробництва, стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності
Одеська				+		+		s10, s11, s30 s36, s39, e11	усунення соціально-демографічних диспропорцій, стратегія забезпечення екологічної безпеки
Херсонська		+						s2, s3, s8	усунення соціально-демографічних диспропорцій
Чернівецька					+			e16, e17, e2	стимулювання виробництва, стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності
м. Київ				+				s10, s11, s30, s36 s39, e11	стимулювання виробництва, стратегія забезпечення екологічної безпеки

Джерело: складено автором на основі розрахунків, проведених у роботі [19]. Позначення каталізаторів/уповільнювачів: s — соціального розвитку, e — економічного розвитку.

Таблиця 2. Перелік пропонуваних заходів регулювання територіальних диспропорцій соціально-економічного розвитку

Назва стратегії	Мета	Перелік можливих заходів
Стратегія усунення соціально-демографічних диспропорцій	Гарантія гідних соціальних стандартів	Адресність соціальних виплат та пільг, поступове підвищення мінімальної заробітної плати та пенсій, допомога населенню дотаціями та компенсаціями, пільгове кредитування та оподаткування громадян, що мають низький соціальний статус; удосконалення системи професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації робітничих кадрів і фахівців з вищою освітою в навчальних закладах та на підприємствах, розроблення і впровадження механізму працевлаштування випускників вищих і професійно-технічних навчальних закладів та їх професійної адаптації на виробництві, введення системи обов'язкового перерозподілу трудових ресурсів з урахуванням потреб конкретного регіону; усунення причин глибокого розшарування суспільства, та уповільнення процесів формування середнього класу; поліпшення стану здоров'я населення та ефективна боротьба з поширенням епідемії соціально небезпечних хвороб (ВІЛ-інфекції, туберкульозу, вірусного гепатиту тощо); нарощування кадрово-ресурсного потенціалу держави
Стратегія стимулювання виробництва	Створення сприятливого економічного простору для розвитку підприємництва	Державне регулювання цін (тарифів) на послуги суб'єктів природних монополій; зменшення регуляторного та адміністративного тиску на бізнес; перегляд порядку оподаткування підприємств, що мають стратегічне значення для вирівнювання регіональних диспропорцій за сферами життєдіяльності; модернізація підприємств депресивних галузей економіки для підвищення їх конкурентоспроможності; формування нових центрів промисловості, що стануть стимулом для розвитку суміжних територій; захист вітчизняного виробника від недобросовісної конкуренції; адаптація господарських структур регіонів до вимог економіки та стійкого розвитку (зміна економічної структури, розвиток мережі обслуговування, екологізація виробництва тощо)
Стратегія стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності	Створення умов для залучення інвестицій з метою стійкого функціонування і розвитку інноваційної діяльності	Удосконалення нормативно-правової бази щодо стимулювання інвестиційної діяльності; упровадження енергоефективних техніки, технологій і матеріалів у реальному секторі економіки та домогосподарств; забезпечення розвитку перспективних промислових технологій з використанням досягнень вітчизняної науки і техніки; визначення території для створення індустріальних парків; освоєння трансферу високих промислових технологій; створення системи економічних регуляторів, орієнтованих на посилення інтегрованості інвестиційного простору; забезпеченні рівного доступу до системи пільгового кредитування підприємств депресивних галузей різних регіонів
Стратегія забезпечення екологічної безпеки	Створення належних умов для забезпечення необхідного рівня екологічного захисту території	Рациональне використання водних ресурсів, забезпечення раціонального використання надр; удосконалення нормативно-правової бази та регуляторних механізмів щодо уникнення забруднення навколишнього середовища підприємствами; підвищення ефективності використання водних ресурсів; упровадження програм енергозбереження

Джерело: складено автором.

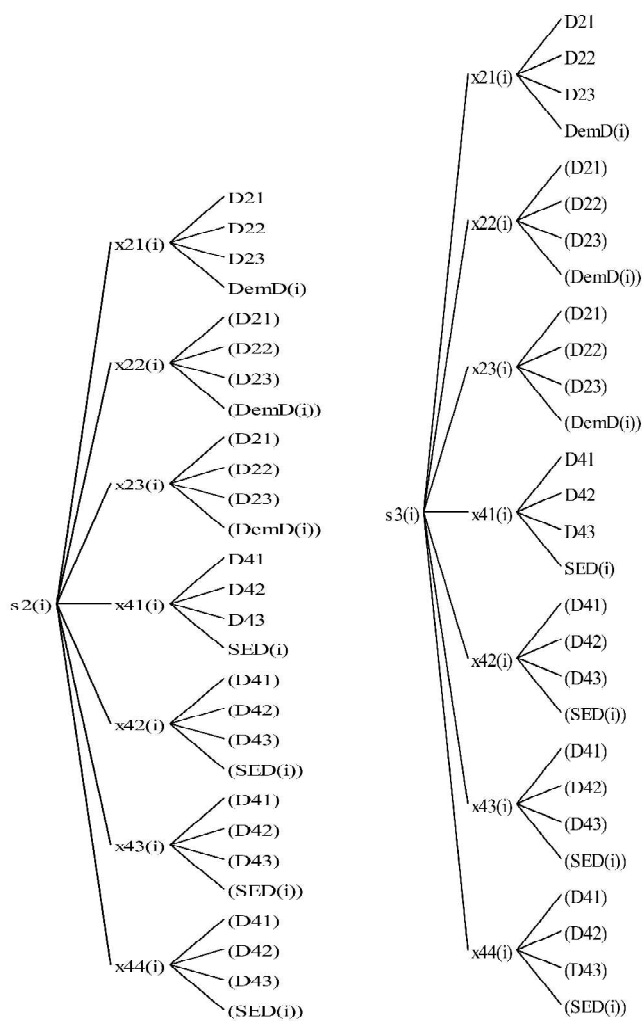

Рис. 3. Дерево впливу каталізаторів (уповільнювачів) s2 та s3 на сфері соціально-економічного розвитку регіону та дискримінанти класів

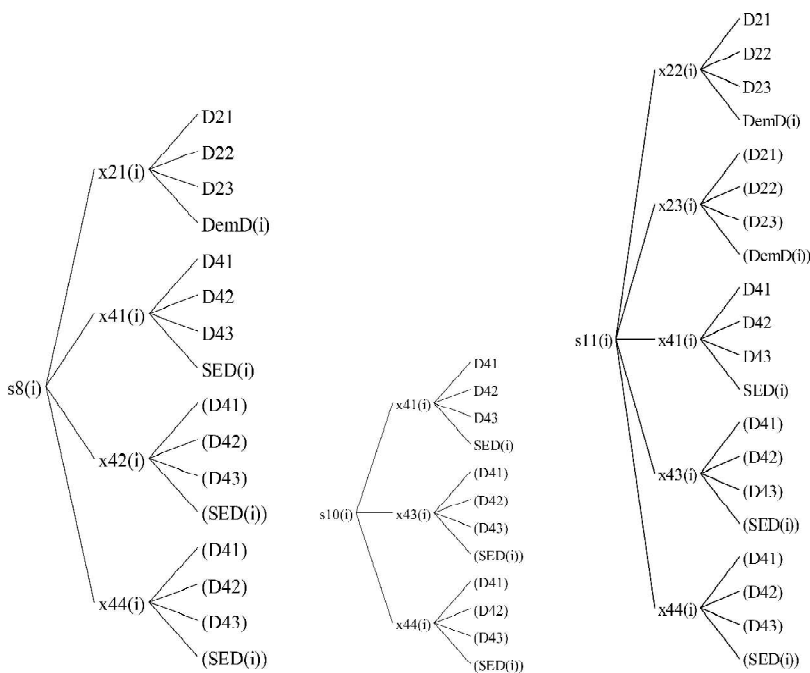

Рис. 4. Дерево впливу каталізаторів (уповільнювачів) s8, s10 та s11 на сфері соціально-економічного розвитку регіону та дискримінанти класів

2. Прогноз розвитку ситуації за умови застосування регулюючих управлінських впливів (прямий цільовий вектор регулювання диспропорцій).

Кожен із вказаних напрямів сценарного моделювання включає в себе певну сукупність пов'язаних етапів моделювання (рис. 1).

Загальну схему розробки сценаріїв можна зобразити у вигляді моделі "чорного ящика" (рис. 2).

Прогноз розвитку ситуації за відсутності впливу на неї здійснюється наступним чином: на основі побудованої динамічної моделі та правил нечіткого логічного виводу впливу каталізаторів та уповільнювачів на інтегральну оцінку соціально-економічного розвитку регіону.

Прогноз розвитку ситуації за обраним вектором регулюючих впливів здійснюється так: на основі побудованої динамічної моделі та правил нечіткого логічного виводу впливу регулюючих рішень на каталізатори та/або уповільнювачі розвитку регіону і прогнозується інтегральна оцінка соціально-економічного розвитку регіону, на основі чого робиться висновок про ефективність впроваджених заходів.

Розробка регулюючих впливів щодо усунення диспропорцій соціально-економічного розвитку територій повинна враховувати:

- вектор каталізаторів/уповільнювачів, що здійснюють найбільший вплив на наявні диспропорції розвитку конкретної сфери (за результатами факторного аналізу [17]);
- наявність неконтрольованих (нестримуваних) диспропорцій розвитку конкретної сфери (за результатами кластерного аналізу [18]);
- прогнозний клас регіону за наявним рівнем диспропорцій.

З урахуванням таких пропозицій та припущень формуються стратегії вирівнювання регіональних диспропорцій. Опираючись на результати прогнозування за нечітким алгоритмом Мамдани, формування стратегій здійснюватиметься для наступних регіонів з прогнозованим катастрофічним рівнем диспропорцій розвитку (визначено у роботі [19]): Вінницька, Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Херсонська, Чернівецька області та м. Київ. Матриця причинно-наслідкових зв'язків для формування стратегій регулювання диспропорцій подана у таблиці 1.

У таблиці 2 запропоновано орієнтовний перелік заходів регулювання диспропорцій регіонального розвитку відповідно до кожної запропонованої стратегії.

Для побудови сценаріїв регулювання проаналізовано причинно-наслідкові зв'язки між вхідними та вихідними факторами когнітивно-імітаційної моделі, що формують як кількісні, так і якісні дуги функціонального графу (рис. 3—9).

Далі на основі побудованої когнітивно-імітаційної моделі здійснюється моделювання сценаріїв чотирьох таких типів:

- саморозвитку (відсутність будь-яких впливів);
- помірному впливу (прогнозний вплив регулюючих заходів на каталізатори та уповільнювачі розвитку диспропорцій становить);
- посиленого впливу (прогнозний вплив регулюючих заходів на каталізатори та уповільнювачі розвитку диспропорцій становить);
- шокowego впливу (прогнозний вплив регулюючих заходів на каталізатори та уповільнювачі розвитку диспропорцій становить).

Відповідно до результатів попереднього здійсненого аналізу, складається матриця формування сценаріїв для кожного регіону [20] відповідно до обраних стратегій вирівнювання територіальних диспропорцій (табл. 3).

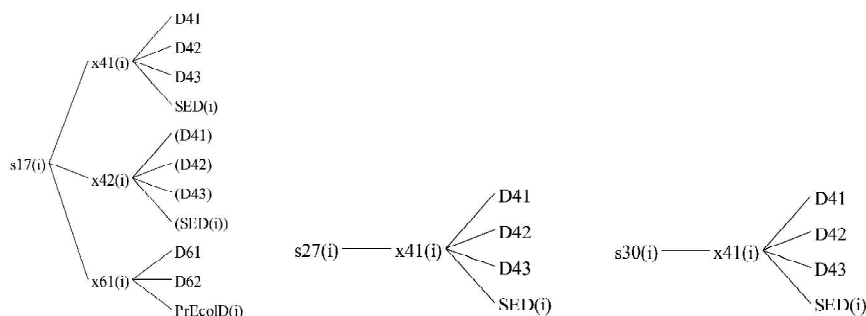

Рис. 5. Дерево впливу каталізаторів (уповільнювачів) s17, s27 та s30 на сфери соціально-економічного розвитку регіону та дискримінанти класів

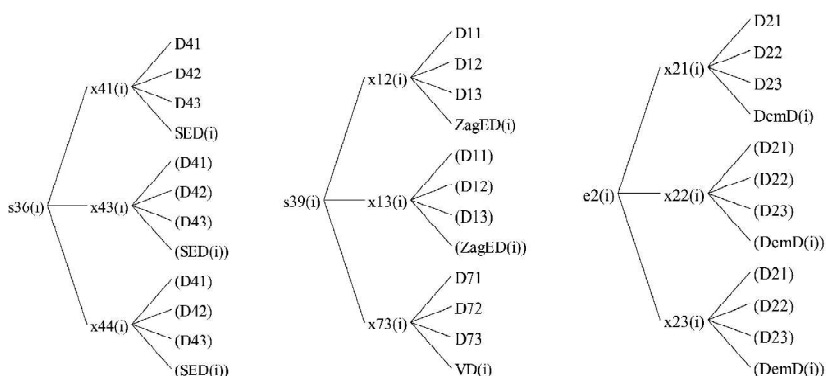

Рис. 6. Дерево впливу каталізаторів (уповільнювачів) s36, s39 та e2 на сфери соціально-економічного розвитку регіону та дискримінанти класів

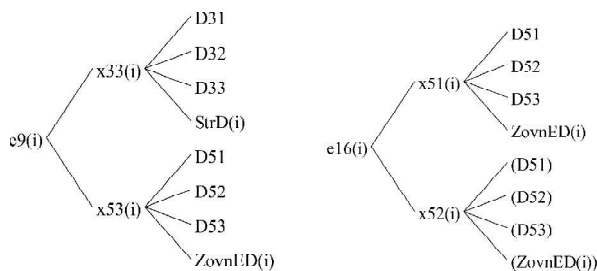

Рис. 7. Дерево впливу каталізаторів (уповільнювачів) e9 та e16 на сфери соціально-економічного розвитку регіону та дискримінанти класів

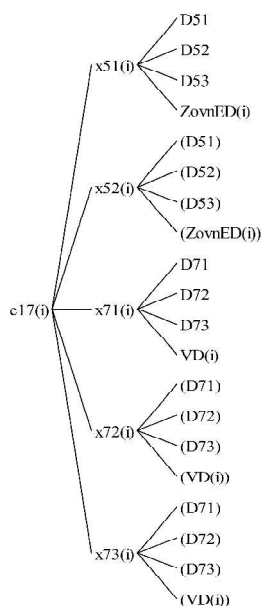

Рис. 8. Дерево впливу каталізаторів (уповільнювачів) e17 на сфери соціально-економічного розвитку регіону та дискримінанти класів та дерево формування інтегральної оцінки рівня соціально-економічного розвитку регіону

Сформовані значення вхідних характеристик за сценаріями в межах стратегії вирівнювання диспропорцій далі підставляємо у правила нечіткого логічного виводу та у динамічну когнітивно-імітаційну модель. Залежно від обраної стратегії регулювання змінюються тільки змінні, що підпадають під цей вплив, інші ж складові залишаються незмінними. Далі проводимо відповідні імітаційні експерименти з моделлю, що відповідають кожному сценарію, і розраховуємо інтегральні показники сфер життєдіяльності регіону, а потім на основі результатів моделювання отримуємо інтегральні показники рівня соціально-економічного розвитку для кожного регіону. Отримані результати імітаційного моделювання дозволяють вибрати найкращі сценарії регулювання диспропорцій розвитку регіонів у заданих конкретних умовах. Оскільки часткові показники оцінки складових розвитку регіону входять до множини показників, що формують відповідні інтегральні оцінки конкретної сфери розвитку, тому перш за все необхідно розрахувати відхилення часткових показників Δx_{ij}^s (i — показник, j — регіон, s — сценарій) та відхилення інтегральних оцінок розвитку ΔI_i (Δx_{ij}^s). За даним критерієм оптимальним буде сценарій, відповідно до якого досягається значення $\Delta I_i \rightarrow \max$.

Розраховані відхилення інтегральних оцінок соціально-економічного розвитку ΔI_i (Δx_{ij}^s) для регіонів з прогнозованим катастрофічним рівнем диспропорцій наведені у таблиці 4. У таблиці 4 визначено прогнозні значення інтегральної оцінки соціально-економічного розвитку регіонів I_i та обчислені їх відхилення ΔI_i від базового рівня 2018 р. Базовий сценарій моделювання

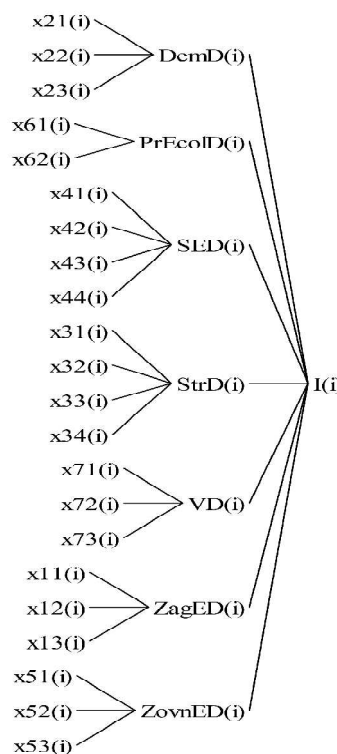

Рис. 9. Дерево впливу для формування інтегральної оцінки рівня соціально-економічного розвитку регіону

Таблиця 3. Матриця формування сценаріїв відповідно до стратегій вирівнювання територіальних диспропорцій

Регіон (область або м. Київ)	Сценарії	Стратегія вирівнювання територіальних диспропорцій			
		усунення соціально- демографічних диспропорцій	стимулювання виробництва	стимулювання інвестиційно- інноваційної діяльності	стратегія забезпечення екологічної безпеки
Вінницька	Помірного впливу (<i>S2_min</i>)	s2 - ↑5%, s3 - ↑5%, s8 - ↓5%			
	Посиленого впливу (<i>S2_med</i>)	s2 - ↑10%, s3 - ↑10%, s8 - ↓10%			
	Шокового впливу (<i>S2_max</i>)	s2 - ↑15%, s3 - ↑15%, s8 - ↓15%			
Донецька	Помірного впливу (<i>S5_min</i>)	s10 - ↑5%, s2 - ↑5%, s30 - ↑5%, s36 - ↑5%, s3 - ↑5%, s39 - ↑5%	e2 - ↑5%, e9 - ↑5%		
	Посиленого впливу (<i>S5_med</i>)	s10 - ↑10%, s2 - ↑10%, s30 - ↑10%, s36 - ↑10%, s3 - ↑10%, s39 - ↑10%	e2 - ↑10%, e9 - ↑10%		
	Шокового впливу (<i>S5_max</i>)	s10 - ↑15%, s2 - ↑15%, s30 - ↑15%, s36 - ↑15%, s3 - ↑15%, s39 - ↑15%	e2 - ↑15%, e9 - ↑15%		
Запорізька	Помірного впливу (<i>S8_min</i>)	s2 - ↑5%, s3 - ↑5%	e2 - ↑5%, e9 - ↑5%	s17 - ↑5%, e17 - ↓5%	
	Посиленого впливу (<i>S8_med</i>)	s2 - ↑10%, s3 - ↑10%	e2 - ↑10%, e9 - ↑10%	s17 - ↑10%, e17 - ↓10%	
	Шокового впливу (<i>S8_max</i>)	s2 - ↑15%, s3 - ↑15%	e2 - ↑15%, e9 - ↑15%	s17 - ↑15%, e17 - ↓15%	
Луганська	Помірного впливу (<i>S12_min</i>)	s10 - ↑5%, s2 - ↑5%, s30 - ↑5%, s3 - ↑5%	e2 - ↑5%, e9 - ↑5%		e11 - ↓5%
	Посиленого впливу (<i>S12_med</i>)	s10 - ↑10%, s2 - ↑10%, s30 - ↑10%, s3 - ↑10%	e2 - ↑10%, e9 - ↑10%		e11 - ↓10%
	Шокового впливу (<i>S12_max</i>)	s10 - ↑15%, s2 - ↑15%, s30 - ↑15%, s3 - ↑15%	e2 - ↑15%, e9 - ↑15%		e11 - ↓15%

Регіон (область або м. Київ)	Сценарії	Стратегія вирівнювання територіальних диспропорцій			
		усунення соціально- демографічних диспропорцій	стимулювання виробництва	стимулювання інвестиційно- інноваційної діяльності	стратегія забезпечення екологічної безпеки
Миколаївська	Помірного впливу (S14_min)		e2 - ↑5%, e9 - ↑5%	e17 - ↓5%	
	Посиленого впливу (S14_med)		e2 - ↑10%, e9 - ↑10%	e17 - ↓10%	
	Шокового впливу (S14_max)		e2 - ↑15%, e9 - ↑15%	e17 - ↓15%	
Одеська	Помірного впливу (S15_min)	s10 - ↑5%, s36 - ↑5%, s30 - ↑5%, s39 - ↑5%			e11 - ↓5%
	Посиленого впливу (S15_med)	s10 - ↑10%, s36 - ↑10%, s30 - ↑10%, s39 - ↑10%			e11 - ↓10%
	Шокового впливу (S15_max)	s10 - ↑15%, s36 - ↑15%, s30 - ↑15%, s39 - ↑15%			e11 - ↓15%
Херсонська	Помірного впливу (S21_min)	s2 - ↑5%, s3 - ↑5%, s8 - ↓5%			
	Посиленого впливу (S21_med)	s2 - ↑10%, s3 - ↑10%, s8 - ↓10%			
	Шокового впливу (S21_max)	s2 - ↑15%, s3 - ↑15%, s8 - ↓15%			
Чернівецька	Помірного впливу (S24_min)		e2 - ↑5%, e16 - ↑5%	e17 - ↓5%	
	Посиленого впливу (S24_med)		e2 - ↑10%, e16 - ↑10%	e17 - ↓10%	
	Шокового впливу (S24_max)		e2 - ↑15%, e16 - ↑15%	e17 - ↓15%	
м. Київ	Помірного впливу (S26_min)	s10 - ↑5%, s36 - ↑5%, s30 - ↑5%, s39 - ↑5%			e11 - ↓5%
	Посиленого впливу (S26_med)	s10 - ↑10%, s36 - ↑10%, s30 - ↑10%, s39 - ↑10%			e11 - ↓10%
	Шокового впливу (S26_max)	s10 - ↑15%, s36 - ↑15%, s30 - ↑15%, s39 - ↑15%			e11 - ↓15%

Джерело: розраховано автором.

Таблиця 4. Результати моделювання сценаріїв регулювання диспропорцій розвитку регіонів

Регіон (область або м. Київ)	Назва сценарію	Позначення сценарію	Прогнозні значення I_t за сценаріями				Відхилення ΔI_t (2021 до 2018 р.)	$\max(\Delta I_t)$
			2018	2019	2020	2021		
Вінницька	Базовий	S2_base	0,256	0,263	0,270	0,276	0,020	0,029
	Пом.впливу	S2_min	0,215	0,247	0,220	0,232	0,017	
	Пос.впливу	S2_med	0,216	0,239	0,241	0,245	0,029	
	Шок.впливу	S2_max	0,246	0,249	0,251	0,243	-0,003	
Донецька	Базовий	S5_base	0,258	0,261	0,264	0,267	0,009	0,045
	Пом.впливу	S5_min	0,250	0,256	0,282	0,295	0,045	
	Пос.впливу	S5_med	0,283	0,319	0,306	0,326	0,043	
	Шок.впливу	S5_max	0,293	0,259	0,296	0,286	-0,007	
Запорізька	Базовий	S8_base	0,323	0,330	0,337	0,345	0,022	0,022
	Пом.впливу	S8_min	0,349	0,377	0,304	0,299	-0,050	
	Пос.впливу	S8_med	0,364	0,434	0,345	0,362	-0,002	
	Шок.впливу	S8_max	0,404	0,373	0,357	0,331	-0,073	
Луганська	Базовий	S12_base	0,224	0,226	0,228	0,230	0,007	0,060
	Пом.впливу	S12_min	0,230	0,237	0,273	0,290	0,060	
	Пос.впливу	S12_med	0,282	0,279	0,266	0,260	-0,022	
	Шок.впливу	S12_max	0,242	0,259	0,276	0,294	0,051	
м. Київ	Базовий	S26_base	0,739	0,763	0,788	0,813	0,074	0,103
	Пом.впливу	S26_min	0,766	0,812	0,797	0,823	0,058	
	Пос.впливу	S26_med	0,876	0,954	0,934	0,979	0,103	
	Шок.впливу	S26_max	0,862	0,819	0,941	0,953	0,091	
Миколаївська	Базовий	S14_base	0,280	0,287	0,294	0,301	0,021	0,078
	Пом.впливу	S14_min	0,275	0,272	0,289	0,292	0,017	
	Пос.впливу	S14_med	0,258	0,275	0,312	0,336	0,078	
	Шок.впливу	S14_max	0,278	0,285	0,292	0,299	0,021	
Одеська	Базовий	S15_base	0,340	0,348	0,356	0,364	0,023	0,158
	Пом.впливу	S15_min	0,367	0,385	0,394	0,408	0,041	
	Пос.впливу	S15_med	0,374	0,454	0,473	0,533	0,158	
	Шок.впливу	S15_max	0,351	0,409	0,396	0,430	0,079	
Херсонська	Базовий	S21_base	0,248	0,254	0,260	0,267	0,019	0,037
	Пом.впливу	S21_min	0,010	0,000	0,030	0,047	0,037	
	Пос.впливу	S21_med	0,030	0,020	0,010	0,040	0,010	
	Шок.впливу	S21_max	0,000	0,030	0,010	0,003	0,003	
Чернівецька	Базовий	S24_base	0,277	0,284	0,290	0,296	0,019	0,044
	Пом.впливу	S24_min	0,243	0,239	0,276	0,287	0,044	
	Пос.впливу	S24_med	0,331	0,351	0,326	0,331	0,000	
	Шок.впливу	S24_max	0,312	0,265	0,325	0,314	0,002	

Позначення: пом. — помірного впливу, пос. — посиленого впливу, шок. — шокового впливу.
Джерело: розраховано автором.

передбачає прогнозування на основі ретроспективної інформації за відсутності впливів. Максимальне значення відхилення $\max(\Delta I_i)$ визначає найкращий сценарій регулювання диспропорцій для кожного регіону.

За результатами імітаційного моделювання, отриманими на цьому етапі, можемо сформулювати такі висновки:

- для Вінницької області найбільшу прогнозу ефективність має сценарій посиленого впливу $S2_med$, який передбачає зростання екзогенних факторів на 10 %, що вплине на рівень демографічних та соціально-економічних диспропорцій в регіоні;

- для Донецької області найбільш ефективним є сценарій помірного впливу ($S5_min$) факторів, які визначають соціально-економічні та загальноекономічні диспропорції у регіоні;

- для Запорізької області жоден із запропонованих сценаріїв не дав бажаних прогнозних результатів, а найбільш ефективним виявився сценарій саморозвитку ситуації $S8_base$;

- у Луганській області найбільш оптимальний прогнозований ефект можливий від реалізації сценарію помірного впливу $S12_min$, при чому зміни екзогенних факторів у цьому випадку вплинуть майже на всі сфери оцінки диспропорцій, окрім структурної та демографічної;

- Миколаївська область за прогнозними оцінками отримає найбільшу ефективність від реалізації сценарію посиленого впливу $S14_med$, що дозволить зменшити рівень загальноекономічних, виробничих та зовнішньоекономічних диспропорцій;

- в Одеській області також найбільш ефективним є сценарій посиленого впливу $S15_med$, але за його умов прогнозується значно ширший вплив факторів — на рівень соціально-економічних, природно-екологічних, виробничих та зовнішньоекономічних диспропорцій;

- для Херсонської області найбільш оптимальним є реалізація сценарію помірного впливу ($S21_min$), що дозволить скоротити рівень диспропорцій у демографічній, соціально-економічній, виробничій та зовнішньоекономічній сферах;

- Чернівецька область також матиме найбільшу ефективність від реалізації сценарію помірного впливу ($S24_min$), що дозволить скоротити рівень загальноекономічних, виробничих та зовнішньоекономічних диспропорцій у цьому регіоні;

- для м. Києва — максимальна прогнозна ефективність буде мати місце для сценарію посиленого впливу ($S26_med$) через опосередкований вплив на рівень соціально-економічних, природно-екологічних, виробничих та зовнішньоекономічних диспропорцій.

Отримані прогнозні значення змінних для визначених оптимальних сценаріїв за кожним регіоном використовуються в рівняннях дискримінантних функцій для оцінки та попереджувального аналізу ефективності заходів, а саме: чи дозволить реалізація запропонованих заходів покращити клас регіону за рівнем диспропорцій за конкретною сферою життєдіяльності (табл. 5).

У таблиці 5 виділені відповідні сфери життєдіяльності регіону, у яких прогнозується зменшення рівня диспропорцій, а отже, покращення класу за певною сферою, та вказано (напівжирним шрифтом), як саме зміниться рівень диспропорцій за даною досліджуваною сферою.

Отже, у Вінницькій області прогнозні значення за найбільш ефективним сценарієм регулювання диспропорцій розвитку дозволить знизити рівень демографічних диспропорцій з неконтрольованого (В) до стримуваного (С).

У Донецькій та Луганській областях прогнозні результати найбільш ефективних сценаріїв регулювання показали, що прогнозний рівень загальноекономічних диспропорцій також знизиться з неконтрольованого (В) до стримуваного (С).

Сценарій саморозвитку, реалізований для Запорізької області, за прогнозами, дозволить йому знизити

рівень загальноекономічних диспропорцій з неконтрольованого (В) до стримуваного (С).

Реалізація сценарію посиленого впливу, що запропоновано для Миколаївської області, за прогнозами, дозволить регіону знизити рівні диспропорцій з стримуваного (С) до урівноваженого (Н) за зовнішньоекономічною та виробничою сферами.

Аналогічний сценарій, що пропонувався для Одеської області, за прогнозними оцінками дозволить знизити рівень виробничих і соціально-економічних диспропорцій з неконтрольованого (В) до стримуваного (С).

У Херсонській області, за результатами прогнозування сценарію помірного впливу, знизиться рівень демографічних диспропорцій з стримуваного (С) до урівноваженого (Н).

Чернівецька область, за прогнозами, матиме покращення рівня виробничих диспропорцій з стримуваного (С) до урівноваженого (Н).

Для м. Києва найбільш ефективний сценарій посиленого впливу, за прогнозами, дозволить знизити рівні диспропорцій з стримуваного (С) до урівноваженого (Н) за такими сферами, як соціально-економічна та виробнича.

Зазначимо, що отримані результати дослідження мають не тільки теоретико-методологічне, але і прикладне значення. Вони можуть бути використані під час впровадження попереджувальних регулюючих впливів з вирівнювання диспропорцій як для регіонів, так і для локальних територіальних систем — районів, міст, селищ, сіл, що особливо актуально нині для України під час децентралізації, зважаючи на недостатність відповідних методологічних інструментів у місцевих органах виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

ВИСНОВКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Таким чином, на основі динамічної когнітивно-імітаційної моделі реалізовано методологію сценарного моделювання регулювання регіональних диспропорцій за такими напрямками: базовий, прогноз розвитку ситуації за помірного впливу на неї, за посиленого впливу, за шокового впливу. Реалізація методології сценарного моделювання дозволила на базі когнітивно-імітаційної моделі визначити найбільш оптимальні стратегії регулювання і зменшення диспропорцій регіонального розвитку, шляхи та механізми впливу на ситуацію з метою досягнення бажаного рівня соціально-економічного розвитку окремих регіонів. Кожен сценарій характеризується вихідними даними, управлінським впливом та отриманим результатом. У такий спосіб у подальших дослідженнях можна спрогнозувати усі можливі варіанти розвитку системи та обрати оптимальну стратегію регулювання для досягнення бажаних конкретних цілей. Отримані результати моделювання дають можливість уникнути небажаних наслідків регулюючих впливів та розробити максимально ефективний комплекс заходів регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку в Україні. Застосування комплексу моделей запропонованого механізму регулювання диспропорцій відкриває нові можливості для поглибленого аналізу диспропорцій та збалансування регіонального розвитку та дозволяє підвищити якість управлінських рішень щодо регулювання, зменшення, згладжування і т.п. регіональних соціально-економічних диспропорцій.

Література:

1. Клебанова Т.С., Трунова Т.Н., Смирнова А.Ю. Алгоритм оцінки і аналізу диспропорцій у рівнях соціального і економічного розвитку регіонів. *Бизнес Информ.* 2011. № 5, Т. 1. С. 34—38.
2. Светуцьков С.Г., Светуцьков І.С., Кизим Н.А., Клебанова Т.С. Прогнозирование социально-экономического развития регионов с помощью моделей комплекснозначной экономики. *Проблемы экономики.* 2011. № 2. С. 83—90.

Таблиця 5. Прогнозні результати віднесення регіонів до певного класу, обчислені за дискримінантними функціями

Регіон	Сценарії	Екзогенний фактор	Позначення прогнозованого результату ендogenous фактору	Прогнозні результати віднесення регіонів до певного класу за дискримінантними функціями						
				Загальноекономічні	Демографічні	Структурні	Соціально-економічні	Зовнішньо-економічні	Природно-екологічні	Виробничі
Вінницька	Посиленого впливу S2_med	s2 - ↑10%, s3 - ↑10%, s8 - ↓10%	$\Delta I_2(\Delta DemD_2; \Delta SED_2)$	С	С	Н	С	С	Н	С
Донецька	Помірного впливу S5_min	s10 - ↑5%, s2 - ↑5%, s30 - ↑5%, s36 - ↑5%, s3 - ↑5%, s39 - ↑5% e2 - ↑5%, e9 - ↑5%	$\Delta I_i(\Delta SED_i) + \Delta I_i(\Delta ZagED_i)$	С	Н	С	В	Н	Н	С
Закарпатська	Базовий S8_base	Впливи відсутні	ΔI_i	С	В	В	С	Н	Н	Н
Луганська	Помірного впливу S12_min	s10 - ↑5%, s2 - ↑5%, s30 - ↑5%, s3 - ↑5% e2 - ↑5%, e9 - ↑5% e11 - ↓5%	$\Delta I_i(\Delta SED_i) + \Delta I_i(\Delta ZagED_i) - \Delta I_i(\Delta PrEcolD) - \Delta I_i(VD_i; \Delta ZovnED_i)$	С	В	В	С	Н	С	Н
Миколаївська	Посиленого впливу S14_med	e2 - ↑10%, e9 - ↑10% e17 - ↓10%	$\Delta I_i(\Delta ZagED_i) + \Delta I_i(VD_i; \Delta ZovnED_i)$	Н	С	С	Н	Н	Н	Н
Одеська	Посиленого впливу S15_med	s10 - ↑10%, s36 - ↑10%, s30 - ↑10%, s39 - ↑10%, e11 - ↓10%	$\Delta I_i(\Delta SED_i) - \Delta I_i(\Delta PrEcolD) + \Delta I_i(VD_i; \Delta ZovnED_i)$	Н	Н	Н	С	С	В	С
Херсонська	Помірного впливу S21_min	s2 - ↑5%, s3 - ↑5%, s8 - ↓5%	$\Delta I_i(\Delta DemD_i; \Delta SED_i) + \Delta I_i(VD_i; \Delta ZovnED_i)$	С	Н	Н	Н	В	Н	С
Чернівецька	Помірного впливу S24_min	e2 - ↑5%, e16 - ↑5% e17 - ↓5%	$\Delta I_i(\Delta ZagED_i) + \Delta I_i(VD_i; \Delta ZovnED_i)$	С	С	Н	Н	В	Н	Н
м. Київ	Посиленого впливу S26_med	s10 - ↑10%, s36 - ↑10%, s30 - ↑10%, s39 - ↑10% e11 - ↓10%	$\Delta I_i(\Delta SED_i) - \Delta I_i(\Delta PrEcolD) + \Delta I_i(VD_i; \Delta ZovnED_i)$	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н

Джерело: розраховано автором.

3. Martinez-Galarraga J., Roses J.R., and Tirado D.A. The Long-Term Patterns of Regional Economic Inequality in Spain. *Regional Studies*, 2015, 49 (4), 502—517.

4. Сторонянська І.З. Оцінка асиметрії соціально-економічного розвитку регіонів України та обґрунтування пріоритетів державної регіональної політики. *Регіональна економіка*. 2006. № 4. С. 101—111.

5. Чаговец Л.А., Никифорова О. В. Оценка дифференциации социально-экономической активности региональных зон. *Бизнес Информ*. 2011. № 6. С. 31—34.

6. Клебанова Т.С., Трунова Т.Н. Дифференциация регионов Украины по уровню социально-экономического развития. *Економіка розвитку*. 2009. № 1. С. 5—8.

7. Тищенко О.П. Регіональні диспропорції: сутність, методологія визначення та оцінка. *Економічна теорія: науковий журнал*. 2011. № 4. С. 55—64.

8. Реутов В.Е. Методика выявления социально-экономических диспропорций регионального развития. *Экономика: вчера, сегодня, завтра*. 2017. Том 7. № 2А. С. 145—158.

9. Хапов Д.В. Интегральная оценка социально-экономического stanu регионов. Глобальні та національні проблеми економіки. *Електронне наукове фахове видання*. 2015. № 4. С. 1084—1089.

10. Ромашко С.М. Моделирование социально-экономического развития территорий: науч.-метод. разроб. — К. НАДУ, 2013. 44 с.

11. Гурьянова Л.С., Клебанова Т.С. Сценарный анализ диспропорций регионального развития. *Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В.Далія*. 2012. № 10 (181). С. 146—155.

12. Максимов В.И., Корноушенко Е.К. Аналитические основы применения когнитивного подхода при решении слабоструктурированных задач. *Труды ИПУ*. 1998. Вып. 2.

13. Семьяновский В.М. Методы социально-экономического прогнозирования. Київ, 2011. 300 с.

14. Моделі і методи соціально-економічного прогнозування: Підручник / [Геєць В.М., Клебанова Т.С., Черняк О.І., Іванов В.В., Дубровіна Н.А., Ставицький А.В.]. Х., "ІНЖЕК", 2005. 396 с.

15. Бестужев-Лада И.В. Экспертный сценарно-прогностический мониторинг: разработка сценариев. *Социологические исследования*. 1993. № 11. С. 87—90.

16. Кульба В.В. Методы формирования сценариев развития социально-экономических систем. М.: СИНТЕГ, 2004. 291 с.

17. Shevchenko O. Models of Reduction of interregional disparities accounting regional economic security // 2019 IEEE International scientific-practical conference "Problems of Infocommunication: science and technology" (PIC S&T'2019). Conference proceedings, October 8—11, 2019, Kyiv, Ukraine, p.193—196.

18. Шевченко О.В. Методичне забезпечення оцінки та аналізу рівня регіональних диспропорцій України. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 36. № 2. 2018. С. 44—51.

19. Шевченко О.В. Механізм визначення соціально-економічних каталізаторів диспропорцій розвитку регіонів на основі інструментального аналізу. *Економічний вісник університету ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди МОН України"*. Збірник наукових праць учених та аспірантів. Вип. 42. 2019. С.110—121.

20. Нгуен Ші Данг. Моделирование і прогнозування макроекономічних показників в системі підтримки прийняття рішень управління державними фінансами: автореф. дис. К. 2007. 20 с.

References:

1. Klebanova, T. S. Trunova, T. N. and Smirnova, A. Y. (2011), "An algorithm for estimating and analyzing disparities in the levels of social and economic development of regions", *Business Inform*, vol. 5(1), pp. 34—38.

2. Svetunkov, S.G. Svetunkov, I.S. Kyzym, M.O., and Klebanova, T.S. (2011), "Forecasting the socio-economic development of regions using models of complex economy", *The problems of Economy*, vol. 2, pp. 83—90.

3. Martinez-Galarraga J., Roses J.R. and Tirado D.A. (2015), "The Long-Term Patterns of Regional Economic Inequality in Spain", *Regional Studies*, vol. 49 (4), pp. 502—517.

4. Storonianska, I.Z. (2006), "Assessment of asymmetry of social and economic development of Ukraine's regions and substantiation of priorities of public regional policy", *Regional'na Ekonomika*, vol. 4, pp. 101—111.

5. Chagovets, L.A. and Nikiforova, O.V. (2011), "Assessment of differentiation of social and economic activity of regional zones", *Business Inform*, vol. 6, pp. 31—34.

6. Klebanova, T.S. and Trunova, T.N. (2009), "Differentiation of regions of Ukraine by the level of social and economic development", *Ekonomika rozvytku*, vol. 1, pp. 5—8.

7. Tyschenko, O.P. (2011), "Regional disparities: nature, methodology and definition", *Ekonomichna teoriia: naukovy zhurnal*, vol. 4, pp. 55—64.

8. Reutov, V.E. (2017), "Methods for identifying social and economic disparities in regional development", *Ekonomika: vchera, segodnja, zavtra*, vol. 7, no. 2A, pp. 145—158.

9. Khapov, D. V. (2015), "Integral assessment of the social and economic status of the regions", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky. Elektronne naukovе fakhove vydannia*, vol. 4, pp. 1084—1089.

10. Romashko, S. M. (2013), *Modeliuvannia sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku terytorij: [Modeling of socio-economic development of territories: scientific-method]*, NADU, Kyiv, Ukraine.

11. Hur'ianova, L.S. and Klebanova, T.S. (2012), "Scenario analysis of regional development disparities", *Visnyk Skhidnoukrains'koho natsional'noho universytetu im. V. Dalia*, vol. 10 (181), pp. 146—155.

12. Maksimov, V.I. and Kornoushenko E.K. (1998), "Analytical bases of application of the cognitive approach in solving poorly structured problems", *Proceedings of the ICS*, vol. 2.

13. Semianovskiy, V.M. (2011) *Metody sotsialno-ekonomichnoho prohozuvannia [Methods of socio-economic forecasting]*, Kyiv, Ukraine.

14. Heiets', V.M. Klebanova, T.S. Cherniak, O.I. Ivanov, V.V. Dubrovina, N.A. and Stavys'ty'kyj, A.V. (2005), *Modeli i metody sotsial'no-ekonomichnoho prohozuvannia [Models and methods of socio-economic forecasting]*, INZhEK, Kharkiv, Ukraine.

15. Bestuzhev-Lada, I. V. (1993), "Expert scenario-forecasting monitoring: scenario development", *Sociologicheskie issledovaniya*, vol. 11, pp. 87—90.

16. Kul'ba, V. V. (2004), *Metody formirovaniya scenarijev razvitiya social'no-jekonomicheskikh system [Methods of scenario formation of socio-economic systems development]*, SINTEG, Moscow, Russia.

17. Shevchenko, O. (2019), "Models of reduction of interregional disparities accounting regional economic security", *Conference proceedings of the 2019 IEEE International scientific-practical conference "Problems of Infocommunication: science and technology" (PIC S&T'2019)*, Kyiv, Ukraine, October 8—11, pp 193—196.

18. Shevchenko, O.V. (2018), "Methodical maintenance for estimation and analysis of regional disparities' level in Ukraine", *Prychornomorski ekonomichni studii*, vol. 36 (2), pp. 44—51.

19. Shevchenko, O. V. (201), "Mechanism for the definition of social and economic catalysts for the disparity of regional development based on instrumental analysis", *Ekonomichnyi visnyk universytetu DVNZ "Pereiaslav-Khmelnitskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody MON Ukrainy"*, vol. 42, pp. 110—121.

20. Shi Danh, N. (2007), "Modeling and forecasting of macroeconomic indicators in the system of support of decision-making of public finance management", *Abstract of Ph.D dissertation*, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 16.03.2020 р.

УДК 332.1:658

К. О. Утенкова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку та аудиту,
Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва, м. Харків
ORCID ID: 0000-0001-9097-5431

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.133

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ ЕКСПЕРТНОЇ ОЦІНКИ ВПЛИВУ ОКРЕМИХ ЧИННИКІВ НА СТАН ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

К. Utenkova,
PhD in Economics, assistant professor of the chair of accounting and audit
of Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchaiev, Kharkiv

THEORETICAL BASES OF FORMING THE METHODOLOGY OF EXPERT ASSESSMENT OF THE INFLUENCE OF SEPARATE FACTORS ON THE STATE OF ECONOMIC SECURITY AT AGRICULTURAL ENTERPRISES

Метою статті є систематизація та обґрунтування методичних підходів до оцінки впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств.

Методологічною базою наукового дослідження є системний підхід до вивчення економічної безпеки аграрного сектору економіки України. Для вирішення визначених завдань у процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи, а саме: діалектичний метод пізнання економічних явищ, принципи економічної теорії щодо економічної безпеки; методи теоретичного узагальнення та порівняння використовувались у процесі опрацювання літературних джерел та вивчення поставлених питань; абстрактно-логічний для теоретичного узагальнення висновків та аналізу результатів дослідження.

Дослідження присвячено розробці методики, яка б дозволила оцінити вплив окремих чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств. Обґрунтовано доречність застосування у дослідженні економічної безпеки аграрного сектору методу експертної оцінки. Сформульовано основні вимоги, яким, на думку автора, має відповідати така методика. Визначено напрями організації проведення експертного опитування.

Окреслено основні етапи проведення експертного опитування. Сформульовано ключові аспекти, що вимагали проведення експертної оцінки з метою визначення впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств. Значну увагу приділено автором вибору і обґрунтуванню методів оцінок, які будуть використані експертами.

The purpose of the article is to systematize and substantiate the methodological approaches to assessing the impact of separate factors on the state of economic security at agricultural enterprises.

The methodological basis of the scientific research is a systematic approach to studying the economic security in the agrarian sector of the Ukrainian economy. To solve the defined problems in the process of research general scientific and special methods, namely: dialectical method of knowledge of economic phenomena, principles of economic theory as to the economic security were used; methods of theoretical generalization and comparison were applied in the process of elaborating literary sources and studying the raised questions; abstract-logical was used for the theoretical generalization of conclusions and the analysis of research results.

The study is devoted to the elaboration of a methodology that would allow to assess the impact of separate factors on the state of economic security at agricultural enterprises. The appropriateness of applying the method of expert evaluation in the study of economic security in the agricultural sector is substantiated. The main requirements, which, in the author's opinion, should be met by this methodology. The directions of organization of conducting expert survey are determined.

The main stages of the expert questioning are outlined. Key aspects have been formulated, which required the expert assessment with the aim at determining the impact of separate factors on the economic security at agricultural enterprises. Much attention is paid by the author's to the choice and validation of the assessment methods that will be used by experts.

Thus, the article presents the method of expert assessment of the impact of separate factors on the state of economic security at agricultural enterprises. It has been proved that the expert assessments are an effective source of information for assessing the state of economic security, and also outline promising ways of forming the reliable mechanism for economic security at agricultural enterprises.

*Ключові слова: економічна безпека, аграрний сектор, експертна оцінка, стан, вплив, загрози.
Key words: economic security, agrarian sector, expert evaluation, status, impact, threats.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Забезпечення ефективної діяльності підприємств в умовах економічної нестабільності вимагає особливої уваги до стану їх економічної безпеки. Методичне забезпечення оцінки стану економічної безпеки привертає увагу вітчизняних та зарубіжних науковців. Вони пропонують різні підходи до оцінки економічної безпеки підприємства, серед яких метод експертної оцінки не знайшов широкого застосування.

Необхідно зауважити, що у сучасних умовах поступово стала усвідомлюватися необхідність таких методів аналізу і прогнозування, які б не базувались виключно на конкретних цифрових даних. Проблема може бути вирішена у тому числі і за рахунок умілого використання досвіду, інтуїції та знань спеціалістів чи вчених, які опікуються цими питаннями.

Отже, актуальними є дослідження, що присвячені вивченню таких методів, їх змісту, а також доречності застосування у дослідженні економічної безпеки аграрного сектору.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ І ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблеми оцінки стану економічної безпеки як на рівні держави, так і на рівні окремих підприємств досліджено у працях вітчизняних і зарубіжних науковців, серед них Кавун С.В., Козаченко Г.В., Ляшенко О.М., Пономарьов В.П., Колісниченко П.Т., Рой О.М., Ульяновченко О.В. та інші науковці [1–5].

Однак традиційні методики оцінювання рівня економічної безпеки не завжди можуть бути використані у наслідок об'єктивних причин. Саме тому актуальними для оцінювання рівня економічної безпеки є дослідження впливу окремих факторів на економічну безпеку шляхом застосування методу експертної оцінки.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є систематизація та обґрунтування методичних підходів до оцінки впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Експертне оцінювання застосовується в аналізі об'єктів (процесів, явищ), оцінки яких не піддаються формалізації та однозначній інтерпретації. Відсутність достовірної інформації про стан об'єкта, його функціонування та результати функціонування або неповнота інформації також сприяють зверненням до експертного оцінювання [4].

На нашу думку, цей метод заслуговує на гідну увагу і може знайти застосування у економічній безпекології. Зважаючи на це, у ході дослідження проблем економічної безпеки виникла необхідність у розробці відповідної методики, яка б дозволила оцінити вплив окремих чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств.

На рисунку 1 представлено основні вимоги, яким, на наш погляд, має відповідати така методика.

Назвемо деякі причини, які обумовлюють зростання уваги до експертиз під час дослідження соціально-економічних процесів. Для нашого часу характерною є постійно зростаюча складність управління такими процесами, що пояснюється як ускладненням об'єктів управління, так і усвідомленням необхідності враховувати не лише об'єктивні тенденції перебігу процесів, а й наслідки прийняття рішень. До цього варто додати вимоги обов'язковості прийняття рішень при відсутності необхідної інформації про наявний стан і про можливі тенденції розвитку. Експертиза є одним із за-

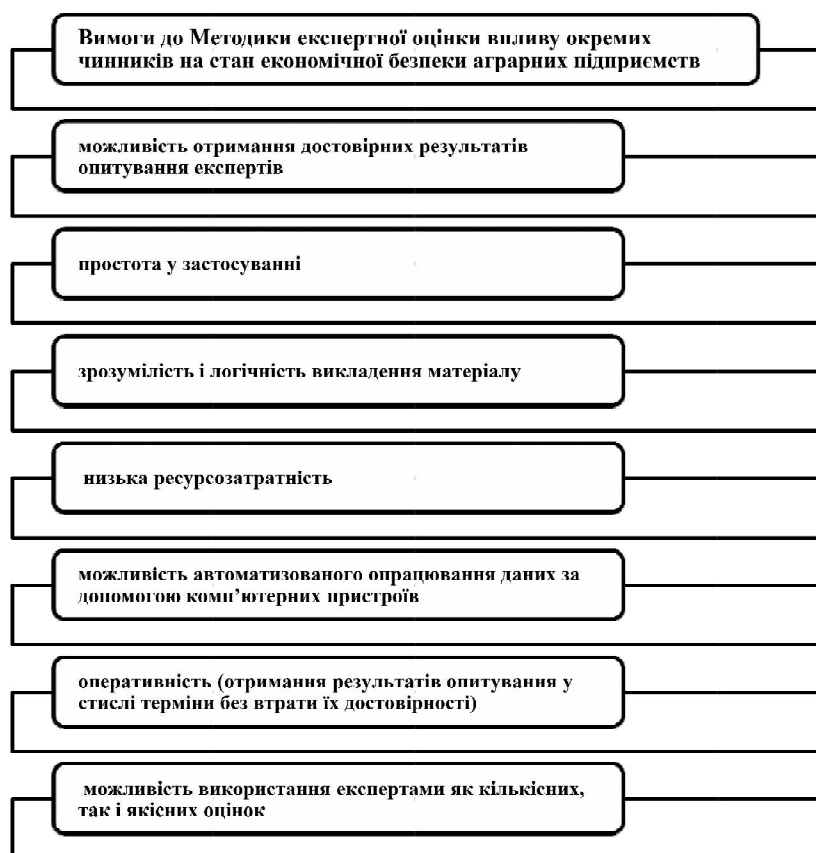

Рис. 1. Вимоги до Методики експертної оцінки впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств

Джерело: сформовано автором.

Рис. 2. Напрями організації проведення експертного опитування

Джерело: сформовано автором.

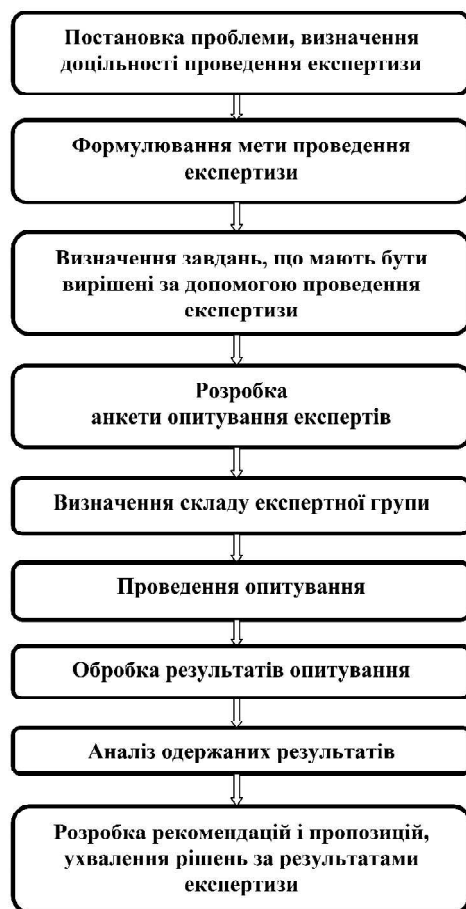

Рис. 3. Етапи проведення експертного опитування

Джерело: сформовано автором на основі [5; 6].

собів зменшення ризику прийняти помилкове рішення.

Великі можливості сучасних комп'ютерів в обробці інформації дали якісно нове життя методу експертизи, відомому людині з давніх часів. Розроблено та ефективно використовується чимало раціональних процедур оцінки перебігу складних соціально-економічних процесів з використанням результатів експертизи [5].

Отже, зростання якісних змін сприяє розвитку і вдосконаленню експертних методів прогнозування і водночас звужує можливість використання точних розрахунків, які ґрунтуються на формалізованих моделях, що відображають різноманітність причинно-наслідкових зв'язків еволюції явищ (процесів, об'єктів).

Можна зі всією впевненістю стверджувати, що методи експертних оцінок у прогнозуванні використовуються у таких випадках:

— в умовах відсутності достатньої за обсягом та достовірної інформації про прогнозовані явища (процеси, об'єкти);

— в умовах значної невизначеності середовища, де функціонує об'єкт;

— в умовах дефіциту часу або екстремальних ситуаціях;

— при розробці середньо- та довгострокових прогнозів об'єктів, які підпадають під вплив корінних змін, наприклад, наукові відкриття [6].

Крім того, слід віддати належне експертним оцінкам у тому, що вони універсальні за своїм змістом, мають широкий спектр застосування, а також відносно прості з методичної точки зору.

Термін експерт походить від латинського "expertus" — досвідчений, той, хто має знання та досвід. Під експертизою розуміють оцінку групою експертів деяких властивостей та особливостей стану певної системи або процесу. Специфіка такої процедури, як експертиза, в тому, що вимірювальними засобами виступають люди [5].

Як відомо, експертні методи поділяються на дві групи: індивідуальні і колективні.

Індивідуальні експертні методи передбачають використання думок експертів, які сформульовані особисто кожним із них, при цьому думки інших експертів не враховують. До таких методів належать інтерв'ю та анкетування.

Основними перевагами анкетування є простота організації обстеження, зрозумілість, врахування і використання набутих знань і досвіду кожного експерта. Обмеженням застосування цих методів виступає обмеженість знань, інформації експертів з суміжних сфер діяльності.

Досягнення певної мети у результаті проведення експертного опитування зумовлює необхідність належної організації її проведення. Організація проведення експертного опитування має діяти у різних напрямках, як це зображено на рисунку 2.

Головне завдання полягає у тому, щоб обрати шлях досягнення мети, який врахував би реальні можливості і наявні ресурси, а також забезпечив належну якість експертизи.

Проведення експертної оцінки має бути ретельно сплановане і підготоване. На думку учених, проведення експертизи складається із певних етапів.

З урахуванням зазначеного вище, експертну оцінку було проведено у такій послідовності (рис. 3).

У ході проведення дослідження нами було сформульовано ключові аспекти, що вимагали проведення експертної оцінки, оскільки розрахувати їх значення математичним шляхом можливості немає. Зокрема мова йде про такі:

— оцінка ступеню вагомості впливу загроз на стан економічної безпеки аграрних підприємств;

Таблиця 1. Величина впливу окремих функціональних складових на формування економічної безпеки аграрних підприємств

Складова економічної безпеки	Сутність складової	Вагомість впливу, %
Фінансова	Стан фінансової системи, за якого створюються необхідні умови для його стабільного економічного розвитку, забезпечується захист фінансових інтересів від загроз	
Кадрово-інтелектуальна	Ефективна робота працівників, зайнятих у аграрному секторі, а також збереження і розвиток інтелектуального потенціалу	
Виробничо-технологічна	Стан виробничої сфери, що забезпечує ефективне використання наявних виробничих потужностей, їх модернізація та розширене відтворення, відповідність застосовуваних технологій найкращим світовим аналогам	
Політико-правова	Всебічне правове забезпечення діяльності аграрного сектору, дотримання чинного законодавства, політична стабільність суспільства, захищеність від політичних криз та від політично мотивованих змін законодавства	
Безпека прийняття рішень і захищеність інформації	Забезпечення актуальною і суттєвою інформацією спеціалістів під час оцінювання впливу ризиків та загроз економічної безпеки, аналізі внутрішнього та зовнішнього середовища; а також забезпечення захисту інформації від несанкціонованого доступу з метою завдання шкоди	
Екологічна	Забезпечення екологічної системи землеробства і екологічнобезпечного використання земель; мінімізація забруднення навколишнього середовища; дотримання екологічних норм у різних аспектах діяльності	
Інвестиційно-інноваційна	Стан економічного середовища, що стимулює інвесторів вкладати кошти в розширення виробництва, сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери	
Соціальна	Забезпечення гідного рівня життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів; сприяння розвитку людського капіталу у аграрній сфері як важливої складової економічного потенціалу країни	
Маркетингова	Стан захищеності ринкових інтересів та стабільності функціонування суб'єктів аграрного сектору на національному та світовому рівні; забезпечення просування, обороту й споживання готової продукції	
Ресурсно-технічна	Стан розвитку аграрного сектору, що характеризується достатнім рівнем забезпеченості сировиною, матеріалами, технікою, а також ефективністю їх використання	
Енергетична	Забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів країни, наявності на енергетичному ринку достатньої кількості виробників та постачальників енергії, а також доступності, диференційованості та екологічності енергетичних ресурсів	
Продовольча	Стан виробництва аграрним сектором продуктів харчування, який забезпечує потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної кількості і якості за умови його збалансованості та доступності	
Транспортна	Забезпечення перевезення у аграрному секторі пасажирів і вантажів, а також зміцнення економічних зв'язків між окремими регіонами України, а також з іншими країнами	
Зовнішньоекономічна	Стан зовнішньоторговельних відносин, коли мінімізуються втрати від експорту і створюються умови для конкурентної експансії держави як виробника високотехнологічної с.-г. продукції (експортна безпека); а також передбачає заміну сировинного характеру імпорту його інноваційно-інвестиційним спрямуванням (імпортна безпека)	
РАЗОМ		100%

Джерело: сформовано на основі власних досліджень [9].

— оцінка вагомості впливу окремих функціональних складових на формування економічної безпеки аграрних підприємств;

— оцінка можливості впливу аграрних підприємств на формування окремих складових власної економічної безпеки;

— оцінка можливості впливу держави (у особі органів законодавчої та виконавчої влади) на формування окремих складових економічної безпеки аграрних підприємств;

— оцінка відповідності забезпечення належного рівня економічної безпеки підприємств аграрного сектору досягненню Глобальних цілей сталого розвитку 2016—2030 рр.

З метою отримання детальної інформації, щодо основних загроз, які впливають на економічну безпеку аграрних підприємств та визначення вагомості такого впливу було проведено анкетне опитування.

Для проведення опитування нами була розроблена відповідна анкета, яка включала такі структурні розділи:

— до першого розділу увійшли питання, що стосуються загальних відомостей щодо особи експерта та його розуміння економічної безпеки підприємства;

— другий розділ містив ряд питань оціночного характеру, які мали на меті оцінити сформульовані вище ключові аспекти, що вимагали проведення експертної оцінки.

Насамперед, серед питань, що дозволяють з'ясувати освітній та науковий статус експерта, а також сферу його професійної діяльності, запропоновано дати відповідь на питання, що, на думку експерта, необхідно розуміти під терміном "економічна безпека підприємства".

Наступний блок питань, які були запропоновані у анкеті, мав на меті виявити найбільш впливові внутрішні загрози економічної безпеки підприємств аграрного сектору. Нижче представлено основний їх перелік для підприємств досліджуваної галузі:

— відсутність належної системи захисту від потенційних зовнішніх небезпек (промислового шпигунства, рейдерства тощо);

— погіршення фінансових показників діяльності підприємства;

— відсутність або недостатній обсяг якісної інформації для прийняття управлінських рішень;

— неналежний захист майна підприємства, можливість крадіжок та інших зловживань;

— непрофесійність керівництва підприємства;

Таблиця 2. Перелік Глобальних цілей сталого розвитку 2016–2030 рр.

№	Глобальні цілі сталого розвитку 2016-2030 рр.
1	Подолання бідності у всіх формах і всюди
2	Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства
3	Забезпечення здорового способу життя та добробуту людей будь-якого віку
4	Забезпечення всеохоплюючої і справедливої якійсної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх
5	Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок
6	Чиста вода та належні санітарні умови
7	Доступна та чиста енергія
8	Гідна праця та економічне зростання
9	Створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям
10	Скорочення нерівності всередині країн і між ними
11	Забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст і населених пунктів
12	Відповідальне споживання та виробництво
13	Вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками
14	Збереження та стале використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку
15	Захист і відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення та повернення назад процесу деградації земель і зупинення втрати біорізноманіття
16	Мир, справедливість та сильні інститути
17	Партнерство заради сталого розвитку

Джерело: сформовано за матеріалами [4–7].

— низький рівень кваліфікації працівників;
 — відтік кваліфікованих працівників;
 — розголошення комерційної таємниці та іншої конфіденційної інформації;
 — відсутність диференційованого відбору ключових партнерів, контрагентів;
 — аварії, пожежі, втрата урожаю, інше псування майна спричинені недбалістю працівників;
 — суттєво зношена і морально застаріла технічна база;
 — використання непрогресивних технологій виробництва, технологічне відставання;
 — відсутність системного впровадження інновацій;
 — неузгодженість стратегічних цілей і задач підприємства та його підрозділів;
 — неефективне планування діяльності підприємства;
 — низький рівень мотивації працівників;
 — відсутність корпоративної етики;
 — недотримання екологічних умов;
 — виснаження земельних угідь;
 — відсутність маркетингових досліджень.

Важливість кожної із загроз запропоновано визначити зі зазначенням балів від 0 до 100 включно, де 100 балів має найбільш важлива, на думку експерта, а 0 балів — найменш важлива. Загрозам, які є рівноцінними, на думку експерта, експерт може присвоїти одну і ту ж оцінку в межах 0–100 балів.

Також було запропоновано виявити найбільш впливові зовнішні загрози економічній безпеці підприємств аграрного сектору. Далі представлено основний їх перелік для підприємств аграрного сектору:

- непомірквані зміни у законодавстві;
 - нестабільна політична ситуація;
 - зatoryжний військовий конфлікт на Сході України та окупація частини території України;
 - неефективний механізм державної підтримки аграрного виробництва;
 - корупція;
 - економічні кризи;
 - порушення виробничих зв'язків;
 - низька конкурентоспроможність продукції;
 - інфляція;
 - висока конкуренція на світовому ринку продовольства;
 - технологічне відставання вітчизняних виробників с.-г. продукції;
 - низька інвестиційна привабливість, зумовлена нестабільною політичною ситуацією та іншими факторами;
 - втрата ринків збуту;
 - диспаритет цін;
 - недобросовісна конкуренція;
 - рейдерські захоплення;
 - промислове шпигунство;
 - низький рівень доступності кредитних ресурсів;
 - несприятливі погодні-кліматичні умови;
 - значний податковий тиск.
- Наступним етапом опитування була оцінка вагомості впливу окремих функціональних складових на

Рис. 4. Методи оцінки об'єкту експертизи

Джерело: сформовано за матеріалами [4–7].

формування економічної безпеки аграрних підприємств (табл. 1). Важливість кожного із складових запропоновано визначити у відсотках, з урахуванням того, що загальна сума по усім складовим повинна дорівнювати 100%.

На наступному етапі анкетування експертам було запропоновано дати свою оцінку можливості аграрних підприємств впливати на рівень власної економічної безпеки.

Ступінь (міру) впливу підприємства на кожну із складових пропонувалося визначити зі зазначенням балів від 0 до 10 включно, де 10 балів має складова, яка, на думку експерта, повністю залежить від підприємства, а 0 балів — складова, на яку підприємство жодним чином не впливає.

Аналогічно було запропоновано оцінити вплив держави (у особі органів законодавчої та виконавчої влади) на формування окремих складових економічної безпеки аграрних підприємств.

Останній етап анкетування було побудовано на основі ключових напрямів розвитку країн, що були ухвалені на Саміті ООН зі сталого розвитку, які мають назву "Цілі сталого розвитку", відомі також як Глобальні цілі (Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development) від 25 вересня 2015 року.

Так, експертам було запропоновано дати відповідь на питання: "Досягненню яких Глобальних цілей сталого розвитку 2016—2030 рр., на Вашу думку, сприятиме забезпечення належного рівня економічної безпеки підприємств аграрного сектору?". Експертам надана можливість обрати один або кілька варіантів (табл. 2).

Досить важливим аспектом при створенні анкети є вибір і обґрунтування методів оцінок, які будуть використані експертами. Наукою напрацьований досить широкий спектр таких оцінок, про що свідчить рисунок 4.

Зокрема, бальні оцінки можуть використовуватись як кількісні, так і якісні показники при відповідних методах обробки інформації. Метод бальних оцінок пропонується використати при формуванні анкети в рамках експертного опитування.

Якщо наявні бальні оцінки проаналізовано як кількісно, так і якісно, то, за умови тотожності висновків, з великою імовірністю можна стверджувати, що результати є об'єктивними [5].

У разі кількісного підходу бальні оцінки x_{ij} , які виставляє і-му об'єкту j-ий експерт можуть бути проаналізовані по-різному. За припущення, що експерти мають однакову компетентність, користуються найпростішою груповою оцінкою x_i :

$$x_i = \frac{1}{n} \sum_j x_{ij} \quad (j = \overline{1; n}) \quad (1),$$

(n — кількість експертів).

Якщо бажано або необхідно врахувати компетентність, об'єктивність, інформованість експертів, то вводяться так звані вагові коефіцієнти компетентності q_j для кожного j-го експерта.

Тоді групова оцінка x_i і-го об'єкта обчислюється за формулою:

$$x_i = \sum_j q_j x_{ij} \quad (j = \overline{1; n}) \quad (2).$$

У випадку, якщо досліджуваний показник є надто складним для безпосередньої оцінки, тоді доцільно цей показник розділити на більш прості показники (як його складові), кожний з яких буде характеризувати досліджуваний показник за певною ознакою.

За таких умов оцінка визначається показником з трьох індексів: x_{ijk} -оцінка і-го об'єкта j-им експертом за k-ою ознакою (показником). Використовується ще одна величина: Z_{kj} -оцінка значимості k-ої ознаки j-им експертом. У цьому випадку оцінка значимості k-ої ознаки Z_k обчислюється так:

$$Z_k = \sum_j q_j Z_{kj}, \quad (j = \overline{1; n}) \quad (3),$$

оцінка x_i і-го об'єкта:

$$x_i = \sum_j \sum_k Z_k q_j x_{ijk} \quad ((j = \overline{1; n}); k = (\overline{1; m})) \quad (4),$$

(m — число досліджуваних ознак).

Залежність (4) можна записати в іншому вигляді:

$$x_i = \sum_j q_j \sum_k Z_k x_{ijk} = \sum_j q_j x_{ij} \quad (5).$$

Практика виконання експертиз свідчить, що середні оцінки, обчислювані за наведеними формулами, є досить стабільними величинами при зміні складу експертних груп у випадках, якщо існує досить чітко окреслена і добре апробована система оцінок [5].

Аналіз одержаної експертної інформації може супроводжуватися ранжуванням. Як правило, ранги відповідають числам натурального ряду 1, 2, 3, ..., n , де n — кількість ранжованих факторів. Ранг, рівний одиниці, присвоюється найбільш важливому фактору; ранг з числом n — найменш важливому фактору.

Ранжування доцільно тлумачити як оцінювання за ранговою шкалою (від франц. rang — ряд). Якщо кільком об'єктам надано тотожні номери (тобто такі об'єкти мають рівну міру якості за оцінкою експерта), після ранжування необхідно виконати стандартизацію рангів. Якщо s об'єктів за ранговою шкалою одержали номери n_1, n_2, \dots, n_s , то таким об'єктам надається стандартизований ранг \bar{n}_s , рівний середньому арифметичному номерів, які вони одержали:

$$\bar{n}_s = \frac{n_1 + n_2 + \dots + n_s}{s} \quad (6).$$

Ця формула має сенс за умови, що кількість рангів дорівнює кількості об'єктів. Якщо ранжування виконується кількома експертами, то процедурую спочатку передбачається розрахунок суми стандартизованих рангів, пропонується групою експертів для кожного з досліджуваних об'єктів, за формулою:

$$R_i = \sum_j r_{ij} \quad (j = \overline{1; n}) \quad (7),$$

(n — кількість експертів; r_{ij} — стандартизований ранг і-го об'єкта, визначений j-им експертом).

Під час опрацювання результатів експертизи щодо відносній важливості окремих факторів (загроз, складових економічної безпеки) визначається ряд показників, які дозволяють оцінити кожен фактор.

Сума рангів розраховується для всіх факторів і зростає вона по мірі зниження відносної важливості досліджуваних факторів (параметрів, напрямків). Необхідно мати на увазі, що чим менша сума рангів, тим важливіший певний фактор.

Під час порівняння відносної важливості різних факторів найбільш важливим слід вважати фактор, що характеризується найменшим значенням середньої величини рангу.

Рангову систему експертного оцінювання, як правило, застосовують, у випадках коли [7]:

— для оцінюваної якості (групи якостей) важко побудувати еталонну шкалу;

— остаточною метою є визначення місця об'єкта серед подібних до нього.

Необхідно констатувати, що ранжування виконує досить важливі в конкретних дослідженнях завдання. Наприклад, ранжування внутрішніх і зовнішніх загроз економічній безпеці дозволить спрямувати увагу щодо розробки відповідних заходів спрямованих на нейтралізацію існуючих на попередження потенційних загроз у порядку їх значимості чи важливості.

Оцінка ступеня узгодженості думок експертів має велике значення для наукового обґрунтування результатів за експертних оцінок. Розробка заключних рекомендацій чи узагальнення результатів експертного опитування є можливим лише за умови певного рівня узгодженості думок експертів.

Оцінка ступеня узгодженості думок експертів може бути здійснена таким чином:

- а) коефіцієнтом конкордації (для всієї групи експертів);
- б) коефіцієнтом рангової кореляції (для пари експертів).

Якщо в опитуванні приймає участь лише два експерти або порівнюються думки лише двох експертів з усієї групи, отримаємо дві послідовності рангів: $x_{11}, x_{21}, \dots, x_{n1}$ та $x_{12}, x_{22}, \dots, x_{n2}$.

Для визначення узгодженості експертних оцінок застосовується коефіцієнт рангової кореляції Спірмена:

$$\rho = 1 - \frac{6 \sum_{i=1}^n (x_{i1} - x_{i2})^2}{n(n^2 - 1)} = 1 - \frac{6 \sum_{i=1}^n d_i^2}{n(n^2 - 1)} \quad (8),$$

де i — ранг, який надано i -му фактору 1-м експертом;

k — ранг, який надано i -му фактору 2-м експертом;

n — кількість факторів, що порівнюється;

d_i — різниця між рангами для кожного з факторів.

Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена змінюється в межах $(-1; +1)$.

У разі повної тотожності оцінок він дорівнює $+1$, а у разі повністю протилежних оцінках він дорівнює -1 . Думки експертів вважаються узгодженими, якщо коефіцієнт рангової кореляції перевищує $0,7$. А якщо $\rho \geq 0,9$ — думки експертів вважаються сильно узгодженими.

Для визначення узгодженості думок усієї групи експертів, якщо їх більше двох, відносно рангів n застосовується коефіцієнт конкордації Кендалла. Розраховується він за формулою:

$$W = \frac{12S}{m^2(n^3 - n)} \quad (9),$$

$$\text{де } S = \sum_{j=1}^n \left(\sum_{i=1}^m x_{ij} - \frac{1}{2} m(n+1) \right)^2.$$

Коефіцієнт конкордації змінюється в межах від 0 до 1 . Якщо він дорівнює одиниці, то всі експерти надали п'об'єктам однакові ранги, якщо він дорівнює 0 , то думки експертів не узгоджені. Зазвичай вважається, що думки експертів узгоджені, якщо $w \geq 0,7$, а якщо $w \geq 0,9$ — сильно узгодженими [8].

Не викликає сумніву той факт, що якість і надійність оцінок, які дають експерти, прямо залежать від кваліфікації та кількості експертів. Отже, формування групи експертів є надзвичайно важливим етапом дослідження.

У якості експертів слід залучити тих спеціалістів, судження яких у найбільшій мірі дозволяє адекватно відобразити картину майбутнього і тим самим вибрати найоптимальніший напрямок вирішення поставленого завдання [6].

Цікавими у цьому ракурсі є дослідження Б.Є. Грабовецького, який наголошує на наявності прямо протилежних точок зору з приводу експертів. Так, Герман Кан, директор Гудзоновського інституту, висловлює думку, що головним критерієм для вибору експерта є не професіоналізм, а оригінальність мислення, інтуїція. Він вважає, що для дослідника надмірний професіоналізм — це велика загроза, яка приводить до "професійної сліпоти", тобто схильності не бачити все, що виходить за рамки професійного уявлення, тим більше, якщо воно підкріплено великою кількістю даних.

Для Г. Кана не стільки важливий науковий аналіз, скільки парадоксальні, неочікувані догадки. Він вважає, якщо людина має певний рівень початкових знань, то спеціалістом з конкретної проблеми вона може стати протягом декількох днів.

Протилежна точка зору до проблеми відбору експертів у Е. Квейда, крупного спеціаліста з системного

аналізу. Він пропонує ввести показник надійності експерта, який визначається шляхом оцінки кількості випадків, коли гіпотези, висунуті ним, з часом виявляються вірними [6].

Необхідно погодитись, що протилежні точки зору навряд чи можна вважати продуктивними. Адже як нехтування професіоналізмом, так і нехтування оригінальністю мислення, не сприяють ефективному використанню можливостей експертних методів.

На нашу думку, компетентність, без сумніву, є виятково важливою рисою експерта. Існують різні методи визначення вагових коефіцієнтів, які дозволяють встановити компетентність експерта, однак відповідний математичний апарат є досить складним і специфічним.

Для визначення рівня компетентності окремого експерта можуть бути застосовані інші методики оцінки: евристичні (оцінки, висловлювані фахівцями), статистичні (опитування експертів за спеціальними тестами) та ін.

Оцінки визначаються в бальній або вербально-числовій шкалах. Після аналізу таких анкет одержують усереднену (групову оцінку) кожного експерта. Однією із суттєвих проблем при такій процедурі оцінювання є тотожність розуміння експертами градації шкал.

Спеціальні дослідження показали, що самооцінки як засіб визначення компетентності експертів досить об'єктивні в багатьох важливих випадках.

Заслужують на увагу також і статистичні методи оцінки фаху експерта. Найбільш простий спосіб втілення цього методу передбачає, що кожний експерт із певної групи експертів дає перелік фахівців, яких він вважає компетентними в досліджуваному питанні. Коефіцієнт компетентності експерта визначається як відношення кількості реєстрів, в яких названо даного експерта, до загальної їх кількості. Розбудовано і більш складні методи оцінки фаху експертів [5].

Також може бути застосований тестовий метод, який орієнтований на визначення рівня кваліфікації експерта, його навичок і досвіду, необхідних для проведення експертизи. Застосування цього методу передбачає розробку спеціальних тестів, підхід до створення яких має бути науковим та враховувати вимоги змісту та мети експертизи.

Організаторами експертизи також може бути проведено оцінювання експертів за певним набором критеріїв, наприклад, фах за освітою з точки зору галузі дослідження, рівень освіти, науковий статус, стаж роботи в галузі, досвід участі в подібних експертизах тощо.

Загальний підсумок балів за кожним експертом дає змогу визначити вагомість кожного з них у вигляді відповідного коефіцієнта, що може бути використаний у подальшому при оцінці результатів експертного опитування.

Існують різні підходи до встановлення оптимальної чисельності експертної групи [8]. Зокрема є підхід, що базується на встановленні максимальної і мінімальної кількості членів групи. Для визначення максимальної кількості експертів у групі використовується умова високої середньої компетентності групи. Ця умова передбачає, що при наявності групи експертів з максимальною компетентністю, середнє значення їх оцінок можна вважати "істинним".

Максимальна чисельність групи n_{\max} визначається з нерівності (10):

$$n_{\max} \leq \frac{3 \sum_{j=1}^m K_j}{2 K_{\max}} \quad (10),$$

де K_j — компетентність j -го експерта; K_{\max} — максимально можлива компетентність за обраною шкалою.

Мінімальна кількість експертів у групі n_{\min} визначається виконанням умови стабілізації середньої оцінки прогнозу характеристики, тобто включення чи виключення експерта з групи незначно впливає на середню оцінку прогнозу величини:

$$\frac{B-V'}{B_{\max}} < \varepsilon \quad (11),$$

де B — середня оцінка прогнозованої величини в балах, дана експертною групою; V' — середня оцінка, дана експертною групою, з якої виключений (включений) один експерт; B_{\max} — максимально можлива оцінка прогнозованої величини за прийнятою шкалою; ε — задана величина зміни середньої помилки при виключенні чи включенні експерта.

Залежно від величини зміни ε мінімальна кількість експертів у групі визначається за формулою (12):

$$n_{\min} = 0,5 \left(\frac{3}{\varepsilon} + 5 \right) \quad (12).$$

За формулами (10), (11), (12) можна визначити оціночні значення максимальної та мінімальної кількості експертів у групі.

Остаточна кількість визначається виключенням малокомпетентних експертів з дотриманням умови (13):

$$(K_{\max} - K_j) \leq \eta \quad (13),$$

де η — задана величина прийнятного відхилення компетентності j -го експерта від максимальної.

ВИСНОВКИ

Нами було представлено Методику експертної оцінки впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств, яка була розроблена з урахуванням вимог, що подано на рис. 1. Результати експертного опитування, що було проведено за цією Методикою, будуть використані у подальших дослідженнях, що присвячені цій проблемі.

Питання методичного забезпечення та практичного застосування експертного оцінювання у системі формування економічної безпеки підприємств аграрного сектору потребують подальшого опрацювання. Насамперед тому, що експертні оцінки є ефективним джерелом інформації для вирішення проблем, які виникають, а й окреслюють перспективні шляхи розвитку формування надійного механізму економічної безпеки аграрних підприємств.

Література:

1. Кавун С.В., Пилипенко А.А., Ріпка Д.О. Економічна та інформаційна безпека підприємств у системі консолідованої інформації: навчальний посібник. Харків: ХНЕУ, 2013. 364 с.
2. Козаченко Г.В., Пономарьов В.П., Ляшенко О.М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія. Київ: Лібра, 2003. 280 с.
3. Колісниченко П.Т. Науково-методичні підходи до оцінки рівня економічної безпеки підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 16. С. 38—44.
4. Рой О.М. Исследования социально-экономических и политических процессов: учебн. для вузов. СПб.: Питер, 2004. 364 с. URL: http://www.ahmerov.com/book_831_chapter_25_3.3_Metodologija_ekspertnykh_o%D1%81enok.html
5. Уляниченко О.В. Дослідження операцій в економіці: Підручник. Суми: "Довкілля", 2010. 594 с.
6. Грабовецький Б.Є. Методи експертних оцінок: теорія, методологія, напрямки використання: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2010. 171 с.
7. Новосад В.П., Селіверстов Р.Г. Методологія експертного оцінювання: конспект лекцій. К.: НАДУ, 2008. 48 с.
8. Яшкіна О.І. Статистичні інструменти визначення узгодженості думок експертів в маркетингових дослідженнях. URL: http://economy.kpi.ua/files/files/58_kpi_2013.doc
9. Утенкова К.О. Сутнісна характеристика функціональних складових економічної безпеки. Облік і фінанси. 2018. № 3. С. 146—156.

References:

1. Kavun, S. V. Pylypenko, A.A. and Ripka, D.O. (2013), Ekonomichna ta informatsiina bezpeka pidpriemstv u systemi konsolidovanoi informatsii [Economic and information security of enterprises in the system of consolidated information], KhNEU, Kharkiv, Ukraine.
2. Kozachenko, H. V. Ponomarov, V. P. and Liashenko, O. M. (2003), Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: sutnist ta mekhanizm zabezpechennia [Economic security of the enterprise: essence and mechanism of providing], Libra, Kyiv, Ukraine.
3. Kolisnichenko, P.T. (2017), "Scientific and methodological approaches to assessing the level of economic security of the enterprise", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 16, pp. 38—44.
4. Roi, O. M. (2004), Yssledovaniya sotsyalno-ekonomicheskikh y polytycheskikh protsessov [Research on socio-economic and political processes], Pyter, SPb., Russia, available at: http://www.ahmerov.com/book_831_chapter_25_3.3_Metodologija_ekspertnykh_o%D1%81enok.html (Accessed 10 March 2020).
5. Ulianchenko, O. V. (2010), Doslidzhennia operatsii v ekonomitsi [Research of operations in economics], Dovkillia, Sumy, Ukraine.
6. Hrabovetskyi, B. Ye. (2010), Metody ekspertnykh otsinok: teoriia, metodolohiia, napriamky vykorystannia [Peer review methods: theory, methodology, directions of use], VNTU, Vinnytsia, Ukraine.
7. Novosad, V.P. and Seliverstov, R.H. (2008), Metodolohiia ekspertnoho otsiniuvannia [Peer review methodology], NADU, Kyiv, Ukraine.
8. Yashkina, O.I. (2013), "Statistical tools for determining the consistency of opinions of experts in marketing research", available at: http://economy.kpi.ua/files/files/58_kpi_2013.doc (Accessed 10 March 2020).
9. Utenkova, K.O. (2018), "The essential characteristics of the functional components of economic security", Oblik i finansy, vol. 3, pp. 146—156.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Н. Я. Рожко,
к. е. н., доцент кафедри промислового маркетингу,
Тернопільський національний технічний університет імені І. Пулюя
ORCID ID: 0000-0002-1400-9503

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.141

ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПЦІЇ МАРКЕТИНГУ І ЛОГІСТИКИ У ФУНКЦІОНУВАННІ СУБ'ЄКТІВ РИНКУ ОВОЧІВ ТА ФРУКТІВ

N. Rozhko,
PhD in Economics, associate professor of the Department Industrial Marketing,
Ternopil Ivan Puluj National Technical University

TERNOPIL IVAN PULUJ NATIONAL TECHNICAL UNIVERSITY FEATURES OF MARKETING
AND LOGISTICS CONCEPTS IN THE FUNCTIONING OF ENTERPRISE ON THE FRUITS AND
VEGETABLES MARKET

У статті визначено взаємозв'язок та протиріччя реалізації маркетингової та логістичної концепції у діяльності виробників овочів та фруктів, передусім у сфері формування ними окремих складових комплексу маркетингу. Встановлено, що маркетинг та логістика спрямовані на задоволення потреб споживачів, проте маркетинг — за рахунок формування цінності для споживачів, а логістика — за рахунок вчасної доставки товару до споживачів, мінімізації витрат на досягнення необхідного рівня їх обслуговування. Проаналізовано основні рішення маркетингової товарної політики та їх вплив на логістику підприємства агропромислового комплексу. Встановлено, що пропозиція підприємством товарів у привабливій упаковці може обумовити суттєве зростання логістичних витрат на їх складування і транспортування, а пропозиція на ринку якісних овочів та фруктів потребує дороговартісного складування та транспортування цих товарів з дотриманням належних температурних режимів.

Розроблено заходи щодо втілення маркетингової та логістичної діяльності у діяльність підприємств агропромислового комплексу з метою підвищення їх конкурентоспроможності. Це одночасно сприятиме збільшенню обсягів реалізації товарів виробниками овочів та фруктів та зростанню їх прибутковості.

This paper identifies the relationship and contradictions of marketing and logistics concepts implementations in the activities of fruit and vegetable producers. They are primarily about the formation of individual components of the marketing complex. It is established that marketing and logistics are aimed at meeting the needs of consumers, but marketing — at the expense of forming value for consumers, and logistics — at the expense of timely delivery of goods to consumers, minimizing the cost of achieving the required level of their service. The basic decisions of marketing commodity policy and their influence on logistics of enterprise of agroindustrial complex are analyzed. It is established that the offer of the company goods in attractive packaging to attract the attention of consumers can cause a significant increase in logistics costs for their warehousing and transportation. Offering quality vegetables and fruits in the market requires costly warehousing and transportation of these goods in accordance with the proper temperature conditions. Only specialized agricultural vehicles and warehouses can afford to have their own specialized vehicles and warehouses, and small and medium-sized enterprises must use the services of logistics operators. However, in Ukraine today there is a lack of quality facilities for proper storage of the crop. It is determined that expanding the product range of a producer of vegetables and fruits to the expense of new goods can change the structure of the logistics channel or the way of transportation of its goods. In addition, the farmer may also need to use new technological equipment to sort

products, adapt them to consumer requirements, bundling or consolidation. It is established that to provide the required freshness of fruit and vegetable products is possible only under the condition of coordinated functioning of the "cold" chain: "manufacturer — vehicles — warehouses — vehicles — retail trade network".

The paper elaborates measures to translate the marketing and logistic concept into the activities of the enterprises of the agro-industrial complex in order to increase their competitiveness. At the same time, it will help increase the volume of sales of products by producers of vegetables and fruits and increase their profitability. However, these recommendations must be adapted to the size of the enterprise, the specifics of their work, financial status, location, etc. It is determined that the efforts of logistics in the marketing of agricultural products can be directed to increase sales in a certain segment of the market. This can be achieved through the development of omni-channel logistics and omni-marketing.

Ключові слова: ринок овочів та фруктів, маркетингова концепція, логістична концепція, конкурентоспроможність виробників овочів та фруктів, омніканальний збут.

Key words: fruits and vegetables market, marketing concept, logistics concept, competitiveness of fruits and vegetables producers, omnicanality.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сьогодні з метою максимального задоволення потреб споживачів та отримання бажаних фінансових результатів виробники овочів та фруктів повинні активно впроваджувати у свою діяльність концепції маркетингу та логістики.

Маркетинг та логістика спрямовані на задоволення потреб споживачів, проте маркетинг — за рахунок формування цінності для споживачів, а логістика — за рахунок вчасної доставки товару до споживачів, мінімізації витрат на досягнення необхідного рівня обслуговування клієнтів. Усі сільськогосподарські підприємства, які використовують концепцію маркетингу і логістики, прагнуть утримати своїх споживачів та збільшити їх кількість. Ефективна логістична діяльність підприємства дозволяє клієнтам швидко та в належному стані отримати продукцію, яку вони замовляють.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Глазуном В., Ковбасою О. [1, с. 174—175] визначено особливості логістичного менеджменту у ефективному функціонуванні аграрних підприємств, його важливу роль на етапах перероблення та складування сільськогосподарської продукції. Смирновим І., Шматок О. [2, с. 106—108] встановлено фактори, які перешкоджають розвитку агрологістики в Україні та перспективи її розвитку. На доцільності і перспективності розвитку агрологістики в Україні наголошує і Вовк Л. [3, с. 10—12]. Використанню концепції маркетингу сільськогосподарськими підприємствами теж присвячено низку наукових публікацій. Зокрема Гоменюком М. [4, с. 123—126] визначено особливості маркетингу в овочівництві загалом та комплексу маркетингу виробників у цій сфері зокрема. Мельниченко С.Ю. [5] проаналізовано особливості цінової та збутової політики виробників овочів в Україні. Проте питання співвідношення концепції маркетингу та логістики у діяльності виробників овочів та фруктів не аналізуються у науковій літературі, частково вони висвітлені стосовно діяльності підприємств без прив'язки до сфери економіки. Бондаренко В.М. [6] визначено напрями взаємодії концепцій маркетингу та логістики у діяльності підприємства на ринку, передусім з

точки зору розроблення підприємством комплексу маркетингу, встановлення його взаємозв'язку з логістичним комплексом. Васюк І. [7, с. 96—99] визначено роль концепції маркетингу і логістики у ланцюгу постачання товарів. Проте поза увагою двох вищеподаних авторів залишилися можливі протиріччя одночасної реалізації підприємством маркетингової та логістичної стратегії. Крикавським Є.В. [8] проаналізовано можливі співвідношення між маркетинговою і логістичною концепцією у діяльності підприємства, визначено чинники їх прискореної інтеграції. Співвідношення реалізації підприємством концепцій маркетингу і логістики досліджує і Окландер М.А. [9, с. 227—233], визначаючи точку, де вони найбільше перетинаються — фізичний розподіл товарів.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення взаємозв'язку та протиріччя реалізації маркетингової та логістичної концепції у діяльності виробників овочів та фруктів, впливу маркетингових та логістичних заходів на формування конкурентоспроможності виробників цих товарів на ринку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Незважаючи на відмінні засоби досягнення мети, концепції маркетингу та логістики мають тісні взаємозв'язки (рис. 1).

Дослідивши маркетингові та логістичні складові можна стверджувати, що логістика тісно пов'язана із маркетингом, особливо це прослідковується через такі складові комплексу маркетингу, як "товар", "ціна" та "збут".

Однією із найважливіших складових комплексу маркетингу підприємств є товарна політика, основні рішення якої та їх вплив на логістику підприємства агропромислового комплексу наведено у таблиці 1.

Значимо, що поява нових асортиментних позицій може змінити і структуру логістичного каналу чи спосіб транспортування товару. Розширення чи звуження товарного асортименту сільськогосподарського підприємства та пов'язаний із ними процес транспортування має особливе значення при прийнятті рішень щодо операцій

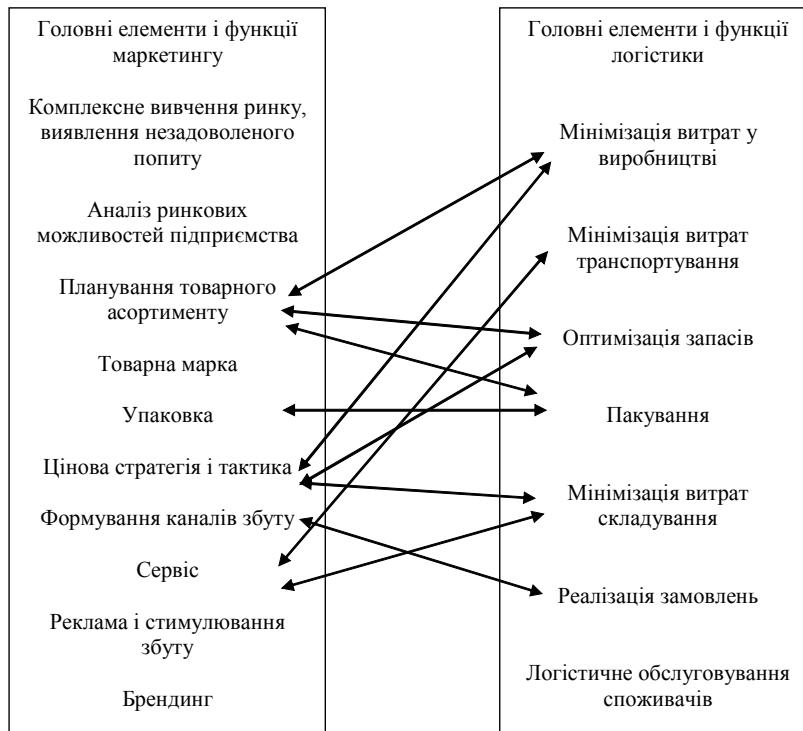

Рис. 1. Взаємозв'язки концепцій маркетингу і логістики

Джерело: власна розробка автора.

вантажопереробки, на який суттєво впливає тип та розмір упаковки, піддонів та контейнерів. У сільськогосподарського виробника також може виникнути необхідність застосування нового технологічного обладнання для сортування продукції, пристосування її до вимог споживачів, комплектації чи консолідації. Відібрані, відкалібровані та упаковані овочі і фрукти дають можливість використовувати різні рівні цін, що значно збільшує гнучкість і мобільність підприємств агропромислового комплексу та їх посередників на ринку. Сортування та упакування продукції сприяє значному підвищенню рентабельності агропромислового виробництва та покращанню забезпечення плодоовочевою продукцією різних сегментів ринку. Проте слід врахувати, що додаткове упакування овочів та фруктів може чинити негативний вплив на довілля [10, с. 106].

У маркетинговій діяльності підприємства важливими є зовнішній вигляд упаковки та наявність на ній повної інформації про товар, тобто ті параметри, які можуть виділити його для споживачів серед аналогічних товарів конкурентів. Пропозиція товару в оригінальній упаковці може обумовити зростання логістичних витрат

сільськогосподарського виробника на розподіл його товарів. У логістиці упаковку слід розглядати передусім з точки зору її габаритів, можливості захистити товар від пошкоджень під час його транспортування [11].

Доцільно відмітити, що якість фруктів та овочів безпосередньо залежить від умов зберігання і транспортування. Важливе значення для цих товарів має дотримання необхідних температурних умов. Забезпечити необхідну свіжість плодоовочевої продукції можна лише за умови узгодженого функціонування "холодного" ланцюжка: "виробник — транспортні засоби — склади — транспортні засоби — роздрібна торговельна мережа". Проте утримувати власні високотехнологічні склади та мати у наявності спеціалізовані транспортні засоби можуть лише великі підприємства. Проте для середніх та дрібних гравців ринку існують можливості організувати процес якісного перевезення та складування овочів та фруктів з використанням послуг логістичних операторів і холодильних складів, що умовно можна поділити на три групи: холодокомбінати та колишні овочеві бази; холодильні склади логістичних операторів; холодильні склади великих компаній, що займаються виробництвом або імпортом овочів та фруктів.

Суттєве значення у діяльності підприємств агропромислового комплексу відіграє маркетингова цінова політика, яка формує фінансові результати сільськогосподарського підприємства, зокрема визначає його рентабельність виробництва. На сьогодні в Україні спостерігається відсутність якісних потужностей для належного зберігання врожаю. Особливо це актуально для овочів. Така ситуація призводить до зростання витрат, а відповідно до підвищення цін на овочеву та фруктову продукцію. Зокрема по картоплі та плодоовочевій продукції втрати складають 40—50% від зібраного урожаю, по цукрових буряках — понад 30% [2, с. 104].

У таблиці 2 наведено динаміку рентабельності основних видів плодоовочевої продукції в Україні.

Підвищити рентабельність плодоовочевої продукції можна також за допомогою оптимізації всіх логістичних процесів, важливість яких у діяльності підприємства агропромислового комплексу обумовлена значною кількістю витрат, зокрема [13]:

Таблиця 1. Основні рішення маркетингової товарної політики та їх вплив на логістику підприємства агропромислового комплексу

Основні рішення маркетингової товарної політики	Вплив на логістичні рішення
Асортимент плодоовочевої продукції	Структура ланцюгів поставок, запаси продукції, види транспорту, види складів
Упаковка	Обладнання для сортування, типи пакувальних ліній, види транспортної упаковки, піддонів чи контейнерів
Сервіс	Величина складських запасів, моделі управління запасами, вибір способу транспортування
Якість продукції	Умови зберігання та транспортування товарів

Джерело: власна розробка автора.

1. Втрати від перевиробництва, передусім від надмірної поставки овочів та фруктів у торговельну мережу у такій кількості, яку неможливо реалізувати.

2. Втрати від очікування внаслідок несприятливих погодних умов, які ускладнюють дозрівання урожаю, його подальше збирання і доробку.

3. Втрати, які обумовлені нераціональними маршрутами транспортування, можливістю затримок на митницях тощо.

4. Втрати внаслідок наявності додаткових технологічних процесів доробки після збирання врожаю.

5. Втрати від неналежного зберігання запасів овочів та фруктів у осінньо-зимовий період, які передбачають перебирання складованих продуктів та транспортування отриманих відходів. Ці втрати часто обумовлені неналежними умовами утримання зібраних овочів та фруктів.

6. Втрати внаслідок недосконалих технологічних процесів під час збирання овочів та фруктів.

7. Втрати від зібраних бракованих овочів та фруктів, які теж треба транспортувати з поля.

Збутова політика як з точки зору маркетингу, так і з точки зору логістики характеризується проблемою вибору точок збуту реалізації продукції споживачам та забезпечення її доступності для них. Рішення про вибір місця передують рішенням про вибір структури каналів розподілу.

Здійснюючи пошук місця збуту продукції, підприємства агропромислового комплексу переважно намагаються співпрацювати з гуртовими посередниками, зменшуючи при цьому логістичні витрати через можливість збуту продукції у великих обсягах, керування замовленнями та запасами.

Загалом зусилля логістики у сфері збуту можна скерувати на збільшення обсягів продажів в певному сегменті ринку. Цього можна досягнути із розвитком омніканальної логістики та омніканального маркетингу. Завдання омніканальності — об'єднати різні канали комунікації підприємства, як-от: веб-сайти, соціальні мережі, електронні купони, флеш-продажі, pop-up-магазини тощо в одне ціле [14].

Важливість омніканального маркетингу полягає в тому, що він надає покупцеві інтегрований доступ до продукції виробника овочів та фруктів. Споживач може закуповувати товари через Інтернет, настільний комп'ютер або мобільний пристрій, телефон чи в звичайному магазині. Використання відразу кількох каналів збуту та просування товарів і єдиної системи створює вра-

Таблиця 2. Динаміка рентабельності основних плодоовочевої продукції протягом 2012–2018 рр. в Україні

Види продукції	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Картопля	-21,5	23,0	9,2	24,2	-3,2	10,0	6,8
Культури овочеві відкритого ґрунту	-6,8	7,0	16,7	47,5	19,7	15,6	16,7
Культури овочеві закритого ґрунту	-0,1	3,7	12,4	14,1	7,7	1,7	8,5
Виноград	72,6	101,7	61,0	102,4	74,6	51,6	22,6
Культури плодові	8,8	154,7	68,2	52,6	12,0	27,3	3,4
Культури ягідні	5,1	13,6	11,2	86,2	104	85,9	19,5

Джерело: складено на основі [12].

ження безперервного процесу спілкування, що відразу оцінюють споживачі.

Клієнти, які замовляють овочі та фрукти он-лайн або через телефон, розраховують на швидку доставку товарів додому або до місця роботи. Якщо клієнту необхідно повернути продукт, ефективна логістична діяльність гарантує, що цей процес буде швидким та зручним для клієнта. Роздрібні клієнти хочуть бути переконані, що продукти будуть в наявності під час відвідування ними магазину.

Впровадження концепцій маркетингу та логістики у діяльність підприємств агропромислового комплексу дозволить покращити їх конкурентоспроможність та залучити більшу кількість покупців. У таблиці 3 наведені рекомендації щодо підвищення конкурентоспроможності виробників овочів та фруктів із врахуванням концепцій маркетингу і логістики.

Наведені рекомендації необхідно адаптувати, враховуючи розміри підприємства, специфіку їх роботи, фінансовий стан, регіон розташування тощо.

ВИСНОВКИ

Проведені дослідження свідчать, що логістика та маркетинг тісно пов'язані між собою у діяльності виробників овочів та фруктів. Зокрема маркетинг спрямований на дослідження потреб споживачів та розроблення ідей щодо пропозиції на ринку нових товарів. Організація виробництва таких продуктів — важливе логістичне завдання. Просуванням створеного продукту займається маркетинг, а логістика гарантує виконання функцій, пов'язаних з необхідним часом і місцем постачання товару потрібному клієнту у потрібній кількості, належної

Таблиця 3. Рекомендації щодо підвищення конкурентоспроможності виробників овочів та фруктів із врахуванням концепцій маркетингу і логістики

Напрями		Великі підприємства (агрохолдинги)	Фермерські господарства
Маркетингові рішення	Товарна політика	Оновлення асортименту за рахунок нових культур та сортів, сортування і пакування свіжих овочів та фруктів, пропонування перероблених (морожених чи сушених) продуктів, використання екологічної упаковки	Оновлення асортименту за рахунок нових сортів, кооперація для організації процесів сортування і пакування свіжих овочів та фруктів чи організація виконання цих процесів власними працівниками
	Цінова політика	Використання диференційованих стратегій "ціна-якість товару"	Використання стратегії "середня ціна-середня якість"
	Збутова політика	Формування багатоканальної системи збуту	Використання переважно гуртових посередників
	Комунікаційна політика	Формування власного бренду, участь у ярмарках, присутність у Інтернет-середовищі	Участь у ярмарках, кооперація для створення регіонального бренду
Логістичні рішення	Виробництво	Використання високоякісного посівного матеріалу та сучасних технологій, мінімізація витрат	Використання якісного посівного матеріалу та добрив, екологізація виробництва
	Транспортування	Вибір оптимального виду транспорту, використання спеціалізованого транспорту	Використання аутсорсингу
	Складування	Використання власних складських потужностей чи їх аутсорсинг	Використання аутсорсингу
	Пакування	Використання ліній для сортування та пакування	Кооперація для використання обладнання для сортування і пакування чи організація виконання цих процесів власними працівниками

Джерело: власна розробка автора.

якості і за оптимальною ціною. Проте під час реалізації окремих маркетингових та логістичних функцій вони можуть вступати у протиріччя одна з одною, наприклад у сфері упакування чи складування товарів. Об'єднання маркетингової та логістичної діяльності з метою підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників овочів та фруктів сприятиме збільшенню обсягів реалізації їх продукції та зростанню прибутковості. Подальші дослідження будуть спрямовані на визначення ефективності впливу маркетингової та логістичної концепції на діяльність виробників овочів та фруктів.

Література:

1. Глазун В.В., Ковбаса О.М. Логістичний менеджмент забезпечення ефективної діяльності аграрних підприємств. *Економіка і суспільство*. 2016. № 3. С. 171—176. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/3_ukr/30.pdf (дата звернення 15.03.2020).
2. Смирнов І., Шматок О. Агрологістика в Україні: суспільно-географічні проблеми і перспективи розвитку. *Економічна та соціальна географія*. 2013. № 2 (67). С. 96—109.
3. Вовк А.В. Логістика як стратегія інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. *Агросвіт*. 2016. № 1—2. С. 8—12.
4. Гоменюк М.О. Маркетинг в управлінні сільськогосподарським виробництвом. *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск № 8. С. 121—128. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/8_ukr/21.pdf (дата звернення 17.03.2020).
5. Мельниченко С.Ю. Шляхи вдосконалення маркетингової діяльності на ринку плодоовочевої продукції. *Технології та дизайн*. 2014. № 4 (13). URL: <https://knuud.edu.ua/publications/pdf/TD/2014-4/15.pdf> (дата звернення 15.03.2020).
6. Бондаренко В.М. Формування взаємозв'язків маркетингу та логістики в підприємницькій діяльності. *Ефективна економіка*. 2015. № 7. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4454> (дата звернення 17.03.2020).
7. Васюк І.В. Роль маркетингової логістики в процесі функціонування підприємства. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2011. № 1. С. 93—100.
8. Крикавський Є.В. Логістика та маркетинг: точки взаємодії. *Транспорт і логістика*. 2007. № 10 (24). URL: <http://translogistics.com.ua/archive/484/number22> (дата звернення 17.03.2020).
9. Окландер М.А. Логістика: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 346 с.
10. Крикавський Є.В., Кузьо Н.Є., Косар Н.С. Фасування продуктів: маркетинг contra екологія. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2018. № 1. С. 103—117.
11. Прытула М. Основні фактори взаємодії маркетингу та логістики. URL: <http://www.srw.kspu.edu/?p=632> (дата звернення 16.03.2020).
12. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 18.03.2020).
13. Сич З.Д., Федосій І.О., Подпратов Г.І. Післязбиральні технології доробки овочів для логістики і маркетингу: навч. посіб. Київ: Національний університет біоресурсів і природокористування України, 2010. 440 с.
14. Омніканальність: бути чи не бути? Нова епоха роздрібної торгівлі. URL: <http://workabox.ua/kitchen/sale/omnkanalnost-buti-chi-ne-buti-nova-epokha-rozdrbno-torgvl> (дата звернення 19.03.2020).

References:

1. Hlazun, V.V. and Kovbasa, O.M. (2016), "Logistics management securement of the efficient operation in agricultural enterprises", *Ekonomika i suspilstvo*, [Online], vol. 3, pp. 171—176, available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/3_ukr/30.pdf (Accessed 15 March 2020).

2. Smyrnov, I. and Shmatok, O. (2013), "Agro-logistic in Ukraine: social and geographical problems and prospects", *Ekonomichna ta sotsialna heohrafiya*, vol. 2 (67), pp. 96—109.

3. Vovk, L.V. (2016), "Logistics as a strategy of innovative development of agricultural enterprises", *Ahrosvit*, vol. 1—2, pp. 8—12.

4. Homeniuk, M.O. (2017), "Marketing management in agricultural production", *Ekonomika i suspilstvo*, vol. 8, pp. 121—128, [Online], available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/8_ukr/21.pdf (Accessed 17 March 2020).

5. Melnychenko, S.Yu. (2014), "Ways to improve marketing activity on the market vegetable products", *Tekhnolohii ta dyzain*, vol. 4 (13), [Online], available at: <https://knuud.edu.ua/publications/pdf/TD/2014-4/15.pdf> (Accessed 15 March 2020).

6. Bondarenko, V. M. (2015), "Formation relationship marketing and logistics in business", *Efektivna ekonomika*, vol. 7, [Online], available at: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4454> (Accessed 17 March 2020).

7. Vasiuk, I.V. (2011), "The role of marketing logistics in the operation of the enterprise", *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy*, vol. 1, pp. 93—100.

8. Krykavskiy, Ye.V. (2007), "Logistics and marketing: points of interaction", *Transport i lohistyka*, vol. 10 (24), [Online], available at: <http://translogistics.com.ua/archive/484/number22> (Accessed 17 March 2020).

9. Oklander, M.A. (2008), *Lohistyka [Logistics]*, Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

10. Krykavskiy, Ye.V. Kuzo, N.Ye. and Kosar, N.S. (2018), "Product packing: marketing contra ecology", *Marketing i menedzhment innovatsii*, vol. 1, pp. 103—117.

11. Prytula, M. (2012), "Основні фактори взаємодії маркетингу та логістики", [Online], available at: <http://www.srw.kspu.edu/?p=632> (Accessed 16 March 2020).

12. Official website State Statistics Service of Ukraine (2020), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 18 March 2020).

13. Sych, Z.D. Fedosii, I.O. and Podpriatov, H. I. (2010), *Pisliazybralni tekhnolohii dorobky ovochiv dlia lohistyky i marketynhu [Post-harvest technologies of vegetable refinement for logistics and marketing]*, Natsionalnyi universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

14. Workabox (2020), "Omnicanalinity: to be or not to be? A new era of retail", available at: <http://workabox.ua/kitchen/sale/omnkanalnost-buti-chi-ne-buti-nova-epokha-rozdrbno-torgvl> (Accessed 19 March 2020).

Стаття надійшла до редакції 23.03.2020 р.

www.economy.nauka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Н. В. Пришляк,

к. е. н., доцент, доцент кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії, Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-0544-1441

В. А. Курило,

д. с.-г. н., професор, чл.-кор. НААН, професор кафедри агроінженерії та технічного сервісу, Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0003-3917-7148

В. М. Пришляк,

к. т. н., доцент, доцент кафедри агроінженерії та технічного сервісу, Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0001-6992-9211

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.146

РОЗВИТОК БІОЕНЕРГЕТИКИ ЯК СКЛАДОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ*

N. Pryshliak,

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Administrative Management and Alternative Energy Sources, Professor of the Agricultural Engineering and Technical Service Department, Vinnitsa National Agrarian University

V. Kurylo,

Doctor of Agricultural Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS, Vinnitsa National Agrarian University

V. Pryshliak,

PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Agricultural Engineering and Technical Service Department Vinnitsa National Agrarian University

DEVELOPMENT OF BIOENERGY AS A COMPONENT OF ENSURING ENERGY SECURITY OF UKRAINE

Разом зі зростанням населення планети, виробництво енергії постійно збільшується. Тільки за останні 100 років населення Землі зросло в чотири рази, а річне виробництво енергії збільшилось у 21 раз. Статтю присвячено дослідженню розвитку біоенергетики як складової забезпечення енергетичної безпеки України. Обґрунтовано передумови розвитку біоенергетики в Україні. Узагальнено підходи до визначення терміну "енергетична безпека". Визначено складові системи енергетичної безпеки. Проаналізовано фактори, що впливають на загрозу енергетичної безпеки України. Узагальнено підходи до визначення терміну "енергетична ефективність" у працях зарубіжних та українських вчених. Здійснено класифікацію бар'єрів на шляху до розвитку енергоефективності. Визначено основні тенденції розвитку енергетики у ХХІ ст. Проаналізовано динаміку споживання первинних енергоресурсів у світі. Узагальнено внутрішні і зовнішні загрози енергетичній безпеці України. Проаналізовано структуру світового енергоспоживання та споживання енергії в Україні за видами енергоресурсів. Здійснено прогноз зростання частки відновлюваних джерел енергії відповідно до Енергетичної стратегії України до 2035. Сформовано та обґрунтовано три сценарії розвитку сектору біоенергетики в Україні.

Energy is a special economy sector due to its technological specificity, which is determined by the physical complexity of the processes of production, distribution and consumption of energy resources, the construction of the industry (high capital and material consumption of energy facilities, long construction and operation periods), close relationships with other industries, and also a high degree of dependence of mining, processing, production and transport processes on the level of their energy supply.

With the growing population of the planet, energy production is constantly increasing. Over the past 100 years, the world's population has quadrupled, and annual energy production has increased in 21 times.

The problem of ensuring the energy security of Ukraine has become urgent in connection with the gradual depletion of the main fuel and energy resources, which, in turn, contributed to the aggravation of geopolitical conflicts in attempts to capture, control over the extraction, distribution and transportation of fuel and energy resources. Therefore, to

* Стаття є частиною НДДКР "Розробка новітньої концепції використання відходів сільського господарства для забезпечення енергетичної автономії аграрних підприємств" номер державної реєстрації 0119U100786.

ensure the energy independence of Ukraine, the necessary task is the development of bioenergy, which will make it possible to use the country's potential to achieve economic, social and environmental effects.

The article is devoted to the study of the development of bioenergy as a component of ensuring the energy security of Ukraine. The preconditions for the development of bioenergy in Ukraine are justified. The approaches to the definition of the term "energy security" are summarized. The components of the energy security system are identified. The factors affecting the threat to the energy security of Ukraine are analyzed. The approaches to the definition of the term "energy efficiency" in the works of foreign and Ukrainian scientists are generalized. Barriers to the development of energy efficiency have been classified. The main trends in the development of energy in the 21st century have been identified. The dynamics of primary energy consumption in the world has been analyzed. A review of internal and external threats to Ukraine's energy security has been carried out. The structure of global energy and energy consumption in Ukraine by type of energy has been analyzed. The forecast for the growth of the share of renewable energy sources in accordance with the Energy Strategy of Ukraine until 2035 has been carried out. Three scenarios for the development of the bioenergy sector in Ukraine have been formed and justified.

Ключові слова: біоенергетика, біопалива, енергетична безпека, енергетична ефективність.
Key words: bioenergy, biofuels, energy security, energy efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Енергетика є особливою сферою економіки завдяки її технологічній специфіці, що визначається фізичною складністю перебігу процесів виробництва, розподілу та споживання енергетичних ресурсів, особливостями побудови галузі (високою капітало- та матеріалоемністю енергетичних об'єктів, тривалими термінами побудови й експлуатації), тісними взаємозв'язками з іншими галузями, а також високим ступенем залежності добувних, переробних, виробничих та транспортних процесів від рівня їх енергозабезпечення.

На початку XXI ст. у світі сформувалося сучасне бачення місії енергетики, що полягає у максимально ефективному використанні природних паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) та потенціалу енергетичного сектора задля зростання світової економіки, а також підвищення якості життя населення планети. Відтак у провідних країнах формується нова енергетична стратегія, основними рисами якої є енергоефективність; інтелектуальні енергетичні системи, побудовані згідно концепції Smart Grid; децентралізація енергетики; відновлювальні джерела енергії.

Проблема гарантування енергетичної безпеки України набула актуальності у зв'язку з поступовим вичерпуванням основних паливно-енергетичних ресурсів, що, у свою чергу, сприяло загостренню геополітичних конфліктів у спробах заволодіння, контролю над видобутком, розподілом і транспортуванням паливно-енергетичних ресурсів. Тому для забезпечення енергонезалежності України необхідним завдання є розвиток біоенергетики, що дасть можливість використати потенціал країни для досягнення економічного, соціального та екологічного ефекту.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

З огляду на важливість розвитку біоенергетики як важливої складової забезпечення енергетичної безпеки України, перспективам розвитку даного напрямку енергетики присвячено праці визначних науковців. Зокрема, Калетнік Г. [15—17] досліджує вплив виробництва біопалива з сільськогосподарських культур на енергетику, навколишнє середовище та продовольчу безпеку держави. Гелетуха Г. та Железна Т. відзначають, що Україна має великий потенціал для виробництва біоенергетики [14]. У своїх дослідженнях Березюк С.В. та ін. [12] наголошують на ресурсному потенціалі переробки твердих відходів в Україні. У їхніх дослідженнях зазначено, що через недостатнє врахування цінності потенціалу вторинних ресурсів, недостатньої обізнаності та недостатнього належного маркетингу, недооцінки

соціальних та екологічних факторів значна частина відходів, які можна використовувати як матеріальні та енергетичні ресурси, втрачається. Проте недостатньо висвітленими залишаються питання прогнозів щодо перспектив розвитку біоенергетики та факторів, що на це впливають.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування теоретичних засад формування енергетичної безпеки та механізмів її формування, а також визначення перспектив розвитку біоенергетики в Україні з урахуванням кращих світових практик та національних особливостей.

У ході проведення дослідження використано діалектичні методи пізнання процесів і явищ, абстрактно-логічний метод для здійснення критичного аналізу результатів досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених щодо визначення теоретичних підходів до формування поняття "енергетична безпека" та "енергетична ефективність", емпіричний метод (щодо комплексної оцінки сучасного стану розвитку біоенергетики в Україні), порівняльного аналізу (проаналізовано структуру світового енергоспоживання та споживання енергії в Україні).

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Потреби в енергії визначаються трьома основними факторами: зростанням населення, економічним розвитком суспільства та науково-технічним рівнем виробничих процесів. Ці потреби з кожним роком у світі зростають, і у 2018 році вони перевищили 13,5 мільярдів тонн нафтового еквівалента.

Рівень розвитку енергетичного сектору будь-якої країни визначально впливає на стан її економіки, темпи економічного зростання, стан довкілля, вирішення соціальних проблем та рівень життя людей. Тому фундамент енергетичної безпеки та незалежності завжди пов'язаний з національною безпекою держави.

Задля визначення сутності поняття "енергетична безпека" вважаємо за необхідне насамперед розкрити сутність використовуваних у вітчизняній та зарубіжній нормативно-правовій і науковій літературі дефініцій (рис. 1).

Такими чином, енергетична безпека є складним поняттям і може розглядатись як стан, коли країна має можливість забезпечити себе енергією енергоефективним, надійним, екологічно безпечним способом та у кількостях, достатніх для підтримки зростаючої економіки та оборонних потреб. Проведений огляд зарубіж-

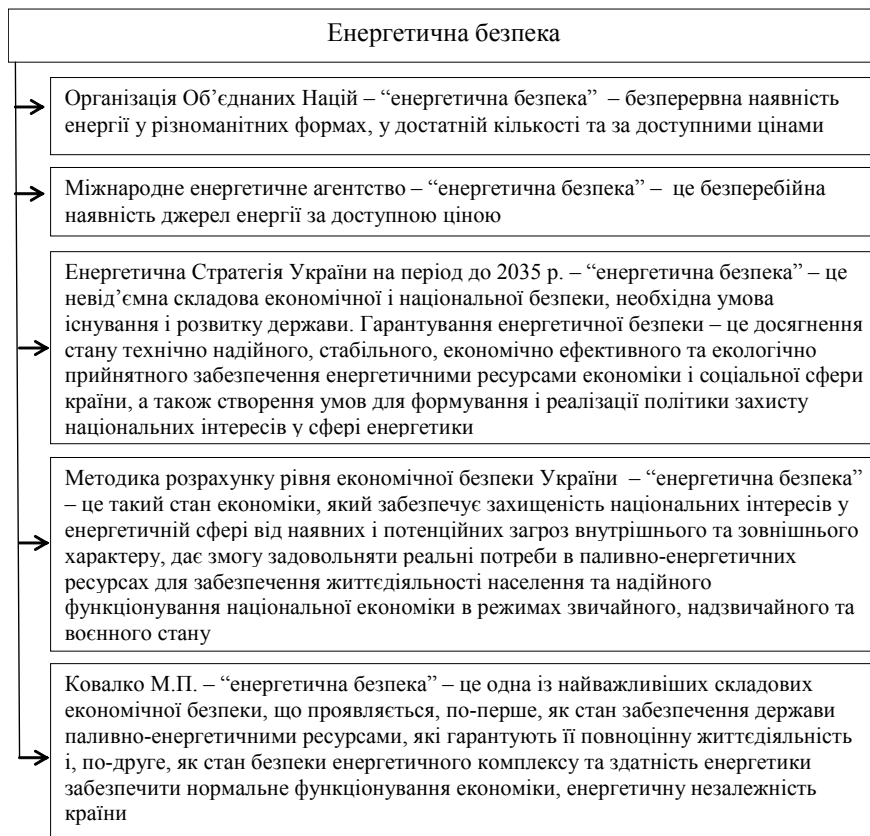

Рис. 1. Узагальнення підходів до визначення терміну “енергетична безпека” у працях зарубіжних та українських вчених

Джерело: сформовано авторами за даними [3; 5; 7; 20; 21].

ної та вітчизняної законодавчої бази, а також наукових джерел дає підстави стверджувати, що енергетична безпека є невід’ємною складовою економічної безпеки, а тому дослідження цих понять варто здійснювати у тісному взаємозв’язку.

У XXI ст. вирішити проблему підвищення ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів можливо виключно шляхом запровадження новітніх

енергетичних ресурсів держави; рівень імпорتنної залежності за домінуючим ресурсом у загальному постачанні первинної енергії; частку імпорту палива з однієї країни (компанії) у загальному обсязі його імпорту; зношеність основних виробничих фондів підприємств паливно-енергетичного комплексу; енергоємність ВВП; відношення інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу до валового внутрішнього продукту; запаси природного газу; запаси кам’яного вугілля; частку відновлювальних джерел у загальному постачанні первинної енергії; частку втрат під час транспортування та розподілення енергії.

У державній економічній політиці в Україні до останнього часу більша увага наголошувалася на понятті “енергозбереження”, тоді як у європейських та інших розвинених країнах оперують поняттям дещо іншого і більш комплексного виміру — “енергоефективність”, яке розглядається в єдиній системі координат з екологічністю та конкурентоспроможністю. Наведемо низку визначень поняття “енергетична ефективність” та похідних від нього (табл. 1).

Порівняно з іншими країнами світу енергоємність ВВП України є досить високою, що визначає низьку конкурентоспроможність економіки. За даними Держенергоефективності енергоємність ВВП України з 2008 по 2018 рік змінювалася в незначній мірі (від 0,205 т н.е./тис. міжнародних доларів у 2008 р. до 0,148 т н.е./тис. міжнародних доларів у 2018 р.), що свідчить про недостатню ефективність реалізації політики енергоефективності [2].

Рис. 2. Складові системи енергетичної безпеки

Джерело: сформовано авторами за даними [20; 25].

1	Недостатній рівень диверсифікації джерел постачання енергоносіїв та технологій
2	Обмежене використання власного енергетичного потенціалу й нових технологій
3	Надмірна залежність від імпорту енергоносіїв
4	Нівелювання ринкових механізмів в енергетичному секторі
5	Низька ефективність використання палива та енергії
6	Криміналізація та корумпованість енергетичної сфери
7	Недієва політика енергоефективності та енергозабезпечення

Рис. 3. Фактори, що впливають на загрозу енергетичної безпеки України

Джерело: сформовано авторами.

Основними чинниками, які перешкоджають на сьогоднішній день зниженню енергоємності ВВП, є: високий ступінь фізичної зношеності основних фондів і технологічне відставання в найбільш енергоємних галузях і житлово-комунальній сфері; неефективність функціонування природних монополій; високий рівень втрат енергоресурсів у разі їх передачі та споживанні; обмеженість стимулів до зниження споживання енергоресурсів за відсутності приладів обліку; низький рівень впровадження енергоефективних технологій і устаткування як у промисловості, так і серед населення.

Без сумніву можна стверджувати, що без модернізації економіки на енергоефективній основі в Україні немає перспектив. Зниження енергоємності економіки повинно стати однією з пріоритетних цілей державної політики нашої країни.

За індексом енергетичної стійкості Energy Trilemma Index, що розраховується Всесвітньою енергетичною радою (World Energy Council, WEC), Україна у 2018 р. зайняла 57 місце серед 125 країн світу (у 2015 р. Україна займала 110 місце). Індекс WEC присвоюється на основі порівняльного аналізу енергетичної ситуації в країні і ґрунтується на трьох факторах: енергетичній безпеці (Energy Security), доступності електрики для населення (Energy Equity) та екологічності енергетичної галузі (Environmental Sustainability). Залежно від успіхів у кожному напрямку, країні присвоюється рейтинг від А до D. Рейтинг України — BCD. На думку укладачів цього рейтингу, найгірше справи в Україні — з екологічністю, а також із загальною ефективністю галузі. Лідером рейтингу WEC стала Данія, крім неї, у першій десятці за величиною індексу енергостійкості виявилися Швейцарія, Швеція, Нідерланди, Велика Британія, Словенія, Німеччина, Нова Зеландія, Норвегія і Франція [23].

Серед бар'єрів на шляху політики енергоефективності в Україні залишаються: недостатнє усвідомлення значущості енергоефективності; недостатність статистичних даних і невисокий рівень обізнаності фахівців; "розмитість" або суперечливість стимулів; екологічні фактори; недостатньо прозора і зрозуміла споживачам методологія встановлення тарифів; високі

транзакційні витрати; відсутність конкуренції.

Варто зазначити, що енергетична безпека є однією з найважливіших та головних складових національної безпеки, тому що впливає на процеси не тільки енергетичної системи, а всього національного господарства. Вона визначається як стан забезпечення держави паливно-енергетичними ресурсами, що гарантують її повноцінну життєздатність, а також здатність забезпечити ефективне функціонування економіки та енергетичну незалежність країни.

Стан енергетики кожної країни визначається рівнем розвитку її економіки. Досвід таких країн, як США, Німеччина, Японія, Південна Корея, показав, що суттєве зростання енергоефективності може бути лише за умови реалізації державної енергоефективної політики, яка повинна охоплювати всі сфери національної економіки — від регіональної до загальнонаціональної економіки країни та узгоджувати адміністративні, законодавчі, фінансові заходи щодо її стимулювання. Бар'єри на шляху розвитку енергоефективності можна класифікувати за наступними напрямками: ринкові, фінансові, інформаційні, регуляторні та інституціональні, технічні (рис. 3).

Нафта та природний газ є поряд із вугіллям основними енергетичними ресурсами світової економіки. Стабільне функціонування ринків вуглеводнів, забезпечення їх безперервного постачання споживачам є питанням національної безпеки.

Потреби в енергії визначаються трьома основними факторами: ростом чисельності населення, економічним розвитком суспільства та науково-технічним рівнем виконання виробничих технологічних процесів. Звісно, що

Таблиця 1. Узагальнення підходів до визначення терміну "енергетична ефективність" у працях зарубіжних та українських вчених

Закон України "Про енергозбереження" (№74/94-ВР від 01.07.94)	Енергозбереження – діяльність (організаційна, наукова, практична, інформаційна), яка спрямована на раціональне використання та економічне витрачання первинної та перетвореної енергії і природних енергетичних ресурсів у національному господарстві і яка реалізується з використанням технічних, економічних та правових методів
США (Департамент енергетики)	Енергетична ефективність не може бути виражена єдиним показником, тому існує багато підходів до її визначення або тлумачення її як поняття: енергоефективність – необхідний рівень витрат енергетичних ресурсів для досягнення певного рівня благополуччя (наприклад, економічного, соціального, стандартів життя людини, стану навколишнього природного середовища і т. ін.); енергоефективність – показник, обернений енергоємності; енергоефективність – комплексний набір показників, визначення яких залежить від системи, для якої він визначається, а найголовнішим при цьому є спостереження за динамікою цих показників і забезпечення їх постійного покращення за рахунок усіх економічно обґрунтованих доступних заходів (вдосконалення сучасних технологій, а також заміни існуючих технологій використання ПЕР на нові)
Єврокомісія ("Повідомлення про план дій з підвищення енергоефективності")	Енергоефективність – зниження споживання енергії без зниження використання енергії виробництвом і устаткуванням, тобто мається на увазі раціональне використання енергоресурсів і альтернативних джерел енергії та зменшення загальної потреби в енергоресурсах за окремими напрямками
Інститут екологічних та енергетичних досліджень	Енергоефективність означає використання менше енергії для виконання одного і того ж завдання – тобто усунення надлишкового використання енергії
Федеральне міністерство навколишнього середовища, охорони природи, будівництва та безпеки ядерних реакторів Німеччини	Енергоефективність – це засіб вимірювання витрат енергії, необхідних для досягнення певної вигоди. Чим менші втрати енергії для досягнення конкретної мети, тим вище ступінь енергоефективності

Джерело: сформовано автором за даними [4; 18; 19; 22; 24].

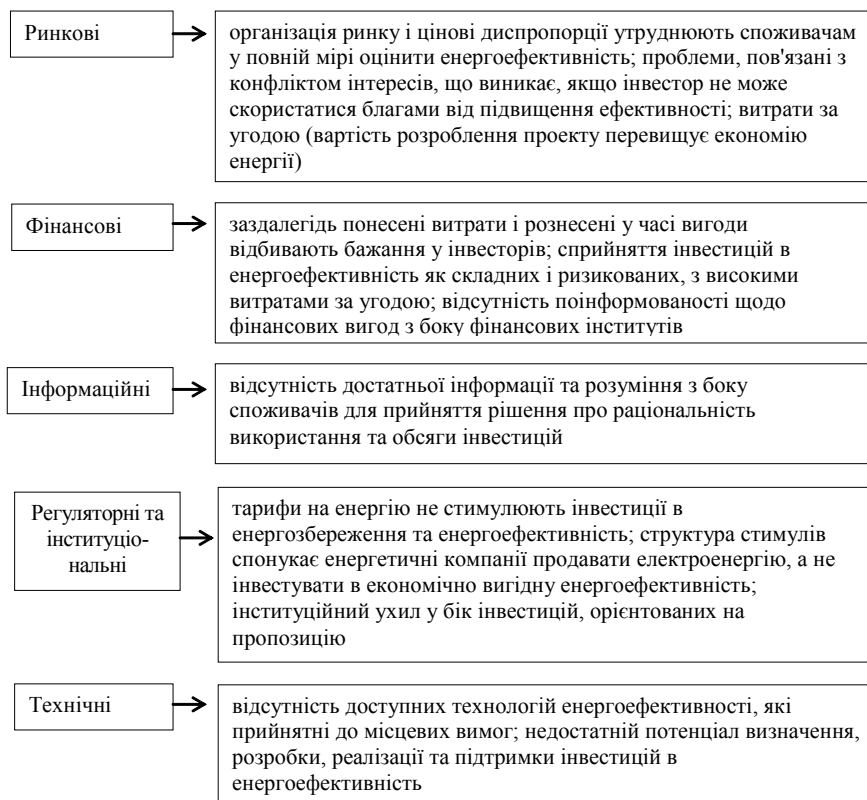

Рис. 4. Класифікація бар'єрів на шляху до розвитку енергоефективності

Джерело: сформовано авторами на основі опрацьованої літератури [6; 9; 11].

ці потреби у світі з року в рік зростають, і у 2019 р. вони перевищили 10 млрд т н.е.

Взаємовідносини між споживачами та виробниками вуглеводнів є настільки важливим чинником сучасного світу, що коливання цін на нафту цілком спроможні викликати політичні заворушення в тій чи іншій країні.

му етапу перетворення світової енергетичної сфери притаманне зростання попиту на енергоресурси, активізація використання поновлюваних джерел енергії, підвищення енергоефективності.

У ряді країн розроблено національні цільові програми ефективного

Перспективи розвитку енергетики в масштабах планети узагальнені International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA) спільно з World Energy Council (WEC). На основі результатів досліджень визначено тенденції, які будуть притаманні енергетиці у XXI ст. (рис. 4).

Разом зі збільшенням населення планети видобуток енергоресурсів та, відповідно, виробництво енергії безперервно зростають. Тільки за останні 100 років населення Землі зросло майже в чотири рази, а річне видобування енергоресурсів — у 21 раз. На сьогодні в середньому на одного мешканця планети Земля доводиться 2,5 т у.п. енергоресурсів. За попередніми прогнозами до 2100 р. населення зросте до 10 млрд, а середні питомі енергоресурси на людину — до 10 т у.п., тобто загальном енерговидобування сягне 100 млрд т у.п. (практично все органічне паливо, передусім нафта і газ, можуть бути вичерпані). Динаміка споживання первинних енергоресурсів за останніх 10 років наведено на рисунку 4.

Процес трансформації світової енергетичної системи супроводжується зміною домінуючих видів палива в енергетичному балансі, технологічними та організаційними інноваціями, розширенням та оптимізацією ланцюга постачання енергетичних ресурсів. Сучасно-використання ПЕР, які охоплюють широкий комплекс заходів із удосконалення структури споживання енергоносіїв, розвитку матеріально-технічної бази для економії ресурсів, більш повного видобутку корисних копалин, збору і використання вторинної сировини, контролю та обліку енергоспоживання. Заходи з підвищення енергетичної ефективності, які приймаються країнами, за складом і змістом розрізняються відповідно до стану їхнього соціально-економічного розвитку та уваги, яка приділяється на державному рівні проблемам раціонального використання енергетичних ресурсів.

Україна щорічно споживає близько 50 млн т н.е. паливно-енергетичних ресурсів, з них найбільша частка належить промисловості (32,2%), домашнім господарствам (31,7%) та транспорту (18,8%). При цьому у 2018 році Україна імпортувала 34 млн т н.е. ПЕР [1]. З огляду на це наша держава належить до енергодефіцитних країн, оскільки імпортує 68% необхідного обсягу природного газу та сирої нафти і нафтопродуктів. Така структура ПЕР економічно недоцільна, породжує залежність економіки України від країн-експортерів нафти та газу і є загрозою для її енергетичної і національної безпеки.

Згідно із прогнозами, що наведені в додатках до Енергетичної стратегії України на період до 2035 року "Безпека,

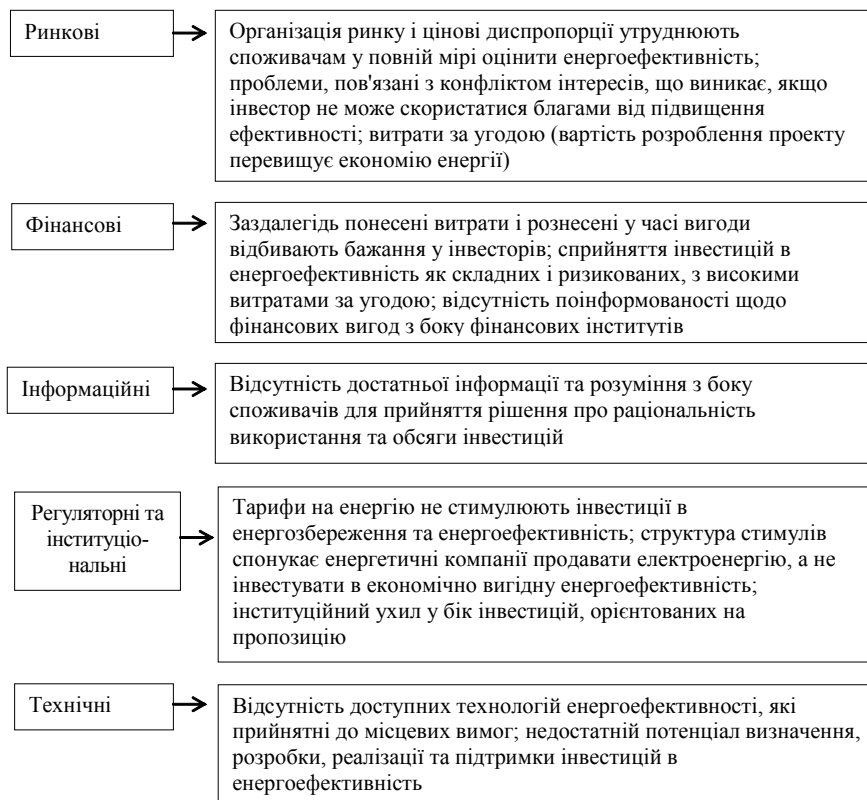

Рис. 5. Основні тенденції енергетики XXI ст.

Джерело: сформовано авторами на основі опрацьованої літератури [8; 10].

енергоефективність, конкурентоспроможність" планується, що імпортозалежність енергоресурсів у загальне первинне постачання енергії до 2025 року і надалі становитиме менше 33% [3].

Загрози енергетичній безпеці на рівні України обумовлені такими факторами, як спад виробництва власних паливо-енергетичних ресурсів, зношеність основних фондів, скорочення обсягів геологорозвідувальних робіт, зниження видобутку енергоресурсів, зростання енергоемності вітчизняної продукції, зниження її конкурентоспроможності та попиту на світовому ринку. Таким чином, узагальнення систему загроз енергетичній безпеці наведено на рисунку 7.

Такий комплекс загроз енергетичній безпеці України дає змогу дослідити реальний стан розвитку енергетичної галузі країни і одночасно структурувати поняття енергетичної безпеки. Зазначені проблеми і є лімітуючими факторами ефективного розвитку біоенергетики й потребують сучасного наукового втручання та їх розв'язання для досягнення позитивного результату.

Обмеженість власних енергетичних ресурсів, залежність від імпортерів органічного палива та постійно зростаючі ціни зумовлюють необхідність переходу на використання альтернативних видів палива, сировинний потенціал для виробництва яких наявний на території нашої держави. Якщо раніше Україні доводилось розв'язувати лише проблему високої вартості імпортного природного газу, то нині взагалі під питанням є можливість та умови його імпорту. Складнощі також почали виникати з поставками кам'яного вугілля.

В умовах глобальної економічної кризи особливої актуальності набуває питання пошуку альтернативних джерел енергії (АДЕ), особливо таких, які здатні постійно відновлюватися. Україна має великий потенціал альтернативної та відновлювальної енергетики. Нині одним

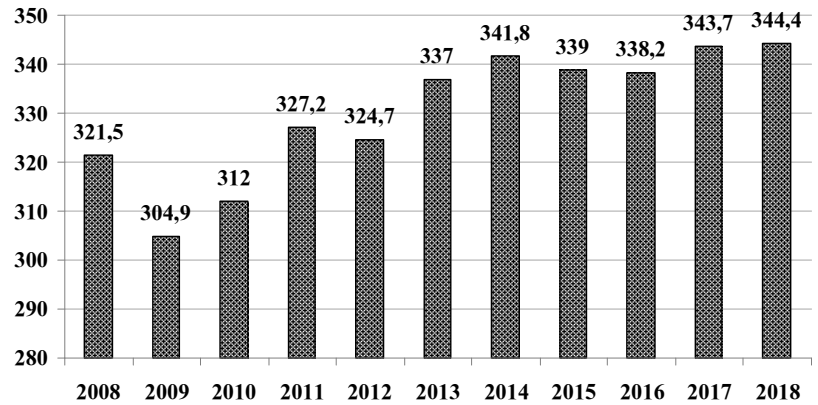

Рис. 6. Динаміка споживання первинних енергоресурсів у світі, млн т н.е.

Джерело: сформовано авторами за даними BP Statistical Review of World Energy [13].

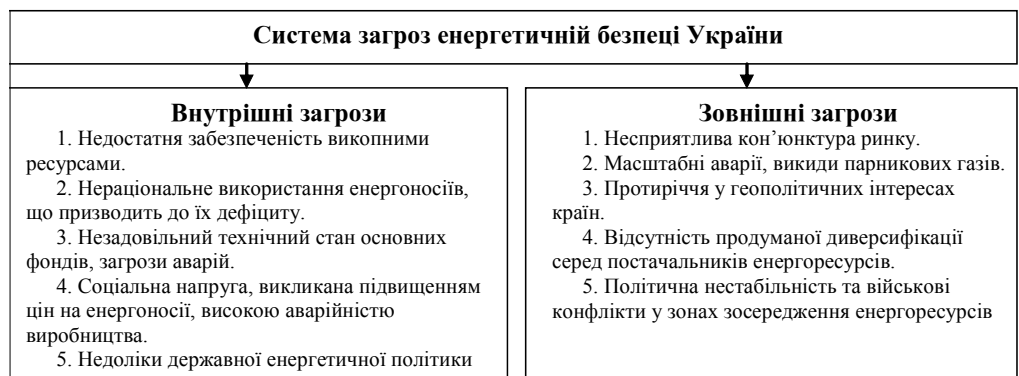

Рис. 7. Узагальнення внутрішніх і зовнішніх загроз енергетичній безпеці України

Джерело: систематизовано авторами на основі [9].

з основних напрямів ефективного функціонування аграрної сфери, підвищення конкурентоспроможності підприємств сільських територій є екологізація аграрного виробництва на основі впровадження новітніх агро-екологічних технологій, забезпечення дотримання технологічно-екологічних вимог і стандартів господарювання.

Важливою складовою диверсифікації енергетичного сектору та посилення енергетичної безпеки є біоенергетика. Розвиток біоенергетики завжди залишаєть-

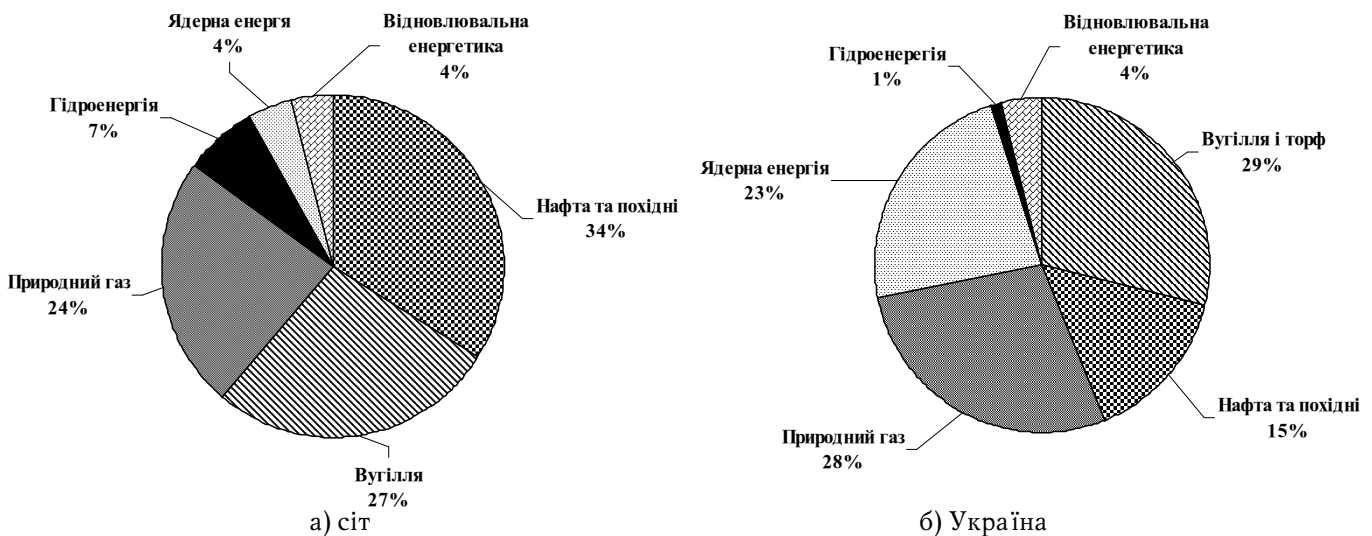

Рис. 8. Структура світового енергоспоживання (а) та споживання енергії в Україні (б) за видами, % у 2018 році

Джерело: сформовано авторами за даними [1; 20].

Рис. 9. Прогноз зростання частки ВДЕ відповідно до Енергетичної стратегії України до 2035 р.

Джерело: сформовано авторами за даними [3].

ся у полі зору науковців та дослідників, що в свою чергу викликає дискусії між прихильниками та противниками даної галузі. Саме нестача викопних енергетичних ресурсів зумовлює виробництво і використання біоенергетики, модернізація якої є вектором розвитку аграрного сектору. Позитивними аспектами розвитку біоенергетики є ряд соціально-економічних та екологічних аспектів. Однак використання продовольчої сировини задля біоконверсії на виробництво біопалива викликає дискусії серед громадських організацій та державних інститутів ряду країн, що вмотивовані можливою конкуренцією між продовольством і паливом та негативним впливом на продовольчу безпеку країн.

Перевага використання біоенергетичного потенціалу полягає у тому, що існує можливість у нарощуванні валового виробництва екологічно чистої продукції за зниження рівня енергетичних витрат, бо біоенергетичний потенціал є відновлюваним.

На відновлювані джерела енергії припадає близько 11% у світовому споживанні первинної енергії (з них 7% припадає на гідроенергетику). У структурі енергопостачання України найбільшу частку становлять вугілля та торф (29%), природний газ (28%), ядерна енергетика (23%) нафта та її похідні (15%). У 2018 р. на частку

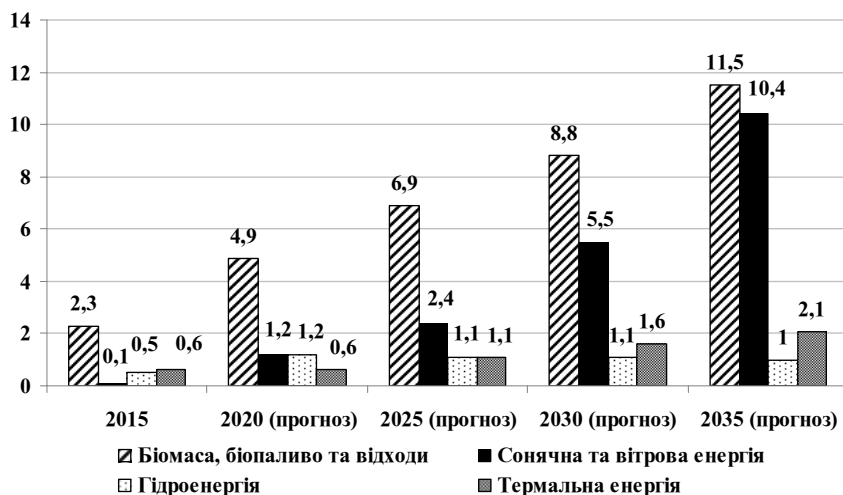

Рис. 10. Прогнозна структура загального постачання первинної енергії в Україні у галузі біоенергетики відповідно до Енергетичної стратегії України до 2035 р.

Джерело: сформовано авторами за даними [3].

відновлюваної енергетики в Україні припадало лише 4%, та 1% та гідроенергію (рис. 8).

Водночас поширеним є бачення того, що держави, у яких виробництво продовольства перевищує споживання, повинні допомагати країнам, що розвиваються у подоланні бідності і голоду, а не використовувати його на виробництво біопалива.

Пошук найбільш вигідних стратегій забезпечення продовольчої та енергетичної безпеки з використанням сільськогосподарської сировини є важливим завданням для будь-якої країни.

Варто зазначити, що Україна володіє достатніми земельними площами, щоб гарантувати енергетичну безпеку при використанні сільськогосподарської сировини на виробництво біопалива, не загрожуючи продовольчій безпеці. Відповідно до даних Державної служби статистики України, для забезпечення потреб населення в продуктах харчування необхідно виділяти для продовольчих потреб на одну людину 0,5—0,6 га сільськогосподарських

угідь. За даними оцінки чисельності населення, кількість українських громадян, які проживають на території країни станом на 1 грудня 2019 року становить 37,3 млн людей [1]. Таким чином, загальна площа сільськогосподарських угідь, яку потрібно виділити під вирощування культур на продовольчі потреби населення, становить 18,7—22,4 млн га. Якщо від загальної площі сільськогосподарських угідь в Україні (41,5 млн га) відняти площу під культури на продовольчі цілі, то отримуємо 19,1—22,8 млн га сільськогосподарських угідь, які можна використати під вирощування культур на енергетичні цілі. Таким чином, навіть виробництво біопалива з сировини першого покоління в Україні не несе загрози продовольчій безпеці.

На галузь сільського господарства в Україні припадає до 4% (2 млн т н.е.) від загального кінцевого енергоспоживання [1, 2]. Проблема енергоефективності в сільському господарстві розглядається з двох позицій: технологічне переоснащення, що дасть можливість знизити витрати пального, і власне виробництво паливних ресурсів у сільському господарстві, яке дозволить знизити залежність агропідприємств від зовнішніх джерел паливно-енергетичних ресурсів та зростання цін на них, а також не допустити погіршення екологічної ситуації.

Тому використання відновлюваних джерел енергії призведе до зменшення негативного впливу спалювання нових видів палива на навколишнє середовище, що підтверджується політикою багатьох країн, які спрямували свій курс на підвищення частки відновлюваної енергетики та створення високоефективної, надійної, диверсифікованої енергетичної системи.

Варто зазначити, що базовим стратегічним орієнтиром екологізації аграрного природно-виробничого капіталу є перехід підприємств і організацій на режим економічного розвитку на основі модернізації виробничого потенціалу, впровадження прогресивних індустріальних технологій виробництва сільськогосподарської продукції, створення умов для підвищення прибутковості сільськогосподарських галузей, при забезпеченні якості продукції, охорони довкілля і динамічного соціального розвитку сільських територій. Адже саме сільське господарство є джерелом і трансформатором екологічно чистої енергії фотосинтезу в доступні для

використання в національній економіці форми.

Розвиток нетрадиційних та поновлюваних джерел енергії провідними міжнародними енергетичними організаціями та національними планами визначено одним із найбільш перспективних напрямів розв'язання проблем енергозабезпечення. Наявність невичерпної ресурсної бази та екологічна чистота ПДЕ є визначальними їх перевагами в умовах вичерпання економічно доцільних ресурсів органічного палива та зростаючих темпів забруднення довкілля. Альтернативна енергетика як один із базових напрямів розвитку технологій у світі, разом із інформаційними та нанотехнологіями стає важливою складовою нового постіндустріального технологічного укладу.

З кожним роком спостерігається позитивна тенденція до інтенсивнішого використання відновлюваних джерел енергії і в Україні. Проте ефективному розвитку даної сфери енергетики перешкоджає низка проблем законодавчого характеру, висока вартість електроенергії з відновлюваних джерел енергії, брак необхідного забезпечення фінансами, інноваційними технологіями.

Енергетичною стратегією України до 2035 року також передбачено зростання частки ВДЕ у загальному первинному постачанні енергії (рис. 9). За даними Національної комісії, що здійснює регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг частка відновлюваних джерел енергії (ВДЕ) Істотно збільшилася у період січня — жовтня 2019 року — до 3,6% (у порівнянні у відповідному періоді 2018 року цей же показник становив 1,7), що відповідно призвело до збільшення генерації електроенергії з ВДЕ на 103% [1]. Зважаючи на це, цілком ймовірно, що до 2035 року частка ВДЕ у генерації електроенергії може зрости до 25%.

Щодо світових показників зростання частки відновлюваної енергетики, за даними Міжнародного енергетичного агентства спостерігається збільшення частки відновлюваної енергії у світовій генерації електроенергії до 26% у 2020 році у порівнянні з 22% у 2013 році. Починаючи з 2018 біоенергетика є найбільшим джерелом зростання споживання відновлюваної енергетики і до 2025 року передбачається, що ця тенденція залишатиметься незмінною.

Відповідно до енергетичної стратегії до 2035 року передбачено також поетапне зростання постачання первинної енергії в Україні у розрізі галузей відновлювальної енергетики (рис. 10). Так, згідно з прогнозом, сумарна частка відновлюваної енергетики у загальному постачанні первинної енергії в Україні у 2035 році становитиме 25%.

Нині варто враховувати, що державна політика України у сфері енергетики характеризується неузгодженістю економічних та політичних інтересів на різних рівнях управління. Лише виважений підхід до вирішення проблематичних аспектів розвитку вітчизняної енергетики здатний продукувати результативність реформ, спрямованих на розвиток АДЕ в Україні. Водночас розвиток біоенергетики є перспективним та вагомим фак-

Таблиця 2. Сценарії розвитку біоенергетики в Україні

Показники	Сценарій А (оптимістичний)	Сценарій Б (Реалістичний)	Сценарій С (Песимістичний)
Зовнішні фактори, що впливають на розвиток галузі біоенергетики в Україні	Зростання попиту на альтернативні джерела енергії та біопалива; неминуче вичерпання викопних палив; розвиток нових технологій та сприяння використанню біопалив другого покоління; зростання кількості населення у світі; механізація та автоматизація процесів, які потребують залучення додаткових енергетичних ресурсів; загострення екологічних проблем та необхідність збереження природного середовища		
Внутрішні фактори, що впливають на розвиток галузі біоенергетики в Україні	Вибрана стратегія розвитку держави; пріоритети та державна підтримка окремих галузей; зовнішньоторговельна політика держави; рівень корупції та лобізму; соціальна пропаганда, яка спрямована на популяризацію галузі; екологічний стан країни		
Досягнення	Швидкий розвиток біоенергетики, досягнення до 2035 року: частка біопалива в загальному постачанні первинної енергії – 11,5%; що сприятиме зниженню рівня енергетичної залежності; створення робочих місць; експорт біопалива; розвиток сільських територій	Помірний розвиток, досягнення до 2035 року: частка біопалива в загальному обсязі постачання первинної енергії – 8%; це сприятиме розвитку окремих галузей та частковому зменшенню енергетичної залежності	Досягнення до 2035 року: частка біопалива в загальному обсязі постачання первинної енергії – 5%. Продовжується експорт сировини та зростання енергетичної залежності
Необхідні заходи державної підтримки	Формування програм регіонального розвитку з визначенням пріоритетів для кожного регіону; популяризація біопалива серед населення; створення спеціальних умов оподаткування, зовнішньоторговельної політики, що допоможе скоротити експорт сировини	Розвиток біоенергетики на регіональному рівні та недостатня державна підтримка розвитку виробництва біопалива	Відсутність регіонального планування; декларація загальних принципів розвитку та відсутність ефективних механізмів державного впливу та державної підтримки розвитку біоенергетики

Джерело: сформовано авторами.

тором для зміцнення енергетичної безпеки та зменшення негативного техногенного впливу на навколишнє природне середовище для України. Однак концепція розвитку біоенергетики та використання альтернативних та відновлювальних джерел енергії (вітрової і сонячної енергії, біопалив) стосується раціонального використання наших природних відновлюваних і невідновлюваних ресурсів. Ефективний розвиток біоенергетики сприятиме розвитку сільських районів та сталою розвитку з метою забезпечення довгострокової конкурентоспроможності сільського та лісового господарства, харчової та хімічної галузей. За рахунок розвитку біоенергетики та її використання можна розв'язати такі глобальні проблеми, як нестача продовольства, пов'язана з вичерпністю мінеральних копалин, забруднення навколишнього середовища тощо.

Для України розвиток галузі біоенергетики як стратегічно важливого сектора залежить від впливу багатьох факторів. Можливі сценарії розвитку галузі біоенергетики проаналізовано в таблиці 2. Враховуючи енергетичний баланс України у 2018 році, який представлений такими показниками, як частка відновлюваної енергетики в загальній постачанні первинної енергії — 4%, ми розглянемо можливі сценарії розвитку галузі біоенергетики в Україні в перспективі до 2035 року.

Таким чином, розвиток альтернативної енергетики є пріоритетним напрямком загальної стратегії економічного розвитку України, тому що розвиток ринкових відносин сприяє створенню наукових інноваційно-технологічних платформ розвитку. В умовах зростаючих потреб в енергетичних ресурсах, загострення екологічних проблем людства особливої актуальності набуває розвиток біоенергетики. Адже в процесі виробництва енергії з біомаси використовуються наявні місцеві ресурси, що призводить до розвитку місцевої економіки. Зокрема ринок виробництва енергії з біомаси є новим сектором економічної діяльності, що створює нові ро-

бочі місця, досягаючи соціального ефекту. Важливим є і те, що досягається і екологічний ефект, бо саме завдяки включенню біомаси у природний цикл поглинання, зберігання та вивільнення CO₂, спалювання біомаси не призводить до посилення парникового ефекту та знижує негативний антропогенний вплив на оточуюче середовище, а також використання біомаси зменшує кількість відходів та сміття у містах, сприяє очищенню засмічених територій, поверненню біорізноманіття, загальному поліпшенню екології. Досягнення економічного ефекту характеризується тим, що енергетичні культури дають більш дешевшу енергію, створюють нові робочі місця і активізують сільську місцевість, що також дозволить поліпшити рівень життя населення.

ВИСНОВКИ

Дослідивши зазначену проблематику, можемо сказати, що питання розвитку біоенергетики на сучасному етапі назрівання енергетичної кризи є досить актуальним, інноваційним та стратегічним орієнтиром для досягнення енергетичної, продовольчої та екологічної безпеки України. Важливим завданням на сьогоднішній день є врахування вагомих загроз розвитку енергетичній безпеці України, а саме: відсутність дієвих структурних реформ у сфері енергетики, якісної й ефективної системи управління енергетичною сферою; відсутність ефективного контролю над діяльністю природних монополій; високий рівень негативного впливу об'єктів енергетики на навколишнє середовище; неефективна система субсидій на житлово-комунальні послуги, що не стимулює населення проводити енергозберігальні й енергоефективні заходи; висока ціна на енергоресурси та низький рівень доходів населення, що зумовлюють високу чутливість до зростання тарифів на житлово-комунальні послуги й виникнення значної фінансової заборгованості за електроенергію, теплопостачання тощо.

Враховуючи, що становище вітчизняної енергетичної безпеки нині незадовільне, то саме розвиток енергозберігаючих технологій та нетрадиційних видів енергії дасть позитивний ефект, який виражатиметься у поліпшенні екологічних показників, зменшенні деструктивного впливу на довкілля, скороченні шкідливих викидів, підтримці сільськогосподарського виробництва шляхом створення нових робочих місць, нових експортних ринків, зможі знизити потребу в енергоресурсах, а отже, потребу в імпорті. Тому необхідно проводити відповідну енергетичну політику, вдосконалювати нормативно-правову базу та залучати інвестиції. Зокрема світова спільнота удосконалює та розвиває біоенергетику на базі розробки та впровадження інноваційних, наукоємних технологій рідких і газоподібних біопалив. З метою зменшення залежності України від наукоємних технологій зарубіжних країн доцільно проводити власні фундаментальні, комплексні дослідження для створення новітніх ресурсо- та енергозберігаючих технологій переробки біомаси у біоенергетику.

Енергетична безпека, будучи однією з найважливіших складових економічної безпеки, здатна забезпечити сталий розвиток економіки України. Головними напрямками розв'язання цієї проблеми є: зниження енергетичної залежності, підвищення енергетичної ефективності, забезпечення охорони довкілля та соціальної стабільності. Без зміни структури вітчизняного виробництва та впровадження енергозберігаючих технологій Україна й надалі залежатиме від імпорту нафти й газу, втрачаючи значні валютні резерви. Важливим державним завданням стає поліпшення системи управління галузями паливно-енергетичного комплексу та процесом енергозбереження.

Реалізація ефективної політики підвищення енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива надасть Україні можливість створити

умови для зниження рівня енергоемності валового внутрішнього продукту, оптимізації структури енергетичного балансу держави шляхом зростання обсягів використання відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива, вторинних енергоресурсів, впровадити дієвий механізм реалізації державної політики у сфері енергоефективності, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива.

Література:

1. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 12.02.2020).
2. Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України. URL: <https://saee.gov.ua/> (дата звернення 14.02.2020).
3. Енергетична стратегія України до 2035 року "Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність". URL: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358> (дата звернення 03.02.2020).
4. Закон України "Про енергозбереження" URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%-D1%80> (дата звернення 07.02.2020).
5. Ковалко М.П., Денисюк С.П. Енергозбереження — пріоритетний напрямок державної політики України. К.: УЕЗ, 1998. 506 с.
6. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>. (дата звернення 05.02.2020).
7. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України "Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України" № 1277 від 29.10.2013. URL: http://cct.com.ua/2013/29.10.%2013_1277.htm (дата звернення 06.02.2020).
8. Національна комісія, що здійснює регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг частку відновлюваних джерел енергії. URL: <https://www.nerc.gov.ua/?news=7538> (дата звернення 11.02.2020).
9. Паламаренко Я.В. Розвиток біоенергетики як інноваційний орієнтир у контексті енергетичної безпеки України. Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. № 22. С. 209—215.
10. Паливно-енергетичний комплекс України на порозі третього тисячоліття; за заг. ред. А.К. Шидловського, М.П. Ковалка. К.: УЕЗ, 2001, 398 с.
11. Пришляк Н.В., Токарчук Д.М., Паламаренко Я.В. Забезпечення енергетичної та екологічної безпеки держави за рахунок біопалива з біоенергетичних культур і відходів. Вінниця: ТОВ "Консоль", 2019. 336 с.
12. Berezyuk S., Tokarchuk D., Pryshliak N. Economic and Environmental Benefits of Using Waste Potential as a Valuable Secondary and Energy Resource. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 2019. Volume X, Spring. 1(33): P. 149—160. DOI:10.14505/jemt.v10.1(33).15.
13. BP Statistical Review of World Energy. URL: <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> (дата звернення 09.02.2020).
14. Geletukha H., Zheliezna T.. Status and prospects of bioenergy development in Ukraine. *Industrial Heat Engineering*, 2017. Vol. 2. Issue 39. P. 60—64.
15. Kaletnik G., Production and use of biofuels: Second edition, supplemented: textbook. Vinnytsia: LLC "Nilan-Ltd". 2018. 336 p.
16. Kaletnik G., and N. Pryshliak. Bioenergy potential development of the agrarian sector as a component of sustainable development of Ukraine. Management mechanisms and development strategies of economic entities in conditions of institutional transformations of the global environment: collective monograph. Edited by M. Bezpartochnyi, in 2 volumes. 2019. P. 96—104.
17. Kaletnik H., Pryshliak V. and N. Pryshliak. Public Policy and Biofuels: Energy, Environment and Food

Trilemma. Journal of Environmental Management and Tourism. 2019. Volume X, 3 (35). P. 479—487. DOI:10.14505/jemt.v10.3(35).01

18. The official website of the Environmental and Energy Study Institute. URL: <https://www.eesi.org/topics/energy-efficiency/description> (дата звернення 19.02.2020).

19. The official website of the Federal Ministry for Environment, Nature Conservation and Nuclear Safety (Germany). URL: <https://www.bmu.de/en/topics/climate-energy/energy-efficiency/what-does-energy-efficiency-mean/#c10244> (дата звернення 20.02.2020).

20. The official website of the International Energy Agency: [https://www.iea.org/data-and-statistics?country=WORLD&fuel=Energy%20supply&indicator=Total%20primary%20energy%20supply%20\(TPES\)%20by%20source](https://www.iea.org/data-and-statistics?country=WORLD&fuel=Energy%20supply&indicator=Total%20primary%20energy%20supply%20(TPES)%20by%20source) (дата звернення 21.02.2020).

21. The official website of the United Nations Organization. URL: <https://www.un.org/en> (дата звернення 24.02.2020).

22. The official website of the United States Department of Energy. URL: <https://www.energy.gov/> (дата звернення 25.02.2020).

23. World Energy Council. World Energy Trilemma Index. URL: <https://www.worldenergy.org/assets/downloads/World-Energy-Trilemma-Index-2018.pdf> (дата звернення 26.02.2020).

24. World Health Organization (WHO). United Nations Development Programme (UNDP). The energy access situation in developing countries. URL: <http://www.who.int/indoorair/publications/energyaccesssituation/en/index.html> (дата звернення 07.02.2020).

25. Zulauf C., Prutska O., Kirieieva E. and N. Pryshliak. Assessment of the potential for a biofuels industry in Ukraine. Problems and Perspectives in Management. 2018. Vol. 16 (4). P. 83—90. DOI:[http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16\(4\).2018.08](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16(4).2018.08).

References:

1. The official website of the State Statistics Committee of Ukraine (2020), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 20 March 2020).

2. The official website of the State Agency for Energy Efficiency and Energy Conservation of Ukraine (2020), available at: <http://saee.gov.ua> (Accessed 20 March 2020).

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Resolution "Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035 "Security, Energy Efficiency, Competitiveness", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80> (Accessed 20 March 2020).

4. Verkhovna Rada of Ukraine (1994), The Law of Ukraine "About energy conservation", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80> (Accessed 20 March 2020).

5. Kovalko, M. P. and Denysiuk, S. P. (1998), Enerhozberezhennia-priorytetnyi napriamok derzhavnoi polityky Ukrainy [Energy saving is a priority direction of state policy of Ukraine], UEZ, Kyiv, Ukraine.

6. Verkhovna Rada of Ukraine (2012), "Customs Code of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (Accessed 20 March 2020).

7. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013), Order "On Approval of Methodological Recommendations for Calculating the Level of Economic Security of Ukraine", available at: http://cct.com.ua/2013/29.10.%2013_1277.htm (Accessed 20 March 2020).

8. National Commission for Energy and Utilities Regulation Share of Renewable Energy Sources (2020), available at: <https://www.nerc.gov.ua/?news=7538> (Accessed 20 March 2020).

9. Palamarenko, Ya.V. (2018), "Bioenergy development as an innovation benchmark in the context of Ukraine's energy security", Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky — Global and national problems of economy, vol. 22, pp. 209—215.

10. Shydlovskiy, A.K. and Kovalko, M.P. (2001), Palyvno-enerhetychnyi kompleks Ukrainy na porozhi tretoho tysiacholittia [Ukraine's fuel and energy complex at the threshold of the third millennium], UEZ, Kyiv, Ukraine.

11. Pryshliak, N. V. Tokarchuk, D. M. and Palamarenko, Ya. V. (2019), Zabezpechennia enerhetychnoi ta ekolohichnoi bezpeky derzhavy za rakhunok biopalyva z bioenerhetychnykh kultur i vidkhodiv [Ensuring energy and environmental security of the state through biofuels from bioenergy crops and waste], TOV "Konsol", Vinnytsia, Ukraine.

12. Berezyuk, S. Tokarchuk, D. and Pryshliak, N. (2019), "Economic and Environmental Benefits of Using Waste Potential as a Valuable Secondary and Energy Resource", Journal of Environmental Management and Tourism, Volume X, no. 1(33), pp. 149—160. DOI:10.14505/jemt.v10.1(33).15.

13. BP Statistical Review of World Energy (2019), available at: <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> (Accessed 20 March 2020).

14. Geletukha, H. and Zheliezna, T. (2017), "Status and prospects of bioenergy development in Ukraine", Industrial Heat Engineering, vol. 2, no. 39, pp. 60—64.

15. Kaletnik, G. (2018), Production and use of biofuels: Second edition, supplemented, LLC "Nilan-Ltd", Vinnytsia, Ukraine.

16. Kaletnik, G. and Pryshliak, N. (2019), "Bioenergy potential development of the agrarian sector as a component of sustainable development of Ukraine.", Management mechanisms and development strategies of economic entities in conditions of institutional transformations of the global environment, vol. 2, pp. 96—104.

17. Kaletnik, H. Pryshliak, V. and Pryshliak, N. (2019), "Public Policy and Biofuels: Energy, Environment and Food Trilemma", Journal of Environmental Management and Tourism, Volume X, no. 3(35), pp. 479—487. DOI:10.14505/jemt.v10.3(35).01

18. The official website of the Environmental and Energy Study Institute (2020), available at: <https://www.eesi.org/topics/energy-efficiency/description> (Accessed 20 March 2020).

19. The official website of the Federal Ministry for Environment, Nature Conservation and Nuclear Safety (Germany) (2020), available at: <https://www.bmu.de/en/topics/climate-energy/energy-efficiency/what-does-energy-efficiency-mean/#c10244> (Accessed 20 March 2020).

20. The official website of the International Energy Agency (2020), available at: [https://www.iea.org/data-and-statistics?country=WORLD&fuel=Energy%20supply&indicator=Total%20primary%20energy%20supply%20\(TPES\)%20by%20source](https://www.iea.org/data-and-statistics?country=WORLD&fuel=Energy%20supply&indicator=Total%20primary%20energy%20supply%20(TPES)%20by%20source) (Accessed 20 March 2020).

21. The official website of the United Nations Organization (2020), available at: <https://www.un.org/en> (Accessed 20 March 2020).

22. The official website of the United States Department of Energy (2020), available at: <https://www.energy.gov/> (Accessed 20 March 2020).

23. World Energy Council (2018), "World Energy Trilemma Index", available at: <https://www.worldenergy.org/assets/downloads/World-Energy-Trilemma-Index-2018.pdf> (Accessed 20 March 2020).

24. World Health Organization (WHO). United Nations Development Programme (UNDP) (2009), "The energy access situation in developing countries", available at: <http://www.who.int/indoorair/publications/energyaccesssituation/en/index.html> (Accessed 20 March 2020).

25. Zulauf, C. Prutska, O. Kirieieva, E. and Pryshliak, N. (2018), "Assessment of the potential for a biofuels industry in Ukraine", Problems and Perspectives in Management, vol. 16(4), pp. 83—90. DOI:[http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16\(4\).2018.08](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16(4).2018.08).

Стаття надійшла до редакції 25.03.2020 р.

*Н. Г. Здырко,
к. е. н., доцент, декан факультету обліку та аудиту,
Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0001-5968-3502*

*А. Ю. Козаченко,
к. е. н., старший викладач кафедри аудиту та державного контролю,
Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-8469-7081*

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.156

МОТИВАЦІЯ ЯК НАЙВАЖЛИВІША ФУНКЦІЯ В УПРАВЛІННІ ПУБЛІЧНИМИ ЗАКУПІВЛЯМИ

*N. Zdyrko,
PhD in Economics, Dean of the Faculty of Accounting and Auditing, Vinnytsia National Agrarian University
A. Kozachenko,
PhD in Economics, Senior Lecturer at the Department of Audit and State Control, Vinnytsia National Agrarian University*

MOTIVATION AS THE MOST IMPORTANT FUNCTION IN PUBLIC PROCUREMENT MANAGEMENT

У статті проведено аналіз літературних джерел та розмаїття поглядів науковців на формулювання дефініції "мотивація", що дало змогу виокремити ознаки відмінності розуміння цього поняття. Досліджено сутність понять "потреби", "мотив", "мотивування", "стимул", "стимулювання". Здійснено аналіз структури мотивації в управлінні публічними закупівлями, як процесу, що поєднує цілісний комплекс дій, основу реалізації яких становлять потреби, мотиви та стимули, що спрямовані та мають на меті досягнення бажаного результату (задоволення потреб замовника у товарі (виконанні робіт, наданні послуг), закупівля товарів найвищої якості за найнижчою ціною, зменшення закупівельних цін у результаті залучення якомога ширшого кола постачальників, прозорість проведення тендерів через торгові майданчики). Висвітлено особливості функції мотивації в управлінні публічними закупівлями.

Public, private, corporate enterprises feel in practice that the development and success of market relations, obtaining the necessary economic benefits, can not be achieved without integration into "global efforts" to find and use motivation, as an essential function in managing public procurement. Motivation is an important basis for any changes in the system of formation of management decisions and their implementation. The article analyzes the literary sources and the diversity of views of scholars on the definition of "motivation", which allowed to distinguish the differences in understanding of this concept. The essence of the concepts of "needs", "motive", "motivation", "stimulus", "stimulation" is investigated. According to the analysis of the scientific literature, it was observed that the motivation is manifested in the following aspects: economic — refers to productive activities to achieve the goals and objectives of the entity; social — manifested through the formation of social structure, the formation of needs, the development of personality; psychological — because of the content of work, attitude to it, a favorable climate in the team, a positive atmosphere and so on. Understand the essence of public procurement. The analysis of the structure of motivation in the management of public procurement, as a process that combines a holistic set of actions, the basis of which are needs, motives and incentives that are aimed and aimed at achieving the desired result (satisfaction of customer needs in the product (performance of works, provision of services), procurement of the highest quality goods at the lowest price, reduction of purchase prices as a result of attracting the widest possible range of suppliers, transparency of tendering through trading platforms). It is revealed that the function of motivation in the management of public procurement has certain

features, which are manifested in the following: it is organized within the framework of setting and achieving goals; it is a cost-result process that satisfies the interests of the customer and the tenderer (supplier); it is a managed process that needs constant attention, performance evaluation and refinement.

*Ключові слова: мотивація, мотив, потреба, стимул, стимулювання, публічні закупівлі.
Key words: motivation, motive, need, incentive, stimulation, public procurement.*

**ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ
У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ**

Мотивація є важливою основою будь-яких змін у системі формування управлінських рішень та їх реалізації. Крім того, мотивація є найважливішим чинником в управлінні публічними закупівлями за допомогою якого можна досягти ефективного та прозоре проведення тендерів через торгові майданчики, отримання економічних вигод за рахунок купівлі товарів найвищої якості за найнижчою ціною, прийняття замовниками чесних, об'єктивних та недискримінаційних рішень, тощо. Тому питання організації ефективної мотивації в управлінні публічними закупівлями є досить актуальним для детального дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У науковій літературі й на практиці існують різні підходи до формулювання дефініції "мотивація". Вперше визначення сутності процесу мотивації було запропоновано М. Месконом, М. Альбертом, Ф. Хедоурі [1]. Значний внесок у формування і розвиток теоретико-прикладних положень сфери мотивування на підприє-

мствах зробило чимало вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких варто виокремити праці: О. Бодарецька, Є. Брижатий, А. Вернадський, Ф. Герцберг, Т. Гончаренко, П. Друкер, А. Калініченко, А. Колот, В. Концева, О. Кузьмін, Е. Лоуел, А. Маслоу, Д. МакКлеланд, О. Потьомкіна, Ф. Тейлор, А. Туякбаева, І. Шостак та інші.

Проведений аналіз літературних джерел дає підстави переконатись, що науковці здебільшого ототожнюють поняття "мотивування" і "мотивація". Зокрема О. Вовк, Н. Гайтина, Є. Горковенко, Р. Гріфін, А. Кибанов, В. Матюшкин, А. Мельник, А. Полозова, М. Рибалка, В. Яцура та інші висловлюють думки, що дані поняття є словами-синонімами. Ототожнюються "мотивація" і "мотивування" у Всесвітньому словнику української мови [2] та Глуначному словнику української мови [3].

Теоретичний фундамент розвитку концепцій мотивації як однієї з найважливіших функцій управління закладено в роботах таких вчених: Д. Адамс, К. Альдерфер, В. Врум, Ф. Герцберг, П. Друкер, Е. Локк, Е. Лоулер, Ф. МакКлелланд, А. Маслоу, М. Портер, М. Мескон, О. Сердюк, Ф. Тейлор, В. Травін, А. Файоль, Х. Хекхаузен та ін. Проте зазначені науковці оперують загаль-

Таблиця 1. Визначення дефініції "мотивація"

№	Автор	Визначення «мотивація»	Ознаки мотивації
1	2	3	4
1	Дьяченко М.І., Кандибович Л.О.	Мотивація - сукупність мотивів, які спонукають до досягнення мети	Процес спонукання
2	Єгоршин А.П.	Мотивація - процес спонукання людини до діяльності для досягнення цілей	
3	Колот А. М.	Мотивація – це сукупність внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, які спонукають людину до діяльності, визначають поведінку, форми діяльності, надають цій діяльності спрямованості, орієнтованої на досягнення особистих цілей і цілей організації	
4	Мескон М.Н.	Мотивація- процес спонукання себе та інших до діяльності для досягнення особистих цілей та цілей підприємства	
5	Нестерчук В.П.	Мотивація – процес спонукання людини чи групи людей на досягнення цілей організації, що включає в себе мотиви, інтереси, потреби, захоплення	Процес спонукання
6	Туякбаева А.И.	Мотивація – процес спонукання людини до діяльності для досягнення цілей	
7	Брижатий Є.І.	Мотивація – це сукупність стійких мотивів, з певною ієрархією, що в подальшому виражає спрямованість особистості	Процес стимулювання
8	Гріфін Р., Яцура В.	Мотивація - сукупність чинників, які зумовлюють поведінку людей	
9	Сердюк О.Д.	Мотивація - процес спонукання та стимулювання кожного працівника і колективу в цілому до результативної діяльності для досягнення особистих цілей та головної мети підприємства	
10	Хміль Ф.І.	Мотивація – стимулювання певної поведінки людини, зумовленої напруження між потребами і можливістю їх задоволення	Процес стимулювання
11	Шапіро В.Д.	Мотивація - це процес стимулювання кого-небудь до діяльності, спрямованої на досягнення цілей організації	
12	Вернадський А.А.	Мотивація-це свідоме прагнення до певного типу задоволення потреб, до успіху	Особисті бажання (прагнення працівника)
13	Травін В.В.	Мотивація – це прагнення працівника задовольнити свої потреби за допомогою трудової діяльності	

Джерело: сформовано на основі [3—13].

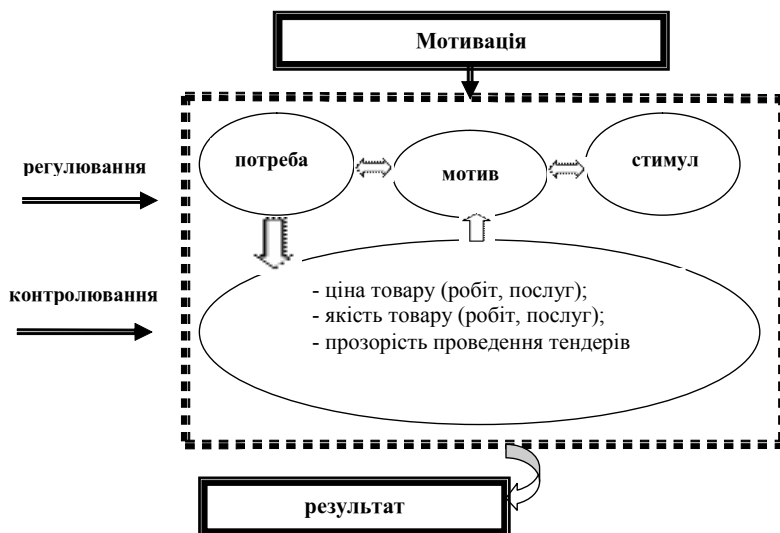

Рис. 1. Мотиваційні методи в управлінні публічними закупівлями

Джерело: авторське узагальнення.

ними категоріями, більш прийнятними для суб'єктів господарювання і не приділяють увагу дослідженню мотивації, як найважливішої функції в управлінні публічними закупівлями, що робить тему даної статті актуальною та обумовлює необхідність подальших досліджень.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є дослідження існуючих наукових підходів до сутності поняття "мотивація" та обґрунтування системи найважливіших мотиваційних факторів в управлінні публічними закупівлями, які здатні забезпечити досягнення бажаного результату замовника та виконавця.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Державні, приватні, корпоративні підприємства в практичній діяльності відчують, що розвиток та успіх ринкових відносин, отримання необхідної економічної вигоди, не можливо досягти без інтеграції у "глобальні зусилля" щодо пошуку та застосування мотивації, як найважливішої функції в управлінні публічними закупівлями.

Аналіз літературних джерел та розмаїття поглядів науковців на формулювання дефініції "мотивація" дають змогу виокремити ознаки відмінності розуміння даного поняття (табл. 1).

Вважаємо, що визначення "мотивація", які подані науковцями Брижатим Є.І., Гріфіном Р., Яцурою В. [9; 10] доцільно відносити до процесів спонукання і стимулювання. Оскільки мотивами і чинниками в даних визначеннях можуть бути стимули, які спонукатимуть людей до діяльності та вирішення конкретних ситуацій у певний спосіб.

Крім висвітлених дефініцій мотивації у таблиці 1, доводиться спостерігати, що й у психологічному аспекті

поняття "мотивація" немає єдиного визначення та підходу. Так, Є.І. Брижатий зазначає, що: "під мотивацією, одні розуміють активність організму і визначають її спрямованість, інші — сукупність факторів, які підтримують і спрямовують поведінку" [9, с. 38]. Д. Аширов акцентує увагу на тому, що мотивація є: "...процесом фізіологічної або психологічної нестачі або потреби, який спонукає до активізації поведінки у досягненні відповідної мети, а сам мотив — це індивідуальна рушійна сила, яка спонукає вести себе по іншому" [14]. Л.В. Олійник притримується думки, що мотивацією є об'єднання рушійних сил поведінки (цілі, інтереси, ідеали), які детермінують діяльність [15].

Згідно з проведеним аналізом наукової літератури, доводиться спостерігати, що мотивація проявляється через наступні аспекти:

- 1) економічні — стосуються результативної діяльності для досягнення мети і цілей суб'єкта господарювання;
- 2) соціальні — проявляються через формування соціальної структури, формування потреб, розвитку особистості тощо;
- 3) психологічні — через змістовність праці, ставлення до неї, сприятливий клімат у колективі, позитивну атмосферу тощо.

Враховуючи теоретичний зміст і практичне значення організації й проведення публічних закупівель, у цій статті функція мотивації розглядається тільки в економічному аспекті.

Під публічними закупівлями, як зазначають науковці О. Альциванович та Я. Цимбаленко, доцільно розуміти: "Сукупність поетапних дій, які складають цілісну, врегульовану законодавством процедуру, що здійснюється на конкурентній основі, спрямовану на закупівлю за державні кошти та кошти місцевих бюд-

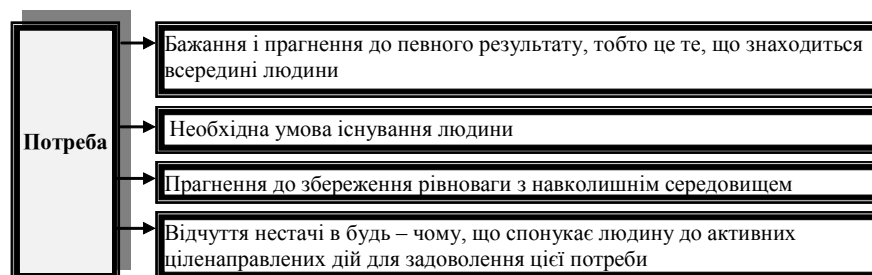

Рис. 2. Розуміння сутності поняття "потреба"

Джерело: сформовано на основі [17, с. 15; 18, с. 116; 19, с. 254; 20, с. 419].

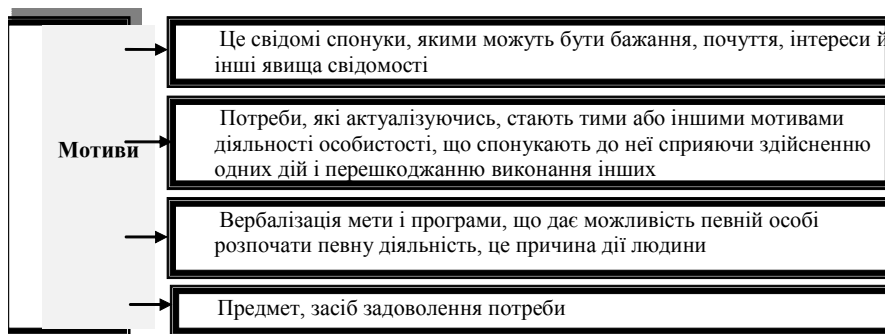

Рис. 3 Сутність поняття "мотив"

Джерело: сформовано на основі [22, с. 330; 23, с. 39].

жетів необхідних товарів, робіт і послуг, що пропонуються учасниками процедур, відповідно до потреб замовника (розпорядника коштів), виходячи із умов якості, ціни, кількості, строку поставки товару, надання послуг чи виконання робіт, місця знаходження постачальника, строку дії пропозиції конкурсних торгів, тощо та проводиться з метою реалізації функцій публічної адміністрації, а також включає контроль, нагляд, координацію та моніторинг за проведенням процедур уповноваженими органами" [16].

Саме задоволення потреб замовника у товарі (виконанні робіт, наданні послуг), закупівля товарів найвищої якості за найнижчою ціною, зменшення закупівельних цін у результаті залучення якомога ширшого кола учасників торгів (постачальників), прозорість проведення тендерів через торгові майданчики — основні методи мотивації для ефективного проведення публічних закупівель.

Мотиваційні аспекти управління публічними закупівлями складають цілісний комплекс дій, основу реалізації яких становлять потреби, мотиви та стимули, що спрямовані та мають на меті досягнення бажаного результату (ціни товару, його якості та прозорості проведення тендерів) (рис. 1).

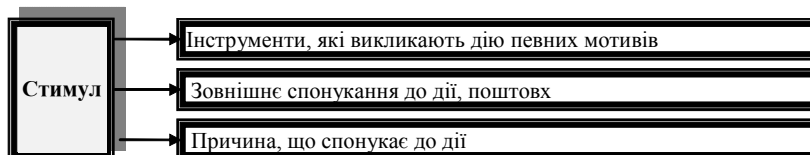

Рис. 4 Сутність поняття "стимул"

Джерело: сформовано на основі [21, с. 322; 25, с. 862].

Виникнення потреби — це відчуття людиною нестачі чогось, що "вимагає" свого задоволення. В науковій літературі існує безліч визначень поняття "потреба", основні представимо на рисунку 2.

Таким чином, найважливішою умовою мотивації є потреби. Їх особливість полягає в індивідуальному прояві. На практиці потреби виявляються у формі цілей, бажань, інтересів, різного роду прагнень, тому вони постають як внутрішній орієнтир процесів організації та планування публічних закупівель.

На основі потреб і майже одночасно з ними виникають і формуються мотиви. Мотив фактично передуює активній діяльності, метою якої є задоволення потреб працівника в досягненні поставлених цілей й отриманні бажаного результату. Мотив є продукт зустрічі "зовнішнього" (стимул) та "внутрішнього" (системи потреб),

Таблиця 2. Класифікаційні ознаки стимулів та їх види

№	Ознаки класифікації	Види	Теоретичне наповнення
1	2	3	4
1	За механізмом впливу	Тверді	Страх неотримання, недосягнення ціннісного мінімуму, у тому числі і оплати праці
		Ліберальні	Спонування людини до витрат зусиль, на привабливу ймовірність досягнення ціннісного максимуму
2	Залежно від моменту отримання винагороди	Актуальні	Пов'язані зі значенням оплати праці як джерела простого відтворення робочої сили
		Перспективні	Пов'язані зі можливістю розширеного відтворення робочої сили: прагнення до багатства, влади, соціального просування і стабільності
3	За формою нагороди	Матеріальні	Матеріально-грошові і матеріально-негрошові
		Нематеріальні	
4	За періодом дії та формами організації	Випереджальні	Поінформованість об'єкту стимулювання про очікувані від нього результати праці
		Підкріплювальні	Стимулювання здійснюється після виконання роботи без попереднього повідомлення про очікувані результати
5	За об'єктом стимулювання	Індивідуальні	Встановлюється зв'язок між ефективністю діяльності конкретного виконавця і його заохочень
		Колективні	Конвергенція інтересів окремих виконавців з інтересами колективу, використовується коли існують труднощі у визначенні внеску конкретного виконавця в кінцеві результати діяльності трудового колективу

Джерело: сформовано на основі [24, с. 118].

або, як зазначають психологи, мотив є опрідметнювана потреба [21, с. 321].

Мотив — це безпосередньо те, що спонукає людину зробити ті чи інші дії (рис. 3).

Доцільно зазначити, що мотиви виникають під впливом стимулів, тобто мотив — це внутрішнє усвідомлене спонукання, а стимул — це набір цінностей (благ), які діють як методи спрямування мотиву [24, с. 117]. Причому стимули виконують роль важелів дії, що викликають дію певних мотивів.

Саме за допомогою стимулу людина зацікавлена виконувати ту чи іншу дію. Висвітлення розуміння поняття "стимул" представлено на рисунку 4.

Науковці зазначають, що стимулами можуть бути: "окремі предмети, дії інших людей, обіцянки, можливості й багато чого іншого, що може бути запропоноване людині в компенсації за його дії або що він бажав би одержати в результаті певних дій" [26, с. 2—30].

Проведений аналіз існуючих видів і типів стимулів дав підстави переконатись, що науковці виокремлюють різні ознаки їх класифікації (табл. 2).

Крім зазначених у таблиці 2 класифікаційних ознак стимулів та їх видів, в науковій літературі ще виокремлюють: за характером впливу на результативність стимулювання праці (позитивні і негативні); в залежності від моменту отримання винагороди (безпосередні, поточні, перспективні); залежно від ступеню і характеру конкретних умов одержання винагороди (загальні і цільові); за змістом і складом мотивів (недостатні, адекватні та порогові). Зазначені стимули не є доцільними для застосування при проведенні публічних закупівель.

У таблиці 1 висвітлено, що ознакою мотивації є процес стимулювання. Аналіз економічної літератури дав підстави переконатись, що поняття "мотивація" та "стимулювання" хоч і тісно пов'язані один з одним, однак мають різний зміст.

Стимулювання — це міра зовнішньої підтримки, завдяки якій здійснюється вплив на активність людини [27]. Ми погоджуємося із думкою тих науковців [21; 27], які вважають, що відмінними ознаками даних термінів є те, що "мотивація" — це передусім внутрішнє бажання та зацікавленість конкретної людини щось зробити, а "стимулювання" не можна здійснити без зовнішнього впливу на людину або організаційну систему, для отримання ефективного результату діяльності.

Отже, стимулювання — це процес впливу на людину, наслідком якого завжди є дія, яка спроектована на досягнення певної мети. Тобто стимулювання є одним із ефективних засобів, за допомогою якого можливо здійснювати мотивацію.

Підвищення рівня мотивації шляхом удосконалення системи стимулювання — одна з найактуальніших проблем в області активізації людського фактора в інноваційній діяльності, розв'язання якої покликано забезпечити переорієнтацію учасника публічних закупівель (постачальника) на створення конкурентоспроможної продукції, високих технологій, пошук резервів зростання ефективності, розвитку інтересу до постійного вдосконалення науково-технічних знань. Ефективність процесу публічних закупівель істотно залежить від мотиваційної складової, яка охоплює як стимулюючі дії замовника, так і учасників торгів (постачальників).

У поняттях "мотивація" та "стимулювання" є дещо спільне, а саме те, що стосується в першу чергу кінцевої мети, яка полягає в досягненні бажаного результату.

Функція мотивації в управлінні публічними закупівлями має певні особливості:

1) організується в рамках постановки та досягнення цілей;

2) це процес, який здійснюється за алгоритмом "вирати-результат" за умови задоволення інтересів замовника і учасника торгів (постачальника);

3) це керований процес, який потребує постійної уваги, оцінки на ефективність та удосконалення.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Мотивація в управлінні публічними закупівлями виконує найважливішу функцію, адже стосується організаційних взаємодій між учасниками торгів. Проте ефективність мотивації неможливо досягти без розуміння мотивів і потреб учасників для досягнення поставлених цілей в отриманні бажаного результату, а також правильного використання стимулів для праці.

У статті було досліджено методи та фактори мотивації управління публічними закупівлями, що складають цілісний комплекс дій, основу реалізації яких становлять потреби, мотиви та стимули, які спрямовані та мають на меті задоволення потреб замовника у товарі (виконанні робіт, наданні послуг), закупівлю товарів найвищої якості за найнижчою ціною, зменшення закупівельних цін у результаті залучення якомога ширшого кола учасників торгів (постачальників), прозорість проведення тендерів через торгові майданчики тощо.

Система мотивації повинна бути орієнтована на кінцевий результат, мати справедливий характер та бути простою й зрозумілою для кожного учасника публічних закупівель.

Література:

1. Мескон М.Х. Основы менеджмента: пер. с англ. / М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. — 2-е изд. — М.: Дело, 2001. — 800 с.
2. Всесвітній словник української мови [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uk.worldwidenedictionary.org>
3. Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=>
4. Кузьмін О.Є. Взаємозв'язок понять "мотивація" та "мотивування" у системі мотивування персоналу підприємств [Електронний ресурс] / О.Є. Кузьмін, О.М. Бодарецька // Бізнес Інформ. — 2015. — № 1. — С. 347—352.
5. Егоршин А.П. Управление персоналом / А.П. Егоршин. — Нижний Новгород, 1997. — 607 с.
6. Колот А.М. Мотивація персоналу: підручник / А.М. Колот. — Київ: КНЕУ, 2002. — 345 с.
7. Мескон М. Основы менеджменту. Пер. з англ. / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. — М.: Справа, 1997. — 702 с.
8. Туякбаева А.И. Предпринимательская мотивация как частный случай трудовой мотивации / А.И. Туякбаева, М.А. Полутова // Вестник ЧитГУ. — 2012. — № 6 (85). — С. 70 — 75
9. Брижатиєв Є.І. Мотиви та мотивація у професійній діяльності майбутнього офіцера [Електронний ресурс] / Є. І. Брижатиєв // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна". — 2013. — № 1. — С. 38—41.
10. Гріфін Р. Основы менеджменту: підручник / Р. Гріфін, В. Яцура. — Львів: БаК, 2001. — 624 с.
11. Сердюк О.Д. Теорія та практика менеджменту: навч. посібник / О.Д. Сердюк. — К.: Професіонал, 2010. — 432 с.
12. Вернадський А. А. Механізм мотивації персоналу / А.А. Вернадський. — К., 2000. — 410 с.
13. Травін В.В. Основы кадрового менеджменту: практ. посібник / Травін В.В., Дятлов В.А. — 3-е вид., випр. і доп. — М.: Справа, 2001. — 336 с.
14. Аширов Д.А. Трудовая мотивация: учеб. пособие / Д.А. Аширов. — М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. — 448 с.
15. Олійник А.В. Мотивація досягнення як умова підвищення ефективності процесу учіння майбутніх магістрів військового університету / А.В. Олійник // Вісник Житомирського державного університету імені

Івана Франка. — Житомир: Редакційно-видавничий центр Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2011. — Вип. 55. — С. 79—83.

16. Альциванович О.В. Теоретико-категоріальний аналіз поняття публічних закупівель та корупційних ризиків при їх здійсненні в Україні [Електронний ресурс] / О.В. Альциванович, Я.Ю. Цимбаленко // *Аспекти публічного управління*. — 2018. — Т. 6, № 9. — С. 92—103.

17. Уткин Э.А. Мотивационный менеджмент / Э.А. Уткин. — М.: Ассоц. авторов и изд. "ТАНДЕМ"; Изд-во ЭКМОС, 1999. — 256 с.

18. Ромашов О.В. Социология труда: учеб. пособие / Ромашов О.В. — М.: Гардарики, 2001. — 320 с.

19. Владимірова Л.П. Экономика труда: учебное пособие / Л.П. Владимірова. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ИД "Дашков и К", 2002. — 300 с.

20. Калініченко А.В. Мотивація та мотиваційний процес: сутність та поняття [Електронний ресурс] / А.В. Калініченко // *Вісник економіки транспорту і промисловості*. — 2013. — Вип. 42. — С. 417—420.

21. Концева В.В. Мотивація та стимулювання в сучасних умовах [Електронний ресурс] / В.В. Концева, Г.М. Рижанкова // *Управління проектами, системний аналіз і логістика. Технічна серія*. — 2011. — Вип. 8. — С. 320—323.

22. Ковальчук Л.О. Основи педагогічної майстерності: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л.О. Ковальчук; МОН України; Львів, нац. ун-т ім. І. Франка. — Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2007. — 604 с.

23. Дмитренко Г.А. Мотивація і оцінка персонала: [учеб. пособие] / Г.А. Дмитренко, Е.А. Шарапатова, Т.М. Максименко. — К.: МАУП, 2002. — 248 с.

24. Шостак І.В. Економіко-організаційні аспекти стимулювання і мотивації праці персоналу підприємств [Електронний ресурс] / І.В. Шостак // *Інвестиції: практика та досвід*. — 2014. — № 24. — С. 116—120.

25. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. — К.: Довіра, 2000. — 1018 с.

26. Управление персоналом организации / Под ред. А.Я. Кибанова. 4-е изд., доп. и перераб. — М.: ИНФРАМ, 2010. — 695 с.

27. Гончаренко Т.І. "Мотивація" як предмет економічного дослідження [Електронний ресурс] / Т.І. Гончаренко // *Соціально-гуманітарний вісник*. — 2019. — Вип. 25. — С. 257.

28. Потьомкіна О.В. Реалізація термінів "мотивація" та "стимулювання" у ефективній діяльності персоналу (теоретичний підхід) [Електронний ресурс] / О.В. Потьомкіна, В.Ю. Дорош, Н.Г. Биховець // *Економічні науки. Серія: Економіка та менеджмент*. — 2018. — Вип. 15. — С. 211—216.

29. Серьогін С.М. Мотивація як основний спосіб підвищення ефективності роботи публічних службовців (соціологічний аналіз) [Електронний ресурс] / С.М. Серьогін, Н.Г. Сорокіна, О.М. Шеломовська // *Аспекти публічного управління*. — 2019. — Т. 7, № 12. — С. 5—14.

References:

1. Meskon, M.Kh. (2001), *Osnovy menedzhmenta [Management Basics]*, Delo, Moscow, Russia.

2. World dictionary of Ukrainian language (2020), available at: <http://https://uk.worldwidedictionary.org> (Accessed 20 March 2020).

3. Explanatory Dictionary of Ukrainian language (2020), available at: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=> (Accessed 20 March 2020).

4. Kuz'min, O.Ye. (2015), "Relationship between the concepts of "motivation" and "motivation" in the system of motivation of enterprise staff", *Biznes Inform*, vol. 1, pp. 347—352.

5. Ehorshyn, A.P. (1997), *Upravlenye personalom [HR management]*, Nyzhnyj Novhorod, Russia.

6. Kolot, A.M. (2002), *Motyvatsiia personalu [Staff motivation]*, KNEU, Kyiv, Ukraine.

7. Meskon, M. (1997), *Osnovy menedzhmentu [Fundamentals of management]*, Sprava, M., Ukraine.

8. Tuiakbaeva, A.Y. (2012), "Entrepreneurial motivation as a special case of labor motivation", *VestnykChytHU*, vol. 6 (85), pp. 70—75.

9. Bryzhatyj, Ye.I. (2013), "Motives and motivation in the professional activities of the future officer", *Zbirnyk naukovykh prats' Khmel'nyts'koho instytutu sotsial'nykh tekhnolohij Universytetu "Ukraina"*, vol. 1, pp. 38—41.

10. Hrifin, R. (2001), *Osnovy menedzhmentu [Fundamentals of management]*, BaK, Lviv, Ukraine.

11. Serdiuk, O.D. (2010), *Teoriia ta praktyka menedzhmentu [Management theory and practice]*, Profesional, Kyiv, Ukraine.

12. Vernads'kyj, A.A. (2000), *Mekhanizm motyvatsii personalu [Mechanism of staff motivation]*, Kyiv, Ukraine.

13. Travin, V.V. (2001), *Osnovy kadrovoho menedzhmentu [Fundamentals of personnel management]*, Sprava, Moscow, Russia.

14. Ashyrov, D.A. (2005), *Trudovaia motyvatsiia [Labor motivation]*, TK Velby, Yzd-vo Prospekt, Moscow, Russia.

15. Olijnyk, L.V. (2011), "Motivation of achievement as a condition for increasing the effectiveness of the process of teaching of future masters of military university", *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*, vol. 55, pp. 79—83.

16. Al'tsyvanovych, O.V. (2018), "Theoretical and categorical analysis of the concept of public procurement and corruption risks in their implementation in Ukraine", *Aspekty publichnoho upravlinnia*, vol. 6, no. 9, pp. 92—103.

17. Utkyn, E.A. (1999), *Motyvatsyonnyj menedzhment [Motivational management]*, Assots. avtorov y yzd. "TANDEM"; Yzd-vo EKMOС, Moscow, Russia.

18. Romashov, O.V. (2001), *Sotsyolohiia truda [Sociology of labor]*, Hardaryky, Moscow, Russia.

19. Vladymyrova, L.P. (2002), *Ekonomyka truda [Labor Economics]*, YD "Dashkov y K", Moscow, Russia.

20. Kalinichenko, A.V. (2013), "Motivation and motivation process: essence and concept", *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, vol. 42, pp. 417—420.

21. Kontseva, V.V. (2011), "Motivation and stimulation in modern conditions", *Upravlinnia proektamy, systemnyj analiz i lohistyka. Tekhnichna seriia*, vol. 8, pp. 320—323.

22. Koval'chuk, L.O. (2007), *Osnovy pedahohichnoi majsternosti [Fundamentals of pedagogical skills]*, LNU im. I. Franka, Lviv.

23. Dmytrenko, H.A. (2002), *Motyvatsiia y otsenka-personala [Motivation and assessment of staff]*, MAUP, Kyiv, Ukraine.

24. Shostak, I.V. (2014), "Economic-organizational aspects of stimulation and motivation of work of the personnel of enterprises", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 24, pp. 116—120.

25. Pustovit, L.O. (2000), *Slovnuk inshomovnykh sliv: 23000 sliv ta terminolohichnykh slovospoluchen' [Dictionary of foreign words: 23,000 words and terminological phrases]*, Dovira, Kyiv, Ukraine.

26. Kybanova, A.Ya. (2010), *Upravlenye personalom orhanyzatsyy [Organization personnel management]*, YNFRAM, Moscow, Russia.

27. Honcharenko, T.I. (2019), "Motivation" as a subject of economic research", *Sotsial'no-humanitarnyj visnyk*, vol. 25, pp. 257.

28. Pot'omkina, O.V. (2018), "Implementation of the terms "motivation" and "stimulation" in the effective activity of staff (theoretical approach)", *Ekonomichni nauky. Seriia: Ekonomika ta menedzhment*, vol. 15, pp. 211—216.

29. Ser'ohin, S.M. (2019), "Motivation as the main way of increasing the efficiency of public servants (sociological analysis)", *Aspekty publichnoho upravlinnia*, vol. 7, no. 12, pp. 5—14.

Стаття надійшла до редакції 25.03.2020 р.

Є. В. Міщук,

к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку, оподаткування, публічного управління та адміністрування, Криворізький національний університет

ORCID ID: 0000-0003-4145-3711

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.162

УРАХУВАННЯ ВПЛИВУ СТРАТЕГІЧНИХ ЗАХОДІВ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА НА ЙОГО ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ

Ie. Mishchuk,

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Accounting,

Taxation, public management and administration, Kryvyi Rih National University

TAKING INTO ACCOUNT THE INFLUENCE OF STRATEGIC EVENTS OF THE DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISE ON ITS ECONOMIC SECURITY

У статті обґрунтовано методичні підходи до врахування впливу стратегічних заходів розвитку підприємства на його економічну безпеку. Доведено, що визначення доцільності стратегічних заходів розвитку підприємства повинно супроводжуватися оцінкою критерію щодо зміни рівня економічної безпеки підприємства як окремо, так і з урахуванням безпеки його стейкхолдерів. Обґрунтовано першочерговість виконання цього критерію над показниками економічної ефективності по проекту, визначених традиційним шляхом. Запропоновано методичний підхід до врахування ефектів від скорочення неосвоєних витрат підприємства через впровадження стратегічного заходу. Такі підходи показані на прикладі операцій злиття та поглинання. Запропоновано показник безпекокорисності інвестиційного проекту, який, на відміну від існуючих, враховує зміни у величинах нестачі прибутку до оподаткування та суми неосвоєних витрат з урахуванням його впровадження та без нього. Використання запропонованих методичних підходів дозволяє порівняти досягнутий рівень економічної безпеки відповідно до і після здійснення стратегічного заходу та прийняти на цій підставі обґрунтовані рішення щодо його доцільності.

The article substantiates the methodological approaches to taking into account the impact of strategic measures of enterprise development on its economic security. It is proved that the determination of the feasibility of strategic measures for the development of the enterprise should be accompanied by an assessment of the criterion for changing the level of economic security of the enterprise, both separately and taking into account the security of its stakeholders. The priority of fulfilling this criterion over the indicators of economic efficiency for the project, determined in the traditional way, is substantiated. It is shown that the implementation of strategic measures is accompanied by effects in the form of a reduction in the amount of lack of profit before tax and undeveloped expenses of the enterprise. It has been established that the threshold (minimum necessary) values of economic security indicators, on the basis of which the above amounts are found, in the strategic period should be focused on the best values of similar indicators for competitors or on the average trend prevailing in the industry. A methodological approach to accounting for these effects in determining the feasibility of strategic measures is proposed. It was revealed that the periods of receiving effects from the reduction in the amount of profit before tax and the reduction in the amount of undeveloped expenses may not coincide both with each other and with the duration of the project life cycle. The developed approaches are shown by the example of mergers and acquisitions. An indicator of the feasibility of an investment project is proposed, which, unlike the existing ones, takes into account changes in the magnitude of the shortfall in profit before tax and the amount of undeveloped expenses, taking into account its implementation and without it. It is substantiated that the level of economic security of an enterprise, taking into account the safety of its stakeholders, obtained after the

introduction of a specific strategic event should exceed the same level without taking into account this event. Using the proposed methodological approaches allows us to compare the achieved level of economic security, respectively, before and after the implementation of the strategic measure and make informed decisions regarding its feasibility on this basis.

Ключові слова: економічна безпека, економічний ефект, безпека стейкхолдерів, інвестиційний проект, операції злиття та поглинання.

Keywords: economic security, economical effect, stakeholder safety, investment project, mergers and acquisitions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сьогодення характеризується рядом несприятливих чинників, що співпавши у часовому розрізі та накладаючись один на одного, створюють великий негативний кумулятивний ефект. Він характеризується переходом у зону небезпеки більшості українських підприємств різних галузей економіки. Наслідком такого переходу стануть масові явища неплатоспроможності, збитковості, банкрутства та ліквідації підприємств. Укрупнено чинники небезпеки можна представити такими групами:

— світова економічна криза, яка має власні витоки, у тому числі закінчення в 2020—2021 роках чергового економічного циклу;

— галузеві чинники. З початку другого кварталу 2019 р. науковці й практики констатують початок спаду у світовій металургії, який стосується й українських підприємств;

— пандемія коронавірусу COVID-2019, яка спричинила уповільнення розвитку не тільки підприємств, але й економік цілих країн у поточному періоді. У довгостроковому періоді вона загрожує новою світовою економічною кризою, дефолтами країн та банкрутствами цілих галузей економіки.

Відтак актуальним завданням є запровадження стратегічних заходів забезпечення економічної безпеки підприємств.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Важливими сучасними стратегічними заходами для більшості підприємств є реалізація реальних інвестиційних проектів [1, с.139; 2], операції злиття та поглинання (операції M&A) [2], а також довгострокові фінансові інвестиції.

Загалом увага науковців, що займаються питаннями злиття та поглинання, зосереджена у сфері окремих галузевих ринків, на специфіці прояву та особливостях дружніх та ворожих поглинань у працях [3; 4] тощо. Критичний огляд наукових праць виявив проблему: фахівці, які займаються питаннями оцінки доцільності операцій злиття та поглинання [3; 4] поза увагою лишають оцінку зміни економічної безпеки підприємств. А ті фахівці, які аналізують зв'язок економічної безпеки та даних операцій, здійснюють свої дослідження на макrorівні, не надаючи конкретних пропозицій підприємствам [5 — 9].

Слід погодитися з авторами робіт [1; 2] у тому, що наслідком здійснення названих ними заходів може стати зміна рівня економічної безпеки підприємств. У зв'язку із цим, даними науковцями пропонується відповідні показники, на підставі яких можна оцінити доцільність певного управлінського заходу загалом, та інвестиційного проекту зокрема.

Так, авторами праці [1, с.139] запропоновано показник економічної ефективності управлінських заходів,

спрямованих на підвищення рівня економічної безпеки підприємства. Якщо в якості такого заходу буде довгостроковий інвестиційний проект, то формула показника має вигляд [1, с. 140]:

$$EЗбез = \frac{НФРt - \frac{НФРТц}{(1+q)^{Tц}}}{\sum_{t=1}^{Tц} \frac{Вф}{(1+q)^t}} \quad (1),$$

де *EЗбез* — показник економічної ефективності управлінських заходів, спрямованих на підвищення рівня економічної безпеки підприємства, ч.од.;

Tц — горизонт життєвого циклу проекту, років;

t — період початку впровадження інвестиційного проекту, рік;

НФРt, НФРТц — розрахункова сума нестачі фінансових ресурсів підприємства, потрібна йому для досягнення нормативного значення комплексного показника економічної безпеки, відповідно до впровадження інвестиційного проекту і після, у.о.;

q — коефіцієнт дисконтування за проектом, ч.од.;

Вф — сума витрат на впровадження інвестиційного проекту, у.о.

Критерієм оптимальності для показника *EЗбез* його розробники визначили прагнення до якнайбільшого значення [1, с. 140].

Слід відмітити, що цей показник його авторами представляється як уніфікований для різних видів економічної безпеки і для різних управлінських заходів. Водночас слід указати на такі упущення. Показник, що розглядається ґрунтується на визначенні величини нестачі фінансових ресурсів. Ця величина розраховується авторами [1] на підставі оцінки суми фінансових ресурсів, якої не вистачає для дотримання нормативних значень коефіцієнтами фінансового стану. Водночас, в умовах обмеженості власних коштів підприємств, фінансування інвестиційних проектів здійснюється із залученням довгострокових (в окремих випадках додатково й поточних) зобов'язань. Як загальновідомо, частина довгострокових зобов'язань, яку необхідно погасити у визначені згідно з інвестиційним проектом періоди часу, переходить до складу поточної заборгованості підприємства. Тому наявність певних сум як довгострокової, так і поточної заборгованості у певні періоди впровадження інвестиційного проекту може суттєво погіршити фінансовий стан, і, за оцінкою згідно з показником *EЗбез* — економічну безпеку підприємства. Тому для оцінки доцільності інвестиційних проектів, фінансових за рахунок позикового капіталу вважаємо цей показник не достатньо підходящим.

Крім цього, вважаємо доцільним відмітити. Дійсно, метою інвестиційного проекту може бути підвищення економічної безпеки підприємства. Однак поза увагою авторів залишилося те, що інвестиційні та інші стратегічні заходи можуть мати за мету виживання або розвиток підприємства. Тому підкреслюємо пропонувану позицію, що будь-який стратегічний захід, спря-

мований на покращення економічних результатів діяльності підприємства, повинен бути оцінений з двох позицій: ефективність у досягненні мети заходу та покращення рівня економічної безпеки підприємства.

У зв'язку із цим, на увагу заслугове запропонований автором праці [2] показник доцільності інвестицій з урахуванням зміни економічної безпеки підприємства (ПДІ):

$$ПДІ = \frac{\sum_{t=1}^T \frac{S\phi_{t-1} + \Delta^t S_{t-1} - \Delta^t S_t}{(1+q)^{t-1}}}{\sum_{t=1}^T \frac{S\phi_{t-1} + \Delta^t S_{t-1}}{(1+q)^{t-1}}} \quad (2),$$

де $S\phi_{t-1}$ — фактична величина вартості підприємства у періоді $t-1$, грн;

$\Delta^t S_{t-1}$ — значення недоотриманої вартості підприємства при фактичних показниках попереднього періоду ($t-1$) та нормативах поточного періоду t , грн;

$\Delta^t S_t$ — значення недоотриманої вартості підприємства при фактичних показниках поточного періоду t та нормативах поточного періоду t , грн;

T — горизонт інвестиційного проекту, років;

$t = 1, 2, \dots, T$;

q — коефіцієнт дисконтування за проектом, ч. од.

Особливостями показника ПДІ є використання для його розрахунку величини вартості підприємства, а також урахування можливості зміни нормативів показників, що використовуються для її оцінки. Проте в якості чинників зміни таких нормативів автором використано науково-технічний прогрес, а в якості показників — коефіцієнт рентабельності активів та обсяг виробництва [2].

Не знижуючи цінність викладеного підходу, вважаємо, що перелік показників, нормативи (порогові значення) яких змінюються у стратегічному періоді доцільно розширити та доповнити. Крім того, у розглянутій праці передбачено покращення нормативних значень, порівняно із звітними, що обумовлено обраним чинником такого росту — науково-технічний прогрес. І це зрозуміло. Однак необхідно враховувати й інші можливі чинники. Зокрема можливі два типи ситуацій:

1) коли розвиток конкурентів або середній тренд розвитку підприємств-галузі зростає швидшими темпами, ніж відбувається розвиток даного підприємства;

2) коли у галузі (у т.ч. серед конкурентів) спостерігається загальне падіння (як окремих показників, так і результатів діяльності), але показники даного підприємства погіршуються швидшими темпами.

Водночас вважаємо актуальними такі порогові величини показників, які орієнтовані на найкращі значення аналогічних показників у конкурентів або на середній тренд, що склався по підприємствам галузі.

В окремих випадках, порогові значення (які в роботі [2] названі нормативами) у стратегічному періоді можуть бути гіршими, ніж у поточному. Таку можливість також необхідно врахувати під час визначення впливу стратегічних заходів на рівень економічної безпеки підприємства та оцінку їх ефективності з точки зору покращення цього рівня.

Окрім переліченого, важливим упущенням розглянутих підходів є не вирішеність питання щодо зміни рівня економічної безпеки стейкхолдерів та оцінку ефективності стратегічного заходу із урахуванням її зміни.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є урахування впливу стратегічних заходів розвитку підприємства на його економічну безпеку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглянемо спочатку такий стратегічний напрям розвитку підприємств, як операції злиття та поглинання (надалі — операції M&A).

Проведений аналіз наявності операцій M&A серед українських підприємств гірничодобувної та металургійної промисловості за 2017—2019 рр. дозволяє констатувати певну активність, яка з точки зору вартості укладених угод відмічалася найвищим рівнем в 2018 р., а найнижчим — у 2019 р. (табл. 1).

Активність ринку злиттів та поглинань спостерігається не лише в періоди економічного процвітання, коли у одних підприємств є достатні кошти для скупов-

Таблиця 1. Вибірка операцій M&A з об'єктами продажу, що відносяться до гірничодобувної та металургійної промисловості

Компанії-продавці	Підприємства – об'єкти операції	Компанії-покупці	Частка акцій, %	Вартість покупки, млн дол. США
2017 р.				
CERCL Holdings	Ferrexpo	Black Rock, TT International	13	126
Evraz Group S.A	ПРАТ «Свраз-Суша Балка» / Kadish Limited	Berklemond Investments LTD / DCH Group	100	110
2018 р.				
Fintest Trading Co Limited	ПРАТ «Донецьсталь», Шахтоуправління «Покровське» та ТОВ «Свято-Варваринська збагачувальна фабрика»	Metinvest B.V.; Altana Ltd; Misandycy Holdings Ltd, Treimur Investments Ltd	100 (по 24,99% на кожну компанію)	190 (дані по Metinvest B.V.)
Дані відсутні	ПРАТ «Южжокс»	Metinvest B.V.	23,71	30
Holding LLC EVRAZ Plc	ПРАТ «Свраз ДМЗ»	Development Construction Holding LLC	98	106
2019 р.				
Дані відсутні	ТОВ «Юністіл»	Metinvest B.V.	24	100
Evraz	ПРАТ «Дніпровський коксохімічний завод»	Metinvest B.V.	49,37	11

Джерело: за даними відкритого доступу та управлінської звітності підприємств.

ування інших, перебудови власного бізнесу тощо. У період рецесії та економічного спаду такі операції також мають місце через зниження вартості тих підприємств, які не змогли вирішити власні економічні проблеми.

Можлива ситуація, коли підприємство — об'єкт покупки було придбано холдингом з метою покращення економічного стану його самого чи інших підприємств із його складу. Тоді економічні інтереси придбаного підприємства можуть бути порушеними. У тому числі це стосується безпосередньо його економічної безпеки та безпеки його стейкхолдерів. Наприклад, значення важливих індикаторів, які характеризують частину економічних інтересів персоналу, зазвичай прописані в колективному договорі. Як правило, у результаті операцій M&A відбувається зміна власника. Відповідно до ч. 5 ст. 17 Кодексу законів про працю України, діючий колективний договір може втратити чинність вже через рік після зміни власника. Крім того, нові власники, як правило, змінюють керівний склад, відбувається ініціація зміни в організаційних структурах тощо. Перелічене викликає погіршення безпеки персоналу, яка проявляється у масових звільненнях, втраті посад, зниженні заробітних плат, погіршенні умов праці тощо.

Окрім того, політика нових власників може суперечити установленим зв'язкам із постачальниками, покупцями та іншими контрагентами. Так, у промисловості в більшості випадків злиття та поглинання переслідували мету вбудови придбаного підприємства у виробничий ланцюг, що тягнуло за собою зміни у складі споживачів і постачальників цього підприємства. Останнє є чинником погіршення залежної від підприємства частини економічної безпеки цих зовнішніх стейкхолдерів.

Підкреслимо, що як при оцінці загального ефекту зміни економічної безпеки компанії-покупця, так і при локальній оцінці такого ефекту щодо підприємства — об'єкта покупки, доцільно враховувати два рівні (та стани) економічної безпеки стейкхолдерів. Перший — це рівень (стан) досягнутий до операції M&A, а другий — можливий, який буде після здійснення цієї операції. На відміну від підприємства — об'єкта покупки, компанія — покупець додатково повинна врахувати рівень (стан) безпеки стейкхолдерів на цьому підприємстві.

Стосовно економічної безпеки стейкхолдерів, яка представляє собою безпеку тих їх економічних інтересів, які залежать від даного підприємства, відмітимо наступне. Як показано в попередніх дослідженнях [10], її оцінка ґрунтується на визначенні нестачі величини неосвоєних витрат (ΔBH). Така нестача визначається як різниця між лімінальною (пороговою) сумою, яку необхідно (бажано) було понести для задоволення економічних інтересів стейкхолдерів ($Vл$) та фактичною величиною понесених витрат ($Vф$):

$$\Delta BH = \begin{cases} Vл - Vф, \text{ при } Vл > Vф; \\ 0, \text{ при } Vл \leq Vф. \end{cases} \quad (3)$$

Перелік неосвоєних витрат є предметом окремого дослідження. Зупинимося лише на загальних прикладах.

У наслідок здійснення операції M&A, фактична величина неосвоєних витрат, яка мала місце до неї зміниться і складатиме таку величину:

$$\Delta BH_{нов} = \Delta BH_{пок_M} + \Delta BH_{н} \quad (4)$$

де $\Delta BH_{нов}$ — нова скоригована величина неосвоєних витрат у компанії — покупця, яка враховує суму неосвоєних витрат нового підприємства — об'єкта операції M&A, у.о.; її критерієм є прагнення до нуля;

$\Delta BH_{пок_M}$ — величина неосвоєних витрат у компанії — покупця, яка може бути отримана після операції M&A, у.о.; її критерієм є прагнення до нуля;

$\Delta BH_{н}$ — величина неосвоєних витрат у підприємства — об'єкта операції M&A, у.о.

Розглянемо приклад оцінки ефекту з точки зору економічної безпеки стейкхолдерів, економічні та соціально-екологічні інтереси яких залежать від даного

підприємства ($\Delta Z(BH)_{M\&A}$). До них належать персонал (як працівники так і топ-менеджмент) та територіальна громада (місце розташування якої співпадає із територією, на якій здійснює діяльність підприємство), а також власники. Значений ефект проявляється в зміні величини неосвоєних витрат (ΔBH) по компанії — покупцю унаслідок операції M&A (дужки проставлені не з математичною метою, а для наочності):

$$\Delta Z(BH)_{M\&A} = (\Delta BH_{пок_ф} - \Delta BH_{пок_M}) - \Delta BH_{н} \quad (5)$$

де $\Delta Z(BH)_{M\&A}$ — кількісна оцінка ефекту з точки зору внутрішньої економічної безпеки стейкхолдерів, який проявляється в зміні суми неосвоєних витрат унаслідок операції злиття та поглинання, у.о.;

$\Delta BH_{пок_ф}$ — фактична величина неосвоєних витрат у компанії — покупця, яка має місце без урахування операції M&A, у.о.;

$\Delta BH_{пок_M}$ — величина неосвоєних витрат у компанії — покупця, яка може бути отримана після операції M&A, у.о.; її критерієм є прагнення до нуля;

$\Delta BH_{н}$ — величина неосвоєних витрат у підприємства — об'єкта операції M&A, у.о.

При цьому важливо, щоб виконувалася умова:

$$\Delta BH_{пок_M} < \Delta BH_{пок_ф} \quad (6)$$

Критерієм доцільності операції M&A з точки зору впливу на зміну суми неосвоєних витрат (ΔBH) є:

$$\Delta Z(BH)_{M\&A} \rightarrow \max. \quad (7)$$

Констатувати ефект від скорочення суми неосвоєних витрат можливо лише у випадку отримання позитивного значення $\Delta Z(BH)_{M\&A}$:

$$\begin{cases} \text{якщо } \Delta Z(BH)_{M\&A} > 0, \text{ то ефект має місце;} \\ \text{якщо } \Delta Z(BH)_{M\&A} \leq 0, \text{ то ефект відсутній.} \end{cases} \quad (8)$$

Для визначення показника економічної ефективності операцій M&A з точки зору економічної безпеки стейкхолдерів, інтереси яких превалюють у підприємстві — об'єкті покупки, доцільно врахувати суму стабілізаційних витрат. Останні представляють собою витрати, які необхідні для підтримання безпеки як власних стейкхолдерів компанії-покупця, так і підприємства — об'єкта покупки. Необхідність таких витрат обумовлюється різними чинниками. Приміром, заробітна плата персоналу і додаткові соціальні заходи на придбаному підприємстві можуть виявитися вищими, ніж на інших підприємствах холдингу (компанії — покупця). Це може вплинути на незадоволеність працівників інших підприємств, аж до проведення страйків. Подібні ситуації потребуватимуть адекватних управлінських заходів із понесенням стабілізаційних витрат. Вони можуть бути як одноразовими, так і систематичними.

Ураховуючи вищевикладене, економічну ефективність операцій M&A з точки зору зміни суми неосвоєних витрат, розрахованих для різних груп стейкхолдерів, доцільно визначати таким чином:

$$Ef(BH)_{M\&A} = \frac{\Delta BH_{пок_ф} - \Delta BH_{н} - \sum_{i=1}^{Tc} \frac{\Delta BH_{пок_M}}{(1+r)^i}}{СтабВод + \sum_{i=1}^{Tстаб} \frac{СтабВ_{M\&A}}{(1+r)^i}}, \quad (9)$$

де $Ef(BH)_{M\&A}$ — величина економічної ефективності операцій M&A від зменшення суми неосвоєних витрат, ч.од.;

$СтабВод$ — сума одноразових стабілізаційних витрат, понесених на підтримання належного рівня економічної безпеки стейкхолдерів, у.о.;

$СтабВ_{M\&A}$ — сума систематичних стабілізаційних витрат, понесених на підтримання належного рівня економічної безпеки стейкхолдерів, у.о.;

Tc — період, протягом якого будуть отримані усі ефекти від операції M&A, що проявлятимуться в скороченні суми неосвоєних витрат, років;

$Tстаб$ — період, протягом якого відбуватиметься здійснення стабілізаційних витрат щодо операцій M&A, років;

r — коефіцієнт дисконтування, ч.од.

Звертаємо увагу, що тривалість періоду отримання ефектів від операцій M&A, що проявлятимуться в зменшенні суми неосвоєних витрат може не співпадати з проміжком часу, необхідним для здійснення усіх необхідних стабілізаційних витрат:

$$T_c \neq T_{\text{стаб.}} \quad (10).$$

Критерієм оптимальності запропонованого показника ($E\phi(BH)_{M\&A}$) є:

$$E\phi(BH)_{M\&A} \rightarrow \max. \quad (11).$$

Сукупний економічний ефект щодо операцій M&A з точки зору економічної безпеки ($E(E\kappa B)_{M\&A}$) можна оцінити так:

$$E(E\kappa B)_{M\&A} = \Delta Z(EVT)_{M\&A} + \Delta Z(BH)_{M\&A} \quad (12),$$

де $\Delta Z(EVT)_{M\&A}$ — кількісна оцінка ефекту з точки зору економічної безпеки, який проявляється в зміні величини нестачі прибутку до оподаткування (EVT) унаслідок операції злиття та поглинання, у.о.

Початково, з точки зору економічної безпеки підприємства та його стейкхолдерів, операцію M&A можна вважати доцільною, якщо виконується критерій:

$$\begin{cases} \Delta Z(EVT)_{M\&A} > 0, \\ \Delta Z(BH)_{M\&A} > 0. \end{cases} \quad (13).$$

Показником, який враховує вплив операцій M&A на рівень внутрішньої економічної безпеки стейкхолдерів (персоналу, власників і територіальної громади) ($P(E\kappa B)c$) визначатиметься за формулою:

$$P(E\kappa B)c = 1 - \frac{\Delta VH_{\text{нов}}}{EVT_{M\&A} + \Delta EVT_{\text{нова}}} \quad (14),$$

де $\Delta EVT_{\text{нова}}$ — нова скоригована величина нестачі EVT у компанії — покупця, яка представляє собою суму двох нестач: перша — це нестача EVT у компанії — покупця, яка може бути отримана після операції M&A, а друга — це величина нестачі EVT у підприємства — об'єкта операції; її критерієм є прагнення до нуля;

$EVT_{M\&A}$ — величина EVT, що матиме місце у компанії — покупця після операції M&A, у.о.;

$\Delta VH_{\text{нов}}$ — нова скоригована величина неосвоєних витрат у компанії — покупця, яка враховує суму неосвоєних витрат нового підприємства — об'єкта операції M&A, у.о.; її критерієм є прагнення до нуля.

Висновок щодо доцільності стратегічного заходу (у даному випадку — операції M&A) з точки зору безпеки стейкхолдерів слід робити на підставі порівняння її рівнів після ($P(E\kappa B)c1$) і до цієї операції ($P(E\kappa B)c0$):

$$P(E\kappa B)c1 > P(E\kappa B)c0 \quad (15).$$

Для висновків щодо рівня економічної безпеки слід скористатися шкалою, наведеною в таблиці 2.

Отже, пропонуємо оцінку доцільності операцій злиття та поглинання здійснювати на підставі їх впливу на рівень економічної безпеки підприємства (компанії — покупця) з урахуванням залежної від нього частини економічної безпеки персоналу, власників і територіальної громади. Для цього необхідно визначити скорегований рівень економічної безпеки компанії-покупця. Він представляє собою рівень, який може бути досягнутим після операції M&A ($P_{M\&A}^C$) з урахуванням зміни нестачі величини EVT і зміни величини неосвоєних витрат. Пропонуємо оцінювати його за формулою:

$$P_{M\&A}^C = 1 - \frac{\Delta EVT_{\text{нова}} + \Delta VH_{\text{нов}}}{EVT_{M\&A} + \Delta EVT_{\text{нова}}} \quad (16).$$

Для остаточного прийняття рішення про доцільність операції M&A повинен виконуватися такий критерій:

$$P_{M\&A}^C > P\phi(E\kappa B) \quad (17).$$

де $P\phi(E\kappa B)$ — фактичний рівень економічної безпеки компанії, який був до операції злиття та поглинання, ч. од.

Для інтерпретації отриманих значень можна скористатися шкалою, наведеною в таблиці 2.

Отже, запропоновані методичні підходи є уніфікованими і можуть бути використані для будь-яких стра-

Таблиця 2. Шкала інтерпретації можливих рівнів економічної безпеки підприємства

Діапазон кількісних значень рівня безпеки	Якісна інтерпретація
$P=0$	катастрофічний рівень економічної безпеки, він же середній рівень небезпеки
$0 < P < 0,25$	мінімальний рівень економічної безпеки, він же низький рівень небезпеки
$0,25 \leq P < 0,5$	низький рівень економічної безпеки
$0,5 \leq P < 0,75$	середній рівень економічної безпеки
$0,75 \leq P < 1,0$	високий рівень економічної безпеки
$P=1,0$	дуже високий рівень економічної безпеки

Джерело: складено автором на основі застосування методу Делфі, в якому експертами були працівники служб безпеки гірничо-збагачувальних комбінатів Кривбасу.

тегічних заходів, а не тільки операцій злиття та поглинання.

Приміром таких заходів може слугувати й довгостроковий реальний інвестиційний проект. Стосовно оцінки його доцільності відмітимо. З однієї сторони, як зазначено вище, впровадження реального інвестиційного проекту може здійснюватися з метою покращення рівня економічної безпеки підприємства. Проте у низці випадків, цілями інвестиційного проекту є максимізація обсягів виробництва продукції (товарів, робіт, послуг), скорочення витрат на виробництво, зростання прибутковості підприємства та інші. Покращення рівня економічної безпеки розглядається в такому разі не як самоціль, а як побічний ефект. Проте вважаємо, що сучасні реалії вимагають застосування рівня економічної безпеки як ключового критерія доцільності інвестування.

Оцінка його доцільності інвестування має ґрунтуватися на порівнянні рівня економічної безпеки без нього та із урахуванням його впровадження. Водночас додатковим індикатором може слугувати запропонований показник безпекокорисності інвестиційного проекту (BKi):

$$BK_i = \frac{\Delta EVT_t - \frac{\Delta EVT_{T\zeta}}{(1+q)^{T\zeta}}}{\sum_{t=1}^{T\zeta} \frac{It}{(1+q)^t}} \quad (18),$$

де $T\zeta$ — горизонт життєвого циклу проекту, років; t — період початку впровадження інвестиційного проекту, рік;

ΔEVT_t , $\Delta EVT_{T\zeta}$ — розрахункова сума нестачі прибутку до оподаткування, відповідно до впровадження інвестиційного проекту і після, грн;

q — коефіцієнт дисконтування за проектом, ч.од.;

It — сума інвестицій у періоді t , грн.

Критерієм оптимальності цього показника є:

$$BK_i \rightarrow \max. \quad (19).$$

За необхідності, можливо окремо визначити безпекокорисність інвестиційного проекту на основі його впливу на зміну рівня внутрішньої економічної безпеки персоналу, власників і територіальної громади ($BKci$):

$$BK_{ci} = \frac{\Delta VH_t - \frac{\Delta VH_{T\zeta}}{(1+q)^{T\zeta}}}{\sum_{t=1}^{T\zeta} \frac{It}{(1+q)^t}} \quad (20),$$

де ΔVH_t , $\Delta VH_{T\zeta}$ — величини неосвоєних витрат, відповідно до впровадження інвестиційного проекту і після, грн.

З урахуванням внутрішньої економічної безпеки персоналу, власників і територіальної громади, показник безпекокорисності інвестиційного проекту (BK_i^C) може набути такого виду:

$$BK_i^C = \frac{\Delta EBTt - \frac{\Delta EBTt_{T_u}}{(1+q)^{T_u}} + \Delta BHT - \frac{\Delta BHT_{T_u}}{(1+q)^{T_u}}}{\sum_{t=1}^{T_u} \frac{It}{(1+q)^t}} \quad (21).$$

Критерієм оптимальності даного показника є:

$$BK_i^C \rightarrow \max. \quad (22).$$

Важливо врахувати, що протягом усього періоду впровадження проекту, величина нестачі EBT може змінюватися, а тому також необхідно дисконтувати усі можливі значення. Таке ж зауваження стосується і величини неосвоєних витрат. При цьому, періоди отримання ефектів від скорочення величини EBT ($T_{евт}$) і зменшення суми неосвоєних витрат ($T_{вн}$) можуть не збігатися як між собою, так із періодом життєвого циклу проекту (T_u):

$$T_{евт} \neq T_u \quad (23);$$

$$T_{евт} \neq T_{вн} \quad (24);$$

$$T_{вн} \neq T_u \quad (25).$$

Отже, економічну оцінку доцільності інвестування (причому як довгострокового реального, так і фінансового) запропоновано здійснювати на підставі визначення різниці рівнів економічної безпеки з урахуванням та без урахування відповідних довгострокових проектів.

ВИСНОВКИ

Таким чином, визначення доцільності стратегічних заходів розвитку підприємства повинно супроводжуватися оцінкою критерію щодо зміни рівня економічної безпеки підприємства як окремо, так і з урахуванням безпеки його стейкхолдерів. В умовах сьогодні цей критерій визнано основним. Запропонований методичний підхід щодо врахування ефектів від скорочення неосвоєних витрат підприємства через впровадження стратегічного заходу показано на прикладі операцій злиття та поглинання. Запропоновано показник безпекокорисності інвестиційного проекту, який, на відміну від існуючих, враховує зміни у сумах нестачі прибутку до оподаткування та суми неосвоєних витрат з урахуванням його впровадження та без нього. Установлено, що порогові (мінімально необхідні) значення індикаторів економічної безпеки, на підставі яких знаходяться вищезгадані у стратегічному періоді повинні бути орієнтовані на найкращі значення аналогічних показників у конкурентів або на середній тренд, що склався по підприємствам галузі. Використання пропонує методичних підходів дозволяє порівняти досягнутий рівень економічної безпеки відповідно до і після здійснення стратегічного заходу.

Перспективи подальших досліджень полягають в обґрунтуванні ресурсного забезпечення стратегічних заходів підвищення рівня економічної безпеки підприємства та його стейкхолдерів.

Література:

1. Нусінова О.В., Молодецька О.М. Комплексна оцінка соціально-економічної безпеки підприємств. Кривий Ріг: Діоніс (ФОП Чернявський Д.О.), 2011. 240 с.
2. Нусінова О.В. Основи оцінки економічної безпеки підприємств: теоретичні та практичні аспекти. Київ: ТОВ "ПанТот", 2012. 412 с.
3. Гохан П.А. Слияния, поглощения и реструктуризация. Москва: Альпина Бизнес Букс, 2001. 741 с.
4. Кизим А.О. Проблеми рейдерства на фондовому ринку України. Вісник Національного технічного університету "ХПІ". № 63. 2010. С. 74—76.

5. Духов В.Є. Безпека держави в системі економічної безпеки країни. Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. № 4. 2011. С. 27—35.

6. The Aspen Institute. Financial Security Program. URL: //www.aspeninstitute.org/programs/financial-security-program/

7. Ajdari B., Asgharpour S. E. Human security and development, emphasizing on sustainable development. Procedia Social and Behavioral Sciences. № 19. 2011. P. 41—46.

8. Tamosiuniene R., Munteanu C. (2015, July 2—3). Current research approaches to economic security. The 1st International Conference on Business Management, Valencia, Spain. URL: http://ocs.editorial.upv.es/index.php/ICBM/1ICBM/paper/viewFile/1537/723

9. Ianioglo A., Polajeva T. (2016, May 12—13). Origin and definition of the category of economic security of enterprise. The 9th International Scientific Conference proceedings "Business and Management 2016". Vilnius, Lithuania. URL: //bm.vgtu.lt/index.php/verslas/2016/paper/viewFile/47/47

10. Міщук Є.В. Методологія оцінювання економічної безпеки стейкхолдерів підприємства як складника його економічної безпеки. Вісник КНУТД. Серія: економічні науки. № 6 (136). 2019. С. 78—84.

References:

1. Nusinova, O. V. and Molodetska, O. M. (2011), Kompleksna otsinka sotsialno-ekonomichnoi bezpeky pidpriyemstv [Comprehensive assessment of socio-economic security of enterprises], Dionis, Kryvyi Rih, Ukraine.
2. Nusinova, O. V. (2012), Osnovy otsinky ekonomichnoi bezpeky pidpriyemstv: teoretychni ta praktychni aspekty [Fundamentals of assessing the economic security of enterprises: theoretical and practical aspects], TOV PanTot, Kyiv, Ukraine.
3. Gohan, P. A. (2007), Slijanija, pogloshhenija i restrukturizacija [Mergers, acquisitions and restructuring], Al'pina Biznes Buks, Moscow, Russia.
4. Kizim, A.O. (2010), "Problems of raiding in the stock market of Ukraine", Visnik Nacional'nogo tehničnogo universitetu, vol. 63, pp. 74—76.
5. Duhov, V.E. (2011), "State security in the country's economic security system", Visnik Nacional'noї juridichnoї akademii Ukraїni imeni Jaroslava Mudrogo, vol. 4, pp. 27—35.
6. The Aspen Institute (2010), "Financial Security Program", available at: http://www.aspeninstitute.org/programs/financial-security-program/ (Accessed 30 January 2020).
7. Ajdari, B. and Asgharpour, S. E. (2011), "Human security and development, emphasizing on sustainable development", Procedia Social and Behavioral Sciences, vol. 19, pp. 41—46.
8. Tamosiuniene, R., and Munteanu, C. (2015), "Current research approaches to economic security", The 1st International Conference on Business Management, Valencia, Spain, available at: http://ocs.editorial.upv.es/index.php/ICBM/1ICBM/paper/viewFile/1537/723 (Accessed 24 January 2020).
9. Ianioglo, A. and Polajeva, T. (2016), "Origin and definition of the category of economic security of enterprise", The 9th International Scientific Conference proceedings "Business and Management 2016", Vilnius, Lithuania, available at: http://bm.vgtu.lt/index.php/verslas/2016/paper/viewFile/47/47 (Accessed 24 January 2020).
10. Mishchuk, Ye.V. (2019), "Methodology for assessing the economic security of the company's stakeholders as a component of its economic security", Visnyk KNUVD, vol. 6 (136), pp. 78—84.

Стаття надійшла до редакції 25.03.2020 р.

О. М. Грибіненко,
к. е. н., доцент,
доцент кафедри економіки підприємства, НТУ "Дніпровська політехніка", м. Дніпро
ORCID ID: 0000-0001-6320-2775

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.168

ІНДИКАТОРИ ЕКОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇН СВІТУ

О. Hrybinienko,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Economic of Enterprises, Dnipro University of Technology, Dnipro

INDICATORS OF THE ENVIRONMENTAL COMPONENT OF THE WORLD COUNTRIES ECONOMIC SECURITY

У статті наведено кількісну оцінку рівня екологічної безпеки як складової феномену економічної безпеки на основі застосування методичного інструментарію багатовимірного оцінювання екологічних індикаторів розвитку країн. Зазначено, що систему критеріїв економічної безпеки слід доповнити показниками, що враховують екологічні чинники зростання та дозволяють визначити екологічну складову економічної безпеки країн світу. Такими критеріями визначено: тривалість життя населення; рівень техногенного навантаження на навколишнє середовище; енергоємність ВВП та енергоефективність економіки; частка відновлювальних джерел у споживанні енергоресурсів; екологічна стійкість; якість повітря; якість води та інше. За результатами досліджень рекомендовано країнам активізувати екологічні чинники зростання, передусім за рахунок підвищення рівня інвестицій на охорону навколишнього природного середовища в відсотках до ВВП, а також закріплення частки природоохоронних витрат у бюджеті (на всіх рівнях).

The article provides a quantitative assessment of the environmental safety level as a component of the economic security phenomenon based on the methodological tools implementation for multidimensional assessment of countries development environmental indicators, on the basis of which the corresponding safety indices are constructed. It is noted that the system of criteria for economic security should be supplemented with indicators which take into account environmental growth factors and allow to determine the environmental component of the world countries economic security. The following criteria are defined: life expectancy of the population; health status of the population; level of technogenic pressure on the environment; energy intensity of GDP and energy efficiency of the economy; share of renewable sources in energy consumption; environmental sustainability; air quality (CO₂ emissions into the atmosphere), water quality; household waste; application of clean and environmentally friendly technologies; resource efficiency; the level of provision with natural resources or the multiplicity of natural resources reserves carbon intensity, urbanization. Given the complexity of calculating the numerical measurement and further economic interpretation of individual indicators, those were systematized that are correlated with the global goals of sustainable development of mankind and can be quantified for further research. Quantitative results are given of calculating the limit values of environmental safety indicators in accordance with the methodological assessment tools. The assessment of the countries location in various hazard zones was carried out using the analyzed indicators for the retrospective analysis period (2000 and 2018). Based on the aggregation of indicators, the environmental component of the countries international economic security was calculated for the period 2000—2018, allowing the use of these estimates as safety indices. Developed countries are characterized by a higher level of environmental safety; according to 2018 data, they are almost 4 times higher than the security level of the developing countries group as a whole. Among developing countries,

a fairly high differentiation of indices was found. According to the results of studies, it was recommended that countries activate environmental growth factors, primarily by increasing the level of investment in environmental protection as a percentage of GDP, as well as fixing the share of environmental expenditures in the budget (at all levels).

Ключові слова: екологічна безпека, індикатори екологічної безпеки, екологічні чинники, економічна безпека, індекси безпеки.

Key words: environmental safety, environmental safety indicators, environmental factors, economic security, safety indices.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Забезпечення екологічної безпеки й сталого природокористування є невід'ємною складовою економічної безпеки країни, регіону та світового співтовариства в цілому. Посилення екологічної безпеки можливо зосередивши зусилля у двох напрямках: перший — раціональне споживання природних ресурсів, необхідних для існування суспільства, що передбачає посилення технологічної складової, розробку інноваційних технологій глибокого освоєння, переробки та утилізації мінеральних, енергетичних, водних, сільськогосподарських та інших ресурсів; другий — раціональне (коеволюційне) використання природних умов у господарській діяльності, орієнтованого на розвиток гармонії між господарською діяльністю людини і вимогою збереження навколишнього середовища.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Наприкінці ХХ ст. було сформовано напрямки сталого розвитку ("sustainable development"), які орієнтувалися на добробут, капітал та збереження навколишнього середовища, концепції. Зростаюча роль впливу неекономічних факторів на розвиток світового господарства концептуально підтверджена ще наприкінці 80-х років минулого століття. Б. Уінстон, П. Наган та К. Хаммер вважають, що в сучасних теоріях, що ґрунтуються на ринковому фундаменталізмі дещо знецінено важливість людського капіталу [17]. Неможливість забезпечення міжнародної економічної безпеки без врахування екологічної складової підтверджується дослідженнями М. Марієн, М. Сейлс [14], П. Сенге [15].

У попередніх дослідженнях автора було доведено [2], що еколого-економічна безпека є невід'ємною складовою міжнародної економічної безпеки, в умовах сталого розвитку відбувається формування її нової парадигми, що базується на комплексному підході і враховує взаємопов'язані компоненти (економічного, соціального, екологічного характеру) та сучасні виміри (демографічний, інфраструктурний, інституційний, галузевий, екологічний, енергетичний), які здатні забезпечити реалізацію національних інтересів в системі глобального розвитку.

МЕТА РОБОТИ

Мета роботи — кількісна оцінка рівня економічної безпеки на основі застосування методичного інструментарію багатовимірної оцінювання екологічних індикаторів розвитку країн, результатом якої є конструювання відповідних індексів безпеки.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методику багатовимірної оцінювання різноманітних індикаторів економічної безпеки країн представлено у роботах [3; 8]. У результаті практичного застосування запропонованої методики забезпечується конструювання відповідних інтегральних індексів безпеки із урахуванням трьох основних складових: економічної, соціальної та екологічної, що відповідають цілям сталого розвитку. Отже, вважаємо за необхідне доповнити систему критеріїв економічної безпеки показни-

ками, що враховують екологічні чинники зростання, якими, на нашу думку, може стати: тривалість життя населення; стан здоров'я населення; рівень техногенного навантаження на навколишнє середовище; енергоемність ВВП та енергоефективність економіки; частка відновлювальних джерел у споживанні енергоресурсів; екологічна стійкість; якість повітря (обсяги викидів CO₂ в атмосферу), якість води; побутові відходи (обсяги утворення, переробки, використання); застосування чистих та екологічно безпечних технологій; ефективність використання ресурсів; рівень забезпеченості природними ресурсами або кратність запасів природних (передусім енергетичних) ресурсів; вуглецева інтенсивність, урбанізація (забруднена територія, на якій населення піддається впливу забрудненого повітря за рівнем, що перевищує орієнтири ВОЗ). Враховуючи складність обрахування, числового виміру та подальшої економічної інтерпретації окремих показників, нами було систематизовано ті, що корелюються з глобальними цілями сталого розвитку людства та можуть піддаватися кількісній оцінці для подальшого дослідження (табл. 1).

Дослідження звітів провідних міжнародних організацій з питань сталого розвитку дозволяє виявити основні тенденції розвитку індикаторів, що характеризують екологічну складову. Так, програма розвитку ООН характеризує екологічну стійкість використовуючи 12 показників, які охоплюють екологічну стійкість і екологічні загрози. Вісім показників екологічної стійкості включають споживання енергії з вичерпного палива, споживання відновлюваної енергії, викиди вуглекислого газу (виражені двома способами), площа лісів (виражену двома способами), споживання прісної води і виснаження природних ресурсів у відсотках від валового національного доходу. Чотирма показниками екологічних загроз є показники смертності, пов'язані з забрудненням повітря в будинках і в навколишньому середовищі, а також з небезпечними послугами в області водопостачання, санітарії та гігієни; деградована земля.

Найбільший деструктивний вплив на стан регіональних екосистем спричиняє саме енергетика (рис. 1) [13]. Як на початку століття, так і зараз найбільші обсяги вуглецевого газу акумулюються від виробництва енергії. До того ж, цей внесок збільшився за 2000—2017 роки на 4239 млн т або на 45%, попри всі зусилля, щодо впровадження сучасних енерготехнологій та більш активне використання альтернативних джерел.

Глобальні цілі Affordable and clean energy та Climate action сталого розвитку спрямовані на підвищення еколого-економічної безпеки. Так, дії світового співтовариства прискорили доступ до електрики в найбільш бідних країнах, енергоефективність продовжує зростати разом з часткою поновлюваних джерел. Незважаючи на те, що глобальний рівень електрифікації виріс з 83 відсотків у 2010 році до 89 відсотків у 2017 році, близько 840 мільйонів осіб у всьому світі як і раніше не мають доступу до електроенергії.

Найбільш дієвим способом посилення еколого-енергетичної безпеки є більш активне використання нових технологій у виробництві енергії. Світове співтовари-

Таблиця 1. Індикатори екологічної складової економічної безпеки

Індикатор / характер впливу	Характеристика	Узгодженість з цілями сталого розвитку
Енергоємність ВВП, МДж / долл. США Дестимулятор (Enin)	Визначається відношенням загальних обсягів споживання енергоресурсів відносно ВВП за певний період	SDG 7. - забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх
Енергоефективність економіки, долл. США/т.у.п Стимулятор (Enef)	Відображає співвідношення корисного ефекту від використання енергетичних ресурсів до витрат енергетичних ресурсів, які вироблені з метою отримання такого ефекту, стосовно продукції та технологічного процесу	SDG 7.3 - до 2030 року подвоїти глобальні темпи підвищення енергоефективності
Частка відновлювальних джерел у споживанні енергоресурсів, % Стимулятор (Ren)	Відновлювана електроенергія - це частка електроенергії, виробленої відновлюваними електростанціями, у загальній кількості електроенергії, виробленої всіма видами електростанцій	SDG 7.2. - до 2030 року істотно збільшити частку відновлюваних джерел енергії в світовому енергетичному балансі.
Індекс вуглецевої інтенсивності, т CO ₂ /1000долл.США Дестимулятор (Cin)	Обсяг викидів парникових газів по відношенню до валового внутрішнього виробництва, що характеризує динаміку екологічності економіки	SDG 9.4 - до 2030 року модернізувати інфраструктуру і галузі, щоб зробити їх стійкими, з більш високою ефективністю використання ресурсів і більш широким впровадженням чистих і екологічно безпечних технологій і промислових процесів
Якість повітря (обсяги викидів CO ₂ в атмосферу), млт Дестимулятор (CO ₂)	Відображає сукупність фізичних, хімічних і біологічних властивостей атмосферного повітря, що характеризує ступінь його відповідності гігієнічним та екологічним нормативам якості атмосферного повітря	SDG 13. - вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та його наслідками
Забруднена територія, населення, яке піддається впливу рівнів, що перевищують орієнтири ВООЗ, % від загальної кількості Дестимулятор (PM)	Частка населення країни, яка проживає в місцях, де середньорічні концентрації PM _{2,5} перевищують 10 мкг на кубічний метр, рекомендоване орієнтирне значення Всесвітньою організацією охорони здоров'я як нижня границя діапазону концентрацій	SDG 3.9 - до 2030 року істотно скоротити кількість смертей і захворювань від небезпечних хімічних речовин і повітря, забруднення води і ґрунту
Рівень забезпеченості природними ресурсами або кратність запасів природних ресурсів, років (в першу чергу енергетичних) ресурсів Стимулятор (R / P)	Кратність запасів - співвідношення резервів до виробництва (R / P). Природні, насамперед, енергетичні невідновні (вугілля, нафта, природний газ) та відновні (гідроенергія, геотермальна, ядерна, сонячна енергія, вітроенергія, енергія морських припливів і відпливів, енергія біомаси та енергія, вироблена іншими нетрадиційними джерелами) ресурси	SDG 12.2 - до 2030 року добитися стійкого управління і ефективного використання природних ресурсів
Побутові відходи (обсяги утворення, переробки, використання), млт Дестимулятор (Hw)	Тип відходів, що створюються у житлово-комунальному господарстві	SDG 12.5 - до 2030 року істотно скоротити утворення відходів шляхом запобігання, скорочення, переробки та повторного використання
Рівень інвестицій на охорону навколишнього природного середовища, в % до ВВП Стимулятор (Ie)	Відображає ступінь реалізації законодавчих та організаційно-правових заходів щодо залучення як державних коштів, так і приватного капіталу у створення «зеленої» інноваційної економіки	SDG 7.b - до 2030 року розширити інфраструктуру і модернізувати технології для надання сучасних та стійких енергетичних послуг для всіх
Частка природоохоронних витрат в бюджеті, % до ВВП Стимулятор (Eex)	Відображає рівень уваги та спрямованості держави щодо вирішення екологічних викликів у конкретний проміжок часу	SDG 12.A - підтримувати країни, що розвиваються в зміцненні їх науково-технічного потенціалу для переходу до більш стійких структур споживання та виробництва
Екологічний податок, % до ВВП Стимулятор (Etax)	Податкові ставки є стимулятором для екологізації виробництва та невиробничого сектору, відповідно активізують перехід до більш стійкого виробництва та споживання	

Примітка: систематизовано автором на основі [1; 4—6; 16].

ство та окремі країни докладають зусиль щодо стимулювання енерговиробництва з альтернативних відновлювальних джерел. Частка відновлюваних джерел енергії в загальному кінцевому споживанні енергії поступово збільшується з 7,5% у 2010 році до 10,2% у 2016 року, хоча для досягнення кліматичних цілей потрібні більш швидкі зміни. Незважаючи на те, що абсолютний рівень споживання відновлюваної енергії виріс більш ніж на

18 відсотків з 2010 року, тільки з 2012 року зростання відновлювальних джерел енергії почало випереджати зростання загального споживання енергії.

Загальне світове виробництво електроенергії за останні 10 років з 2008 по 2018 роки збільшилося на 30%. Темпи зростання в середньому склали 2,5%, а за останній рік — 3,7% [7]. Водночас виробництво відновлюваної енергії збільшилося в 4,5 рази, з 124 до 561 млн т

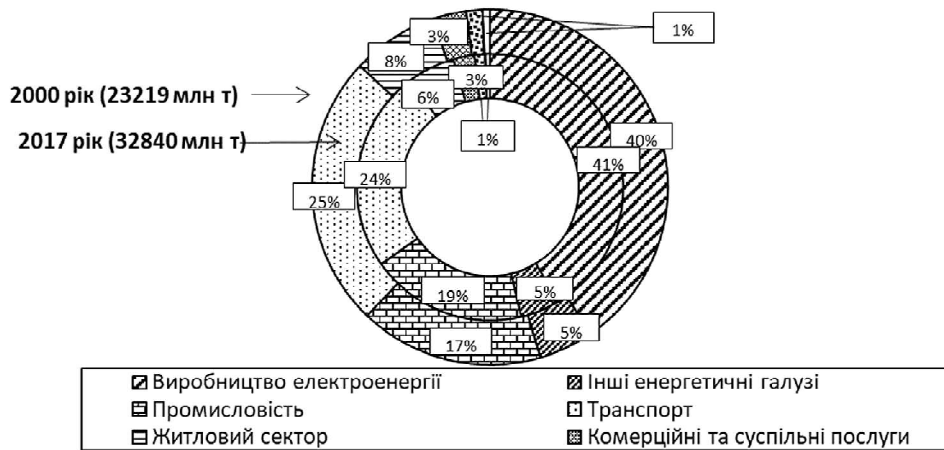

Рис. 1. Емісія CO₂ галузями світового господарства у 2000 та 2017 роках

н.е. У 2018 році приріст склав 14%, що є трохи нижче середньорічного приросту за 10 років (16%). Рекордне зростання спостерігалось у 2017 році (+71 млн т н.е.) (табл. 2). 45% світового зростання припадало на Китай, а його споживання збільшилося в 20 разів останні 10 років. Зростання генерації відновлювальної енергії відбувалося за рахунок вітроенергетики (близько 50%), проте й виробництво сонячної енергії постійно збільшується і становить 24%, що на 13 % вище ніж у 2013 році.

Щодо регіональних тенденцій генерації та використання енергії з альтернативних джерел є суттєві зрушення (рис. 2). Найбільшу динаміку продемонстрували країни Азійсько-Тихоокеанського регіону. Їх частка в світовому виробництві зросла до 40% з 22% у 2008 році. В абсолютному виразі країни збільшили виробництво в 10 разів. Частка країн Європейського та Північноамериканського регіонів зменшилася до 31% та 21% з 44 та 27 відповідно. Зважаючи на те, що окремі регіони демонструють доволі повільну динаміку нарощування потужностей альтернативної енергетики й відповідно, не суттєву частку в загальному обсязі використання відновних джерел (країни США — 0,1%; Близький Схід — 0,3; Африка — 1,3), можна припустити, що національні політики забезпечення енергетичної та економічної безпеки потребують вдосконалення, щодо збільшення ролі екологічної складової, а отже, необхідно більш детально дослідити стан навколишнього сере-

ве виробництво, яке тісно корелюється з виробництвом та споживанням енергії (переважно на основі вуглеводної сировини).

Світове енергоспоживання протягом 2008—2018 років зросло на 18,5%, середні темпи зростання за досліджуваний період склали 1,7%. Глобальна енергоемність (співвідношення енергії, використаної в розрахунку на одиницю ВВП) знизилася з 0,184 до 0,163 т н.е./1000\$ (рис. 3) [12]. Проте, слід констатувати, що середньорічні темпи зростання енергоспоживання випереджають темпи зменшення глобальної енергоемності (1,14% за 2008—2018 рр.) та енергоефективності. Для досягнення мети 7.3 Цілей сталого розвитку: подвоєння енергоефективності до 2030 року, необхідно щоб темпи зменшення глобальної первинної енергоемності сягали 2,7% на рік.

Відтак слабка динаміка глобальних змін в області енергоефективності викликає глибоку стурбованість. Це відбувається на тлі зростаючих потреб в опаленні, охолодженні, освітленні, мобільності та інших енергетичних послугах. Покращення в енергоемності світової економіки (кількість енергії, використаної на одиницю економічної активності) сповільнюється: поліпшення на 1,2% у 2018 році склало приблизно половину середнього показника, що спостерігається з 2010 року. Це відображає відносну відсутність нової політики в галузі енергоефективності і зусиль щодо посилення існуючих заходів. Водночас міжнародні фінансові

Таблиця 2. Виробництво відновлювальної енергії за регіонами світу, млн т н.е.

Регіон	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Темп зрост. 2008-2018, %
Північна Америка	34,2	39,3	45,6	52,5	59,3	69,8	77,9	83,6	96,7	108,4	118,8	
Темп зрост., %		114,9	116,0	115,1	113,0	117,7	111,6	107,3	115,7	112,1	109,6	113,3
Південна та Центральна Америка	7,8	8,7	11,3	12,0	14,3	16,4	19,7	23,9	28,2	31,5	35,4	
Темп зрост., %		111,5	129,9	106,2	119,2	114,7	120,1	121,3	118,0	111,7	112,4	116,5
Європа	54,1	61,2	71,0	85,9	101,5	114,7	123,8	141,5	144,5	162,3	172,2	
Темп зрост., %		113,1	116,0	121,0	118,2	113,0	107,9	114,3	102,1	112,3	106,1	112,4
Країни СНД	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,2	0,2	0,3	0,4	0,5	0,6	
Темп зрост., %		100,0	100,0	200,0	50,0	200,0	100,0	150,0	133,3	125,0	120,0	127,8
Близький Схід	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3	0,4	0,7	1,0	1,3	1,7	
Темп зрост., %		100,0	100,0	200,0	100,0	150,0	133,3	175,0	142,9	130,0	130,8	136,2
Африка	1,0	1,2	1,4	1,6	1,7	2,0	2,8	4,4	5,3	6,1	7,2	
Темп зрост., %		120,0	116,7	114,3	106,3	117,6	140,0	157,1	120,5	115,1	118,0	122,6
Азійсько-Тихоокеанський регіон	26,8	33,4	41,1	51,3	61,7	79,2	94,5	114,0	140,7	180,2	225,4	
Темп зрост., %		124,6	123,1	124,8	120,3	128,4	119,3	120,6	123,4	128,1	125,1	123,8
Світ, в цілому	124,1	144,0	170,6	203,6	238,8	282,5	319,5	368,5	416,8	490,2	561,3	
Темп зрост., %		116,0	118,5	119,3	117,3	118,3	113,1	115,3	113,1	117,6	114,5	116,3

потоки в країни, що розвиваються в підтримку чистої та відновлюваної енергії досягли 18,6 млрд дол. США в 2016 році майже подвоївшись з 9,9 млрд доларів в 2010 році.

В якості екологічних індикаторів також пропонується використовувати показник якості повітря, яке передусім можна оцінити за кількістю вмісту вуглекислого газу в атмосфері (обсяги викидів CO₂) та індекс вуглецевої інтенсивності (Carbon intensity index), який має пряму кореляцію з економічною складовою безпеки, адже відображує ступінь екологізації світової економіки. Так, щодо світових процесів забруднення атмосфери, можна констатувати уповільнення темпів емісії вуглецю порівняно з темпами світового зростання. За 2008—2018 рр. світова економіка зростала в середньому на 3%, а екосистема отримувала на 1,13% більше CO₂. Щодо регіональної структури забруднення, то слід зазначити певні тенденції (рис. 4.) [9]. Так, регіони Європа та Північна Америка, в яких переважають прогресивні розвинуті країни поступово зменшують викиди в атмосферу, що підтверджується абсолютними та відносними показниками. Азійсько-Тихоокеанський регіон та країни Африки, навпаки нарощують обсяги викидів. Щодо країн СНД, то їх частка в світовій емісії вуглецю зменшилася з 7 до 6%, при збільшенні абсолютного показника. Отже, більш детальне дослідження країнних поведінок, щодо даного індикатора, дозволить зробити висновки й рекомендації стосовно національних й регіональних стратегій еколого-економічної безпеки.

Індекс вуглецевої інтенсивності скорочується, його показник у 2018 році склав 0,397 т CO₂/1000\$ порівняно з 0,476 у 2008 році. Загалом тенденція пози-

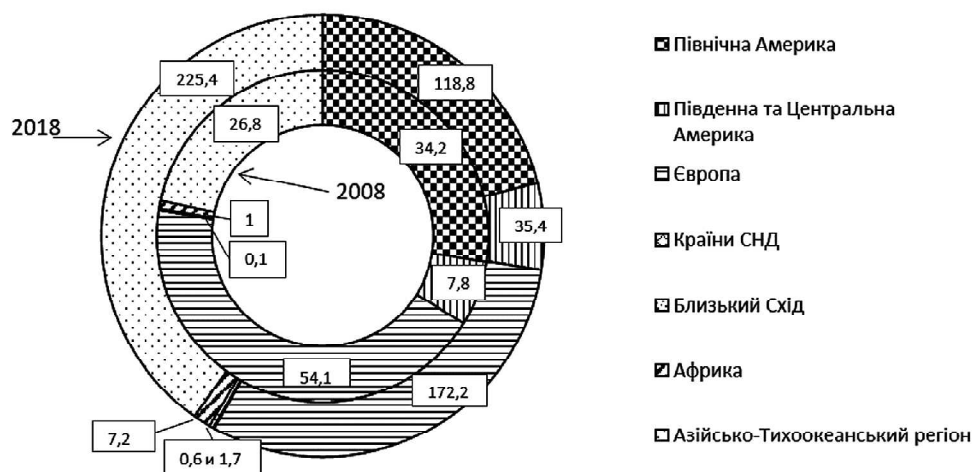

Рис. 2. Зміни регіональної структури виробництва альтернативної енергії, млн т н.е.

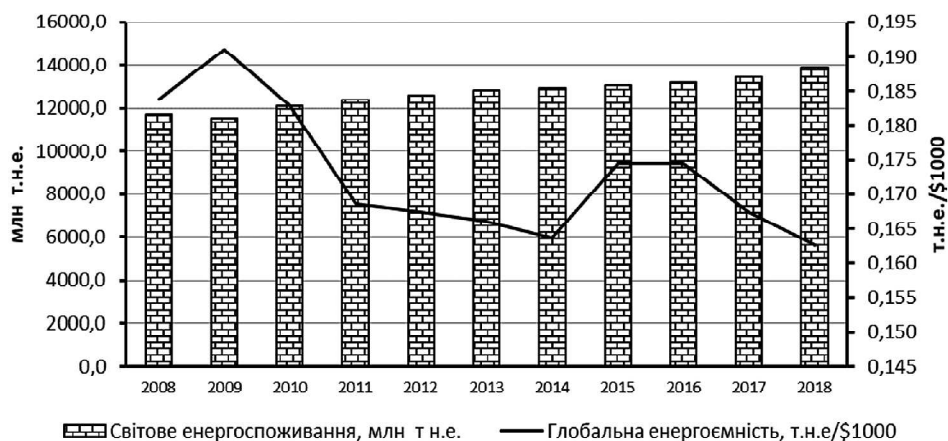

Рис. 3. Динаміка глобального енергоспоживання та енергоємності за 2008—2018 рр.

тивна, проте цього не достатньо для забезпечення реалізації 13 Цілі сталого розвитку (Боротьба зі зміною клімату). Згідно з даними ООН, станом на квітень 2019 року 185 країн ратифікували Паризьку хартію. Відповідно до Угоди всі сторони повинні представити нові обсяги викидів, що визначаються на національному рівні, та будуть більш амбітними, враховуючи цілі до 2030 року.

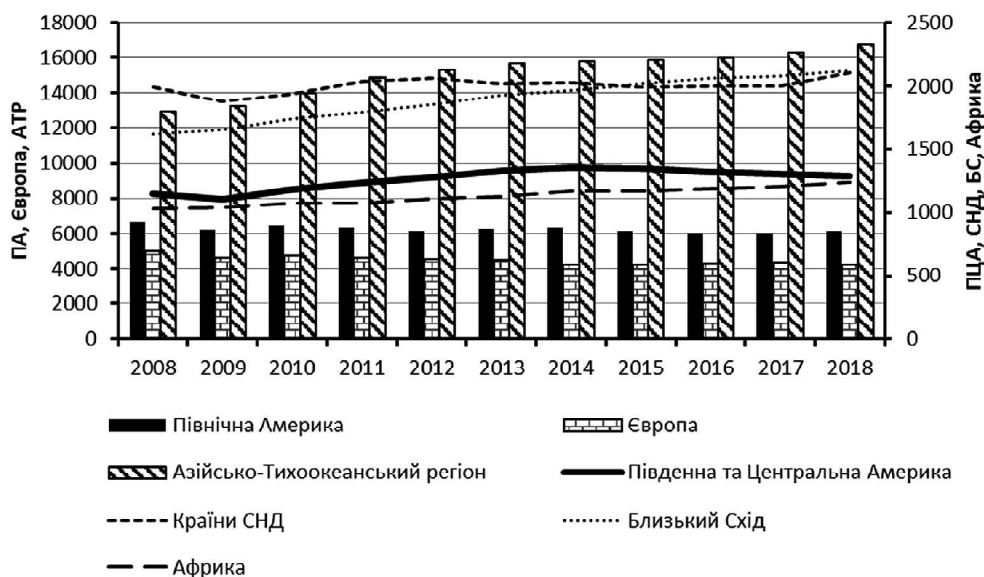

Рис. 4. Динаміка емісії CO₂ регіонами світу за 2008—2018 рр., млн т

Таблиця 3. Динаміка витрат країн Європейського Союзу на охорону навколишнього природного середовища за економічними суб'єктами, млн євро

Суб'єкт економіки	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Корпорації	137456,1	140336,3	143641,3	144836,4	142243,1	147599,1	149 034	147837,1	156 94,3	160 612
Державний сектор, некомерційні установи	68 914,9	69 081,2	69 269,1	69 031,5	67 382	70 007,2	72 266,7	67 871,4	69 742,7	70 074,3
Домогосподарства	49 349,8	51 927	53 203,5	56 430,9	58 340,6	59 495	61 799,5	62 576,2	64 807,5	66 478,7
% від ВВП ЄС 28		2,03	2,01	2,00	1,97	1,97	1,91	1,86	1,89	1,87

Важливим індикатором оцінки екологічної складової економічної безпеки є обсяг витрат на навколишнє середовище. Отже, частка природоохоронних витрат в бюджеті країни відображає рівень уваги та спрямованості держави щодо вирішення екологічних викликів у конкретній проміжок часу. Цей показник має пряму кореляцію не тільки з ціллю сталого розвитку щодо протидії кліматичним змінам, а й з 11 — Сталий розвиток міст та спільнот, а також з ціллю 12 — Відповідальне споживання, адже капіталовкладення в розробку новітніх технологій є запорукою подальших екологічних та економічних змін. Так, прихильність цілям вирішення екологічних проблем найкраще демонструє аналіз витрат, пов'язаних з охороною навколишнього середовища в країнах Європи і оцінка їх частки в валовому національному продукті. Протягом останніх 25 років проводиться

середовища і ведеться збір даних. За період з 1995 по 2018 рр. витрати, пов'язані з охороною навколишнього середовища (в відсотках до ВВП) або залишалися незмінними, або скорочувалися (табл. 3) [10].

Представлені європейськими статистичними органами дані про державні витрати, пов'язані з охороною навколишнього середовища, виражені у відсотках до ВВП, істотно відрізняються для різних країн — від 0,28% від ВВП у Словаччині до 1,06% у Болгарії [11]. Державні витрати таких країн як: Німеччина, Велика Британія, Італія, Норвегія складають близько 0,8—0,9% ВВП. Середній показник для європейських країн складає 0,7%. Загалом судячи з попередніх фактичних даних, у відсотках від ВВП, витрати на охорону навколишнього середовища в багатьох (хоча і не в усіх) країнах доволі суттєві. Водночас витрати в абсолютному вираженні часто виявляються невисокими з огляду на низьку величину ВВП. Крім того, зазвичай, більша частина фінансових ресурсів (особливо в країнах, що розвиваються) витрачається на експлуатацію та обслуговування застарілих технічних засобів контролю забруднення, а дефіцит грошей відбивається головним чином на інвестиціях у модернізацію діючих або введення в експлуатацію нових основних фондів.

Таблиця 4. Динаміка граничних значень екологічних індикаторів у системі безпеки країн світу за період 2000—2018 рр.

Індикатор	Граничні значення	Роки						Відносна зміна 2018/2000, %
		2000	2004	2008	2012	2016	2018	
Рівень енергоємності, МДж / дол. США в ППС(2011)	СП	6,50	6,31	5,80	5,59	5,13	5,13	-21,0
	НК	0,24	0,97	1,32	1,39	1,20	1,20	410,2
	НП	3,14	3,64	3,57	3,49	3,17	3,17	1,0
	ВП	9,85	8,97	8,03	7,68	7,09	7,09	-28,0
	ВК	13,23	11,64	10,28	9,79	9,06	9,06	-31,5
Споживання відновної енергії, % до загального споживання	СП	17,90	17,10	17,04	17,48	18,05	18,05	0,9
	НК	1,95	2,09	2,27	2,52	2,81	2,95	51,3
	НП	5,91	5,98	6,30	6,82	7,40	7,76	31,4
	ВП	37,70	35,80	35,31	35,44	35,81	35,81	-5,0
	ВК	57,63	54,64	53,70	53,52	53,68	53,68	-6,9
Виробництво відновної електроенергії, % до загального виробництва	СП	18,33	17,81	18,55	20,90	22,85	22,85	24,7
	НК	2,00	2,18	2,47	3,02	3,56	3,73	87,1
	НП	6,05	6,23	6,87	8,15	9,37	9,83	62,4
	ВП	46,50	45,31	45,52	47,14	48,84	48,84	5,0
	ВК	74,85	72,99	72,66	73,55	75,00	75,00	0,2
Викиди CO ₂ , т/душу	СП	4,04	4,41	4,76	5,01	4,98	4,98	23,4
	НК	0,44	0,54	0,63	0,72	0,78	0,81	85,1
	НП	1,33	1,54	1,76	1,95	2,04	2,14	60,7
	ВП	14,05	13,75	13,00	12,61	12,66	12,66	-9,9
	ВК	24,12	23,14	21,29	20,26	20,39	20,39	-15,5
Індекс вуглецевої інтенсивності, кг CO ₂ на дол. ВВП в ППС	СП	0,51	0,46	0,39	0,35	0,32	0,32	-35,8
	НК	0,10	0,01	0,06	0,06	0,06	0,06	-34,2
	НП	0,21	0,24	0,22	0,21	0,19	0,19	-5,4
	ВП	0,81	0,69	0,55	0,50	0,45	0,45	-43,5
	ВК	1,11	0,91	0,72	0,64	0,59	0,59	-47,1
Частка населення, що проживає на забрудненій території, %	СП	95,21	95,21	95,44	94,47	91,31	91,30	-4,1
	НК	38,82	38,82	38,42	33,72	25,44	25,46	-34,4
	НП	67,11	67,11	67,02	64,20	58,49	58,49	-12,9
	ВП	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	0,0
	ВК	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	0,0
Екологічні податки, % ВВП	СП	1,82	1,79	1,55	1,62	1,67	1,61	-12,0
	НК	0,25	0,24	0,15	0,18	0,22	0,22	-11,9
	НП	0,77	0,68	0,43	0,50	0,57	0,59	-23,5
	ВП	2,88	2,90	2,67	2,75	2,77	2,63	-8,9
	ВК	3,95	4,02	3,80	3,88	3,87	3,65	-7,5

Примітка:

СП — середньосвітове порогове, НК — нижнє критичне, НП — нижнє порогове, ВП — верхнє порогове; ВК — верхнє критичне.

Джерело: розраховано автором.

Виходячи з того, що більшість країн не дотримуються планових показників сталого розвитку, зокрема за цілями 11, 12, 13 загальний рівень природоохоронних інвестицій є низьким. Менш розвиненим країнам вдалося забезпечити залучення додаткових ресурсів у разі екологічних аварій або катастроф, які створювали загрозу для життя і здоров'я населення. На жаль, до сих пір саме це і є основною рушійною силою витрат на цілі охорони довкілля.

Спробу оцінити вплив екологічної складової на міжнародну економічну безпеку здійснено відповідно до запропонованої методики [3]. Результати розрахунків граничних значень індикаторів екологічної безпеки відповідно до методичного інструментарію оцінки представлені в таблиці 4.

Отже, критично небезпечним за оцінками 2018 р. є рівень енергоємності у розмірі 9,06 МДж/дол., що на 31,5% нижче показника 2000 р., відносно небезпечним —

Таблиця 5. Оцінка ризиків та загроз безпеці країн за екологічними індикаторами

Індикатори	2000		2018	
	Зона відносної небезпеки (ризиків) ВП-ВК, НК-НП, < СП, >СП	Зона критичної небезпеки (<НК, >ВК)	Зона відносної небезпеки (ризиків) ВП-ВК, НК-НП, < СП, >СП	Зона критичної небезпеки (<НК, >ВК)
Рівень енергоємності, МДж / дол.	5 країн (9,4%) ВП-ВК: Росія, Китай, Бахрейн, Нігерія, ПАР > СП: 15 країн (28,3%)	1 країна (1,9%) >ВК: Україна	3 країни (5,7%) ВП-ВК: Росія, Канада, ПАР > СП: 15 країн (28,3%)	2 країни (3,8%) >ВК: Україна, Бахрейн
Споживання відновної енергії, %	5 країн (9,4%) НК-НП: США, Німеччина, Італія, Росія, Японія < СП: 33 країн (62,3%)	12 країн (22,6%) <НК: Нідерланди, Бельгія, Україна, Корея, Сінгапур, Ірак, Ємен, ОАЕ, Катар, Бахрейн, Кувейт, Алжир	7 країн (13,2%) НК-НП: Нідерланди, Україна, Росія, Японія, Малайзія, Ізраїль, Єгипет < СП: 34 країн (64,2%)	10 країн (18,9%) <НК: Корея, Сінгапур, Ірак, Саудівська Аравія, ОАЕ, Катар, Бахрейн, Кувейт, Алжир, Ємен
Виробництво відновної електроенергії, %	2 країни (3,8%) НК-НП: Великобританія, Нідерланди < СП: 33 країн (62,3%)	13 країн (24,5%) <НК: Польща, Бельгія, Корея, Сінгапур, Ізраїль, Ірак, Саудівська Аравія, Ємен, Катар, Бахрейн, Кувейт, ОАЕ, Алжир	5 країн (9,4%) НК-НП: Куба, Україна, Таїланд, Ірак, Єгипет < СП: 30 країн (56,6%)	11 країн (20,8%) <НК: Корея, Сінгапур, Ізраїль, Саудівська Аравія, Ємен, Катар, Бахрейн, Кувейт, ОАЕ, Алжир, ПАР
Викиди CO ₂ , т/душу	4 країни (7,5%) ВП-ВК: США, Канада, Австралія, Саудівська Аравія > СП: 33 країн (62,3%)	4 країни (7,5%) >ВК: ОАЕ, Катар, Бахрейн, Кувейт	4 країни (7,5%) НК-НП: США, Канада, Австралія, Саудівська Аравія > СП: 31 країни (58,5%)	4 країни (7,5%) >ВК: ОАЕ, Катар, Бахрейн, Кувейт
Індекс вуглецевої інтенсивності, кг CO ₂ на дол. ВВП в ППС	1 країна (1,9%) ВП-ВК: Китай >СП: 10 країн (35,8%)	3 країни (5,7%) >ВК: Україна, Росія, ПАР	3 країни (5,7%) ВП-ВК: Росія, Китай, Бахрейн >СП: 12 країн (22,6%)	2 країни (3,8%) >ВК: Україна, ПАР
Частка населення, що проживає на забрудненій території, %	26 країн (49,1%) ВП=ВК=100 Куба, Перу, Венесуела, Нідерланди, Польща, Україна, Китай, Індія, Корея, Сінгапур, Філіппіни, всі країни вибірки Африки та Близького Сходу		22 країни (41,5%) ВП=ВК=100 Куба, Україна, Китай, Індія, Корея, Таїланд, Сінгапур, всі країни вибірки Африки та Близького Сходу	
Екологічні податки, % ВВП	8 країн (15,1%) НК-НП: Бразилія, Венесуела, Україна, Китай, Індонезія, Таїланд, Малайзія, Сінгапур	3 країни (5,7%) <НК: Росія, Єгипет, Нігерія	4 країни (7,5%) НК-НП: Колумбія, Перу, Індонезія, Таїланд	5 країн (9,4%) <НК: Венесуела, Україна, Малайзія, Сінгапур, Нігерія

7,06 МДж/дол., що на 28% нижче показника 2000 р. Загалом загрозою стійкого економічного розвитку країни в глобальних вимірах можна вважати показник, нижчий за середньосвітовий рівень у 5,13 МДж/дол., що характеризується тенденцією до скорочення (зменшився на 21% відносно рівня 2000 р.).

Середня частка споживання відновної енергії в середньому у світовій економіці складає 18,05%, що збільшилася несуттєво, лише на 0,9% щодо рівня 2000 р. Нижнє критичне значення оцінено на рівні 2,95% у 2018 р. (приріст на 51,3% порівняно з 2000р.), нижнє порогове — 7,76%, що на 31,4% більше показника 2000 р. Середня частка виробництва відновної енергії у світовій економіці за досліджуваній період зростала більш інтенсивними темпами, у 2018 р. склала 22,85%, що на 24,7% більше рівня 2000 р. Нижнє критичне значення оцінено на рівні 3,73% у 2018 р. (приріст на 87,1% порівняно з 2000р.), нижнє порогове — 9,83% (приріст на 62,4% порівняно з 2000 р.).

Дестимулюючий показник обсягів викидів CO₂ на душу населення в середньому у світовій економіці має зростаючий тренд, зокрема у 2018 р. дорівнював 4,98 т/душу, що на 23,4% більше рівня 2000 р. Значення показника, що створюють загрози безпеці, за результатами оцінки визначено на рівні 12,66 т/душу (верхнє порогове) та 20,39 т/душу (верхнє критичне). Дані граничні показники протягом досліджуваного періоду характеризуються тенденцією до зменшення оціночних значень.

Рівень екологічності світової економіки у 2018 р. склав 0,32 кг CO₂ на дол. ВВП, що на 35,8% менше рівня 2000 р., що є свідченням екологізації економічної діяльності. Значення індикатора, що ідентифікують загрози безпеці, оцінено на рівні 0,45 кг CO₂ на дол. ВВП у 2018 р. (верхнє порогове) та 0,59 кг CO₂ на дол. ВВП (верхнє

критичне), які також мають спадаючий характер динаміки протягом досліджуваного періоду.

У глобальному вимірі 91,3% населення за даними 2018 р. проживає на небезпечно забрудненій території, що на 4,1% менше рівня 2000 р. Граничні значення, з урахуванням високих оцінок середнього показника, визначено на рівні 100%. Щодо стимулюючого показника частки екологічних податків у ВВП, то за середньосвітовими оцінками у 2018 р. вона складала 1,61%, що нижче на 11,9% рівня 2000 р. Водночас граничні значення, що є свідченням недостатньої екологізації економіки та відсутності умов для забезпечення стійкого виробництва, оцінено на рівні 0,22% (нижнє критичне) та 0,59% (нижнє порогове). Граничні індикаторами в динаміці мають спадний тренд. Результати оцінки знаходження країн в різних зонах небезпеки за аналізованими індикаторами за період ретроспективного аналізу (2000 та 2018 рр.) представлені в таблиці 5.

У критичні зони небезпеки потрапила найбільша кількість країн за такими індикаторами, як частка відновної енергії в обсягах споживання (18,9% країн вибірки у 2018 р.) та в обсягах виробництва (20,8% країн вибірки у 2018 р.). 41,5% за даними 2018 р. країн характеризуються максимальним значенням індикатора частки населення, що проживає на забрудненій території (100%). За рівнем енергоємності ВВП тільки 9,5% країни, серед яких Росія, Україна, Канада (у 2018 р.), Бахрейн, ПАР та Китай (у 2000 р.) у зонах небезпеки. За обсягами викидів CO₂ 15% країн потрапили у зони критичної та відносної небезпеки. За індексом вуглецевої інтенсивності 9,5% країн у зоні ризику, причому Україна та ПАР у 2018 р. — у зоні критичної небезпеки. 16,9% країн мають рівень екологічних податків у ВВП нижчий за критичні значення, отже віднесені до зон ризику. Якщо порівнювати два періоди часу, то більшість інди-

Таблиця 6. Групи країн за інтегральним рівнем екологічної складової безпеки

Діапазон варіації індексів безпеки	Рівень безпеки	Значення (оцінки 2018)	Країни
<НК (нижче нижнього критичного значення)	Критичний рівень	< 0,053	1 країна (1,9%) Катар Середній 0,028
НК-НП (діапазон значень між нижнім критичним та нижнім пороговим)	Небезпечний рівень	0,053-0,251	8 країн (15,1%) Китай, Росія, Саудівська Аравія, ОАЕ, Південна Африка, Кувейт, Україна, Бахрейн Середній 0,141
НП-СП (діапазон значень між нижнім пороговим та середньосвітовим рівнем)	Незадовільний рівень	0,251-0,448	14 країн (26,4%) Ізраїль, Єгипет, Нігерія, Австралія, Таїланд, Канада, Венесуела, Ємен, Малайзія, США, Корея, Сінгапур, Ірак, Алжир Середній 0,357
СП-ВП (діапазон значень між середньосвітовим рівнем та верхнім пороговим)	Задовільний рівень	0,448-0,645	23 країни (43,4%) Бразилія, Фінляндія, ЄС28, Нова Зеландія, Великобританія, Туреччина, Чилі, Франція, Колумбія, Перу, Німеччина, Ангола, Бельгія, Філіппіни, Аргентина, Індонезія, Індія, Польща, Нідерланди, Куба, Мексика, Японія, Марокко Середній 0,541
ВП-ВК (діапазон значень між верхнім пороговим та верхнім критичним)	Безпечний рівень	0,645-0,843	7 країн (13,2%) Данія, Швеція, Швейцарія, Норвегія, Австрія, Іспанія, Італія Середній 0,654
>ВК (вище верхнього критичного значення)	Оптимальний рівень	> 0,843	-

каторів кількість країн у зонах ризику майже не змінилася, за індикаторами частки населення на забрудненій території та рівнем екологічних податків у ВВП число країн у зонах небезпеки зменшилося. Також слід зазначити, що за індикаторами виробництва та споживання відновної енергії найбільша частка країн вибірки має рівень показника, нижчий за середньосвітовий (56,6% та 64,2% відповідно); за обсягами викидів CO₂ 58,5% країн мають рівень індикаторами, вищий за середньосвітовий.

На основі агрегування показників було здійснено розрахунок екологічної складової міжнародної економічної безпеки країн за період 2000—2018 рр. безпеки.

Найбільш високі інтегральні оцінки за екологічною складовою безпеки за даними 2018 р. отримано для таких країн, як Данія, Швеція, Швейцарія, Норвегія, Австрія, Іспанія та Італія (країни Європейського регіону), що можна віднести до безпечних за сукупністю екологічних індикаторів країн. Найменші інтегральні оцінки екологічної безпеки у таких країн, як Катар, Бахрейн, Україна, Кувейт, Південна Африка, ОАЕ, Саудівська Аравія, Росія, Китай (переважно країни регіону Африки та Близького Сходу). Слід зазначити, що розподіл країн-лідерів (найбільш безпечних в екологічному плані) дещо змінився за 2000—2018 рр., зокрема суттєво укріпили позиції в рейтингу Данія (з 15 місця у 2000 р. на 1 місце у 2018 р.), Іспанія (з 14 на 6 позицію), Італія (з 16 на 7 позицію). Країни, що мають невисокі індекси безпеки (друга половина рейтингу) не суттєво змінили свої позиції.

Щодо зміни рівня інтегрального індексу безпеки, то 56,6% країн вибірки за період 2000—2018 рр. збільшили рівень екологічної безпеки, зокрема найвищі темпи зростання продемонстрували Данія (52,3% приросту), Польща (34,7%, 25 позиція у 2018 р. порівняно з 38 місцем у 2000 р.), Бельгія (30,8%, 20 місце у 2018 р. порівняно з 33 у 2000 р.), Німеччина (25,3%, 18 місце у 2018 р. порівняно з 28 у 2000 р.). Країни, що є найменш екологічно безпечними, а саме Україна, Росія, Катар, ОАЕ також суттєво збільшили оцінки індексів, однак при цьому вони залишаються досить низькими. Серед решти 43,4% країн вибірки, рівень екологічної безпеки яких

знизився за досліджуваний період, найбільші темпи скорочення мають ПАР (-40,3%), Марокко (-17,9%), Малайзія (-14,7%), Перу (-11,6%).

З позиції оцінку стану екологічної складової було класифіковано країни відносно рівня безпеки з урахуванням розрахованих граничних значень (табл. 6).

Таким чином, більшість країн із досліджуваної вибірки (56,6%) є відносно безпечною (4 та 5 група) щодо рівня екологічної безпеки, 26,4% країн (3 група) мають незадовільний рівень безпеки, 15,1% країн характеризуються небезпечним рівнем, в критичній зоні одна країна.

ВИСНОВКИ

Формування нової парадигми міжнародної економічної безпеки відбувається на фоні актуалізації й активізації концепції сталого розвитку XXI ст. Нова парадигма міжнародної економічної безпеки покликана усунути наявні дисбаланси і створити міцний фундамент для подальшого сталого розвитку на основі рівноваги між соціальним, економічним і екологічно безпечним розвитком країн.

Показниками, що враховують екологічні чинники зростання та дозволяють визначити екологічну складову економічної безпеки країн світу, визначено: тривалість життя населення; стан здоров'я населення; рівень техногенного навантаження на навколишнє середовище; енергоемність ВВП та енергоефективність економіки; частка відновлювальних джерел у споживанні енергоресурсів; екологічна стійкість; якість повітря (обсяги викидів CO₂ в атмосферу), якість води; побутові відходи; застосування чистих та екологічно безпечних технологій; ефективність використання ресурсів; рівень забезпеченості природними ресурсами або кратність запасів природних ресурсів; вуглецева інтенсивність, урбанізація.

Розвинені країни характеризуються більш високим рівнем екологічної безпеки, що за даними 2018 р. майже в 4 рази вищий рівня безпеки групи країн, що розвиваються загалом. Серед країн, що розвиваються, виявлено достатньо високу диференціацію індексів, а саме країни Латинської Америки мають найбільш високі оцінки рівня екологічної безпеки, що майже на 75% вищі за середній показник по групі країн, що розвиваються. Найнижчі оцінки безпеки у країн, що розвиваються, Африки та Близького Сходу, що на 26% менші за середній показник по групі країн. Щодо закономірностей динаміки, то тільки для розвинених країн характерною є тенденція до підвищення рівня безпеки відповідно до розрахованих індексів.

З метою посилення міжнародної економічної безпеки в умовах сталого розвитку, вважаємо за необхідне рекомендувати країнам активізувати екологічні чинники зростання, у першу чергу, за рахунок підвищення рівня інвестицій на охорону навколишнього природного середовища в відсотках до ВВП, а також закріплення частки природоохоронних витрат в бюджеті (на всіх рівнях). Світовий досвід доводить, що побудова системи економічної безпеки в країнах не представляється можливим без дотримання балансу соціальних, економічних і екологічних інтересів населення, органів влади та бізнес-структур, які потребують окремих подальших досліджень.

Література:

1. Антощенко В.В., Антощенко Р.В. (2017) Енергоефективність як критерій інноваційного розвитку та конкурентоспроможності держави. URL: <http://>

dspace.khntusg.com.ua/bitstream/123456789/3021/1/13.pdf

2. Грибіненко О.М. Екологічна складова міжнародної економічної безпеки. Вісник Маріупольського державного університету Серія: Економіка Збірник наукових праць. 2019. № 18. С. 51—61. DOI 10.34079/2226-2822-2019-9-18-51-61

3. Грибіненко О.М. Науково-методичний інструментарій оцінки рівня економічної безпеки країн світу: інтеграційний підхід. Ефективна економіка. 2020. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7681> (дата звернення: 23.03.2020). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.2.71

4. Мазур, М.В. (2012). Статистичний аналіз постачання та споживання енергії з відновлюваних джерел в Україні. Ефективна економіка № 4, 2012. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3618>

5. Кращі європейські практики управління відходами / А. Войціховська, О. Кравченко, О. Мелень-Забрамна, М. Панькевич [за заг. ред. О. Кравченко]. — Видавництво "Компанія "Манускрипт"" — Львів, 2019. — 64 с.

6. Ярошук О. (2018) Енергоємність економіки України, або чому до Європи ще далеко? Бізнес цензор. URL: https://biz.censor.net.ua/columns/3048408/energomnst_ekonomki_ukrani_abo_chomu_do_vropi_sche_daleko

7. BP Statistical Review of World Energy 2019. URL: <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf>

8. Bulatova o., Hrybinenko o. Effect of the education and healthcare systems on the social security level in the context of global goals of sustainable development Journal of European Economy 2020/3/9 V.19. № 1, p. 26—46.

9. CO₂ emissions. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/EN.ATM.CO2E.KT>

10. Environmental protection. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/environment/environmental-protection>

11. Environmental protection expenditure of the public sector by type. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ten00049/default/table?lang=en>

12. Environment. URL: <http://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/themes/environment.html#air-pollution>

13. IEA. Data and statistics. URL: [https://www.iea.org/data-and-statistics?country=WORLD&fuel=Key%20indicators&indicator=Total%20primary%20energy%20supply%20\(TPES\)%20by%20GDP](https://www.iea.org/data-and-statistics?country=WORLD&fuel=Key%20indicators&indicator=Total%20primary%20energy%20supply%20(TPES)%20by%20GDP)

14. Marien M., Sales M. Greening Capitalism, Quietly: Seven Types of Organizations Driving the "Necessary Revolution". 2017. URL: <http://www.cadmusjournal.org/article/volume-3/issue-2/greening-capitalism-quietly>

15. Peter Senge et al., The Necessary Revolution: Working Together to Create a Sustainable World. New York: Broadway Books, 2010, p. 12. URL: <https://www.penguinrandomhouse.com/books/163986/the-necessary-revolution-by-peter-senge-bryan-smith-nina-kruschwitz-joe-laur-sara-schley/>

16. Sustainable development Goals. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/sdg13>

17. Winston B., Nagan P., Hammer G., Akhmetkaliyeva M. Toward a New Theory of Sustainable Development: Drawing on Insights from Developments in Modern Legal Theory. 2017. URL: <https://www.cadmusjournal.org/article/volume-3/issue-2/toward-new-theory-sustainable-development>

References:

1. Antoschenkova, V.V. and Antoschenkov, R.V. (2017), "Energy efficiency as a criterion for innovative development and competitiveness of the state", available at: <http://dspace.khntusg.com.ua/bitstream/123456789/3021/1/13.pdf> (Accessed 20 March 2020).

2. Hrybinenko, O.M. (2019), "Environmental component of international economic security", Visnyk

Mariupol's'koho derzhavnoho universytetu Seria: Ekonomika Zbirnyk naukovykh prats', vol. 18, pp. 51—61. DOI 10.34079/2226-2822-2019-9-18-51-61

3. Hrybinenko, O.M. (2020), "Scientific and methodological tools for assessing the economic security level of the world countries: integration approach", Efektyvna ekonomika, vol. 2, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7681> (Accessed 20 March 2020). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.2.71

4. Mazur, M.V. (2012) "Statistical analysis of supply and consumption of renewable sources of energy in Ukraine", Efektyvna ekonomika, vol.4, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3618> (Accessed 20 March 2020).

5. Vojtsikhovs'ka, A. Kravchenko, O. Melen'-Zabramna, O. and Pan'kevych, M. (2019), Kraschi ievropejs'ki praktyky upravlinnia vidkhodamy [Best European waste management practices], Vydavnytstvo "Kompaniia Manuscript, L'viv, Ukraine.

6. Yaroshuk, O. (2018), "Energy intensity of the Ukrainian economy, or why is Europe still far away?", available at: https://biz.censor.net.ua/columns/3048408/energomnst_ekonomki_ukrani_abo_chomu_do_vropi_sche_daleko (Accessed 20 March 2020).

7. BP (2019), "Statistical Review of World Energy", available at: <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> (Accessed 20 March 2020).

8. Bulatova, O. and Hrybinenko O. (2020), "Effect of the education and healthcare systems on the social security level in the context of global goals of sustainable development", Journal of European Economy, vol. 19, no. 1, pp. 26—46.

9. World Bank (2020), "CO₂ emissions", available at: <https://data.worldbank.org/indicator/EN.ATM.CO2E.KT> (Accessed 20 March 2020).

10. Eurostat (2020), "Environmental protection", available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/environment/environmental-protection> (Accessed 20 March 2020).

11. Eurostat (2020), "Environmental protection expenditure of the public sector by type", available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ten00049/default/table?lang=en> (Accessed 20 March 2020).

12. World Bank (2020), "Environment", available at: <http://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/themes/environment.html#air-pollution> (Accessed 20 March 2020).

13. IEA (2020), "Data and statistics", available at: [https://www.iea.org/data-and-statistics?country=WORLD&fuel=Key%20indicators&indicator=Total%20primary%20energy%20supply%20\(TPES\)%20by%20GDP](https://www.iea.org/data-and-statistics?country=WORLD&fuel=Key%20indicators&indicator=Total%20primary%20energy%20supply%20(TPES)%20by%20GDP) (Accessed 20 March 2020).

14. Marien, M. and Sales, M. (2017), "Greening Capitalism, Quietly: Seven Types of Organizations Driving the "Necessary Revolution", available at: <http://www.cadmusjournal.org/article/volume-3/issue-2/greening-capitalism-quietly> (Accessed 20 March 2020).

15. Senge, P. (2010), "The Necessary Revolution: Working Together to Create a Sustainable World", Broadway Books, available at: <https://www.penguinrandomhouse.com/books/163986/the-necessary-revolution-by-peter-senge-bryan-smith-nina-kruschwitz-joe-laur-sara-schley/> (Accessed 20 March 2020).

16. Sustainable development Goals (2019), available at: <https://sustainabledevelopment.un.org/sdg13> (Accessed 20 March 2020).

17. Winston, B. Nagan, P. Hammer, G. and Akhmetkaliyeva, M. (2017), "Toward a New Theory of Sustainable Development: Drawing on Insights from Developments in Modern Legal Theory", available at: <https://www.cadmusjournal.org/article/volume-3/issue-2/toward-new-theory-sustainable-development> (Accessed 20 March 2020).

Стаття надійшла до редакції 30.03.2020 р.

О. В. Кузик,
к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу,
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
ORCID ID: 0000-0002-9683-8697

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.177

РОЛЬ ДЕРЖАВИ У МАРКЕТИНГОВІЙ КОМУНІКАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ

О. Kuzyk,
PhD in Economics, associate Professor of the Department of Marketing, Ivan Franko National University of L'viv

THE ROLE OF THE STATE IN MARKETING COMMUNICATIONS OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

У статті досліджено ефективність діяльності агропідприємств в Україні за умови застосування сучасних інструментів маркетингових комунікацій, які інформуватимуть потенційних споживачів про товар, його особливості та можливість задоволення потреб. На світовому ринку, однак, діяльність українських аграрних компаній ускладнюється через високий рівень конкуренції, різноманіття поведінки покупців, обмежений доступ до деяких сегментів.

Сьогодні існує багато маркетингових механізмів для допомоги підприємствам у продажу своїх товарів та при виході на зовнішні ринки. Важливою при цьому може бути допомога держави, яка опосередкована через механізм створення і розвитку національного бренду здатна підвищити ефективність комунікаційних кампаній агропідприємств.

Український агросектор займає вагомую частку в експорті країни впродовж останніх років. Водночас експортується переважно сировина й матеріали. Необхідним є поглиблення процесу виробництва у галузі сільського господарства, перехід до виробництва готових товарів і послуг з вищою доданою вартістю. Для полегшення продажу на світових ринках необхідно сформуванню в іноземних споживачів знання про Україну та позитивне ставлення до її товарів.

Для українського агропромислового сектора саме застосування брендингу на державному рівні може стати найефективнішою технологією торговельно-маркетингової діяльності в зовнішньоекономічній політиці. Опираючись на міжнародні індекси Nation Brands Index (Anholt-GfK), Country Brand Index (Future Brand) чи інших організацій, доцільно організувати державну діяльність з бренд-менеджменту України з метою інформування іноземців про вітчизняні ресурси, товари, можливості та переваги. Такі дії дозволять підвищити рівень прибутковості проданих сільськогосподарських товарів і послуг за кордоном, зменшити рівень впливу на агробізнес України світових компаній, поглиблювати процес виробництва і знижувати вплив кризових явищ на агровиробників.

Під час формування національного бренду України доцільно звернути увагу на досвід таких країн, як Південна Корея, Словаччина та Польща, які активною поведінкою з національного бренд-менеджменту позитивно вплинули на маркетингову діяльність своїх компаній.

The efficient operation of agricultural enterprises in Ukraine can be achieved subject to the use of modern marketing communication tools that will inform potential consumers of the goods, their characteristics and possibility of satisfaction of consumer needs. However, the activity of the Ukrainian agricultural enterprises in the world market is complicated by the high level of competitiveness, variable consumer behavior, and limited access to some segments.

Today, there are a lot of marketing mechanisms designed to assist enterprises in sales of their goods and entry into foreign markets. The assistance of the state may also be important, since it can indirectly increase the efficiency of communication campaigns of agricultural enterprises through the mechanism of creation and development of the national brand.

In the recent years, the Ukrainian agricultural sector has a significant share in the state export. At the same time, mainly raw materials and supplies are being exported. It is necessary to expand the manufacturing process in the sphere of agriculture and transfer to the manufacturing of finished goods and services of a higher value-added level. To make the process of sales in the world markets more smooth and easy, we need to raise awareness of foreign consumers about Ukraine and form a positive attitude towards the Ukrainian products.

Namely the use of branding at the state level can become the most efficient modern technology of the trade and marketing activity in the foreign economic policy for the Ukrainian agro-industrial sector. Based on the international indices, such as Nation Brands Index (Anholt-GfK), Country Brand Index (Future Brand) and others, it would be appropriate to organize the state activity aimed at the brand management of Ukraine for the purpose of raising awareness of foreigners about our resources, goods, possibilities and strengths. Such activities will allow to increase the level of profitability of agricultural goods and services sold abroad, to lessen the influence of the global companies on the agricultural enterprises of Ukraine, to expand the manufacturing process and to weaken the impact of crisis phenomena on agricultural producers.

In the process of forming of the national brand of Ukraine, we should take into account the experience of such countries as the South Korea, Slovakia, and Poland which practice active national brand management policy that positively impacts the marketing activity of their companies.

Ключові слова: маркетингові комунікації, аграрний бізнес України, експорт, індекс національного бренду, індекс бренду країни, бренд України, роль держави у бренд-менеджменті.

Key words: marketing communications, agrarian business of Ukraine, export of Ukraine, Nation Brands Index, Country Brand Index, Ukrainian Brand, the role of the state in the brand management.

ВСТУП

Уже загальновідомим стало твердження про недостатність виробництва якісного товару чи послуги сьогодні для забезпечення високої ефективності та прибутковості діяльності підприємства. Для сучасних споживачів необхідним є достатній рівень інформування про економічне благо, його функціональні особливості й можливості задоволення потреб. З цією метою розвинені компанії активно застосовують маркетингові комунікації, які впродовж останніх кількох десятиліть стали вагомою складовою маркетингової діяльності.

Агропромислові підприємства України та світу є активними користувачами різноманітних маркетингових комунікаційних інструментів і постійно шукають модерні шляхи спілкування зі своїми діючими й потенційними споживачами. Актуальним при цьому є питання опосередкованої участі держави у процесі підвищення ефективності комунікаційних кампаній агропідприємств. Аналіз державної політики багатьох країн, які працюють над розвитком позитивного іміджу у міжнародній спільноті, свідчить про значний позитивний вплив не лише на національну економіку, а й непрямо на діяльність підприємств. Останні отримують легший доступ до іноземних ринків, можуть встановлювати вищі ціни на ринку, товари і послуги швидше сприймаються потенційними споживачами тощо.

Ще більшою мірою формування іміджу держави та її бренду є актуальним для сучасного стану агропромислового виробництва в Україні, якому притаманним є зниження рівня дохідності та рентабельності, необхідність пошуку нових ринків збуту, ускладнення умов торгівлі, спричинених карантинними заходами, складними кампартментами та ін.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми формування бренду країни є достатньо актуальними й широко обговорюються впродовж останніх кількох десятиліть. Значна кількість науковців та фахівців у сфері маркетингу присвятили ряд праць цим питанням. Серед іноземних авторів доцільно виокремити публікації С. Анхольта, М. Арончика, К. Келлера, Ф. Котлера, А. Панкрухіна, Н. Пападополуса, Д. Райєсто, Р. Сондерса, Й. Фана, Д. Хайде, Л. Шульгіна та ін. Питання іміджу України та ролі маркетингових комунікацій у цьому процесі турбують також українських науковців і маркетологів. Про це свідчать праці А. Варібурсової, А. Гуцала, Т. Завгородньої, Т. Мельник, В. Мірошніченко, Т. Нагорняк, Г. Полішко, А. Старостіни, В. Чалого та ін.

Попри значний інтерес до ролі держави в діяльності українських підприємств та впливу іміджу країни на їхню діяльність ряд аспектів залишаються відкритими

та потребують глибшого аналізу. Доцільно зокрема оцінити взаємозв'язок між поведінкою українських інституцій, спрямованою на формування бренду України у світі, та маркетинговою діяльністю агропромислових підприємств.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є аналіз ефективності маркетингової діяльності агропромислових українських підприємств на міжнародній арені крізь призму формування бренду України у світі.

Серед основних завдань слід виокремити:

- оцінка ролі держави у маркетинговій комунікаційній діяльності підприємств аграрного сектора;
- аналіз розвитку національного бренду України;
- дослідження впливу національного бренду України на маркетингову діяльність агробізнесу;
- аналіз взаємозв'язку між розвитком національного бренду України та ефективністю маркетингових комунікаційних кампаній агропідприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Для ефективної діяльності українських агропромислових компаній необхідним є застосування сучасних засобів маркетингових комунікацій, які забезпечать стійкі взаємозв'язки між виробниками, споживачами і посередниками з одночасним зниженням рівня витрат. Комплекс маркетингових комунікацій агропідприємств України потребує вдосконалення та водночас допомоги фахівців з маркетингу, вищого менеджменту і держави [1, с. 28].

Важливою складовою сучасного управління маркетинговими комунікаціями українських агропідприємств є участь держави у формуванні загальної пізнаваності товарів та торгових марок на міжнародних ринках. Сьогодні ряд українських учених відзначають необхідність створення глобального бренду України, що сприятиме розвитку зовнішньої торгівлі [7, с. 25].

Статистика останніх десяти років свідчить про високу частку сільськогосподарської продукції в українському експорті (табл. 1). Так, за 3 квартали 2019 р. частка продовольчих товарів та сировини для їх виробництва у експорті України склала 45,8%; за 2018 р. ця частка становила 42,9%; за 2017 р. — 44,7%; за 2016 р. — 45,4% [5]. Отож, понад 40% українського експорту становлять товари та послуги агропромислового сектора. Водночас близько 20% експорту України складають 3 сільськогосподарські товари:

- соняшникова олія — 7,9%;
- кукурудза — 7,4%;
- пшениця — 6,3% [6].

Отже, переважна більшість експортованих агропромислових товарів — сировина та товари першого вироб-

Таблиця 1. Динаміка та структура експорту України впродовж 2011–2019 рр.

Аналізований період:	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019 ¹
Загальний експорт, млрд дол. США	62,4	64,4	59,1	50,6	35,4	33,6	39,7	43,3	34,1
У т.ч.									
Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	12,8	17,9	17,0	16,7	14,5	15,3	17,7	18,6	15,6
Чорні й кольорові метали та вироби з них	21,8	18,5	16,8	15,0	9,2	8,1	9,9	11,4	7,9
Мінеральні продукти	7,0	6,3	6,3	5,3	2,7	2,4	3,5	3,9	3,5
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	6,0	6,0	5,1	3,7	2,4	1,8	2,1	2,4	1,6
Частка в експорті продовольчих товарів та сировини для їх виробництва, %	20,5	27,8	28,8	33,0	40,9	45,4	44,7	42,9	45,8

Примітка: ¹ Згідно даних за три квартали 2019 року.

Джерело: розраховано за [5].

ничого циклу з низькою доданою вартістю, що свідчить про структурні диспропорції в українському агропромисловому секторі. Упродовж останнього десятиліття аграрний сектор залишається ключовим "експортним локомотивом" України та забезпечує майже 40% валютних надходжень. У загальній структурі експорту частка продажу зернових перевищує 15%. Досягнення таких показників передбачає величезні обсяги постачань, а не високу додану вартість [3].

На нашу думку, поряд із необхідністю поглиблення процесу виробництва у галузі сільського господарства, для переходу на виробництво готових товарів і послуг з доданою вартістю замість експорту сировини, назріла потреба у вибудовуванні імені України та її товарів на світових ринках. Попри широкі торгівельні відносини України з іншими державами (понад 180 країнами і територіями світу), із переважною більшістю з них обсяги є недостатніми для формування у місцевих споживачів чітко визначеного позитивного ставлення до нашої країни та її товарів. Ускладнює це специфічна структура українського експорту сільськогосподарської продукції: переважно сировина й матеріали — не готові товари і послуги.

Цілком логічним виглядає застосування бренд-менеджменту з метою формування позитивного й цілісного іміджу українських агропромислових товарів і послуг на світовому ринку. Сьогодні концепція брендингу розширюється та набуває нових ознак. Упродовж останніх трьох десятиліть спостерігається зміна технології застосування бренд-менеджменту: з суто комерційного й маркетингового підходу просування економічних благ на ринки до гнучкого корпоративно-державного механізму підвищення рівня конкурентоспроможності країн та їхніх фірм і товарів на зовнішніх ринках [8, с. 8—10].

На нашу думку, для українського агропромислового сектора саме застосування брендингу на державному рівні може стати найефективнішою сучасною технологією торговельно-маркетингової діяльності в зовнішньоекономічній політиці.

Яскравим прикладом ефективного національного бренд-менеджменту є роль держави у господарській та маркетинговій діяльності південнокорейських підприємств. Завдяки активній політиці держави та цілеспрямованій державній підтримці, яка сприяла створенню й зміцненню південнокорейського бренду на внутрішньому та світовому ринках [8, с. 7—9] упродовж двох десятиліть вдалося створити одну з найрозвиненіших економік світу. Країна розвинула свій потенціал у промисловому, торгівельному та аграрному секторах.

Аналогічні дії в Україні створять унікальні інструменти впливу на міжнародні економічні відносини:

— зростатиме інвестиційна привабливість агросектору;

— вдасться залучити висококваліфіковану робочу силу в аграрні підприємства;

— посиляться позиції українських агропромислових товарів на світових ринках;

— укріпиться значення країни у міжнародних організаціях.

З метою розуміння значення бренду країни та його впливу на сприйняття товарів іноземцями Саймон Анхольт увів індекс національного бренду (Nation Brands Index) та проводить щорічні глобальні дослідження Anholt-GfK Roper Nation Brands Index, оцінюючи сприйняття споживачами товарів та послуг понад 50 країн світу. На його думку, національний імідж має багато спільного з національною ідентичністю, діючою політикою, економікою конкурентоспроможності.

Його створення дає значні переваги не лише для країни, але й її підприємств, тому сьогодні "кожне місце на землі хоче покращити, змінити, адаптувати чи іншим чином керувати своєю міжнародною репутацією" [8, с. 6].

Проблемою, однак, залишається відсутність чіткого розуміння ефективності комерційних підходів бренд-менеджменту у побудові бренду країни та можливості їхнього застосування до влади, суспільства, економічного розвитку внутрішніх підприємств.

Побудова бренду України з метою допомоги українським агропромисловим підприємствам на світових ринках є складним і довготривалим процесом. Ряд критеріїв, котрі входять у рейтинг національних брендів, достатньо складно задовольнити сьогодні. До ключових критеріїв відносять:

1) людський капітал, котрий визначається через рівень освіти, кваліфікацію робочої сили, відкритість і дружельюбність суспільства тощо;

2) рівень інвестування та імміграція, що визначаються кризь призму здатності залучати для проживання, роботи чи навчання людей та їхнє сприйняття соціально-економічного становища в країні;

3) рівень влади, що оцінюється громадською думкою щодо компетентності й законності влади, ступенем довіри до правосуддя та ін.;

4) уявлення про експортні товари, зумовлені перевагами споживачів щодо використання таких економічних благ з конкретної країни;

5) світове сприйняття культурної спадщини кожної з країн з оцінкою її поточного стану;

6) ступінь зацікавленості іноземців туризмом, що обумовлений привабливістю природних і культурних пам'яток [2, с. 37; 13].

Згідно з дослідженнями компанії Anholt-GfK, сильний і позитивний бренд країни долучає національну економіку до глобальної. Для українських підприємств це означає допомоги продавати товари та послуги за кордоном і долучитися до розв'язання глобальних проблем сучасності (зміна клімату, забезпечення водою та продуктами харчування, подолання пандемій тощо). Ключовим чинником успішності брендингу України у світі є вдала маркетингова комунікаційна стратегія країни та її компанії, котра опирається на розроблення, оцінку й моніторинг ефективності просування бренду [2, с. 38].

Бренд України мусить бути детально продуманим і постійно моніторитись створеною державою організацією, яка постійно підтримуватиме позитивний імідж. Доцільним є:

— постійний моніторинг за відгуками та представленням бренду України за кордоном;

— створення різних подій та інформаційних маркетингових кампаній;

Таблиця 2. Зміна "The Country Brand Index", 2010—2019 рр.

№	Країни	Період оцінки, роки				
		2010	2011	2012	2014	2019
1	Україна	99	105	98	74	74
2	Польща	82	79	75	45	44
3	Болгарія	76	70	79	67	-
4	Чехія	43	38	44	29	32
5	Словаччина	79	74	73	59	35

Джерело: зведено за [10—12].

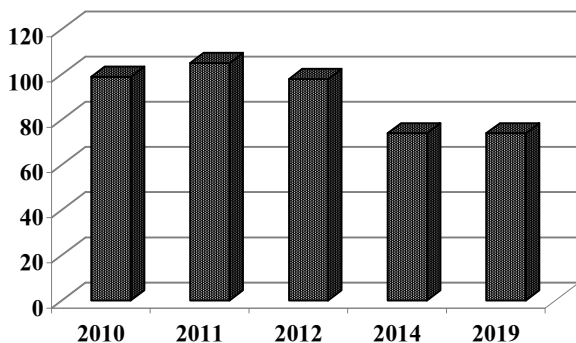

Рис. 1. Динаміка сприйняття національного бренду України у світі

Джерело: [10—12].

- розсилання повідомлень про переваги у ключових сферах національної економіки;
- генерування інформації про економічний розвиток країни та умови ведення агробізнесу;
- формування громадської думки про основні ознаки диференціації товарів і послуг вироблених аграрним бізнесом.

Значна кількість підходів та оцінок національного бренду різних країн свідчить, що не всі країни сприймаються споживачами, як окремі та значні бренди. Так, розрахунок й оцінка індексу бренду країн (Country Brand Index), котрий здійснює організація Future Brand, свідчить, що сила сприйняття товарів через асоціативні аспекти, як-от: "зроблено у..." значною мірою впливає на бажання купувати саме такі економічні блага [12, с. 30—31]. Споживачі готові активніше купувати товари чи послуги тих країн, котрі сильніше асоціюються із відомим брендом. За умови потреби покупки розкішних товарів чи отримання високоякісних фінансових послуг, споживачі віддаватимуть переваги швейцарським товарам [12, с. 73—81]. Необхідність придбання автомобілебудівних товарів, транспорту чи технологічних благ — споживачі оберуть німецьких виробників [12, с. 94—97].

Українські товари, при цьому, мають дуже слабкі асоціації за статусом і досвідом [2, с. 43], тому не визнаються споживачами як цілісний бренд. Тобто потенційні споживачі агропромислових товарів не надають чітких переваг українським виробникам. Отже, репутація високоякісних сільськогосподарських та харчових продуктів могла б стати основним рушієм бренду України.

За сучасних умов ведення бізнесу та особливостей міжнародної торгівлі заяв про "житницю Європи" й одного з найбільших світових виробників деяких видів сільськогосподарської продукції є недостатньою умовою високоєфективної міжнародної торгівлі. Україна зобов'язана працювати над покращенням умов для українських підприємств на світових ринках. Підписання умов із різноманітними світовими організаціями є необхідною умовою, але недостатньою. Доцільним є забезпечення додаткової рентабельності через вищу ціну та кращі умови купівлі-продажу. Зрештою, це дозволить підвищити надходження до державного бюджету, забезпечить зростання інвестиційної привабливості українського агропромислового комплексу, надасть додаткові споживчі переваги стійкому українському бренду.

Научні та глибокі дослідження компанії FutureBrand щодо рейтингу брендів понад 110 країн світу, серед яких є і Україна, свідчать про покращення сприйняття українського національного бренду та товарів країни у світі (табл. 2).

Впродовж 2010—2019 рр. індекс бренду України покращився на понад 25 позицій. Однак впродовж останніх п'яти років позиція українського національного бренду не зазнала змін (рис. 1), що є підставою для глибшого аналізу ситуації. Адже модель дослідження компанії FutureBrand (ґрунтується на моделі ієрархічних рішень) не лише оцінює розвиненість бренду країни, а й вказує на основні проблеми, які слід вирішити для покращення ситуації: важливим є визначення подій, які найбільше впливають на бренд країни у конкретний період часу [4, с. 459].

Так, найбільший вплив на бренд України спричинило Євро 2012 [11]: завдяки цій події Україну та її товари частіше почали впізнавати у світі, що й спричинило підвищення аналізованого індексу. Однак після 2014 року бренд України не змінює своєї позиції у світі. Це вказує на недостатню залученість державних органів у процес брендингу та низький рівень фінансування (спричинений також воєнними діями проти України). Бракує розуміння, чого очікуємо від бренду України та яких цілей прагнемо досягнути в процесі брендуння.

Водночас найкращу динаміку серед Європейських країн показують індекси брендів Словаччини та Польщі, рівень сприйняття товарів і послуг яких покращився вдвічі. Водночас особливої уваги заслуговує діяльність інституцій Словаччини щодо бренду своєї країни, які доклали багато зусиль, згідно звіту FutureBrand: у результаті раціонально організованої маркетингової комунікаційної кампанії сприйняття Словаччини та її товарів у світі значно покращилось впродовж останніх десяти років, а індекс бренду країни підвищився з 79 до 35 позиції (табл. 2). Така динаміка є найкращою серед 118 аналізованих країн з 2005 року.

На нашу думку, ключовими асоціаціями українського національного бренду, який сприятиме аграрному бізнесу України є "екологічність та натуральні технології виробництва, котрі опираються на глибокі традиції". Недостатній рівень застосування розвинених технологій в агропромисловому бізнесі можна спробувати перетворити на додаткову перевагу для іноземних споживачів, котрі сьогодні відзначають особливий смак та якість українських товарів.

Таким чином, створення та розвиток бренду України для вітчизняних агропромислових виробників:

- надасть можливість підвищити рівень прибутковості проданих товарів і послуг за кордон;
- дозволить зменшити рівень впливу на них великих світових агропромислових компаній, котрі перепродують українські товари з мінімальними змінами (упаковки, надання власних торгових марок, фасування тощо) кінцевим споживачам;
- послаблюватиме вплив негативної світової тенденції зумовленої глобалізацією — зниження прибутковості підприємств та країн, що постачають сировину з одночасними зростанням доходів бізнесів, котрі продають брендовані товари;
- зменшуватиме виснаження національних ресурсів та поглиблюватиме процес виробництва;
- знижуватиме вплив кризових явищ на агропромислових та національну економіку країни загалом.

Слід, однак, розуміти, що створення бренду України не є одностороннім процесом та не може допомогти українському аграрному бізнесу без їхнього залучення у цей процес. Адже розвиток бренду є багатограним процесом, який передбачає одночасний розвиток багатьох сфер національної економіки, зокрема туризму, торгівлі, інвестиційної привабливості, забезпечення якісних умов розвитку внутрішнього бізнесу та ін. [9]. Усі дії уряду у цьому процесі мають підтримуватися його зобов'язаннями й адекватною поведінкою агропромис-

лових підприємств-експортерів. Водночас ринок агропромислової продукції в Україні має характеризувати наявністю:

- 1) агрокомпаній, котрі вироблятимуть товари згідно із світовими стандартами виробництва та вимог зовнішніх споживачів;
- 2) достатнього ресурсу праці з відповідним рівнем кваліфікації та бажанням працювати в агропромисловому секторі;
- 3) стабільного зовнішнього мікросередовища для забезпечення постачання, здорової конкуренції, умов роботи із посередниками, раціонального впливу контактних аудиторій;
- 4) відповідної правової та фінансової інфраструктури для прозорого, вигідного й обґрунтованого експорту;
- 5) чітко визначеної системи оподаткування, незмінної впродовж достатнього періоду часу для можливості прогнозування результатів діяльності;
- 6) прогнозованого рівня національної валюти впродовж достатньо тривалого періоду часу.

ВИСНОВКИ

1. Зростання рівня міжнародної конкуренції, глобалізація товарних ринків, урізноманітнення поведінки споживачів ускладнюють умови маркетингової діяльності агропідприємств України. Необхідними стають удосконалення торговельно-маркетингової діяльності українських агропідприємств із застосуванням сучасних інструментів маркетингових комунікацій. Значною допомогою на міжнародній арені агробізнесам може стати розвиток глобального бренду України.

2. Питання створення і управління брендами країн є доволі актуальними сьогодні у світі. Ряд країн, дбаючи про своє майбутнє та перспективи діяльності їхніх підприємств, здійснюють виважену політику спрямовану на застосування і розвиток адекватного сучасним умовам маркетингового інструментарію брендингу. Вони (зокрема, Південна Корея, Швейцарія, Німеччина, Словаччина, Польща та ін.) активно працюють над посиленням своїх конкурентних позицій та створюють потенціал для довготривалого успіху на світовому ринку.

3. За даними звіту компанії FutureBrand Україна впродовж 2010—2014 рр. також суттєво посилала позиції свого національного бренду у світі. Впродовж останнього часу, однак, позиція не змінюється. Завдяки діяльності уряду та відповідних державних інституцій сьогодні можна підвищити ефективність маркетингової діяльності українських агропідприємств. Для цього потрібна взаємодія держави з аграрними компаніями.

Література:

1. Кузик О. Розвиток маркетингових комунікацій в аграрному бізнесі України. *Економіка та держава*. 2018. № 8. С. 27—30.
2. Мельник Т., Варібрусова А. Національні бренди у глобальній економіці: компаративний аналіз. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 5. С. 32—54.
3. Обух В. Чому Україна заробляє на експорті менше, ніж платить за імпорт. *Укрінформ*. 17.07.2019: веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2742389-comu-ukraina-zaroblae-na-eksporti-mense-niz-platit-za-import.html> (дата звернення: 13.03.2020).
4. Полішко Г. Міжнародні рейтинги національних брендів. *Бізнес-Інформ*. 2015. № 10. С. 457—462.
5. Статистика зовнішнього сектору України. Національний банк України: веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/files/ES/Tov_q.pdf (дата звернення: 20.03.2020).
6. ТОП-3 найпопулярніших за кордоном українських сільгосптоварів. *АгроЮг: Агроновости України*. 13.11.2019: веб-сайт. URL: <http://agro-yug.com.ua/archives/30743> (дата звернення: 17.03.2020).
7. Циганкова Т., Завгородня Т. Глобальний бренд країни у сучасних технологіях торговельно-марке-

тингової діяльності. *Міжнародна економічна політика*. Вип. 1—2. 2011. С. 5—31.

8. Anholt S. Beyond the Nation Brand: The Role of Image and Identity in International Relations. *The Journal of Public Diplomacy*. Vol. 2, Issue 1, Article 1. 2013. P. 6—12.

9. Anholt Simon. *Brand New Justice: How Branding Places and Products Can Help the Developing World*. Butterworth-Heinemann; Revised Edition. 2005. 192 p.

10. Country Brand Index 2012-13. *FutureBrand*. 2014. 107 p.: веб-сайт. URL: <https://mouriz.files.wordpress.com/2013/02/cbi-futurebrand-2012-13.pdf> (дата звернення: 17.01.2020).

11. Country Brand Index 2014-15. *FutureBrand*. 2016. 55 p.: веб-сайт. URL: <https://www.futurebrand.com/uploads/Country-Brand-Index-2014-15.pdf> (дата звернення: 17.01.2020).

12. Future Brand Country Index 2019. *FutureBrand*. 2019. 154 p.: веб-сайт. URL: <https://www.futurebrand.com/uploads/FCI/FutureBrand-Country-Index-2019.pdf> (дата звернення: 19.03.2020).

13. Nation Branding: Country Specific Evaluation. The Institute for Cultural Diplomacy (ICD). *Outlook Report*. 2011. 44 p.: веб-сайт. URL: http://www.culturaldiplomacy.org/culturaldiplomacynews/content/pdf/Cultural_Diplomacy_Outlook_Report_2011_-_04-01.pdf (дата звернення: 21.03.2020).

References:

1. Kuzyk, O. (2018), "Development of marketing communications in the agribusiness of Ukraine", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 8, pp. 27—30.
2. Mel'nyk, T. and Varibrusova, A. (2018), "National brands in the global economy: a comparative analysis", *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*, vol. 5, pp. 32—54.
3. Obukh, V. (2019), "Why Ukraine earns less on exports than it pays for imports", *Ukrinform*, available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2742389-comu-ukraina-zaroblae-na-eksporti-mense-niz-platit-za-import.html> (Accessed 20 March 2020).
4. Polishko, H. (2015), "International ratings of national brands", *Biznes-Inform*, vol. 10, pp. 457—462.
5. National Bank of Ukraine (2020), "Statistics of the external sector of Ukraine", available at: https://bank.gov.ua/files/ES/Tov_q.pdf (Accessed 20 March 2020).
6. AhroYuh (2019), "Top 3 most popular Ukrainian agricultural products abroad", available at: <http://agro-yug.com.ua/archives/30743> (Accessed 20 March 2020).
7. Tsyhankova, T. and Zavorodnia, T. (2011), "Global brand of the country in modern technologies of trade and marketing activity", *Mizhnarodna ekonomichna polityka*, vol. 1—2, pp. 5—31.
8. Anholt, S. (2013), "Beyond the Nation Brand: The Role of Image and Identity in International Relations", *The Journal of Public Diplomacy*, vol. 2, no. 1, pp. 6—12.
9. Anholt, S. (2005), *Brand New Justice: How Branding Places and Products Can Help the Developing World*, Butterworth-Heinemann, Oxford, UK.
10. FutureBrand (2014), "Country Brand Index 2012—13", available at: <https://mouriz.files.wordpress.com/2013/02/cbi-futurebrand-2012-13.pdf> (Accessed 20 March 2020).
11. FutureBrand (2016), "Country Brand Index 2014—15", available at: <https://www.futurebrand.com/uploads/Country-Brand-Index-2014-15.pdf> (Accessed 20 March 2020).
12. FutureBrand (2019), "Future Brand Country Index 2019", available at: <https://www.futurebrand.com/uploads/FCI/FutureBrand-Country-Index-2019.pdf> (Accessed 20 March 2020).
13. The Institute for Cultural Diplomacy (ICD) (2011), "Nation Branding: Country Specific Evaluation. Outlook Report", available at: http://www.culturaldiplomacy.org/culturaldiplomacynews/content/pdf/Cultural_Diplomacy_Outlook_Report_2011_-_04-01.pdf (Accessed 20 March 2020).

Стаття надійшла до редакції 01.04.2020 р.

М. О. Гоменюк,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту,
Уманський національний університет садівництва
ORCID ID: 0000-0002-7285-7746

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.182

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ЛОГІСТИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ НА ЗАСАДАХ КЛІЄНТООРІЄНТОВАНостІ

M. Gomeniuk,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the department of management, Uman National University of Horticulture

DEVELOPMENT OF THE LOGISTICAL SERVICE SYSTEM ON THE BASIS OF CLIENT ORIENTATION

У зв'язку з інноваційним розвитком економіки та поширенням інтеграційних процесів особливого розвитку набула логістична галузь. Високий рівень конкуренції і взаємини з зовнішнім середовищем змушують логістичні підприємства до пошуку нових інструментів розвитку та використання інноваційних підходів з метою пошуку нових клієнтів та утримання вже існуючої клієнтської бази. Сьогодні значної уваги у розвитку логістичних підприємств потребують питання клієнтоорієнтованості. На основі використання інноваційних підходів до економічної діяльності, зокрема в системі логістичного обслуговування на принципах клієнтоорієнтованості, підприємства матимуть змогу забезпечити собі додаткові конкурентні переваги та утримувати конкурентні позиції на ринку

У статті досліджено ключові аспекти формування елементів механізму розвитку логістичних підприємств, що ґрунтуються на інноваційних формах взаємин із клієнтом. Проведено аналіз основних напрямів розвитку логістичного обслуговування з позиції клієнтоорієнтованого підходу. Зазначено переваги клієнтоорієнтованого підходу в системі логістичного обслуговування. Визначено параметральні показники системи логістичного обслуговування на засадах клієнтоорієнтованості. Указано, що контроль цих показників забезпечить підвищення рівня економічної діяльності під час використання клієнтоорієнтованого підходу в системі менеджменту логістичного підприємства. Розглянуто показники результативності логістичної діяльності підприємства за рівнями управління і контролю зазначено, що вони повинні формуватися на принципах багаторівневості. Виокремлено та проаналізовано основні концепції логістичного обслуговування на засадах клієнтоорієнтованості.

Резюмовано, що використання інноваційного механізму розвитку системи логістичного обслуговування на засадах клієнтоорієнтованості надасть підприємствам можливість досягнути високих результатів функціонування і забезпечити виконання вимог клієнтів.

Due to innovative economic development and expansion of integration processes, special development has been made in the field of logistics. The high competition rate and interaction with the external environment forces logistics companies to find new tools for development and use of innovative approaches in order to find new clients and retain an already existing customer base.

Logistics, as one of the effective tools for planning the organization and management of material flow processes, aims to maximize profits for all participants in the logistics process by optimizing their logistics expenses in a certain case and time. Herewith, the coordination of technological, technical and organizational-economic interaction between all functional units is ensured by an appropriate logistics system.

The transition from the seller's market to the buyer's market has fostered a practical interest in logistics management tools. This trend implies a purposeful movement to improve modern business processes and their "flexibility" in accordance with the requirements of today's market, factors of the same type of processes are

characterized by the variability of consumer preferences. Successful are those business processes that most flexibly and reliably ensure the fulfillment of customer requirements. Exactly this factor is the basis for the competitiveness of logistics companies. These aspects determine the relevance of the article, outline the purpose and objectives of the study.

The basics aspects of forming elements of the mechanism of development of logistics enterprises based on innovative forms of customer relations are investigated in the article. The analysis of the main directions of development of logistics services from the point of view of the client-oriented approach is carried out. The advantages of the client-oriented approach in the logistics service system are outlined.

Parametric indicators of logistic service system based on client orientation are determined. It is stated that the control of these indicators will provide an increase in the level of economic activity when using a client-oriented approach in the management system of a logistics enterprise. The indicators of efficiency of logistics activity of the enterprise at the levels of management and control are considered and it is stated that they should be formed on the principles of multilevel. The basic concepts of logistics service on the basis of customer orientation are separated and analyzed.

It is summarized that the use of innovative mechanism of development of the system of logistical service on the basis of client orientation will give the enterprises an opportunity to achieve high results of functioning and to ensure fulfillment of clients' requirements.

*Ключові слова: логістика, логістичне обслуговування, клієнтоорієнтованість, інновації, менеджмент.
Key words: logistics, logistics service, client orientation, innovation, management.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У зв'язку з інноваційним розвитком економіки та поширенням інтеграційних процесів особливого розвитку набула сфера логістики. Високий рівень конкуренції і взаємини з зовнішнім середовищем змушують логістичні підприємства до пошуку нових інструментів розвитку та використання інноваційних підходів з метою залучення нових клієнтів та утримання вже існуючої клієнтської бази.

Логістика як один з ефективних інструментів планування організації та управління процесами матеріального потоків, спрямована на отримання максимального прибутку усіма учасниками логістичного процесу шляхом оптимізації їх логістичних витрат у певному просторі та часі. Координацію технологічної, технічної та організаційно-економічної взаємодії між усіма функціональними ланками забезпечує відповідна логістична система.

Перехід від ринку продавців до ринку покупця сприяв виявленню практичного інтересу до інструментарію логістичного менеджменту [1, с. 58]. Така тенденція передбачає цілеспрямований рух до удосконалення сучасних бізнес-процесів і їх "гнучкості" відповідно вимог сучасного ринку, фактори ж такого типу процесів характеризуються варіабельністю споживчих уподобань. Успішними є ті бізнес-процеси, які найбільш гнучко та надійно забезпечують виконання вимог клієнта [2, с. 127]. Саме цей фактор виступає основою конкурентоспроможності підприємств сфери логістики. Указані аспекти обумовлюють актуальність статті, окреслили мету та завдання дослідження.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є формування елементів механізму розвитку логістичних підприємств, що ґрунтуються на інноваційних формах взаємин із клієнтом.

Основне завдання дослідження полягає у визначенні способів та аналізі напрямів розвитку логістичного обслуговування з позиції клієнтоорієнтованого підходу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Нині в економічній науці не склалося єдиної думки щодо найбільш перспективних напрямів розвитку системи логістичного обслуговування. Закордонними науковцями Д. Бауерсокс [3], Д. Вуд [5], А. Деніел, Дж. Джонсон [5], Д. Клосс [3], М. Кристофер [9], Д. Ламберт, П. Мерфі [6], Б. Шмітт [8] досліджено проблеми формування логістичних систем на підприємствах. Серед українських фахівців важливий внесок у розвиток логістики зробили Лук'янова О.М., Кривцун Д.Ю., Полякова О.М., Шраменко О.В. Загальні проблеми формування та завдання логістичних систем висвітлено у працях Брагінський В.В., Токмакова І.В. [5] та інші.

Однак питання щодо інноваційних шляхів розвитку системи логістичного обслуговування залишаються маловивченими. Указаний аспект породжує питання про проведення подальших досліджень.

НЕВИРІШЕНІ ЧАСТИНИ ПРОБЛЕМИ

Потреба розвитку логістичної сфери є очевидною. Не тільки рівень витрат, але і якість пропонованих послуг (навіть базових) не відповідає поточним потребам логістичних підприємств та стратегічним завданням розвитку країни. Однак, вивчення наукової літератури [3—5] дає підстави стверджувати, що в публікаціях, що стосуються пошуку шляхів інноваційної складової в системі логістичної діяльності, зокрема на основі використання методики клієнтоорієнтованості, носять дискусійний характер, а тому потребують подальшого розвитку теоретико-методичного апарату та практичних досліджень.

Теоретичною та методичною основою дослідження слугували наукові напрацювання вітчизняних учених та зарубіжний досвід стосовно розробки інноваційних форм діяльності, зокрема на основі інноваційних клієнтоорієнтованих підходів підприємствами логістичної сфери, а також особисті оціночні зауваження автора. Використано методи графічної інтерпретації інформації, методику порівняльного аналізу та експертних оцінок.

Таблиця 1. Характеристика параметральних показників у системі логістичного обслуговування на засадах клієнтоорієнтованості

Параметр	Фактор, що визначає показник логістичного обслуговування
Послуга	Тип, вид і набір послуг, надання гарантій, наявність додаткового сервісу, збереження вантажу, економічність доставки, швидкість доставки, зручність користування комплексом послуг
Ціна	Рівень тарифів експедитора, показник рентабельності, способи оплати, система пільг і бонусів, умови кредитування. Прибутковість маршруту, автомобіля, прибутковість за видами перевезень і т.п.
Просування	PR-заходи, реклама, стимулювання збуту, лояльність клієнтів
Збут	Шляхи реалізації та їх кількість, можливість онлайн замовлень
Кадри	Рівень кваліфікації, компетентність, мотивація, стимулювання праці, культура обслуговування
Ресурси	Імідж, фірмовий стиль, бренд, наявність власного рухомого складу, тип транспортних засобів, їх технічна готовність, ділові зв'язки і взаємини з перевізниками

Джерело: складено автором.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Формування логістичної складової в економічній системі країни сприяє поєднанню функціональних і забезпечувальних підсистем, інтеграції постачання, виробництва та збуту, прискоренню руху матеріальних потоків, зменшенню логістичних витрат. Тому розвиток системи логістичного обслуговування в Україні є одним із найважливіших завдань сьогодення.

Внаслідок інтеграції сучасних тенденцій економічного розвитку в систему міжнародних відносин виникає необхідність структурних змін у функціонуванні транспортної логістичної системи країни, яка повинна бути зорієнтована на підсилення координації та взаємодії різних видів транспорту, задоволення потреб споживача щодо якості обслуговування, впровадження логістичних принципів управління в діяльність транспортних підприємств [6, с. 167].

Проблематика питань удосконалення діяльності логістичної сфери безпосередньо пов'язана із сучасними тенденціями, що характеризують світову й національну економіку. Серйозна увага у розвитку логістичних підприємств, наразі, приділяється питанням клієнтоорієнтованості, зокрема, ведеться додаткова робота щодо відстеження змін потреб клієнтів, підвищення якості послуг тощо.

Але, незважаючи на свою популярність, поняття клієнтоорієнтованості не має стійкого наукового визначення й чіткої методики інтеграції його

принципів у практику управління логістичним підприємством.

У системі логістики під терміном "клієнт" розуміють власника вантажу та вантажовідправника [7]. Однак під час використання в логістиці клієнтоорієнтованого підходу, на наш погляд, до клієнтів слід відносити і перевізників, для яких логістичні підприємства надають, серед основних (перевезення вантажу) й посередницькі послуги (пошук відправника вантажів, завантажування, розвантажування, організація доставки вантажу).

На нашу думку, перевагами клієнтоорієнтованого підходу в системі логістичного обслуговування є: підвищення конкурентних переваг підприємства, дотримання балансу інтересів підприємства і задоволеності клієнтів його послугами, підвищення керованості підприємством, зниження фінансово-економічних витрат тощо.

Показники, що комплексно характеризують діяльність логістичного підприємства на засадах клієнтоорієнтованого підходу подано в таблиці 1.

Контроль указаних параметральних показників (табл. 1) забезпечить підвищення рівня економічної діяльності під час використання клієнтоорієнтованого підходу в системі менеджменту логістичного підприємства.

У таблиці 2 визначено показники, що характеризують результативність логістичної діяльності підприємства за рівнями управління і контролю.

Таблиця 2. Показники результативності логістичної діяльності підприємства за рівнями управління і контролю

Рівень	Показник
Вища ланка управління (директор, комерційний директор)	Прибуток за видами перевезень. Прибуток за напрямками перевезень
Операційна ланка (менеджер, офіс-менеджер)	Час простою в загальному часі роботи рухомого складу автопарку. Кількість вчасно виконаних заявок. Рівень лояльності клієнтів
Виконавча ланка (диспетчер, експедитор, водій, вантажник)	Прибутковість автомобіля, прибутковість маршруту (замовлення), відсоток транспортного завантаження, коефіцієнт технічної готовності, аварійність в дорозі, термін доставки вантажу. Прибутковість ремонтного обладнання (години роботи) та ін.

Джерело: складено автором.

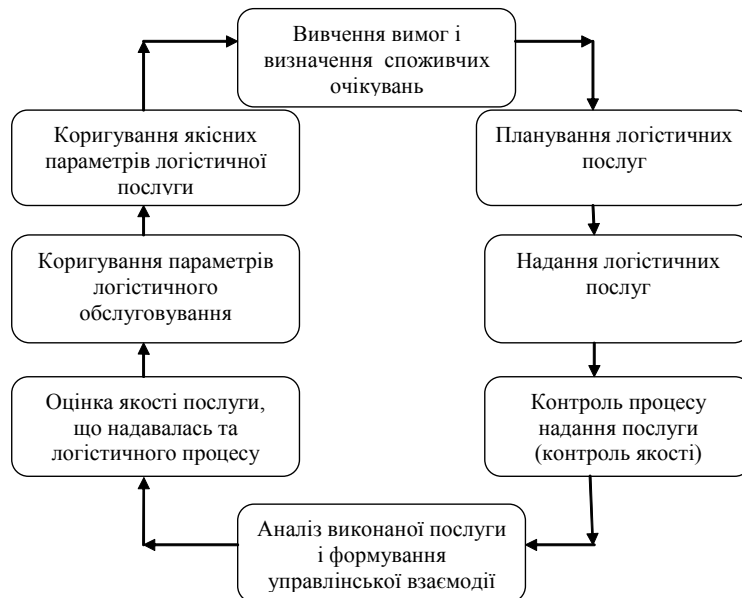

Рис. 1. Циклічна схема управління якістю в системі логістичного обслуговування на принципах клієнтоорієнтованості

Джерело: складено автором.

Система показників результативності логістичної діяльності (табл. 2) повинна бути багаторівневою. На рівнях операційної та виконавчої ланки повинні застосовуватися контрольовані параметри, які безпосередньо впливають на показники верхнього рівня і дають розуміння причин тих проблем, що виникли.

До типових проблем у роботі операційної та виконавчої ланок логістичного підприємства слід віднести:

- високий рівень комісії (рентабельність роботи експедитора в ціні транспортування);
- невчасна оплата послуг клієнтів, що призводить до утворення дебіторської заборгованості збільшення терміну погашення;
- невчасна взаємодія (або її відсутність) експедитора з клієнтом;
- відсутність скоординованих дій між окремими підрозділами підприємства;

— відсутність території або обмеження місця для зберігання вантажу;

— обмеженість автотранспортного парку, що призводить до необхідності аутсорсингу частини послуг. Указаний може стати причиною зменшення відповідальності перевізників і загалом зниження якості транспортних послуг;

— небажання експедиторів працювати із проблемними перевезеннями (великогабаритність, короткий термін зберігання продукції тощо);

— несвоечасне інформування про дислокацію і технічний стан транспортного засобу та вантажу, що перевозиться, залежність від зовнішнього сюрвейєра.

Управління якістю є пріоритетним напрямком в системі менеджменту логістичного підприємства, що базується на принципах клієнтоорієнтованості [8, с. 157].

Рис. 2. Схема реалізації клієнтоорієнтованого підходу під час формування заходів розвитку системи логістики на підприємстві

Джерело: складено автором.

Цикл управління якістю в системі логістичного обслуговування повинен бути замкненим містити в собі усі кроки, що призведуть до задоволення клієнтської потреби (рис. 1).

З огляду на результати проведеного дослідження нами сформульовано основні напрями розвитку системи логістичного обслуговування на засадах клієнтоорієнтованості. На рисунку 2 подано цілі, методи і засоби їх досягнення.

До заходів щодо поліпшення контрольованих параметрів можна віднести: контроль якості доставки вантажів, внесення до договору на надання логістичних послуг пункту про обов'язкове страхування вантажу перевізником під час надання йому бонусів на послугу, що підвищить лояльність клієнтів, і може підвищити ефективність діяльності за рахунок збільшення обсягів виконаних послуг.

Серед факторів, що впливають на підвищення результативності та ефективності діяльності логістичного підприємства, може бути розглянуто процес оновлення/ модернізації парку транспортних засобів; поліпшення системи закупівель ремонтних матеріалів, що підвищить рівень технічної готовності автопарку, знизить вірогідність простоїв, пов'язаних з поломками, поліпшить якість послуг, згенерує приріст об'ємних показників та прибутковості. Окрім того, можуть бути використані й сучасні управлінські технології, наприклад, реінжиніринг логістичних бізнес-процесів. Також підприємствами може бути розроблена система встановлення бонусів основним клієнтам (власникам вантажу) у вигляді знижки, що залежить від обсягів перевезень.

Зважаючи на те, що метою створення інноваційної системи логістичного обслуговування є гармонізація інтересів усіх її учасників, то її основними напрямками є: удосконалення параметрів вхідних потоків ресурсів на основі покращення зв'язків з постачальниками; удосконалення внутрішніх потоків, тобто результатів і погодженості дій підрозділів підприємства; удосконалення зв'язків з споживачами, забезпечення найбільш точної відповідності вихідних потоків товарів та послуг з їх вимогами.

ВИСНОВКИ

Обслуговування споживачів на засадах клієнтоорієнтованості відіграє вагомий роль у сучасній економіці. Основними передумовами формування системи логістичного обслуговування можна вважати: підвищення ринкової конкуренції, зростання рівня інтеграції бізнес-одиниць, зміна відносин між виробником і споживачами, які виступають його партнерами.

У системі логістичних відносин нами виділяються такі основні концепції логістичного обслуговування: досконалого обслуговування і повного задоволення.

Концепція досконалого обслуговування передбачає нульовий рівень помилок, тобто всі операції в системі обслуговування споживачів повинні виконуватися з першого разу і правильно. В цьому випадку логістичні операції з обслуговування споживачів повинні бути раціоналізовані протягом усього логістичного циклу замовлення: від його отримання до завершення обслуговування. Досягнення подібного результату потребує суворої синхронізації всіх операцій у процесі обслуговування, проте вартість послуг, при цьому, помітно зростає. Підприємства, котрі мають бажання працювати на основі такої концепції, повинні розуміти, що застосування такої ідеї означає забезпечення високого рівня обслуговування. Указана концепція дасть змогу залучити нових клієнтів та стимулює бажання пролонгувати бізнес-відносини у постійних клієнтів.

Концепція повного задоволення передбачає вибіркове обслуговування на основі доданої вартості, під час виконання замовлень із нульовим рівнем помилки, а рівень обслуговування має бути на порядок вищим відносно базового. Ключовою ідеєю концепції є необхідність надання клієнтам будь-яких можливостей

для отримання необхідних їм послуг, докладаючи усіх зусиль для забезпечення гарантованості забезпечення заданого рівня обслуговування. Ця концепція запозичує деякі елементи концепції досконалого обслуговування, однак вона більш гнучка в застосуванні, а тому її слід вважати більш реалізованою в практичній діяльності підприємств.

Використання інноваційного механізму розвитку системи логістичного обслуговування на засадах клієнтоорієнтованості надасть підприємствам можливість досягнути високих результатів функціонування і забезпечити виконання вимог клієнтів. Водночас необхідно постійно моніторити якість виконання замовлень, аналізувати та виявляти проблем й помилки в управлінській та операційній діяльності, проводити роботу щодо усунення недоліків автотранспортної системи.

Література:

- Schmitt В.Н. Customer Experience Management: Revolutionary Approach to Connecting with Your Customers. John Wiley & Sons, 2003. 256 p.
- Полякова О.М., Шраменко О.В. Сучасні тенденції розвитку транспортно-логістичної інфраструктури в Україні і світі. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2017. № 58. С. 126—134.
- Bowersox D.J., Closs D.J. Logistical Management: The Integrated Supply Chain Process, 1996. Publisher: McGraw-Hill Education — Europe. 744 p.
- Токмакова І.В. Перспективи розвитку транспортно-логістичного бізнесу в Україні. Вісник економіки транспорту та промисловості. Харків: УкрДАЗТ. 2011. № 34. С. 228—230.
- Johnson J., Wood D., Wardlow D., Murphy P. Contemporary Logistics. 8th Ed., 2003. Publisher: Pearson. 544 p.
- Лук'янова О.М., Кривцун Д.Ю. Світовий досвід та перспективи розвитку транспортно-логістичної системи України. Економіка і суспільство, Мукачівський державний університет. 2018. Вип. 18, С. 166—172.
- Брагинський В.В. Розвиток транспортно-логістичної системи як форма реалізації транзитного потенціалу України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Braginskiy.pdf>
- Сток Дж.Р., Ламберт Д.М. Стратегическое управление логистикой. Москва: ИНФРА-М, 2005. 797 с.

References:

- Schmitt, В.Н. (2003), Customer Experience Management. A Revolutionary Approach to Connecting with Your Customer, John Wiley & Sons, New York, US.
- Lukianova, O.M. Kryvtsun, D.Yu. (2018), "World experience and prospects of development of transport and logistics system of Ukraine", *Ekonomika i suspilstvo, Mukachivskiy derzhavnyi universytet*, vol. 18, pp. 166—172.
- Braginskiy, V.V. (2014), "Development of transport and logistics system as a form of realization of Ukraine's transit potential", [Online], available at: <http://academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Braginskiy.pdf> (Accessed 04 April 2020).
- Bowersox, D.J. and Closs, D.J. (1996), *Logistical Management: The Integrated Supply Chain Process*. McGraw-Hill Education — Europe. New York, US.
- Poljakova, O.M. and Shramenko, O.V. (2017), "Modern trends in the development of transport and logistics infrastructure in Ukraine and in the world", *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, vol. 58, pp. 126—134.
- Tokmakova, I.V. (2011), "Prospects for the development of transport and logistics business in Ukraine", *Visnyk ekonomiky transportu ta promyslovosti*, vol. 34, pp. 228—230.
- Johnson, J. Wood, D. Wardlow, D. and Murphy, P. (2004), *Contemporary Logistics*, 8th Edition. Pearson. New York, US.
- Stoke, J.R. and Lambert D.M. (2005), *Strategic management of logistics*. INFRA-M, Moscow, RUS.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2020 р.

Л. М. Курбацька,

*к. е. н., доцент, Дніпровський державний аграрно-економічний університет, м. Дніпро, Україна
ORCID ID: 0000-0003-2567-3060*

І. Г. Кадирус,

*к. е. н., доцент, Дніпровський державний аграрно-економічний університет, м. Дніпро, Україна
ORCID ID: 0000-0002-5024-6549*

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.187

ВПРОВАДЖЕННЯ МАРКЕТИНГОВИХ ІННОВАЦІЙ В ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

L. Kurbatska,

*PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Marketing Department,
Dnipro State Agrarian and Economic University, Dnipro*

I. Kadyrus,

*PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Marketing Department,
Dnipro State Agrarian and Economic University, Dnipro*

IMPLEMENTATION OF MARKETING INNOVATIONS IN THE ACTIVITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Визначено, що маркетинг інновацій — це діяльність, спрямована на пошук нових сфер бізнесу, розробку абсолютно нових видів продукції та впровадження у виробництво інновацій для вже існуючих товарів. У практичній діяльності маркетинг інновацій — це виробництво та збут інноваційної конкурентоспроможної продукції, що в повному обсязі задовольняє попит споживачів. Впровадження маркетингових інновацій в діяльність промислових підприємств має забезпечувати більш повне задоволення потреб споживачів, розширення клієнтської бази, вихід на нові ринки збуту.

Встановлено, що інновації характеризують технічні, виробничі та комерційні параметри підприємства, а також його творчий потенціал. Головними чинниками розвитку інноваційної діяльності промислових підприємств є: конкуренція, постійно зростаючий науковий та технічний потенціал, мінлива поведінка споживачів та динамічні процеси глобалізації. Маркетингові інновації передбачають зміни та вдосконалення до процесу виробництва товарів, розробки та удосконалення їх дизайну, упаковки, просування та стимулювання збуту, встановленні найбільш вигідних цін на товари.

Досліджено класифікацію маркетингових інновацій за загальними та специфічними класифікаційними ознаками, яку засновано на характері їх впливу на поведінку соціальної групи. Кожен із видів інновацій пов'язаний між собою та складає цілісну структуру інноваційного маркетингу. Комбінування інновацій призводить до інноваційних змін у маркетинговому комплексі підприємства.

Визначено, що стратегії, які ґрунтуються на новітніх технологіях та спрямовані на освоєння нових ринків мають високу ймовірність ризику, тому потребують значних маркетингових і технологічних зусиль, зокрема прийняття точного рішення під час розробки й впровадження маркетингових стратегій щодо товарів, ціноутворення, просування, реклами, вибору цільових ринків тощо. Стратегію слід обирати з урахуванням сильних і слабких сторін підприємства, можливостей та загроз, що ототожнюються з його ресурсним потенціалом, позицією на ринку та набором стратегічних цілей.

This paper determined that innovation marketing is an activity aimed at finding new areas of business, developing completely new products and introducing innovations into existing products. In practice, marketing of innovation is the production and marketing of innovative competitive products that fully meet the demand of consumers. The introduction of marketing innovations in the activities of industrial enterprises should ensure a more complete satisfaction of consumer needs, expanding the customer base, entering new markets.

Established that innovations characterize the technical, production and commercial parameters of the enterprise, as well as its creative potential. The main factors for the development of innovative activity of industrial enterprises are: competition, ever-increasing scientific and technical potential, changing consumer behavior and dynamic processes of globalization. Marketing innovations imply changes and improvements to the process of production of goods, development and improvement of their design, packaging, promotion and sales promotion, setting the most favorable prices for goods.

The classification of marketing innovations according to general and specific classification traits is investigated, it is based on the nature of their influence on social group behavior. Each type of innovation is interconnected and forms an integral structure of innovative marketing. Combining innovation leads to innovative changes in the enterprise marketing complex.

It is determined that strategies based on the latest technologies and aimed at exploring new markets have a high probability of risk. These strategies require considerable marketing and technological efforts, including making the right decision when developing and implementing marketing strategies for goods, pricing, selection, advertising, advertising markets and more. The strategy should be chosen according to the strengths and weaknesses of the enterprise, opportunities and threats, which is equated with its resource potential, position in the market and set of strategic goals.

Ключові слова: інновації, маркетингові інновації, ринок, підприємство, стратегія.
Key words: innovations, marketing innovations, market, enterprise, strategy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Нині особливої актуальності набуває впровадження маркетингових інновацій, що передбачає використання нововведень у комерційній діяльності підприємств, зокрема й промислових. Інновації в маркетингу пов'язані з використанням нових методів, технологій та інструментів маркетингу в процесі виробництва й просування продукції. Вони забезпечують підприємству ексклюзивність, відмінність, індивідуальність підходу до задоволення потреб споживачів та посилюють його конкурентні позиції. Тому одним із головних завдань будь-якого товаровиробника є постійне спрямування зусиль на пошук нових ідей та подальшу їх розробку й реалізацію.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Під інновацією розуміють кінцевий результат діяльності, що спрямований на створення й використання нововведень, втілених у вигляді вдосконалених чи нових товарів (послуг), виробничих технологій, методів управління на всіх стадіях виробництва і збуту, які сприяють розвитку й підвищенню економічної ефективності виробництва і споживання або забезпечують соціальний чи інший ефект [3].

Маркетинг інновацій — це діяльність, спрямована на пошук нових сфер бізнесу, розробку абсолютно нових видів продукції та впровадження у виробництво інновацій для вже існуючих товарів. Досліджуючи сутність поняття "маркетинг інновацій", слід відмітити, що в практичному значенні, маркетинг інновацій — це виробництво та збут інноваційної конкурентоспроможної продукції, що в повному обсязі задовольняє попит споживачів [1, с. 302]. Концепція маркетингу інновацій є основою дослідження ринку і розробки маркетингової конкурентної стратегії підприємства.

Вивченням та узагальненням теоретичних основ та практичних досліджень маркетингового забезпечення інноваційної діяльності підприємств присвячені наукові розробки зарубіжних та вітчизняних науковців, а саме: Ж.-Ж. Ламбена, І. Ансоффа, Ф. Котлера, Д. Кренена, М. Портера, Т.П. Данько, Н.С. Ілляшенко, С.М. Ілляшенка, О.П. Костіної, Н.В. Куденко, М.Я. Матвіїв, А.О. Старостіної та ін. У багатьох дослідженнях науковців спостерігається двосторонній комплексний підхід до впровадження маркетингових інновацій в

діяльність підприємств. З одного боку, інноваційний продукт розробляється для споживачів, з метою задоволення їхніх потреб або для привернення уваги покупців, з іншого боку — він виступає товаром або технологією інноваційного маркетингу для підприємства, яке здійснює впровадження маркетингових інновацій поетапно та постійно оцінює їх ефективність.

Незважаючи на численні дослідження науковців, теоретичні аспекти та практичні засади щодо впровадження маркетингових інновацій у виробничу діяльність вітчизняних товаровиробників є ще недостатньо висвітленими та потребують подальших досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування необхідності впровадження маркетингових інновацій в бізнесову діяльність підприємства для успішного його функціонування на ринку та посилення конкурентних позицій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У сучасних умовах господарювання інноваційна діяльність стає одним з головних факторів розвитку промислових підприємств. У 2018 р. інноваційну діяльність здійснювали 777 промислових підприємств, або 16,4 % від їх загальної кількості. Із загальної чисельності інноваційно активних підприємств здійснювали внутрішні та зовнішні науково-дослідні роботи — 36,6%, купівлю машин, обладнання та програмного забезпечення — 41,2%, придбання інших зовнішніх знань — 5,1%, інші роботи — 17,1% підприємств. Витрати на інновації в 2018 році склали 12180,1 млн грн, що становить 0,4% до загального обсягу реалізованої промислової продукції (товарів, послуг). За видами економічної діяльності найбільша питома вага інноваційно активних підприємств припадає на виробництво продуктів харчування, напоїв, тютюнових виробів [6].

Інновації є не тільки технічною, виробничою та комерційною категорією, — у ній також реалізується і творчий потенціал підприємства. Конкуренція, зростаючий науковий і технічний потенціал, зміна поведінки споживачів та динамічні процеси глобалізації є головними чинниками розвитку інноваційної діяльності промислових підприємств. Тобто процес управління інноваційною діяльністю знаходиться в постійному розвитку.

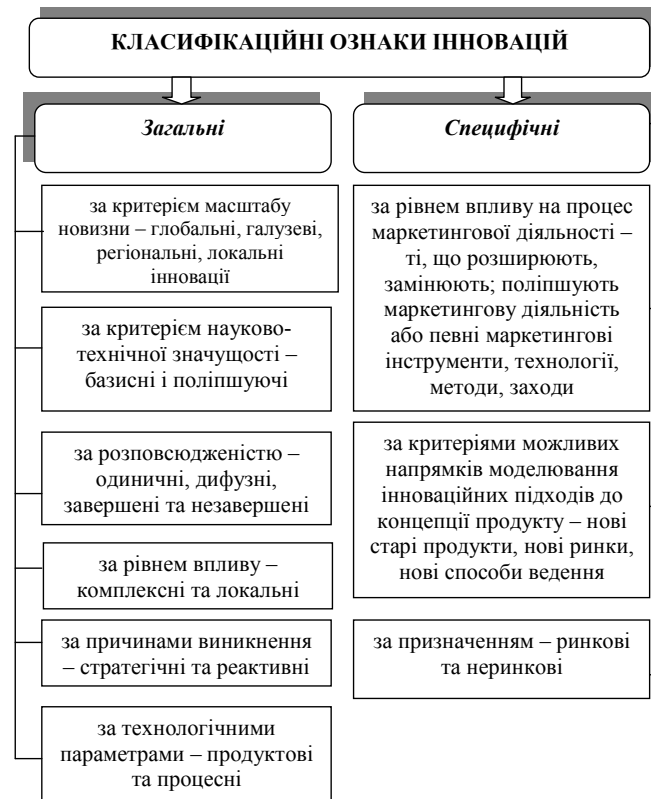

Рис. 1. Загальні та специфічні класифікаційні ознаки інновацій

Джерело: складено авторами за даними [2].

Серед основних перешкод для розвитку інновацій в Україні є:

— недосконалість установ, зокрема політичного, регуляторного та бізнес-середовища;

— слабо розвинута інфраструктура, у тому числі інноваційна, оскільки залишаються на низькому рівні показники валового нагромадження капіталу у відсотках до валового внутрішнього продукту, показники екологічної стійкості, доступності та якісної роботи електронного Уряду (використання інформаційних та комунікаційних технологій у поєднанні з організаційними змінами та застосуванням нових навичок у державному управлінні для впровадження державних послуг та демократичних процесів) [8].

Для успішної реалізації інноваційних процесів необхідною є взаємодія всіх підрозділів підприємства, а також орієнтування кожного з учасників на потреби ринку і кінцевого споживача. Отже, інноваційна діяльність фактично визначає перспективи розвитку підприємства та його місце на ринку [7, с. 229].

Активне впровадження в процес виробництва новітніх досягнень науки і техніки та використання інноваційних технологій дає змогу підвищити конкурентоспроможність підприємств як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках. Світовий досвід вказує на те, що майже всі підприємства, які успішно функціонують і розвиваються на ринку, своїми здобутками зобов'язані саме використанню в господарській діяльності маркетингових інновацій. Постійне впровадження у виробництво і просування на ринок нових товарів, які забезпечують вищий ступінь задоволення вимог покупців ніж традиційні, здатне забезпечити і підтримувати постійну зацікавленість споживачів до такого товаровиробника.

Тому аби розвиватись, підвищувати свій імідж та конкурентні переваги на ринку, підприємству в своїй діяльності необхідно розробляти та впроваджувати інновації і реалізовувати заходи комплексу маркетингу, що спрямовані на комерціалізацію інновацій [4].

Маркетинговими інноваціями може бути:

— впровадження значних змін в дизайн товарів і послуг (не враховуються несуттєві, сезонні зміни), упаковку. Зміни в дизайні продукту, що є частиною нової маркетингової концепції, співвідносяться до змін у формі і зовнішньому вигляді товару, які не впливають на його функціональні характеристики;

— реалізація нової маркетингової стратегії, яка орієнтується на збільшення чисельності споживачів або розширення ринків збуту;

— застосування нових прийомів просування товарів (наприклад, нові рекламні концепції, імідж, бренд, методи індивідуалізації маркетингу);

— використання нових каналів продажів (прямі продажі, Інтернет-торгівля, ліцензування продуктів і послуг);

— введення нових концепцій презентації товарів у торгівлі (демонстраційні салони, веб-сайти тощо);

— використання нових цінових стратегій при продажу товарів і послуг [9].

Маркетингові інновації передбачають зміни та нововведення як до процесу виробництва товарів (у сфері маркетингових досліджень, товарної політики, внутрішнього маркетингу), так і в розробці та удосконаленні їх дизайну, упаковки, просування та стимулювання збуту, встановленні найбільш вигідних цін на товари.

Для того, щоб більш повно охарактеризувати безпосередньо процес формування та впровадження маркетингових інновацій в бізнесову діяльність підприємств розглянемо загальні та специфічні класифікаційні їх ознаки (рис. 1).

З рисунка 1 видно, що кожен із видів інновацій пов'язаний між собою та складає цілісну структуру інноваційного маркетингу. Комбінування інновацій зумовлює інноваційні зміни у маркетинговому комплексі. Так, створення та розповсюдження товарних інновацій може призвести до появи інноваційних підходів у сфері маркетингу, наприклад — інноваційних стратегій ціноутворення, інноваційних методів просування, інноваційних методів маркетингових досліджень.

У маркетингу використовується запропонована Д. Робертсоном класифікація інновацій, заснована на

характері їх впливу на поведінку соціальної групи. Він виділяє декілька типів інновацій: безперервні, динамічно-безперервні та перервні.

Безперервні інновації — це модифікації та удосконалення існуючих товарів. До динамічно-безперервних інновацій належать нові товари, або різновиди вже існуючих, які, зазвичай, не змінюють сталі моделі споживчої поведінки. Перервні інновації — абсолютно нові товари, які кардинально змінюють модель поведінки споживачів [5].

Для успішного існування на ринку, підприємства мають не тільки впроваджувати інновації у виробництво, але й ефективно поєднувати процес створення нового інноваційного продукту з маркетинговою діяльністю. Маркетинговий підхід до розробки й виведення на ринок товару-новинки включає етапи від генерації ідей до початку комерційної реалізації проекту. Водночас товаровиробник створює потенційні варіанти, отримує уявлення споживачів про них, оцінює й усуває найменш привабливі, розробляє зразки товарів, випробовує та впроваджує їх на ринок.

Для просування на ринок інноваційної продукції кожне підприємство розробляє свою маркетингову стратегію інноваційного розвитку, враховуючи специфіку кожного товару. Фахівці з маркетингу, при розробці такої стратегії, повинні володіти певними знаннями і навичками у галузі створення цінності для споживачів за рахунок надання їм нових продуктів чи послуг вищої якості, розробки та використання новітніх інструментів і методів просування й збуту товарів і послуг, комерціалізації інновацій тощо. Вони повинні вміти будувати і підтримувати міцні, взаємовигідні відносини зі споживачами.

Стратегії, які спрямовані на нові ринки та ґрунтуються на новітніх технологіях, є більш ризикованими, вони потребують значних маркетингових і технологічних зусиль, розглядаються як предмет венчурного інвестування. Висока ймовірність ризику вимагає прийняття точного рішення при розробці і впровадженні маркетингових стратегій щодо товарів, ціноутворення, просування, реклами, вибору цільових ринків тощо. Тому стратегію слід обирати з урахуванням сильних і слабких сторін підприємства, можливостей та загроз, що на сучасному етапі ототожнюється з його ресурсним потенціалом, позицією на ринку та набором стратегічних цілей.

Таким чином, використання маркетингового підходу під час виведення на ринок інновацій сприяє зниженню ризиків та дає можливість прогнозувати рівень попиту й розмір прибутку, а також сприяє визначенню комерційних перспектив інноваційної продукції.

ВИСНОВКИ

1. Впровадження маркетингу інновацій в діяльність промислових підприємств є вирішальним чинником підвищення їх конкурентоспроможності, оскільки інновації це не тільки технічна, виробнича та комерційна категорія, але й характеристика творчого потенціалу підприємства. Активне впровадження в процес виробництва новітніх досягнень науки і техніки та використання інноваційних технологій дає змогу підвищити конкурентоспроможність підприємств як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках.

2. Маркетингові інновації доцільно систематизувати за загальними та специфічними класифікаційними ознаками. Кожен із видів інновацій пов'язаний між собою та складає цілісну структуру інноваційного маркетингу. Комбінування інновацій призводить до інноваційних змін у маркетинговому комплексі підприємства.

3. Успішне функціонування підприємства в ринковому середовищі залежить не тільки від впровадження інновацій у виробництво, але й від ефективного поєднання процесу створення нового інноваційного продукту з маркетинговою діяльністю, яка включає послідовну кількість етапів від генерації ідей до початку комерційної реалізації проекту. Для просування інноваційної

продукції на ринок кожне підприємство має розробляти свою маркетингову стратегію інноваційного розвитку, враховуючи особливості кожного окремого товару.

Література:

1. Гризовська Л.О. Маркетинг інновацій як інструмент успішного бізнесу. / Л.О. Гризовська, А.В. Романова. Економіка та суспільство. Випуск 16. 2018. — С. 301—307 [Електронний ресурс] — Режим доступу: // http://economyandsociety.in.ua/journal/16_ukr/46.pdf
2. Жерус О.В. Маркетинг інновацій. Конспект лекцій. Частина 1. Теоретичні аспекти маркетингу інновацій / О.В. Жерус [Електронний ресурс]. — URL: http://elib.hduht.edu.ua/bitstream/123456789/1877/1/162_Market_innovatsii.pdf
3. Ілляшенко С.М. Інноваційний менеджмент: підручник. — Суми: ВТА — Університетська книга, 2010. — 334 с.
4. Ілляшенко Н.С. Механізм управління підприємством на засадах інноваційного маркетингу / Н.С. Ілляшенко // Механізм регулювання економіки. — 2009. — № 4. — С. 42—47.
5. Котлер Ф., Келлер К. Маркетинг, менеджмент. — 14-е изд. — СПб.: Русский, 2014. — 440 с.
6. Наукова та інноваційна діяльність України. Статистичний збірник. — Київ: Державна служба статистики. — 2019. — 108 с.
7. Нянько В.М. Інноваційний маркетинг на підприємствах України. Інноваційна економіка. 2014. № 6 (55).
8. Розробка наукових основ маркетингу інновацій: звіт про НДР (проміжний) / Керівник С.М. Ілляшенко. — Суми: СумДУ, 2009. — 300 с. [Електронний ресурс]. — URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/4470>
9. Шустов А.А. Маркетингові інновації як одне з найважливіших напрямів інноваційної політики // Молодий вчений. — 2013. — № 9. — С. 258—263 [Електронний ресурс]. — URL: <https://moluch.ru/archive/56/7685/>

References:

1. Hryzovs'ka, L.O. and Romanova, A.V. (2018), "Marketing innovation as a tool for successful business", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 16, pp. 301—307, available at: http://economyandsociety.in.ua/journal/16_ukr/46.pdf (Accessed 20 March 2020).
2. Zhehus, O.V. (2017), "Marketing Innovation. Lecture notes. Vol 1. Theoretical aspects of innovation marketing", available at: http://elib.hduht.edu.ua/bitstream/123456789/1877/1/162_Market_innovatsii.pdf (Accessed 20 March 2020).
3. Illiashenko, S.M. (2010), *Innovatsijnyj menedzhment [Innovative management]*, Universytets'ka knyha, Sumy, Ukraine.
4. Illiashenko, N.S. (2009), "The mechanism of enterprise management on the basis of innovative marketing", *Mekhanizm rehulivannia ekonomiky*, vol. 4, pp. 42—47.
5. Kotler, F. and Keller, K. (2014), *Marketynh, menedzhment [Marketing, management]*, Russkyj, St.Petersburg, Russia.
6. State Statistics Service of Ukraine (2019), *Naukova ta innovatsijna diial'nist' Ukrainy. Statystychnyj zbirnyk [Scientific and innovative activity of Ukraine. Statistical collection]*, Derzhavna sluzhba statystyky, Kyiv, Ukraine.
7. Nian'ko, V.M. (2014), "Innovative marketing at Ukrainian enterprises", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 6 (55).
8. Illiashenko, S.M. (2009), *Rozrobka naukovykh osnov marketynhu innovatsij: zvit pro NDR (promizhnyj) [Developing the Scientific Basics of Innovation Marketing: R&D Report (Interim)]*, SumDU, Sumy, Ukraine.
9. Shustov, A.A. (2013), "Marketing innovation as one of the most important areas of innovation policy", *Molodyj vchenyj*, vol.9, pp. 258—263, available at: <https://moluch.ru/archive/56/7685/> (Accessed 20 March 2020).

Стаття надійшла до редакції 02.04.2020 р.

*I. Litvinova,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Environmental Technologies, Ecology and Life Safety of Simon Kuznets
Kharkiv National University of Economics (Kharkiv)
ORCID ID: 0000-0003-0137-9158*

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.191

IMPLEMENTATION OF REGULATORY ACTS ON THE REFORM OF THE COAL INDUSTRY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE USE OF ENVIRONMENTAL TECHNOLOGIES

*I. M. Літвінова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри природоохоронних технологій, екології та безпеки
життєдіяльності, Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця, м. Харків*

ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ НОРМАТИВНИХ АКТІВ ЩОДО РЕФОРМУВАННЯ ВУГІЛЬНОЇ
ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДООХОРОННИХ
ТЕХНОЛОГІЙ

The article presents the results of monitoring regulations on the reform of the coal industry and coal regions of Ukraine in the context of the use of environmental technologies. It is established that all legal acts use different interpretations regarding the reform of the coal industry and coal regions of Ukraine in the context of the environmental technologies use, namely: modernization, transformation, restructuring, reconversion, reindustrialization, and decarburization. These definitions had the following meaningful content: reforming the coal-mining complex; reforming property relations with improving the industry management system; reforming the coal industry's scientific institutions; reconstruction of objects; reconstruction of coal enterprises in order to avoid inefficient projects in projects; reconstruction of the mine fund; development of industrial and social sphere of coal enterprises of the branch; enterprise reconstruction; technical re-equipment and modernization of coal mining enterprises; reconstruction and technical re-equipment; optimization of the structure of state-owned enterprises of the coal industry; the reconversion (re-industrialization) of coal regions; technical measures for updating the mine fund; prospect of further development and break-even level of production and economic activity of Ukrainian mines; reorganization of enterprises in terms of concentration of all personnel, financial and material resources on prospective mines; decarburization of national and global economies; decarburization of energy. It is established that the complex of legal acts on regulation of reform in the coal industry in Ukraine includes a number of programs and normative documents that are mostly declarative and do not provide for overcoming social problems in the coal regions of Ukraine. However, today's global challenges call for the introduction of the concept: just transformation is a model of development that envisages a decent life and fair earnings for all workers and communities affected by the process of active energy transition to decarbonize economy and the use of environmental technologies.

У статті подано результати моніторингу нормативних актів щодо реформування вугільної промисловості та вугільних регіонів України в контексті використання природоохоронних технологій. Встановлено, що у всіх нормативно-правових актах використовуються різні тлумачення щодо реформування вугільної промисловості та вугільних регіонів України в контексті використання природоохоронних техно-

логій, а саме: модернізація, трансформація, реструктуризація, реконверсія, реіндустріалізація, декарбонізація. Ці дефініції мали таке змістовне наповнення: реформування шахтовугледобувного комплексу; реформування відносин власності з удосконаленням системи управління галуззю; реформування наукових установ вугільної галузі; реконструкції об'єктів; реконструкція підприємств вугільної промисловості з метою уникнення в проектах неефективних рішень; реконструкція шахтного фонду; розвиток виробничої та соціальної сфери вугільних підприємств галузі; реконструкції підприємства; технічного переоснащення та модернізації вугледобувних підприємств; реконструкції та технічне переозброєння; оптимізація структури державних підприємств вугільної промисловості; реконверсії (реіндустріалізації) вугільних регіонів; технічні заходи з оновлення шахтного фонду; перспективу подальшого розвитку та беззбиткового рівня виробничо-господарської діяльності шахт України; реорганізація підприємств у частині концентрації усіх кадрових, фінансових та матеріальних ресурсів на перспективних шахтах; декарбонізації національних та глобальної економік; декарбонізація енергетики. Встановлено, що комплекс нормативно-правових актів щодо регулювання реформи у вугільній галузі в Україні включає низку програм та нормативних документів, які мають переважно декларативний характер та не передбачають подолання соціальних проблем у вугільних регіонів України. Проте сучасні світові виклики вимагають впровадження такого поняття: справедлива трансформація — модель розвитку, що передбачає гідне життя та чесний заробіток для всіх працівників і спільнот, на яких вплине процес активного енергетичного переходу до декарбонізованої економіки та використання природоохоронних технологій.

Key words: regulations, reform, coal industry, just transformation

Ключові слова: нормативні акти, реформування, вугільна промисловість, справедлива трансформація.

THE PROBLEM FORMULATION IN GENERAL FORM AND ITS RELATION TO THE IMPORTANT SCIENTIFIC OR PRACTICAL TASKS

The changes in approaches to the formulation of states' energy policy are taking place in the world: the transition from the outdated model of the energy sector functioning, dominated by large producers, fossil fuels, inefficient networks, imperfect competition in the markets of natural gas, electricity, coal to a new model in which creating a more competitive environment, equalizing development opportunities and minimizing the dominance of one of the types of energy production or sources and / or routes of fuel supply. At the same time, it is preferable to improve energy efficiency and the use of energy from renewable and alternative sources. Climate change prevention and adaptation is also one of the priorities of global energy development. This poses new economic and technological challenges for Ukraine, but at the same time opens up new opportunities for finding and implementing innovative developments in the field of production, processing of fossil fuels, production, transformation, supply and consumption of energy, which necessitates the use of environmental technologies in particular in the coal industry.

AN ANALYSIS OF RECENT RESEARCH AND PUBLICATIONS THAT FINDING THE SOLUTION TO THIS PROBLEM AND WHICH THE AUTHOR RELIES ON, IDENTIFYING PREVIOUSLY UNRESOLVED PARTS OF GENERAL PROBLEM ADDRESSED BY THE ARTICLE

Ukraine uses a variety of energy sources, such as oil, natural gas, and coal, for its own use, nuclear and hydropower, wind and sun energy and more. Traditionally, the most sought after in Ukraine are fossil resources: natural gas and coal, which together account for more than 60% of the national energy balance. At the same time, in recent years, due to the changes in the price environment, technologies and global trends, the share of other types of energy in consumption has been gradually increasing. Moreover, today there is reason to expect their further growth with a corresponding decrease in the share of fossil fuels in the energy balance of the country.

The problems of reforming the coal industry and coal regions of Ukraine in the context of the environmental technologies use have been raised over the last twenty years, as evidenced by the good implementation of regulations on the reform of the coal industry and coal regions of Ukraine in the context of the environmental technologies use. Among modern regulations, the following should be mentioned: Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035 "Security, Energy Efficiency, Competitiveness" [1], Concept for Reforming and Development of the Coal Industry for the period up to 2020 [2], Concept of "green" energy transition of Ukraine by 2050 Law of Ukraine "On the Main Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine up to 2030" [4] and others [5—10].

However, all regulations use different interpretations regarding the reform of the coal industry and coal regions of Ukraine in the context of the environmental technologies use, namely: modernization, transformation, restructuring, reconversion, re-industrialization, which needs to be explored carefully.

FORMULATION OF THE ARTICLE OBJECTIVES (FORMULATION OF THE TASK)

Generalization of the current regulatory acts for reforming (modernization, transformation, restructuring, reconversion, reindustrialization) of the coal industry and coal regions of Ukraine in the context of the use environmental technologies use.

Presentation of the main research material with full justification of the scientific results obtained. The existing set of regulations for the regulation of coal reform includes a number of programs and regulations that are mainly declarative in nature and distinct in the process of reforming the coal industry and overcoming social problems.

In order to carry out a thorough analysis of the substantive content and content of the normative legal acts of Ukraine regarding the reform of the coal industry and coal regions of Ukraine, their monitoring should be conducted, Table 1.

It will allow to emphasize the particular stresses in the reform of the coal industry in Ukraine at different periods

Table 1. Chronology of implementation of regulations on reforming (modernization, transformation, restructuring, reconversion, re-industrialization) of the coal industry and coal regions of Ukraine

Year	Name of legislative act	Goal	Modernization, transformation, restructuring, reconversion, reindustrialization of the coal industry and coal regions of Ukraine
2001	Ukrainian Coal Program [5]	Improving the efficiency of the coal industry and achieving the amount of coal needed to meet national needs economy	Reforming the coal mining complex; reforming property relations with improving the industry management system; the revival of the role of science in the development of the coal industry and the reform of the scientific institutions of the coal industry. Creating conditions for defining a mine (cut, technological complex in the coal mining sub-sector) as the main link for reforming property relations in the coal industry. To develop and approve the procedure for creating new jobs for the workers who are made redundant in the process of reforming the industry, and to identify the sources and amounts of their financing based on the strategy of socio-economic development of the regions
2012	SECTORAL AGREEMENT between the Ministry of Energy and Coal Mining of Ukraine, other state bodies, owners (associations of owners) active in the coal industry, and all-Ukrainian trade unions of the coal industry [6]	The agreement is a legal document containing mutual obligations of Parties, the parties to the Agreement, aimed at ensuring the efficient operation of the industry and meeting the economic and social interests and needs of workers	The Ministry of Energy and Coal Industry undertakes: 7.1. With the involvement of industry science to carry out technical and economic expertise of technical and working projects of construction and reconstruction of the Enterprises facilities of the coal industry in order to avoid in the projects of inefficient decisions. 7.2. In order to ensure the stable functioning and development of the industry when calculating the cost of production and the amount of government support, regardless of ownership, under the conditions specified by law, to provide: a) capital investments for the reconstruction of the mine fund, the development of industrial and social sphere of the coal industry enterprises; b) unevenness of the mining and geological enterprises; c) the cost of implementing the social and labor guarantees provided for by the applicable law and this Agreement. 7.3. To decide with the participation of all-Ukrainian coal industry unions in the Government for the Enterprises of the branch, regardless of ownership, under the conditions specified by the law, the question: determine the amount of state support, while taking into account the cost of maintaining capacity, restoration of sewage treatment, the purchase of equipment and the social sphere; financing of capital construction of coal enterprises from the state budget; financing from the state budget for the reconstruction of industrial facilities on the basis of scientific and design decisions to support and increase the capacity, capital construction of residential, social and household objects, stipulated by the resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine; financing from the state budget of restructuring the coal and peat mining industry; providing state support for prime costs at least twice a month, namely up to 7 and 23; financing from the state budget of mining and rescue activities. 11.4. Workers, including the trade unions, which during the period of restructuring, reconstruction of the Enterprise were dismissed from it under Art. 40, paragraph 1 of the Labor Code of Ukraine, which have the pre-emptive right to enter the work of reconstruction, restructured enterprise. 13.5. To carry out preliminary supervision over the course of construction, reconstruction and technical re-equipment of economic objects for the purpose of ensuring observance of rules and norms of labor and environmental protection during the period of operation
2017	CONCEPT of reforming and developing of the coal industry for the period up to 2020 [2]	Complex solution of the coal industry functioning problems, implementation of systematic measures for utilization of its potential for growth of coal production, increase of efficiency and transfer of coal industry to the non-subsidized and self-supporting mode of activity while simultaneously solving environmental and social problems of mining regions and creating favorable mining regions conditions for the privatization of mines	Effective reform of the coal industry, namely: optimization of non-core assets of coal mining enterprises; enhancing the investment attractiveness of coal mining enterprises; defining the mechanism of social protection of dismissed workers and solving environmental problems; accelerating the pace of mine preparation for privatization; determining concrete measures to reduce the cost of finished commodity coal products; bringing commodity coal prices to an economically sound level. This option will allow to take measures for elimination of loss-making mines, to bring coal enterprises to break-even level of work with production potential for ensuring energy security of the country, to create conditions for real attraction of private investments in development of coal-mining enterprises with their subsequent privatization. The main risk in the application of this approach is the dependence of the period of technical re-equipment of prospective and liquidation or conservation of coal-mining enterprises on stable and full financing. During the reform of the state-owned enterprises of the coal industry it is envisaged to distribute the mine fund into the following groups: prospective mines that have a significant amount of industrial coal reserves and the ability to reach a break-even level of work as soon as possible; non-prospective mines, which are divided into two sub-groups: - mines subject to conservation (in case of absence of the buyer during the privatization and provided the feasibility study to restore their activity in the short run at a profitable level without involvement of state support) of the mine with low technical and economic indicators, high level of the mine fund wear, a considerable amount of capital investments necessary for bringing the mine to a break-even level of work and great volume of coal reserves; mines to be eliminated are the mines that are running out of residual industrial reserves or are unable to break even
2017	Energy STRATEGY of Ukraine for the period up to 2035 "Security, Energy Efficiency, Competitiveness" [1]	The restructuring of the coal industry will be accompanied by a set of measures to mitigate the social and environmental consequences of the elimination / conservation of coal mines and the social reconversion of mine closure regions in line with best European practices	In order to optimize the structure of state-owned enterprises of the coal industry, by order of the Ministry of Energy and Coal Industry from 17.05.2018 № 260 added 21 SE "National Coal Company. Pursuant to the orders of the Ministry of Energy and Coal from 07.11.2018 №№ 551-556, 558-568 and 22.12.2018 № 562, the reorganization of coal-mining enterprises is carried out by joining them to SE "National Coal Company". In order to approve the list of mines subject to privatization, the Ministry of Energy and Coal Industry confirmed the privatization of 2 coal mining facilities that were included in the list of small-scale privatization objects to be privatized in 2018, according to the order of the State Property Fund from 27.03.2018 № 447. In addition, the State Enterprise "Coal Company "Krasnolimanskaya" is included in the list of large-scale privatization of state-owned property subject to privatization in 2018, according to the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 10.05.2018 №358. Also, the list of small-scale privatization objects subject to privatization in 2018, according to the order of the Fund from 27.03.2018 №447, includes an object of unfinished construction - Mine № 10 "Novovolynska" On October 31, 2018, the working meeting was held with the participation of representatives of the European Commission, the Ministry of Energy and Coal Industry of Ukraine; the Association of Ukrainian Cities, DTEK, city and town mayors to take into account the views of all interested parties on the reconversion (reindustrialization) of coal regions of Ukraine. As a result of the meeting, city and town mayors and members of the public supported the initiative to create a permanent Platform, which should include representatives of local authorities, local self-government, public organizations, etc. interested in the process of coal conversion The closure / conservation measures for the loss-making state-owned mines will be completed by 2025 and a social and environmental mitigation plan will be adopted for each site. This work should take into account (with the involvement of large-scale international assistance) the best global experience in mitigating social consequences, including, in particular, severance pay, advisory assistance to dismissed staff, vocational training and retraining. A set of measures to mitigate the social impact of the coal industry restructuring will be implemented in close connection with the social conversion programs of mine closure / conservation areas, which must also be prepared and implemented with large-scale international assistance. In line with European best practices, such programs include the organization of public works on infrastructure reconstruction, job creation, advisory and financial support for business initiatives, the creation of business incubators, and the introduction of temporary special economic activity regimes in mine closure areas

Year	Name of legislative act	Goal	Modernization, transformation, restructuring, reconversion, reindustrialization of the coal industry and coal regions of Ukraine
2017	PROCEDURE for selection of investment projects in the coal sector for which state support / assistance in the form of the state guarantees is provided [7]	Defines the mechanism of investment projects selection aimed at the development of the coal industry, the list of documents submitted for selection and the selection criteria	Selection is carried out on a competitive basis by the tender commission of the Ministry of Energy and Coal Industry (hereinafter referred to as the commission), taking into account the results of the state examination conducted in accordance with Article 15 of the Law of Ukraine "On Investment Activity"
2018/2019	BUDGET PROGRAM "Coal Restructuring" [8]	Providing the necessary level of financial support to the state coal-mining enterprises for the needs of the restructuring of the mines, carrying out their technical re-equipment and ensuring a stable and full payment of salaries to the miners, which will enable full financing of measures for the reform of the coal industry in the budget period	Budget Program (CCPCC) 2401590 "Restructuring of the coal industry" will allow to carry out separate technical measures for updating of the mine fund, to pay the expenses for the consumed electricity and to pay in full and in full the salaries to the miners with repayment of the existing debt
2018/2019	THE ORDER for use of funds provided in the state budget for the restructuring of the coal industry [9]	Providing the necessary level of financial support to the state coal-mining enterprises for the needs of the restructuring of the mines, carrying out their technical re-equipment and ensuring a stable and full payment of salaries to the miners, which will enable full financing of measures for the reform of the coal industry in the budget period	Measures for technical re-equipment and modernization of coal mining enterprises
2020	The Concept of «green» energy transition of Ukraine by 2050 [3]	Transformation of approaches to the development of energy in the world in the context of its greening and decarbonisation with special attention to the problems of combating climate change and achieving the global Sustainable Development Goals	Seven key strategic components: maximizing energy efficiency; maximum deployment of renewable energy sources (hereinafter - RES) and electrification; transition to environmentally friendly transport, introduction of a "circular" economy (closed-loop economy); development of "smart" networks and communications; expanding bioenergy and natural carbon sequestration technologies; absorption of other CO2 emissions through carbon capture, storage and reuse technologies. The development of RES combined with energy efficiency measures making it the most powerful decarbonisation tool for the national and global economies. The decarbonisation of energy will be accompanied by its decentralization and the development of distributed generation, which will lead to a rapid increase in the number of energy objects, connections and complications of energy systems. Managing such systems will require a fundamentally new technology platform, the creation of "smart" networks built on the basis of digital technologies and information and communication systems. Decarbonisation in the sectors of production and supply of energy will contribute to reducing losses in the transportation of natural gas, electricity and heat, which will require significant modernization of backbone and distribution networks, localization of energy supply and more. In decarbonisation conditions, a necessary step will be to forecast infrastructure development needs and optimize existing transportation, distribution, storage of petroleum products, gas, electricity, and heat. Decarbonisation and greening of transport. State aid for fuel extraction may be permitted only for energy decarbonisation measures and / or measures that will contribute to the achievement of strategic goals for energy security and the achievement of Ukraine's energy independence, with a mandatory assessment of compliance with EU law and principles of the EU acquis

of the country's development in relation to the global development trends. Therefore, depending on the period of the national economy development, the coal industry was modernized, transformed, restructured, reconverted or re-industrialized.

CONCLUSIONS TO THIS RESEARCH AND PROSPECTS FOR FURTHER EXPLORATION IN THIS AREA

Thus, the monitoring of the current regulations on the reform of the coal industry and coal regions of Ukraine made it possible to conclude that for the last twenty years in Ukraine the legal and regulatory support included such terms as: reforming, modernization, transformation, restructuring, reconversion, re-conversion decarburization. These definitions had the following meaningful content: reforming the coal-mining complex; reforming property relations with improving the industry management system; reforming the coal industry's scientific institutions; reconstruction of objects; reconstruction of the coal industry enterprises in order to avoid inefficient projects in the projects; development of industrial and social sphere of coal enterprises of the branch; enterprise reconstruction; technical re-equipment and modernization of coal mining enterprises; reconstruction and technical re-equipment; optimization of the structure of state-owned enterprises of the coal industry; reconversion (re-industrialization) of coal regions; technical measures for updating the mine fund; prospect of further development and break-even level of production and economic activity of Ukrainian mines; reorganization of enterprises in terms of concentration of all personnel, financial and material resources on prospective mines; decarburization of national and global economies; decarburization of energy.

However, today's global challenges require the introduction of the concept: just transformation is a model of development that provides a decent life and fair earnings for all workers and communities affected by the process of active energy transition (elimination of production capacity, enterprises, etc.). An important principle of effective equitable transformation is a broad social dialogue between all stakeholders: the representatives of public authorities and local self-government, civil society, science, media and business. The state, when developing the necessary national support strategies, should understand the needs of people living in these territories and dependent on mono-production. In their turn, the representatives of the regions should clearly define the list of their needs and specific models of their satisfaction.

Prospects for further exploration in this area should be developed in the development of the state program of fair transformation of coal regions of Ukraine.

Література:

1. Енергетична стратегія України на період до 2035 року "Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-p>
2. Концепція реформування та розвитку вугільної промисловості на період до 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/733-2017-p#n84>
3. Концепція "зеленого" енергетичного переходу України до 2050 року. URL: <https://menr.gov.ua/news/34424.html>
4. Закон України "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>

5. Програма "Українське вугілля". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1205-2001-p>

6. Галузева угода між Міністерством енергетики та вугільної промисловості України, іншими державними органами, власниками (об'єднаннями власників), що діють у вугільній галузі, і всеукраїнськими профспілками вугільної промисловості URL: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=222288>

7. Порядок відбору інвестиційних проектів у вугільній галузі, для реалізації яких надається державна підтримка/допомога у формі державних гарантій. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-2017-p>

8. Бюджетна програма "Реструктуризація вугільної галузі". URL: https://ips.ligazakon.net/document/xi00907a?an=3&ed=2019_12_18

9. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для реструктуризації вугільної галузі. URL: <https://www.kmu.gov.ua/pras/pro-zatverdzhennya-poryadku-vikoristannya-koshtiv-peredbachenih-u-derzhavnomu-byudzheti-dlya-restrukturyzatsiyi-vugilnoyi-galuzi>

10. Колективний договір між адміністрацією Міністерства енергетики та вугільної промисловості України і Первинною профспілковою організацією працівників Міністерства енергетики та вугільної промисловості України на 2017—2021 роки. URL: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=245189291&cat_id=193804

11. Сприяння модернізації вугільної промисловості в процесі структурної трансформації економіки старопромислових регіонів. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/regionalniy-rozvitok/schodo-spriyannya-modernizatsii-vugilnoi-promislovosti-v-procesi>

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), "Ukraine's energy strategy for the period up to 2035 "Security, energy efficiency, competitiveness"", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-p> (Accessed 26 Feb 2020).

2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), "The concept of reform and development of the coal industry for the period up to 2020", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/733-2017-p#n84> (Accessed 25 Feb 2020).

3. Ministry of energy and environment protection of Ukraine (2020), "The concept of "green" energy transition of Ukraine to 2050", available at <https://menr.gov.ua/news/34424.html> (Accessed 26 Feb 2020).

4. Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine "About the Fundamental Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine for the Period up to 2030", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19> (Accessed 27 Feb 2020).

5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2001), "The Ukrainian Coal Program", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1205-2001-p> (Accessed 20 Feb 2020).

6. Ministry of Energy and Coal Mining of Ukraine (2001), "Sectoral agreement between the Ministry of Energy and Coal Industry of Ukraine, other state bodies, owners (associations of owners) active in the coal industry, and all-Ukrainian trade unions of the coal industry", available at: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=222288> (Accessed 22 Feb 2020).

7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), "Procedure for selection of investment projects in the coal sector for which state support/ assistance in the form of state guarantees is provided", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-2017-p>. (Accessed 22 Feb 2020).

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2019), "Budget program "Restructuring of the coal industry"", available at: https://ips.ligazakon.net/document/xi00907a?an=3&ed=2019_12_18 (Accessed 19 Feb 2020).

9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), "Procedure for using the funds provided in the state budget for the

restructuring of the coal industry", available at: <https://www.kmu.gov.ua/pras/pro-zatverdzhennya-poryadku-vikoristannya-koshtiv-peredbachenih-u-derzhavnomu-byudzheti-dlya-restrukturyzatsiyi-vugilnoyi-galuzi> (Accessed 27 Feb 2020).

10. Ministry of Energy and Coal Mining of Ukraine (2017), "Collective Agreement between the Administration of the Ministry of Energy and Coal Industry of Ukraine and the Primary Trade Union Organization of Employees of the Ministry of Energy and Coal Industry of Ukraine for 2017 - 2021", available at: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=245189291&cat_id=193804 (Accessed 20 Jan 2020).

11. Dolia, I.M. and Kokora, N.V. (2012), "Promoting the modernization of the coal industry in the process of structural transformation of the economy of the old industrial regions", available at: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/regionalniy-rozvitok/schodo-spriyannya-modernizatsii-vugilnoi-promislovosti-v-procesi> (Accessed 27 Feb 2020).

Стаття надійшла до редакції 02.04.2020 р.

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

*Мамед-заде Эмин Эльдар,
доктор философии по экономическим наукам, ведущий научный сотрудник,
Институт экономики НАН Азербайджана
ORCID ID: 0000-0001-6420-5206*

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.196

ИННОВАЦИОННАЯ ИНФРАСТРУКТУРА ПРОМЫШЛЕННОСТИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ И МИРОВОЙ ОПЫТ

*Mammad-zadeh Emin Eldar,
PhD in Economics, Leader scientific worker, Institute of economics of ANAS*

INNOVATIVE INDUSTRIAL INFRASTRUCTURE IN AZERBAIJAN AND WORLD EXPERIENCE

*Мамед-заде Емин Эльдар,
доктор філософії (економічні науки), провідний науковий співробітник, Інститут економіки НАН Азербайджану*

ИННОВАЦІЙНА ІНФРАСТРУКТУРА ПРОМИСЛОВОСТІ В АЗЕРБАЙДЖАНІ ТА СВІТОВИЙ ДОСВІД

Основную роль в обеспечении инновационной инфраструктуры в национальной экономике, и, в частности, в промышленности выполняет государство. В условиях необходимости хозяйственной модернизации задача взаимодействия и сбалансированного развития инновационной инфраструктуры национальной экономики приобретает особое значение. Особенно острой в настоящее время является проблема преодоления рациональной организации структур производственной и социальной составляющей инновационной инфраструктуры. На фоне постоянно растущего инвестиционного потенциала предприятий в Азербайджане вклад последних в развитие инновационной инфраструктуры страны пока недостаточен. Причина этого в том, что экономика зависит от нефтяного сектора. Одним из факторов, препятствующих инновационной инфраструктуре, является невыгодный доступ к кредитным ресурсам. Следует отметить, что различные не нефтяные международные компании не испытывают по тем или иным причинам большого интереса к инвестированию в инновационный сектор Азербайджана, с привлечением своих финансовых ресурсов, необходимых для развития собственного бизнеса. Поэтому национальные предприятия не нефтяного сектора, в том числе промышленности, пытаются решить свои финансовые проблемы за счет увеличения объема внутренних заимствований. Но это не полностью поддерживает их развитие.

Для более эффективного регулирования развития инновационной инфраструктуры промышленности, в том числе и посредством организации кластеров, государству требуется более гибко проводить инвестиционную политику, стимулирующей данный сектор экономики. Политика регулирования развития кластерных структур инновационного сектора экономики должна стимулировать у крупных предприятий национального бизнеса рост внутренних инвестиций в данном сегменте рынка страны. В этом контексте должны поддерживаться максимально низкие ставки по кредитам для предприятий инновационной инфраструктуры, оказывающих услуги по организации и обслуживанию производства высокотехнологичных промышленных изделий. Также, на наш взгляд, с целью изучения состояния развития инновационной инфраструктуры для малого и среднего бизнеса в стране, необходимо пересмотреть ситуацию со стимулированием бизнес кредитования на кредитном рынке Азербайджана. В результате первой девальвации в экономике страны в 2015 году произошла долларизация депозитного и кредитного портфеля. После второй девальвации произошло отклонение от стабильного состояния не только банковской системы, но и всей национальной экономики, в том числе и в промышленности. Сокращение

активности кредитних учреждений в промышленном секторе страны, на фоне замедления общего экономического роста, естественным образом сказалось и на развитии кластеров в Азербайджане. Поэтому автором предлагается комплекс мер по регулированию инновационной инфраструктуры и одного из главных ее элементов — промышленных кластеров — на ближайший период экономического развития.

The main role in the provision of innovative infrastructure in the national economy, and in particular in industry, is played by the State. In the context of the need for economic modernization, the task of interaction and balanced development of the innovative infrastructure of the national economy is of particular importance. The problem of overcoming the rational organization of the structures of the productive and social component of the innovation infrastructure is now particularly acute. Against the background of the ever-growing investment potential of enterprises in Azerbaijan, the contribution of the latter to the development of the innovative infrastructure of the country is still insufficient. The reason for this is that the economy depends on the oil sector. Poor access to credit resources is one of the obstacles to innovative infrastructure. It should be noted that various non-oil international companies do not for one reason or another have a great interest in investing in the innovative sector of Azerbaijan, using their financial resources necessary for the development of their own business. Therefore, national enterprises in the non-oil sector, including industry, are trying to solve their financial problems by increasing domestic borrowing. But this does not fully support their development.

In order to better regulate the development of innovative industrial infrastructure, including through the organization of clusters, the State needs to be more flexible in implementing investment policies that stimulate this sector of the economy. The policy of regulating the development of cluster structures of the innovative sector of the economy should stimulate the growth of domestic investments in this segment of the country's market in large enterprises of national business. In this context, the lowest loan rates should be maintained for innovative infrastructure enterprises providing services for the organization and maintenance of the production of high-tech industrial products. Also, in our opinion, in order to study the state of development of innovative infrastructure for small and medium-sized businesses in the country, it is necessary to reconsider the situation with the stimulation of business lending on the credit market of Azerbaijan. As a result of the first devaluation in the economy of the country in 2015, the deposit and loan portfolio was dollarized. After the second devaluation there was a deviation from the stable state not only of the banking system, but also of the entire national economy, including in industry. The decline in the activity of credit institutions in the industrial sector of the country, against the background of the slowdown in the overall economic growth, naturally affected the development of clusters in Azerbaijan. Therefore, the author proposes a set of measures to regulate innovation infrastructure and one of its main elements — industrial clusters — for the next period of economic development.

Основну роль у забезпеченні інноваційної інфраструктури в національній економіці, і, зокрема, в промисловості виконує держава. В умовах необхідності господарської модернізації, завдання взаємодії та збалансованого розвитку інноваційної інфраструктури національної економіки набуває особливого значення. Особливо гострою в даний час є проблема подолання раціональної організації структур виробничої і соціальної складової інноваційної інфраструктури. На тлі постійно зростаючого інвестиційного потенціалу підприємств в Азербайджані внесок останніх у розвиток інноваційної інфраструктури країни поки що недостатній. Причина цього в тому, що економіка залежить від нафтового сектора. Одним із чинників, що перешкоджають інноваційній інфраструктурі, є невідгідний доступ до кредитних ресурсів. Слід зазначити, що різні не нафтові міжнародні компанії не відчують з тих чи інших причин великої зацікавленості до інвестування в інноваційний сектор Азербайджану, з залученням своїх фінансових ресурсів, необхідних для розвитку власного бізнесу. Тому національні підприємства нафтового сектора, в тому числі промисловості, намагаються вирішити свої фінансові проблеми за рахунок збільшення обсягу внутрішніх запозичень. Але це не достатньо підтримує їх розвиток.

Для більш ефективного регулювання розвитку інноваційної інфраструктури промисловості, в тому числі і за допомогою організації кластерів, державі потрібно гнучкіше проводити інвестиційну політику, що стимулює даний сектор економіки. Політика регулювання розвитку кластерних структур інноваційного сектора економіки повинна стимулювати у великих підприємств національного бізнесу зростання внутрішніх інвестицій в цьому сегменті ринку країни. У цьому контексті повинні підтримуватися максимально низькі ставки по кредитах для підприємств інноваційної інфраструктури, які надають послуги з організації та обслуговування виробництва високотехнологічних промислових виробів. Також, на наш погляд, з метою вивчення стану розвитку інноваційної інфраструктури для малого і середнього бізнесу в країні, необхідно переглянути ситуацію із стимулюванням бізнес кредитування на кредитному ринку Азербайджану. В результаті першої девальвації в економіці країни в 2015 році відбулася доларизація депозитного та кредитного портфеля. Після другої девальвації відбулося відхилення від стабільного стану не тільки банківської системи, а й всієї національної економіки, в тому числі і в промисловості. Скорочення активності кредитних установ у промисловому секторі країни, на тлі уповільнення загального еко-

номічного зростання, природним чином позначилося і на розвитку кластерів в Азербайджані. Тому автором пропонується комплекс заходів з регулювання інноваційної інфраструктури та одного з головних її елементів — промислових кластерів — на найближчий період економічного розвитку.

Ключевые слова: инновационная инфраструктура, промышленность, кластеры, финансирование, экономический рост.

Key words: innovative infrastructure, industry, clusters, financing, economic growth.

Ключові слова: інноваційна інфраструктура, промисловість, кластери, фінансування, економічне зростання.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Актуальность проведения исследований, связанных с вопросами регулирования инновационной инфраструктуры в современной экономической науке все еще остается неизменной.

Для успешного выполнения своей функции инновационная инфраструктура должна быть способной решать многоцелевые задачи диверсифицированного экономического развития, что в настоящее время является одной из приоритетных задач правительства Азербайджанской республики. Во всех странах с рыночной экономикой развитие инновационной инфраструктуры национальной экономики стало важным, а зачастую и даже наиболее важным приоритетом экономической политики. Это связано с очень важной ролью инноваций и технологических новшеств в экономической жизни страны. В развитых странах доля инновационного бизнеса в формировании валового внутреннего продукта в большинстве случаев возрастает до 75—80%. Именно поэтому государство поддерживает всестороннее развитие инновационной инфраструктуры и создает всевозможные условия для его развития. Именно данные аспекты создали предпосылки для нашего исследования.

АНАЛИЗ ПОСЛЕДНИХ ИССЛЕДОВАНИЙ И ПУБЛИКАЦИЙ

В работах Алиева Т.Н. "Кластеры: международный опыт и инновационное развитие", Гусейновой А.Д. "Анализ инновационного потенциала Азербайджана", а также Князевич А. "Формирование и функционирование инновационной инфраструктуры Украины", где были широко освещены вопросы регулирования и развития инновационной инфраструктуры экономики.

ЦЕЛЬ СТАТЬИ

Проанализировать особенности состояния развития промышленных кластеров в Азербайджане как основного элемента инновационной инфраструктуры национальной экономики в современных условиях и подготовить рекомендации для дальнейшего совершенствования этого процесса с учетом актуальных задач.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА

Азербайджан восстановил свою государственную независимость с конца двадцатого века. Сегодня наша страна четко определила свои цели экономического развития. Это развитие нацелено на превращение страны из современной в постмодернистскую, промышленности в постиндустрию, проводимой на основе трансформации общества. Важной целью также является достижение устойчивого уровня развития, на основе преодоления зависимости экономики от экспорта нефти, развития экономики знаний, наукоемкого производства, высоких технологий и инноваций. Сегодня в Азербайджане, как и во многих других странах, существует множество модификаций научно-технопарковых структур (НТС) стимулирующих данное развитие. К ним относят-

ся исследовательские, промышленные, экологические, биотехнологические и бизнес-парки, инновационные и технологические центры, технополисы, индустриально-технологические комплексы и др. К тому же зачастую в разных странах одна и та же модель получает различные наименования. Например, в США крупные научно-производственные комплексы — города принято называть научно-исследовательскими парками, во Франции и Японии — технополисами, а в Великобритании — научными парками. Небольшие парки, специализирующиеся на обслуживании малых инновационных фирм, в Германии называют инновационными центрами, в США и ряде других стран — "инкубаторами" инновационного бизнеса и т.д. [4; 5].

Классификация НТС представляется важной методологической задачей, решение которой, позволяет преодолеть терминологическую путаницу и помогает выделить общие основания, совокупность признаков для определения той или иной модели парка; наконец, в-третьих, в процессе организации научного парка облегчит выбор его модели, наиболее адекватно соответствующей целям и задачам инновационной политики на конкретной территории.

В настоящее время не существует единой общепринятой классификации НТС, что, с одной стороны, говорит о недостаточной теоретической проработанности данной проблемы, с другой — о сложности, неоднозначности самого феномена научных и технологических парков. Для выделения различных типов технопарков как элемента инновационной инфраструктуры могут быть различные основания. Например, в США и Великобритании научно-технологические парки по характеру и объему выполняемых ими функций подразделяются на три основных типа: 1) научные парки в узком смысле слова — научно-производственные комплексы-городки, осуществляющие всю технологическую цепочку от зарождения научной идеи до ее материализации в производстве и реализации на рынке (во Франции, Японии и ряде других стран этот вид НТС называют технополисами); 2) исследовательские парки, которые ориентированы в основном на научно-исследовательскую деятельность (новшества разрабатываются только до стадии технического прототипа); 3) "инкубаторы" (США) и инновационные центры (Западная Европа) — оказание инновационно-консалтинговых услуг, материально-финансового, организационного и иного содействия молодым, начинающим наукоемким фирмам в первые 2—3 года.

На наш взгляд, вышеприведенная классификация не является достаточно полной. Так, в ней не нашли отражения такие разновидности НТС, как технологические парки и агломерации технополисов и технопарков.

Более подробную классификацию (типологию) НТС предлагает Е. Клейн, который выделяет: 1) промышленные парки; 2) бизнес- и офис-парки; 3) исследовательские, технологические и научные парки; 4) интегрированные кампусы; 5) технополисы [3]. Подобная классификация основана на выделении базовой организации

Таблица 1. Структура промышленного производства Азербайджана за 2014–2018 гг. (в %) к итогу)

Отрасли промышленности в итоге	2014	2015	2016	2017	2018
	100	100	100	100	100
Добывающая промышленность	68,5	62,1	65,6	70,3	73,3
Перерабатывающая промышленность	25,1	29,9	27,6	24,4	21,9
Электро-, газо- и пароснабжение и распределение	5,7	7,1	6	4,6	4,1
Водоснабжение и утилизация отходов	0,7	0,9	0,8	0,7	0,7

Источник: [7].

(предприятия) научно-технологического комплекса: для промышленных парков — это производственное предприятие (фирма); для бизнес-парков — фирма, занимающаяся комплексным обслуживанием наукоемких компаний; для исследовательских, технологических и научных парков — НИИ или вуз, осуществляющее НИ-ОКР в области высоких технологий; для интегрированных кампусов — университеты; для технополисов — компактно расположенные научные и производственно-технологические комплексы.

На наш взгляд, более логична встречающаяся в ряде работ классификация НТС по возрастающей степени сложности: 1) инновационные центры ("инкубаторы" инновационного бизнеса); 2) различные типы технологических парков (исследовательские, инновационные, промышленные, экологические и др.); 3) технополисы; 4) агломерации (конгломераты) научных парков, часто называемые "регионами науки и технологий". Лежащий в основе данной классификации модульный принцип позволяет вывить своего рода "первоэлемент" НТС, объяснить сходство между различными их видами и показать, в чем выражается взаимосвязь между ними [6]. В основе любого ТП независимо от его величины, целей и времени создания лежит специализированный центр (сектор, зона). Каждый из вышеперечисленных типов НТС включает определенный набор различных центров или секторов. В составе научно-технологического парка: научно-исследовательский центр, "инкубатор" инновационного бизнеса, промышленно-технологическая зона, центр информационных услуг, другие центры и зоны. Инкубатор бизнеса (наиболее простой по своей структуре, функциям и объему осуществляемой деятельности вид технопарковой структуры) представляет собой центр по обслуживанию начинающих наукоемких фирм. Технологический парк — это территориальный комплекс, обычно состоящий из производственно-технологической зоны, "инкубатора" и совокупности специализированных центров и/или секторов, таких как деловой, маркетинговый, рекламно-выставочный, информационный и др. Технополис — более крупный научно-производственный территориальный комплекс, создаваемый на базе отдельного города. Эта новизна парковых структур представляет собой "совокупность технопарков, инкубаторов и комплекс разнообразных структур, обеспечивающих жизнь города" [6]. Регион науки и технологий, или региональная агломерация, обычно включает технополисы, технопарки, инкубаторы, а также многопрофильную и разнообразную по своим функциям инфраструктуру, поддерживающую исследовательскую и производственную деятельность в научных парках и социальную жизнедеятельность региона в целом.

Следует отметить, что организацию такого рода объединений НТС в форме промышленных кластеров можно рассматривать как один из эффективных способов, механизмов решения целого комплекса важных социально-экономических проблем. Вопросы формирования и развития промышленных кластеров достаточно широко исследуются в трудах отечественных [1; 2] и зарубежных [4; 5] ученых.

Следует отметить, инновационно-ориентированные кластеры являются новыми в развитии промышленности нашей страны. Конкурентоспособность националь-

ной экономики, обеспеченной на основе формирования стратегии развития промышленных кластеров занимает важное место в государственной политике экономического развития. В то же время основной целью данной политики является развитие национальной экономики, в том числе промышленности путем обеспечения ее необходимой инновационной инфраструктурой.

Индустриализация как результат целенаправленной политики, проводимой в нашей стране за последние годы ускорился. В результате за период 2008–2018 гг. промышленное производство в стране выросло в 2,9 раза, в том числе производство строительных изделий в 2,5 раза, производство электрооборудования в 2,1 раза, металлургическая промышленность — в 2,2 раза, производство одежды — в 2,5 раза. Однако, за период 2014–2018 гг. наряду с ростом, наблюдался и спад производства продукции в процентном отношении. Так, в перерабатывающей промышленности спад в 2018 г. по сравнению с 2014 г. составил 4,8%, а в сфере производства электроэнергии, газа и пара, распределение и снабжение 1,6% (см. табл. 1).

За период 2014–2018 гг. в основные средства на промышленных предприятиях произошел динамичный рост объема инвестиций в основной капитал.

В 2018 году инвестиции в основной капитал в промышленном секторе по сравнению с 2008 годом увеличились в 2,3 раза и превысили 10 миллиардов манатов. В 2018 году в промышленности 79,4% капитальных вложений приходилось на горнодобывающую промышленность, 6,6% — на переработку промышленности, 5,5% на водоснабжение, переработку и утилизацию отходов, и 8,2% в области производства, распределения и поставки электроэнергии, газа и пара. По показателям 2018 года в промышленный сектор инвестиции соответственно составили 65,9% — иностранные, а 34,1% — внутренние. В свою очередь, стоимость основных фондов в промышленности увеличилась на 23% и составила 123,4 миллиарда манатов [8].

Были приняты также многочисленные дополнительные меры для развития национальной промышленности, которые также принесли свои плоды. Так, 10 января 2014 года Президент страны своим указом от 2014 г. объявил "Годом промышленности" [9].

План действий согласно этому указу был утвержден и успешно реализован. Согласно указу президента Азербайджана № 1862 от 29 ноября 2011 г. была утверждена и государственная Концепция развития "Азербайджан 2020: взгляд в будущее". Позднее указом президента И. Алиева от 26 декабря 2014 года была принята "Государственная программа промышленного развития Азербайджанской республики на 2015–2020 годы" и был утвержден соответствующий План действий по реализации этой программы. Одним из основных направлений программы также являются индустриальные и технопарки, а также создание промышленных зон.

Соответствующими указами и распоряжениями Президента Азербайджанской Республики были созданы в 2011 году. Сумгаитский химический промышленный парк и Балаханский промышленный парк, а в 2012 г. был создан Парк высоких технологий. В качестве продолжения проделанной работы в 2015 году были при-

няты меры по созданию новых промышленных зон в стране [10]. Данные промышленные зоны и парки являются основными элементами инновационной инфраструктуры Азербайджана.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Как показало наше исследование, развитие инновационно-ориентированных кластеров в промышленности имеет определенные препятствия, такие как неполное формирование их инфраструктуры, слабые отношения с другими участниками производственного процесса, недостаток необходимых человеческих ресурсов, правильная организация маркетинговых исследований и т.д.

В настоящее время все необходимые условия для дальнейшего развития промышленности в Азербайджане доступны. Это и благоприятная инвестиционная среда для бизнеса, научный потенциал, источники возобновляемой энергии и транспортная инфраструктура, сырьевые и человеческие ресурсы.

Для более эффективного использования имеющихся кластеров необходимо обеспечить им более широкий доступ к международным рынкам, создать специальные государственные программы по развитию связей науки и производства промышленных кластеров. Это позволит, по нашему мнению, увеличить удовлетворение спроса на рынке прикладных научных исследований. Для развития инновационно-ориентированных промышленных кластеров необходимо также развитие инновационного предпринимательства, наряду с производством конкурентоспособной продукции создание благоприятных условий для развития новых видов деятельности.

Развитие инновационной инфраструктуры должно быть налажено на основе разработки соответствующей государственной концепции, включающей в себя как государственные программы, так и специальные отраслевые дорожные карты, по приоритетным секторам экономики. Успешное развитие ненефтяного сектора страны за последние годы, дает шанс для более ускоренного развития кластеров в Азербайджане и более эффективной организации инновационной инфраструктуры.

Литература:

1. Алиев Т.Н. Кластеры: международный опыт и инновационное развитие, Баку, Элм и билик, 2017. — 536 с.
2. Гусейнова А.Д. Анализ инновационного потенциала Азербайджана, Баку, Элм ве техсил, 2013. — 385 с.
3. Клейн Е. Научные парки и технологические инкубаторы: состояние отрасли // Теория и практика создания научно-технологических парков и инкубаторов бизнеса. М.-Ташкент, 1993. 53 с.
4. Князевич А. Формирование и функционирование инновационной инфраструктуры Украины: моногр. / А. Князевич. — Рівне: Волинські обереги, 2016.
5. Татаркин А.И., Суховой А.Ф. Ключи к мировому рынку инновационное предпринимательство и его возможности. М.: Экономика, 2002. — 230 с.
6. Яковлев А., Гончар К. Об использовании в России опыта новых индустриальных стран в формировании "институтов развития" и стимулировании инновационного экономического роста // Вопросы экономики. — 2004. — № 10. — С. 25—38.
7. Официальный сайт Государственного комитета статистики Азербайджанской республики. URL: <https://www.stat.gov.az/source/industry>
8. Официальный сайт Министерства экономики Азербайджанской республики. URL: http://senaye.gov.az/az/senaye_zonalari/mehelleler
9. Официальный сайт Министерства Юстиции Азербайджанской республики. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/27440>
10. Официальный сайт президента Азербайджанской республики. URL: <https://president.az/articles/7022>

References:

1. Aliev, T.N. (2017), *Klastery: mezhdunarodnyj opyt i innovacionnoe razvitie* [Clusters: international experience and innovative development], Elm ve bilik, Baku, Republic of Azerbaijan.
2. Gusejnova, A.D. (2013), *Analiz innovacionnogo potenciala Azerbajdzhana* [Analysis of innovative potential of Azerbaijan], Elm ve tehsil, Baku, Republic of Azerbaijan.
3. Klejn, E. (1993), "Science parks and technology incubators: industry status", *Teorija i praktika sozdaniya nauchno-tehnologicheskikh parkov i inkubatorov biznesa*. [The Keys to the World Market of Innovative Entrepreneurship and Its Possibilities] Tashkent, Republic of Uzbekistan.
4. Knjazevich, A. (2016), *Formirovanie i funkcionirovanie innovacionnoj infrastruktury Ukrainy* [Creation and functioning of innovative infrastructure of Ukraine], Volinski oberegi, Rivne, Ukraine.
5. Tatarikin, A.I. and Suhovej, A.F. (2002), *Kljuchi k mirovomu rynku innovacionnoe predprinimatelstvo i ego vozmozhnosti* [The Keys to the World Market of Innovative Entrepreneurship and Its Possibilities], Jekonomika, Moscow, Russian Federation.
6. Jakovlev, A. and Gonchar, K. (2004), "On the Use in Russia of the Experience of Newly Industrialized Countries in the Formation of "Development Institutions" and the Stimulation of Innovative Economic Growth", *Voprosy jekonomiki*, vol. 10, pp. 34—41.
7. The official website of Azerbaijan Statistical Comitee of Republic of Azerbaijan (2020), available at: <https://www.stat.gov.az/source/industry> (Accessed 02.04.2020).
8. The official website of Ministry of Economics of Republic of Azerbaijan (2020), available at: http://senaye.gov.az/az/senaye_zonalari/mehelleler (Accessed 02.04.2020).
9. The official website of Ministry of Justice of Republic of Azerbaijan (2020), available at: <http://www.e-qanun.az/framework/27440> (Accessed 02.04.2020).
10. The official website of President of Republic of Azerbaijan (2020), available at: <https://president.az/articles/7022> (Accessed 02.04.2020).

Стаття надійшла до редакції 03.04.2020 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Л. М. Ганас,
к. е. н., доцент кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності,
Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: 0000-0001-7098-9772

І. М. Дорош,
старший викладач кафедри адміністративного та фінансового менеджменту,
Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: 0000-0003-1394-5639

Я. Ю. Петрова,
студентка, Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: 0000-0002-7577-4591

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.201

ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ТИПОЛОГІЯ ІННОВАЦІЙ ЯК ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

L. Hanas,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Foreign Economic
and Customs Activities, Lviv Polytechnic National University
I. Dorosh,
senior lecturer of Department of Administrative and Financial Management,
Lviv Polytechnic National University
Ya. Petrova,
student, Lviv Polytechnic National University

CHARACTERISTICS AND TYPOLOGY OF INNOVATIONS AS AN ECONOMIC CATEGORY

Розглянуто трактування поняття "інновації" вітчизняними та іноземними науковцями, визначено переваги та недосконаlostі таких означень та уточнено зміст категорії. Досліджено типологізування інновацій за низкою типологічних ознак, проаналізовано виділення науковцями певних видів і типів інновацій та узагальнено погляди на формування типології інновацій як економічної категорії. Результатом аналізування стало виокремлення основних типологічних ознак та відповідних різновидів інновацій, подано їх коротку характеристику, внесено зміни до назв типологічних ознак та їхніх складових. На основі попереднього аналізу сформовано власну типологію інновацій. Додано власні типологічні ознаки до вже сформованих попередньо ознак. З метою більш ефективного використання типології, певні типологічні ознаки було об'єднано в одну або замінено новими. Доцільний аналіз типології інновацій дозволив ґрунтовніше дати означення інноваціям та сформувати нові типи.

The operation of enterprises of various activities and forms of ownership is based on the application of innovations (product, intellectual property, process, technological or management, etc.). To ensure the effective operation, their presence is obligatory. The innovation sphere in the economy is not a concept new. However, quite often, the application of innovations is not given due importance by domestic enterprises. This position causes decreases in the competitiveness of goods or services and companies as a whole. Domestic enterprises need to clearly understand the nature of innovation, their varieties, and their meaning. For professional understanding, it is necessary to clearly distinguish the concept of innovation from other related categories and their varieties.

The dominant purpose of this article is to investigate the essence of the concept of "innovation", to isolate the differences this concept from synonymous concepts, and to formulate a typology of innovation.

The scientific improvements developed in the article concerns the study of the essence of the concept of innovation as an economic category and the identification of types of innovation by appropriate typological features. The article considers the interpretation of the concept of "innovation" by domestic and foreign scientists, identifies the advantages and imperfections of such definitions and clarifies the content of the category. Typology of innovations on several typological traits is investigated, the selection by scientists of certain kinds and types of innovations is analyzed, and the views on the formation of the typology of innovations as an economic category are generalized. The result of the analysis was the identification of the main typological features and the corresponding types of innovations, their brief characteristics were given, the names of the typological features and their components were changed. Based on the preliminary analysis, were created the own typology of innovations. Own typological features have been added to pre-formed features. To make better use of the typology, certain typological features have been merged into one or replaced with new ones. An expedient analysis of the typology of innovations made it possible to more thoroughly define innovations and generate new types.

The prospects for further research should be based on monitoring legislation in the context of applying innovation by enterprises, also research should be deepened in the context of determining the effects and effectiveness when implemented their specific types.

Ключові слова: типологія, інновації, поняття, управлінські інновації, об'єкт інтелектуальної власності, продуктові інновації, процесні інновації

Key words: typology, innovations, concepts, managerial innovations, intellectual property object, product innovations, process innovations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Функціонування підприємств різних видів діяльності та форм власності базується на застосуванні інновацій (продуктових, об'єктів інтелектуальної власності, процесних, технологічних чи управлінських тощо). Для забезпечення ефективної діяльності їх наявність обов'язкова. Інноваційна сфера в економіці не є поняттям новим. Проте, досить часто, застосуванню інновацій не надається належне значення вітчизняними підприємствами. Така позиція спричиняє зниження конкурентоспроможності товарів чи послуг та компаній загалом. Вітчизняним підприємствам потрібно чітко розуміти сутність інновацій, їх різновиди та значення. Для фахового розуміння необхідно чітко розмежовувати поняття інновацій від інших суміжних категорій та їх різновидів. Тому, враховуючи вищезазначене, доцільно ретельніше дослідити трактування інновацій як економічної категорії та виокремити основні їх типи.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЮТЬСЯ АВТОРИ, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

У 2018 році американський економіст Пол Ромер здобув Нобелівську премію за інтеграцію технологічних інновацій у довгостроковий макроекономічний аналіз. Джозеф Шумпетер був одним з перших, хто ввів поняття економіки інновацій. Шумпетер, якого можна назвати основоположником теорії інновацій в економіці загалом, розглядав інновацію як економічний вплив технологічних змін, як використання нових комбінацій існуючих продуктивних сил для вирішення проблем бізнесу. У бізнес-словнику можна побачити таке: "інновації — це процес перетворення ідеї або вимислу на продукт

або послугу, що створює цінність, за яку клієнти заплатять" [1]. Згідно із Законом України "Про інноваційну діяльність": "інновації — новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери" [2]. За Пітом Фолі інновації — чудова ідея, виконана блискуче і передана таким чином, що є одночасно цілком зрозумілим. Гійс ван Вульфен пише про інновації наступне: це реально відповідна пропозиція, як-от: продукт, послуга, процес чи досвід життєздатної бізнес-моделі, яка сприймається як нова і приймається клієнтами [3].

У тлумачному словнику української мови інновації з економічної позиції трактують як нову технологію чи виріб, який якісно випереджає попередні аналоги або значно відрізняється від них [4].

Проаналізувавши визначенні поняття інновації слід відзначити, що не всі науковці трактують категорію з економічної позиції, деякі дослідники наводять означення окремих типів інновацій. Тому доцільно також проаналізувати типологію інновацій. Це дозволить ґрунтовніше дати означення інновації та типам інновацій.

До науковців, які працювали над проблематикою поділу інновацій на типи, необхідно віднести А. Афау, А. Барехе, Дж. Роулі, Й. Шумпетера та низку інших.

Аллан Афау називає інновації новими знаннями, закладеними в продуктах, процесах та послугах. Він класифікує інновації за технологічними, ринковими та адміністративно-організаційними характеристиками на такі типи: технологічні, продуктові, інноваційні процеси та інноваційні послуги.

Шумпетер виділив п'ять типів інновацій: 1) виробництво невідомого споживачам нового продукту або продукту з якісно новими властивостями; 2) впровадження нового засобу виробництва, в основу якого по-

кладено нове наукове відкриття, або новий підхід щодо комерційного використання продукції; 3) освоєння нового ринку збуту деякою галуззю промисловості країни, незалежно від того, існував цей ринок раніше чи ні; 4) залучення нових джерел сировини та напівфабрикатів, незалежно від того, існували ці джерела раніше, чи ні; 5) впровадження нових організаційних форм [6].

Німецький вчений Менш запропонував свою класифікацію інновацій за важливістю. Він виділив три основні типи інновацій. 1. Базові інновації: виникають на основі великих винаходів, означають початок нової, раніше невідомої продукції чи процесів, заснованої на новому науковому принципі; вимагають найбільших інвестицій, процес їх розвитку — це тривала комерціалізація їх результатів у появі нових технологічних структур. 2. Вдосконалені інновації: невелике, але важливе вдосконалення продуктів, процесів, послуг; постійно зростаюче технічне вдосконалення та інновації, призначені до базового застосування. 3. Фейкові інновації: зовнішньо модифікують продукцію чи процеси, що не призводять до зміни їх споживчих характеристик.

Роулі Дж., Барехе А., Смаброк С. запропонували розробити класифікацію видів інновацій. Метою було інтегрувати ключові типи інновацій, визначені попередніми вченими та дослідниками. Зокрема унікальні типи інновацій були визначені такі: продукти, послуги, гібридні, технічні, адміністративні, організаційні структури, організаційні, управлінські, виробничі та бізнес-системи, комерційні / маркетингові. Між різними видами інновацій, такими як адміністративна, організаційна структура та люди, не існує чітких розмежувань, так як і між більш широкими категоріями інновацій. Наприклад, продукт та процес, як продуктова інновація може включати низку технологічних нововведень, так і місце інновації може призвести до інновацій у продукті [5].

Підводячи підсумки аналізування за проблемою, слід відзначити, що відсутня єдність як у трактуванні поняття, так і в його поділі за різними ознаками, що зумовлює актуальність подальших ґрунтовних досліджень.

ЦІЛІ СТАТТІ

Головною метою статті є дослідження сутності поняття "інновація", виокремлення відмінностей цього поняття від синонімічних, а також формування типології інновацій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБҐРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Отже, на основі проведеного аналізування означення поняття "інновація" як економічної категорії можна стверджувати, що інновація це не лише нові види технологій, продуктів чи послуг, а й модифікування існуючих, що в кінцевому результаті спричиняє поліпшення процесів діяльності в сфері їх застосування.

Типологія інновацій за різними змістовними ознаками необхідна не тільки для розробки послідовної теорії управління інноваціями, але для практичного застосування. Різні типи інновацій мають відмінні особливості розвитку, впровадження та розповсюдження, потребують конкретних управлінських підходів, відповідних структур перетворень тощо.

Окремі типи інновацій, виділені за тими чи іншими ознаками, іноді дублюють одна одну. Як приклад, доречним було б об'єднати класифікаційні ознаки "за предметним змістом інноваційної діяльності" та "за ступенем матеріальної відчутності". З метою уникнення повторень виділяємо типи інновацій "за предметним змістом інновацій". Оскільки продуктові інновації (автомобіль, літак, синтетичні волокна, комп'ютер) входили до обох типологічних ознак, їх залишаємо без змін. Додатковим включенням будуть об'єкти інтелектуальної власності (типології інтегральних мікросхем, се-

лекційні досягнення) як нематеріальні предмети інновацій. Враховуючи те, що процесні інновації (впровадження систем відстеження товарів, заснованих на штрих-кодах або активної радіочастотної ідентифікації (RFID), автоматизація процесів діагностики стану машин і устаткування при проведенні планово-попереджувального ремонту) містять технології та методи управління, немає необхідності додатково виокремлювати технологічні та управлінські інновації. Ринкові інновації краще вилучити, адже, на нашу думку, вони не відповідають типологічній ознаці.

Виокремлюючи ознаку "за ступенем новизни" продукту чи процесу необхідно чітко розуміти, що поняття новизни інновації може відноситись до продукту або до окремих його елементів, що у першому випадку означає абсолютну новизну продукту, а в останньому — зміну функцій і характеристик існуючого продукту.

Саме тому до ознаки, зазначеної вище замість наявних трьох типів варто включити два типи: базисні інновації (замість радикальних) та поліпшувачі інновації (поєднання ординарних і поліпшувачих). Базисні інновації (інтелектуальні роботи, телекомунікації, інтернет, індустриально-інформаційні комплекси, лазерні, плазмові, мембранні біотехнології, космічні та безвідходні екологічно чисті технології) будуть відноситись до принципово нових продуктів, що базуються на відкриттях, у той час як поліпшувачі інновації (апарати телефонного зв'язку, оснащені додатковими функціями (фото-, відеокамера), або автомобілі з бортовими комп'ютерами) будуть стосуватись значного удосконалення існуючих продуктів.

Проаналізувавши різні поділи інновацій, можна сформувати узагальнену типологію інновацій на основі низки типологічних ознак

За предметним змістом інноваційної діяльності інновації діляться на:

- продуктові — орієнтовані на створення й використання нових або вдосконалених продуктів у сфері виробництва чи споживання;

- технологічні — нові способи (технології) виготовлення традиційних, удосконалених або принципово нових продуктів;

- управлінські — нові методи, стилі, форми, прийоми управління підприємствами, установами тощо;

- ринкові — проникнення на нові ринки чи створення нових ринків.

За сферами діяльності (характером застосування) виокремлюють:

- виробничі — використовуються у сфері виробництва;

- економічні — використовуються у сфері економічних відносин;

- маркетингові — використовуються у сфері маркетингової діяльності, у тому числі маркетингові дослідження, товарна, цінова, збутова, комунікаційна політика, управління маркетингом тощо;

- соціальні — використовуються в соціальній сфері;

- екологічні — використовуються у сфері природокористування й охорони навколишнього середовища;

- правові і інші.

За ступенем новизни (глибини змін, що вносяться у сферу їх створення і використання):

- радикальні (піонерні), що базуються на відкриттях, і, як правило, зумовлюють створення нових галузей виробництва і споживання, нових ринків, формування нових відносин у різних сферах людської діяльності;

- ординарні, що базуються на винаходах або нових рішеннях і вносять істотні зміни в традиційні галузі діяльності;

- поліпшувачі, що ґрунтуються на раціоналізаторських пропозиціях і вдосконалюють традиційні продукти, технологи, методи управління тощо.

За масштабом новизни:

- нові для підприємства чи установи;

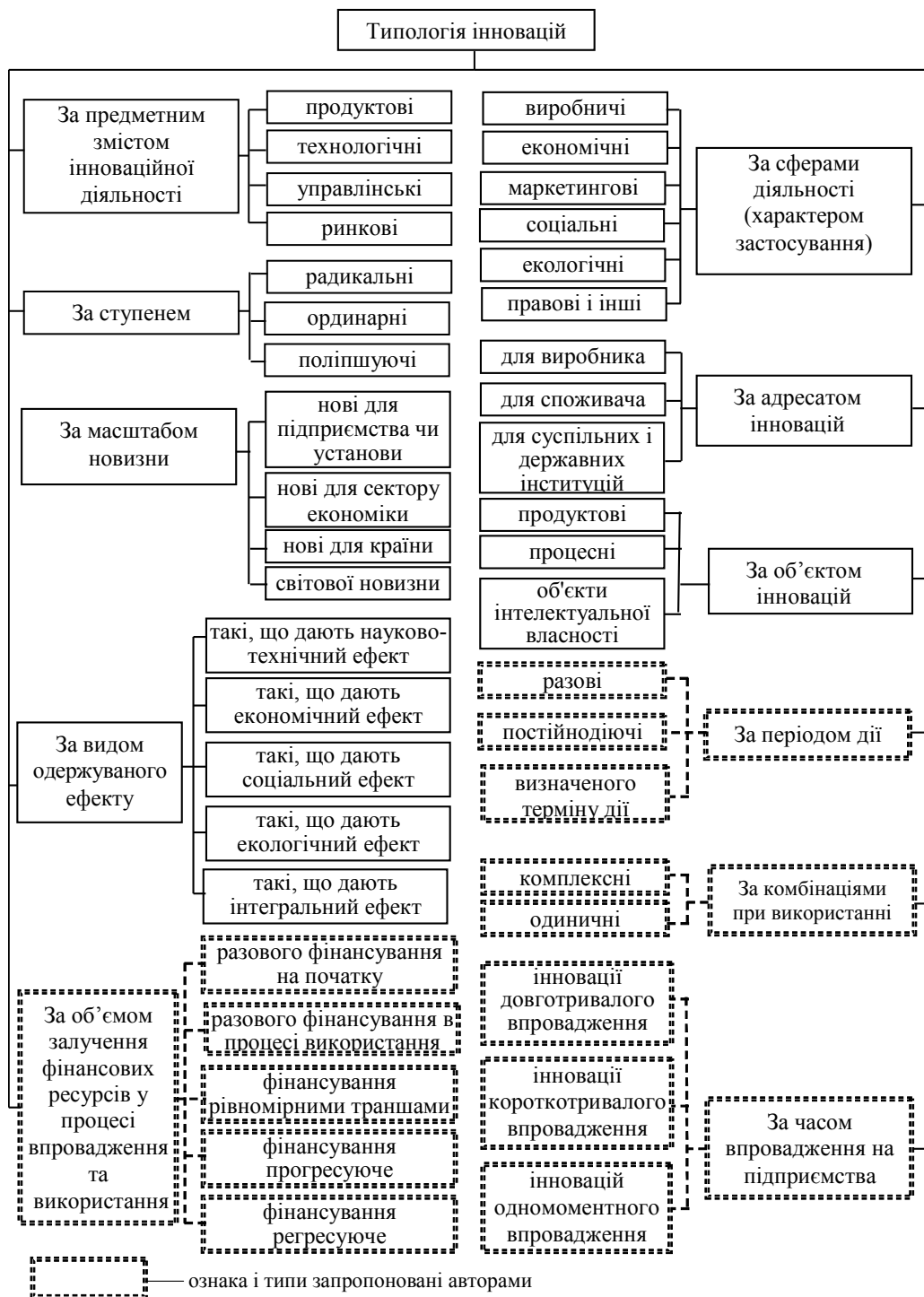

Рис. 1. Узагальнена типологія інновацій

- нові для сектору економіки;
- нові для країни;
- світової новизни.
- За адресатом інновацій:
 - для виробника;
 - для споживача;
 - для суспільних і державних інституцій тощо.
- За видом одержуваного ефекту:
 - такі, що дають науково-технічний ефект;
 - такі, що дають економічний ефект;
 - такі, що дають соціальний ефект;
 - такі, що дають екологічний ефект;
 - такі, що дають інтегральний ефект.
- За об'єктом інновацій:
 - продуктивні (нові чи модифіковані продукти);
 - процесні (нові чи модифіковані технології, методи управління, організаційні форми тощо);

— об'єкти інтелектуальної власності (комерціалізовані раціоналізаторські пропозиції, патенти, ноу-хау, ліцензії, торгові марки, торгові знаки, конструкторська, технологічна та інша документація, корисні моделі, промислові зразки тощо).

За об'ємом залучення фінансових ресурсів у процесі впровадження та використання:

— разового фінансування на початку — фінансування впровадження інновацій відбувається лише на етапі їх впровадження;

— разового фінансування в процесі використання — фінансування впровадження інновації відбувається в повному обсязі на одному із етапів їх застосування;

— фінансування рівномірними траншами. Кошти на впровадження та застосування інновацій повинні надходити частинами протягом періоду їх дії, або впровадження;

— фінансування прогресує — об'єм фінансових ресурсів на впровадження та використання інновації з кожним періодом зростає (Це може бути пов'язаним із застарілістю інновацій. До таких інновацій будуть належати ті, які відносяться до наукоємних технологій);

— фінансування регресує — об'єм фінансування інновації зменшується з кожним періодом до моменту підтримувального обсягу коштів.

За періодом дії інновації:

— разові, ті які діють лише в конкретний момент застосування;

— постійнодіючі — інновації, що не мають періоду дії.

— визначеного терміну дії. Дія інновацій розрахована на певний період. До таких інновацій можна віднести IT-розробки для підприємств на період ліцензії, тощо.

За часом впровадження на підприємства:

— інновації довготривалого впровадження (період впровадження таких інновацій відбувається на рівні реалізування стратегії діяльності);

— інновації короткотривалого впровадження (впровадження інновацій здійснюється в межах до одного року);

— інновації одномоментного впровадження (впровадження інновацій здійснюється одночасно із їх застосуванням).

За комбінаціями при використанні:

— комплексні (застосування інновації базується на обов'язковому залученні інших видів інновацій як із однієї галузі виникнення так і з різних);

— одиничні (застосування інновації не вимагає залучення інших їх видів).

За ступенем впливу інновації будуть поділятися на:

— розширюючі — націлені на глибоке проникнення в різні галузі і ринки наявних базисних інновацій (дослідницький центр НАСА Еймс намагався покращити безпеку подушок літаків, створивши новий тип пінопласту, який реагує на тиск, який чиниться на нього, але магічно повертається до своєї первинної форми);

— раціоналізуючі — близькі до видозмін (впровадження нового технологічного процесу у виробництві, який посприяє нарощенню продуктивності праці);

— замінюючі — призначені для заміни старих продуктів або технологій новими, заснованими на виконанні тієї ж функції (iPhone, що зробив революцію на ринку смартфонів завдяки цілому ряду інноваційних технічних і дизайнерських рішень).

За джерелами фінансування виділимо наступні види інновацій:

— інновації державного фінансування (наукові розробки в інтересах національної безпеки та оборони);

— інновації банківського та комерційного фінансування (створення мобільних платіжних систем);

— інновації венчурного фінансування (стартапи);

— інновації самофінансування (створення нових підрозділів на підприємстві для виконання нового виду діяльності).

ВИСНОВКИ

З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Важливість інновацій можна пояснити з декількох аспектів. Стосовно споживачів інновації означають продукцію з кращою якістю та кращі послуги, які разом означають кращий спосіб життя. Для бізнесу інновації це постійне зростання і розвиток, реалізація великих прибутків. Щодо працівників — інновації означають нову і більш цікаву роботу, яка вимагатиме більше розумової активності, результатом якої буде вища заробітна плата. Відносно цілої економіки інновації репрезентують продуктивність і процвітання у всьому.

Застосування інноваційних технологій дозволяє скоротити витрати ресурсів або, принаймні, залишити їх у тому ж обсязі, при цьому наростивши обсяги виготовленої продукції або наданих послуг. Збільшення кількості виготовленої продукції чи наданих послуг означає зростання суми прибутку для підприємств, що дозволяє підприємцям збільшити заробітну плату працівникам. Тепер працівники зможуть придбати більше товарів та послуг, адже їхній дохід теж збільшиться. А як проголошує формула Адама Сміта: "Попит породжує пропозицію". Відповідно підприємці знову починають застосовувати інноваційні технології аби ще більше наростити обсяги виробництва продукції чи надати більше послуг. Утворюється своєрідний кругообіг в економіці, за якого сама економіка зростає.

Варто зауважити про ще один аспект впливу інновацій на економіку та бізнес середовище. Одним інновації дозволяють легше розпочати бізнес, іншим дають можливості розширити можливості і піти вперед.

Література:

1. Business Dictionary (2016), "Innovation", available at: <http://www.businessdictionary.com/definition/innovation.html> (Accessed 24 February 2020).

2. Верховна Рада України (2012), Закон України "Про інноваційну діяльність", доступ: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (дата звернення 20 Лютого 2020).

3. Idea to value. The community for creativity and innovation (2016), "What is innovation? 15 experts share their innovation definition", available at: <https://www.ideatovalue.com/inno/nickskillicorn/2016/03/innovation-15-experts-share-innovation-definition/> (Accessed 18 February 2020).

4. Вільний глумачний словник (Новітній онлайн словник української мови (2013-2018)). Доступ: <http://sum.in.ua/f/innovacija> (дата звернення 18.02.2020)

5. Research Gate (2017), "The definition and classification of innovation", available at: https://www.researchgate.net/publication/318180953_The_definition_and_classification_of_innovation (Accessed 15 February 2020).

6. Course Hero (2014), "The Making of the Modern World: A Brief History of Capitalism", available at: <https://www.coursehero.com/file/p1g5pb6/Joseph-Schumpeter-1934-identified-five-types-of-innovation-the-introduction-of/> (Accessed 22 February 2020).

References:

1. Business Dictionary (2016), "Innovation", available at: <http://www.businessdictionary.com/definition/innovation.html> (Accessed 24 February 2020).

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On Innovative Activity", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (Accessed 18 February 2020).

3. Idea to value. The community for creativity and innovation (2016), "What is innovation? 15 experts share their innovation definition", available at: <https://www.ideatovalue.com/inno/nickskillicorn/2016/03/innovation-15-experts-share-innovation-definition/> (Accessed 18 February 2020).

4. Free Interpretative Dictionary (2020), available at: <http://sum.in.ua/f/innovacija> (Accessed 18 February 2020).

5. Research Gate (2017), "The definition and classification of innovation", available at: https://www.researchgate.net/publication/318180953_The_definition_and_classification_of_innovation (Accessed 15 February 2020).

6. Course Hero (2014), "The Making of the Modern World: A Brief History of Capitalism", available at: <https://www.coursehero.com/file/p1g5pb6/Joseph-Schumpeter-1934-identified-five-types-of-innovation-the-introduction-of/> (Accessed 22 February 2020).

Стаття надійшла до редакції 22.03.2020 р.

Н. В. Параниця,

к. е. н., доцент, доцент кафедри управлінського обліку, бізнес-аналітики та статистики університету державної фіскальної служби України

ORCID ID: 0000-0003-3682-4979

І. О. Буднік,

студентка 5 курсу, науково-навчального інституту економіки, оподаткування та митної справи університету державної фіскальної служби України

ORCID ID: 0000-0003-0822-8985

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.206

АНАЛІЗ СТРУКТУРИ ТА ДИНАМІКИ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНИХ ТОВАРОПОТОКІВ УКРАЇНИ

N. Paranytsia,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor Department of Management Accounting, Business Analysis and Statistics, University of State Fiscal Service of Ukraine

I. Budnik,

5th year student, Research Institute of Economics, Taxation and Customs, University of State Fiscal Service of Ukraine,

ORCID ID: 0000-0003-0822-8985

ANALYSIS OF THE STRUCTURE AND DYNAMICS OF UKRAINE'S FOREIGN TRADE FLOWS

Здійснено статистичне моделювання впливу структури товаропотоків в аспекті проведення взаємної торгівлі країн-членів Євразійського економічного союзу на стан і розвиток економічного потенціалу України. Виявлено ступень впливу динаміки основних напрямів взаємної торгівлі країн Євразійського економічного союзу на динаміку запропонованих показників економічного потенціалу країни.

Проведено зіставлення видів митних платежів і напрямки товаропотоків у зовнішньоекономічній діяльності України. Встановлено, що основним системо утворюючим елементом сукупності митних платежів є вивізні мито. В Україні структурно зовнішня торгівля найбільше впливає на динаміку митних платежів у частині імпорту (у разі зростання / зниження імпорту регіону здійснюється відповідна зміна динаміки показника за імпорними митними платежами). Проведений структурний аналіз показав, що на суму вивізних мит найбільший вплив робить величина експорту мінерально-сировинних товарів.

The statistical modeling of the influence of the structure of freight flows in the aspect of mutual trade of the countries — members of the Eurasian Economic Union on the state and development of economic potential of Ukraine is carried out. The degree of influence of the dynamics of the main directions of mutual trade of the countries of the Eurasian Economic Union on the dynamics of the proposed indicators of the economic potential of the country is revealed.

Achieving economic growth is one of the most important challenges facing the country's economy. World experience has shown that achieving this goal depends to a large extent on the process of attracting, accumulating and using investment capital to further channel into the productive and social spheres of free cash from households and organizations.

International organizations in many countries of the world have developed criteria for the selection and calculation of quality statistics that characterize foreign trade. Relevant requirements for the quality of UN foreign trade statistics have also been developed and widely used. Therefore, it is quite relevant to study the structure of Ukraine's foreign economic activity, taking into account relevant international requirements. The transition to the international methodology of accounting for foreign trade operations requires a change in the organization of the collection of foreign trade statistics, that is, the transition from state reporting to the use of customs accounting data. The calculation of indicators characterizing the competitiveness of the country's foreign economic relations is based on the reliability of the data when using a static analysis of foreign economic activity.

On the basis of such research it will be possible to develop the priorities of foreign economic relations in accordance with the priorities of the national economy of the country as a whole, namely: to identify safe areas for the development of foreign economic activity; to develop a single law that regulates the entire investment sector in Ukraine; to improve the work of e-government, since without its quality work it is impossible to control foreign economic agreements, etc.

Ключові слова: структура та динаміка зовнішньоторговельних товаропотоків, зовнішньоекономічна діяльність, варіація часток, інтенсивність структурних зрушень, експорт, імпорт.

Key words: structure and dynamics of foreign trade flows, foreign economic activity, variation of particles, intensity of structural shifts, export, import.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Забезпечення економічного зростання — одне з найважливіших завдань, що стоять перед економікою країни. Світовий досвід показує, що досягнення цієї мети значною мірою залежить від процесу залучення, акуму-

ляції та використання інвестиційного капіталу для подальшого направлення у виробничі та соціальні сфери вільних грошових коштів домогосподарств і організацій.

Міжнародні організації багатьох країн світу, виробили критерії відбору та розрахунку якісних статистич-

них даних, які характеризують зовнішню торгівлю. Також розроблені і широко використовуються відповідні вимоги, що пред'являються до якості статистичних даних зовнішньої торгівлі ООН. Тому є досить актуальним дослідження структури зовнішньоекономічної діяльності України з урахуванням відповідних міжнародних вимог. Перехід на міжнародну методологію обліку зовнішньоекономічних операцій вимагає зміни організації збору статистики зовнішньої торгівлі, тобто перехід від державної звітності до використання даних митного обліку. Розрахунок показників, що характеризують конкурентоспроможність зовнішньоекономічних зв'язків країни, здійснюється на основі достовірності даних при використанні статичного аналізу зовнішньоекономічної діяльності.

На основі такого дослідження можна буде розробити пріоритети зовнішньоекономічних зв'язків відповідно до пріоритетів національної економіки країни в цілому, а саме: визначити безпечні райони розвитку зовнішньоекономічної діяльності; розробити єдиний закон, який регулює весь інвестиційний сектор в Україні; поліпшити роботу електронного уряду, оскільки без його якісної роботи неможливо контролювати зовнішньоекономічні угоди і т.д.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою написання статті є дослідження структури та динаміки зовнішньоторговельних товаропотоків України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання зовнішньоекономічної діяльності країни є досить контраверсійними, тому дослідженням їх різних аспектів присвячено роботи вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких Пашко П.В. [3], Подольчак Н.Ю. [4], Тодощук А.В. [4], Гребельник О.П. [5].

Водночас проблемам оцінки ефективності зовнішньоекономічної діяльності, практичним рекомендаціям з розробки оціночної системи показників ефективності у науковій літературі мало приділяється уваги.

Митні платежі відіграють значну роль в поповненні державного бюджету України, тому дослідження змін товаропотоків і надходжень платежів від них у динаміці становить інтерес як з позицій дотримання зовнішньоторговельного балансу, так і в фіскальних цілях.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Під час реалізації численних програм міжнародних зіставлень встановлено, що структури зовнішньоторговельного обороту країн-контрагентів зазвичай розрізняються. Усунення таких відмінностей є загальносвітовою проблемою, невирішеною до теперішнього часу. Одним з її аспектів є структурна неспівмірність офіційної звітності різних держав про підсумки торгівлі внаслідок використання різних класифікацій, а переклад з однієї класифікації в іншу надмірно трудомісткий і не завжди можливий. Іншим аспектом названої проблеми є неструктурованість і неуніфікованість підходів і заходів, що застосовуються для вирішення цієї проблеми різними державами, що обумовлює неузгодженість і малоєфективність зусиль різних країн, внаслідок неповного виявлення причин проблеми і, як наслідок, часто нераціональності способів їх усунення. Це призводить до зниження якості міжнародних зіставлень, ускладнює коригування, знижує прозорість зовнішньоторговельної діяльності та рівень довіри до офіційної звітності.

Автори цього дослідження підтримують думку, що основною проблемою для країн — учасників Євразійського економічного союзу є сировинна спрямованість експортних зовнішньоторговельних операцій. В цій роботі ми визначили, що залежність взаємної торгівлі від кількісного

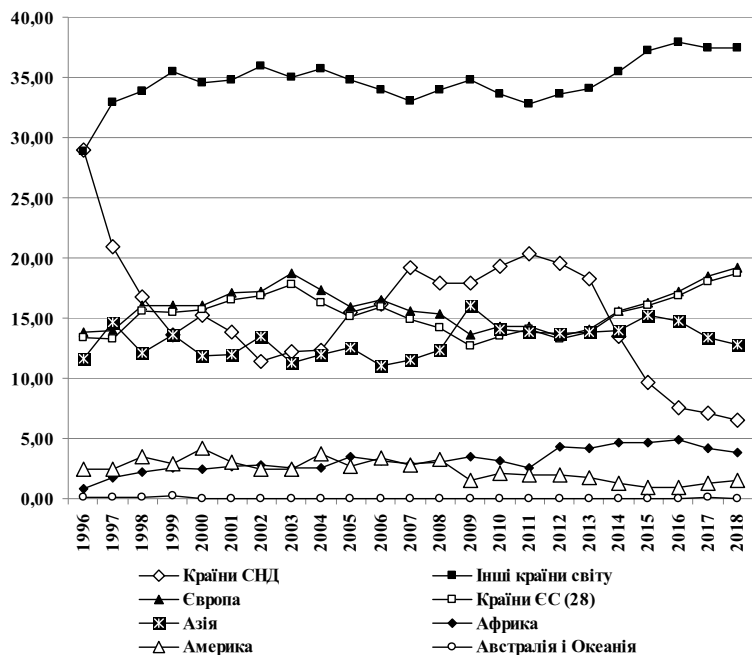

Рис. 1. Динаміка географічної структури експорту зовнішньої торгівлі товарами за 1996 – 2018 рр.

вираження зовнішньої торгівлі для країн-учасників ЄАЕС неоднакова. На думку авторів, більше до залежності схильна економіка України. На основі проведеного аналізу авторами було виявлено, що відбувається переорієнтація зовнішньоторговельних товаропотоків всередині ЄАЕС.

Статистика зовнішньої торгівлі — один із перших розділів економічної статистики, який став об'єктом міжнародної стандартизації.

Метою такої стандартизації є забезпечення найбільш повної зіставності даних статистик зовнішньої торгівлі різних країн світу. Це стало можливим завдяки поступовому вдосконаленню методології ведення статистики зовнішньої торгівлі товарами, уніфікації основних методологічних принципів та впровадженню єдиних міжнародних класифікацій, автоматизації процесів обробки статистичної інформації, що дало можливість у "розумні" терміни обробляти значні інформаційні масиви та формувати необхідні статистичні показники.

Використання митними та статистичними адміністраціями різних країн одних методологічних принципів для формування показників зовнішньої торгівлі товарами дозволило здійснювати їх "дзеркальне" порівняння (дані щодо експорту однієї країни з даними щодо імпорту іншої). Питання співставлення даних викладені у рекомендації 9.18 — пункт D "Міждержавне співставлення даних", розділу IX "Якість даних та мета дані" СМТТ2010.

Метою такого порівняння є підвищення рівня достовірності даних та вдосконалення методологічних принципів їх формування. Також за результатом з'ясування причин розбіжностей між даними країн-партнерів, робиться висновок про характер цих причин: об'єктивний (розбіжності викликані методологічними причинами) чи суб'єктивний (арифметичні або технічні помилки під час формування даних, помилки під час внесення первинних даних або розбіжності внаслідок можливо-го митного шахрайства тощо).

У країнах СНД роботи зі зіставлення даних митної статистики розпочалися наприкінці 90-х років.

23 грудня 1998 року Радою керівників митних служб країн СНД прийнято Рішення за № 2/21, відповідно до якого розпочато періодичний обмін даними статистики зовнішньої торгівлі між митними службами країн СНД (зараз діє Протокол про взаємодію митних служб країн — учасниць СНД у сфері митної статистики взаємної торгівлі від 09 червня 2011 року [1]).

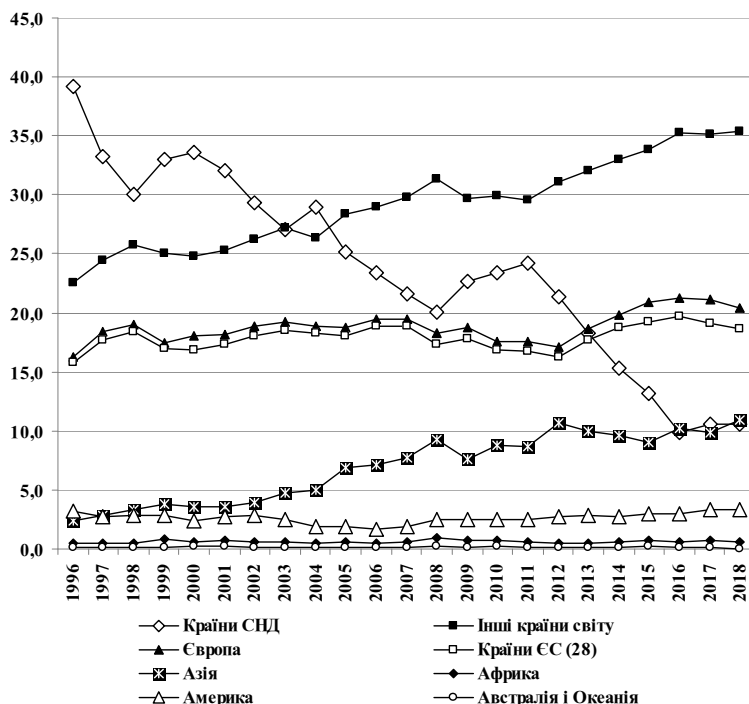

Рис. 2. Динаміка географічної структури імпорту зовнішньої торгівлі товарами за 1996–2018 рр.

Обмін даними митної статистики зовнішньої торгівлі України здійснюється з митними та статистичними адміністраціями країн-торговельних партнерів, з якими укладено двосторонні або багатосторонні міжнародні міжвідомчі угоди. Обмін здійснюється, як правило, щоквартально або один раз на півріччя.

У разі відсутності угод про обмін даними митної статистики взаємної торгівлі для отримання інформації використовуються сайти міжнародних та міждержавних організацій або відомчі портали митних та статистичних організацій.

Зокрема це бази даних Статистичного відділу ООН (The United Nations Statistics division) — "COMTRADE" та ЄвроСтату (Eurostat — statistical office of European Union) — "COMEXT", які містять значний обсяг даних про зовнішню торгівлю країн-членів.

Порівняльний аналіз даних митної статистики взаємної торгівлі оперує агрегованими (узагальненими) за кодом товарної номенклатури даними митної статистики (на рівні 6 знаків Гармонізованої системи або 8 знаків національних товарних номенклатур), без зазначення конкретних поставок, товарів або суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Зазначене обумовлено законодавчо закріпленою, як в Україні (ст. 11 Митного кодексу України [2]), так і за кордоном, необхідністю забезпечення конфіденційності даних, які надаються суб'єктами підприємницької діяльності митним органам під час оформлення товарів.

Структура будь-якої статистичної сукупності динамічна. Змінюються склад і технічний рівень виробничих фондів, вікова й професійна структура робітників, склад і якість залучених до виробництва природних ресурсів, асортимент і якість продукції, що виробляється, структура споживчого бюджету тощо.

Оцінка однорідності сукупності ґрунтується також на варіації часток d_j . Для m груп середня частка

$$\bar{d} = \frac{\sum_{j=1}^m d_j}{m} = \frac{1}{m} \quad (1),$$

дисперсія часток

$$\sigma^2 = \frac{\sum_{j=1}^m d_j^2}{m} - \frac{1}{m^2} \quad (2),$$

та квадратичний коефіцієнт варіації часток

$$V_d = \frac{\sqrt{\sigma_d^2}}{\bar{d}} = \sqrt{\frac{\sum_{j=1}^m d_j^2}{m} - 1} \quad (3).$$

Чим більша варіація часток, тим одно рідніша сукупність.

Зміна часток окремих складових сукупності свідчить про структурні зрушення. Інтенсивність структурних зрушень оцінюється за допомогою середнього лінійного \bar{l}_d або середнього квадратичного σ_d відхилень часток:

$$\bar{l}_d = \frac{\sum_{j=1}^m |d_{j1} - d_{j0}|}{m} \quad (4);$$

$$\sigma_d = \sqrt{\frac{\sum_{j=1}^m (d_{j1} - d_{j0})^2}{m}} \quad (5);$$

де d_{j1} та d_{j0} — частки відповідно базисного та поточного періоду; m — число складових сукупності.

На основі даних Державної служби статистики України, Світового банку та Міністерства фінансів України здійснено статистичний аналіз зовнішньоекономічної діяльності за період 1996–2018 роки (рис. 1, 2).

Обсяг експорту товарів до країн СНД у 2008 р. становив 23166,3 млн дол., або 27,2 % від загального обсягу експорту. У 2012 р. розпочався спад експорту до країн СНД та у 2018 р. дорівнював 7025,2 млн дол., тобто 10,43%. На початку аналізованого періоду експорт до Європи складав 23,17 %, проте у 2009 р. знизився на 2,29%. Починаючи з 2010 р., цей показник підвищувався і у 2018 р. досяг значення 20606 млн дол., або 30,6 % від загального обсягу експорту. Експорт до країн ЄС у 2008 р. складав 18265,7 млн дол., або 21,45 %. До 2012 р. експорт до цих країн характеризувався незначним коливанням, проте починаючи з 2012 р. він стрімко зростав та у 2018 р. дорівнював 29,93 % від загального обсягу експорту.

Експорт до Азії досягав найвищої точки у 2009 р. — 24,68 %, до 2018 р. цей показник знизився до 20,43 %. Обсяг експорту Африки з 2008 р. по 2016 р. характеризується зростом обсягу поставок і у 2016 складав 7,77%. Проте до 2018 р. розпочався спад обсягу, який дорівнює 6,13 %. Обсяг експортних поставок до Америки у 2008 році досяг найвищої точки і становив 4,87 %. З 2008 р. показники експорту знизились до 1,48 % у 2016 р. Австралія та Океанія характеризується найменшим обсягом експорту. Він коливається від 0,03 % до 0,12 %.

Таблиця 1. Структура та структурні зрушення зовнішньої торгівлі товарами за 1996–2018 рр.

	Усього ¹	Країни СНД	Інші країни світу	Європа	Країни ЄС (28)	Азія	Африка	Америка	Австралія і Океанія
Експорт									
Середньоквадратичний коефіцієнт структурних зрушень		5,21	1,95	1,66	1,68	1,36	1,00	0,90	0,04
Імпорт									
Середньоквадратичний коефіцієнт структурних зрушень		8,2	3,8	1,3	1,0	2,9	0,1	0,4	0,1

Джерело: розраховано авторами на основі аналізу даних [3; 6–8]

Імпорт товарів з країн СНД до 2011 р. збільшувався і склав 37212,4 млн дол., або 34,32 % від загального обсягу імпорту. Із 2013 р. імпорт стрімко скорочувався і у 2018 р. дорівнював 16,44% загального обсягу імпорту, тобто зменшився на 17,88 %. Імпорتنі поставки з Європи протягом аналізованого періоду зростали, та склали у 2018 р. 31,57 % від загального обсягу імпорту, що у порівнянні з 2008 р. більше на 5 %. Імпорт із країн ЄС досяг найвищої точки у 2016 р., склав 30,41 %, або 17140,8 млн дол. У 2018 р. імпорт знизився на 1,52 % від загального обсягу імпорту.

Найменший обсяг імпорту з Азії спостерігається у 2009 р. — 10,74 %, у той час як експорт досяг найвищої точки — 24,68 %. Проте до 2018 р. цей показник зріс до 16,95 % від загального обсягу імпорту. Обсяг імпорту з Африки характеризується коливанням від 1,36 % у 2008 р. до 0,77 % у 2012 р. Імпорт з Америки характеризується незначним стабільним зростанням: у 2008 році дорівнює 3,66 %, у 2018 р. — 5,12 % від загального обсягу. Імпорт з Австралії та Океанії має найменші показники, які коливаються від 0,09 % до 0,38 %.

Розрахунок середньоквадратичного коефіцієнта структурних зрушень дає можливість зробити висновок, що найменші зміни в структурі зовнішньоекономічної діяльності України відбулися з країнами Австралії і Океанії експорту на 0,04 п.п., імпорту на 0,1 п.п. Найбільше значення середньоквадратичного коефіцієнта структурних зрушень становить із країнами СНД, для експорту 5,21 п.п., для імпорту 8,2 п.п., з рисунка 1 видно, що частка експорту в 1996 році із країнами СНД становила 29,00%, а в 2018 році питома вага експорту становила 6,53%. Питома вага імпорту із країнами СНД (рис. 2) у 1996 році становила 39,20%, а в 2018 році питома вага становила 10,60%. Така ситуація склалася в результаті зниження зовнішньої торгівлі із країнами СНД, що є наслідком нестабільної ситуації на сході України.

ВИСНОВКИ

Отже, провівши аналіз динаміки географічної структури зовнішньої торгівлі товарами України за період 1996–2018 рр. Зауважимо, що у 2018 році найбільша частка експорту припала на Інші країни світу, вона склала 37,45%, найменша Австралія і Океанія 0,05%. Питома вага експорту країн ЄС значно зросла, так у 1996 році вона складала 13,34%, а в 2018 році 19,14%. Значно скоротився експорт в країни СНД у 2018 році питома вага складала 6,53%. Аналогічна ситуація склалася з імпортом товарів України. В 2018 році найбільша частка це Інші країни 35,4%, найменша Австралія і Океанія 0,1%.

Особливу увагу слід приділити проблемам обґрунтування механізму реалізації зовнішньоекономічної політики в умовах зростаючої глобалізації економічних процесів та побудові ефективної моделі розвитку зовнішньоекономічної діяльності.

Література:

1. Закон України "Про державну статистику" (зі змінами та доповненнями) від 17.09.1992 № 2614-ХІІ. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=2614-12>

2. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: — <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> <https://ips.ligazakon.net/document/view/t124495?an=170>

3. Митна статистика України: статистичний довідник / П.В. Пашко, О.Ю. Ушаков, Т.М. Паянок, Я.О. Остапенко, Н.В. Параниця; Держ. фіскальна служба України, Унт держ. фіскальної служби України. — Ірпінь, 2017. — 422 с. — (Серія "Податкова та митна справа в Україні", т. 97). URL: <http://ir.nusta.edu.ua/jspui/handle/doc/2116>

4. Подольчак Н.Ю. Кількісне оцінювання рівня підприємницьких митних ризиків машинобудівних підприємств / Н. Ю. Подольчак, А. В. Тодошук // Економіка: реалії часу. — 2015. — № 1 (17). — С. 140-146. — Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2015/n1.html>

5. Митна політика та митна безпека: концептуальне визначення і шляхи забезпечення / [Пашко П.В., Бережнюк І.Г., Гребельник О.П. та ін.]. — К.: Знання, 2012. — 215 с.

6. Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (дата звернення 02.07.2019).

7. Національний банк України. URL: <http://bank.gov.ua>

8. Світовий банк. URL: <http://data.worldbank.org>

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine "Pro Derzhavnu Statystyku", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2614-12> (Accessed 15 August 2019).

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "Mytni kodeks of Ukraine" available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> <https://ips.ligazakon.net/document/view/t124495?an=170> (Accessed 15 August 2019).

3. Pashko, P.V. Ushakov, O. Y. Paianok, T. M. Ostapenko, Ya. O. Paranytsia, N. V. (2017). Mytna statystyka Ukrainy: statystychnyi dovidnyk [Customs Statistics of Ukraine: Statistical Reference Book], Universytet derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy, Irpin, Ukraine.

4. Podolchak, N. Yu. Todoshchuk, A. V. (2015), Kilkisne otsiniuvannya rivnia pidpriemnytskykh mytynykh ryzykiv mashynobudivnykh pidpriemstv [Quantitative assessment of the level of entrepreneurial customs risks of machine-building enterprises], Ekonomika: realii chasu, Odesa, Ukraine.

5. Pashko, P. V. Berezhniuk, I. H. Hrebelyuk, O. P. Mytna polityka ta mytna bezpeka: kontseptualne vyznachennia i shliakhy zabezpechennia [Customs Policy and Customs Security: Conceptual Definition and Security], Znannia, Kyiv, Ukraine.

6. The official site of Ministerstvo finansiv Ukraine (2019), available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (Accessed 15 August 2019).

7. The official site of Natsionalnyi Bank Ukraine (2019), available at: <http://bank.gov.ua> (Accessed 15 August 2019).

8. The official site of World Bank (2019), "Ukraine. Database", available at: <http://api.worldbank.org/v2/uk/country/UKR?downloadformat=excel> (Accessed 15 August 2019).

Стаття надійшла до редакції 10.03.2020 р.

Н. О. Небаба,
к. е. н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
регіональних студій та туризму, Університет митної справи та фінансів
ORCID ID: 0000-0003-1264-106X
А. Г. Колпіна,
магістр, Університет митної справи та фінансів
ORCID ID: 0000-0002-2032-6484

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.210

ОСОБЛИВОСТІ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ ТОРГОВО-ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ УКРАЇНОЮ ТА КРАЇНАМИ БЛИЗЬКОГО СХОДУ

N. Nebaba,
PhD in Economics, Associate Professor of Department of International Economic Relations,
Regional Studies and Tourism, University of Customs and Finance
A. Kolpina,
master, University of Customs and Finance

FEATURES OF THE LIBERALIZATION OF TRADE-ECONOMIC COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND THE MIDDLE EAST COUNTRIES

У статті розглянуто питання залучення регіону Близького Сходу в переважну в світі тенденцію лібералізації торговельно-економічних відносин між країнами за допомогою укладення угод про зону вільної торгівлі. Дослідження присвячене кількісній оцінці економічних ефектів, що виникають внаслідок укладення країнами угод про зону вільної торгівлі за допомогою розрахунків економічних індексів і коефіцієнтів, що характеризують інтенсивність існуючих торгових зв'язків і можливості їх розширення. Використовуючи розрахунок індексів торгових індикаторів, було проведено аналіз стану зовнішньоторговельного співробітництва між Україною та близькосхідним регіоном, а також виявлено наслідки для економіки і добробуту України у разі укладення Угоди про зону вільної торгівлі з даними країнами. Досліджено, що для України та регіону Близького Сходу структура експортних потоків у взаємній торгівлі характеризується низьким рівнем дублювання, тобто країни не є конкурентами один одного. Визначено, що для країн Близького Сходу характерна наявність більшої кількості галузей, що мають порівняльну перевагу, тому що їх експорт більш диверсифікований. Визначено країни, поглиблення двосторонніх торговельних відносин з якими може сприятливо позначитися на промисловому і економічному розвитку України.

In this article the author considers the involvement of the Middle East region in the dominant worldwide trend of liberalization of trade relations between countries through the conclusion of free trade agreements. Free trade agreements are the most effective tool to expand and facilitate domestic producers' access to markets in other countries. This study focuses on quantifying the economic effects of free trade agreements by calculating economic indices and coefficients that characterize the intensity of existing trade relations and the possibility of their expansion. The author uses a number of methods to assess the readiness of the Middle East region for trade liberalization: the calculation of the trade intensity index, the export similarity index, the trade complementarity index and revealed comparative advantage — RCA. Using the calculation of trade indicators, a statistical analysis of the state of foreign trade cooperation between Ukraine and the Middle East region was conducted, the structure of foreign trade of Ukraine and the Middle East was considered, the place and role of countries in world trade was determined.

The article was assessed the overall trade effects and changes in the commodity and geographical structures of trade for Ukraine under conditions of trade integration with the countries of the Middle East. An empirical analysis was conducted for sixteen countries in the Middle East region. It was determined that in order to obtain maximum values of the welfare effect and trade creation effect for the Ukrainian economy would be preferred to approach Turkey and Egypt. In addition, there are identified countries with which the deepening of the bilateral trade relations may have a positive impact on the industrial and economic development of Ukraine. It has been researched that for Ukraine and the Middle East region the structure of export flows in mutual trade is

characterized by low level of duplication, that is, the countries are not competitors of each other. In conclusion, the assessment of trade liberalization of Ukraine with the countries of the Middle East showed benefits of a possible free trade area agreement: overall prosperity and mutual trade will increase.

Ключові слова: лібералізація торгівлі, зона вільної торгівлі, зовнішньоторговельне співробітництво, індикатори торгівлі, країни Близького Сходу.

Key words: trade liberalization, free trade area, foreign trade cooperation, trade indicators, Middle East countries.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасній світовій економіці переважають дві протилежні тенденції лібералізації торговельно-економічних відносин між країнами. З одного боку, держави прагнуть створити регіональні торгові об'єднання, знижуючи торгові бар'єри між країнами-учасниками, погіршуючи тим самим умови торгівлі для третіх країн, а з іншого — в рамках міжнародних організацій — до спрощення процедур торгівлі та підвищення ступеня їх прозорості загалом. Спільною рисою цих тенденцій є об'єднання держав з метою посилення ступеню їх економічного розвитку і добробуту через лібералізацію торгових потоків. Протягом останніх двадцяти років Україна розширює взаємодію з державами як ближнього, так і далекого зарубіжжя. Однак в умовах, коли всі країни, як розвинені, так і ті, що розвиваються, формують широку в географічному відношенні, розгалужену й ефективну мережу регіонального партнерства та угод, українська участь у процесах інтеграції є досить обмеженою. За своїм географічним положенням для України перспективна співпраця як з країнами Заходу, так і з країнами Сходу. Країни Близького Сходу, економіки яких активно розвиваються в останні десятиліття, налаштовані на розширення і зміцнення взаємин з Україною, що підтверджується успішно підписаною Угодою про зону вільної торгівлі (ЗВТ) між Україною та Ізраїлем у січні 2019 року. Український внутрішній ринок привабливий для експортерів та інвесторів з різних держав, тому багато країн, у тому числі Туреччина та Єгипет, виступають з пропозицією про укладення Угоди про ЗВТ. Таким чином, виходячи із взаємної зацікавленості України та країн Близького Сходу в подальшому розвитку торговельно-економічних відносин, а також нових можливостей і перспектив, які будуть досягнуті у разі лібералізації торгівлі, це дослідження є більш ніж актуальне.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Слід констатувати, що досліджень на цю тематику не дуже багато. Основною теорією інтеграції є теорія Вінера [1], де докладно представлено статичні ефекти від скасування тарифних бар'єрів. Вивчення динамічних ефектів від створення ЗВТ займався Б. Баласса [2], який виявив численні інструменти, за допомогою яких ЗВТ може вплинути на темпи зростання випуску продукції на секторальному й агрегованому рівнях. Наслідки зняття торгових бар'єрів при укладанні преференційних торгових угод розглядали такі дослідники: А.А. Аліханов [3], Е.Я. Островська [4] та ін. Фундаментальними роботами у сфері розробки та характеристики індикаторів торгівлі є дослідження японського економіста К. Кунімоті [5], який поглиблено займався типологією індексів торгової інтенсивності та детально розглядав кожен індекс з точки зору його застосування до аналізу торгівлі. Сучасні дослідники [6; 7] структурують і збільшують кількість індексів і показників, необхідних для аналізу стану торгівлі між країнами, а також застосовують індекси для аналізу різних інтеграційних об'єднань. Таким чином, аналіз наслідків лібералізації торгівлі є актуальною темою досліджень

як зарубіжних, так і вітчизняних авторів, однак з огляду на швидкоплинність світових економічних процесів зазначена тематика потребує постійного уточнення та наукового опрацювання.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Мета статті полягає в дослідженні можливостей лібералізації вітчизняної торгівлі з країнами Близького Сходу. В рамках окресленої мети визначено комплекс таких завдань: дослідити ступінь інтеграційної взаємодії України з країнами Близького Сходу; встановити, наскільки схожа структура експорту країн і чи сприятлива вона для розширення торгівлі; окреслити потенційні торгові ефекти від економічної інтеграції країн; визначити, в яких саме галузях може статися співпраця країн, а також наскільки продукція України буде користуватися попитом на ринку країни-партнера.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Один із перших кроків на шляху оцінки впливу можливої інтеграційної угоди на торгівлю — кількісний вимір інтенсивності торгівлі в даному регіоні. Індикаторами, які можуть бути використані для опису стану, оцінки торгових потоків, структури торгівлі тих чи інших економік, є індекси та коефіцієнти. Ці індекси можуть бути успішно використані для первинного аналізу ситуації взаємної торгівлі в регіоні, а також під час ухвалення рішень з питань торгової політики країни, включаючи рішення про те, вступати чи не вступати в ЗВТ. Торгові індикатори дозволяють визначити, в яких саме галузях може статися активна співпраця країн.

Для оцінки ступеня інтеграційної взаємодії України з країнами Близького Сходу, розраховано індекс інтенсивності двосторонніх товаропотоків (рис. 1). Рисунок 1 показує, що в 2012—2018 рр. індекс інтенсивності двосторонніх товаропотоків України і регіону Близького Сходу досяг значення більше 1, що вказує на високу інтенсивність експортної діяльності українських компаній по відношенню до Близького Сходу протягом досліджуваного періоду. З 2012 р. індекс значно знизив-

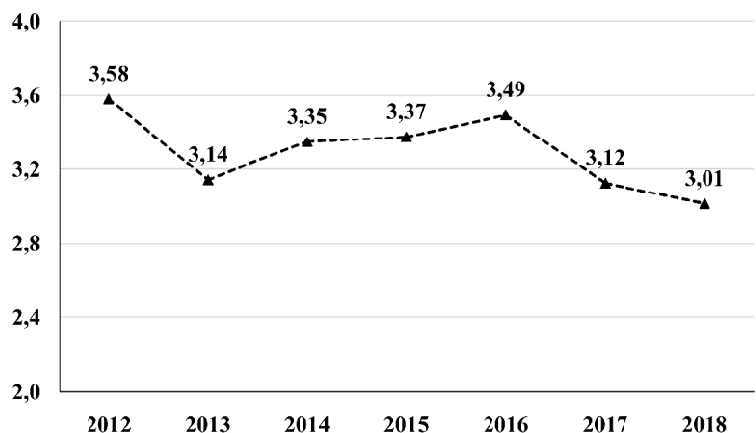

Рис. 1. Динаміка ІІДП між Україною та країнами Близького Сходу за 2012—2018 рр.

Джерело: [8; 9].

Таблиця 1. Значення ІДП для України і країн Близького Сходу за 2012–2018 рр.

Країна	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Бахрейн	0,03	0,12	0,03	0,02	0,16	0,11	0,29
Єгипет	11,12	12,12	14,02	12,09	17,18	11,28	7,96
Ємен	0,86	0,30	1,68	0,97	0,22	1,83	5,83
Ізраїль	2,92	2,90	2,87	4,16	3,27	3,58	3,14
Ірак	4,66	4,24	6,70	4,42	4,05	3,89	4,99
Іран	6,07	4,87	4,71	5,76	7,27	4,38	4,35
Йорданія	6,95	5,69	4,84	2,87	3,25	3,08	3,23
Катар	0,07	0,08	0,21	0,21	0,17	0,56	0,78
Кувейт	0,11	0,31	0,16	0,09	0,25	0,25	0,17
Ліван	17,94	5,23	4,64	7,18	7,96	10,09	8,39
ОАЕ	0,43	0,45	0,46	0,45	0,45	0,57	0,77
Оман	0,66	0,43	0,42	0,42	0,98	0,69	0,72
Палестина	0,31	0,46	0,62	1,13	1,20	8,69	10,47
Саудівська Аравія	1,64	1,43	2,14	2,01	2,01	1,67	2,29
Сирія	17,96	19,21	7,74	10,48	3,94	0,57	0,48
Туреччина	4,18	4,49	5,14	5,78	4,54	4,39	4,37

Джерело: [8].

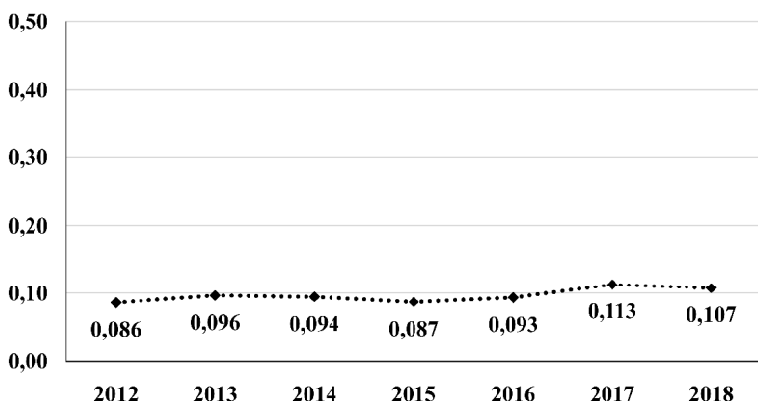

Рис. 2. Динаміка ІПЕ між Україною та країнами Близького Сходу за 2012–2018 рр.

Джерело: [8; 9].

Таблиця 2. ІПЕ України з країнами Близького Сходу, 2018 р.

Країна	Значення показника	Країна	Значення показника
Бахрейн	0,1371	Кувейт	0,0093
Єгипет	0,1225	Ліван	0,1656
Ємен	0,0425	ОАЕ	0,1189
Ізраїль	0,1109	Оман	0,1001
Ірак	0,0004	Палестина	0,2863
Іран	0,0704	Саудівська Аравія	0,0217
Йорданія	0,1056	Сирія	0,1331
Катар	0,0137	Туреччина	0,2033

Джерело: [8].

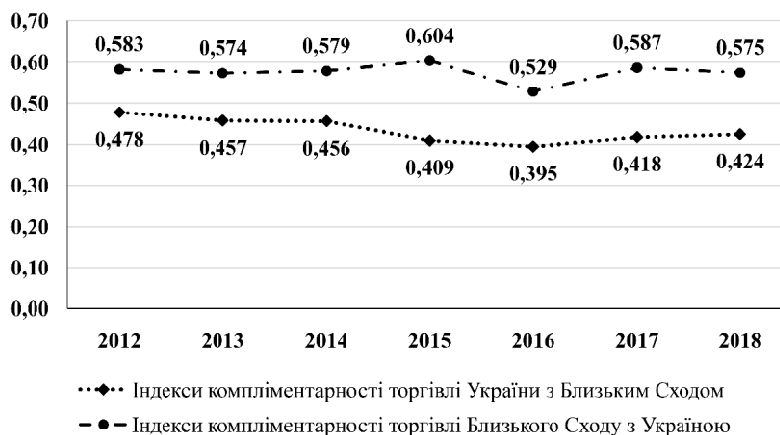

Рис. 3. Динаміка ІТК між Україною та країнами Близького Сходу за 2012–2018 рр.

Джерело: [8; 9].

ся, що свідчить про значне зниження інтенсивності експорту України до Близького Сходу. У 2013–2016 рр. помітно поступове зростання значення цього індексу. Але у 2016–2018 рр. індекс знов скорочувався і у 2018 р. склав 3,01. Оскільки значення індексу протягом аналізованого періоду не було нижче 1, можна сказати, що взаємний товарообіг залишається інтенсивним. Щоб зрозуміти, з якими країнами зовнішня торгівля України найбільш інтенсивна, доцільно розглянути значення індексу інтенсивності двосторонніх товаропотоків (ІДП), розраховані для кожної країни Близького Сходу, які представлені в таблиці 1.

Найбільш активно у 2012–2018 рр. зовнішня торгівля України товарами здійснювалась з Єгиптом (середньорічний індекс — 12,26), Ліваном (8,78), Сирією (8,63), Іраном (5,34), Іраком (4,71) та Туреччиною (4,70). У решти країн-учасниць Близького Сходу індекс становить середні значення (від 1 до 3). Причому значення індексу для Оману, Об'єднаних Арабських Еміратів, Катару, Кувейту та Бахрейну знаходяться в межах 0,1–0,5, тобто інтенсивність регіональної торгівлі для них вкрай низька. Такі значення індексу говорять про високу загальну перевагу розширення торгових потоків. Це, в першу чергу, пов'язано з тим, що розглянуті країни не є основними торговельними партнерами України, проте в разі зближення мають сприятливий потенціал зростання торгових потоків.

Для того щоб визначити, наскільки схожі структури експорту країн і чи можуть виникнути перешкоди для розвитку торгівлі в регіоні, було розраховано індекс

подібності експорту (ШЕ) (рис. 2). Розрахований показник за основними категоріями експорту товарів за період 2012—2018 рр. має тенденцію до зростання. Якщо в 2012 році індекс становив 0,086, то у 2018 році — 0,107, що все одно значно менше одиниці. Попри те, що з кожним роком індекс збільшується, для України та регіону Близького Сходу структура експортних потоків у взаємній торгівлі характеризується низьким рівнем дублювання.

Для детального аналізу ШЕ, доцільно розглянути показники індексу по кожній країні близькосхідного регіону, щоб визначити, з якими країнами слід лібералізувати торгівлю (табл. 2). Як бачимо з таблиці 2, розрахований показник майже з усіма країнами Близького Сходу близький до нуля, і його найбільше значення становить 0,2863 у порівнянні експорту України та Палестини. З усіма іншими країнами спостерігається дуже низький рівень дублювання, тобто країни не є конкурентами. Таким чином, товарна структура експорту країн різна і сприятлива для розширення торгівлі.

Для того щоб визначити потенційні торгові ефекти від економічної інтеграції країн, необхідно проаналізувати індекс торгової компліментарності (ІТК). Такий показник був розрахований для України та країн Близького Сходу по всім двозначним категоріям товарів за 2012—2018 роки. У 2018 р. як для України, так і для країн Близького Сходу значення ІТК становить середній рівень (0,43 та 0,58) збігу експортно-імпортних потоків між країною та регіоном. Таким чином, загалом можна відзначити середній рівень взаємодоповнюваності експорту та імпорту між країнами (рис. 3).

Що стосується динаміки, то ІТК України з Близьким Сходом мають неоднозначну тенденцію. З 2012 по 2016 роки показник зменшувався, причому однаковими темпами. З 2016 року бачимо збільшення показника (індекси з боку імпорту покращилися на 8%, в той час

Таблиця 3. Значення індексу компліментарності для України і країн Близького Сходу по всім товарним групам за 2018 р.

Країна	Індекси компліментарності торгівлі України з країнами Близького Сходу	Індекси компліментарності торгівлі країн Близького Сходу з Україною
Бахрейн	0,4018	0,4504
Єгипет	0,4848	0,6104
Ємен	0,5597	0,3210
Ізраїль	0,3685	0,4619
Ірак	0,4148	0,2395
Іран	0,4912	0,4374
Йорданія	0,4146	0,3762
Катар	0,4100	0,3428
Кувейт	0,3889	0,3054
Ліван	0,3900	0,4950
ОАЕ	0,3301	0,5835
Оман	0,4168	0,4008
Палестина	0,3336	0,1942
Саудівська Аравія	0,4196	0,3741
Сирія	0,3548	0,1686
Туреччина	0,3836	0,5574

Джерело: [8].

як з боку експорту на — 7%). Проте ІТК під час дослідження відповідності експорту регіону Близького Сходу та імпорту України є більш високим. Це означає, що структура експорту Близького Сходу більше відповідає структурі імпорту України. Отримані дані для торгівлі з країнами Близького Сходу можуть бути порівняні з даними по торгівлі з регіоном загалом. Для України значення індексу компліментарності торгівлі з близькосхідним регіоном загалом відрізняється не дуже сильно від показників з кожною країною окремо.

Таблиця 4. Значення ІВПП у 2018 р.

Україна	Код	10	15	14	72	12	23	26	44	25	11
		RCA	26,2	19,5	13,4	9,6	7,9	6,3	5,7	4,1	3,8
Бахрейн	Код	76	26	27	31	24	21	72	4	70	34
	RCA	11,6	4,9	4,5	3,4	2,3	2,0	1,8	1,7	1,4	1,4
Єгипет	Код	31	57	7	8	25	11	52	17	56	20
	RCA	15,5	12,6	8,0	7,3	6,1	6,1	5,3	4,8	4,3	4,3
Ємен	Код	14	78	3	9	41	8	27	7	4	74
	RCA	35,1	28,7	13,7	7,3	6,7	6,0	4,9	4,6	2,7	2,5
Ізраїль	Код	93	71	31	82	38	56	30	90	28	6
	RCA	16,2	7,1	6,9	5,6	4,9	3,9	3,0	2,7	2,1	2,1
Ірак	Код	27	71	25	8	41	47	78	76	13	74
	RCA	7,6	0,4	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0
Іран	Код	57	27	25	14	7	31	8	79	78	29
	RCA	8,1	5,3	3,3	2,9	2,9	2,9	2,7	2,4	2,2	1,8
Йорданія	Код	31	25	61	1	7	28	34	78	57	24
	RCA	34,2	23,3	17,1	11,1	9,9	7,6	5,1	4,1	3,7	3,6
Катар	Код	27	31	28	76	89	93	39	29	91	88
	RCA	6,6	5,7	1,9	1,7	1,6	1,6	1,0	0,6	0,3	0,3
Кувейт	Код	27	29	11	1	31	89	4	91	39	20
	RCA	7,0	1,3	0,7	0,7	0,6	0,5	0,4	0,4	0,3	0,3
Ліван	Код	78	49	20	31	71	33	9	21	18	24
	RCA	31,1	10,4	9,4	6,7	6,0	5,1	4,7	4,5	4,4	4,0
ОАЕ	Код	99	24	71	27	76	25	33	79	97	74
	RCA	8,8	6,0	4,3	2,2	2,0	1,7	1,5	1,3	1,2	1,2
Оман	Код	25	27	31	26	76	72	29	89	68	3
	RCA	5,6	5,5	4,3	2,9	2,2	1,9	1,8	1,5	1,2	0,8
Палестина	Код	68	8	15	16	9	7	72	41	78	25
	RCA	51,1	35,5	19,9	16,7	11,4	8,0	7,5	5,9	5,1	4,8
Саудівська Аравія	Код	27	29	39	31	89	28	4	76	25	34
	RCA	6,1	2,1	2,1	1,4	1,3	1,1	0,8	0,8	0,5	0,4
Сирія	Код	9	78	15	51	8	25	7	52	20	34
	RCA	48,6	41,1	38,8	32,1	27,0	19,7	11,6	9,9	9,9	8,9
Туреччина	Код	57	11	25	60	55	61	58	8	54	63
	RCA	15,7	7,1	6,3	4,8	4,6	4,3	4,1	3,6	3,6	3,5

Джерело: [8].

Аналіз індексу компліментарності між експортом України та імпортом країн Близького Сходу (табл. 3) дозволяє виділити три групи країн:

Група 1. З відносно високим індексом компліментарності ($>0,4$), куди увійшли 9 країн: Бахрейн, Єгипет, Ємен, Ірак, Іран, Йорданія, Катар, Оман, Саудівська Аравія. Саме в цій групі є найбільший потенціал для активізації торгової взаємодії.

Група 2. З середнім індексом компліментарності ($0,3—0,4$), куди увійшли сім країн: Ізраїль, Кувейт, Ліван, ОАЕ, Палестина, Сирія, Туреччина.

Група 3. З відносно низьким індексом компліментарності ($0,1—0,3$), в яку не потрапила жодна країна.

Таким чином, в середньостроковій перспективі при лібералізації торгівлі існує значний потенціал для збільшення єгипетського та турецького експорту в Україну. Водночас зберігаються значні можливості для зростання ізраїльського, іранського та ліванського експорту до України, але для цього необхідно буде поліпшити транспортну доступність і логістику між країнами. Можливості істотно наростити імпорт з інших країн будуть вкрай обмежені через низьку відповідність їх нинішнього експортного профілю імпортному профілю України.

Індекс виявлених порівняльних переваг (ІВПП), розрахований по найважливішим категоріям товарів за міжнародною товарною номенклатурою для України та країн Близького Сходу, наведено у таблиці 4.

Як показують розрахунки, Україна має яскраво виражену порівняльну перевагу у виробництві багатьох видів продукції. Найвищі показники даного індексу для групи 10 "зернової культури" (26,2), 15 "жири та олії" (19,5), 14 "рослинні матеріали для вироблення плетених виробів" (13,4), 72 "чорні метали" (9,6) та ін. Країни Близького Сходу мають порівняльну перевагу у виробництві продуктів рослинного походження (Єгипет, Ємен, Ірак, Іран, Йорданія, Палестина, Сирія, Туреччина), мінеральних палив (Бахрейн, Ємен, Ірак, Іран, Катар, Кувейт, ОАЕ, Оман, Саудівська Аравія), добрив (Бахрейн, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Катар, Кувейт, Ліван, Оман) та недорогоцінних металів. Таким чином, у разі лібералізації торгівлі існує можливість збільшення поставок до України цієї продукції, особливо овочів, нафти, органічних хімічних сполук, добрив, алюмінію, свинцю тощо.

Загалом розрахунки ІВПП для України та регіону Близького Сходу показують, що країни мають порівняльну перевагу у виробництві неоднакової продукції. Причому для країн близькосхідного регіону характерна наявність більшої кількості галузей, що мають порівняльну перевагу в порівнянні з Україною, оскільки їх експорт більш диверсифікований. При лібералізації торгівлі між країнами відмінність у порівняльних перевагах у виробництві продукції стане стимулом до збільшення торгових і інвестиційних потоків, а також до економічного зростання.

ВИСНОВКИ

Визначено, що індекс інтенсивності взаємної торгівлі України і регіону Близького Сходу має значення більше 1, що вказує на високу інтенсивність експортної діяльності українських компаній по відношенню до Близького Сходу. Найбільш активно зовнішня торгівля здійснюється з Єгиптом, Ліваном, Іраном, Іраком та Туреччиною. Досліджено, що для України та регіону Близького Сходу структура експортних потоків у взаємній торгівлі характеризується низьким рівнем дублювання, тобто країни не є конкурентами, а товарна структура експорту країн різна і сприятлива для розширення торгівлі. Встановлено, що в середньостроковій перспективі при лібералізації торгівлі існує значний потенціал для збільшення єгипетського та турецького експорту в Україну. Водночас зберігаються значні можливості для зростання ізраїльського, іранського та ліванського експорту до України, але для цього необхідно буде поліпшити транспортну доступність і логістику між країнами. Можливості істотно наростити імпорт

з інших країн будуть вкрай обмежені через низьку відповідність їх нинішнього експортного профілю імпортному профілю України. Визначено, що для країн Близького Сходу характерна наявність більшої кількості галузей, що мають порівняльну перевагу, тому що їх експорт більш диверсифікований. Після укладення угоди про ЗВТ збільшиться взаємна торгівля тими товарами, з виробництва яких країни мають порівняльну перевагу. Ці товари неоднакові для України та Близького Сходу, тобто лібералізація торговельних зв'язків не призведе до загострення конкуренції. Очікуване розширення торгових зв'язків з країнами Близького Сходу призведе до диверсифікації українського експорту.

Література:

1. Viner J. The Customs Union Issue. New York: Carnegie Endowment for International Peace. 1950. 117 p.
2. Balassa B. Trade Liberalisation and Revealed Comparative advantage. The Manchester School. 1965. № 33. P. 99—123.
3. Алиханов А.А., Скрыбина В.Ю., Тарасюк Е.В. Либерализация торговых взаимоотношений между странами: оценка и последствия. Международная торговля и торговая политика. 2015. № 3. С. 3—26.
4. Островская Е.Я., Скрыбина В.Ю. Оценка целесообразности заключения соглашения о зоне свободной торговли между ЕАЭС и Египтом с использованием расчетов торговых индикаторов. Современная конкуренция. 2016. Том 10. № 6. С. 89—106.
5. Kunimoto K. Typology of trade intensity indices. Hitotsubashi journal of economics. 1977.
6. Iapadre L. Regional integration agreements and the geography of world trade: statistical indicators and empirical evidence. University of L'Aquila and CIDEI, 2006.
7. Mikic M., Gilbert J. Trade Statistics in Policymaking A Handbook of Commonly Used Trade Indices and Indicators. Studies in Trade and Investment, Trade Policy Section, Trade and Investment Division. UNESCAP, 2007.
8. Trade statistics for international business development. URL: www.trademap.org
9. Сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

References:

1. Viner, J. (1950), The Customs Union Issue, Carnegie Endowment for International Peace, New York, USA.
2. Balassa, B. (1965), "Trade Liberalisation and Revealed Comparative advantage", The Manchester School, vol. 33, pp. 99—123.
3. Alihanov, A.A. Skrjabina, V.Ju. and Tarasjuk, E.V. (2015), "Liberalization of trade relations between countries: assessment and consequences", Mezhdunarodnaja trgovlja i trgovaja politika, vol. 3, pp. 3—26.
4. Ostrovskaja, E.Ja. and Skrjabina, V.Ju. (2016), "Evaluation of the feasibility of concluding an agreement on a free trade zone between the EAEU and Egypt using calculations of trade indicators", Sovremennaja konkurencija, vol. 10. no.6, pp. 89—106.
5. Kunimoto, K. (1977), Typology of trade intensity indices, Hitotsubashi journal of economics.
6. Iapadre, L. (2006), Regional integration agreements and the geography of world trade: statistical indicators and empirical evidence, University of L'Aquila and CIDEI, Italy.
7. Mikic, M. and Gilbert, J. (2007), Trade Statistics in Policymaking A Handbook of Commonly Used Trade Indices and Indicators. Studies in Trade and Investment, Trade Policy Section, Trade and Investment Division, UNESCAP, Bangkok, Thailand.
8. Trade statistics for international business development (2020), available at: www.trademap.org (Accessed 31 January 2020).
9. The official site of the State statistics service of Ukraine (2020), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 31 January 2020).

Стаття надійшла до редакції 23.03.2020 р.

УДК 338.439

І. С. Крамаренко,
к. е. н., доцент, декан факультету права та соціально-освітніх технологій,
Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини Університету "Україна"
ORCID ID: 0000-0002-0417-0918

Д. С. Войт,
к. е. н., докторант, Міжнародний університет бізнесу і права
ORCID ID: 0000-0003-3406-2237

Н. О. Прокопенко,
здобувач, Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій
ORCID ID: 0000-0001-8919-2114

Ю. Ю. Кльоц,
здобувач, Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій
ORCID ID: 0000-0002-3407-7124

В. О. Христофоров,
аспірант, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
ORCID ID: 0000-0001-9460-2130

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.215

ФІНАНСОВІ РЕЗЕРВИ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В НЕСТІЙКИХ УМОВАХ

I. Kramarenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Dean of the Faculty of Law and Social and Information Technologies,
Mykolaiv Interregional Institute of Human Development of the "Ukraine" University

D. Voit,
PhD in Economics, Doctoral candidate, International University of Business and Law

N. Prokopenko,
applicant, Black Sea Research Institute of Economics and Innovation

U. Kloyts,
applicant, Black Sea Research Institute of Economics and Innovation

V. Hristoforov,
postgraduate student, National University of Shipbuilding named after Admiral Makarov

FINANCIAL RESERVES OF INVESTMENT POTENTIAL OF NATIONAL ECONOMY IN UNSTABLE CONDITIONS

Метою статті є аналіз формування й використання фінансових резервів інвестиційного потенціалу на основі розробленої системи показників у нестійких умовах. Доведено, що фінансовий потенціал економіки виступає головним інструментом та найбільш мобільною складовою інвестиційного потенціалу, а його зростання — однією з ключових цілей реалізації інвестиційної діяльності. Особливістю фінансового потенціалу є його здатність у найбільш короткий термін трансформуватися в діючий інвестиційний ресурс. Систематизовано підходи до його оцінювання та класифікацію основних джерел фінансування інвестиційних процесів, серед яких пріоритетними на сучасному етапі є: капітальні видатки, закладені в бюджетах всіх рівнів; фінансові заощадження населення; чистий прибуток підприємств; інвестиційний портфель банків та небанківських фінансово-кредитних установ; прямі інвестиції в Україну і прямі інвестиції з України.

Досліджено джерела фінансування інвестиційних процесів в Україні та обчислено обсяги фінансових резервів, що за умови створення сприятливих умов можуть бути використані з інтенсифікації інвестування в економіку. Визначено, що протягом 2010—2017 років, рівень залучення фінансового потенціалу в капітальне інвестування складав у середньому 22% всіх потенційних джерел.

З метою оцінювання резервів та ефективності використання фінансового потенціалу в інвестиційних процесах запропоновано й обчислено ряд економічних показників: резерви зростання інвестиційного потенціалу національної економіки у контексті їх використання в якості капітальних інвестицій; ступінь використання фінансового потенціалу в інвестиційних процесах; запас інвестиційних можливостей зростання ВВП; рівень мобільності фінансово-інвестиційного потенціалу. На основі проведених розрахунків встановлено, що наявний фінансовий потенціал інвестиційного розвитку економіки, попри кризові явища є достатньо значним, і становить у середньому 75% ВВП. За період 2010—2017 року фінансові резерви інвестиційного потенціалу національної економіки склали 1790309 млн грн, що на 188% більше ніж у 2010 році. Протягом аналізованого періоду рівень трансформації фінансових інвестиційних ресурсів у капітальні інвестиції становив від 22,5% у 2010 році до 16% у 2015 році, що свідчить про достатньо великі резерви зростання реального інвестиційного потенціалу. Обґрунтовано заходи, що сприятимуть мобілізації фінансових ресурсів з кожного із перелічених джерел у розвиток інвестиційних процесів.

The purpose of the article is to analyze the formation and use of financial reserves of investment potential based on the developed system of indicators in unstable conditions.

Results: It is proved that the financial potential of the economy is the main instrument and the most mobile component of investment potential, and its growth is one of the key goals of investment activity realization. The peculiarity of the financial potential is its ability to transform into a viable investment resource in the shortest possible time. The approaches to its estimation and classification of the main sources of financing of investment processes are systematized, among which the priority at the present stage are: capital expenditures in budgets of all levels; financial savings of the population; net profit of enterprises; investment portfolio of banks and non-bank financial institutions; direct investments in Ukraine and direct investments from Ukraine.

The sources of financing of investment processes in Ukraine are investigated and the amounts of financial reserves are calculated which, if favourable conditions are created, can be used to intensify investment in the economy. It is determined that during 2010—2017, the level of attraction of financial potential in capital investment made on average 22% of all potential sources.

A number of economic indicators are proposed and calculated to evaluate the reserves and the efficiency of the use of financial potential in investment processes: the reserves of growth of investment potential of the national economy in the context of their use as capital investments; the degree of utilization of financial potential in investment processes; the stock of GDP growth investment opportunities; the level of mobility of financial and investment potential. Based on the calculations, it is established that the available financial potential of investment development of the economy, despite the crisis, is significant enough, and is on average 75% of GDP. For the period 2010—2017, the financial reserves of the investment potential of the national economy amounted to UAH 1790309 million, which is 188% more than in 2010. During the analyzed period, the level of transformation of financial investment resources into capital investments ranged from 22.5% in 2010 to 16% in 2015, which indicated a rather large growth reserve of real investment potential. The measures to facilitate the mobilization of financial resources from each of these sources into the development of investment processes are substantiated.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційний потенціал, фінансові резерви, валові заощадження, реальні інвестиції банків, фінансові заощадження населення.

Key words: investments, investment potential, financial reserves, gross savings, real bank investments, financial savings of the population.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Фінансовий потенціал інвестиційної діяльності виступає головним інструментом та найбільш мобільною складовою інвестиційного потенціалу, а його зростання — однією з ключових цілей реалізації інвестиційної діяльності. Особливістю фінансового потенціалу є його здатність у найбільш короткий термін трансформуватися в діючий інвестиційний ресурс. У зв'язку з цим, проблеми формування фінансово-інвестиційного потенціалу, пошук додаткових джерел та резервів його зростання й створення умов для перетворення в продуктивний інвестиційний ресурс є однією з найбільш актуальних завдань сьогодення, що потребують ґрунтовних досліджень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам обґрунтування змісту фінансового інвестиційного потенціалу та його елементів, підходам до прикладної оцінки й аналізу фінансових можливостей забезпечення інвестиційного процесу присвячено праці І. Вініченка, В. Галушко, В. Геєця, О. Гудзинського, О. Дація, Н. Демчишака, І. Іртищевої, О. Єрмакова, В. Кравцова, М. Крупки, М. Кісіля, С. Кваши, В. Ковальова, О. Колянка, О. Кириленко, А. Костирко, А. Кузнєцова, А. Лучки, О. Любченка, Г. Мерзликіної, П. Олейника, Н. Резніка, Н. Свірідової, А. Сухорукова, Н. Сіренко, М. Стегней, Ю. Пасічника, О. Федоніна, І. Чуницької, Н. Шевченко, О. Юркевич та ін. Проте тенденції світової економічної кризи висувують нові вимоги до формування й визначення фінансового інвестиційного потенціалу на основі розробленої системи показників та виокремлення резервів в нестійких умовах.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз формування й використання фінансових резервів інвестиційного потенціалу на основі розробленої системи показників у нестійких умовах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Дослідження показали, що на сьогодні немає єдиного підходу до класифікації фінансових джерел формування інвестиційного потенціалу. Згідно з класичним статистичним підходом, основними фінансовими джерелами інвестиційної діяльності в Україні виступають: власні кошти підприємств, кошти державного та місцевого бюджетів, кошти іноземних інвесторів, кредити банків та інші позики, кошти населення на будівництво житла.

Як показують статистичні дані, основним джерелом капітального інвестування виступають власні кошти підприємств, які становлять у середньому 61,70% всіх інвестиційних вкладень. Розглядаючи фінансування інвестиційної діяльності у динаміці, можна відмітити ряд тенденцій, що свідчать про незадовільний стан інвестиційного клімату в Україні та недостатньо ефективні механізми фінансового забезпечення інвестиційних процесів, а саме: скорочення частки державного фінансування капітальних вкладень за рахунок коштів державного бюджету (-2,3%), що в умовах дестабілізації повинно виступати одним з головних індикаторів державного регулювання, скорочення обсягів кредитування реального сектору економіки, що протягом досліджуваного періоду знизилося у два рази (з 12% у 2010 році до 6,6% у 2017 році) і є наслідком неефективної фінансово-кредитної політики; значне зменшення іноземного інвестиційного капіталу й інвестування населення у будівництво житла. Позитивним є збільшення фінансування капітальних інвестицій за рахунок коштів місцевих бюджетів, що можна розглядати як один з перших позитивних наслідків проведення реформи децентралізації.

Таким чином, в умовах економічної рецесії та дестабілізації економіки першочерговими завданнями є пошук всіх можливих резервів фінансових ресурсів та розроблення ефективних механізмів їх залучення в інвестування національної економіки.

Частина науковців, серед яких Мельник А.Ф., Васіна А.Ю., Желюк Т.Л. [3, с. 243] вважають, що на макроекономічному рівні одним з вагомих джерел інвестиційного потенціалу є валові заощадження у валовому внутрішньому продукті, створеному за рік, з відрахуванням поточного й особистого споживання. Формально це виражається таким чином:

$$V_3 = \text{ВВП} - C \quad (1),$$

де V_3 валові заощадження; ВВП валовий внутрішній продукт; C поточне кінцеве споживання (державне й особисте).

Водночас варто зауважити, що валові заощадження можуть визначатися як інвестиційний потенціал лише за умови створення ефективного економічного та правового механізму їх перерозподілу та вкладенню в інвестиційні проекти. В умовах дестабілізації, заощадження найчастіше виводяться з країни, або вкладаються в об'єкти нерухомості й не приймають участі у створенні інвестиційного продукту.

Відповідно до проведених економічних досліджень й викладених у них положень здійснено дослідження резервів фінансового забезпечення капітального інвестування на макрорівні. Перелік основних джерел фінансового забезпечення інвестиційної діяльності та відповідна статистична база для їх оцінювання наведена у таблиці 1.

Аналіз статистичних даних засвідчує, що за період 2010—2017 років не зважаючи на макроекономічну нестабільність та рецесію економіки, обсяги фінансового потенціалу інвестицій, за виключенням фінансових заощаджень населення, зросли на 179% (1436939 тис. грн). Найбільший приріст спостерігається щодо зростання чистого прибутку підприємств (232,1%), видатки розвитку з державного та місцевих бюджетів (234,3%) а також інвестиційного портфелю банків (309,6%). Водночас негативним явищем, що спостерігається в останні роки з збільшення іноземного інвестування в Україні швидшими темпами (269%), ніж пряме інвестування в Україну (222,4%), у перерахунку на національну грошову одиницю за курсом НБУ. Поступове скорочення офіційних фінансових заощаджень населення з 142289 млн грн у 2010 році до 142289 млн грн у 2017 році, пов'язано насамперед зі скороченням реальних доходів та недовірою населення до банківського сектору внаслідок ліквідації значної кількості банків у період 2014—2016 років та втратою частини заощаджень. Доцільно також підкреслити, що обсяги фінансового потенціалу економіки не вичерпуються виключно джерелами наведеними у таблиці. Додатковими резервами можуть виступати також позикові, цільові, грантові кошти, що залучаються урядовими та неурядовими фондами та фізичними особами із зовнішніх джерел, резерви тіншового сектору економіки, додаткова емісія тощо. Проте, у зв'язку з відсутністю чітких статистичних показників щодо вказаних джерел у динаміці, їх не включено у процес розрахунку.

На основі даних, наведених у таблиці 1, можна розрахувати ряд показників, які ілюструватимуть резерви збільшення фінансового інвестиційного потенціалу, а також ефективність їх використання в сучасних умовах:

1. Резерви зростання інвестиційного потенціалу національної економіки у контексті їх використання в якості капітальних інвестицій:

$$P_{\Phi\Pi} = \Phi\Pi - \text{КІ} \quad (2),$$

де $P_{\Phi\Pi}$ — резерви фінансового інвестиційного потенціалу, млн грн;

$\Phi\Pi$ — фінансовий потенціал інвестиційної діяльності, млн грн;

Таблиця 1. Джерела формування фінансового інвестиційного потенціалу в Україні

Складові ФІП, млн грн	На кінець року					приріст 2017 до 2010	
	2010	2014	2015	2016	2017	млн грн	%
Видатки розвитку з державного та місцевих бюджетів	29796,3	20199,7	46752,6	73027,6	99611	69815,5	234,3
Фінансові заощадження населення	142289	27868	33190	18072	62698	-79591	-55,9
Чистий прибуток підприємств	155197	202704	352980	396745	515460	360263	232,1
Інвестиційний портфель банків	83559	168928	198841	332270	342238	258679	309,6
Інвестиційний портфель небанківських фінансово-кредитних установ	35930,4	38853,4	41756,6	69776,7	52320,1	16389,7	45,6
Прямі інвестиції в Україну	309432,1	638363,3	889634,1	923794,5	997734	688302	222,4
Прямі інвестиції з України	45709,0	79675,4	141033,8	161361,6	168790	123081	269,3
Усього	801913	1176592	1704188	1975047	2238852	801913	179,2

Джерело: сформовано автором за даними [1; 2; 4].

КІ — сума капітальних інвестицій в економіку, млн грн.

Такий показник ілюструє обсяги незадіяних у реальних інвестиційних процесах ресурсів, що знаходяться в країні й можуть бути використані для економічного зростання при створенні відповідних умов.

2. Ступінь використання фінансового потенціалу в інвестиційних процесах, що показує частку фінансового потенціалу, що використовується в реальних інвестиційних процесах:

$$E_{\Phi\Pi} = \frac{\text{КІ}}{\Phi\Pi} \times 100 \quad (3),$$

де $E_{\Phi\Pi}$ — ефективність використання фінансового потенціалу в інвестиційній діяльності, %.

3. Частка фінансового потенціалу інвестиційної діяльності по відношенню до ВВП, яка характеризує запас фінансових можливостей розвитку економіки, а у випадку дестабілізації — фінансові можливості щодо забезпечення стабільності та виходу з кризового стану. Цей показник визначає, скільки інвестиційно-орієнтованих ресурсів припадає на 1 грн валового внутрішнього продукту.

$$Ч_{\Phi\Pi} = \frac{\Phi\Pi}{\text{ВВП}} \times 100 \quad (4).$$

4. Рівень мобільності фінансово-інвестиційного потенціалу, який показує, яка частка фінансового потенціалу може бути мобілізована в інвестиційний ресурс протягом короткострокового періоду:

$$M_{\Phi\Pi} = \frac{\text{ЗН} + \text{ЧПП} + \text{ПІ}}{\Phi\Pi} \times 100 \quad (5),$$

де $M_{\Phi\Pi}$ — мобільність інвестиційного потенціалу;

ЗН — заощадження населення;

ЧПП — чистий прибуток підприємств;

ПІ — прямі інвестиції в Україну.

Використання пропонованих показників є достатньо зручним інструментом для аналізу фінансових резервів розвитку інвестиційного потенціалу, результати якого можуть стати підґрунтям для розроблення адекватних напрямків його підвищення та напрацювання дієвих важелів впливу на розвиток інвестиційних процесів і забезпечення сталого економічного зростання національної економіки.

Використовуючи дані таблиці 1, розраховано резерви фінансового потенціалу України та показники його

Таблиця 2. Резерви фінансового інвестиційного потенціалу в економіці України

Показники	На кінець року					приріст 2017 до 2010 %
	2010	2014	2015	2016	2017	
ФП, млн грн	801913	1176592	1704189	1975048	2238853	179
КІ, млн грн	180576	219420	273116	359216	448462	148
ВВП, млн грн	1079346	1586915	1988544	2385367	2982920	176
Р _{фін} , млн грн	621337	957172	1431072	1615831	1790390	188
Е _{фін} , %	22,5	18,6	16,0	18,2	20,0	-2,5
Ч _{фін} , %	74,3	74,1	85,7	82,8	75,1	0,8
М _{фін} , %	75,7	73,9	74,9	67,8	70,4	-5,3

Джерело: авторами розраховано таблиці 1.

використання за період 2010—2017 років. Результати розрахунків наведено у таблиці 2.

На основі проведених розрахунків встановлено, що наявний фінансовий потенціал інвестиційного розвитку економіки, не зважаючи на кризові явища є достатньо значним, і становить у середньому 75% ВВП. За період 2010—2017 року, фінансові резерви інвестиційного потенціалу національної економіки склали 1790309 млн грн, що на 188% більше ніж у 2010 році. Протягом аналізованого періоду рівень трансформації фінансових інвестиційних ресурсів у капітальні інвестиції становив від 22,5% у 2010 році до 16% у 2015 році, що свідчить про достатньо великі резерви зростання реального інвестиційного потенціалу.

У структурі фінансових резервів інвестиційного потенціалу значна частка належить прямим іноземним інвестиціям в Україну, питома вага яких внаслідок девальвації національної валюти становить у середньому 58%. Проте, як показують дослідження, лише незначна частина прямих іноземних інвестицій використовується для капітальних вкладень. На думку Коваленко Ю.М. та Мельничук Т.О., "Україна має радикально змінити пріоритети прямого іноземного інвестування, переорієнтувати їх з екстенсивного на інтенсивний та інноваційний напрям. Проте не варто забувати, що активізація останньої потребує комплексного підходу" [5, с. 119]. Вагомим чинником збільшення потоків іноземних інвестицій є покращення інвестиційного клімату та розроблення механізмів ефективного перерозподілу інвестицій в пріоритетні, з позицій сталого розвитку, сектори.

Достатньо вагомим резервом інвестиційного потенціалу є іноземні інвестиції з України, частка яких на сьогоднішній день складає у середньому 9% у структурі фінансового потенціалу країни та має тенденцію до зростання. Збільшення обсягів іноземних інвестицій з країни у періоди дестабілізації викликані декількома причинами: намагання великого бізнесу та вітчизняних інвесторів захистити частину капіталу внаслідок непрогнозованості макроекономічної та політичної ситуації; уникнення оподаткування частини прибутків; використання офшорних схем для відмивання капіталу, утворе-

ного в "тіньовому" секторі економіки. З огляду на це, використання інвестиційного потенціалу у повному обсязі для забезпечення економічного зростання потребує насамперед розроблення ефективних організаційно-правових й економічних механізмів детінізації та деофшоризації економіки. Зокрема до заходів, що сприятимуть активізації цих процесів науковці Касич А.О. та Анурова-Приходько І.О. відносять:

- розроблення та виконання довгострокової державної політики із підвищення рівня інвестиційної привабливості країни, в межах якої необхідно передбачити підтримку та заохочення через запровадження пільг та гарантій на загальнодержавному рівні;

- введення жорсткого контролю за можливими тіньовими потоками, які виводяться з країни та можуть бути інвестовані у розвиток;

- підвищення контролю за потоками прямих іноземних інвестицій, які надходять з офшорних територій та мінімізація корупційних схем, що перешкоджають реалізації прямого інвестування на державному та регіональному рівнях" [6, с. 8].

Дослідження показали, що не зважаючи на кризові явища в економіці, банківський сектор та сектор небанківських фінансово-кредитних установ наразі володіє достатньо потужним інвестиційним потенціалом. Зокрема, за даними НБУ, обсяг інвестиційного портфелю банківської системи у 2017 році сягнув 342 млрд грн і збільшився порівняно з 2010 роком майже в 3 рази, а інвестиційний капітал небанківських фінансово-кредитних установ складав 16,4 млрд грн. Банківські установи не здійснюють активної інвестиційної діяльності в реальному секторі економіки, а внаслідок зростання ставки позикового відсотка виступають занадто "дорогим" інвестиційним ресурсом для більшості вітчизняних підприємств. На рисунку 1, наведено динаміку реального інвестування банківського сектору в економіку.

Попри позитивну динаміку зростання обсягів реального інвестування банків, частка задіяного в економіці обсягу інвестиційного портфелю банківського сектору є незначною. Як показує практика, в умовах економічної й правової нестабільності, банківські інвестиції спрямовуються переважно в короткострокові фінансові інструменти на продаж, що в сучасних умовах фінансової нестабільності може призвести до погіршення показників функціонування фондового ринку та негативно вплинути на фінансову стійкість банківської системи.

Невиправдано низьким залишається також стан інвестиційного кредитування економіки. Активізація банківського кредитування та розширення пропозиції "довгих" кредитів є одним з важливих фінансових інструментів сталого розвитку в розвинутих країнах. Масштабному залученню кредитних ресурсів інвестиційного спрямування в реальний сектор сприяло б створення спеціалізованого інвестиційного банку розвитку, аналог якого функціонує в багатьох розвинутих економіках. Окрім того, погоджуємося з міркуваннями Кіндзерського Ю.В., що в нестійких умовах економічного розвитку важлива роль в інвестування економіки належить НБУ: "доцільно запровадити цільове рефінансування комерційних банків та формування пропозиції "довгих" грошей з прив'язкою до завдань структурно-технологічної модернізації промисловості, також слід розширити функції НБУ завданнями забезпечення економічного зростання, інвестиційної активності та підтримання зайнятості, як це передбачено в багатьох розвинених країнах світу. Для створення механізмів грошової пропозиції, замкнених на інвес-

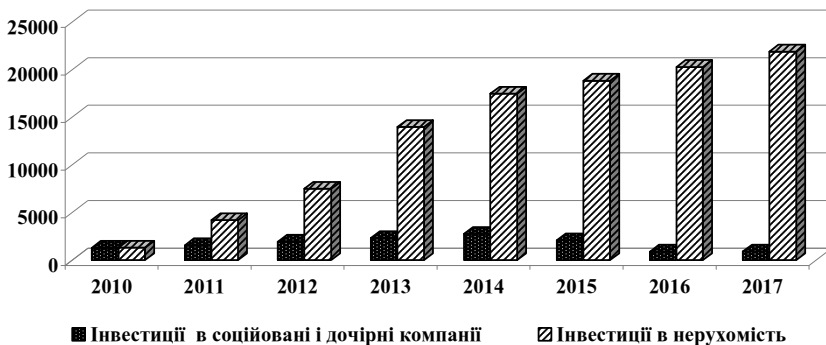

Рис. 1. Реальні інвестиції банків України, млн грн

Джерело: сформовано авторами за даними Національного банку України [2].

тиційному кредитуванні реального сектору, слід прив'язати умови доступу комерційних банків до рефінансування з боку НБУ із зобов'язаннями щодо використання кредитних ресурсів на фінансування інвестиційних проектів суб'єктів" [7, с. 40].

У багатьох країнах, серед яких США, Японія, Росія та частково ЄС одним з інструментів активізації інвестиційних процесів зокрема і в державному секторі є спрямування грошової емісії на інвестиційні потреби шляхом придбання центральним банком довгострокових державних боргових зобов'язань та рефінансування на цій основі комерційних банків.

Важливим резервом інвестиційного потенціалу є заощадження населення. Для того щоб задіяти це джерело, необхідно вирішити проблеми компенсації внесків і здійснити низку заходів щодо відродження довіри до банківської системи. Особисті заощадження є стабільним і надійним джерелом, що збільшується, це кумулятивна величина. Але в умовах інфляційної економіки може спостерігатися процес зростання нагромаджень і зниження купівельної спроможності населення, що, природно, відбивається на одержанні прибутку й інвестиційному процесі як окремих структур, так і держави [8].

На думку багатьох експертів, значна частина заощаджень населення не обліковується офіційною статистикою та знаходиться в тіньовому секторі. Це підтверджується, зокрема, значним зростанням грошових переказів в Україну від працюючих за кордоном громадян. Зокрема, за даними НБУ, у 2017 році від трудових мігрантів в Україну поступило переказів на суму 9,3 мільярда доларів, що майже у 6 разів більше, ніж обсяги прямих іноземних інвестицій. На рисунку 2, наведено динаміку грошових переказів від трудових мігрантів в Україну за період 2010—2017 років.

Статистичні дані свідчать, що впродовж 2010—2017 років грошові перекази трудових мігрантів становлять вагоме джерело підтримки фінансової стабільності та платіжного балансу України. Лише частина цих коштів перетворюється безпосередньо на інвестиційний ресурс, що спрямовується переважно у сферу будівництва, придбання нерухомості або започаткування бізнесу. Таким чином, грошові перекази трудових мігрантів можуть розглядатися як один з важливих резервів зростання інвестиційного потенціалу у разі створення відповідних умов. У цьому контексті погоджуємося з думкою Крупки І.М., що "... неефективне застосування фінансового потенціалу грошових переказів мігрантів зумовлене, на нашу думку, не недостатністю підприємницьких здібностей мігрантів, а структурними перешкодами, які виникають на місцевому, національному та міжнародному рівнях. Подальше вдосконалення фінансових механізмів залучення грошових доходів мігрантів у національне господарство України забезпечить у майбутньому поштовх економічного розвитку" [9, с. 224].

Необхідно зазначити, що на сьогодні уряд намагається реалізувати різного роду спонукальні програми та схеми, що мають на меті переорієнтувати частину грошових потоків, що надходять від трудових мігрантів на інвестиції в розвиток національної економіки, чи, принаймні, зміцнення банківського сектору (вигідні ставки депозитів, випуск та розміщення державних облігацій, програми розвитку малого бізнесу тощо). Проте суттєвих результатів у цьому напрямі, на жаль, поки не досягнуто.

Рис. 2. Динаміка грошових переказів трудових мігрантів в Україну

Джерело: складено авторами за даними Національного банку України [2].

Основними перепонами на цьому шляху є: відсутність дієвих (економічно обґрунтованих) стимулів для прямого залучення коштів населення в інвестування економіки, у тому числі важливих соціально-орієнтованих проектів; відсутність довіри населення до банківських та небанківських фінансових установ; недосконалі механізми функціонування фінансового ринку та низька обізнаність населення щодо можливостей альтернативного інвестування.

Таким чином, проведений аналіз сучасного стану та рівня використання фінансового потенціалу національної економіки дозволяє зробити такі висновки:

1) попри фінансову кризу та прецесійні процеси, вітчизняна економіка має значний запас фінансових інвестиційних резервів, що при створенні відповідних умов можуть бути мобілізовані для економічної стабілізації та зростання;

2) наявний фінансовий потенціал не достатньо використовується в реальних інвестиційних процесах внаслідок відсутності ефективних механізмів залучення та перерозподілу фінансових ресурсів інвестиційного спрямування;

3) попри скорочення обсягів зовнішнього інвестування, спостерігається тенденція до зростання залежності інвестиційного потенціалу національної економіки від зовнішнього капіталу та ситуації на міжнародних фінансових ринках;

4) слабка позиція держави як головного стабілізуючого фактору на фінансовому та інвестиційному ринку знижує рівень довіри населення та зацікавленості потенційних інвесторів в довгостроковому інвестуванні.

5) масштабне залучення фінансових ресурсів інвестиційної діяльності та їх перетворення в ефективний інвестиційний продукт гальмується, насамперед, негативним інвестиційним кліматом, відсутністю дієвих реформ, не прогнозованістю розвитку економічної й політичної ситуації в країні.

Підвищення ефективності процесів формування фінансового потенціалу та його перетворення на дієвий інвестиційний ресурс розвитку економіки потребує:

— розроблення комплексної інвестиційної стратегії та ефективних організаційно-економічних механізмів їх реалізації, забезпечених відповідними нормативно-правовими актами;

— реалізації ряду реформ, спрямованих на покращення інвестиційного клімату та зниження інвестиційних ризиків;

— активізації та раціоналізації державної інвестиційної діяльності у пріоритетних сферах національного розвитку;

— удосконалення механізмів функціонування фінансового ринку та фондової біржі;

— формування механізмів активного залучення банківського сектору та небанківських фінансово-кредитних установ у реальні інвестиційні проекти.

ВИСНОВКИ З РОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Доведено, що фінансовий потенціал економіки виступає головним інструментом та найбільш мобільною складовою інвестиційного потенціалу, а його зростання — однією з ключових цілей реалізації інвестиційної діяльності. Особливістю фінансового потенціалу є його здатність у найбільш короткий термін трансформуватися в діючий інвестиційний ресурс. Систематизовано підходи до його оцінювання та класифікацію основних джерел фінансування інвестиційних процесів, серед яких пріоритетними на сучасному етапі є: капітальні видатки, закладені в бюджетах всіх рівнів; фінансові заощадження населення; чистий прибуток підприємств; інвестиційний портфель банків та небанківських фінансово-кредитних установ; прямі інвестиції в Україну і прямі інвестиції з України.

Досліджено джерела фінансування інвестиційних процесів в Україні та обчислено обсяги фінансових резервів, що за умови створення сприятливих умов можуть бути використані з інтенсифікації інвестування в економіку. Визначено, що протягом 2010—2017 років, рівень залучення фінансового потенціалу в капітальне інвестування складав у середньому 22% всіх потенційних джерел.

З метою оцінювання резервів та ефективності використання фінансового потенціалу в інвестиційних процесах запропоновано й обчислено ряд економічних показників: резерви зростання інвестиційного потенціалу національної економіки у контексті їх використання в якості капітальних інвестицій; ступінь використання фінансового потенціалу в інвестиційних процесах; запас інвестиційних можливостей зростання ВВП; рівень мобільності фінансово-інвестиційного потенціалу. На основі проведених розрахунків встановлено, що наявний фінансовий потенціал інвестиційного розвитку економіки, не зважаючи на кризові явища є достатньо значним, і становить в середньому 75% ВВП. За період 2010—2017 року фінансові резерви інвестиційного потенціалу національної економіки склали 1790309 млн грн, що на 188% більше ніж у 2010 році. Протягом аналізованого періоду рівень трансформації фінансових інвестиційних ресурсів у капітальні інвестиції становив від 22,5% у 2010 році до 16% у 2015 році, що свідчить про достатньо великі резерви зростання реального інвестиційного потенціалу. Обґрунтовано заходи, що сприятимуть мобілізації фінансових ресурсів з кожного із перелічених джерел у розвиток інвестиційних процесів.

Літератури;

1. Державна служба статистики України: URL:<http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 16.11.2019).
2. Національний банк України. URL: www.bank.gov.ua. (дата звернення 16.11.2019).
3. Буряковський В.В., Каламбет С.В. Оцінка інвестиційного потенціалу в Україні та основні напрямки його реалізації. *Економіка и управление*. 2002. № 6. С. 35—37.
4. Рахункова палата України. URL: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/index> (дата звернення 16.11.2019).
5. Коваленко Ю.М., Мельничук Т.О. Прямі іноземні інвестиції: національний та міжнародний аспект. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2014. С. 112—120.
6. Касич А.О., Анурова-Приходько І.О. Рух прямих іноземних інвестицій в Україну через призму глобальних тенденцій. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 2. С. 5—9.
7. Кіндзерський Ю.В. Антикризова промислова політика: варіант вітчизняного концепту. *Вісн. НАН України*. 2016. № 10. С. 27—42.

8. Гуткевич С.О., Сидоренко П.О., Соломко А.С., Смик Р. Інвестування: міжнародний досвід: монографія. за заг. ред. проф. Гуткевич С.О. Харків "Діса плюс", 2017. 216 с.

9. Крупка І.М. Фінансовий потенціал капіталу трудових мігрантів України. *Вісник ЖДТУ*. 2015. № 2 (72). С. 221—228.

10. Іртищева І.О., Крамаренко І.С. Інвестиційна привабливість економіки: міжрегіональні асиметрії. *Регіональна економіка*. 2014. № 2 (72). С. 84—95.

11. Крамаренко І.С., Сенкевич О.Ф., Клецов Є.С., Прокопенко Н.О., Кльоц Ю.Ю. Особливості формування інвестиційного потенціалу: регіональний та національний аспект. *Вісник ХНАУ*. 2019. № 3. С. 343—357.

12. Бурковський І.Д., Іртищева І.О. Інвестиційне забезпечення економічного розвитку аграрного виробництва. *Економіка АПК*. 2005. № 12. С. 71—73.

13. Крамаренко І.С., Войт Д.С., Кравець Л.О. Ефективність використання інвестиційного потенціалу національної економіки у контексті впливу на економічне зростання. *Вісник ХНАУ*. 2019. № 1. С. 403—413.

14. Іртищева І.О., Алєйнік Д.С. Залучення іноземних інвестицій: національний та галузевий аспект. *Агросвіт*. 2012. № 9. С. 43—46.

References:

1. State Statistics Service of Ukraine, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 16 november 2019)
2. National Bank of Ukraine, available at: www.bank.gov.ua. (Accessed 16 november 2019).
3. Buryakovsky, V.V. and Kalambet, S.V. (2002), "Assessment of investment potential in Ukraine and main directions of its realization", *Economics and Management*, vol. 6, pp. 35—37.
4. Court of Auditors of Ukraine, available at: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/en/index> (turned 16.11.2019).
5. Kovalenko, Y.M. and Melnichuk, T.O. (2014), "Foreign Direct Investment: National and International Aspects". Collection of scientific papers of the National University of the State Tax Service of Ukraine. pp. 112—120.
6. Kasich, A.O. and Anurova-Prikhodko, I.O. (2018), "Foreign Direct Investment in Ukraine through the Prism of Global Trends", *Investments: Practice and Experience*, vol. 2, pp. 5—9.
7. Kindersky, Yu.V. (2016), "Crisis industrial policy: a variant of the domestic concept", *Visn. NAS of Ukraine*, vol.10, pp. 27—42.
8. Gutkevich, S.O. Sidorenko, P.A. Solomko, A.S. Smyk, R. (2017), "Investing: international experience: monograph. for the total. ed. prof. Gutkevich SO", *Kharkiv Disa Plus*, 216 p.
9. Krupka, I.M. (2015), "Financial potential of capital of labor migrants of Ukraine", *ZhSTU Bulletin*, vol. 2 (72), pp. 221—228.8.
10. Irtyshcheva, I.O. and Kramarenko, I.S. (2014), "Investment attractiveness of the economy: inter-regional asymmetries", *Regional economy*, vol. 2 (72), pp. 84—95.
11. Kramarenko, I.S. Senkevich, O.F. Kletsov, E.S. Prokopenko, N.O. and Klyots, Yu.Yu. (2019), "Features of investment potential formation: regional and national aspect", *KhNAU Bulletin*, vol. 3, pp. 343—357.
12. Burkovsky, I.D. and Irtyshcheva, I.O. (2005), "Investment support for the economic development of agricultural production", *APK economy*, vol. 12, pp. 71—73.
13. Kramarenko, I.S. Voit, D.S. and Kravets, L.O. (2019), "Efficiency of using the investment potential of the national economy in the context of impact on economic growth", *KhNAU Bulletin*, vol. 1, pp. 403—413.
14. Irtyshcheva, I.O. and Aleinik, D.S. (2012), "Attracting foreign investment: national and sectoral aspects", *Agro-world*, vol. 9, pp. 43—46.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2020 р.

А. С. Устіловська,
аспірант, викладач, Харківський національний університет будівництва та архітектури
ORCID ID: 0000-0002-9297-7614

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.221

АНАЛІТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО РІВНЯ ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ТРАНСПОРТНОЇ ГАЛУЗІ

A. Ustilovska,
Postgraduate, Lecturer of the Kharkov National University of Civil Engineering and Architecture

ANALYTICAL RESEARCHES OF THE MODERN LEVEL OF APPLICATION OF INNOVATIVE
METHODS OF PERSONNEL MANAGEMENT AT TRANSPORT UNDERTAKINGS

У статті розглянуто інноваційні методи управління персоналом на автомобільних підприємствах, що займаються вантажними перевезеннями, зокрема персонал-технології які спрямовані на формування ефективної трудової поведінки персоналу на підприємстві. В результаті проведених досліджень розроблено алгоритм створення персонал-технології для працівників автотранспортних підприємств, що займаються вантажними перевезеннями, для цього було використано прагматичний підхід. Цей алгоритм дозволяє трансформувати ефективну поведінку персоналу в підвищення рівня основних характеристик транспортної послуги.

Для визначення основних характеристик поведінки працівників було проведено експертну оцінку. Для перевірки достовірності отриманих результатів було проведено оцінку середнього ступеня узгодженості думок усіх експертів.

Визначені основні характеристики поведінки працівника дозволили окреслити основні параметри механізму оцінки поведінки категорій персоналу "Робітник", "Виконавець", "Фахівець" та "Адміністрація". Експертний метод дозволив не тільки виділити основні характеристики, але і визначити їх пріоритети: фактори первинного пріоритету, вторинного пріоритету та допоміжні фактори. Виділені фактори та їх пріоритетність доцільно покласти в основу персонал-технологій для формування ефективної поведінки персоналу підприємств, що займаються вантажними перевезеннями. Крім того, перед їх формуванням розроблено оціночний механізм кожного з факторів.

Доведено, що для формування загального оціночного показника доцільним є використання методу зростаючого підсумку. Інакше кажучи первинні фактор оцінити в балах (фізичних величинах), а фактори вторинного пріоритету та допоміжні фактори у вигляді коефіцієнтів. Це дозволить зосередитися робітникам на формуванні бази оціночного показника (факторах первинного порядку), коригуючи свою поведінку під впливом факторів другого порядку та допоміжних факторів. Пропоновані персонал-технології сформовані для працівників автотранспортних підприємств, які займаються вантажними перевезеннями і носить загальний характер.

The article deals with innovative methods of personnel management at automobile enterprises engaged in freight transportation, in particular personnel technologies aimed at forming effective labor behavior of personnel at the enterprise. As a result of the conducted researches the algorithm of creation of personnel-technology for employees of motor transport enterprises engaged in freight transportation was developed, for this purpose a praxeological approach was used. This algorithm allows you to transform the effective behavior of staff in improving the basic characteristics of transport services.

An expert evaluation was conducted to determine the main characteristics of employee behavior. To verify the reliability of the results obtained, an average degree of concordance of the opinions of all experts was evaluated.

The identified basic characteristics of employee behavior made it possible to outline the basic parameters of the mechanism of behavior assessment of the categories of staff "Worker", "Contractor", "Specialist" and "Administration". The expert method allowed not only to identify the main characteristics, but also to determine their priorities: factors of primary priority, secondary priority and auxiliary factors. The identified factors and their priority should be put at the heart of technology personnel for the formation of effective behavior of personnel of enterprises engaged in freight transportation. In addition, before their formation, the author developed an evaluation mechanism for each of the factors.

The author argues that it is advisable to use the incremental method to form an overall assessment indicator. In other words, the primary factors should be estimated in points (physical quantities), and the secondary priority factors and auxiliary factors in the form of coefficients. This will allow the worker to focus on the formation of a

baseline of evaluation (primary order factors), adjusting their behavior under the influence of second-order factors and ancillary factors. The proposed personnel technology is designed for employees of trucking companies that are engaged in freight transportation and is of a general nature.

Ключові слова: персонал, робітники, виконавці, фахівці, адміністрація, автотранспорт, інноваційні методи управління персоналом, персонал-технології, вантажопереvezення.

Key words: personnel, workers, contractors, specialists, administration, motor transport, innovative methods of personnel management, personnel-technology, cargo transportation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У рамках цього дослідження предметами дослідження стають "парадигма управління" та розгляд ролі людини, як виробника. Відповідно, доцільно провести дослідження діяльності людини, її можливостей саме в аспекті ефективності. Характеристика реальних людських можливостей, об'єктивних і суб'єктивних дій людини, формування її ідеалів і цінностей, законів життєдіяльності і життєзабезпечення як індивідуума, так і суспільства можливі за допомогою використання праксеологічного підходу. Такий підхід зорієнтований на дослідження людських можливостей через призму практичної успішності. Основне завдання праксеологічного підходу — вивчення, пошук і впровадження всього інноваційного для ефективною діяльності людини. Практика дозволяє розширити понятійний та категорійний апарат та забезпечити ментальну сферу практичної діяльності поняттями інструментально-го характеру: засобами, методами, технологіями.

Від ефективною роботи підприємства транспортної галузі залежать не лише розмір їх прибутку, а й ефективність роботи логістичної інфраструктури країни безпосередньо та ефектності діяльності підприємств інших галузей опосередковано, не кажучи вже про безпеку пасажирів, вантажу та безпеку на дорогах взагалі. Основним капіталом транспортного підприємства є його персонал. Але застарілі методи управління персоналом гальмують розвиток транспортних підприємств зокрема та транспортно-логістичного комплексу країни загалом. Наразі виникає необхідність для підбору інноваційних методів управління для транспортних підприємств, що здійснюють вантажні перевезення автомобільним транспортом.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню управління персоналом транспортної галузі та використанню праксеологічного підходу присвячені праці таких вчених як Диканя В.Л. [1], Калініченко Л.Л. [2], Смачило В.В. [3], Колмакова О.М. [4], Орябинська В.А. [4], Базалійська Н.П. [5].

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є визначення основних характеристик поведінки працівників, які дозволять окреслити основні параметри механізму оцінки поведінки таких категорій персоналу, як "Робітник", "Виконавець", "Фахівець" та "Адміністрація".

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Управління трудовою поведінкою є особливою сферою системи управління персоналом. Ця сфера носить соціально-економічну специфіку, тому проведення ґрунтовних досліджень (факторів та критеріїв поведінки) неможлива без застосування експертного методу. Було обрано перелік вітчизняних підприємств за КВЕДом 49.4 "Вантажний автомобільний транспорт, надання послуг перевезення речей". Специфіка аналізованою галузі не обумовлює розмір підприємства, саме тому було обрано для аналізу двадцять підприємств від малих та середніх до великих (табл. 1). Всі підприємства мають різну специфіку вантажних перевезень (від суто галузевих (як-от: перевезення сільськогосподарської продукції) до загальних). Також було охоплено майже всі регіони України.

Автором було здійснено кластерний аналіз та виявлено певні закономірності між аналізованими підприємствами (табл. 2).

У результаті проведеного кластерного аналізу виявлено кластер один: до якого входять підприємства з дуже високим рівнем продуктивності і низьким або помірним рівнем рентабельності. Ці підприємства (ПАТ "Автотранспортне підприємство "Транспортник" (чисельність персоналу — 6 осіб), ПрАТ АТП "Західводбуд" (чисельність персоналу — 2 осіб), ПАТ "Кіровоградське автотранспортне підприємство "Агробудавтосервіс" (чисельність персоналу — 15 осіб)), не мають постійного штату працівників, найчастіше вони наймають за цивільним договором або здійснюють субпідряд.

Окремо слід виділити ПАТ "Автотранспортне підприємство "ПОЛІГРАФКНИГА" (чисельність персоналу — 6 осіб) — за результатами проведеного аналізу методом ієрархічної класифікації — це підприємство входить до другого кластеру, а за результатами аналізу k-середніх до першого. Воно дійсно знаходиться на межі оптимального співвідношення рентабельності підприємства і продуктивності праці (649,33 тис. грн продуктивності при 25% рентабельності).

До третього кластеру належать підприємства ПАТ "Укртранс-Вінниця", ПАТ "Автотранспортне підприємство 15172", ПАТ "Чернігівагроавтосервіс", ПАТ "Агроспецтранссервіс", ВАТ "Львівська райагропромтехніка", ВАТ "Тернопільське САТП 1901", ПАТ Автобуса "Чернігівводбуд", ПАТ "САП 0904", ПАТ "Шосткинське автотранспортне підприємство 15962", ПрАТ "Остерський агротехсервіс", ПрАТ "ХУМ-11".

До четвертого кластеру підприємства: ПАТ "Кіровоградська Транспортна Компанія", ПАТ "Автопідприємство "УКРБУД", ПАТ "Гайсинське спеціалізоване транспортне підприємство 15962", ПАТ "АТП 13058", ПАТ "Джітек сервіс".

Проведений аналіз показує, що лише в одній групі підприємств застосовують інноваційні методи управління персоналом. Інші три групи або використовують їх частково, або взагалі не використовують. І як вже зазначалось вище зв'язок між продуктивністю підприємств та його рентабельністю досить слабкий, виключенням є лише підприємство другою групи. Відповідно методи управління персоналом на аналізованих підприємствах не є ефективними (принаймні в економічному аспекті).

Виникає необхідність для підбору інноваційних методів управління для транспортних підприємств, що здійснюють вантажні перевезення автомобільним транспортом.

Праксеологія — це наука про організацію та управління будь-якою людською діяльністю з метою її оптимізації, з метою покращення її ефективності. Мета праксеології — знайти загальні закони будь-якої людської діяльності, щоб на їхній основі сформулювати загальні принципи людської діяльності в аспекті її ефективності. [6]. Згідно з цим визначенням та результатів теоретичного дослідження [1—5] слід зосередити увагу на трьох аспектах: 1. Заміна старих непрацездатних методів управління персоналом на інноваційні, спрямовані на вирішення існуючих проблем для кожної групи підприємств. 2. Підбір інноваційних методів управління персоналом має залежати від обраною категорії персоналу. 3. Якими б інноваційними не були методи управління персоналом їх застосування має обов'язково принести ефективний результат. Результатом діяльності аналізованих підприємств є транспортна послуга.

Поєднуючи всі три аспекти, отримуємо інноваційні персонал-технології, що спрямовані на формування ефективної трудовою поведінки персоналу (рис. 1).

Таблиця 1. Вихідні данні аналізу залежності продуктивності праці та рентабельності автотранспортних підприємств, що займаються вантажними перевезеннями за 2018 рік

№ п/п	Назва підприємства	Код ЄДРПО	Чистий дохід за 2018 рік, тис. грн	Середня кількість працівників, осіб	Продуктивність праці	Рентабельність діяльності підприємства	Прибуток	Витрати
1	ПАТ "Укртранс-Вінниця"	01034998	515,4	11	46,85	-52,71	-279,5	530,3
2	ПАТ "Автотранспортне підприємство 15172"	23996290	177,6	3	59,20	-26,18	-63	240,6
3	ПАТ "Автотранспортне підприємство "Транспортник"	05521991	8048	6	1341,33	-16,40	-1577	9617
4	ПАТ "САП 0904"	00908998	10775	63	171,03	-2,07	-218	10519
5	ПАТ «Чернігвіагроавтосервіс»	24594085	1093,2	14	78,09	-1,70	-9,3	546,6
6	ПАТ "Агроспецтранссервіс"	04543571	405,4	18	22,52	-0,13	-2,3	1780,8
7	ПАТ "Кіровоградська Транспортна Компанія"	01035041	12756,7	35	364,48	0,68	86,3	12680,3
8	ПАТ "Діжитек сервіс"	03115778	6408,1	14	457,72	1,28	64,4	5028,9
9	ПрАТ АТП «Західводбуд»	00903297	2452	2	1226,00	2,02	48,9	2414,9
10	ПАТ "Автопідприємство "УКРБУД"	19364012	184951	631	293,11	2,47	4291	173523
11	ПрАТ "ХУМ-11"	00450950	2361,2	18	131,18	2,87	117,5	4095,2
12	ПАТ "Гайсинське спеціалізоване транспортне підприємство "Агромаш"	05387653	5656,2	20	282,81	3,12	193,9	6222,7
13	ПАТ "Шосткинське автотранспортне підприємство 15962"	00450720	324	2	162,00	4,78	15	314
14	ВАТ "Любарська райагропромтехніка"	00450915	345,6	13	26,58	9,03	26,1	289
15	ВАТ "Тернопільське САТП 1901"	01413974	589,2	18	32,73	11,61	61,3	527,9
16	ПАТ Автобаза "Чернігівводбуд"	20093529	174,2	6	29,03	14,25	50,1	351,5
17	ПАТ "Кіровоградське автотранспортне підприємство "Агробудавтосервіс"	33254343	18786,2	15	1252,41	22,42	3343,20	14909,40
18	ПАТ "Автотранспортне підприємство "ПОЛІГРАФКНИГА"	05475147	3896	6	649,33	25,54	579	2267
19	ПрАТ "Остерський агротехсервіс"	00435560	776,2	5	155,24	29,91	178,7	597,5
20	ПАТ АТП 13058	01236070	12827	45	285,04	32,00	4301	13440

Джерело: складено автором на основі джерела [7].

Н.П. Базалійською [5] було виділено чотири основні характеристики трудової поведінки: особисті, професійні, ділові та результативні показники. Автором та експертами для кожної категорії працівників було обрано за даними показниками їх основні характеристики (табл. 3).

Методи експертних оцінок дозволяють формалізувати та проаналізувати специфічну інформацію та проводити науково-обґрунтовану оцінку соціально-економічних процесів. [Методи експертних оцінок: теорія, методологія, напрямки використання: монографія / Б.Є. Грабовецький. — Вінниця: ВНТУ, 2010. — 171 с.].

Головною умовою застосування експертного методу є підбір висококваліфікованих досвідчених спеціалістів та провідних науковців в аналізованій сфері. Оптимальна чисельність опитуваних експертів — у межах від 10 до 20 осіб [9]. Гуртуючись на дослідженнях провідних українських науковців [8,10,] експертну команду склали 7 спеціалістів-практиків (керівники підприємств, начальників планово-економічних відділів, керівники автоколон) та 3 визнаних наукових дослідника в сфері управління персоналом на транспортних підприємствах, що займаються вантажними перевезеннями.

Опитування проводиться анонімно, експерти між собою не спілкуються і бажано, щоб вони не були знайомі. За даними анкетування проводиться статистична обробка бальних оцінок.

Для комплексної оцінки характеристик пропонується шкала від 1 до 10 балів, де 1 бал — незначна

характеристика поведінки для даної категорії персоналу, а 10 балів — максимально важлива характеристика. Відповідно найвищий бал характеристики після оцінки експертів — 100 балів, найменший 10 балів. Проводимо аналіз значущості досліджуваних факторів (табл. 4).

Проведемо оцінку середнього ступеня узгодженості думок всіх експертів. Skorистаємося коефіцієнтом конкордації для випадку, коли є пов'язані ранги (однакові значення рангів в оцінках одного експерта):

$$W = \frac{S}{\frac{1}{12} * m^2 (n^3 - n) - m * \sum T_i} \quad (1),$$

де S = 245188, n = 34, m = 10

$$T_i = \frac{1}{12} * \sum (t_i^3 - t_i) \quad (2),$$

де Li — кількість груп зв'язаних (однакових) рангів в оцінках i-го експерта;
t_i — кількість зв'язаних рангів у кожній групі для i-го експерта.

Розрахунки:

$$T_1 = [(43-4) + (93-9) + (63-6) + (73-7) + (53-5) + (23-2)] / 12 = 121;$$

$$T_2 = [(93-9) + (73-7) + (53-5) + (53-5) + (33-3) + (43-4)] / 12 = 115;$$

$$T_3 = [(73-7) + (63-6) + (63-6) + (73-7) + (53-5) + (23-2)] / 12 = 101,5;$$

Таблиця 2. Методи управління персоналом на автотранспортних підприємствах України

Групи підприємств	Результати аналізу	Характер діяльності	Основні характеристики методів управління персоналом, що застосовуються	Характеристика підприємств та статистичні дані за 2018-2019 роки	Виявлення застарілих методів управління персоналом (праксеологічний підхід)
1	2	3	4	5	6
Група 1	Підприємства з дуже високим рівнем продуктивності і низьким або помірним рівнем рентабельності	Не мають постійного штату працівників, працівників наймають за цивільним договором	Цивільний договір: - винагорода за договором; - компенсаційні виплати вказані в договорі	Підприємства 3, 9, 17 (за нумерацією табл. 2.8) з дуже високим рівнем продуктивності і низьким або помірним рівнем рентабельності (продуктивність 1,3-1,2 млн грн, а рентабельність від -16% до 22%)	У стандартних типових цивільних договорах не використовують механізми зацікавленості виконавців у розширенні клієнтської бази, наданні послуг високої якості тощо
Група 2	Підприємства які мають високий рівень продуктивності праці та рентабельності діяльності	Вантажні перевезення галузевого характеру, постійний персонал	Наявна електронна система фіксування вантажів та контролю доставки через GPS-навігатор. На основі даних системи нараховується заробітна плата, застосовується гнучка система тарифів, державні соціальні гарантії	Підприємство 18 (за нумерацією табл. 2.8) здійснює ефективну роботу та застосовує інноваційні методи управління персоналом (продуктивність 0,7 млн грн, а рентабельність 25,5%)	Соціальна гарантії обмежуються тими, що передбачає держава
Група 3	Підприємства з низьким рівнем продуктивності праці і найчастіше від'ємним значенням рентабельності діяльності	Вантажні перевезення галузевого характеру (найчастіше аграрна продукція), постійний персонал з комбінуванням заключення цивільних договорів	Спрощене нарахування заробітної плати для постійного персоналу та винагорода за цивільним договором; компенсаційні виплати вказані в договорі	Підприємства 1, 2, 5, 6, 14, 15, 16, 4, 13, 19, 11 (за нумерацією табл. 2.8) мають низький рівень продуктивності праці і найчастіше від'ємне значення рентабельності діяльності (продуктивність від 22 до 155 тис. грн, а рентабельність від -52,7% до 30%)	Застаріла система нарахування оплати праці, мінімальні соціальні гарантії, відсутність прямої залежності результатів праці та результатів діяльності підприємства
Група 4	Підприємства з помірним рівнем продуктивності праці та позитивним, але невисоким рівнем рентабельності діяльності	Вантажні перевезення галузевого характеру та спеціального призначення, постійний персонал	Фіксована система тарифних ставок, наявність періоду навчання та стажування (з елементами адаптації нових працівників до умов праці)	Підприємства 7, 10, 12, 20, 8 (за нумерацією табл. 2.8) мають помірний рівень продуктивності праці та позитивний, але не високий рівень рентабельності діяльності (продуктивність від 22 до 458 тис. грн, а рентабельність від 0,68% до 32%)	Вибірково впроваджуються загально відомі методи управління персоналом, не оновлюється методологічний апарат і зосереджений він на стимулюванні праці

$$T4 = [(83-8) + (73-7) + (113-11) + (43-4) + (23-2)]/12 = 185,5;$$

$$T5 = [(93-9) + (73-7) + (53-5) + (43-4) + (63-6) + (23-2)]/12 = 121;$$

$$T6 = [(83-8) + (43-4) + (93-9) + (93-9) + (33-3)]/12 = 169;$$

$$T7 = [(43-4) + (83-8) + (93-9) + (33-3) + (63-6) + (23-2) + (23-2)]/12 = 127,5;$$

$$T8 = [(43-4) + (83-8) + (103-10) + (43-4) + (53-5) + (23-2)]/12 = 145;$$

$$T9 = [(93-9) + (93-9) + (73-7) + (33-3) + (43-4)]/12 = 155;$$

$$T10 = [(53-5) + (93-9) + (83-8) + (63-6) + (23-2) + (23-2) + (23-2)]/12 = 131;$$

$$\Sigma Ti = 121 + 115 + 101,5 + 185,5 + 121 + 169 + 127,5 + 145 + 155 + 131 = 1371,5.$$

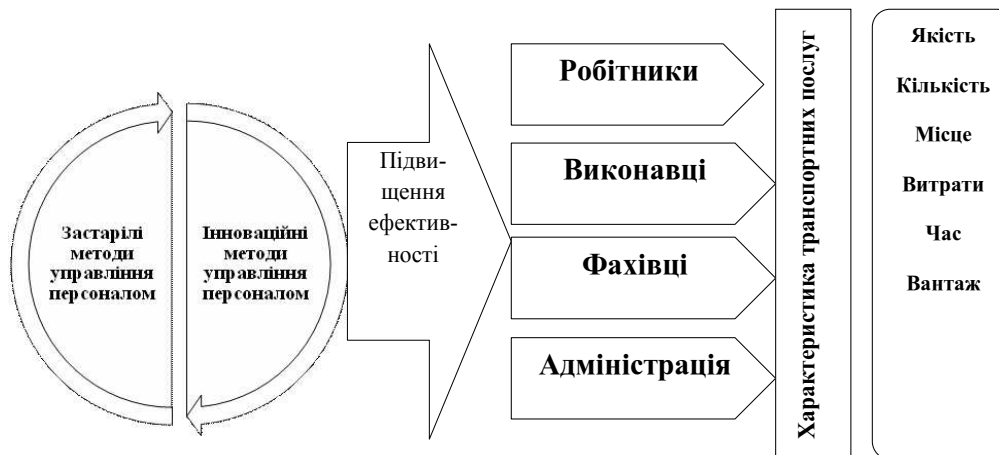

Рис. 1. Алгоритм створення персонал-технології для працівників автотранспортних підприємств, що займаються вантажними перевезеннями

Таблиця 3. Показники, що характеризують трудову поведінку працівника

	Категорія «Робітнику» 2	Категорія «Виконавці» 3	Категорія «Фахівці» 4	Категорія «Адміністрація» 5
I. ОСОБИСТІ ПОКАЗНИКИ	ОПр 1 Швидкість реакції під час керування машиною, ОПр 2 Фізична підготовка, ОПр 3 Швидкість та якість пам'яті, ОПр 4 Рівень уваги, ОПр 5 Працездатність, ОПр 6 Стресостійкість, ОПр 7 Розвиненість зорово-моторної реакції, ОПр 8 Розвиненість органів чуття (зір, нюх, здатності визначати на дотик), ОПр 9 Емоційна витримка, ОПр 10 Рівень самокритичності	ОПв 1 Комунікабельність, ОПв 2 Здатність вирішувати інтелектуальні задачі, розумова працездатність, ОПв 3 Швидкість та якість пам'яті, ОПв 4 Уважність, ОПв 5 Стресостійкість, ОПв 6 Емоційна витримка	ОПф 1 Гарна пам'ят, ОПф 2 Уважність, ОПф 3 Стресостійкість, ОПф 4 Рівень емоційного інтелекту, ОПф 5 Рівень розумового інтелекту, ОПф 6 Самокритичність	ОПа 1 Гарна пам'ят, ОПа 2 Уважність та зосередженість, ОПа 3 Стресостійкість та воля характеру, ОПа 4 Високий рівень емоційного інтелекту, ОПа 5 Високий рівень розумового інтелекту, ОПа 6 Самокритичність
II. ПРОФЕСІЙНІ ПОКАЗНИКИ	ППр 1 Рівень відповідальності, ППр 2 Здатність до освоєння та використання нових прийомів та методів роботи, ППр 3 Володіння кількома суміжними робітничими професіями, ППр 4 Професійна відповідність та компетентність, досвід роботи, ППр 5 Вміння працювати із сучасним програмним забезпеченням та мобільними додатками, ППр 6 Вміння індивідуально приймати об'єктивні рішення в критичних ситуаціях, ППр 7 Цілеспрямованість, ППр 8 Винахідливість і раціоналізаторська діяльність, ППр 9 Точність виконання всіх доручень	ППв 1 Відповідальність, ППв 2 Здатність до освоєння та використання інноваційних методів роботи, ППв 4 Професійна компетентність, ППв 5 Вміння індивідуально на власній розсуд приймати об'єктивні рішення, ППв 7 Вміння швидко та правильно вирішувати ситуації, які виникають, ППв 8 Вміння працювати із сучасним програмним забезпеченням та мобільними додатками, ППв 9 Здатність виконувати складну аналітичну роботу, ППв 10 Цілеспрямованість, ППв 11 Внесення раціоналізаторських пропозицій, ППв 12 Точність тачасність виконання всіх доручень	ППф 1 Відповідальність, ППф 2 Здатність впроваджувати інноваційні методи роботи, ППф 3 Володіння розширеним переліком знань, ППф 4 Професійна компетентність, ППф 5 Вміння доводити справу до кінця, ППф 6 Вміння самостійно та швидко приймати ефективні рішення, ППф 7 Володіння сучасним програмним забезпеченням, ППф 8 Вміння перевіряти аналітичну роботу підлеглих та на її основі робити достовірні висновки, ППф 9 Здатність планувати свою роботу та роботу підлеглих, ППф 10 Цілеспрямованість	ППа 1 Відповідальність, ППа 2 Здатність впроваджувати інноваційні методи роботи, ППа 3 Володіння розширеним переліком знань, ППа 4 Професійна компетентність, ППа 5 Вміння доводити справу до кінця, ППа 6 Вміння самостійно та швидко приймати ефективні рішення, ППа 7 Володіння сучасним програмним забезпеченням, ППа 8 Вміння здійснювати перевіряти аналітичну роботу підлеглих та на її основі робити достовірні висновки, ППа 9 Здатність планувати свою роботу та роботу підлеглих, ППа 10 Цілеспрямованість та наполегливість, ППа 11 Вміння контролювати, перевіряти результати роботи підлеглих
III. ДІЛОВІ ПОКАЗНИКИ	ДПр 1 Комунікабельність, ДПр 2 Старанність та надійність (дисциплінованість), ДПр 3 Самостійність, ДПр 4 Уміння ефективно працювати в колективі, ДПр 5 Принциповість, моральна стійкість та чесність, ДПр 6 Вміння планувати та організовувати свою роботу, ДПр 7 Активність в роботі, ДПр 8 Терпимість та толерантність, ДПр 9 Енергійність	ДПв 1 Комунікабельність, ДПв 2 Самостійність, ДПв 3 Уміння ефективно працювати в команді, ДПв 4 Принциповість та моральна стійкість, ДПв 5 Активність в роботі, ДПв 6 Дисциплінованість, ДПв 7 Терпимість, ДПв 8 Чесність, ДПв 9 Рішучість, ДПв 10 Енергійність, ДПв 11 Здатність до чіткої організації своєї роботи, ДПв 12 Старанність	ДПф 1 Креативність, ДПф 2 Комунікабельність, ДПф 3 Надійність, ДПф 4 Самостійність, ДПф 5 Уміння ефективно працювати в колективі, ДПф 6 Принциповість, ДПф 7 Моральна стійкість, ДПф 8 Ініціативність, ДПф 9 Дисциплінованість, ДПф 10 Вміння формувати та використовувати свій авторитет, ДПф 11 Енергійність, ДПф 12 Здатність до чіткої організації своєї роботи	ДПа 1 Вдале закінчення консерватизму та креативності, ДПа 2 Комунікабельність, ДПа 3 Самостійність, ДПа 4 Самостійність, ДПа 5 Уміння ефективно керувати колективом, ДПа 6 Принциповість, ДПа 7 Моральна стійкість, ДПа 8 Ініціативність, ДПа 9 Дисциплінованість, ДПа 10 Вміння формувати та використовувати свій авторитет, ДПа 11 Енергійність, ДПа 12 Здатність до чіткої організації своєї роботи та роботи своїх підлеглих
IV. РЕЗУЛЬТАТИВНІ ПОКАЗНИКИ	РПр 1 Здатність до виконання роботи в строк, РПр 2 Здатність доставити вантаж цілком та непошкодженом, РПр 3 Здатність до роботи в умовах напружених норм праці, РПр 4 Здатність до роботи в умовах монотонної праці, РПр 5 Здатність до виконання роботи, непередбачуваної транспортними завданнями (усуення поламаку дорож, заміна автозапчастин тощо), РПр 6 Здатність до дотримання необхідного темпу (швидкості) перевезень	РПв 1 Здатність забезпечувати запланований результат, РПв 2 Здатність забезпечувати відповідні умови праці	РПф 1 Здатність забезпечити необхідну якість транспортних послуг (обсяги та строки виконання), РПф 2 Здатність забезпечити необхідний обсяг транспортних послуг, РПф 3 Здатність забезпечити рівень рентабельності підприємства через виконання своїх обов'язків через вплив на формування витрат та доходів	РПа 1 Здатність створити умови до забезпечення необхідної якості транспортних послуг (обсяги та строки виконання), РПа 2 Здатність забезпечити ефективну роботу своїх підлеглих, РПа 3 Здатність забезпечити плановий рівень рентабельності підприємства через виконання своїх обов'язків, через вплив на формування витрат та доходів, РПа 4 Здатність забезпечити ефективну роботу підприємства в цілому

Таблиця 4. Розподіл факторів по значимості для категорії персоналу "Робітники"

Фактори		Сума рангів
Назва фактору	Кодування	
1	2	3
ППр 5 Вміння працювати із сучасним програмним забезпеченням та мобільними додатками	X ₁₉	43
ППр 9 Точність виконання всіх доручень	X ₁₉	43
ОПр10 Рівень самокритичності	X ₁₀	48.5
ОПр9р Емоційна витримка	X ₉	62
ППр 7 Цілеспрямованість	X ₁₇	63
ППр 2 Здатність до освоєння та використання нових	X ₁₂	66.5
ДПр 8 Терпимість та толерантність	X ₂₇	76
ДПр 5 Принциповість, моральна стійкість та чесність	X ₂₄	89.5
ПП 8 Винахідницька і раціоналізаторська діяльність	X ₁₈	96.5
ДПр 4 Уміння ефективно працювати в колективі	X ₂₃	100
ДПр 7 Активність в роботі	X ₂₆	123.5
ДПр 9 Енергійність	X ₂₈	129
ОПр3 Швидкість та якість пам'яті	X ₃	135
ОПр 5Працездатність	X ₅	146.5
РПр 4 Здатність до роботи в умовах монотонної праці	X ₃₂	164.5
ОПр6 Стресостійкість	X ₆	175
ППр 1 Рівень відповідальності	X ₁₁	178.5
ОПр4 Рівень уваги	X ₄	179.5
ДПр 6 Вміння планувати та організовувати свою роботу	X ₂₅	198.5
ППр 3 Володіння кількома суміжними робітничими професіями	X ₁₃	199.5
ППр 6 Вміння індивідуально приймати обґрунтовані рішення в критичних ситуаціях	X ₁₆	199.5
РПр 3 Здатність до роботи в умовах напружених норм	X ₃₁	209.5
ДПр 2 Старанність та надійність (дисциплінованість)	X ₂₁	220
ППр 4 Професійна відповідність та компетентність, досвід	X ₁₄	223
ОПр 2 Фізична підготовка	X ₂	237
ДПр 3 Самостійність	X ₂₂	258
ОПр 1 Швидкість реакції під час керування машиною	X ₁	258.5
ОПр7 Розвиненість зорово-моторної реакції	X ₇	270.5
ОПр8 Розвиненість органів чуття (зір, нюх, здатності визначати на дотик)	X ₈	270.5
РПр 6 Здатність до дотримання необхідного темпу	X ₃₄	275
РПр 5 Здатність до виконання роботи, непередбачуваної транспортними завданнями (усунення поломок у дорозі, заміна автозапчастин тощо)	X ₃₃	284
ДПр 1 Комунікабельність (спілкування з клієнтами)	X ₂₀	294
РПр 1 Здатність до виконання роботи в строк	X ₂₉	312
РПр 2 Здатність доставити вантаж цілим та непошкодженим	X ₃₀	324

$$W = \frac{245188}{\frac{1}{12} \cdot 10^2 (34^3 - 34) - 10 \cdot 1371.5} = 0.78$$

Коефіцієнт конкордації має обмеження $0 \leq K_{\text{кон}} \leq 1$. Чим більше значення коефіцієнта конкордації, тим вищий ступінь узгодженості думок експертів. $W = 0,78$ говорить про наявність високого ступеня узгодженості думок експертів.

Значущість коефіцієнта конкордації перевіряється за критерієм Пірсона (χ^2_p). Розрахункове значення критерія Пірсона порівнюється з табличним ($P = 0,99$ або $P = 0,95$):

$$\chi^2 = \frac{s}{\frac{1}{12} \cdot mn(n+1) + \frac{1}{n-1} \cdot \sum T_i} \quad (3).$$

Якщо розрахункове значення більше ніж табличне, то оцінки експертів є узгодженими, а якщо розрахункове значення менше ніж табличне, то необхідно збільшити кількість експертів.

Розраховуємо критерій Пірсона:

$$\chi^2 = \frac{245188}{\frac{1}{12} \cdot 10 \cdot 34(34+1) + \frac{1}{34-1} \cdot 1371.5} = 258.06$$

Розрахований χ^2 порівнюємо з табличним значенням для числа ступенів свободи $K = n-1 = 34-1 = 33$ і при заданому рівні значимості $\alpha = 0.05$. Так як χ^2 розрахунковий $258,06 \geq$ табличного (49,80185), то $W = 0,78$ — величина не випадкова, а тому отримані результати мають сенс і можуть використовуватися в подальших дослідженнях.

Таблиця 5. Показники оцінки узгодженості експертів

Показники	Нормативні значення	Категорії персоналу			
		Робітники	Виконавці	Фахівці	Адміністрація
Коефіцієнт конкордації (Kкон)	$0 \leq K_{\text{кон}} \leq 1$. Чим більше значення коефіцієнта конкордації, тим вищий ступінь узгодженості думок експертів	0,78	0,7	0,66	0,68
Розрахунковий Критерій Пірсона (χ^2)	Якщо розрахункове значення більше ніж табличне, то оцінки експертів є узгодженими	258,06	202,58	205,83	218,91
Табличне значення χ^2 для $\alpha = 0,05$		49,80185	42,55697	49,80185	49,80185

Таблиця 6. Основні фактори, що впливають на поведінку персоналу автотранспортних підприємства, що займаються вантажними перевезеннями

Категорія «Робітник»			Категорія «Виконавець»			Категорія «Фахівець»			Категорія «Адміністрація»						
Назва фактору	Кодування	Сума рангів(Ri)	Коєф. пріоритетів	Назва фактору	Кодування	Сума рангів(Ri)	Коєф. пріоритетів	Назва фактору	Кодування	Сума рангів(Ri)	Коєф. пріоритетів				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
ППр 5 Вміння працювати із сучасним програмним забезпеченням та мобільними додатками	Х ₁₅	40	0,007	ППв 11 Внесення раціоналізаторських пропозицій	У ₁₅	39	0,008	ОПф6 Самокритичність	З ₆	27,50	0,01	ОПа 4 Високий рівень емоційного інтелекту	к ₄	40,5	0,007
ППр 9 Точність виконання всіх доручень	Х ₁₉	43	0,007	ППв 10 Цілеспрямованість	У ₁₄	41	0,009	ППф 2 Здатність впроваджувати	З ₈	57	0,01	ДПА6 Принциповість	к ₂₃	62	0,011
ОПр10 Рівень самокритичності	Х ₁₀	48,5	0,008	ДПв 2 Самостійність	У ₁₈	50	0,011	ОПф 3 Стресостійкість	З ₃	72	0,01	ОПа1 Гарна пам'ять	к ₁	64,5	0,011
ОПр9 Емоційна витримка	Х ₉	62	0,010	ДПв 12 Старанність	У ₂₈	59,5	0,013	ОПф 4 Рівень емоційного інтелекту	З ₄	78,5	0,01	ППа 7 Володіння сучасним програмним забезпеченням	к ₁₃	67	0,012
ІППр 7 Цілеспрямованість	Х ₁₇	63	0,011	ППв2 Здатність до освоєння та використання інноваційних методів роботи	У ₈	65,5	0,014	ДЦф11 Енергійність	З ₂₇	83,5	0,02	ДПА7 Моральна стійкість	к ₂₄	71,5	0,013
ППр 2 Здатність до освоєння та використання нових	Х ₁₂	66,5	0,011	ДПв 6 Дисциплінованість	У ₂₂	71	0,015	РПф1 Здатність забезпечити необхідну якість транспортних послуг (обсяги та строки виконання)	З ₂₉	85,5	0,02	ОПа6 Самокритичність	к ₆	72	0,013
ДПр 8 Терпимість та толерантність	Х ₂₇	76	0,013	ДПв 7 Терпимість	У ₂₃	99,5	0,021	ДПф1 Креативність	З ₁₇	86	0,02	ДПА1 Вдале подання консерватизму та креативності	к ₁₈	74,5	0,013
ДПр 5 Принциповість, моральна стійкість та чесність	Х ₂₄	89,5	0,015	ДПв 1 Комунікабельність	У ₁₇	113,5	0,024	ДПф2 Комунікабельність	З ₁₈	94,5	0,02	ОПа 2 Уважність та зосередженість	к ₂	84	0,015
ПП 8 Винахідницька і раціоналізаторська діяльність	Х ₁₈	96,5	0,016	ППв9 Здатність виконувати складну аналітичну роботу	У ₁₃	121	0,026	РПф4 Здатність створювати умови для розвитку підприємства	З ₃₂	94,5	0,02	ДПА11 Енергійність	к ₂₈	89	0,016
ДПр 4 Уміння ефективно працювати в колективі	Х ₂₃	100	0,017	ОПв6 Емоційна витримка	У ₆	121,5	0,026	ДПф10 Вміння формувати та використовувати свій авторитет	З ₂₆	98,5	0,02	ДПА8 Ініціативність	к ₂₅	93	0,017
ДПр 7 Активність в роботі	Х ₂₆	123,5	0,021	ОПв1 Комунікабельність	У ₁	124	0,027	ДПф9 Дисциплінованість	З ₂₅	123,5	0,02	ДПА2 Комунікабельність	к ₁₉	122,5	0,022
ДПр 9 Енергійність	Х ₂₈	129	0,022	ППв8 Вміння працювати із сучасним програмним забезпеченням та мобільними додатками	У ₁₂	132,5	0,028	ППф 3 Володіння розширеним переліком знань	З ₉	154,5	0,03	ДПА9 Дисциплінованість	к ₂₆	144	0,026

Продовження таблиці 6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
ОПр3 Швидкість та якість пам'яті	X ₃	135	0,023	ППв 12 Точність та вчасність виконання всіх доручень	У ₁₆	135	0,029	РПф3 Здатність забезпечити плановий рівень рентабельності підприємства через виконання своїх обов'язків через вплив на формування витрат та доходів	Z ₃₁	157,5	0,03	ДПа3 Вміння делегувати повноваження	k ₂₀	152,5	0,027
ОПр5 Працездатність	X ₅	146,5	0,025	ОПв5 Стресостійкість	У ₅	139	0,030	ДПф7 Моральна стійкість	Z ₂₃	160,5	0,03	РПа3 Здатність забезпечити плановий рівень рентабельності підприємства через виконання своїх обов'язків, через вплив на формування витрат та доходів	k ₃₂	154,5	0,028
РПр4 Здатність до роботи в умовах монотонної праці	X ₃₂	164,5	0,028	ДПв 5 Активність в роботі	У ₂₁	153	0,033	ОПф1 Гарна пам'ять	Z ₁	162,5	0,03	ДПа4 Самостійність	k ₂₁	170	0,030
ОПр6 Стресостійкість	X ₆	175	0,029	ОПв2 Здатність вирішувати інтелектуальні задачі, розумова працездатність	У ₂	163	0,035	ППф7 Володіти сучасним програмним забезпеченням	Z ₁₃	168	0,03	ДПа10 Вміння формувати та використовувати свій	k ₂₇	172	0,031
ППр1 Рівень відповідальності	X ₁₁	178,5	0,030	ДПв 10 Енергійність	У ₂₆	166	0,036	ДПф6 Принциповість	Z ₂₂	168,5	0,03	ППа 10 Цілеспрямованість та наполегливість	k ₁₆	176,5	0,031
ОПр4 Рівень уваги	X ₄	179,5	0,030	ППв1 Відповідальність	У ₇	167	0,036	РПф2 Здатність забезпечити необхідний обсяг транспортних послуг	Z ₃₀	168,5	0,03	ППа2 Здатність впроваджувати інноваційні методи роботи	k ₈	186	0,033
ДПр6 Вміння планувати та організовувати свою роботу	X ₂₅	198,5	0,033	ППв5 Вміння індивідуально на власний розсуд приймати обґрунтовані рішення	У ₁₀	169	0,036	ППф1 Відповідальність	Z ₇	182,5	0,03	ППа 3 Володіння розширеним переліком знань	k ₉	191,5	0,034
ППр3 Володіння кількома суміжними робітничими професіями	X ₁₃	199,5	0,034	ППв4 Професійна компетентність	У ₉	172	0,037	ДПф12 Здатність до чіткої організації своєї роботи	Z ₂₈	182,5	0,03	ОП а 3 Стресостійкість та воля характеру	k ₃	196,5	0,035
ППр6 Вміння індивідуально приймати обґрунтовані рішення в критичних ситуаціях	X ₁₆	199,5	0,034	ДПв 9 Рішучість	У ₂₅	174	0,037	ДПф4 Самостійність	Z ₂₀	184	0,03	РПа1 Здатність створити умови до забезпечення необхідної якості транспортних послуг (обсяги та строки виконання)	k ₃₀	203	0,036
РПр3 Здатність до роботи в умовах напружених норм	X ₃₁	209,5	0,035	ДПв 8 Чесність	У ₂₄	176,5	0,038	ДПф3 Надійність	Z ₁₉	184,5	0,03	ППа 8 Вміння здійснювати перевіряти аналітичну роботу підлеглих та на її основі робити достовірні висновки	k ₁₄	232,5	0,041
ДПр2 Старанність та надійність (дисциплінованість)	X ₂₁	220	0,037	ДПв 3 Уміння ефективно працювати в команді	У ₁₉	225,5	0,048	ОПф2 Уважність	Z ₂	210	0,04	ППа1 Відповідальність	k ₇	234	0,042

Продовження таблиці 6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
ППр 4 Професійна відповідність та компетентність, досвід	X ₁₄	223	0,037	ОПв3 Швидкість та якість пам'яті	У ₃	226,5	0,049	ППф 6 Вміння самостійно та швидко приймати ефективні рішення	Z ₁₂	210	0,04	ППа 11 Вміння контролювати, перевіряти результати роботи підлеглих	k ₁₇	243,5	0,043
ОПр 2 Фізична підготовка	X ₂	237	0,040	ОПв4 Уважність	У ₄	238,5	0,051	ППф 5 Вміння доводити справу до кінця	Z ₁₁	212	0,04	ППа 4 Професійна компетентність	k ₁₀	245,5	0,044
ДПр 3 Самостійність	X ₂₂	258	0,043	ДПв 11 Здатність до чіткої організації своєї роботи	У ₂₇	241	0,052	ДПф8 Ініціативність	Z ₂₄	247,5	0,05	РПА2 Здатність забезпечити ефективну роботу своїх	k ₃₁	246	0,044
ОПр 1 Швидкість реакції під час керування машиною	X ₁	258,5	0,043	ДПв 4 Принциповість та моральна стійкість	У ₂₀	248,5	0,053	ППф 4 Професійна компетентність	Z ₁₀	256,5	0,05	ППа 6 Вміння самостійно та швидко приймати ефективні рішення	k ₁₂	250	0,045
ОПр7 Розвиненість зорово-моторної реакції	X ₇	270,5	0,045	ППв7 Вміння швидко та правильно вирішувати ситуації, які виникають	У ₁₁	255,5	0,055	ОПф5 Рівень розумового інтелекту	Z ₅	263	0,05	РПА4 Здатність забезпечити ефективну роботу та постійний розвиток всього підприємства в цілому	k ₃₃	250,5	0,045
ОПр8 Розвиненість органів чуття (зір, нюх, здатності визначати на дотик)	X ₈	270,5	0,045	РПв1 Здатність забезпечувати запланований результат	У ₂₉	278,5	0,060	ДПф5 Уміння ефективно працювати в колективі	Z ₂₁	264	0,05	ДПА12 Здатність до чіткої організації своєї роботи та роботи своїх підлеглих	k ₂₉	251,5	0,045
РПр 6 Здатність до дотримання необхідного темпу	X ₃₄	275	0,046	РПв2 Здатність забезпечувати відповідні умови праці	У ₃₀	283,5	0,061	ППф 10 Цілеспрямованість	Z ₁₆	277,5	0,05	ППа 5 Вміння доводити справу до кінця	k ₁₁	255	0,045
РПр 5 Здатність до виконання роботи, непередбачуваної транспортними завданнями (усунення поломки у дорозі, заміна автозапчастин тощо)	X ₃₃	284	0,048					ППф 9 Здатність планувати свою роботу та роботу робітників та виконавців	Z ₁₅	281	0,05	ОПА 5 Високий рівень розумового інтелекту	k ₅	263,5	0,047
ДПр 1 Комунікабельність (спілкування з клієнтами)	X ₂₀	294	0,049					ППф 8 Вміння здійснювати аналітичну роботу, робити достовірні висновки	Z ₁₄	284	0,05	ППа 9 Здатність планувати свою роботу та роботу підлеглих	k ₁₅	271	0,048
РПр 1 Здатність до виконання роботи в строк	X ₂₉	312	0,052									ДПА5 Уміння ефективно керувати колективом	k ₂₂	280	0,050
РПр 2 Здатність доставити вантаж цілим та непошкодженим	X ₃₀	324	0,054												

Таблиця 7. Основні параметри механізму оцінки поведінки категорії персоналу "Робітники"

	Групи					
	I	II	III	IV	V	VI
Бали	324-277	276-230	229-183	182-136	135-88	87-40
Значення	Фактори первинного пріоритету		Фактори вторинного пріоритету		Допоміжні фактори	
Фактори	РПр 5 Здатність до виконання роботи, непередбачуваної транспортними завданнями (усунення поломок у дорозі, заміна автозапчастин тощо). ДПр 1 Комунікабельність (спілкування з клієнтами). РПр 1 Здатність до виконання роботи в строк. РПр 2 Здатність доставити вантаж цілим та непошкодженим	ОПр 2 Фізична підготовка. ДПр 3 Самостійність. ОПр 1 Швидкість реакції під час керування машиною. ОПр7 Розвиненість зорово-моторної реакції. ОПр8 Розвиненість органів чуття (зір, нюх, здатності визначати на дотик). РПр 6 Здатність до дотримання необхідного темпу	ДПр 6 Вміння планувати та організувати свою роботу. ППр 3 Володіння кількома суміжними робітничими професіями. ППр 6 Вміння індивідуально приймати обґрунтовані рішення в критичних ситуаціях. РПр 3 Здатність до роботи в умовах напружених норм ДПр 2 Старанність та надійність (дисциплінованість). ППр 4 Професійна відповідність та компетентність, досвід	ОПр 5 Працездатність. РПр 4 Здатність до роботи в умовах монотонної праці. ОПр6 Стресостійкість. ППр 1 Рівень відповідальності. ОПр4 Рівень уваги	ДПр 5 Принциповість, моральна стійкість та чесність. ПП 8 Винахідницька і раціоналізаторська діяльність. ДПр 4 Уміння ефективно працювати в колективі. ДПр 7 Активність в роботі. ДПр 9 Енергійність. ОПр3 Швидкість та якість пам'яті	ППр 5 Вміння працювати із сучасним програмним забезпеченням та мобільними додатками. ППр 9 Точність виконання всіх доручень. ОПр10 Рівень самокритичності. ОПр9 Емоційна витримка. ППр 7 Цілеспрямованість. ППр 2 Здатність до освоєння та використання нових. ДПр 8 Терпимість та толерантність

Таким же чином виявляємо фактори, що впливають на поведінку персоналу автотранспортного підприємства, що займається вантажними перевезеннями категорій "Виконавці", "Фахівці", "Адміністрація".

Основні розрахункові показники (табл. 5) говорять про те, що результати проведеної експертизи щодо виявлення факторів, які впливають на поведінку категорій персоналу автомобільних підприємств, що займаються вантажними перевезеннями.

Таблиця 8. Оцінка факторів первинного впливу категорії "Робітники"

Показники	Формула	Нормативні значення	Максимально допустимий рівень 10 балів	Середній рівень 5 балів	Мінімальний (початковий) рівень 0 балів
Група II					
ОПр 2 Фізична підготовка	Допуск, огляд лікаря перед рейсом				
ДПр 3 Самостійність	Звернення за допомогою/ загальна кількість виконаних завдань	Має прямувати до 0	0	0,5	1
ОПр 1 Швидкість реакції під час керування машиною	Кількість аварій/ загальна кількість виконаних завдань	Має прямувати до 0	0	0,5	1
ОПр7 Розвиненість зорово-моторної реакції	Кількість помилок при доставці вантажу/ загальна кількість виконаних завдань	Має прямувати до 0	0	0,5	1
ОПр8 Розвиненість органів чуття (зір, нюх, здатності визначати на дотик)	Допуск, огляд лікаря перед рейсом				
РПр 6 Здатність до дотримання необхідного темпу	Нормативна тривалість поїздки/фактична тривалість поїздки	Від 1 до 0	0,85	1	Більше 1
Група I					
РПр 5 Здатність до виконання роботи, непередбачуваної транспортними завданнями (усунення поломок у дорозі, заміна автозапчастин тощо)	Виконання непередбачуваних завдань/ загальна кількість виконаних завдань	Має прямувати до 1	1	0,5	0
ДПр 1 Комунікабельність (спілкування з клієнтами)	Кількість задоволених клієнтів/загальна кількість клієнтів	Має прямувати до 1	1	0,5	0
РПр 1 Здатність до виконання роботи в строк	Виконані транспортні послуги в строк або раніше/ загальна кількість виконаних завдань	Має прямувати до 1	1	0,5	0
РПр 2 Здатність доставити вантаж цілим та непошкодженим	Виконані транспортні послуги з непошкодженим товаром/ кількість виконаних завдань	Має прямувати до 1	1	0,5	0

зненнями може використовуватися в подальших дослідженнях.

Доцільно на основі виявлених факторів (табл. 6) побудувати механізм оцінки поведінки персоналу підприємств за виділеними категоріями персоналу. Основні фактори (табл. 6), що було виділено експертами покладені в основу механізму оцінки персоналу автотранспортних підприємства, що займаються вантажними перевезеннями.

Проведення експертної оцінки не тільки дозволило виділити основні фактори впливу на поведінку персоналу, але і дало можливість розрахувати коефіцієнти пріоритетів (табл. 7).

Виділені фактори та їх пріоритетність доцільно покласти в основу персонал-технологій для формування ефективної поведінки персоналу підприємств, що займаються вантажними перевезеннями. Але перед їх формуванням має бути розроблений оціночний механізм кожного з факторів.

Оцінити вимірні показники досить просто. Складніше оцінити соціально-економічні явища (табл. 8). Для формування оціночного механізму базою пропонується встановити фактори первинного пріоритету.

Загальний оціночний показник може формуватися трьома шляхами:

1. Як сума всіх її складових.
2. Як добуток коефіцієнтів, що характеризують складові.
3. Як наростаючий підсумок (базою для розрахунку поточної складової є попередня складова).

Для формування загального оціночного показника доцільним є використання методу зростаючого підсумку. Зазначений метод дозволить зосередитися робітнику на формуванні бази оціночного показника (факторах первинного порядку), коригуючи свою поведінку під впливом факторів другого порядку та допоміжних факторів:

$$D = F1 * F2 * F3 = \sum Xi * Ppi * Ppi \quad (4),$$

де F1 — фактори первинного пріоритету ($\sum Xi$);

F1 — коефіцієнти факторів вторинного пріоритету (Ppi);

F3 — коефіцієнти допоміжних факторів (Ppi).

ВИСНОВКИ

У результаті проведених досліджень на основі експертного методу визначено основні характеристики поведінки працівників, які дозволили окреслити основні параметри механізму оцінки поведінки таких категорій персоналу, як "Робітник", "Виконавець", "Фахівець" та "Адміністрація". На основі виділених характеристик було розроблено механізм оцінки та формування поведінки працівника. Така персонал-технологія сформована для працівників автотранспортних підприємств, які займаються вантажними перевезеннями. Вона має загальний характер і в подальшому автор планує розробити уніфіковані персонал технології для трьох кластерів, до яких входять "проблемні" підприємства. Також у подальшому алгоритм пропонованого механізму має стати основою для розробки програмного забезпечення з метою полегшення впровадження інноваційних методів управління персоналом (створення персонал-технологій).

Література:

1. Дикань В. А. Забезпечення ефективності менеджменту промислових підприємств на засадах управління витратами на персонал / В.А. Дикань, Г. П. Заєць // Вісник економіки транспорту і промисловості. — 2018. — № 62. — С. 297—305. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2018_62_40
2. Калініченко Л. Л. Нові вимоги до управління персоналом в умовах економіки знань / Л.Л. Калініченко // Вісник економіки транспорту і промисловості. — 2012. — № 38. — С. 52—53. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2012_38_60

3. Смачило В. В., Цесельська К. А. Обґрунтування характеристик кадрового потенціалу підприємств. Вісник ЖДТУ. 2019. № 1 (87). С. 29—35.

4. Колмакова О.М. Аналіз діючої стратегії розвитку підприємства з використанням прaxeологічного підходу / О.М. Колмакова, В.А. Орябинська // Фінансовий простір. — 2019. — № 3. — С. 89—100. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fin_pr_2019_3_9

5. Базалійська Н.П. Метод експертних оцінок в дослідженні особистісних, професійних, ділових та результативних показників трудової поведінки / Н.П. Базалійська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. — 2017. — Вип. 23 (1). — С. 91—96. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2017_23%281%29_22

6. Kotarbinski T. Traktat o dobrej robocie. Wyd 5. Wroclaw Warszawa-Krakow-Gdansk, 1973. С. 86.

7. Річна звітність емітентів. Stoc market [Електронний ресурс], — Режим доступу: <https://stockmarket.gov.ua/cabinet/xml/show/auditinfo/9829>

8. Загорна Т.О. Економічна діагностика / Т.О. Загорна. — К.: ЦУА, 2007. — 400 с.

9. Кузьмін О.Є. Венчурний бізнес: управління та особливості розвитку: навч. посіб. / О.Є. Кузьмін, М.Б. Найчук-Хрущ, О.В. Гук. — Львів: ЗУКЦ, 2011. — 194 с.

10. Методи експертних оцінок: теорія, методологія, напрямки використання: монографія / Б.Є. Грабовецький. — Вінниця: ВНТУ, 2010. — 171 с.

References:

1. Dykan', V.L. (2018), "Ensuring the efficiency of management of industrial enterprises on the basis of personnel cost management", *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, vol. 62, pp. 297—305, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2018_62_40 (Accessed 20 March 2020).
2. Kalinichenko, L.L. (2012), "New requirements for personnel management in a knowledge economy", *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, vol. 38, pp. 52—53, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2012_38_60 (Accessed 20 March 2020).
3. Smachylo, V.V. and Tsesel's'ka, K.A. (2019), "Substantiation of characteristics of personnel potential of enterprises", *Visnyk ZhDTU*, vol. 1 (87), pp. 29—35.
4. Kolmakova, O.M. and Oriabyns'ka, V.A. (2019), "Analysis of the current enterprise development strategy using a praxeological approach", *Finansovyyj prostir*, vol. 3, pp. 89—100, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fin_pr_2019_3_9 (Accessed 20 March 2020).
5. Bazalijs'ka, N.P. (2017), "The method of expert assessments in the study of personal, professional, business and performance indicators of work behavior", *Naukovy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Serii: Ekonomika i menedzhment, vol. 23 (1), pp. 91—96, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2017_23%281%29_22 (Accessed 20 March 2020).
6. Kotarbinski, T. (1973), *Traktat o dobrej robocie [Treaty about good work]*, Wroclaw Warszawa-Krakow-Gdansk, Poland.
7. Stock market (2020), "Annual Reporting of Issuers", available at: <https://stockmarket.gov.ua/cabinet/xml/show/auditinfo/9829> (Accessed 20 March 2020).
8. Zahorna, T.O. (2007), *Ekonomichna diahnostyka [Economic diagnostics]*, TsUL, Kyiv, Ukraine.
9. Kuz'min, O. NajchukKhrusch, Ye. and Huk, O.V. (2011), *Venchurnyj biznes: upravlinnia ta osoblyvosti rozvytku [Venture business: management and development features]*, ZUKTs, L'viv, Ukraine.
10. Hrabovets'kyj, B.Ye. (2010), *Metody ekspertykh otsinok: teoriia, metodolohiia, napriamky vykorystannia [Expert evaluation methods: theory, methodology, directions of use]*, VNTU, Vinnytsia, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2020 р.

С. Г. Ханін,

викладач кафедри менеджменту та публічного адміністрування,

ПВНЗ "Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая"

ORCID ID: 0000-0003-1520-9504

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.232

ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ, ЩО ЗУМОВЛЯЮТЬ НЕОБХІДНІСТЬ МОДЕРНІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

S. Khanin,

Lecturer in the Department of Management and Public Administration

Academician Yuriy Bugai International Scientific and Technical University

ORCID ID: 0000-0003-1520-9504

PROBLEMS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS, WHICH NECESSITATE THE MODERNIZATION OF THE REGIONAL ECONOMY

У статті проведено аналіз стану регіональної економіки за такими макроекономічними показниками: валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу; капітальні інвестиції, у розрахунку на одну особу; кількість зайнятих осіб у економічній діяльності та їх наявний дохід у розрахунку на одну особу. Аналіз показав, що за всіма показниками існує асиметричність по регіонах. У результаті проведеного аналізу з'ясовано, що найбільша диференціація спостерігається за показником капітальних інвестицій на одну особу. Наведені дані щодо валового регіонального продукту за регіонами у 2010—2017 рр. дають можливість заключити, що асиметричність за цим показником між регіонами має тенденцію до зростання. Виокремлено проблеми розвитку економіки регіонів, серед яких потрібно відзначити: нерівномірність економічного та соціального розвитку регіонів та її поглиблення; недостатню щільність та розгалуженість взаємовідносин між регіонами; низький рівень співпраці та взаємодії між регіональними та територіальними суб'єктами; відсутність чіткого виконання стратегічних планів та програм тощо. Подолання асиметричності розвитку економіки регіонів вимагає здійснення модернізації продуктивних сил регіонів. Доведено, що проблеми розвитку економіки регіонів є спільними проблемами для усіх регіонів України. Спільними також є принципи, підходи, інструментарій, методи здійснення модернізації регіональної економіки. Але водночас кожен регіон, орієнтуючись на власні ресурси та потенційні можливості, повинен проводити модернізацію економіки, використовуючи та нарощуючи власні унікальні можливості, базуючись на ендогенних чинниках економічного регіонального розвитку.

The article analyzes the state of the regional economy by such macroeconomic indicators as: Gross regional product, per person; capital investments, per person; persons employed in economic activity and disposable income, per capita, showed that there is asymmetry across regions. The analysis shows that the greatest differentiation is observed in the capital investment per person. The data presented for Gross Regional Product by Region in 2010—2017 suggest that asymmetry in this indicator across regions tends to increase. The problems of development of the economies of the region are highlighted, among which are the following: uneven economic and social development of the regions and its deepening; insufficient density and diversification of relations between regions; low level of cooperation and interaction between regional and territorial entities; lack of clear implementation of strategic plans and programs, problem of financing their implementation; high dependence of production structures of regions on imports of products and resources, including primary resources and fluctuations in prices on the world market; unsatisfactory speed of response and taking measures to reduce the impact of negative changes caused by the crises of the world economy; poorly competitiveness of regional systems in the international market; low adaptability of regional economies to changes in state economic policy; inconsistency of most strategic measures at national, regional and local levels; technological lag of development of productive forces of regions from world tendencies; high differentiation of regions and territorial communities by budget revenues; expansion of areas of depressed territories, which promotes the level of differentiation within the regions; large number of subsidized rural and urban communities and their further growth; degradation of the rural settlement network as a result of population displacement into cities; widening the gap between the social and economic development of rural and urban populations, increasing the differentiation in population

incomes etc. Overcoming the asymmetric development of regional economies requires the modernization of the region's productive forces. It is proved that problems of development of economy of regions are common problems for all regions of Ukraine. Also common are the principles, approaches, tools, methods of implementing the modernization of the regional economy. However, each region, focusing on its own resources and potential, should modernize the economy of each region, using and increasing its own unique capabilities based on endogenous factors of economic regional development.

Ключові слова: модернізація, проблеми розвитку, регіональна економіка, регіон, економічний розвиток регіонів, ендогенні чинники.

Key words: modernization, development problems, regional economy, region, economic development of regions, endogenous factors.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Транзитивні умови, під впливом яких сьогодні розвиваються регіони України, зумовлюють вимоги до економіки регіонів відповідно швидкого реагування на глобалізаційні зміни. Вплив зовнішніх факторів на економіку регіонів стає все сильнішим та відчутним із урахуванням інтеграційних процесів, що відбуваються у держави. Це та інше вимагає підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів, що можливо за умов її модернізації.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Модернізаційні аспекти розвитку економічних систем досліджували такі науковці, як: Г. Александер, Дж. Бейлі, Г. Марковіц, М. Міллер, Ф. Модільяні, М. Фрідмен, У. Шарп, Й. Шумпетер та інші. Серед авторів, що акцентували свою увагу на проблемах розвитку регіональної економіки та її рушійних силах, потрібно відмітити: Ж. Будвіля, А. Вебера, М. Колосовського, В. Кристаллера, В. Лаунхардта, В. Леонтєва, А. Льюша, В. Петті, Ф. Перру, У. Рейлі, Д. Рікардо, А. Сміта, Й. Тюнена та інших науковців.

Серед вітчизняних науковців, що займаються проблематикою модернізації економіки регіонів слід відмітити: О. Амошу, Б. Буркинського, М. Бутка, С. Вовканича, А. Власюка, В. Гейця, Б. Данилишина, М. Долішнього, І. Дунаєва, В. Кулішова, П. Любченко, Ю. Макогона, М. Михальченка, М. Пашкевича, С. Пирожкова, С. Романюка, В. Сіденка, В. Симоненка, І. Сторонянську, Р. Тульчинського, С. Тульчинську, В. Чужикова, С. Штефана, С. Шульц та багатьох інших [1—3; 6—8].

Але необхідно зауважити, що питання, які пов'язані із модернізацією регіональної економіки, є надзвичайно актуальними та вимагають подальших розвідок у цьому напрямі.

МЕТА СТАТТІ

Метою даного дослідження виступає обґрунтування необхідності модернізації регіональної економіки. Для досягнення поставленої мети у статті було:

- визначено асиметричність розвитку регіонів за такими макроекономічними показниками: валовий регіональний продукт, капітальні інвестиції, кількість зайнятих осіб у економічній діяльності та наявний доход;
- з'ясовано асиметричність за показником валового регіонального продукту у розрахунку на одну особу у часовій перспективі;
- виявлено проблеми розвитку економіки регіонів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Модернізація економіки регіонів виступає пріоритетним напрямом регіональної економічної політики, оскільки вона спроможна:

- забезпечити більш оптимальний вектор розвитку економіки регіонів;

- згладжувати циклічні економічні коливання та зменшувати рецесію;

- сприяти зростанню добробуту населення та задоволенню його потреб тощо.

Метою модернізації регіональної економіки є досягнення цілей сталого розвитку регіонів та держави загалом за рахунок підвищення ефективності та конкурентоспроможності економіки регіонів.

Для обґрунтування необхідності модернізації регіональної економіки, на наш погляд, необхідно дослідити асиметричність за макроекономічними показниками регіонів.

У таблиці 1 представлено макроекономічні показники розвитку регіонів України у 2017 р.

Представлені у табл. 1 дані дають можливість побачити нерівність у макроекономічних показниках щодо регіонів. Так, якщо взяти показник валового регіонального продукту по регіонах, то 15,1 % від загального обсягу припадає на м. Київ. На Луганську область у 2017 р. припадало 0,9 %, тобто різниця становить 16 разів. Найбільший обсяг у ВРП на одну особу припадає на м. Київ (15,1 %), Полтавську (6,7 %), Дніпропетровську (6,2 %) та Київську (5,7 %) області. На чотири області та м. Київ припадає 33,7 % від загального обсягу ВРП по країні. Проте на такі області, як Закарпатська (2,2 %), Луганська (0,9 %), Рівненська (2,7 %), Тернопільська (2,4 %) та Чернівецька (2,0%) припадає 12,6 %.

Якщо проаналізувати показник капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу, необхідно зазначити, що його диференціація має ще більше значення ніж ВРП у розрахунку на одну особу. Так, на м. Київ у 2017 р. припадало 20,2 % від загального обсягу, а на Луганську область — 0,7 %. Тобто за показником капітальних інвестицій асиметричність становить майже 29 разів. Найбільший обсяг капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу у 2017 р. припадав на м. Київ (20,2 %), Київську область (8,5 %) та Дніпропетровську (5,7 %), тобто на м. Київ та дві області припадало (34,4 %). А на такі три області, як Луганська (0,7 %), Чернівецька (1,4 %) та Донецька (1,8 %) сумарно припадає — 3,9 %.

Якщо казати про кількість зайнятих осіб в економіці, то у регіональному розрізі також спостерігається асиметричність, але вона є меншою за інші макроекономічні показники. Так, у 2017 р. у Київській області зайнятість становила 8,5 % до загалу, а у Луганській області — 0,7%.

Якщо аналізувати наявний доход у розрахунку на одну особу, то найбільший обсяг припадає на м. Київ (10,3 %), а найменший — на Луганську область (1,5%).

Наведені у таблиці 1 дані засвідчують, що за всіма обраними для аналізу макроекономічними показниками є асиметрія між регіонами. Найбільша асиметричність між регіонами спостерігається за показником капітальних інвестицій на одну особу, а найменша — за кількістю зайнятих економічною діяльністю.

Таблиця 1. Макроекономічні показники розвитку регіонів України у 2017 р.

Регіон	ВРП у розрахунку на одну особу, грн	у % до обсягу	Капітальні інвестиції, на одну особу, грн	у % до обсягу	Кількість зайнятих економічною діяльністю, тис. осіб	у % до обсягу	Наявний дохід населення у розрахунку на одну особу, грн	у % до обсягу
Україна	70233	100,0	10598,0	100,0	16156,4	100,0	45762,7	100,0
АР Крим
Вінницька область	58384	3,7	7451,8	3,2	640,9	4,0	43725,0	4,0
Волинська область	49987	3,2	6790,8	2,9	366,0	2,3	38068,7	3,5
Дніпропетровська обл.	97137	6,2	13294,8	5,7	1390,9	8,6	54215,4	4,9
Донецька область	39411	2,5	4102,5	1,8	734,3	4,5	24947,5	2,3
Житомирська обл.	49737	3,1	6244,4	2,7	510,6	3,2	41786,6	3,8
Закарпатська область	34202	2,2	4478,7	1,9	496,3	3,1	33281,7	3,0
Запорізька область	75306	4,8	9176,2	3,9	719,7	4,5	52726,9	4,8
Ів.-Франківська обл.	46312	2,9	7055,2	3,0	559,0	3,5	39325,5	3,6
Київська область	90027	5,7	19840,4	8,5	741,1	4,6	50320,5	4,6
Кіровоградська обл.	55183	3,5	7669,2	3,3	376,8	2,3	40877,2	3,7
Луганська область	13883	0,9	1529,6	0,7	292,1	1,8	16468,2	1,5
Львівська область	58221	3,7	9590,8	4,1	1050,8	6,5	44194,2	4,0
Миколаївська обл.	60549	3,8	9762,3	4,2	489,7	3,0	43851,8	4,0
Одеська область	62701	4,0	9394,4	4,0	986,6	6,1	48473,7	4,4
Полтавська область	106248	6,7	11225,3	4,8	575,0	3,6	47075,3	4,3
Рівненська область	42038	2,7	5278,8	2,3	460,2	2,8	38881,8	3,5
Сумська область	51419	3,3	6331,6	2,7	481,4	3,0	44323,3	4,0
Тернопільська обл.	38593	2,4	6793,9	2,9	399,1	2,5	35211,2	3,2
Харківська область	69489	4,4	7219,2	3,1	1247,1	7,7	46789,7	4,3
Херсонська область	45532	2,9	7012,4	3,0	442,2	2,7	40242,6	3,7
Хмельницька область	49916	3,2	8224,4	3,5	516,0	3,2	42349,6	3,9
Черкаська область	59697	3,8	6663,8	2,9	518,4	3,2	40589,0	3,7
Чернівецька область	31509	2,0	3308,6	1,4	379,3	2,3	35403,4	3,2
Чернігівська область	55198	3,5	7219,7	3,1	426,1	2,6	41320,7	3,8
м. Київ	238622	15,1	47093,3	20,2	1356,8	8,4	112704,7	10,3
м. Севастополь

Джерело: складено автором на основі статистичних даних Державної служби статистики України [4; 5].

Для здійснення аналізу асиметричності розвитку регіонів приведемо зміни показника валового регіонального продукту у часі (див. рис. 1).

На рисунку 1 представлено динаміку змін ВРП у розрахунку на одну особу у 2010—2017 рр. Такий рисунок дає можливість візуалізувати асиметричність за цим макроекономічним показником за регіонами, а також констатувати, що за досліджуваній період відбувається зростання ВРП на душу населення, але це може бути пов'язано не тільки із зростанням обсягів виробництва, а й зростанням цін на вироблену продукцію. Також можна прослідкувати, що за період з 2010 р. по 2017 р. помітно збільшується диференціація за цим показником між регіонами.

Така ситуація вимагає визначення факторів, що впливають на поглиблення асиметричності.

Економіка регіонів у сучасних трансформаційних умовах розвитку має певні проблеми, серед яких потрібно відзначити:

- нерівномірність економічного та соціального розвитку регіонів та її поглиблення;

- недостатню щільність та розгалуженість взаємовідносин між регіонами;

- низький рівень співпраці та взаємодії між регіональними та територіальними суб'єктами;

- відсутність чіткого виконання стратегічних планів та програм, наявність проблем фінансування їх виконання;

- високу залежність виробничих структур регіонів від імпорту продукції та ресурсів, у тому числі первинних ресурсів та коливань цін на них на світовому ринку;

- незадовільну швидкість реагування та прийняття заходів щодо зменшення впливу проявів негативних змін, викликаних кризами світової економіки;

- незадовільно низький рівень конкурентоспроможності регіональних систем на міжнародному ринку;

- низьку швидкість та адаптивність економіки регіонів до зрушень у державній економічній політиці;

- неузгодженість більшості стратегічних заходів на державному, регіональному та місцевому рівнях;

- технологічне відставання розвитку продуктивних сил регіонів від світових тенденцій;

- недостатній рівень впровадження інноваційних технологій та виробництва інноваційної продукції як на регіональному та загальнодержавному, так і на світовому ринках;

- низький ступінь диверсифікованості економіки регіонів;

- переважну орієнтацію виробництва регіональних економік на нижчі технологічні уклади;

- загальну сировинну спрямованість регіональних економік;

- низьку ефективність виробництва економіки регіонів;

- високу диференціацію регіонів та територіальних громад за доходами бюджетів;

- розширення ареалів депресивних територій, що сприяє підвищенню рівня диференціації в межах регіонів;

- велику кількість дотаційних сільських та селищних громад та подальше їх зростання;

- деградацію сільської поселенської мережі, внаслідок переміщення населення у міста;

- посилення розриву між соціальним та економічним розвитком сільського та міського населенням, зростання диференціації в доходах населення.

Окреслені проблеми розвитку економіки регіонів є спільними проблемами для усіх регіонів України. Спільними також є принципи, підходи, інструментарій, методи здійснення модернізації регіональної економіки. Але при цьому кожен регіон, орієнтуючись на власні ресурси та потенційні можливості, повинен проводити модернізацію економіки кожного з регіонів, використовуючи та нарощуючи власні унікальні можливості, базуючись на ендогенних чинниках економічного регіонального розвитку.

ВИСНОВКИ

Отже, проведений аналіз за такими макроекономічними показниками: валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу; капітальні інвестиції, у розрахунку на одну особу; кількості зайнятих осіб у економічній діяльності та наявний доход у розрахунку на одну особу показав, що за всіма ними існує асиметричність по регіонам. Найбільша диференціація за показниками 2017 р. спостерігається за показником капітальних інвестицій на одну особу, що становить між м. Києвом та Луганською областю майже 29 разів. Наведені дані щодо валового регіонального продукту за регіонами у 2010—2017 рр. дають можливість заключити, що асиметричність за цим показником між регіонами має тенденцію до зростання. Зростання асиметричності між регіонами, що підтверджується значеннями макроекономічних показників, обумовлено рядом існуючих проблем. Подолання асиметричності розвитку економіки регіонів вимагає здійснення модернізації продуктивних сил регіонів.

Подальших наукових розвідок вимагають питання активізації ендогенних чинників регіонів для здійснення модернізації економіки регіонів.

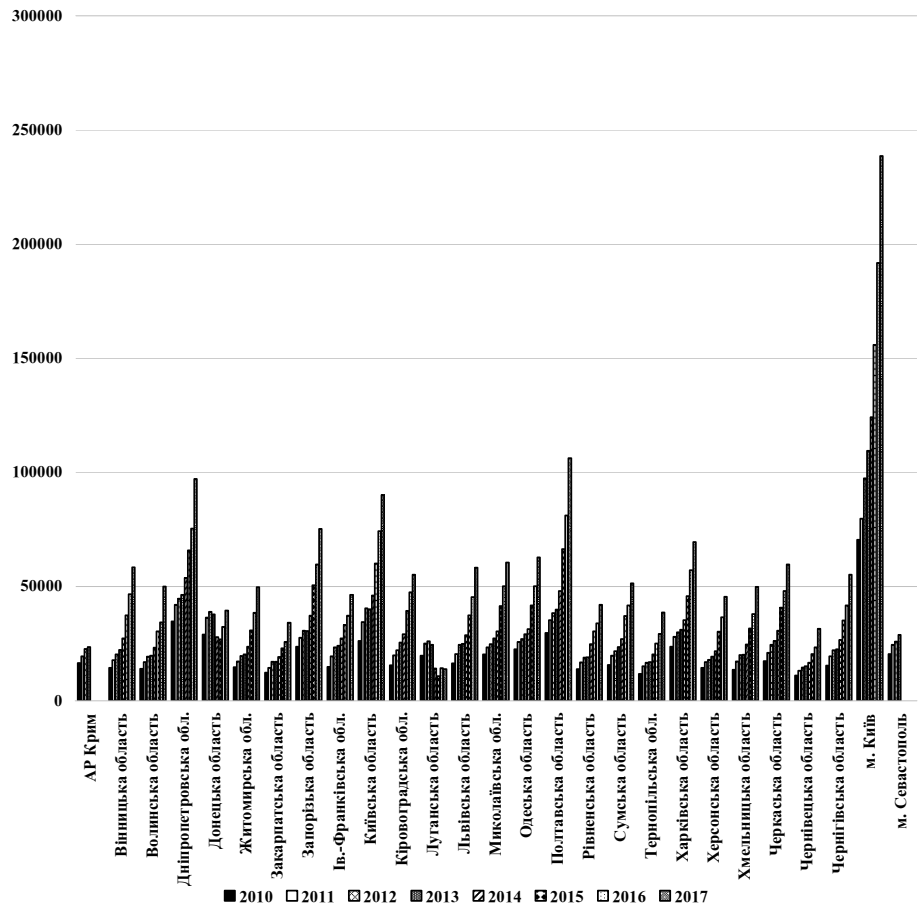

Рис. 1. Динаміка змін ВРП у розрахунку на одну особу у 2010—2017 рр., грн

Джерело: побудовано автором на основі статистичних даних Державної служби статистики України [4].

Література:

1. Бутко М.П., Пепа Т.В., Уляненко Ф.М. Модернізація регіональних господарських систем у глобалізаційному економічному просторі: монографія. Ніжин, ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2014. 268 с.
2. Бутко М.П. Модернізація інституційного середовища як базису формування регіональних конкурентних переваг. Публічне адміністрування: наукові дослідження та розвиток. 2016. № 1. С. 7—17.
3. Миленький В.М. Теоретичні підходи до модернізації регіональної економіки. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2013. Вип. 1 (2). С. 322—326.
4. Регіони України 2017 р.: статистичний збірник. Ч. I. Київ, Державна служба статистики України, 2018. 323 с.
5. Регіони України 2017 р.: статистичний збірник. Ч. II. Київ, Державна служба статистики України, 2018. 687 с.
6. Тульчинська С.О. Інтелектуально-інноваційна модернізація економіки України: теоретико-методологічні аспекти: монографія. Київ, НТУУ "КПІ", 2009. 488 с.
7. Тульчинська С.О. Перспективи та доміанти розвитку інтелектуально-інноваційної системи регіонів України: монографія. Херсон, Ви-во "ПП Вишемирський В.С.", 2014. 210 с.
8. Тульчинський Р.В. Детермінанти становлення нового регіоналізму: теорія, методологія, практика: монографія. Херсон, Вид-во "ПП Вишемирський В.С.", 2018. 400 с.

References:

1. Butko, M.P. and Pepa, T.V. (2014), *Modernizatsiia rehional'nykh hospodars'kykh system u hlobalizatsijnomu ekonomichnomu prostori* [Modernization of

regional economic systems in a globalizing economic space], TOV "Vydavnytstvo "Aspekt-Polihraf", Nizhyn, Ukraine.

2. Butko, M.P. (2016), "Modernization of the institutional environment as a basis for the formation of regional competitive advantages", *Publichne administruvannia: naukovi doslidzhennia ta rozvytok*, vol. 1, pp. 7—17.

3. Mylen'kyj, V.M. (2013), "Theoretical approaches to the modernization of the regional economy", *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektual'noi vlasnosti*, vol. 1, no. 2, pp. 322—326.

4. State Statistics Service of Ukraine (2018), "Regions of Ukraine 2017: statistical compilation. Part I." [Rehiony Ukrainy 2017 r.: statystychnyj zbirnyk. Ch. I.]. Derzhkostat, Kyiv, Ukraine.

5. State Statistics Service of Ukraine (2018), "Regions of Ukraine 2017: statistical compilation. Part II." [Rehiony Ukrainy 2017 r.: statystychnyj zbirnyk. Ch. II.]. Derzhkostat, Kyiv, Ukraine.

6. Tul'chyn's'ka, S.O. (2009), *Intelektual'no-innovatsijna modernizatsiia ekonomiky Ukrainy: teoretyko-metodolohichni aspekty* [Intellectual-innovative modernization of the Ukrainian economy: theoretical and methodological aspects], NTUU "KPI", Kyiv, Ukraine.

7. Tul'chyn's'ka, S.O. (2014), *Determinanty stanovlennia novoho rehionalizmu: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Determinants of the emergence of a new regionalism: theory, methodology, practice], Vyd-vo "PP Vyshemyr's'kyj V.S.", Kherson, Ukraine.

8. Tul'chyn's'kyj, R.V. (2018), *Determinanty stanovlennia novoho rehionalizmu: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Determinants of the emergence of a new regionalism: theory, methodology, practice], Vyd-vo "PP Vyshemyr's'kyj V.S.", Kherson, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2020 р.

Р. А. Головка,
аспірант, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0001-6521-4606

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.236

ФОРМУВАННЯ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

R. Golovko,
postgraduate student, Dnipro State Agrarian and Economic University

FORMATION OF RISK MANAGEMENT OF FARMS

Дослідження підприємництва в сільському господарстві дозволило виокремити його особливості, які формують відповідні ризики. Стратегічна значимість сільськогосподарського виробництва та високоризиковий його характер визначають особливу рису ризик-менеджменту фермерських господарств, яка полягає в необхідності державної підтримки заходів, спрямованих на підвищення їх прибутковості та зниження ризиків підприємницької діяльності.

Практичне застосування страхування як методу управління ризиком є ефективним лише за умови безпосередньої участі держави, роль якої може проявлятися як у субсидуванні страхових внесків, так і покритті збитків фермерських господарств. Економічна сутність страхування як способу перерозподілу збитку може бути реалізована не тільки на комерційних засадах, але й на кооперативних, що сприятиме ефективності застосовуваного методу управління ризиком.

Для оцінки ефективності використання страхування як методу ризик-менеджменту доцільно використовувати методичний підхід, який передбачає порівняння збитків до та після його реалізації. Урахування витрат на його застосування не за один рік, а за кілька років, дозволяє більш об'єктивно оцінити економічну доцільність перерозподілу ризику не тільки в просторі, але й у часі.

The study of entrepreneurship in agriculture allowed to distinguish its features (use of land as a means of production, seasonality, price disparity, high share of imports, etc.), which form the corresponding risks (dependence of economic activity on the natural and climatic conditions, the impossibility of implementing the principle of placement in most favorable conditions, creation of own reserve funds, increased level of financial risk, market risk).

The strategic importance of agricultural production and its high-risk nature determine the particular feature of risk management of farms, which is the need for government support for measures to increase profitability and reduce risks (subsidies of insurance contributions and interest on loans, regulation of agricultural markets), direct financial support.

The main purpose of risk management of the farm is to meet the objective function of entrepreneurship — to maintain sustainable economic development. Entrepreneur profit seen in this aspect as a means to an end. The stability of farm production in a general sense can be defined as the ability of the industry to perform its functions (production-economic, social, environmental, etc.) regardless of the impact of external and internal factors, while keeping its internal structure.

The practical application of insurance as a risk management method is effective only if the state is directly involved, whose role can be manifested both in subsidizing insurance premiums and in covering farm losses. The economic essence of insurance as a way of redistributing the damage can be implemented not only on a commercial basis, but on a cooperative that contributes to the efficiency of the method of risk management.

We consider it unreasonable to refer to methods of reducing the level of risk of insurance and self-insurance, since they do not affect the probability and the amount of losses, but form the sources of their compensation — own or other resources. To assess the efficiency of insurance as a method of risk management, it is advisable to use a methodical approach that involves comparing losses before and after its implementation. Considering the cost of its use is not in one year, and a few years can more objectively assess the economic feasibility of redistributing risk not only in space but also in time.

Ключові слова: підприємництво, ризик, ризик-менеджмент, розвиток, стійкість, страхування, фермерські господарства.

Key words: entrepreneurship, risk, risk-management, development, sustainability, insurance, farms.

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Фермерські господарства є однією з ефективних форм господарювання, надійним засобом вирішення продовольчої проблеми суспільства, і загалом є фактором забезпечення соціально-політичної стабільності нашої країни. В економічній літературі розвиток фермерських господарств досліджується в різних аспектах, що знайшло відображення у наукових працях вітчизняних науковців, як-от: Амосов О., Вініченко І., Горьовий В., Дем'яненко М., Котило О., Макаренко П., Мельник Л., Месель-Веселяк В., Нелеп В. та інших. Але сьогодні необхідно формування альтернативних варіантів розвитку фермерських господарств з більш високою кінцевою результативністю та ризикозахисністю.

У відповідності до мети дослідження вагоме значення має виявлення взаємозв'язків між чинниками, які зумовлюють специфіку підприємництва в сільському господарстві та проявами ризику. Найбільш розповсюдженими в економічній літературі основними специфічними факторами сільськогосподарського підприємництва є: використання землі як основного засобу виробництва; диспаритет цін; сезонність виробництва. Врахування специфіки прояви виробничого ризику в сільському господарстві є підставою для включення в систему управління фермерським господарством поняття "ризик-менеджменту". Теоретичним аспектам ризику підприємництва присвячені праці таких вчених: А. Альгіна, В. Вітлінського, О. Задкова, А. Камаяна, В. Кравченка, А. Макаревича, І. Сірика, Є. Супрунович, Л. Чорненької та інших. Проте багато методологічних і методичних питань формування ризик-менеджменту саме фермерських господарств потребують подальшого вивчення.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ризик-менеджмент складається з двох підсистем: керуючої (фахівець з управління ризиками, фінансовий менеджер) і керованої (ризик, об'єкти вкладення капіталу, економічні взаємовідносини між суб'єктами). Тому вдосконалення системи ризик-менеджменту може здійснюватися за двома напрямками: підвищення професіоналізму фахівців, які впливають на ризик та застосування ефективних методів впливу на ризик, які сприяють досягненню мети ризик-менеджменту.

Головною метою ризик-менеджменту фермерського господарства є відповідність цільовій функції підприємництва — збереження стійкого економічного розвитку. Отримання підприємцем прибутку розглядається в цьому аспекті як засіб досягнення мети. Стійкість сільськогосподарського виробництва у загальному розумінні можна визначити як здатність галузі виконувати свої функції (виробничо-господарські, соціальні, екологічні тощо) незалежно від впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, зберігаючи свою внутрішню структуру. Досліджуючи проблеми ризику в сільському господарстві, О.П. Задков виділяє два типи стійкості — рези-

стентний і пружинний: "... під резистентним типом стійкості розуміється здатність "витримувати навантаження", тобто зберігати структуру системи і виконувати властиві їй функції, а під пружинним — здатність швидко відновлюватися після порушень, викликаних несприятливими погодними умовами, зміною загальної економічної ситуації або іншими факторами. Пружинна стійкість характерна для рослинництва і "скоростиглих" галузей тваринництва, а резистентна — для молочного скотарства" [4, с. 37]. На думку С.М. Ткаченка, стійкість підприємства має кілька граней — загальну, внутрішню, зовнішню тощо, але головною компонентою загальної стійкості є фінансова. Фінансова нестійкість є однією з причин відносно повільного розвитку сільського господарства [14].

Розкриваючи сутність фінансової стійкості, найбільш часто дослідники характеризують її з точки зору структури капіталу, пропонуючи розраховувати сукупність відносних показників для її кількісної оцінки.

У контексті управління ризиками "...фінансова стійкість підприємства — це здатність суб'єкта господарювання підтримувати прибуток на заданому рівні, що забезпечує його не тільки просте, але й розширене відтворення" [16, с. 25]. В.М. Кравченко вважає, що фінансова стійкість "характеризує здатність суб'єкта господарювання своєчасно і в повному обсязі виконувати свої фінансові зобов'язання перед контрагентами ринку та державою" [6, с. 87]. Вважаємо, що ця здатність обумовлюється ефективністю поточної виробничої та фінансової діяльності фермерських господарств. А.К. Камаян зазначає, що "... визначальна мета аграрного формування полягає у створенні такої виробничої системи, яка дозволила б підприємству отримувати масу прибутку, достатньої забезпечення процесу розширеного відтворення" [5, с. 157]. Отже, головною метою діяльності фермерських господарств є забезпечення їх фінансової стійкості, яка досягається отриманням прибутку, достатнього для забезпечення процесу розширеного відтворення.

Як зазначає А. Макаревич, "...забезпечення стійкого розвитку підприємства — це мета ризик-менеджменту на вищому рівні, на нижчому рівні — це формування ризику в прийнятних для даного підприємства межах" [7, с. 142]. Іншого підходу дотримуються П.А. Стецюк і О.С. Гудзь — під метою управління ризиком вони пропонують розуміти "...збереження повністю або частково своїх ресурсів або отримання очікуваної підприємницького прибутку за прийнятного рівня ризику" [11]. Сутність процесу управління господарським ризиком в економічній літературі висвітлюється по-різному, і включає від трьох до восьми етапів [1; 8; 10; 12; 16]. Незважаючи на різні назви процесів управління ризиками, спільною для них є послідовність етапів оцінки ризику (виявлення ступеня ризику, величина ризику, заходи зниження ризику).

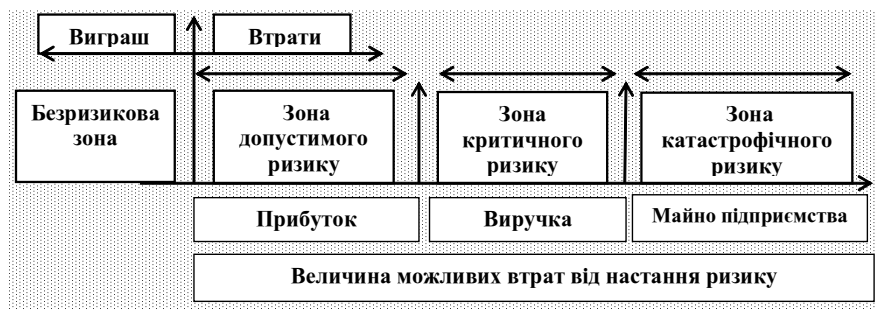

Рис. 1. Шкала ризику за величиною очікуваних втрат

У якості кількісної оцінки ризику може використовуватися ймовірність настання страхового випадку, зокрема в страховому бізнесі. Для фермерських господарств, які використовують в якості кількісної оцінки ризику ймовірність настання ризикової події, Є. Супрунович і І. Киселева рекомендують застосовувати таку емпіричну шкалу ризику: мінімальному ризику відповідає ймовірність небажаного результату 0—0,1; малому — 0,1—0,3; середньому — 0,3—0,4; високому — 0,4—0,6; максимальному — 0,6—0,8 і критичному — 0,8—1. На їх думку, перші три градації величини ризику відповідають "нормальному" ступеню ризику. Під ступенем ризику вчені пропонують розуміти "добуток очікуваних втрат на ймовірність настання ризику" [12]. На практиці для оцінки ризику банкрутства часто розраховують коефіцієнт ризику — відношення максимально можливих втрат до обсягу власних фінансових ресурсів. Такий підхід є виправданим, оскільки однаковий розмір втрат може бути несуттєвим для одного господарюючого суб'єкта, але катастрофічним для іншого.

В економічній літературі зустрічається кілька точок зору, які суперечать одна одній щодо значень коефіцієнта ризику. Згідно з однією з них прийнятному ступеню ризику відповідає значення до 0,25; допустимому — 0,25—0,5; критичному — 0,5—0,75; катастрофічному — понад 0,75. Інші вважають, що оптимальним є коефіцієнт ризику, що становить 0,3, а коефіцієнт ризику, що веде до банкрутства — 0,7 і вище. Більшість авторів вважають, що в межах коефіцієнта від 0,3 до 0,7 знаходиться зона підвищеного ризику. Існують також описові характеристики шкали ризику за величиною очікуваних втрат [1; 3; 5] (рис. 1).

Область, у якій не має втрат, є безризиковою зоною. Їй відповідають нульові, або від'ємні втрати. Зоною допустимого ризику є область, у межах якої втрати менші, ніж очікуваний прибуток, тобто цей вид підприємницької діяльності є економічно доцільним. Зона критичного ризику — це область втрат, яка перевищує величину очікуваного прибутку до розміру виручки від підприємницької діяльності. Фермер не тільки не отримує дохід, але й несе збитки, які дорівнюють сумі виробничих витрат. Зоною катастрофічного ризику є область втрат, максимальна величина якої дорівнює вартості майна підприємства. Катастрофічний ризик здатний привести підприємство до банкрутства. Вважаємо, що до катастрофічного ризику слід також відносити ризик, пов'язаний з виникненням безпосередньої загрози життя лю-

дей або екологічних катастроф незалежно від величини грошового або майнового збитку.

Для кількісної оцінки ризику фермерського виробництва найбільш поширеним є статистичний метод. Для визначення ймовірності зниження урожайності сільськогосподарських культур від несприятливих природно-кліматичних умов, Пікус Р.В. пропонує розраховувати відхилення від середнього багаторічного тренда урожайності, а потім визначити найбільш ймовірні відхилення за допомогою критерію математичного очікування [9]:

$$E = \sum_{j=1}^m X_j P_j$$

де E — математичне очікування відхилення; X_j — числові значення відхилення урожайності; P_j — їх ймовірність.

У розрахунках кількісної оцінки ризику необхідно врахувати також і відхилення від математичного очікування, використовуючи при цьому формулу середнього квадратичного відхилення (δ). Відповідно до теореми Гауса з високою ймовірністю можна стверджувати, що очікуване значення буде перебувати в межах $[E - 3\delta; E + 3\delta]$. В.М. Кравченко зазначає, що кількісним виміром ризику є коефіцієнт варіації: "...достатньо розрахувати математичне очікування, дисперсію та кореляційний момент, і не досліджувати закон нормального розподілу" [6, с. 89]. Визначення рівня ризику сприятиме розробці заходів щодо управління ним (табл. 1).

Наведені дані не дають повного переліку методів управління ризиком, але ґрунтуються на правилах ризик-менеджменту: у разі настання ризику фермер повинен бути готовий до покриття збитків за рахунок власних коштів, причому це не повинно призвести до його банкрутства, оскільки будь-який метод зниження ризику має свою вартість. У разі самострахування такою платою є витрати на створення резервних фондів, зменшення оборотності обігових коштів, можливе погіршення фондівіддачі, зниження прибутку. За умови самострахування фермер має два види збитків: прямі (у вигляді очікуваних втрат) і непрямі. Непрямі втрати зумовлені тим, що спрямована до резервного фонду грошова сума, яка забезпечує компенсацію втрат, приносить менший дохід, ніж її інвестування у виробництво. у разі страхування сплачується страхова премія, яка має гарантувати фермеру компенсацію збитків.

Таблиця 1. Рівень ризику та ймовірність втрат від його настання

Рівень втрат	Ймовірність втрат				
	≈ 0	низька	незначна	середня	висока ≈ 1
Незначний	прийняття ризику				формування резервів, запасів
Малий	прийняття ризику, або формування резервів та запасів				
Допустимий	формування резервів, запасів		зовнішнє страхування і (або) розподіл ризику		усунення ризику
Середній	зовнішнє страхування і (або) розподіл ризику				усунення ризику
Великий	зовнішнє страхування і (або) розподіл ризику			усунення ризику	
Катастрофічний	зовнішнє страхування і (або) розподіл ризику		усунення ризику		

Порівняльна оцінка ефективності страхування і самострахування (метод Хаустона) дозволяє зробити наступні висновки: чим більший розмір резервного фонду ризику, тим менш ефективним є самострахування; ефективність самострахування зменшується зі збільшенням прибутковості діяльності підприємства та зростає зі збільшенням прибутковості ліквідних високонадійних інвестицій [13].

В економічній літературі немає єдиного підходу до класифікації методів управління ризиком. Узагальнюючи результати наукового пошуку, можна зазначити, що до методів управління ризиком відносять: запобігання ризику, усунення ризику, зменшення ступеня ризику, передача ризику, компенсація ризику. Вважаємо не обгрунтованим відносити до методів зменшення рівня ризику страхування і самострахування, оскільки вони не впливають на ймовірність та розмір збитків, а формують джерела їх компенсації — власні або інші ресурси. Таким чином, прийоми й методи управління ризиком трактуються авторами по-різному, що не дозволяє виокремити основні критерії їх поділу на групи. Пропонуємо авторську класифікацію методів ризик-менеджменту. Методи вирішення ризику: дозволяють уникнути, залишити або передати ймовірні ризики; методи зниження ступеня ризику: спрямовані на зменшення ймовірності або розміру збитку від настання ризику; методи компенсації ризику: забезпечують відшкодування втрат від настання ризику. Але застосування зазначених методів управління ризиком фермерських господарств обмежується дією певних факторів.

У процесі підприємницької діяльності завжди існує ймовірність ризику, і уникнути її майже неможливо. Якщо фермер відшкодує ризик без фінансування, то він повинен бути готовий до покриття втрат від настання ризику за рахунок поточних доходів. Унаслідок сезонності сільськогосподарського виробництва, піковий період доходів аграріїв, і як наслідок, ризик отримання максимальних втрат, припадає на осінь. Якщо інших джерел покриття втрат у фермерів немає, то поновити дефіцит грошових коштів вони змушені за рахунок кредитних ресурсів.

Якщо фермерські господарства створюють власні страхові резерви, то можна виділити наступні недоліки. У перші роки створення таких резервів покрити збитки за рахунок створених накопичень неможливо через недостатність коштів. З іншого боку, вилучення коштів з основного виду діяльності змушує фермерів займатися непрофільною діяльністю, яка пов'язана з розміщенням вільних фінансових коштів. Їм доводиться брати на себе нові ризики, пов'язані з поверненням, ліквідністю та прибутковістю розміщених ресурсів. Цей метод управління ризиком має обмежене застосування через відсутність "зайвих" грошей у більшості з них.

Зазначених недоліків дозволяє уникнути метод передачі ризику. За певну оплату, яка становить частину можливих втрат, страхові компанії готові прийняти на себе сільськогосподарські ризики. Тарифи по страхуванню сільськогосподарських культур є однаковими для усіх фермерських господарств, що може бути невигідним для підприємців з низьким показником рівня ризику виробництва. Це робить для них непривабливим зазначений метод передачі ризику.

Диверсифікація, як метод зниження рівня ризику, спрямована на зниження розміру втрат за рахунок розподілу коштів між різними об'єктами інвестування. Її застосування забезпечує певні позитивні результати (комбінування сільськогосподарських культур, поєднання галузей), але не позбавляє фермерів від головного чинника ризику сільськогосподарського підприємництва — залежності від природно-кліматичних умов.

Дієвим методом зниження рівня ризику є лімітування. Під час використання цього методу величина втрат фермерських господарств не може перевищувати заздалегідь визначеного розміру. Цей метод ефективний

у разі надання позик, продажу товару в кредит тощо. Але недоліком цього методу можна вважати зменшення фермерського прибутку за умови сприятливого варіанту розвитку подій.

Зменшити втрати від несприятливої динаміки зміни цін на сільськогосподарську продукцію можуть такі форми біржових контрактів як ф'ючерси та опціони. Хеджування з допомогою опціонів дозволяє нейтралізувати фінансові ризики за операціями з реальних активів, бо передбачає премію, що сплачується за право, і не зобов'язує продати або купити протягом передбаченого опціонним контрактом терміну реальний актив в обумовленій кількості за обумовленою ціною. За умовами ф'ючерсів фермер до збирання сільськогосподарських культур підписує контракт на продаж певної кількості продукції за встановленою ціною і таким чином страхує себе від несприятливого коливання попиту й ціни на його продукцію. Але через нерозвиненість інфраструктури ринку страхових послуг хеджування не набуло особливого поширення.

Здійснення постійного моніторингу соціально-економічного середовища, активний цілеспрямований маркетинг та бізнес-планування дозволяє фермерським господарствам володіти необхідною інформацією, яка знижує ступінь ризику й невизначеності. Але відсутність відповідних фахівців і служб, некомпетентність керівників фермерських господарств стримує застосування методів компенсації ймовірності настання ризику.

За результатами дослідження встановлено, що основними принципами управління ризиками на рівні фермерського господарства, є: відповідність стратегії його розвитку, узгодження заходів управління ризиками з можливостями господарства і умовами його функціонування, комплексність, урахування чинника динамічності ризику. Вибір конкретного методу управління ризиком повинен забезпечувати його ефективність з точки зору досягнення мети ризик-менеджменту. Так, Чорнецька Л.М. пропонує вважати метод управління ризиками фермерських господарств економічно доцільним, якщо виконується умова [15]:

$$Z_0 - (B_{my} + Z_1) > 0,$$

де: Z_0 — можливий збиток до застосування методу управління; B_{my} — витрати на застосування методу управління; Z_1 — можливий збиток після застосування методу управління.

Під час використання страхування як методу управління ризиком, можна зазначити, що страхування буде ефективним, якщо Z_0 буде наближатися до нуля (за рахунок компенсації втрат, а витрати на страхування становлять лише частину цієї компенсації). Страхування передбачає перерозподіл ризику не тільки в просторі, але й у часі. Страхувальник повинен усвідомлювати, що в роки з успішним результатом сплачена страхова премія поверненню не підлягає, але у разі настання ризику страхова виплата може багаторазово перевищити сплачені страхові внески. Ефективність страхування з точки зору фермера буде дотримана, якщо за кілька років сплачені страхові внески будуть дорівнювати можливим страховим виплатам. страхова компанія також не зможе сформувати достатній розмір фонду, якщо страхові премії будуть постійно виплачуватися. А отже, підвищується ризик невивлати відшкодувань за страховими полісами, а значить і для фермера цей спосіб управління ризиком може бути неефективним.

ВИСНОВКИ

Фермерські господарства, що функціонують у сільському господарстві як юридичні особи, є підприємцями структурами, оскільки вони задовольняють потреби суспільства в продовольстві, мають на меті отримання прибутку та функціонують в умовах ризику. Серед науковців немає єдності думок щодо визначення ризику як економічної категорії. З практичної точки

зору найбільш вживаним є його розуміння як можливих втрат, так як саме негативні результати можуть вплинути на прийняття підприємцем управлінських рішень. Існуючі методи ризик-менеджменту, які передаються як прийняття рішень щодо ризику, так і заходи, спрямовані на зниження рівня ризику й невизначеності, мають певні недоліки, що стримують їх використання фермерськими господарствами. Формування системи ризик-менеджменту для фермерських господарств, як і будь-яких інших підприємств незалежно від специфіки та масштабів діяльності, має стати складовою частиною системи управління.

Література:

1. Альгін А.П. Риск и его роль в общественной жизни. — М.: Мысль, 1989. — 254 с.
2. Вініченко І.І. Регіональний аспект розвитку фермерства // Ефективна економіка. 2012. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>
3. Вітлінський В.В. Економічний ризик та методи його вимірювання. — К.: КНЕУ. — 2000. — 354 с.
4. Задков А.П. Фактор риска в сельском хозяйстве. — Новосибирск, 2008. — 263 с.
5. Камалян А.К. Принятие управленческих решений в условиях риска и неопределенности. — Воронеж, 2009. — 345 с.
6. Кравченко В.М. Сучасні проблеми ризик-менеджменту в АПК / В.М. Кравченко, Л.І. Макущенко // Держава та регіони, 2008. — № 5. — С. 85—91.
7. Макаревич Л. Управление предпринимательскими рисками. — М.: Дело и сервис, 2006. — 448 с.
8. Марковський О.В. Картка ризику продукту як механізм реалізації взаємозв'язку в моделях ризик-менеджменту / О.В. Марковський // Держава та регіони. — 2008. — № 5. — С. 100—105.
9. Пікус Р.В. Оцінка підприємницького ризику // Фінанси України. — 2012. — № 5. — С. 88—93.
10. Сірик І.П. Управління ризиками в процесі прийняття управлінських рішень / І.П. Сірик // Агросвіт, 2011. — № 13—14. — С. 72—76.
11. Стецюк П.А. Концептуальні основи управління ризикозахисністю підприємства / П.А. Стецюк, О.С. Гудзь // Економіка АПК. — 2014. — № 11. — С. 61—68.
12. Супрунович Є. Методи управління ринковим ризиком / Є. Супрунович, І. Киселева // Фінансовий ринок України. — 2011. — № 6. — С. 25—29.
13. Тарельник Н.В. Економічна ефективність страхового менеджменту ризиків у аграрній сфері / Н.В. Тарельник // Агросвіт. — 2012. — № 2. — С. 59—64.
14. Ткаченко С.М. Сутність економічної стійкості підприємств та її складові [Електронний ресурс] / С.М. Ткаченко // Ефективна економіка. — 2011. — № 5. — Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nayka.com.ua>
15. Чорненька Л.М. Критерії класифікації ризиків з врахуванням особливостей сільського господарства / Л.М. Чорненька // Науковий вісник Національного ун-ту біоресурсів і природокористування України. — Київ, 2011. — Вип. 163. — Ч. 2. — С. 154—159.
16. Шинкаренко Р. Розподіл та передача ризиків у агробізнесі / Р. Шинкаренко // Пропозиція. — 2005. — № 2. — С. 24—27.

References:

1. Al'gin, A.P. (1989), Risk i ego rol' v obshhestvennoj zhizni [Risk and its role in public life], Mysl', Moscow, Russia.
2. Vinichenko, I.I. (2012), "Regional aspect of farming development", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 3, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (Accessed 4 March 2010).
3. Vitlins'kyj, V.V. (2000), *Ekonomichnyj ryzyk ta metody joho vymyruvannia* [Economic risk and methods of its measurement], KNEU, Kyiv, Ukraine.

4. Zadkov, A.P. (2008), *Faktor riska v sel'skom hozjajstve* [Risk factor in agriculture], Novosibirsk, Russia.

5. Kamaljan, A.K. (2009), *Prinjatie upravlencheskih reshenij v uslovijah riska i neopredelennosti* [Making management decisions in the face of risk and uncertainty], Voronezh, Russia.

6. Kravchenko, V.M. and Makuschenko, L.I. (2008), "Modern problems of risk management in agroindustrial complex", *Derzhava ta rehiony*, vol. 5, pp. 85—91.

7. Makarevich, L. (2006), *Upravlenie predprinimatel'skimi riskami* [Entrepreneurial risk management], Delo i servis, Moscow, Russia.

8. Markov's'kyj, O.V. (2008), "Product risk card as a mechanism of implementation of interconnection in risk management models", *Derzhava ta rehiony*, vol. 5, pp. 100—105.

9. Pikus, R.V. (2012), "Assessment of business risk", *Finansy Ukrainy*, vol. 5, pp. 88—93.

10. Siryk, I.P. (2011), "Risk management in the process of managerial decision making", *Ahrosvit*, vol. 13—14, pp. 72—76.

11. Stetsiuk, P.A. and Hudz', O.S. (2014), "Conceptual bases of enterprise risk management", *Ekonomika APK*, vol. 11, pp. 61—68.

12. Suprunovych, Ye. and Kyseleva, I. (2011), "Methods of market risk management", *Finansovij rynek Ukrainy*, vol. 6, pp. 25—29.

13. Tarel'nyk, N.V. (2012), "Economic efficiency of insurance risk management in the agricultural sector", *Ahrosvit*, vol. 2, pp. 59—64.

14. Tkachenko, S.M. (2011), "The essence of economic stability of enterprises and its components", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (Accessed 4 March 2020).

15. Chornen'ka, L.M. (2011), "Risk classification criteria taking into account the features of agriculture", *Naukovyj visnyk Natsional'noho un-tu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy*, vol. 163, pp. 154—159.

16. Shynkarenko, R. (2005), "Distribution and transfer of risks in agribusiness", *Propozytsiia*, vol. 2, pp. 24—27.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

О. В. Батрак,
асистент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки,
Київський національний університет технологій та дизайну, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0003-1386-0461

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.241

ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ ДІАГНОСТИКИ ШВЕЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ У СИСТЕМІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ

О. Batrak,
Assistant of the Department of Finance and Financial and Economic Security,
Kyiv National University of Technology and Design

FINANCIAL STABILITY AS AN OBJECT OF DIAGNOSTICS OF GARMENT ENTERPRISES IN THE ANTICRISIS MANAGEMENT SYSTEM

Предметом дослідження є теоретичні засади, методичні основи і практичні аспекти діагностики фінансової стійкості швейних підприємств у системі антикризового управління. Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси Internet, публічна фінансова звітність двадцяти трьох підприємств швейної галузі за десятирічний період. При проведенні дослідження використано методи аналізу і синтезу, табличного відображення даних.

Метою статті є дослідження фінансової стійкості як об'єкта діагностики швейних підприємств та інструмента антикризового управління.

На підставі узагальнення теоретичного матеріалу і практичного досвіду доведено, що діагностика фінансової стійкості та кризових ситуацій є тісно пов'язаними поняттями, закладеними у такій дефініції, яка пропонується: криза — це стан, коли існує відставання пристосування підприємства до змін внутрішнього і зовнішнього середовища, що супроводжується втратою його стійкості. Опрацювання репрезентативної вибірки дозволило дійти висновку, що менше ніж третина швейних підприємств має нестійкий фінансовий стан, решта — передкризовий і кризовий стан. Ознаками фінансової нестійкості в умовах досліджуваних підприємств є: низькі показники платоспроможності (навіть за умови високої концентрації власного капіталу), від'ємні значення робочого капіталу і власного капіталу, недостатня забезпеченість запасів власним оборотним капіталом. Для відновлення фінансової стійкості швейних підприємств необхідно застосовувати гнучкі моделі та інструменти управління залежно від життєвого циклу кризи: стабілізація ситуації, реструктуризація активів і зобов'язань, зниження імовірності банкрутства, попередження банкрутства, санація, відновлення платоспроможності, профілактика (упередження) виникнення кризи у майбутньому.

The garment industry performs important socio-economic functions as it satisfies the needs of the public in clothing and other consumer goods. Despite the steady demand for the products of the industry, it is in crisis due to the high competition with imported goods, high deterioration of the assets of fixed assets, lagging behind the advanced technologies of production of clothing, low solvent demand and so on. In a crisis situation in the garment industry of Ukraine, it is important to create conditions for the safe development of its business entities, to identify threats in advance, to prevent or reduce the manifestation of their negative consequences.

The subject of the research is theoretical foundations, methodological bases and practical aspects of diagnostics of financial stability of garment enterprises in the system of crisis management. The methodological and informational basis of the work are scientific works, periodicals, Internet resources, public financial statements of twenty-three enterprises of the garment industry over a ten-year period. The study used the methods of analysis and synthesis, tabular display of data.

The purpose of this article is to investigate financial sustainability as an object of diagnostics of garment enterprises and a tool for crisis management.

On the basis of generalization of theoretical material and practical experience, it is proved that diagnostics of financial stability and crisis situations are closely related concepts laid down in the following definition: is accompanied by a loss of its stability.

The analysis of a representative sample made it possible to conclude that less than a third of garment enterprises have an unstable financial position, the rest — a pre-crisis and crisis state. Signs of financial instability in the conditions of the surveyed enterprises are: low solvency ratios (even with high concentration of equity), negative working capital and equity, insufficient stock of working capital.

In order to restore the financial stability of the garment companies, flexible models and management tools should be applied depending on the life cycle of the crisis: stabilization of the situation, restructuring of assets and liabilities, reduction of bankruptcy probability, bankruptcy prevention, rehabilitation, recovery of solvency, prevention.

Ключові слова: діагностика, фінансова стійкість, швейні підприємства, система, антикризове управління.

Key words: diagnostics, financial stability, garment enterprises, system, anticrisis management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Галузі національної економіки суттєво різняться своєю реакцією на зміну зовнішнього середовища і стресостійкістю. Швейна промисловість виконує важливі соціально-економічні функції, оскільки задовольняє потреби населення в одязі та інших товарів споживчого призначення. Незважаючи на стійкий попит на продукцію галузі, вона знаходиться у кризовій ситуації через високу конкуренцію з імпортними товарами, високу зношеність об'єктів основних засобів, відставання від передових технологій виробництва одягу, низький платоспроможний попит тощо. В умовах кризової ситуації у швейній промисловості України важливо створити умови для безпечного розвитку її суб'єктів господарювання, завчасно виявляти загрози, упереджувати або зменшувати прояв їх негативних наслідків. Інструментом вирішення зазначеного завдання є фінансова діагностика, якій притаманні функції: спостереження за чинниками зовнішнього середовища, конкурентної позиції, моніторингу фінансового стану підприємств, ідентифікації етапу розвитку кризових явищ тощо. Результатом функціонування системи фінансової діагностики є надання інформації для розробки антикризової політики.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕНІ НЕ ВИРІШЕНИХ РАΝІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Питання фінансової діагностики швейних підприємств в системі антикризового управління розглядаються багатьма вченими. Лойко Д.М., Фомін О.О. досліджує його скрізь призму економічної безпеки суб'єкта господарювання, обумовленої "достатнім рівнем ефективності використання наявних ресурсів, який забезпечує стабільний розвиток підприємства за рахунок його адаптації до умов функціонування та ефективної

протидії загрозам і негативним впливам зовнішнього та внутрішнього середовища на основі мінімізації втрат з метою реалізації обраної стратегії діяльності" [1].

Одним із чинників виникнення кризи є недостатнє використання фінансового потенціалу вітчизняних швейних підприємств. Серед основних чинників, які стримують його розвиток, Янковець Т.М., Бондаренко А.С. зазначають: військово-політичне напруження на сході країни; високі витрати виробництва; проблеми кадрів, пов'язані з їх віковою структурою; сировинна залежність від імпортованої сировини; конкурентний тиск з боку більш дешевої і менш якісної імпоротної продукції; поширення операцій виробництва і реалізації швейної продукції в нелегальному секторі; брак інвестицій і інновацій [2, с. 148].

Ряд публікацій присвячено розробці економічної політики за етапами життєвого циклу кризової ситуації. Погоджуємося з Маслак О.О., Гром'як О.Б., що "в умовах невизначеності середовища функціонування та динамічності його розвитку у передкризові, кризові та посткризові періоди, виникає необхідність у використанні ефективної управлінської технології, котра б дала змогу оперативно оцінити ймовірність настання кризи, чи виявити її тип за існуючими ознаками" [3, с. 127]. Гаrafoнова О.І., Янковий Р.В. зазначають, що "вибір відповідної стратегії має ґрунтуватися на заздалегідь вибраній місії антикризової політики та економічному діагнозі різних компонентів потенціалу підприємства, внутрішні та зовнішні параметри впливу мають зробити цей процес максимально об'єктивним та ефективним" [4, с. 69]. Моргулець О.Б. пропонує бізнес-модель, впровадження якої дозволить провести реструктуризацію швейних підприємств, як передумови їх виживання, на основі управління обсягом виробництва і рентабельністю [5].

Проведення діагностики фінансової стійкості швейних підприємств потребує відповідного методичного забезпечення. Під час вибору методів та моделей діагностики, як зазначають Костіна О.М., Майборода О.Є., необхідно враховувати цілі, вихідні цілі суб'єктів, особливості об'єктів аналізу, специфіку діяльності підприємств, їх потенційні можливості щодо уникнення або зниження ризику настання кризової ситуації [6, с. 96].

Таблиця 1. Показники швейних підприємств, що характеризують їх фінансову стійкість, за середніми даними 2009–2018 рр.

№ з/п	Назва підприємства	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	Коефіцієнт проміжної ліквідності	Коефіцієнт покриття	Частка власного капіталу	Коефіцієнт співвідношення довго- і короткострокових пасивів	Коефіцієнт маневреності робочого капіталу	Коефіцієнт маневреності власного капіталу	Коефіцієнт забезпеченості запасів ВОК	Тип фінансової стійкості
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	ПрАТ «Швейна фабрика» Прометей»	0,849	4,800	18,96	0,981	80,62	0,06	0,30	1,36	1,0
2	ПрАТ «Чернігівська швейна фабрика «Елегант»	2,172	3,022	4,446	0,831	6,92	0,60	0,53	2,54	1,1
3	ПрАТ «Івано-Франківське виробничо-торгівельне швейне підприємство «Галичина»	2,026	2,846	4,756	0,887	13,34	0,59	0,29	1,09	1,3
4	ПрАТ «Фастівське швейне підприємство «Козак»	0,652	2,653	6,588	0,912	16,24	0,10	0,35	1,30	1,4
5	ПрАТ «Швейне підприємство «Юність»	1,070	11,642	117,7	0,135	240,8	0,00	-3,39	1,10	1,9
6	ПрАТ «Швейна фабрика «Ніна»	0,190	0,976	2,193	0,564	1,57	0,16	0,79	1,25	2,2
7	ПрАТ «Швейна фабрика «Воронін»	0,291	1,091	2,733	0,762	4,89	0,17	0,45	1,03	2,4
8	ПАТ «Луцьке виробничо-торгівельне швейне підприємство «Волинь»	0,543	0,988	2,351	0,790	8,17	-0,09	-0,03	0,18	2,8
9	ПАТ «Городоцька швейна фабрика»	0,229	0,845	1,102	0,680	2,74	0,13	-0,04	-0,91	2,9
10	ПрАТ «Літківська швейна фабрика «Любич»	0,520	4,255	8,893	0,666	11,10	0,02	-3,72	-0,35	3,1
11	ПрАТ «Швейна фабрика «Зорянка»	0,496	0,763	1,363	0,498	1,83	5,77	0,15	0,53	3,1
12	ПрАТ «Новолинська швейна фабрика»	0,428	0,592	1,160	0,655	2,11	0,42	0,05	0,06	3,1
13	ПАТ «Могилів-Подільська швейна фабрика «Аліса»	0,042	16,057	17,89	0,471	34,83	0,00	0,64	2,40	3,4
14	ПрАТ «Ужгородська швейна фабрика»	0,010	0,167	0,306	-0,444	-0,16	-0,01	2,77	-16,30	3,7
15	ПрАТ «Коломийська швейна фабрика»	0,120	0,493	0,979	0,338	0,69	-2,79	-0,58	-0,39	3,8
16	ПрАТ «Лебединська швейна фабрика»	0,120	0,298	0,757	0,308	0,76	0,44	-3,36	-0,55	3,8
17	ПрАТ «Добрянська швейна фабрика «Полісся»	0,005	0,099	0,663	0,316	0,48	-0,02	-0,75	-0,61	4,0
18	ПрАТ «Прилуцька швейна фабрика»	0,127	0,337	0,642	0,592	2,38	0,39	-0,39	-2,86	4,0
19	ПАТ «Швейна фабрика Лібовнера»	0,048	0,134	0,725	0,611	1,96	-0,13	-0,21	-0,58	4,0
20	ПрАТ «Бориславська швейна фабрика «Спецодяг»	0,150	0,289	0,641	0,360	0,83	-1,16	3,10	-6,30	4,0
21	ПАТ «Золочівська швейна фабрика»	0,004	0,088	0,101	-1,249	-0,49	-0,01	1,96	-42,69	4,0
22	ПрАТ «Чортківська швейна фабрика»	0,000	0,135	0,627	0,876	9,13	0,00	-0,09	-8,33	4,0
23	ПрАТ «Стрийська швейна фабрика «Стрітекс»	0,237	0,531	0,834	0,104	0,20	-3,87	0,28	-0,62	4,0

Джерело: власні розрахунки.

Корольов Ю.Ю. акцентує увагу на необхідності розробки органами державного управління інтегральних методик оцінки ймовірності банкрутства, які забезпечуватимуть точність і достовірність одержуваних прогнозів [7, с. 118].

Високо оцінюючи науковий доробок зазначених авторів, слід визнати недостатню увагу до прикладних досліджень фінансової стійкості швейних підприємств, які би слугували підставою для уточнення методик діагностики кризових ситуацій в галузі та розробки відповідних політик.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження фінансової стійкості як об'єкта діагностики швейних підприємств та інструмента антикризового управління.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Для проведення діагностики фінансової стійкості підприємств у кризових умовах застосовують різні підходи. Городня Т.А., Піддубчишин

О.М. указують на можливість використання моделей прогнозування ймовірності банкрутства, таксономічних досліджень, які об'єднують певні економічні показники залежно від галузевої приналежності підприємств [8, с. 183]. Олександренко І.В. акцентує увагу на двох основних методах: по-перше, інтегральні оцінки, які порівнюються з пороговими значеннями залежно від гостроти кризової ситуації; по-друге, аналіз показників фінансового стану підприємства на предмет їх відповідності нормативним значенням, усталеним в теорії і на практиці [9, с. 144].

Погоджуємося з Надьон Г.О., що криза в діяльності підприємства розгортається за власним циклом, який може повторюватися в часі [10, с. 53]. Інтенсивність прояву кризи в діяльності підприємства має оцінюватися за симптомами, оцінка яких допоможе поставити діагноз: передкризовий стан, кризове явище, кризова ситуація, кризовий стан, післякризовий стан. Виходячи з попереджувальної функції фінансової діагностики, її головним завданням є виявлення передкризових ситу-

ацій, коли накопичені проблеми активізують розвиток кризи і його можна блокувати шляхом вжиття відповідних заходів.

У таблиці 1 наведено показники, що характеризують фінансову стійкість досліджуваних підприємств.

Абсолютний тип фінансової стійкості (1,0) протягом всього досліджуваного періоду (2009—2018 рр.) має ПрАТ "Швейна фабрика "Прометей". Дане підприємство характеризувалося надлишком ліквідності і часткою власного капіталу, яке наближається до 1,0 (середнє значення 0,981). Це підприємство має найбільше співвідношення довго- і короткострокових пасивів (80,62%), поряд з ПрАТ "Швейне підприємство" Юність" (240,8%). Зазначені показники можна інтерпретувати так: частка короткострокових залучених коштів у фінансуванні першого підприємства не перевищує 20%, а аномальні значення коефіцієнту по другому підприємству визначаються від'ємним значенням власного капіталу протягом 2015—2018 рр.

Середньоарифметичні значення, які можна округлити до 1,0 за правилами математики, мають: ПрАТ "Чернігівська швейна фабрика" Елегант" (1,1), ПрАТ "Івано-Франківське виробничо-торгівельне швейне підприємство" Галичина" (1,3), ПрАТ "Фастівське швейне підприємство" Козак" (1,4). У зазначених вище підприємств показник абсолютної ліквідності значно перевищує загальноприйнятний рівень (0,2) — від 3,26 разів (ПрАТ "Фастівське швейне підприємство" Козак") до 10,86 разів (ПрАТ "Чернігівська швейна фабрика" Елегант"). Надлишкову ліквідність зазначених підприємств можна пояснити здійсненням не лише виробничої, але і торгівельної діяльності, як роздрібною, так і оптовою.

Нестійкий фінансовий стан із середньорічними оцінками мають ПрАТ "Швейна фабрика" Ніна" (2,2 бали), ПрАТ "Швейна фабрика" Воронін" (2,4 бали). У цих підприємств показники ліквідності знаходяться у загальноприйнятних межах (коефіцієнт абсолютної ліквідності близько 0,2, проміжної ліквідності — близько 1,0, коефіцієнт покриття — 2,0). Утім, незважаючи на відповідність усталеним уявленням, коефіцієнт співвідношення довго- і короткострокових пасивів швейної фабрики "Воронін" (4,89) більше, ніж вдвічі порівняно зі швейною фабрикою "Ніна" (1,57).

Близьким до передкризового є: фінансовий стан ПАТ "Луцьке виробничо-торгівельне швейне підприємство" Волинь" (комплексна оцінка 2,8), ПАТ "Городоцька швейна фабрика" (комплексна оцінка 2,9). Відмінними особливостями зазначених підприємств є: від'ємні значення коефіцієнту маневреності робочого капіталу, коефіцієнту маневреності власного капіталу, коефіцієнту забезпеченості запасів ВОК (власного оборотного капіталу).

Середнє значення комплексної оцінки фінансової стійкості (3,1) мають такі підприємства: ПрАТ "Літківська швейна фабрика" Любич", ПрАТ "Швейна фабрика "Зорянка", ПрАТ "Нововолинська швейна фабрика". Загальними ознаками для всіх підприємств є: високе значення коефіцієнта абсолютної ліквідності (від 0,428 до 0,520), що вдвічі більше загальноприйнятих норм на фоні низьких показників коефіцієнта покриття, що значно менше 2,0: ПрАТ "Швейна фабрика" Зорянка" — 1,363, ПрАТ "Нововолинська швейна фабрика" — 1,160. Специфічними є відмінності ПрАТ "Літківська швейна фабрика" Любич", у якій коефіцієнт покриття (8,893) більше, ніж у чотири рази перевищує нормативне значення (2,0). Водночас середні значення коефіцієнту маневреності власного капіталу і коефіцієнту забезпеченості запасів ВОК є від'ємними: відповідно (-3,72) і (-0,35). Це пояснюється від'ємними значеннями ВОК протягом 2012—2014 рр.

Середні значення показника фінансової стійкості від 3,4 до 3,8 мають: ПАТ "Могилів-Подільська швейна фабрика "Аліса", ПрАТ "Ужгородська швейна фабрика", ПрАТ "Коломийська швейна фабрика", ПрАТ "Лебе-

динська швейна фабрика". У зазначених підприємств значення показника абсолютної ліквідності знаходяться в інтервалі (0,010-0,120), що менше нормативного значення 0,2. Коефіцієнт проміжної ліквідності в умовах усіх підприємств, за виключенням ПАТ "Могилів-Подільська швейна фабрика "Аліса", значно менше 1 (0,167—0,493), коефіцієнт покриття значно менше 2 (0,306—0,979), частка власного капіталу менше 0,5 (0,308—0,471), а в умовах ПрАТ "Ужгородська швейна фабрика" — від'ємна (-0,444). ПАТ "Могилів-Подільська швейна фабрика "Аліса" має аномальні значення коефіцієнта проміжної ліквідності і коефіцієнта покриття (відповідно 16,057 і 17,89) на фоні низького значення коефіцієнта абсолютної ліквідності (0,042) і високого значення коефіцієнта співвідношення довго- і короткострокових пасивів (34,83), що пояснюється одночасно низьким обсягом високоліквідних активів і короткострокових зобов'язань.

Стійким кризовим станом характеризуються 7 досліджуваних підприємств, або 30,4% їх загальної чисельності: ПрАТ "Добрянська швейна фабрика "Полісся", ПрАТ "Прилуцька швейна фабрика", ПАТ "Швейна фабрика Лібовнера", ПрАТ "Бориславська швейна фабрика "Спецоद्यг", ПАТ "Золочівська швейна фабрика", ПрАТ "Чортківська швейна фабрика", ПрАТ "Стрийська швейна фабрика "Стрітекс".

Спільними для усіх підприємств зазначеної групи є: низькі значення коефіцієнта абсолютної ліквідності (до 0,127), окрім ПрАТ "Стрийська швейна фабрика "Стрітекс" (0,237), коефіцієнта проміжної ліквідності (0,088—0,531), коефіцієнта покриття (0,101—0,834). Питомою вагою власного капіталу є диференційованою: від'ємною вона є в умовах ПАТ "Золочівська швейна фабрика" (-1,249), низькою — на підприємствах: ПрАТ "Стрийська швейна фабрика "Стрітекс" (0,104), ПрАТ "Добрянська швейна фабрика "Полісся" (0,316), ПрАТ "Бориславська швейна фабрика "Спецоद्यг" (0,360), достатньою — на підприємствах: ПрАТ "Прилуцька швейна фабрика" (0,592), ПАТ "Швейна фабрика Лібовнера" (0,611), ПрАТ "Чортківська швейна фабрика" (0,876). Усі, без винятку, підприємства з комплексною оцінкою "4" мали від'ємні значення власного оборотного/власного капіталу.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

1. На підставі узагальнення теоретичного матеріалу і практичного досвіду доведено, що діагностика фінансової стійкості та кризових ситуацій є тісно пов'язаними поняттями, закладеними у наступній дефініції, яка пропонується: криза — це стан, коли існує відставання пристосування підприємства до змін внутрішнього і зовнішнього середовища, що супроводжується втратою його стійкості.

2. Дослідження показників діяльності двадцяти трьох підприємств швейної промисловості України протягом десятирічного періоду дозволило дійти висновку, що менше ніж третина з них має нестійкий фінансовий стан, решта — передкризовий і кризовий стан.

3. Ознаками фінансової нестійкості в умовах досліджуваних підприємств є: низькі показники платоспроможності (навіть за умови високої концентрації власного капіталу), від'ємні значення робочого капіталу і власного капіталу, недостатня забезпеченість запасів власним оборотним капіталом.

4. Для відновлення фінансової стійкості швейних підприємств необхідно застосовувати гнучкі моделі та інструменти управління залежно від життєвого циклу кризи: стабілізація ситуації, реструктуризація активів і зобов'язань, зниження імовірності банкрутства, попередження банкрутства,

санація, відновлення платоспроможності, профілактика (упередження) виникнення кризи у майбутньому.

Метою подальших досліджень є розробка методичного підходу до сегментації швейних підприємств за життєвим циклом кризи у рамках прийняття стратегічних управлінських рішень.

Література:

1. Лойко Д.М., Фомін О.О. Визначення рівня економічної безпеки швейного підприємства. Ефективна економіка. 2014. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_2_44 (дата доступу 01.02.2020).

2. Янковець Т.М., Бондаренко А.С. Інноваційні підходи в підвищенні прибутковості вітчизняних підприємств з виробництва одягу. Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія: Економічні науки. 2016. № 3. С. 138—149.

3. Маслак О.О., Гром'як О.Б. Експрес-діагностика внутрішніх криз на підприємстві. Економічні інновації. 2013. Вип. 54. С. 116—129.

4. Гарафонова О.І., Янковий Р.В. Застосування інновацій та інноваційних методів антикризового управління на вітчизняних підприємствах легкої промисловості в умовах кризового стану в країні. Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. Серія 1: Економіка. 2014. Вип. 4. С. 66—71.

5. Моргулець О.Б. Реструктуризація підприємств швейної промисловості України: обґрунтування економічної ефективності. Легка промисловість. 2007. № 4. С. 48—49.

6. Костіна О.М., Майборода О.Є. Методи та моделі діагностики кризового стану підприємства. Вісник Сумського державного університету. Сер.: Економіка. 2012. № 4. С. 91—97.

7. Корольов Ю.Ю. Аналітичні аспекти оцінки фінансового положення та діагностики імовірності кризи та банкрутства. Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси. 2013. Вип. 10 (2). С. 112—120.

8. Городня Т. А., Піддубчишин О. М. Механізм проведення діагностики кризового стану підприємства. Науковий вісник НАТУ України. 2013. Вип. 23.10. С. 181—185.

9. Олександренко І.В. Теоретичні аспекти діагностики кризового стану підприємства. Економічний форум. 2014. № 2. С. 140—144.

10. Надьон Г.О. Аналітичне підґрунтя діагностики кризи в діяльності підприємства. Управління проектами та розвиток виробництва. 2009. № 4. С. 44—54.

References:

1. Loiko, D. M. and Fomin, O. O. (2014), "Determining the level of economic security of the garment enterprise", *Efektivna ekonomika*, vol. 2. available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_2_44 (Accessed 1 February 2020).

2. Iankovets, T. M. and Bondarenko, A. S. (2016), "Innovative approaches to increase the profitability of domestic clothing manufacturing enterprises", *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu tekhnologii ta dizainu. Serii: Ekonomichni nauky*, vol. 3, pp. 138—149.

3. Maslak, O. O. and Hromiak, O. B. (2013), "Express diagnostics of internal crises at the enterprise", *Ekonomichni innovatsii*, vol. 54, pp. 116—129.

4. Harafoнова, O. I. and Yankovyi, R. V. (2014), "Application of innovations and innovative methods of crisis management in domestic enterprises of light industry in the conditions of crisis in the country", *Naukovyi visnyk Chernihivskoho derzhavnoho instytutu ekonomiky i upravlinnia. Serii 1: Ekonomika*, vol. 4, pp. 66—71.

5. Morhulets, O. B. (2007), "Restructuring of the garment industry in Ukraine: substantiation of economic efficiency", *Lehka promyslovist*, vol. 4, pp. 48—49.

6. Kostina, O. M. and Maiboroda, O. Ye. (2012), "Methods and models of diagnostics of the crisis state of the enterprise", *Visnyk Sumskoho derzhavnoho universytetu. Ser.: Ekonomika*, vol. 4, pp. 91—97.

7. Korolov, Yu. Yu. (2013), "Analytical aspects of assessment of financial position and diagnosis of probability of crisis and bankruptcy", *Ekonomichni nauky. Ser.: Oblik i finansy*, vol. 10 (2), pp. 112—120.

8. Horodnia, T. A. and Pidubchysyn, O. M. (2013), "The mechanism of diagnostics of crisis state of the enterprise", *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 23.10, pp. 181—185.

9. Oleksandrenko, I. V. (2014), "Theoretical aspects of the enterprise crisis state diagnostics", *Ekonomichni forum*, vol. 2, pp. 140—144.

10. Nadon, H. O. (2009), "Analytical basis of crisis diagnostics in the activity of the enterprise", *Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva*, vol. 4, pp. 44—54.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2020 р.

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

*А. С. Мовсесян,
аспірант, ДВНЗ "Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана", м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-6745-4072*

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.246

КОНВЕРГЕНЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО РИНКУ МЕДИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ДО РИНКУ ЄС

*A. Movsesyan,
postgraduate student of SHEI "Kyiv national economic university named after Vadym Hetman", Kyiv*

CONVERGENCE OF THE UKRAINIAN MEDICAL INSTRUMENT MARKET TO THE MARKET OF THE EUROPEAN UNION

Зближення українського ринку медичних виробів з європейським, передусім, відбувається в сфері регулювання діяльності суб'єктів господарювання. Європейський вектор зовнішньо-економічної політики України не оминув й цей сектор економіки, який зазнав серйозних змін з точки зору приведення національного законодавства до стандартів Європейського Союзу. Основою для розроблення та ухвалення нових вітчизняних технічних регламентів стали директиви Ради ЄС щодо медичних виробів, а оновлення деяких положень Розпоряджень ЄС 2017/745 та 2017/746 мають бути відображені в українських законодотворчих документах в найближчому майбутньому. Однак разом з процесом гармонізації поки що відсутня норма автоматичного взаємного визнання результатів оцінки відповідності медичних виробів, які нині можуть бути підтвержені тільки за умови наявності відповідних договорів між українськими та європейськими органами, що здійснюють таку процедуру. Такі технічні складнощі можуть бути приведені до ладу через виконання окремого положення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС "Про оцінку відповідності та прийнятність промислової продукції", яке останнім часом набуває все більшої актуальності. З завершенням вищезазначеного конвергенція українського ринку до європейського не буде закінченою, оскільки налагодження ринкових та господарських відносин між підприємствами країн потребуватиме додаткового часу.

Approximation of the Ukrainian medical device market to the European market, first of all, takes place in the sphere of regulation of economic entities' activity. The European vector of foreign economic policy of Ukraine also covers this sector of economy, which has already undergone serious changes in terms of bringing national legislation to the standards of the European Union. The guidelines for the development and adoption of new domestic technical regulations are based on the EU Council Directives on Medical Devices, and updates to some of the provisions of EU Regulations 2017/745 and 2017/746 should be reflected in Ukrainian legislative documents in the near future. However, along with the harmonization process, there is as yet no rule of automatic mutual recognition of the results of the conformity assessment of medical devices, which at present can only be confirmed by appropriate agreements between the Ukrainian and European bodies carrying out this procedure. Such technical difficulties can be mitigated by the implementation of a separate provision of the Association Agreement between Ukraine and the EU "On Conformity Assessment and Acceptability of Industrial Products", which has become increasingly relevant recently. With the completion of the above, the convergence of the Ukrainian market to the European one will not be completed, since the establishment of economic relations between enterprises of the countries will require additional time. However, benefits for the Ukrainian companies cannot be overestimated, since along with the access to the European market they will get access to Australia, Canada, Israel, Japan, New Zealand, Switzerland and USA due to the mutual agreement between EU and the abovementioned countries. This period, when the final piece of granting access is being discussed and agreed

upon, should be used to prepare local enterprises in terms of manufacture processes, as many of them offer little range of medical equipment which often is not of high-technology nature. Development of state support programs must of high priority if Ukrainian government wants its medical device sector to be successful and innovative.

Ключові слова: медичний виріб, ринок медичних інструментів, Європейський Союз, регулювання, конвергенція, технічний регламент, директиви Ради ЄС.

Key words: medical device, medical instrument market, European Union, regulation, convergence, technical regulation, directive of the EU Council.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Зміна законодавства, навіть його приведення до прогресивних європейських правил, завжди є викликом для функціонуючих на ринку компаній, тим більше, що зміни в українському регулюванні відбуваються паралельно з європейськими. Відстеження та аналіз прогресу перетворень дозволить виявити перешкоди на шляху до повного наближення українського ринку до реалій ЄС.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню даної теми присвячені роботи багатьох вітчизняних науковців, а саме Л.Е. Патіоти, Т.Ф. Харченко, В.М. Левицької, О.А. Харченко, Т.В. Юрченко [1], Л.П. Оверчук [2; 3], С.В. Черняєва, Ю.С. Динькової, О.М. Проскурні, А.С. Семенченко, О.С. Ромелашвілі [4], а також зарубіжних фахівців, серед яких D. Kaluski, E. Richardson [5] та інші.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є встановлення та обґрунтування особливостей системної конвергенції ринку медичних інструментів України та ЄС в процесі реалізації переваг зони вільної торгівлі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Україна активно прямує шляхом європейської інтеграції, одним з елементів якої є поступова гармонізація вітчизняного законодавства. Вірним рішенням було розповсюдити цей процес й на сферу медичних виробів, в якій Європейський Союз виступає важливим торговельним партнером України, а тому запровадження ідентичної нормотворчої архітектури полегшує функціонування суб'єктів господарювання, особливо тих, що ведуть зовнішньо-економічну діяльність. З прийняттям Верховною Радою України законів "Про стандартизацію", "Про підтвердження відповідності", "Про метрологію та метрологічну діяльність", "Про акредитацію органів з оцінки відповідності" та інших, національна система технічного регулювання почала адаптуватись до міжнародних, передусім, європейських вимог [1, с. 105]. Галузь медичних інструментів є об'єктом регулювання технічних регламентів, розроблених на основі директив Європейського Союзу, що вводяться на заміну попереднім постановам Кабінету Міністрів України (КМУ) [6–8]. Як випливає з самого тексту технічних регламентів, вони базуються на положеннях Директив Ради ЄС № 93/42/ЄЕС від 14 червня 1993 р. щодо медичних виробів, № 98/79/ЄЕС від 27 жовтня 1998 р. щодо медичних виробів для діагностики *in vitro*, № 90/385/ЄЕС від 20 червня 1990 р. щодо наближення законодавства держав-членів в частині активних медичних виробів, які імплантують, проте важливо зауважити, що вищезгадані директиви припиняють свою дію з 26 травня 2020 р. через прийняття Розпоряджень ЄС 2017/745 та 2017/746 [9; 10], і таким чином стануть морально застарілими й постанови КМУ. Оновлення українських нормативно-правових актів з врахуванням національних ринкових особливостей було б очікуваним кроком у процесі приведення вітчизняного законодавства до європейських правил, а тому можна спрогнозувати запровадження наступних заходів:

— створення координаційної групи на базі Міністерства охорони здоров'я України, яка б контролювала діяльність лабораторій, центрів та інших структур, що провадять оцінку відповідності (далі — ОВ) медичних виробів до національних стандартів, надання роз'яснень та консультацій з питань законодавчого регулювання;

— за необхідності створення експертної комісії для розгляду нестандартних, спірних ситуацій та для надання наукової, технічної та/або клінічної експертизи у разі ухвалення допуску нового медичного обладнання на ринок;

— естетичні матеріали та інші вироби немедичного призначення вітчизняного виробництва, які за природою функціонування та ризику є подібними до медичних виробів (наприклад, кольорові контактні лінзи) мають бути об'єктом більш жорсткого контролю;

— створення відкритої бази даних із зручним інтерфейсом, що містила б інформацію про зареєстровані медичні вироби, такі як дані заявника, назву та тип виробу, що реєструється, дату та номер заявки, реквізити реєстраційного документу та ін.;

— підвищення загальної доступності інформації щодо роботи медичної техніки, інструкцій та застережень при її використанні. Централізоване розміщення таких відомостей сприяло б більшій обізнаності серед населення, що в свою чергу зменшило б випадки травмування;

— введення фінансової відповідальності українських виробників за заподіяння шкоди пацієнтам при використанні дефективних медичних виробів [11].

Оскільки медичні вироби за своєю природою несуть ризик здоров'ю людини, є вкрай важливим забезпечити максимальну прозорість та доступність інформації щодо їх виробництва, проходження процедур ОВ, доступу на ринок та ін. З цією метою в ЄС вводиться система Унікального Ідентифікатора Виробу (UDI — Unique Device Identifier), що "...розширить можливості відстежування медичного пристрою, підвищить ефективність заходів з безпеки використання та сприятиме контролю за виробами з боку компетентних органів... UDI являтиме собою серію літерно-цифрових символів, яка створюватиметься у відповідності до глобального стандарту з ідентифікації та кодування пристроїв..." [12, с. 1, 2]. Такий номер буде міститися в європейській базі даних медичних виробів (EUDAMED — European Database on Medical Devices), яка є одним з джерел інформації для органів, що здійснюють контроль за медичним обладнанням. Також до бази включаються дані щодо зареєстрованих виробників та/або їх представництв в ЄС, реквізити сертифікатів, що були випущені, оновлені, доповнені, призупинені, відкликані або строк дії яких сплинув, а також відомості про безпекові інциденти, що трапилися під час використання обладнання. На даний момент в Україні діють лише два реєстри: державний реєстр медичної техніки та реєстр свідоцтв про державну реєстрацію медичних виробів, строк дії яких не вичерпано [13]. Перший з них містить інформацію щодо номеру виданого свідоцтва, назви виробу, виробника та країни його походження. Виявляється цілком доречним доповнити даний реєстр повідомленнями щодо випадків

Таблиця 1. Регуляторний контент Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, що регламентує ринок медичних виробів

Стаття	Зміст статті
Стаття 55. Технічне співробітництво	Сторони посилюють співробітництво з нормативно-правових питань, стимулюють та заохочують співпрацю між державними та приватними організаціями, сприяють розвитку інфраструктури систем стандартизації, метрології, акредитації, ОВ та ринкового нагляду, продовжують пошук шляхів подолання торговельних бар'єрів, а також координують позиції у міжнародній торгівлі та регуляторних організаціях
Стаття 56. Зближення технічного регулювання, стандартів та оцінок відповідності	Україна продовжує процес гармонізації законодавства з технічними регламентами ЄС та системами стандартизації, метрології, акредитації, робіт з ОВ та ринкового нагляду; здійснює необхідні адміністративні та інституційні реформи для виконання Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів (далі – Угода АСАА), а саме прийнятність промислових товарів (Угоди АСАА), а саме виробів медичного призначення у термін до 1 вересня 2020 р. Україна повинна утримуватися від внесення змін до горизонтального законодавства та законодавства з питань торгівлі, крім як з метою поступового приведення законодавства у відповідність до норм ЄС. Україна поступово впроваджує звід Європейських стандартів (EN) як національні стандарти, одночасно з чим скасовуються конфліктні національні стандарти, зокрема застосування міждержавних стандартів ГОСТ, розроблених до 1992 р.
Стаття 57. Угода про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів	Угода АСАА передбачатиме, що торгівля медичними товарами між Україною та ЄС проводитиметься на тих самих умовах, які застосовуються в торгівлі між державами-членами ЄС
Стаття 58. Маркування та етикетування	Сторони підтверджують, що вимоги щодо етикетування та маркування не готуються, не приймаються або не застосовуються з метою створення зайвих перешкод у міжнародній торгівлі
Стаття 80. Митне співробітництво	Україна та ЄС поглиблюють співпрацю в митній сфері шляхом обміну інформацією щодо законодавства та митних операцій, вироблення спільних позицій в міжнародних організаціях з митної справи, сприяють автоматизації митних та інших торговельних процедур
Стаття 221. Охорона винаходів у галузі біотехнологій	Сторони зобов'язуються охороняти винаходи у галузі біотехнологій відповідно до норм національного патентного законодавства
Статті 374, 375, 376, 377 присвячені співробітництву у сфері науки та технологій	Сторони докладають зусиль для досягнення прогресу в набутті наукових та технологічних знань, важливих для забезпечення сталого економічного розвитку, шляхом розвитку дослідних потужностей та людського потенціалу. Співробітництво спрямовується на сприяння залучення України до Європейського дослідницького простору, а саме на участь у Рамковій програмі ЄС з досліджень та інновацій «Горизонт 2020», спільну реалізацію наукових програм та дослідної діяльності, організацію спільних заходів, обмін інформацією та досвідом у сфері науки та технологій

Джерело: складено автором на основі [17].

з некоректної роботи медичних засобів, що таким чином наблизить його функціонал до європейського стандарту. Проте для цього необхідно налагодити систему надання скарг, підвищити ефективність розгляду звернень та зворотній зв'язок, а також ввести відповідальність для виробників та/або їх представників, інших суб'єктів господарювання, з вини яких було заподіяно шкоду споживачам. Натомість другий реєстр є фактичним аналогом першого з тією різницею, що він включає тільки ті медичні вироби, свідоцтва на які ще не сплинули.

Як відомо, перед введенням того чи іншого медичного засобу на ринок ЄС його виробник зобов'язаний скласти декларацію відповідності, що підтверджує факт дотримання європейських вимог. Декларація може бути складена виробником самостійно або за результатами проходження процедури ОВ в залежності від класу виробу. В свою чергу українські законодавчі реалії в цій сфері, які фактично є копією європейських, не передбачають автоматичного визнання декларацій відповідності, виданих на території ЄС. Ця логічна суперечність може бути усунена за умови підписання угоди про взаємне визнання результатів ОВ між українськими та іноземними органами, що здійснюють дану процедуру, а тому в випадках відсутності таких угод імпортовані товари підпадають під додаткове, вже внутрішнє оцінювання.

Станом на 22 січня 2020 р. 5 українських органів, що здійснюють оцінку медичних виробів, уклали догово-

ри з 22 відповідними інституціями з 13 країн ЄС [14]. Загалом в Україні діють 11 призначених органів з ОВ, що мають відповідні повноваження для здійснення необхідних процедур щодо приладів медичного призначення [15], в той час як в ЄС функціонують 56 юридичних осіб [16]. Умовно кажучи, половина українських та європейських компаній мають договори про взаємне визнання результатів ОВ, що значним чином спрощує процес допуску обладнання на ринок. Однак, якщо подібний договір відсутній, то навіть допущений на ринок ЄС виріб не може бути розміщений у вільний обіг в Україні, доки щодо нього не буде здійснено ОВ одним з українських відповідальних органів. Така неузгодженість розповсюджується й на європейські сертифікати калібрування та метрологічної перевірки вимірювальної медичної техніки, які не визнаються на території України, що призводить до додаткових часових та фінансових витрат з боку вітчизняних імпортерів, які вимушені ініціювати аналогічні, подекуди формальні, процедури згідно українського законодавства. Вищенаведений стан речей не сприяє полегшенню функціонування компаній, а лише створює додаткові і нелогічні господарські операції для тих підприємств, що закуповують медичне обладнання з ЄС. Інструментом у вирішенні проблеми може слугувати подальша імплементація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (далі — Угода), яка 1 вересня 2017 р. після тривалого процесу ратифікації набула чинності у повному обсязі [17].

Для того щоб краще відобразити прямий та опосередкований вплив Угоди на ринок медичних виробів в Україні, наведемо її основні положення у таблиці 1.

Хоча цей документ є монументальним для інтенсифікації процесу європейської інтеграції України в ЄС, не слід недооцінювати його вплив і на національний ринок медичних виробів. Запровадження єдиного підходу щодо введення в дію медичного обладнання та інтеграція в європейське регуляторне і економічне поле надасть українським виробникам доступ не лише до ринку ЄС, але й Австралії, Ізраїлю, Канади, Нової Зеландії, США, Швейцарії та Японії завдяки нормі презумпції відповідності [18]. Визнання подібного роду автоматично свідчитиме про якість продукції, яка пройшла всі необхідні процедури для її випуску в обіг. Крім гармонізації законодавства та уніфікації стандартів і технічних регламентів, Угода також містить положення про розвиток співробітництва та залучення до наукових і дослідницьких програм. Особливо в цьому напрямку слід відзначити "Горизонт 2020" (Horizon 2020) — програму ЄС з досліджень та інновацій з загальним бюджетом близько 80 млрд євро, що спрямовується на наукові проекти в доповнення до потенційних приватних інвестицій. Ця програма розглядається як інструмент пришвидшення економічного зростання, створення робочих місць, досягнення індустріального лідерства та боротьби з соціальними викликами [19]. Очевидно, що виконання поставлених вище задач не було б зайвим і для українських реалій. З моменту приєднання до програми Україна разом з іншими державами вже прийняла або продовжує приймати участь в п'ятьох проектах у сфері охоро-

ни здоров'я, їх сукупний бюджет складає близько 36 млн євро [20—24]. Однак користь такої співпраці вимірюється не тільки обсягом залучених коштів, але й можливостями обміну досвідом та знаннями з фахівцями інших країн. Залучення українських спеціалістів до світових наукових програм дозволить привнести у вітчизняне середовище те, чого останнім часом йому гостро не вистачає — інноваційність та високотехнологічність.

Слід зауважити, що деякі елементи приведених вище статей носять декларативний характер, втім невиконання Угоди або значне перевищення вживаних в ній термінів завдасть шкоди репутації України як надійного та передбачуваного партнера, а тому підписання даного документу передусім є цінним через прийняття Україною зобов'язання дотримуватися узгоджених положень.

ВИСНОВКИ

Економічний стан ринку медичних виробів України є далеким від задовільного, оскільки він не є самодостатнім, а високотехнологічне обладнання в абсолютній більшості представлено імпортованими товарами. Проте в процесі гармонізації вітчизняного законодавства з європейським значна частина норм та правил були приведені до європейських стандартів, і значення цього здобутку важко переоцінити. Проведене дослідження дозволяє повною мірою ідентифікувати процес конвергенції, основою якого є: по-перше, це полегшить розуміння вимог, що висувуються європейськими компетентними органами до виробників та їх представництв, що розміщують засоби медичного призначення на ринку ЄС, оскільки українські суб'єкти господарювання фактично слідує тим же умовам. По-друге, нормотворчі зміни відкривають національним виробникам доступ до ринку не тільки ЄС, але й Австралії, Ізраїлю, Канади, США, Японії та інших держав, які відіграють провідну роль на глобальному ринку медичної техніки як з точки зору грошового обсягу внутрішніх ринків, так і завдяки технологічним досягненням. По-третє, відповідність вимогам щодо медичних виробів, які визнаються передовими економіками світу та діють вже не одне десятиліття, хоча й зазнають періодичного осучаснення, беззаперечно свідчитиме про якість та надійність продукції.

Окрім фіксації європейського вектору розвитку держави, Угода про асоціацію між Україною та ЄС надає великий імпульс і для розвитку та інтенсифікації наукового співробітництва між країнами, що історично було однією з передумов для побудови успішного ринку медичного обладнання в ЄС. Залучення українських фахівців у міжнародні проекти дозволить їм отримати сучасний досвід, зрозуміти принципи та правила роботи, яких дотримується міжнародне наукове співтовариство. Створення сприятливих умов для розвитку науки та технологій дозволило б повною мірою реалізуватися таким спеціалістам всередині країни, та стало б одним із інструментів для пришвидшення економічного зростання, яке ніколи не втрачало актуальності для України.

Втім, логічним завершенням процесу гармонізації стане імплементація Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів, завдяки якій українські та європейські медичні пристрої отримають безумовне взаємне визнання на своїх територіях. До того часу органи з оцінки відповідності з обох сторін вимушені підписувати відповідні договори, щоб усунути штучні і подекуди нелогічні бар'єри для проведення господарських операцій.

Література:

1. Патіота А.Е. Основи технічного регулювання медичних виробів / А.Е. Патіота, Т.Ф. Харченко, В.М. Левицька, О.А. Харченко, Т.В. Юрченко // Сучасні проблеми токсикології, харчової та хімічної безпеки. — 2015. — № 3. — С. 104—106.

2. Оверчук А.П. Українська практика впровадження технічних регламентів щодо виробів медичного призначення в умовах реформування галузі охорони здоров'я / А.П. Оверчук // Інвестиції: Практика та досвід. — 2012. — № 11. — С. 114—119.

3. Оверчук А.П. Державне регулювання імплементації європейського досвіду технічних регламентів щодо виробів медичного призначення в умовах реформування галузі охорони здоров'я / А.П. Оверчук // Теорія та практика державного управління. — 2013. — Вип. 4 (43). — С. 274—281.

4. Черняєв С.В. Оцінка відповідності виробів медичного призначення на території України та країнах Європейського Союзу / С.В. Черняєв, Ю.С. Динькова, О.М. Проскурня, А.С. Семенченко, О.С. Ромелашвілі // Управління, економіка та забезпечення якості в фармацевції. — 2012. — № 2 (22). — С. 27—33.

5. Health Systems in Transition, Ukraine health system review. URL: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0018/280701/UkraineHiT.pdf (дата звернення: 16.03.2020).

6. Постанова Кабінету Міністрів України № 753 від 2 жовтня 2013 р. "Про затвердження регламенту щодо медичних виробів". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2013-%D0%BF#Text> (дата звернення 04.02.2020).

7. Постанова Кабінету Міністрів України № 754 від 2 жовтня 2013 р. "Про затвердження Технічного регламенту щодо медичних виробів для діагностики in vitro". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/754-2013-%D0%BF> (дата звернення: 18.02.2020).

8. Постанова Кабінету Міністрів України № 755 від 2 жовтня 2013 р. "Про затвердження Технічного регламенту щодо активних медичних виробів, які імплантують". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-2013-%D0%BF> (дата звернення: 18.02.2020).

9. Regulation (EU) 2017/745 of the European Parliament and of the Council of 5 April 2017 on medical devices. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32017R0745> (дата звернення 04.02.2020).

10. Regulation (EU) 2017/746 of the European Parliament and of the Council of 5 April 2017 on in vitro diagnostic medical devices. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32017R0746> (дата звернення: 18.02.2020).

11. Мовсесян А.С. Гармонізація українського та європейського законодавства щодо медичних виробів / А.С. Мовсесян // Євроінтеграційна перспектива та інвестиційний потенціал економіки: методологія, теорія, практика. — 2020. — С. 9—11.

12. Unique Device Identification (UDI) System under the EU Medical Device Regulations 2017/745 and 2017/746. URL: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/36664/attachments/1/translations/en/renditions/native> (дата звернення: 25.02.2020).

13. Державний реєстр медичної техніки та виробів медичного призначення. URL: <http://dls.gov.ua/en/medical-products/state-register-of-medical-equipment-and-medical-devices/> (дата звернення: 25.02.2020).

14. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Інформація щодо укладених угод (договорів) про визнання результатів робіт з оцінки відповідності між призначеними органами з оцінки відповідності України та органами з оцінки відповідності інших держав. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=d844b3bf-a7dc-4d21-9136-28ffd6f8eb45> (дата звернення: 18.02.2020).

15. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Реєстр призначених органів з оцінки відповідності вимогам технічних регламентів. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=01a89740-0747-4ae4-a329-22dc8db13b02> (дата звернення: 18.02.2020).

16. List of bodies notified under Directive 93/42/EEC Medical devices. URL: <https://ec.europa.eu/growth/tools>

databases/nando/index.cfm?fuseaction=directive.pdf&refe_cd=93%2F42%2FEEC&requesttimeout=900 (дата звернення: 18.02.2020).

17. Угода про асоціацію. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu> (дата звернення: 19.02.2020).

18. Mutual Recognition Agreements. URL: <https://ec.europa.eu/growth/single-market/goods/international-aspects/mutual-recognition-agreements/> (дата звернення: 18.02.2020).

19. Horizon 2020. URL: <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/what-horizon-2020> (дата звернення: 25.02.2020).

20. Light-sensitive molecules for new disease therapies. URL: https://ec.europa.eu/research/infocentre/article_en.cfm?&artid=49936&caller=other (дата звернення: 25.02.2020).

21. Big HIV data opens new avenues to fight the disease. URL: https://ec.europa.eu/research/infocentre/article_en.cfm?&artid=40077&caller=other (дата звернення: 25.02.2020).

22. EU research funding targets help for people with Down syndrome. URL: https://ec.europa.eu/research/infocentre/article_en.cfm?&artid=43516&caller=other (дата звернення: 25.02.2020).

23. Vitamin D trial results breakthrough. URL: https://ec.europa.eu/research/infocentre/article_en.cfm?&artid=37736&caller=other (дата звернення: 25.02.2020).

24. Enhancing radiotracers for better disease diagnosis. URL: https://ec.europa.eu/research/infocentre/article_en.cfm?&artid=50049&caller=other (дата звернення: 25.02.2020).

References:

1. Patiota, L. E. Kharchenko, T. F. Levytska, V. M. Kharchenko, O. A. and Yurchenko, T. V. (2015), "Fundamentals of technical regulation of medical devices", Suchasni problem toksykologii, kharchovoi ta khimichnoi bezpeky, vol. 3, pp. 104–106.

2. Overchuk, L. P. (2012), "Ukrainian practice of implementation of technical regulations on medical devices in the process of health care reform", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 11, pp. 114–119.

3. Overchuk, L. P. (2013), "State regulation of implementation of the European experience of technical regulations on medical devices in the process of health care reform", Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia, vol. 4 (43), pp. 274–281.

4. Cherniaiev, S. V. Dynkova, Iu. S. Proskurnia, O. M. Semenchenko, and A. S. Romelashvili, O. S. (2012), "Conformity assessment of medical devices on the territory of Ukraine and countries of the European Union", Upravlinnia, ekonomika ta zabezpechennia yakosti v farmatsii, vol. 2 (22), pp. 27–33.

5. Health Systems in Transition (2015), "Ukraine health system review", available at: http://www.euro.who.int/data/assets/pdf_file/0018/280701/UkraineHiT.pdf (Accessed 16 March 2020).

6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), Decree "On approval of technical regulation on medical devices", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2013-%D0%BF#Text> (Accessed 4 February 2020).

7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), Decree "On approval of technical regulation on in vitro medical devices", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/754-2013-%D0%BF> (Accessed 18 February 2020).

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), Decree "On approval of technical regulation on active implantable medical devices", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-2013-%D0%BF> (Accessed 18 February 2020).

9. European Parliament and of the Council (2017), "Regulation (EU) 2017/745 of the European Parliament and of the Council of 5 April 2017 on medical devices", available

at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32017R0745> (Accessed 4 February 2020).

10. European Parliament and of the Council (2017), "Regulation (EU) 2017/746 of the European Parliament and of the Council of 5 April 2017 on in vitro diagnostic medical devices", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32017R0746> (Accessed 18 February 2020).

11. Movsesyan, A. S. (2020), "Harmonization of the Ukrainian and European legislation on medical devices", Ievrointehratsiina perspektyva ta investytsiinyi potentsial ekonomiky: metodolohiia, teoriia, praktyka, pp. 9–11.

12. European Commission (2017), "Unique Device Identification (UDI) System under the EU Medical Device Regulations 2017/745 and 2017/746", available at: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/36664/attachments/1/translations/en/renditions/native> (Accessed 25 February 2020).

13. State register of medical equipment and medical devices (2020), available at: <http://dls.gov.ua/en/medical-products/state-register-of-medical-equipment-and-medical-devices/> (Accessed 25 February 2020).

14. Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine (2020), "Information on concluded agreements on recognition of the results of conformity assessment between designated conformity assessment bodies of Ukraine and conformity assessment bodies of other countries", available at: <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=d844b3bf-a7dc-4d21-9136-28ffd6f8eb45> (Accessed 18 February 2020).

15. Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine (2020), "Register of Designated Bodies for Conformity Assessment", available at: <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=01a89740-0747-4ae4-a329-22dc8db13b02> (Accessed 18 February 2020).

16. European Commission (2020), "List of bodies notified under Directive 93/42/EEC Medical devices", available at: https://ec.europa.eu/growth/tools-databases/nando/index.cfm?fuseaction=directive.pdf&refe_cd=93%2F42%2FEEC&requesttimeout=900 (Accessed 18 February 2020).

17. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), "Association agreement", available at: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu> (Accessed 19 February 2020).

18. European Commission (2020), "Mutual Recognition Agreements", available at: <https://ec.europa.eu/growth/single-market/goods/international-aspects/mutual-recognition-agreements/> (Accessed 18 February 2020).

19. European Commission (2020), "Horizon 2020", available at: <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/what-horizon-2020> (Accessed 25 February 2020).

20. European Commission (2019), "Light-sensitive molecules for new disease therapies", available at: https://ec.europa.eu/research/infocentre/article_en.cfm?&artid=49936&caller=other (Accessed 25 February 2020).

21. European Commission (2016), "Big HIV data opens new avenues to fight the disease", available at: https://ec.europa.eu/research/infocentre/article_en.cfm?&artid=40077&caller=other (Accessed 25 February 2020).

22. European Commission (2017), "EU research funding targets help for people with Down syndrome", available at: https://ec.europa.eu/research/infocentre/article_en.cfm?&artid=43516&caller=other (Accessed 25 February 2020).

23. European Commission (2016), "Vitamin D trial results breakthrough", available at: https://ec.europa.eu/research/infocentre/article_en.cfm?&artid=37736&caller=other (Accessed 25 February 2020).

24. European Commission (2019), "Enhancing radiotracers for better disease diagnosis", available at: https://ec.europa.eu/research/infocentre/article_en.cfm?&artid=50049&caller=other (Accessed 25 February 2020).

Стаття надійшла до редакції 30.03.2020 р.

Ю. Б. Заставний,
аспірант, Луцький національний технічний університет
ORCID ID: 0000-0002-9033-8018

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.251

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В СЕКТОРІ СІЛЬСЬКИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Y. Zastavnyy,
postgraduate student, Lutsk National Technical University

FINANCIAL AND ECONOMIC REGULATION OF ORGANIC AGRICULTURAL PRODUCTION
IN THE RURAL HOUSEHOLD SECTOR

У статті розкриваються передумови нарощення масштабів органічного сільськогосподарського виробництва в секторі сільських домогосподарств, які не маючи можливостей конкурувати на аграрних ринках з крупнотоварними виробництвами можуть підвищити рівень власної капіталізації за рахунок впровадження технологій органічного землеробства, кормовиробництва та тваринництва. Встановлено, що прискорення процесів введення додаткових потужностей органічного сільськогосподарського виробництва в секторі сільських домогосподарств залежить від умонтування в систему фінансово-економічного регулювання ринку органічної сільськогосподарської продукції інструментів, які закладатимуть стимули для господарств населення розвивати органічне землеробство, кормовиробництво та тваринництво. Обґрунтовано, що фінансово-економічне регулювання органічного сільськогосподарського виробництва є комплексом регуляторних заходів фіскального (податкові пільги), бюджетного (дотації, субсидії, компенсації), кредитного та митного спрямування, які створюють передумови для нарощення інвестиційно-інноваційного та ресурсно-виробничого потенціалу органічного землеробства, кормовиробництва та тваринництва і забезпечують відшкодування додаткових затрат та компенсацію втрат суб'єктам аграрного бізнесу внаслідок вивільнення потужностей традиційного сільськогосподарського виробництва. Доведено, що інструменти фінансово-економічного регулювання органічного сільськогосподарського виробництва мають стимулювати процеси нарощення масштабів здійснення агротехнічних (іригація земель), агрохімічних (вапнування ґрунтів), агролісомеліоративних та ґрунтозахисних (безплужний обробіток ґрунту) заходів у секторі сільських домогосподарств, які створять умови для здійснення органічного землеробства, кормовиробництва та тваринництва. Встановлено, що держава має використовувати інструменти прямої фінансової підтримки сільських домогосподарств, які спеціалізуються на органічному сільськогосподарському виробництві, щоб сформувати вітчизняний органічний сегмент національного агропромислового комплексу, який буде конкурентоспроможним на міжнародних ринках.

The article reveals the prerequisites for increasing the scale of organic agricultural production in the sector of rural households, which, unable to compete in agricultural markets with large-scale production, can increase the level of their own capitalization through the introduction of technologies for organic farming, feed production and animal husbandry. It is established that the acceleration of the introduction of additional capacities of organic agricultural production in the rural household sector depends on the integration of tools in the system of financial and economic regulation of the organic agricultural products market that will provide incentives for households to develop organic farming, feed production and animal husbandry. It is proved that the financial-economic regulation of organic agricultural production is a complex regulatory fiscal (tax exemptions), budget (subsidies, grants, compensation), credit and customs measures, which create conditions for increasing investment and innovation and resource-production potential of organic farming, fodder production and livestock. They provide compensation for additional costs and losses to the subjects of agrarian business due to the release capacity of traditional agricultural production. It is proved that the tools of financial and economic regulation of organic farming should encourage the processes of compounding the scale of implementation of agronomic (irrigation), agro-chemical (liming of soils), agroforestry and soil protection (plowless tilling) activities in the sector of rural households, which will create conditions for the implementation of organic farming and animal feed production. It is established that the state should use direct financial support tools for rural households that specialize in organic agricultural production in order to form a domestic organic segment of the national agro-industrial complex that will be competitive on international markets. It is proved that the launch of a mechanism of preferential lending, which will help to overcome the investment deficit in the sector of rural households, can give impetus to the introduction of additional capacities in organic farming and animal husbandry.

Ключові слова: фінансово-економічне регулювання, сільські домогосподарства, пряма фінансова допомога, безплатний обробіток ґрунту, компенсація, податкові пільги.

Key words: financial and economic regulation, rural households, direct financial assistance, plowless tilling, compensation, tax benefits.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В Україні у структурі виробництва сільськогосподарської продукції значну питому вагу займають сільські домогосподарства, особливо в зонах ризикового землеробства, де крупнотоварні виробництва не мають сприятливих передумов для забезпечення критично необхідного рівня капіталізації власного бізнесу. Водночас сільські домогосподарства не використовують усіх наявних резервів, які дали б можливість диверсифікувати власні виробництва і прискорити тим самим темпи соціально-економічного піднесення сільських поселень.

Одним з таких резервів є органічне сільськогосподарське виробництво. Значні площі сільськогосподарських земель, які знаходяться у володінні сільських домогосподарств, особливо в зонах ризикового землеробства, тривалий період не використовувались у продуктивному сільськогосподарському обороті, тому є найбільш сприятливим ареалом для органічного землеробства та скотарства.

Однак надмірно уніфікована система державної фінансової підтримки сільського господарства, яка діє в Україні, не закладає належних стимулів для того, щоб сільські домогосподарства були зацікавлені нарощувати потужності в органічному землеробстві, кормовиробництві та тваринництві. Більше того, в латентному стані перебуває та складова фінансово-економічного регулювання органічного сільськогосподарського виробництва, яка передбачала б інструменти підтримки створення каналів просування органічної продукції на цільові ринки. Як показує передова практика стимулювання орга-

нічного сільськогосподарського виробництва, підтримувати виробників — це лише одна складова досягнення позитивного результату в цьому напрямі. Потрібне результативне стимулювання попиту на органічну продукцію, що значною мірою розширюватиме ніші на місцевих ринках сільськогосподарської продукції, які можуть зайняти в першу чергу сільські домогосподарства.

Саме виходячи з цих міркувань, а також на основі врахування природно-ресурсних передумов розширення ареалу застосування екологічно безпечних та ґрунтозахисних технологій і необхідно підходити до розроблення магістральних напрямів формування фінансово-економічного інструментарію регулювання діяльності сільських домогосподарств в частині нарощення обсягів органічного сільськогосподарського виробництва.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Однією з основних проблем нарощення обсягів органічного сільськогосподарського виробництва є розроблення сучасного інструментарію фінансово-економічного регулювання, який закладатиме дієві стимули для сільськогосподарських товаровиробників, що використовують екологічно безпечні та екологічно чисті технології для виробництва сільськогосподарської сировини, вводити додаткові потужності. Базовою детермінантою формування такого інструментарію має стати глобальний тренд, який, на думку О. Томашевської, передбачає посилення державної підтримки виробників органічної продукції [8, с. 164]. Тим більше, що, на думку В. Грановської, в Україні державна підтримка розвитку органічного сільського господарства перебуває на ранніх стадіях, отже, доцільними є вивчення та адапта-

ція сучасних світових тенденцій та досвіду інших країн щодо можливостей і видів підтримки органічного сільського господарства та вибудовування співробітництва між державою, приватними та громадськими організаціями органічного сектору [2, с. 386; 3; 4].

Виходячи зі скрутного становища українських виробників органічної продукції, передусім сільських домогосподарств, потребує відповідної оцінки доцільність умонтування у вітчизняну систему підтримки виробників продукції, виготовленої на основі органічних технологій, фіскальних, бюджетних, кредитних та митних інструментів.

З огляду на це корисним для вітчизняної практики стимулювання нарощення обсягів органічного сільськогосподарського виробництва є іноземний досвід, який передбачає введення митного регулювання ввезення хімічних добрив, встановлення преміальних за невикористання хімічних засобів, державних субсидій для ведення органічного землеробства, зокрема на період конверсії (переходу від традиційного сільськогосподарського виробництва до органічних технологій), часткову компенсацію вартості процедур із сертифікації й контролю тощо [5, с. 32].

Окремі вчені наполягають на запозиченні досвіду конкретної країни, яка досягла позитивних проривних результатів у частині нарощення обсягів виробництва органічної сільськогосподарської продукції і має схожі з окремими регіонами України природно-ресурсні умови господарювання, а також перебувала тривалий період в умовах наявності численних інституціональних обмежень, які гальмували приватну ініціативу у сільській місцевості.

В. Артиш, виходячи з передового досвіду Польщі, пропонує збільшити кількість виробників органічної продукції в Україні шляхом державної підтримки через субсидювання, пільгове кредитування, дотування даної діяльності, особливо у перші три роки [1, с. 185]. На фоні численних авторських підходів щодо регулювання виробництва органічної сільськогосподарської продукції вирізняється комплексністю та системністю підхід Д. Міщенко, який стверджує, що досягнення проривних результатів в органічному сегменті національного АПК можна досягнути через розробку та чітку реалізацію державної політики у сфері державного регулювання розвитку ринку органічної сільськогосподарської продукції, підтримку та сприяння освоєння сільськогосподарськими товаровиробниками виробництва органічної продукції, а також реалізацію низки заходів, які б спонукали суб'єктів господарювання до раціонального землекористування [6]. В. Носко переконаний в тому, що для того, щоб Україні вийти на світовий рівень з вирощування органічної продукції, необхідно стимулювати сільськогосподарських виробників і збільшувати мережу збуту якісної органічної продукції [7, с. 215].

Виходячи з приведених підходів стосовно регулювання діяльності суб'єктів господарювання, які здійснюють виробництво органічної сільськогосподарської продукції, напрашується висновок про необхідність використання широкого спектра фінансово-економічних інструментів на всіх стадіях агропродуктового ланцюга, що закладе дієві стимули не лише відносно збільшення фізичних обсягів органічної сільськогосподарської продукції, а й стимулюватиме формування каналів просування такої продукції на цільові сегменти аграрних ринків, а також стимулюватиме попит на екологічно чисту сільськогосподарську продукцію.

Більше того, виходячи з українських реалій, тобто при чіткій орієнтованості крупнотоварних сільськогосподарських виробників на максимізацію прибутку через нарощення експорту сільськогосподарської сировини за рахунок інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, необхідним є формування системи фінансово-економічного регулювання органічного сільськогосподарського виробництва в секторі сіль-

ських домогосподарств, більшість з яких має сприятливі передумови для того, щоб вести органічне землеробство, кормовиробництво та тваринництво.

МЕТА СТАТТІ

Метою публікації є розроблення пріоритетів формування системи фінансово-економічного регулювання органічного сільськогосподарського виробництва в секторі сільських домогосподарств, виходячи з передового іноземного досвіду та наявних природно-ресурсних передумов використання технологій органічного землеробства, кормовиробництва та тваринництва.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Прискорення процесів розвитку органічного сільськогосподарського виробництва у секторі сільських домогосподарств потребує формування дієвого інструментарію фінансово-економічної підтримки саме названих суб'єктів аграрного бізнесу, оскільки вони не мають достатньої концентрації фінансових ресурсів, щоб забезпечити масштабне впровадження технологій органічного землеробства, кормовиробництва та тваринництва. Розширення масштабів органічного сільськогосподарського виробництва потребує здійснення комплексу ґрунтозахисних, агротехнічних, агрохімічних та агролісомеліоративних заходів, які дадуть можливість створити передумови для здійснення землеробства, кормовиробництва та скотарства на основі використання органічних технологій.

Для сектору сільських домогосподарств перераховані заходи є невідомими як в матеріально-технічному, так і у фінансовому відношенні. Тому потребують інституціоналізації інструменти фінансової підтримки сільських домогосподарств, які стимулюватимуть останніх здійснювати природоохоронні заходи, передусім ґрунтозахисні, що дасть можливість сформувати відпудну природно-ресурсну базу для здійснення органічного сільськогосподарського виробництва як того вимагають міжнародні стандарти. За період 2009—2017 років вапнування ґрунтів проводили лише 2,1—3,3% сільських домогосподарств, передусім, через брак фінансових ресурсів і відсутність технічних можливостей. За даний період проводили іригацію земель всього 3,5—6,6% сільських домогосподарств (рис. 1).

Більше того, в останні роки спостерігалось поступове зниження відсотка сільських домогосподарств, які здійснювали гідромеліоративні заходи для покращення умов агрогосподарювання. Певним позитивним моментом в частині створення природно-ресурсних та виробничо-технічних умов для організації здійснення органічного сільськогосподарського виробництва можна вважати підвищення відсотка сільських домогосподарств, які проводили безплужний обробіток ґрунту. Зокрема у 2009 році безплужний обробіток ґрунту здійснювали 5,7% сільських домогосподарств, у 2014 році — 6,5%, а у 2017 році — 7,8%.

Збільшення відсотка сільських домогосподарств, які здійснюють безплужний обробіток ґрунту свідчить про розширення масштабів ґрунтозахисного землеробства, що відповідає базовим положенням міжнародних природоохоронних конвенцій та створює передумови для розвитку органічного землеробства. У разі безплужного обробітку упереджуються прояви вітрової та водної ерозії, що знижує ризик втрати ґрунтом традиційного структурного стану, від якого значною мірою залежить рівень його родючості, а це відповідним чином визначає потребу у використанні каталізаторів росту рослин і відповідно можливості застосування органічних технологій.

Саме у секторі сільських домогосподарств спостерігаються сприятливі передумови для розширення масштабів органічного сільськогосподарського виробництва через високий відсоток цих суб'єктів господарюван-

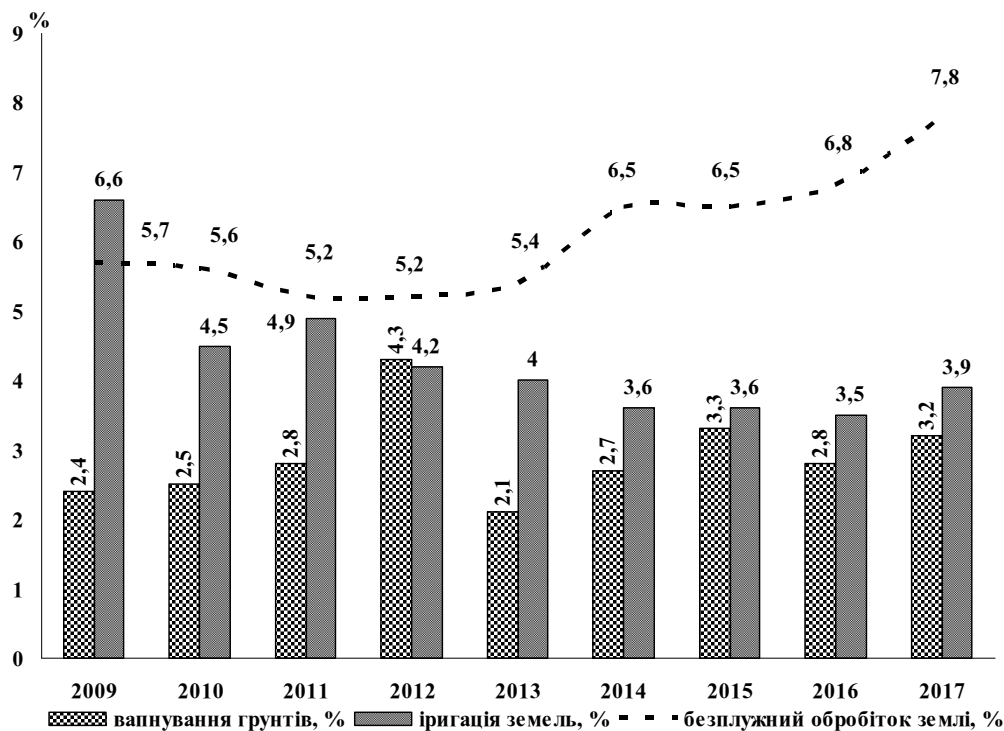

Рис. 1. Здійснення окремих ґрунтозахисних, агротехнічних та агрохімічних заходів з ефективного ведення господарства сільськими домогосподарствами в Україні у 2009—2017 роках

Джерело: за даними Державної служби статистики України.

ня, які використовують органічні добрива. За період 2009—2017 років відсоток сільських домогосподарств, які використовували органічні добрива, коливався в інтервалі 83,3—85,4% (рис. 2).

Як правило джерелами утворення органічних добрив виступають домашні сільськогосподарські тварини, що свідчить про відносно високий рівень комплексності

у веденні сільськогосподарського виробництва у секторі сільських домогосподарств. Занепокоєння викликає факт того, що фактично лише 6 з 10 сільських домогосподарств у 2009—2017 роках використовували сівозміни, що є недостатнім для того, щоб ротацією сільськогосподарських культур відновлювати родючий шар ґрунту і мінімізувати потребу в мінеральних добривах.

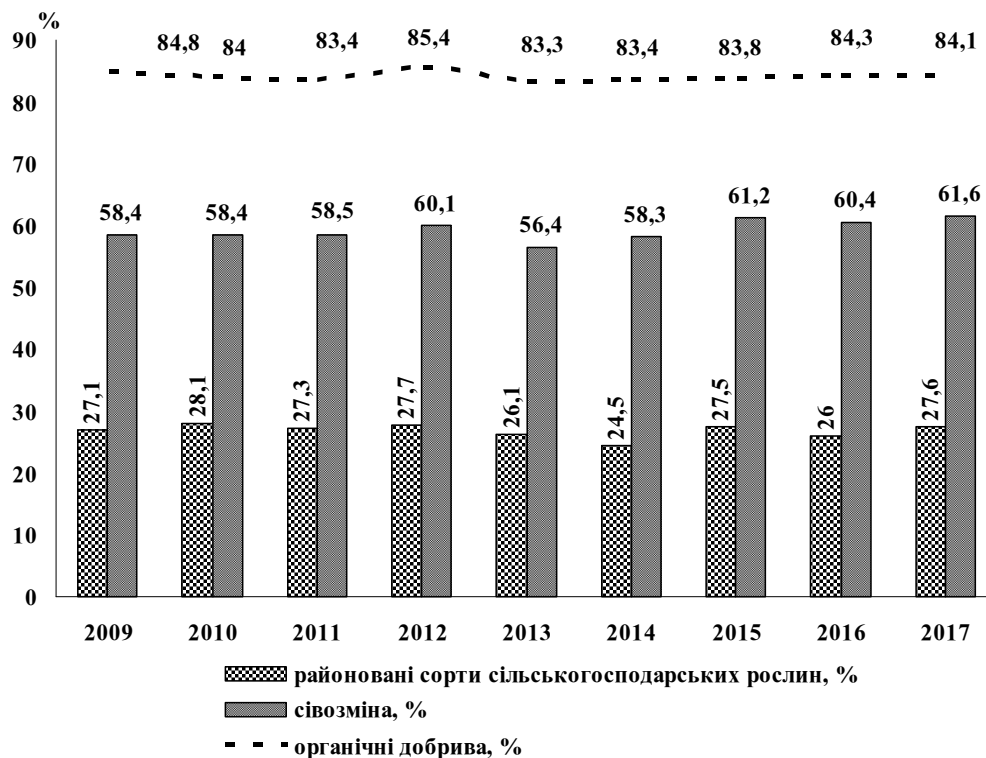

Рис. 2. Окремі заходи з ефективного ведення рослинництва сільськими домогосподарствами в Україні у 2009—2017 роках

Джерело: за даними Державної служби статистики України.

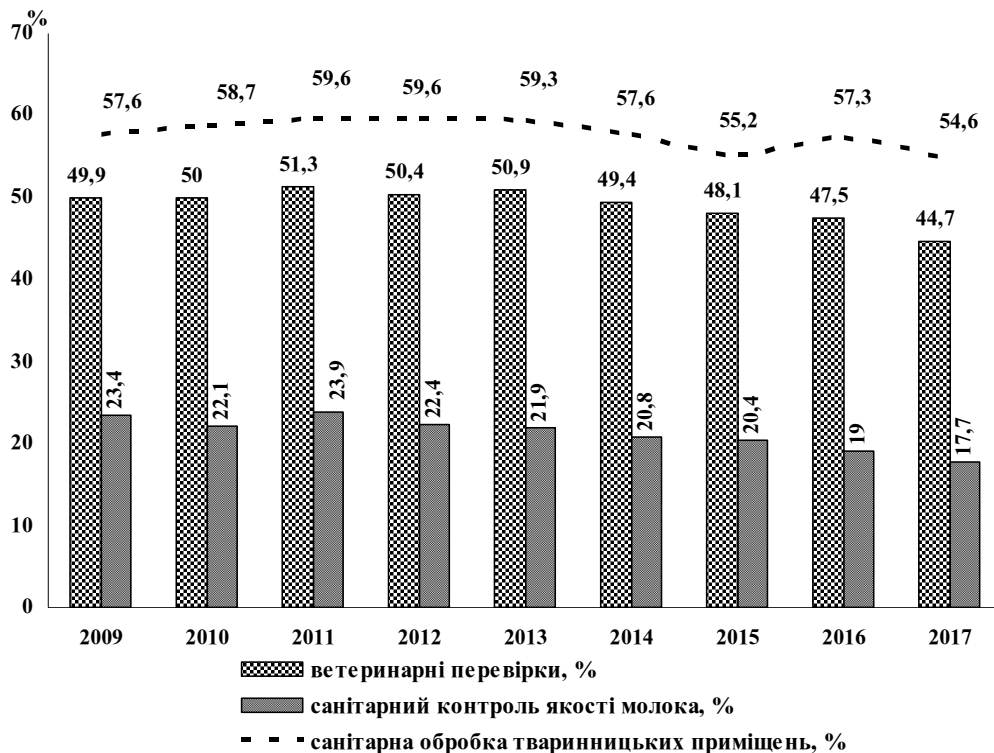

Рис. 3. Заходи з ефективного ведення тваринництва сільськими домогосподарствами в Україні у 2009—2017 роках

Джерело: за даними Державної служби статистики України.

вах та хімічних препаратах захисту рослин. Але найбільшою проблемою для потенційного нарощення обсягів органічного сільськогосподарського виробництва у секторі сільських домогосподарств є низький відсоток даної категорії господарств, які використовують районовані сорти сільськогосподарських рослин. Зокрема у 2009 році районовані сорти сільськогосподарських рослин використовували 27,1% сільських домогосподарств, у 2014 році — 24,5%, а у 2017 році — 27,6%.

Виходячи з європейських стандартів сертифікації органічного сільськогосподарського виробництва, ще більші вимоги ніж до органічного землеробства ставляться до органічного скотарства, що вимагає умонтування в систему фінансово-економічного регулювання застосування органічних технологій у сільському господарстві інструментів, які стимулюватимуть сільські домогосподарства створювати необхідні санітарні та матеріально-технічні умови для підтвердження органічного походження продукції тваринництва.

Нині в цьому напрямі не здійснюється системна робота, що відображається у невисокому відсотку сільських домогосподарств, які проводять санітарну обробку тваринницьких приміщень, ветеринарні перевірки та здійснюють санітарний контроль якості молока. Зокрема у 2009—2017 роках санітарна обробка тваринницьких приміщень проводилася на 54,6—59,6% сільських домогосподарств, ветеринарні перевірки були проведені на 44,7—51,3% господарств, а санітарний контроль молока здійснювався лише на 17,7—23,9% цієї категорії суб'єктів господарювання (рис. 3). Значною мірою такого роду невтішні результати пов'язані з тим, що держава не забезпечує належного консультативного супроводження цих процесів через латентний стан інституту сільськогосподарського дорадництва, а також не надає відповідної як прямої, так і не прямої фінансової підтримки.

Виходячи з наявних природно-ресурсних передумов та матеріально-технічної бази налагодження процесів органічного сільськогосподарського виробництва, напрошується висновок про необхідність кардинального переформатування існуючої системи фінансово-еконо-

мічного регулювання діяльності сільських домогосподарств в частині нарощення ними масштабів органічного землеробства, кормовиробництва та тваринництва. Враховуючи мінливість кон'юнктури на світових ринках продовольства перебудова системи фінансово-економічного регулювання органічного сільськогосподарського виробництва в секторі сільських домогосподарств має бути радикальною, оскільки від цього залежать перспективи соціально-економічного піднесення сільських територій та збереження сільського укладу життя як такого.

Тому варто передбачати в спектрі фінансових інструментів підтримки виробників органічної сільськогосподарської продукції, зокрема сільських домогосподарств, субсидування процентної ставки за інвестиційними кредитами, субсидування частки витрат на виробництво органічної продукції, страхування посівів виробників органічної сільськогосподарської продукції, пільги з оподаткування [6]. Застосування такого роду інструментів дасть можливість компенсувати сільським домогосподарствам ті втрати, які вони понесуть у зв'язку зі збільшенням посівних площ сільськогосподарських культур з використанням технологій органічного землеробства у зв'язку з тим, що органічне землеробство характеризується нижчим рівнем врожайності ніж традиційне, а також вищими питомими затратами через відмову використання певного переліку агротехнічних та агрохімічних заходів.

В умовах загострення конкурентної боротьби на глобальних ринках сільськогосподарської сировини та продуктів продовольства необхідно також передбачити пряму фінансову підтримку сільських домогосподарств, які здійснюють органічне сільськогосподарське виробництво, а також тих суб'єктів аграрного ринку, які займаються просуванням органічної сільськогосподарської сировини до цільового сегмента споживачів. Держава має методами прямої та непрямої фінансової допомоги підтримувати розбудову інфраструктури ринку органічної сільськогосподарської продукції через створення логістично-складських та дистрибуторських одиниць.

Надати додаткових імпульсів впровадженню додаткових потужностей в органічному землеробстві та органічному тваринництві здатен запуск механізму пільгового кредитування, що дасть можливість подолати інвестиційний дефіцит, що унеможлиблює оновлення парку сільськогосподарської техніки і примушує сільські домогосподарства використовувати, як правило, ручну працю. Стимулювати комерційні банки надавати виробникам органічної сільськогосподарської продукції пільгові кредити могли б державні програми підтримки органічного сільськогосподарського виробництва, які передбачали б реальні джерела компенсації банкам затрат, які вони нестимуть у зв'язку з наданням кредитних ресурсів суб'єктам аграрного бізнесу за заниженими процентними ставками.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Дослідження показали, що фінансово-економічне регулювання органічного сільськогосподарського виробництва є комплексом регуляторних заходів фінансового, бюджетного, кредитного та митного спрямування, які створюють передумови для нарощення інвестиційно-інноваційного та ресурсно-виробничого потенціалу органічного землеробства, кормовиробництва та тваринництва і забезпечують відшкодування додаткових затрат та компенсацію втрат суб'єктам аграрного бізнесу внаслідок вивільнення потужностей традиційного сільськогосподарського виробництва.

Особливу потребу в інституціоналізації інструментів прямої та непрямої фінансової підтримки відчувають сільські домогосподарства, які не володіють достатньою концентрацією інвестиційних ресурсів для повноцінного налагодження органічного сільськогосподарського виробництва. Більшість інструментів системи фінансово-економічного регулювання впровадження технологій органічного землеробства, кормовиробництва та тваринництва мають бути спрямовані на стимулювання проведення комплексу агротехнічних, агрохімічних та ґрунтозахисних заходів, які створять умови для ведення органічного сільськогосподарського виробництва у відповідності з вимогами сертифікації органічної продукції.

Література:

1. Артиш В.І. Досвід Польщі щодо органічного виробництва та перспективи його розвитку в Україні. Науковий вісник НУБІП України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2018. № 284. С. 182—189.
2. Грановська В.Г. Механізми стимулювання розвитку підприємств органічного сектору: адаптація світового досвіду. Економіка і суспільство. 2017. № 9. С. 384—390.

3. Грановська В.Г. Перспективи розвитку підприємств органічного сектору. Агросвіт. 2017. № 3. С. 10—16.

4. Грановська В.Г. Перспективи розвитку ринку органічної продукції в Україні. Економіка АПК. 2017. № 4. С. 31—40.

5. Іванова Л.С. Виробництва органічної продукції: світовий досвід та вітчизняні реалії. Агросвіт. 2015. № 18. С. 30—35.

6. Міщенко Д.А. Державне регулювання ринку органічної сільськогосподарської продукції в Україні: сучасні реалії та перспективи розвитку. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2018. № 8. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/8_2018/3.pdf

7. Носко В.Л. Стан і розвиток органічного виробництва в Україні. Науковий журнал "Біологічні системи: теорія та інновації". 2015. № 214. С. 212—216.

8. Томашевська О.А. Органічне виробництво в світі: реалії та перспективи. Інноваційна економіка. 2013. № 6 (44). С. 161—164.

References:

1. Artysh, V.I. (2018), "Poland's experience with organic production and its prospects in Ukraine", *Naukovyj visnyk NUBIP Ukrainy. Seriya: Ekonomika, ahraryj menedzhment, biznes*, vol. 284, pp. 182—189.

2. Hranov'ska, V.H. (2017), "Mechanisms for stimulating the development of organic sector enterprises: adaptation of world experience", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 9, pp. 384—390.

3. Hranov'ska, V.H. (2017), "Prospects of development of the enterprises of the organic sector", *Ahrosvit*, vol. 3, pp. 10—16.

4. Hranov'ska, V.H. (2017), "Prospects for development of the organic market in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 31—40.

5. Ivanova, L.S. (2015), "Organic production: international experience and domestic realities", *Ahrosvit*, vol. 18, pp. 30—35.

6. Mischenko, D.A. (2018), "State regulation of the organic agricultural market in Ukraine: current realities and development prospects", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, vol. 8, available at: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/8_2018/3.pdf (Accessed 20 March 2020).

7. Nosko, V.L. (2015), "The state and development of organic production in Ukraine", *Naukovyj zhurnal "Biologichni systemy: teoriia ta innovatsii"*, vol. 214, pp. 212—216.

8. Tomashevs'ka, O.A. (2013), "Organic production in the world: realities and prospects", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 6 (44), pp. 161—164.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2020 р.

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА